

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

**СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПОГЛЯД ВІД ВОЛОНТЕРА
ДО НАУКОВЦЯ**

Монографія

Київ – 2021

УДК 316.472.4:355.45(075)

С 83

Рецензенти:

Доктор військових наук генерал-полковник Михайло Коваль –
Перший заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України
(2015-2021 рр.);

Доктор військових наук, професор генерал-лейтенант Василь Серватюк –
Надзвичайний і Повноважний Посол України
у Таджикистані і в Ісламській Республіці Афганістан;

*Доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки
і техніки України полковник поліції Сергій Чернявський* –
проректор Національної академії внутрішніх справ

Докторка філологічних наук, професорка Олена Снитко –
завідувачка кафедри російської філології Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії Служби безпеки України
(протокол № 3 від 11 березня 2021 р.)*

Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від
С 83 волонтера до науковця : монографія / [В. Азарова та ін. ; за заг. ред.
Л. Компанцевої]. Київ : НА СБУ, 2021. 500 с.

ISBN

Монографія продовжує цикл видань наукової школи Національної академії СБ України з питань стратегічних комунікацій. У цьому виданні узагальнюється досвід України у протидії гібридній агресії РФ, пропонуються технології асиметричних відповідей на цю агресію, надаються практичні рекомендації фахівцям державних і безпекових інституцій щодо протидії деструктивним гібридним впливам на основі аналізу і оцінювання українського досвіду. Автори монографії – представники різних безпекових і державних інституцій, журналісти, волонтери – вирішують спільне науково-практичне завдання – створення системного підходу щодо розбудови стратегічних комунікацій у нашій державі.

Цим виданням можуть користуватися представники сектору безпеки і оборони, державні службовці, здобувачі вищої освіти та наукових ступенів, а також усі фахівці, що працюють у сфері інформації та комунікації.

УДК 316.472.4:355.45(075)

ISBN

© Національна академія
Служби безпеки України, 2021
© Колектив авторів, 2021

З М І С Т

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
<i>Андрій ЧЕРНЯК. Передмова</i>	11
ДИСКУРСИВНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ВПЛИВАМ	10
<i>Наталія СЛУХАЙ. Склад і структура ідеологічної матриці російських медіа</i>	13
<i>Вступ</i>	13
<i>Система провідних ідеологем російських медіа</i>	13
<i>Система активних ідеологем російських медіа</i>	18
<i>Структура ідеологем актуальної ідеологічної матриці російських медіа</i>	20
<i>Висновки</i>	21
<i>Література</i>	22
Рекомендації фахівцям інститутів сектору безпеки і оборони, які опікуються питаннями інформаційної та психологічної безпеки.....	24
<i>Галина ЯВОРСЬКА. Динаміка наративів (до проблеми когнітивної опірності медійного простору)</i>	26
<i>Вступні зауваження</i>	26
<i>Що таке опірність взагалі та когнітивна опірність зокрема?</i>	
<i>Безпекові аспекти</i>	26
<i>Гібридні інформаційні впливи</i>	28
<i>Технологія маніпуляцій: презумпції та заперечення. «Розіп'ятий хлопчик»</i>	30
<i>Динаміка наративів: трансформації, спотворення, відновлення</i>	31
<i>Висновки</i>	35
<i>Література</i>	35
Рекомендації фахівцям державних органів та ЗМІ щодо формування когнітивної опірності гібридним загрозам	36
<i>Тетяна ГОНЧАРОВА. Дискурсивна особистість футбольного фаната у вимірі гібридних викликів державній безпеці (на матеріалі української та російської мов)</i>	38
<i>Вступ</i>	38
<i>Дискурсивна особистість як ключова категорія лінгвопрагматики.</i>	
<i>Дискурсивна особистість футбольного фаната</i>	38
<i>Типи дискурсивної особистості футбольного фаната</i>	40
<i>Детермінація дискурсивної особистості футбольного фаната через призму стратегії «свої – чужі»</i>	47
<i>Висновки</i>	53
<i>Література</i>	53
Рекомендації правоохоронним органам щодо ненасильницького спілкування у навколофутбольному середовищі.....	55
<i>Олена СОБОЛЕВА. Генеза поняття публічна дипломатія в англійськомовному дискурсі</i>	57
<i>Вступ</i>	57
<i>Розвиток поняття публічна дипломатія в дискурсі масмедіа та дипломатичному дискурсі</i>	58

<i>Аналіз конотацій поняття публічна дипломатія</i>	61
<i>Формування поняття публічна дипломатія</i>	62
<i>Комунікативно-прагматичний аналіз поняття публічна дипломатія</i>	71
<i>Висновки</i>	71
<i>Література</i>	80
Рекомендації щодо впровадження публічної дипломатії в діяльність державних і безпекових інституцій	82
СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ НА ПЕРЕТИНІ ДИСЦИПЛІН: ГЕОПОЛІТИКА, ПРАВО І ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА	83
Максим БІЛЯВСЬКИЙ. Забезпечення стратегічних комунікацій України в умовах геополітичного маніпулювання РФ енергетичним питанням	83
<i>Вступ. Гегемонія понад усе</i>	83
<i>Перші санкції</i>	84
<i>Збільшення експортної сили. На допомогу нафті – газ</i>	84
<i>Нереалізовані проекти енергетичної експансії</i>	86
<i>Схеми, корумпованість комуністичних лідерів та крах СРСР</i>	87
<i>Історична роль СРСР у геополітиці РФ та відносинах із КНР</i>	88
<i>Висновки. Як нейтралізувати газову зброю Кремля?</i>	89
<i>Література</i>	91
Рекомендації щодо формування стратегічних комунікацій в енергетичній сфері	91
Ганна МАЛЯР. Проблема кваліфікації агресивної війни в кримінальних провадженнях	95
<i>Вступ</i>	95
<i>Особливості правової кваліфікації міжнародного збройного конфлікту в Україні</i>	95
<i>Еволюція визначення злочину агресія в міжнародних нормативно- правових актах</i>	98
<i>Підходи до визначення злочину збройної агресії у вітчизняному законодавстві</i>	103
<i>Аналіз вітчизняної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни</i>	104
<i>Висновки</i>	114
<i>Література</i>	115
Рекомендації слідчим СБ України, прокурорам, які здійснюють нагляд за досудовими розслідуваннями, суддям, адвокатам щодо кваліфікації агресивної війни з елементами гібридності	118
Людмила ЮДКО. Заклик до дії як маніпулятивний інструмент	120
<i>Вступ</i>	120
<i>Лакунарність поняття заклику до дії в національному законодавстві</i>	120
<i>Заклик до дії у лінгвістичному вимірі</i>	123
<i>Висновки</i>	128
<i>Література</i>	129
Практичні рекомендації щодо кваліфікації поняття заклику до дії та визначення його ключових маркерів	130

МЕТОДОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	131
Дмитро ДУБОВ, Ірина КОРЕЦЬКА. Агенти впливу як інструмент ведення операцій впливу: термінологічний аспект	131
<i>Вступ.....</i>	<i>131</i>
<i>Щодо сутності поняття агенти впливу</i>	<i>132</i>
<i>Агенти впливу vs шпигуни</i>	<i>135</i>
<i>Проблеми практичного використання концепції агентів впливу</i>	<i>137</i>
<i>Висновки.....</i>	<i>141</i>
<i>Література</i>	<i>143</i>
Ключові рекомендації для державних органів та суб'єктів законодавчої ініціативи..	144
Марія ПОДИБАЙЛО, Олег УКРАЇНЦЕВ. Досвід формування системи протидії негативному інформаційному впливу у Донецькій області в умовах АТО / ООС	145
<i>Вступ.....</i>	<i>145</i>
<i>Суспільно-політична, соціально-економічна і соціокультурна ситуація в регіоні як фактор інформаційного протистояння</i>	<i>145</i>
<i>Механізми використання Public Affairs і Civil Affairs в організації протидії негативному інформаційному впливу противника у Донецькій області (2014-2015 рр.).....</i>	<i>147</i>
<i>Вибудовування Civil Affairs і PSYOP у Донецькій області: практичні приклади.....</i>	<i>151</i>
<i>Досвід діяльності Груп моніторингу інформаційного простору і протидії при обласних військових комісаріатах (на прикладі Донецької області)</i>	<i>157</i>
<i>Висновки.....</i>	<i>163</i>
<i>Література</i>	<i>164</i>
Рекомендації фахівцям інститутів сектору безпеки і оборони, які опікуються питаннями інформаційної та психологічної безпеки.....	166
Олег ПОКАЛЬЧУК. Палаюча «житниця Європи»: причини, розвиток та наслідки російської інформаційної війни в Україні	166
<i>Вступ. Зміна характеру воєн</i>	<i>166</i>
<i>Як це все починалося</i>	<i>169</i>
<i>Перші сепаратистські організації та російські проксигрупи в Україні</i>	<i>171</i>
<i>Схеми антиукраїнської діяльності.....</i>	<i>172</i>
<i>Козацтво.....</i>	<i>173</i>
<i>Церква</i>	<i>174</i>
<i>Основні методи російських поведінкових операцій в Україні. Характеристики конфлікту.....</i>	<i>174</i>
<i>Тип конфлікту.....</i>	<i>175</i>
<i>Міфодизайн</i>	<i>178</i>
<i>Методика переписування часу</i>	<i>179</i>
<i>Зміна динаміки конфлікту: використання фізичної сили</i>	<i>179</i>
<i>Зміна поведінкових кодексів.....</i>	<i>181</i>
<i>Висновки.....</i>	<i>183</i>
<i>Література</i>	<i>185</i>
Рекомендації співробітникам безпекових і державних інституцій, фахівцям масмедіа щодо використання поведінкового аналізу в методології оцінок в умовах гібридної війни.....	189

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	190
Катерина ЛЕВЧЕНКО. Гендерна рівність у системі стратегічних (конструктивних / деструктивних) комунікацій	190
<i>Вступ</i>	190
<i>Гендерна рівність в системі конструктивних комунікацій. Визначення понять</i>	191
<i>Зміст, цілі та інструменти формування й реалізації державної гендерної політики</i>	194
<i>Комунікації з питань забезпечення гендерної рівності</i>	199
<i>Деструктивні комунікації навколо державної політики забезпечення гендерної рівності</i>	202
<i>«Філософія» та етапи розвитку антигендеризму в Україні</i>	203
<i>Антигендеризм і «русский мир»</i>	208
<i>Маніпулятивні інструменти, що використовуються представниками антигендеризму</i>	211
<i>Формально-логічний аналіз маніпуляцій навколо гендерних питань</i>	213
<i>Мовні засоби просування стратегічного нарративу антигендеризму</i>	215
<i>Висновки</i>	217
<i>Література</i>	218
Рекомендації фахівцям державних і безпекових інституцій щодо впровадження гендерної політики	222
Лариса КОМПАНЦЕВА, Катерина ЛЕВЧЕНКО. Російська агресія крізь призму антигендерних груп	224
<i>Вступ</i>	224
<i>Методологія дослідження</i>	225
<i>Концепт СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ: чому можлива маніпуляція</i>	229
<i>Результати дослідження</i>	247
<i>Висновки. Виклики і загрози просуванню гендерної політики в Україні</i>	268
<i>Література</i>	269
Рекомендації щодо організації медіакампанії на підтримку гендерної політики в Україні	271
Олена СУСЛОВА. Протиріччя в гендерній політиці. Експліцитні та імпліцитні моделі	274
<i>Вступ</i>	274
<i>Практика використання експліцитних та імпліцитних моделей гендерної політики</i>	274
<i>Громадянське суспільство як актор гендерної політики</i>	281
<i>Висновки</i>	283
<i>Література</i>	284
Рекомендації фахівцям державних і безпекових інституцій, які опікуються питаннями впровадження гендерної політики.....	286
ПСИХОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	287
Наталія ІВАНОВА, Ольга ПАЛИВОДА, Наталія КРАПІВІНА. Психологічна обумовленість міжособистісного спілкування у сучасному соціумі	287
<i>Вступ</i>	287
<i>Поняття, зміст та функції спілкування</i>	287

<i>Психологічні аспекти оцінювання достовірності інформації у процесі спілкування</i>	299
<i>Використання методів психологічного впливу у спілкуванні</i>	310
<i>Висновки</i>	315
<i>Література</i>	316
Рекомендації державним і безпековим суб'єктам щодо здійснення інформаційних комунікацій.....	317
Юлія ЛАПУТІНА. Кризові комунікації представників сектору безпеки і оборони в умовах неконвенційної війни	318
<i>Вступ</i>	318
<i>Гене́за кризових комунікацій державних і безпекових інституцій</i>	318
<i>Систематизація кризових комунікацій. Кризові комунікації інституцій сектору безпеки і оборони</i>	320
<i>Інструменти ефективності інституції в умовах кризи</i>	327
<i>Оперативний і тактичний рівні вирішення кризових ситуацій інституціями сектору безпеки і оборони</i>	328
<i>Висновки</i>	331
<i>Література</i>	331
Рекомендації безпековим і державним інституціям щодо комунікацій в кризових ситуаціях.....	332
Василь ОСЬОДЛО. Особливості побудови системи стратегічних комунікацій в інституціях сектору безпеки і оборони України	333
<i>Вступ</i>	333
<i>Стратегічні комунікації у забезпеченні національної безпеки</i>	333
<i>Зарубіжний досвід використання стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони</i>	339
<i>Сучасний стан використання стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України</i>	342
<i>Висновки</i>	345
<i>Література</i>	346
Рекомендації державним і безпековим суб'єктам щодо побудови відомчої системи стратегічних комунікацій.....	347
Олег ХАЙРУЛІН. Ігровий імператив сучасної війни	349
<i>Вступ</i>	349
<i>Актуалізація ігрового формату геополітичного протиборства</i>	350
<i>Розвиток засобів воєнно-політичного протиборства в контексті типів наукової раціональності</i>	351
<i>Військове протиборство постнекласичного типу в оптиці гри</i>	362
<i>Висновки</i>	366
<i>Література</i>	368
Рекомендації державним і безпековим суб'єктам щодо модернізації засобів протистояння воєнно-політичним ризикам і загрозам.....	371

АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	372
<i>Вікторія РОМАНЮК. Фактчекінг як інструмент протидії</i>	
в гібридній війні (на матеріалах проєкту StopFake)	372
<i>Вступ.....</i>	<i>372</i>
<i>Фактчекінгові проєкти: світовий та вітчизняний досвід.....</i>	<i>372</i>
<i>Fake News та його складові як предмет фактчекінгового аналізу.....</i>	<i>373</i>
<i>Дезінформація і маніпуляції: механізми спотворення змісту</i>	<i>380</i>
<i>Висновки</i>	<i>387</i>
<i>Література.....</i>	<i>387</i>
Рекомендації щодо застосування елементів фактчекінгової роботи для запобігання та протидії інформаційним загрозам.....	389
<i>Елліна ШНУРКО-ТАБАКОВА. Інформаційно-аналітичні засоби</i>	
протидії гібридним загрозам національній безпеці	390
<i>Вступ.....</i>	<i>390</i>
<i>«Прес для друку був помилково прийнятий за машину безсмертя»</i>	<i>390</i>
<i>Безпека цифрового середовища та ситуаційна обізнаність</i>	<i>392</i>
<i>Декомпозиція гібридних складових</i>	<i>394</i>
<i>Приклади відображення ключових запитів</i>	<i>395</i>
<i>Інформація, комунікації, продукт</i>	<i>397</i>
<i>Інформаційні операції.....</i>	<i>401</i>
<i>Розбудова когнітивних мап</i>	<i>405</i>
<i>Прогнозування.....</i>	<i>406</i>
<i>Висновки</i>	<i>407</i>
<i>Література.....</i>	<i>408</i>
Рекомендації фахівцям державних і безпекових інституцій щодо використання інформаційно-аналітичних засобів протидії гібридним загрозам національній безпеці	409
ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ КОНСОЛІДАЦІЇ	
В СИСТЕМІ СТРАТКОМУ	410
<i>Вікторія АЗАРОВА. Робота діалогової поліції в Україні.</i>	
Втримання балансу між свободою та безпекою	410
<i>Вступ.....</i>	<i>410</i>
<i>Діалогічний підхід у роботі з натовпом: історія питання</i>	<i>410</i>
<i>Роль поліції – демократичні перспективи.....</i>	<i>412</i>
<i>«Поліція Діалогу»: український досвід</i>	<i>414</i>
<i>Висновки</i>	<i>415</i>
<i>Література.....</i>	<i>415</i>
Рекомендації співробітникам безпекових інституцій щодо використання комунікативного підходу задля попередження масових конфліктів під час мирних зібрань	416
<i>Людмила ПЕЛЕПЕЙЧЕНКО. Еволюційні процеси</i>	
у здійсненні стратегічних комунікацій	417
<i>Вступ.....</i>	<i>417</i>
<i>Загальна характеристика стратегічної діяльності</i> <i>інституцій сектору безпеки і оборони України.....</i>	<i>418</i>

<i>Лідерство в інформаційному просторі: від наративу до інтерактивної взаємодії із цільовими аудиторіями</i>	421
<i>Спрямованість стратегічного впливу на підтримання іміджу Національної гвардії України</i>	424
<i>Виховний вплив на користувачів інтернету як ознака лідерства в інформаційному просторі</i>	427
<i>Протидія інформаційній війні як одна з ключових цілей стратегічних комунікацій</i>	427
<i>Висновки</i>	430
<i>Література</i>	431
Рекомендації щодо вдосконалення стратегічного впливу інститутів сектору безпеки і оборони України в інформаційному просторі.....	432
<i>Вікторія ГРИДЧИНА, Сергій ЧЕРЕВАТИЙ.</i>	
Наукова співпраця як компонент стратегічних комунікацій у системі євроатлантичної інтеграції України	433
<i>Вступ</i>	433
<i>НАТО і наука</i>	434
<i>Україна та Програма «Наука заради миру і безпеки» (SPS)</i>	436
<i>Найуспішніші спільні проєкти, здійснені в рамках програми SPS</i>	438
<i>Механізм реалізації Програми «Наука заради миру і безпеки» (SPS)</i>	440
<i>Пріоритети програм НАТО</i>	442
<i>Грантові механізми Програми «Наука заради миру і безпеки» (SPS)</i>	446
<i>Висновки</i>	450
<i>Література</i>	451
Рекомендації щодо залучення науковців до проєктів з євроатлантичної інтеграції України.....	453
ДІАЛОГИ ПРО СТРАТКОМ	454
<i>Олександр ЗАРУБА, Тарас ДЗЮБА. Ми першими в Україні формували теорію інформаційно-психологічних операцій</i>	454
ЖУРНАЛІСТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ	467
<i>Олександр КОВАЛЕНКО. Інформаційний вплив РФ: системна деструктивність (за матеріалами проєкту «Інформаційний спротив»)</i>	467
ДОДАТКИ	480
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	498

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція на сході України 2014-2018 рр.
ГрМПП	– Група моніторингу інформаційного простору і протидії Сухопутних військ Збройних Сил України
ГРУ ГШ СРСР	– Головне розвідувальне управління Генерального штабу СРСР
ГУ ГШ ЗС РФ	– Головне управління Генерального штабу Збройних Сил РФ
ГУР МО України	– Головне управління розвідки Міністерства оборони України
ГШ	– Генеральний штаб
ДПС України	– Державна прикордонна служба України
ДСНС України	– Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЗС	– Збройні Сили (будь-якої держави)
ЗС України	– Збройні Сили України
ІДІЛ	– Ісламська держава Іраку та Леванту
ІПСО	– інформаційно-психологічна(і) операція(ії)
ІСБО	– інститут(и) сектору безпеки і оборони
ККУ	– Кримінальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
МЗС України	– Міністерство зовнішніх справ України
МКС	– Міжнародний кримінальний суд
МНС України	– Міністерство з надзвичайних ситуацій України
МО	– Міністерство оборони (будь-якої держави)
МОН	– Міністерство освіти і науки України
НА НГ України	– Національна академія Національної гвардії України
НГ України	– Національна гвардія України
НП України	– Національна поліція України
ООС	– Операція Об'єднаних Сил
РБ ООН	– Рада Безпеки ООН
РФ	– Російська Федерація
СБО	– сектор безпеки і оборони
СБ України	– Служба безпеки України
СЗР України	– Служба зовнішньої розвідки України
ССО	– Сили спеціальних операцій Збройних Сил України
ЗС України	
ТОТ	– тимчасово окуповані території
ЦАР	– Центральноафриканська Республіка
ЦВС	– цивільно-військове співробітництво

ПЕРЕДМОВА

Характер сучасних збройних конфліктів призвів до зміщення центру ваги із суто військових операцій на операції в інформаційній і навіть когнітивній сферах. Роль інформації і, відповідно всіх акторів, які працюють із нею, визнана ще з часів Сунь Цзи. Протягом відомої нам історії людства із розвитком засобів поширення інформації ця роль стає вагомішою. Шлях від «людини розумної» до «людини медійної» і нарешті – «людини мережевої» пройдений не лише цивільним сектором, а й інститутами сектору безпеки і оборони багатьох країн. Стратегічні комунікації, що народилися із потреб саме військових, сьогодні стають потужним інструментом забезпечення як глобальної, так і державної безпеки.

Національна академія Служби безпеки України однією з перших у секторі безпеки і оборони держави стала майданчиком формування науково-практичної платформи зі страткому. Створення наукових шкіл зі стратегічних комунікацій, започаткування міжнародних проєктів і проведення всеукраїнських конференцій, організація міжвідомчих курсів – усе це кроки становлення страткому в безпековому середовищі України. Наш основний принцип – розбудова комунікації «єдиного голосу» з безпековими та державними інституціями, науковцями, представниками громадянського суспільства, журналістами, волонтерами на основі національних цінностей, довіри й впровадження підходу «say – do».

Втілюючи ці підходи, ми розбудовуємо як горизонтальні, так і вертикальні зв'язки, зокрема взаємодіємо з депутатами Верховної Ради України, керівництвом Міністерства у справах ветеранів України, керівним та особовим складом оперативних підрозділів Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ, Національної спілки письменників України, представниками засобів масової інформації, блогерами, волонтерами, незалежними експертами тощо. Прикладом цієї взаємодії є монографія «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця». Її перше видання відбулося у 2018 році. Попит на нього був дуже значний, колеги з інших безпекових і державних інституцій висловлювали зацікавленість щодо подальшої долі нашого колективного дослідження та системного розроблення теми. За цей час ми вийшли на новий рівень теоретичного осмислення й практичного застосування стратегічних комунікацій: впроваджуються нові напрями досліджень, зокрема геополітичний, правовий, юридично-лінгвістичний і гендерний; розробляються механізми протидії гібридним впливам агресора; здійснюється комплексна підготовка за цим напрямом співробітників як Служби безпеки України, так й інших безпекових інституцій; відбувається становлення наукових шкіл. Із цих причин авторський колектив підготував нове видання монографії «Стратегічні комунікації»

в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця», до якого приєдналися й нові автори – практики, науковці, волонтери, журналісти, – всі ті, хто професійно відстоює безпеку нашої держави. У монографії систематизовано теоретичні напрацювання за всіма напрямками страткому – зв'язкам із громадськістю, публічній дипломатії, інформаційним і психологічним операціям, військово-цивільним зв'язкам; надані практичні рекомендації фахівцям, які опікуються страткомом, щодо впровадження координованих комунікацій на різних рівнях забезпечення державної безпеки; у кращих європейських традиціях представлено інтерв'ю із безпосередніми організаторами стратегічних комунікацій та журналістські розслідування. Запропоноване видання – приклад інституційної «політики відкритих дверей», ще один крок до формування комунікацій «єдиного голосу».

Гібридність сучасних конфліктів остаточно розмила поняття війни, миру, перемоги, а інформаційні технології змінили роль пересічного громадянина у формуванні безпекового дискурсу держави. Ми – учасники і свідки зміни геополітичних парадигм, і саме нам вибудувувати новий інструментарій забезпечення національної безпеки.

Пройдений шлях – це лише початок нових комунікативних практик безпекових інституцій та розбудови української наукової парадигми стратегічних комунікацій у XXI сторіччі. Ми розуміємо актуальність потреби підготовки фахівців нової формації, здатних асиметрично реагувати на новітні виклики національній безпеці.

Ми відкриті для взаємодії та наукових пошуків!

*Ректор Національної академії
Служби безпеки України
Андрій ЧЕРНЯК,
доктор юридичних наук*

ДИСКУРСИВНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ВПЛИВАМ

СКЛАД І СТРУКТУРА ІДЕОЛОГІЧНОЇ МАТРИЦІ РОСІЙСЬКИХ МЕДІА ¹

Наталія СЛУХАЙ

Вступ

Світоглядні війни зумовлені контрадикторними ідеологічними матрицями, або провідними поняттєвими системами, кожна з яких на інформаційному рівні визначає теми, об'єкти обговорення, наративи, що складаються в дискурси, і кожна зумовлює вибір конотованих вербальних і невербальних об'єктиваторів думки, що просують інтенції відправника повідомлення. «Поняттєвий апарат – це зброя масового світоглядного ураження» [55], – цілком справедливо твердить один з активних авторів російських медіа Євгеній Чернишов. Тому осмислення дискурсу російських медіа крізь призму системи панівних ідеологем є нагальним питанням для розуміння того, який зміст сьогодні вкладається з боку російських медіа у загальноживані форми і для організації ефективної системи інформаційного захисту з боку українського соціуму та європейської спільноти. Це дослідження продовжує серію публікацій автора в *Ante Portas Security Studies* стосовно феномена російської інформаційної агресії [58; 59].

Ідеологічна матриця сучасних російських медіа визначена за принципом високої повторюваності та жорсткої внутрішньої організації ідеологем-концептів, представлених вершинними номенами – словом, словосполученням, ідіомою, – що є згорнутими іменами ситуацій і розгортаються ключовими світоглядними тезами в дискурсі. Саме вони керують зовні хаотичними наративами поточної конскієнтальної війни. Матеріалом дослідження послужили тексти, присвячені українській тематиці інтернет-порталу «Военное обозрение» російських медіа в розділах «Аналітика» та «Новини» за 2019 р. [13]. Загальна кількість аналітичних матеріалів, присвячених Україні на згаданому порталі, – понад 550 (порівняймо: Білорусі – близько 70), за період дослідження – понад 80.

Система провідних ідеологем російських медіа

Наративи російських медіа щодо України, організовані за референтним принципом, виглядають численними, різноманітними за темами, об'єктами обговорення, масштабністю, обсягом, інтенціями, за мірою впливовості й агресивності вербальних / невербальних маркерів ставлення до України, ступенем симулякризації і не демонструють системи. Система унаочнюється за умови осмислення дискурсивного потоку за ключовими ідеологемами, що демонструють чітку ієрархічну організацію наративів у складі дискурсу.

¹ Англійськомовна версія статті: Slukhai, N. (2019). Composition and Structure of the Ideological Matrix of Russian Media. *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem*, № 1 (12). S. 131-148. URL: http://anteportas.pl/wp-content/uploads/2019/12/AP.XII_Slukhai.pdf.

«Грибниця наративів» російських медіа сходить до єдиної провідної кореневої ідеологеми-концепту, що є їх випромінювачем, наділяє їх відповідним геномом і таким чином забезпечує організацію системи, максимально постульованої як безперечна істина ідеологеми-концепту *«русскости»*, що керує тріадичною структурою: опозицією *«русский суперэтнос»* / *«Р(р)усская цивилизация»* (*«русский народ»*) – *«Захід / західна цивілізація»* (*«західна людина»*) і медіатором *«Україна»* (*«українці»*). Медіатор часом заступає другий член опозиції, і тоді тріада читається як діада. Основний набір центральних ідеологем-концептів російських медіа, пов'язаних з Україною, за даними дослідженого матеріалу, сягає двадцяти: крім названих, це *«Россия»*, *«русская держава»*, *«русский язык»*, *«русскаяязычный»*, *«исконно русские земли»*, *«русский менталитет»*, *«русский вопрос»*, *«русский путь»*, *«украинский язык»*, *«украинизация»*, *«Древнерусское государство»*, *«СССР»*, *«СССР-2»*. Представлений нижче зміст ідеологем відбиває лише кваліфікації, представлені у джерелах, вилучених з інтернет-порталу *«Военное обозрение»* [13], показує кут зору ідеологів російських медіа; це надає можливість доказово обґрунтувати, яким смислом з боку російських медіа сьогодні наповнюються загальноновживані форми. Джерела матеріалу подані в кінці розділу; покликання на них з відповідною нумерацією подані в корпусі розділу.

«Русскость» (текстовий об'єктиватор: *«русскость»*) – визначається як *«русский код-матрица»*, незрозуміла Заходу, – це совість, причетність до божественного знання і соціальної справедливості. *«Русскость»* – основа виживання *«русской цивилизации»* – збереження і зростання чисельності народу, збереження території, мови, історії. Ознака *«русскость»* може прививатися: *«Русские ... делали людей других культур и племен “русскими”, равными себе, приобщая их к своей более высокой духовной и материальной культуре. Иностранцев и иноверцев не истребляли, все они становились частью великой цивилизации. Новые земли не грабили ... наоборот, развивали, подтягивали к более высокому уровню русских губерний-областей»* [42]. **Інтенції:** носії ознаки *«русскость»* є морально вищими за інших і повинні триматися разом.

Субстантивована ознака *«русскость»* у прямих дефініціях зустрічається рідко, але організує тріадичну структуру: *«русская цивилизация»* (центр – Росія) – Захід – *«Україна як медіатор»* – таким чином: Росія – центр морального *«“русского” суперэтноса / мира / цивилизации»*; Україна, розколота, занепала, обдурена й таке інше, історично і до сьогодні – одна з територій *«русского мира»* і *«истинного русского православия»*, і так має бути, бо *«русской цивилизации»* протистоїть західний світ інферно.

Ключова ідеологема *«русскость»* є предметно фіксованою ознакою *«русских людей»*, що становлять *«русский суперэтнос»*; землі, де мешкають *«русские люди»* – це *«Великая Россия»* / *«Русь-Россия»*; *«русские люди Руси-России»* складають *«русскую цивилизацию»* / *«русский мир»*; вони сповідують *«русское православие»*, є носіями *«русского менталитета»*, проходять *«русский путь»* і збирають *«исконно русские земли»*, а часовим відліком поточного етапу відродження *«русскости»* є *«русская весна»* 2014 р. (зафіксоване сталим виразом *«подняться с колен»*). Вона відкриває перспективу створення *«СССР-2»*, *«Русского союза»*. *«Русская держава»* / *«Россия»* наразі є федеративною структурою, за всіма ознаками меншою, ніж *«русская цивилизация»*.

Зміст тріадичної структури ідеологем: опозиція *«русский суперэтнос»* / *«Р(р)усская цивилизация»* (*«русский народ»*) – *«Захід, західна цивілізація»* (*«західна*

людина») і медіатора «Україна» («українці») щільно пов'язаний зі змістом центральної ідеології «руссость».

«Р(р)усская цивилизация» (текстові об'єктиватори: «Русь, русский супер-етнос, великое государство, “русский мир”, империя, какою она была во времена Российской империи и Советского Союза, русская цивилизационная идентичность, Русское “Царство Правды”, Град Китеж, Царство Божье на Земле») – антагоніст і протягом тисячоліть головний противник західної цивілізації; підґрунтя «русской цивилизации» – православ'я і колективізм, общинний характер укладу життя, життя «по совісті» і соціальної справедливості, культ достатку на противагу культу багатства; є носієм вищих за західну цивілізацію моралі та культури. Включає переважну частину населення України, яке ментально з Росією (є частиною «русской цивилизации»); воно зосереджене переважно у містах промислового півдня і сходу; протистоїть західній цивілізації (католицькій), на боці якої Галіція. Для повернення України її державні основи мають бути переформатовані на ґрунті ідеології «руссости». «Русский супер-етнос» знаходиться на вищому ступені духовного, інтелектуального, соціального розвитку, ніж етноси Західної Європи, є прямим нащадком цивілізації Гіпербореї, арійської цивілізації та Великої Скіфії. Сукупний потенціал «русской цивилизации» зменшився, особливо після розпаду СРСР; виживання можливе через збереження та зростання чисельності народу – носія ознаки «руссости», збереження території, культури, мови, історії. Зовнішня політика держави має ґрунтуватися на возз'єднанні «русской земли», усієї «русской цивилизации»: Великої, Малої та Білої Русі, а також відновленні сфери впливу у межах колишньої Російської імперії та СРСР (головні джерела: [7; 10; 16; 40-46; 49]). **Інтенції:** інтереси «русской цивилизации» – у відстоюванні і збереженні свого цивілізаційного простору, відродженні «русской цивилизации», зокрема побудові нової «Великой России». Дослідження Марини Янгляєвої, яка посилається на аналіз текстів натівських експертів, підтверджують: «идеи русской цивилизации (русскоговорящей православной цивилизации), отличной от западной» – основная в российской пропаганде» [57].

«Русский народ» (об'єктиватори: «русские люди (русы), русский народ, русские, Русь, системообразующее ядро объединения народов российской державы, наши, жители “Руси, Русской земли”, в том числе жители Киевской Руси, потом “Малороссии и Украинской ССР”, также Беларуси, жители, которые этнически, исторически, религиозно, ментально связаны с Россией, составляют один народ; наиболее разделенный народ – носитель “руссости”») – соціум або частина соціуму, що хоча б за одним параметром – мова, ментальність або стереотипи поведінки, антропологічні ознаки, віросповідання, культура, територія проживання – є комплементарним феномену «руссости» або просто інтерпретується ідеологами як такий. За твердженнями авторів інтернетного порталу, «русский народ» сильний тому, що приймає всіх, хто до нього прийде. «Русский» – не іменник, а прикметник, не «хто?», а «який?». «Русский» – носій «загадочной русской души», протистоїть «сірій расі» – «людині світу», ідеальному рабу, «русские» тисячоліттями протистояли натиску Заходу, зберігали етногенетичну програму суперетноса, забезпечували цивілізаційну та генетичну еволюцію людства, першими побудували суспільство майбутнього – соціалізм, радянську цивілізацію. Духовно, цивілізаційно, генетично, культурно є вищими за представників західного світу. Незважаючи на падіння, «русский» народ все ще здатний до духовного відродження, створення суспільства «золотого віку» з господством

етики совісті. Частина *«русского народа»* – мільйони – в Україні пропонують віддати в польсько-румунсько-угорську кабалу. Етногенетично розірваний нашестям татар у XIII ст., опинився у трьох державних утвореннях – Володимиро-Суздальському, пізніше Московському, Великому Князівстві Литовському та Польщі. Зберегти державність і відродити *«русскую цивилизацию»* вдалося лише в Московському князівстві, дві інші частини *«русского народа»* втратили державність. Малороси-українці – також носії *«русскости»*. Протягом чотирьох століть влада Польщі намагалася асимілювати *«русский народ»* України, прищепити йому польську ідентичність і католицизм. Крім Галіції, *«русский народ»* витримав, зберіг *«русскую идентичность»* і православну віру. Під польським впливом сформувалась окрема українська гілка *«русского народа»*. У кінці XX – на початку XXI століть русини Галіції стали частиною західної цивілізації. **Населення східної України – «Новоросси»** – *«русское»* населення за суттю, за своїм духом, зі зброєю в руках доводить право бути частиною *«русской цивилизации»*, Новоросія – *«русские»* землі, територія нинішньої східної України. **Населення Харкова і Одеси** – *«русское»* населення. **Білоруси** – *«русское»* населення (об’єктиватори: *«русские – белорусы»*). **Населення Закарпаття (Подкарпатская Русь)** – *«русское»* населення [2-12; 15-18; 22; 30-35; 40-47]. **Інтенції:** *«русский народ»*, носії *«русскости»*, повинні бути об’єднаними в межах *«русской цивилизации»*; інтереси *«русской цивилизации»* – у відстоюванні свого цивілізаційного простору. Росії треба відродити *«русскую цивилизацию»*, зокрема будувати нову велику Росію, «повернути всі південно-західні землі, що сьогодні іменують Україною».

«Захід» (об’єктиватори: «Запад, англо-романо-германский мир, европейская цивилизация, Западная Европа, примкнувшие к нему позже и взявшие на себя роль лидера и “командного пункта” западного мира – США, папский престол – Рим») – геополітичний ворог *«русской цивилизации»* і *«русского суперэтнуса»*, ворог Росії; глобальна мафія з програмою-мінімум – вирішити *«русский вопрос»*, хижацький паразитарний західний світ споживання і самознищення, цивілізаційна, духовна, прогресивна й культурна загроза людству, світ модерна і матерії ведуть до кризи людства – інволюції, спрощення, деградації – фізичної, інтелектуальної, духовної, вимирання «білої раси». Західна матриця історично рабовласницька, заснована на соціальному паразитизмі, пригніченні народних мас, приховуванні знання, шкідливих інформаційних технологіях, масовій культурі, натовпо-елітарному суспільстві, поклонінні «золотому тельцю», матеріалізмі, гедонізмі, расизмі, сатанинській концепції життя, самознищенні; це відстійник, хижацько-людоїдське й паразитарне суспільство, «світ-вампір», що живе рахунком інших цивілізацій, культур і народів; підґрунтя західної матриці життя – католицизм та індивідуалізм, культ багатства, поділ людей на «обраних» і рабів, обслугу; це світ інферно, перемога сатаністів, темної сили, людиноненависництва, містики, де християнську (біблейську) цивілізацію змінила постхристиянська (мультикультурна). Агресивний Захід протиставляє еволюції війни, вторгнення, агресію, насилля, голод, нестачу води, епідемії, наркотизацію, алкоголізацію, шкідливе харчування, смерть, розруху, соціально-економічний і культурний геноцид (скорочення народжуваності, пропаганду збочень, розпусту, руйнування традиційної сім’ї), намагається знищити Росію і *«русских»* як таких, які перебувають на вищому духовно-культурному шаблі підвиду людини. Захід як історичний ворог *«русской цивилизации»* захопив Україну, перейшов «червону лінію». У планах американців –

провести «генетичну чистку» Росії на основі зібраного матеріалу про генотип росіян [7; 10; 16; 40-43; 45; 47; 48]. **Інтенція:** необхідність протистояння Заходу як цивілізаційному ворогу. Отже, Г. Почепцов цілком справедливо стверджує: російською пропагандою «підривається легітимність Заходу в цілому як нормативної сили глобального порядку» [38].

«Західна людина» (об'єктиватори: «западный человек, население Запада») – носій бездуховності, матеріалізму, звіриного егоїзму, хижацтва. Представники західного світу створили суспільство звірячого споживання і самознищення, хижацьке капіталістичне суспільство, мета якого – безкінечне споживання і гедонізм. Завжди грабували і гнобили навколишні народи та племена, тягли до лігв багатства планети. Населення Заходу підкорене матерії, зомбоване, впало в цифрове божевілля віртуальних технологій, знищує планету і людство, стимулює біосферну кризу, кризу людини (інволюцію, спрощення, деградацію), кризу білої раси, кризу капіталізму й західного світу (ті самі джерела, що й до статті «Захід»).

«Україна» (об'єктиватори: «Украина-Малороссия, Малороссия-Украина, Малая Россия (Украина), Малая Россия, Малая Русь, Западная Русь, Западная Русь – Россия, западная часть русского суперэтноса, одна из трех частей “русской цивилизации”, наряду с Российской Федерацией и Белой Русью, часть общерусского культурного дерева, антиРоссия, проект “Анти-Россия”») – лімітрофна держава на стику двох цивілізацій (західної – католицької та «русской» – православної); русофобська держава; поліетнічна штучно створена держава без «єдиного» народу і тим більше української нації, цивілізаційно розірвана зсередини (переважна частина населення була частиною «русской цивилизации»), сьогодні – нацистська, колоніальна; міста промислового сходу та півдня – ментально з Росією, населення Галичини – «на боці Заходу»; вимираюча частина «русской цивилизации», священна для «русских» земля, «кровные земли русских», західний проект «Анти-Росія», буде не політичну, а соціобіологічну націю (з галицькими коренями) на концепції насилля, терору, асиміляції інших етносів і протистояння з Росією, має міфічну історію, елітарну націонал-олігархічну систему влади, сьогодні – нацистську, не здатну до державотворення, після розвалу СРСР будується на брехливих постулатах про багатовікове гноблення з боку Росії; потенційний ринок Заходу; плацдарм тиску на Росію з боку Заходу; поле бою у глобальному протистоянні Росії та США. Україна приречена на деіндустріалізацію і деградацію, для Заходу вона – лише інструмент тиску на Росію, створення криз на її кордонах і приводів для санкцій. Образні дефініції України – «таран Запада, марионетка Запада, агресивний монстр, больная страна, страна безумия, цирк, зоопарк, несуразное образование, Цэвропа, “минимирок”, страна “404”, несостоявшееся государство, страна умалишенных, “палата № 6”, психушка на 40 млн человек, государственное злокачественное образование» [4; 6; 8; 11; 44-45]. Тимчасово окуповані Росією території України (Крим, частини Донецької та Луганської областей) успішно розвиваються; західні регіони України, – колиска і цитадель українського націоналізму; південний схід – носій «русской» цивілізаційної ідентичності, готовий відстоювати «русский» цивілізаційний вибір разом із Росією, територія «русских» за духом людей, які не втратили своєї ідентичності [7]. **Інтенції:** впровадження думки, що Україна розірвана – східна і південна частини належать до «русского суперэтноса», бо зберегли матрицю «русской цивилизации», у Галичині ця матриця занепала історично.

Провідним є дискурс «Україна – історично і до сьогодні – одна з територій *«русского мира»* і *«истинного русского православия»*, але сьогодні – маріонетка Заходу. Аналогічну думку висловив Г. Почепцов: «Є така російська рятівна формула – «Україна погана, тому що там діє Захід» [37].

«Українці» (об'єктиватори: «украинцы, малороссы-украинцы, русские-малороссы, укры, этническая химера, придуманы в Польше, Ватикане, в Австрии и Германии, а затем в Англии и США (на Западе), чтобы расчленить единую русскую цивилизацию (Русь) и русский суперэтнос») – це «русские» з промитими мізками, «зомбовані українством», південно-західна частина «русского» суперетносу, населення з «русскими» коренями, «західно-("русское") населення», яке зберегло «русскость», православну віру, мову, традиції, пам'ять»; одна з двох (поряд із росіянами) частин одного народу. Відповідно до тези «історія України – химера», українці – не є «істинними слов'янами», нащадками Давньої Русі. Титульна нація в Україні – прибічники думки про тотальну перевагу всього українського, насаджує нетерпимість до культури, традицій, звичаїв інших етносів. Образні кваліфікації: «небратья, укропейцы, сумасшедшие, больные, смешные, неполноценные, психически больные, физически больные, глупые, идиоты, малоумные, невменяемые, с подкастрированным мышлением, кастрюлеголовые, галлюцинирующие, деградировавшие, деклассированные, игроки». Жителі Галіції – з хуторянським менталітетом. **Інтенція:** провести денацифікацію України, повернути їй «русскость», спільну «русскую» віру, культуру, історію, мову [7, 8, 44, 51]). Доречно згадати коментарі Президента Росії щодо кваліфікації росіян та українців: *«частями одного и того же народа или между двумя братскими народами»* [1].

Наративи навколо *«русской цивилизации»* підтримуються комплементарними одиницями, як наратив «Велика Румунія» втілить «панрумунську» ідею рахунком анексії українських земель та подібними [33]. Згадаємо, останні два століття помітною є тенденція активізації утворень з «пан-» у структурі номенів етносів та їхніх угруповань: панславізм, пангерманізм, панмонголізм, панамериканізм, панафриканізм, панарабізм, панфарсізм, панєвропейський, панкельтський тощо. Отже, «русский мир» є одним зі способів просування домінантного світу в ситуації «worlding», що можна визнати цивілізаційною тенденцією, але способи просування цієї ситуації російськими медіа є специфічними: вони визначаються **категоричністю, фронтальністю, яскраво вираженою негативною конотованістю** (у назвах майже кожної статті, присвяченої Україні, – жорсткі негативні емоціогени: «предала, умирает, вымирает, жесткие реальности, боятся, ненавидят, сценарии уничтожения, объявлена война, выживание, глобальная смута, огненный пояс, жаром полыхнет»), **сугестивністю, жорсткою поляризацією**, що визнають і представники масмедіа з російського боку: *«Россия – страна северная. Половину жизни большинство россиян видят на улице два цвета. Белый снег и черные деревья. Мы привыкаем к тому, что Россия именно бело-черная... Но вот что странно, в последнее время ... точно такое же российское мышление. Некоторые наши люди упорно стараются не замечать многоцветность мира. Либо черное, либо белое и никаких полутонов»* [52].

Система активних ідеологем російських медіа

Окрім компонентів тріади, представлених сімома основними ідеологемами, у публікаціях зазначеного інтернет-порталу активними є співпричетні ідеологеми.

1. «**Россия**» (об'єктиватори: «Россия, “Русь-Россия”») визначена як країна, сила якої – в об'єднанні розірваного «русского народа» [44, 45]), образно – як міфічний Гартленд – серцевинна земля, стрижень, вісь землі, серце світу – поняття, введене геополітичною концепцією Гелфорда Джона Маккіндера [24]. Містить матрицю створення суспільства «золотого віку» – єдиного спасіння людства. **Інтенцією** є впровадження думок: Росія – центр «русской цивилизации», країна-матриця. Привертає увагу поява сполучення «Русь-Россия», утвореного як альтернативне за аналогією з онімом у складі назви відомої книги визначного українського історика, першого Президента незалежної України М. Грушевського «Історія України-Руси».

2. «**Исконно русские земли**» визначаються за тезою російського імператора Ніколая I: «Где раз поднят русский флаг, там он уже спускаться не должен» і за принципом належності до «исконно русских земель» усіх територій, що входили до складу давньоруської держави: жодних «польських» чи російськомовних областей у складі сучасної України немає; це все «исконно русские земли»; ці території неодноразово звільнялися російськими військами; це священна для «русских» земля; навіть Галіція, Червона Русь, від'єднана ще в часи монгольського завоювання, ще зберегла залишки «русской» свідомості; національні республіки (нацрезервації) – відторгнені після розвалу СРСР шматки російської території; «исконно русские земли» втрачені – Біла і Мала Русь, Львів – давньоруське місто, «русский город»; Київ – «русский город», давня «русская» столиця, «мать городов русских». Звідси пішла Київська Русь, тут князь Володимир хрестив «русский народ», це один із центрів «русской цивилизации» [7; 8; 16; 44; 45]. **Інтенція:** територія «русской цивилизации» – це територія цивілізаційного простору проживання «русских» (див. визначення вище).

3. «**Українізація**» – форма етнічного геноциду: чим більше «українців», тим менше «русских» [8].

4. «**Українська мова**» – окраїнний діалект російської мови, «южнорусский» говір, свідомо викривлений полонізмами і новими словами, новояз [8; 23].

5. «**Радянський Союз**» (об'єктиватори: «Великая Россия, большая Россия, Россия, Советская Россия») – визначається за прямими дескрипціями, як у покликаннях медійних авторів на висловлювання В. Путіна: «Россия, которая в советское время называлась Советским Союзом, – за границей её так и называли, Советская Россия»; покликаннях на З. Бжезинського: «Это была Россия, названная Советским Союзом» [8; 40; 44]. **Інтенції:** СРСР ототожнюється з Росією, тобто кордони «русской цивилизации» сягали кордонів Радянського Союзу, що успішно протистояв західній цивілізації, тому вмотивованою є ностальгія за СРСР. Г. Почепцов справедливо запропонував з-посеред ідентифікацій СРСР такі: «СРСР як країна мрії», «СРСР як країна ілюзій» [39].

6. «**СРСР-2**» (об'єктиватори: «Русский союз, новый Союз») – майбутня країна, до якої приведе війна за возз'єднання всіх «русских земель» в єдиному «русском государстве» з відтворенням нового Союзу, із повномасштабним протистоянням із Заходом, загрозою на Сході (Японія та Китай) і глобальному Півдні [40].

7. «**Русская держава**» – єдність народів, системотвірним ядром якої історично виступав «русский народ». «Русскую державу» об'єднує єдиний культурний (цивілізаційний) код, заснований на збереженні і розвитку «русской» культури і мови, історико-культурного спадку всіх народів Росії (з офіційних документів, поданих у джерелах [26; 40]).

8. «Русский язык» – зокрема рідна мова українців [23].

9. «Русскоязычный балласт Украины» – словосполучення вживається на позначення «русского населения» міст півдня та сходу України, приреченого на вимирання через скорочення індустріальної бази і перетворення України на сільсько-господарську країну [49].

10. «Русский менталитет» визначається як цінності і прагнення соціуму, де православ'я виступило базисом і стрижнем [15].

11. «Русский путь» – справедлива концепція життєустрою, відмова від суспільства споживання і винищення, війна за возз'єднання всіх «русских земель» в єдиному «русском государстве» з відновленням нового Союзу (СССР-2, Русский союз), із повномасштабним протистоянням із Заходом, загрозою на Сході (Японія та Китай) і глобальному Півдні [40].

12. «Решить русский вопрос» – кінцева мета «західного проєкту», результат війни на повне знищення «русской цивилизации, русского суперэтнуса и русского языка» [44; 45].

13. Київська Русь – Давньоруська держава, перший етап розвитку «русской государственности».

Структура ідеологем актуальної ідеологічної матриці російських медіа

Привертає увагу асиметричність очікувано симетричних ідеологем: неспіввідносність ідеологем «Россия» (невисока активність), «Україна» (дуже висока активність); «українізація» – вкрай негативний, «русифікація» – вкрай позитивний процес; замість «Російська Федерація» вживається ідеологема «русская держава» з акцентом на єдиному цивілізаційному коді, випромінюваному «русской культурой и языком»; помітною є висока конотованість ідеологем; наявність у ряду ідеологем феноменів із нульовим референтом (СССР-2), велика кількість ідеологем із розмитим референтом (Київська Русь, Русская держава, не згадане тут «глубинное государство») або підлаштованим референтом (більшість ідеологем).

Надзвичайно важливим є не лише зміст, а співвідношення ідеологем – компонентів дискурсотвірного мегафрейму з вершинним іменем «русскость»: протистояння спостерігається за лінією «русская цивилизация» («русский человек») – «західна цивілізація» («західна людина») з урахуванням не лише профанних, але й сакральних складових (світлій, богоосяйній, священній, духовній природі «русскости») протиставлена темна, сатанинська, інферно природа Заходу). Україні (українцям) відведена роль медіатора і форпоста наступу на «русскую цивилизацию».

Серед ідеологем переважна кількість містить корінь «рус- / рос-» або семантично пов'язана з ним. Розширення семантичного простору кореня у складі слів, що його містять, не корелює з відомими версіями походження кореня «рус- / рос-»: південною (Борис Рибаків), північною або норманською (Герард Фрідріх Мюллер), іраномовною (Васілій Абаєв), кельтсько-слов'янською (Віталій Складенко), але відображене в сучасних російських словниках. Простежуються суттєві розбіжності між кваліфікацією, наприклад, етноніма «русские» в 1960 рр. ХХ століття і на початку ХХІ століття: кваліфікація «русские» – «восточнославянский народ, составляющий основное население РСФСР и широко представленный в других республиках Советского Союза; представители этого народа» [50]; подібно, але без розширення до

«жителів інших республік», у Дмитрія Ушакова [53], Анастасії Євгенєвої [20], інакша – у словнику Сергія Ожегова та Наталії Шведової: «1. см. русские (вище – «Народ, составляющий основное коренное население России»); 2. Относящийся к русскому народу, его языку, национальному характеру, образу жизни, культуре, а также к России, ее территории, внутреннему устройству, истории; такой, как у русских, в России» [31]. За останнім визначенням, до «русских» можна зарахувати до нескінченності широке коло населення будь-якої країни світу.

Переліченими поняттями, звичайно, не вичерпується низка ідеологем російських медіа, але схарактеризовані за даними інтернет-порталу 20 одиниць є достатніми для розуміння змісту основного інформаційного спрямування з боку російських медіа.

Поняттєвий апарат медіа сприяє формуванню світоглядної позиції. Поняттєво-ідеологічний апарат у російських медіа був чітко оприлюднений майже з початку агресії: «... той, хто приймає ворожий дискурс, неодмінно буде переможений. Бо в дискурсі закладений світогляд. Прийняли ворожий дискурс – вам нав'яжуть і ворожий світогляд ... Наша мета є простою – відродження Святої Русі, що передбачає возз'єднання «Русской цивилизации» [55]. Далі на ключових тезах автор демонструє, як саме повинен виглядати поняттєво-ідеологічний апарат щодо України: говорити «в Україну не можна», бо це не самостійна держава; замість «Київська Русь» – треба говорити «Давня Русь», української мови немає, є «южнорусское наречие», треба говорити не «браття», а триєдиний «русский народ», «украинскость» у культурному сенсі є частиною «общерусского наследия», «русский мир» – цивілізаційна даність; не можна говорити «Голодомор», а тільки «голод», не «русскоязычные», а частина «русской цивилизации» і таке інше [1].

Формування поняттєвого ідеологічного апарату російських медіа відбувалося давно, зокрема щодо природи цивілізаційного протистояння «русская цивилизация» – «західна цивілізація» статті з'являлися набагато раніше 2014 р.: наприклад, тільки одному автору – Олександру Самсонову – належать красномовні публікації, як-то: «О корнях западной русофобии» (2011), «Гибель “западной цивилизации” и Россия» (2011), «Военная угроза России в первой половине 21 века» (2011) та інші, і після 2014 р.: «Почему Запад хочет уничтожить русскую цивилизацию» (2016), «Идеал западного мира – глобальная невольничья цивилизация» (2017) і подібні. Новою можна вважати кристалізацію після 2014 р. позиції України як медіатора між російською і західною цивілізаціями та посилення оцінного компонента ідеологем, що приводить до феномена нарративної транспортації, про яку нещодавно згадував Г. Почепцов із покликанням на інших авторів [36].

Висновки

Усвідомлення змісту ключових ідеологем російських медіа є нагальним завданням українського суспільства і західної спільноти з урахуванням чітко сформульованих кінцевих завдань інформаційної агресії: «Для закрытия националистического и русофобского проекта “Украина” необходимы целенаправленные поддерживаемые извне действия украинской контрэлиты или части действующей элиты ... Для элиты, принявшей новые правила игры, на постукраинском пространстве должна быть создана такая система, которая сделает ее неотделимым целым со страной и обществом

и отстаивающей общие экономические и политические интересы ... в интересах государства российского предпринимать шаги по возвращению отторгнутой территории и народа в русское цивилизационное пространство» [12]. Тобто для збереження суверенного статусу держави Україна і українцям, і європейцям украї необхідно глибоко усвідомити систему ідеологем російських медіа, піддати її постулати всебічному професійному коментарю, як це зроблено щодо українських історико-мовознавчих феноменів у публікаціях академіка Григорія Півторака [32], напрацювати свою систему чітких понять світоглядного порядку.

Література

1. Алампиев, Д. (22.06.2019). *Путин надеется восстановить отношения с Украиной*. URL: https://ubr.ua/ukraine-and-world/power/putin-nadeetsja-vosstanovit-otnoshenija-s-ukrainoj-3883662?utm_source=traffim&utm_medium=referral&utm_campaign=34401&utm_content=3663013&utm_placement=951.
2. Алексеев, Ю. (10.11.2018). *Нет такой национальности – русские*. URL: <https://opwar.ru/44516-net-takoy-nacionalnosti-russkie.html>.
3. Апухтин, Ю. (22.02.2019). *Как Россия может повлиять на Украину: жёсткий экономический подход*. URL: <https://topwar.ru/152231-kak-rossija-mozhet-postavit-na-koleni-vrazhdebnoe-gosudarstvo-ukrainu.html>.
4. Апухтин, Ю. (15.06.2019). *Каким курсом пойдёт Украина*. URL: <https://topwar.ru/157740-kakim-kursom-pojdet-ukraina.html>.
5. Апухтин, Ю. (21.01.2019). *Кто может стать украинским президентом?* URL: <https://topwar.ru/149798-kto-mozhet-stat-ukrainskim-prezidentom.html>.
6. Апухтин, Ю. (28.04.2019). *Почему Россия проигрывает на украинском фронте?* URL: <https://topwar.ru/155581-pochemu-rossija-proigryvaet-na-ukrainskom-fronte.html>.
7. Апухтин, Ю. (19.02.2019). *Почему Украина так важна для России*. URL: <https://topwar.ru/148945-pochemu-ukraina-tak-vazhna-dlja-rossii.html>.
8. Апухтин, Ю. (22.01.2019). *Почему умирает Украина*. URL: <https://topwar.ru/150120-pochemu-ukraina-umiraet-i-umret.html>.
9. Апухтин, Ю. (21.01.2019). *Россия предала Донбасс или спасла?* URL: <https://topwar.ru/142668-rossiya-predala-donbass-ili-spasla.html>.
10. Апухтин, Ю. (19.02.2019). *Украина – поле битвы двух цивилизаций*. URL: <https://topwar.ru/151142-ukraina-pole-bitvy-dvuh-civilizacij.html>.
11. Апухтин, Ю. (15.06.2019). *Украинские противоречия при новом президенте*. URL: <https://topwar.ru/158413-ukrainskie-protivorechija-pri-novom-prezidente.html>.
12. Апухтин, Ю. (03.04.2019). *Украинская элита: состояние и перспективы*. URL: <https://topwar.ru/155917-ukrainskaja-jelita-sostojanie-i-perspektivy.html>.
13. Военное обозрение. (2019). URL: <https://topwar.ru>.
14. Володин, А. (02.12.2018). *Если на Украину вернуться «наци» ...* URL: <https://topwar.ru/149482-esli-na-ukrainu-vernutsja-nashi.html>.
15. Джерелиевский, Б. (14.01.2019). *Хотите понять русскую душу? Избавьтесь от ненависти!* URL: <https://topwar.ru/151107-putem-samoobmana-ili-osleplennye-nenavistju.html>.
16. Джерелиевский, Б. (26.12.2018). *Расчленим и раздать Украину? Не выйдет!* URL: <https://topwar.ru/149683-raschlenenie-ukrainy-konsorciuma-s-limitrofami-ne-poluchitsja.htm>.
17. Джерелиевский, Б. (05.10.2019). *Украина включила самоликвидатор: Киев открыл «венгерский фронт»*. URL: <https://topwar.ru/147408-ukraina-vkljuchila-samolikvdator-kiev-otkryl-vengerskij-front.html>.
18. Джерелиевский, Б. (15.10.2018). *Украина возвращается во времена красного террора и безбожной пятилетки*. URL: <https://topwar.ru/147543-ukraina-vozvraschajutsja-vremena-krasnogo-terrora-i-bezbozhnoj-pjatiletki.html>.
19. Детектор Медиа. (2019). URL: <https://ms.detector.media>.

20. Евгеньева, А. П. (ред.). (1987). *Словарь русского языка*: в 4 т. Москва: Русский язык, Т. 3.
21. Каменев, В. (11.09.2018). *Украинская стратегия России*. URL: <https://topwar.ru/133278-ukrainskaya-strategiya-rossii.html>.
22. Кузовков, В. (22.04.2019). *Генетические войны будущего. Как американцам зачистить Россию*. URL: <https://topwar.ru/156669-geneticheskie-vojny-buduschego-kak-amerikancam-prosche-zachistit-vsju-rossiju.html>.
23. Кузовков, В. (05.09.2018). *Геть від Москви!* URL: <https://topwar.ru/146188-get-vid-moskvi.html>.
24. Кузовков, В. (11.04.2019). *Я не русский, я советский. Кто пытается оседлать «красный протест»?* URL: <https://topwar.ru/156066-ja-ne-russkij-ja-sovetskij-ili-kto-pytaetsja-osedlat-krasnij-protest.html>.
25. Кузовков, В. (21.02.2019). *Плюс Донбасс, минус Украина*. URL: <https://topwar.ru/153458-pljus-donbass-minus-ukraina.html>.
26. Кузовков, В. (04.11.2018). *Сенсация! В России появятся русские!*. URL: <https://topwar.ru/148881-sensacija-v-rossii-pojavjatsja-russkie.html>.
27. Марко, С. (12.11.2018). *«Нас играют»: теория хаоса в гибридной войне*. URL: <https://www.obozrevatel.com/politics/nas-igrayut-teoriya-haosa-v-gibridnoj-vojne.htm>.
28. Махов, Е. С. (12.02.2019). *С Новым годом, Новороссия! Чему научил нас этот год*. URL: <https://topwar.ru/151992-s-novym-godom-novorossija-chemu-nauchil-nas-jetot-god.htm>.
29. Махов, Е. (13.02.2019). *Воевать всё равно пришлось бы: не за язык, так за веру*. URL: <https://topwar.ru/153032-voevat-vse-ravno-prishlos-by-ne-za-jazyk-tak-za-veru.html>.
30. Обозреватель. (2019). URL: <https://www.obozrevatel.com>.
31. Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (2006). *Толковый словарь русского языка*: 4-е изд., доп. Москва: А ТЕМП.
32. Півторак, Г. (2018). *Історична правда проти імперської облуди*. Київ: ТОВ «Арт Принт Студія».
33. Полонский, И. (22.11.2018). *Великую Румынию хотят построить за счет Украины*. URL: <https://pravdoryb.info/velikuyu-rumyniyu-khotyat-postroit-za-schyot-ukrainy.html>.
34. Полонский, И. (04.09.2018). *Польша заберёт Западную Украину, а Киев с этим согласится*. URL: <https://topwar.ru/138157-kak-polsha-zaberet-zapadnyuyu-ukrainu.html>.
35. Полонский, И. (09.09.2018). *Страна, которой не было. Особенности украинской политической географии*. URL: <https://topwar.ru/140533-strana-kotoroy-ne-bylo-o-nekotoryh-osobennostyah-ukrainskoj-politicheskoj-geografii.html>.
36. Почепцов, Г. (02.07.2019). *Гламур, масскульт, соцмедиа и телесериалы как новый тип реальности*. URL: <https://ms.detector.media/trends/1411978127/glamur-masskult-sotsmedia-i-teleserialy-kak-novyy-tip-realnosti>.
37. Почепцов, Г. (12.01.2019). *Мифы и нарративы пропагандистской войны*. URL: <https://ms.detector.media/trends/1411978127/mify-i-narrativy-propagandistskoj-voyny>.
38. Почепцов, Г. (01.03.2019). *Поле битвы – соцмедиа*. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/163555/2019-02-23-pole-bitvy-sotsmedia>.
39. Почепцов, Г. (21.11.2018). *СССР как страна мечты*. URL: <https://hvylya.net/analytics/society/sssr-kak-strana-mechty.html>.
40. Самсонов, А. (22.12.2018). *О возможной капитуляции Москвы*. URL: <https://topwar.ru/150763-o-vozmozhnoj-kapituljacii-moskvy.html>.
41. Самсонов, А. (13.05.2019). *О выживании России в условиях глобальной смуты*. URL: <https://topwar.ru/154126-o-vyzhivanii-rossii-v-uslovijah-globalnoj-smuty.html>.
42. Самсонов, А. (13.05.2019). *Почему на Западе боятся и ненавидят русских*. URL: <https://topwar.ru/140405-pochemu-na-zapade-boyatsya-i-nenavidyat-russkih.html>.
43. Самсонов, А. (04.09.2018). *Почему вымирает Украина*. URL: <https://topwar.ru/145992-pochemu-vymiraet-ukraina.html>.
44. Самсонов, А. (13.05.2019). *России объявлена война*. URL: <https://topwar.ru/138685-rossii-obyavlena-voyna.html>.

45. Самсонов, А. (13.05.2019). *Сценарии уничтожения России*. URL: <https://topwar.ru/138599-scenarii-unichtozheniya-rossii.html>.
46. Самсонов, А. (12.05.2019). *Сгоревший собор Парижской Богоматери как символ гибели старой Европы*. URL: <https://topwar.ru/156900-sgorevshij-sobor-parizhskoj-bogomateri-kak-simvol-gibeli-staroj-evropy.html>.
47. Селиванов, Ю. (23.11.2018). *Время жестких реальностей*. URL: <https://topwar.ru/137604-vremya-zhestkih-realnostey.html>.
48. Селиванов, Ю. (24.11.2018). *Огненный пояс вокруг России: скоро жаром польхнёт!* URL: <https://topwar.ru/140319-process-kotoryu-poshel-i-do-sih-por-ne-ostanovilsya.html>.
49. Селиванов, Ю. (24.11.2018). *Порошенко и его «поголовье»: фейк вместо индустриализации*. URL: <https://topwar.ru/138058-dermogaz-ukrainy.html>.
50. *Словарь современного русского литературного языка*: в 17 т. (1961). Москва; Ленинград, Т. 12.
51. Ставер, А, Скоморохов, Р. (22.05.2019). *Национализм. Какой болем выгоден: агрессивный маргинальный или умеренный?* URL: <https://topwar.ru/156062-nacionalizm-kakoj-bolee-vygoden-agressivnyj-marginalnyj-ili-umerennyj.html>.
52. Ставер, А, Скоморохов, Р. (12.05.2019). *Черно-белое патриотическое мышление и будущее*. URL: <https://topwar.ru/154619-chno-beloe-patrioticheskoe-myshlenie-i-budushee.html>.
53. Ушаков, Д. Н. (2014). *Толковый словарь современного русского языка*. Москва: Аделант.
54. Хвиля. (2019). URL: <https://hvylya.net>.
55. Чернышев, Е. (03.11.2018). *Как нам выиграть понятийную войну за Украину*. URL: <https://topwar.ru/76546-kak-nam-vyigrat-ponyatiynuyu-voynu-za-ukrainu.html>.
56. Шевчук, Ю. (29.06.2019). *«Чи можна бути українцем та не розмовляти українською мовою»: міфи проти української мови*. URL: <https://hyser.com.ua/articles/324641-chi-mozhna-buti-ukrayintsem-ta-ne-rozmovlyati-ukrayinskoyu-movoyu-mifi-proti-ukrayinskoyi-movi-yurij-shevchuk>.
57. Янглева, М. М. (28.11.2018). *Российские нарративы в американском исполнении*. URL: <https://riss.ru/analytics/7154>.
58. Slukhai, N. (2016). *The Semiotics of Consciential War in Modern Ukraine: Total Sign Suggestion and Means of Countersuggestion*. *Ante Portas – Security Studies*, № 1(6). P. 161-174.
59. Slukhai, N. (2018). *Narratives of the “Other” in Times of Worldview Wars: True Face, Masked Face*. *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem*, № 2 (11). S. 345-365.
60. UBR.ua – новостной портал о бизнесе, экономике и финансах. URL: <https://ubr.ua>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ІНСТИТУТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ, ЯКІ ОПІКУЮТЬСЯ ПИТАННЯМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Структура наративів, системотвірні та провідні наративи визначають напрями інформаційного контрзахисту.

1. Нагальним є впровадження в масмедійний простір України простої, адекватної системи ідеологем, що відбивають світоглядні позиції українців. Ця система, звичайно, повинна бути глибоко науково обґрунтована, як це зроблено, наприклад, у мовно-історичному ракурсі в нещодавно надрукованій книзі академіка Г. Півторака [32], доказових порівняннях на документальній основі, як у стрічці «Петро vs Мазепа: моторошні речі, яких ви не знали». Ю. Шевчук не дарма назвав мову інструментом цивілізаційної війни в лекції, прочитаній у Харкові [56]. Поняттевий апарат на науковому підґрунті сприятиме формуванню світоглядної позиції українця.

2. Потрібним є аналіз поточних антиукраїнських наративів із боку російських медіа, створення карти ідеологем і їх спростовування за зразком спростовування фейків (див. «Белую книгу специальных информационных операций против Украины

2014-2018 гг.», про яку згадував Г. Почепцов (<https://detector.media/withoutsection/article/144878/2019-02-14-kak-ubit-feik-ili-gde-ukrainskie-kontr-narrativy>). Позитивну роль відіграло б вивчення протистояння грузинського народу російській пропаганді: Г. Почепцов говорить, що в обох випадках йшлося про Росію як «спасителя, який захищає від ворога» (грузинської армії), коли йшлося про осетин, або «фашистів, націоналістів, бандерівців», коли йдеться про жителів сходу України (<https://ms.detector.media/trends/1411978127/mify-i-narrativy-propagandistskoj-voyny>).

3. Україна, Росія мають бути представлені як самостійні в усіх сенсах суб'єкти зі своєю власною долею цивілізаційної відповідальності (ідеї «братства», «скреп», «колыбели» та ідеї на кшталт описаних вище потребують постійного критичного коментаря).

4. Необхідно просувати доказові історичні теорії, особливо щодо Київської Русі, історії України, Білорусі, Росії у зв'язку з даними сучасних антропологічних теорій.

5. Нагальним завданням є позитивізація майбутнього, реалістичних оптимістичних прогнозів розвитку України: Г. Почепцов справедливо пише, що Україна тепер будує спільне минуле активніше, ніж майбутнє, що є суттєвим мінусом (Почепцов Г. *Як творяться нові ідентичності*. URL: <https://ms.detector.media/trends/1411978127/yak-tvoryatsya-novi-identichnosti>). Оптимістичні прогнози повинні складатися з маленьких позитивних визначеностей, а не з масштабних абстракцій.

6. В Україні необхідно координувати і просувати системотвірні контрнарративи, як-то: Україна – унітарна держава, що має власну етногенетичну матрицю (антропологічну, історичну, соціо-психічну, культурну), багату мову, Церкву з віковими традиціями, спроможні владні структури, історично резонансні символи влади; впроваджувати цю матрицю у соціальне життя. Ключовим є нарратив – Україна є єдиною – унітарною (на противагу впроваджуваній ідеї федеративності), а не розірваною, веде самостійну, а не прозахідну політику. Системотвірні нарративи мають розгалужуватися за принципом грона: ментальність українця визначається оригінальністю, гуманністю, принципом кордоцентричності, що сходиться до концепції Григорія Сковороди, культурна матриця українця має абсолютно оригінальні складові й таке інше. На підтримку та широке обговорення заслуговують фундаментальні праці, де обстоюються багатство, оригінальність і самодостатність української етнокультури, – вони просувають системотвірні нарративи, як словник-довідник В. Жайворонка «Антологія знаків української етнокультури» (Жайворонка, 2018). Про необхідність контрнарративів, насамперед упереджувальних, пише Г. Почепцов (*Как убить фейк, или где украинские контрнарративы*. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/144878/2019-02-14-kak-ubit-feik-ili-gde-ukrainskie-kontr-narrativy>).

7. Системотвірні нарративи повинні сполучатися з аналогічними щодо народів, які теж визначаються як частина «русской цивилизации», особливо білоруським.

8. На висвітлення у масмедіа заслуговують світоглядні тези «русского супер-етноса», не відповідні коректним поглядам спільнот: «СРСР – це Росія», «народи Західного світу – “сіра маса”», «Захід – світ інферно» і подібні.

9. На особливу увагу заслуговує використання і розвиток ресурсів інтернету, особливо соцмереж, як альтернативного інформаційного джерела, що важко контролювати: негативізація з боку російських медіа сучасних віртуальних джерел як «оцифрованого світу», «цифрового божевілля», «шкідливих інформаційних технологій», «електронного мороку», «цифрового електронного концтабору» показує, що цей ресурс є потужним.

ДИНАМІКА НАРАТИВІВ (ДО ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ОПІРНОСТІ МЕДІЙНОГО ПРОСТОРУ)

Галина ЯВОРСЬКА

Вступні зауваження

Предметом нашого розгляду є визначення деяких когнітивних вразливостей медійного простору України в умовах російської гібридної агресії. Ми виходимо із загального припущення, що проникнення певних ворожих наративів, спрямованих на підриєв усталених політичних орієнтирів України в координатах *Схід – Захід*, знижують загальний рівень когнітивної опірності держави та, відповідно, зменшують спроможність стримування агресора.

Зважаючи на роль інформаційних маніпуляцій у гібридних нападах, принциповою для забезпечення когнітивної опірності стає побудова ефективних стратегій у галузі стратегічних комунікацій. Наразі проблема створення таких стратегій, попри наявність численних спроб у цьому напрямі, залишається далекою від задовільного розв'язання. Дидактичні заклики розвивати в медійній аудиторії навички критичного мислення виявилися загалом непродуктивними. Навчити масову аудиторію відрізнити фейкову інформацію від правдивої в сучасних умовах досить складно. Тим більше, що, як з'ясувалося, фейкові новини є лише верхівкою айсберга у сучасних гібридних інформаційних війнах. Крім того, пандемія Ковід-19, серед інших наслідків, сприяла стрибкоподібному поширенню конспірологічних теорій на тлі антизахідної риторики, створивши не найліпший ґрунт для поширення медійної грамотності.

Водночас рівень усвідомлення проблеми маніпулятивних медійних впливів та їхніх руйнівних наслідків останнім часом значно підвищився. В Україні проводяться моніторинги фактів проникнення російської пропаганди, відстежуються ключові маніпулятивні теми щодо України, і це є безперечно позитивним чинником для підвищення медійної стійкості українського медіапростору та підтримки опірності держави. Проте ці позитивні кроки, створюючи необхідне тло для подальших дій на експертному рівні, все ще є недостатніми для очищення від сприйняття викривлених схем російської пропаганди з боку масової української аудиторії.

Визначення деяких прихованих шляхів проникнення в Україну чужих наративів та аналіз семантичних механізмів їхнього деструктивного впливу допоможуть, на нашу думку, наблизитися до розуміння того, що відбувається в українському медійному просторі й чи можна зробити його стійкішим у сучасних умовах.

Що таке опірність взагалі та когнітивна опірність зокрема?

Безпекові аспекти

Проблема *когнітивної опірності* (cognitive resilience) ¹ потрапила до уваги дослідників у галузі безпекових студій не так давно, у зв'язку з новітніми гібридними загрозами та методами ведення гібридних війн. Термін *resilience* (опірність, стійкість, пружність), що характеризує властивості фізичних тіл і матеріалів, із кінця ХХ – початку ХХІ ст. виходить за межі механіки та інженерних знань і починає широко

¹ Або, як також її називають, когнітивної стійкості, чи резильєнтності.

вживатися у біології, екології, психології, соціології, економіці, урбаністиці, менеджменті стихійних лих тощо.

Увага до процесів адаптивних змін у взаємодії з негативними факторами довкілля, до здатності організмів та систем відновлюватися після криз привела до розроблення загальних підходів, сфокусованих на дослідженні процесів опірності негативним впливам будь-якого роду. У межах цих підходів головним завданням стає підтримка та підвищення рівня життєстійкості біологічних, психологічних, суспільних організмів і систем. Під час різного виду катастроф (війни, стихійні лиха, пандемії та ін.) на першому плані опиняється здатність системи або спільноти до спротиву, спроможність поглинати наслідки небезпеки, адаптувати, трансформувати, а також своєчасно й ефективно відновлювати основні соціальні структури та функції¹.

Наслідки кліматичних змін, економічні кризи, маніпуляції інформацією, кібербезпека, загрози, пов'язані з пандеміями, – усі ці явища супроводжуються загальною епістемічною кризою, що виявляється у спотворенні інтерпретацій, когнітивних відхиленнях. Отже, для всіх післястресових трансформацій та адаптацій індивідів і спільнот когнітивний рівень виступає як базовий, слугуючи водночас і показником ураження, і основою відновлення, коли цю можливість збережено.

Після нападу РФ на Україну у 2014 р. термін *resilience* – «опірність» невідповідно перетворюється на одне з центральних понять міжнародної безпеки, входить до документів НАТО та ЄС як провідний концепт протидії гібридним загрозам [10; 14]. Опірність у цьому контексті – це здатність держав і суспільств протистояти і швидко й успішно відновлюватися від серйозних ударів, таких як природні катастрофи, руйнування критичної інфраструктури, або гібридні чи збройні атаки. Ця здатність є принципово важливою для колективної безпеки і оборони НАТО та для країн ЄС [12; 13].

Вразливість демократичних країн світу до гібридних атак РФ нині стала очевидною². Відтак опірність – фізичну, правову, когнітивну – розглядають як обов'язковий складник у побудові стратегії протидії російським гібридним загрозам. Слід зазначити, що цей складник становить лише частину стратегії стримування і є дієвим лише за умови готовності до дій, спрямованих на покарання агресора.

У сфері міжнародних відносин поняття опірності набуває особливого значення у зв'язку з проблемами захисту суверенітету. Гібридні загрози та впливи, властиві сучасним конфліктам, зорієнтовані на втручання у внутрішні справи держав, тобто підривають їхній суверенітет. Коли ж ідеться не просто про загрози, а про гібридну війну, під час якої поєднується застосування військових і невійськових засобів, тоді проблема опірності набуває особливого значення. Відновлення функціональної спроможності Української держави в умовах військової агресії, що призвела до порушення територіальної цілісності, безпосередньо залежить від підтримки високого рівня стійкості, здатності чинити опір нападнику в умовах конфлікту, що триває. Підтримка

¹ Порівняйте визначення *resilience* у протидії ризикам стихійних лих. URL: <https://www.preventionweb.net/risk/resilience>.

² За період від 2014 р. до 2018 р. втручання РФ до електоральних процесів у країнах ЄС та США стали постійним явищем: 18 фактів втручання доведено, із них як мінімум 3 вплинули на результати волевиявлень (президентські вибори в США та Болгарії, а також нідерландський референдум щодо Угоди про Асоціацію ЄС – Україна) (Див.: [15]).

опірності – це один із засобів стримування противника для недопущення подальшої ескалації, зменшення рівня втрат.

Цей засіб обирають, коли можливості військової або іншої симетричної відповіді агресору обмежені з різних причин. Наприклад, якщо військові потенціали учасників збройного конфлікту є несумірними, як у випадку російсько-української агресії. У війні України з великою ядерною потугою, що декларує готовність застосувати ядерну зброю і до того ж має значну перевагу у конвенційних озброєннях, наша держава опинилася у ситуації, коли повернути суто військовим шляхом захоплені агресором території малоймовірно. Отже, доводиться покладатися на дипломатичні та юридичні зусилля, а також міжнародну підтримку, й водночас постійно зміцнювати стійкість держави, запобігаючи втраті її функцій та суверенітету.

Гібридні способи ведення війни також значно звужують простір для симетричних відповідей і для покарання агресора через значну кількість причин, пов'язаних з особливостями гібридних конфліктів: розмитість і невизначеність між станами війни і миру, приховування агресором своєї ролі у війнах за допомогою використання проксігруповань, складність доведення фактів гібридних нападів та визначення їхніх результатів, зокрема у випадках втручання в електоральні процеси інших країн, і, особливо, у випадку впливів на когнітивному та підривному рівнях, спрямованих на загострення внутрішніх суперечностей та спотворення загального політичного нарративу. Гібридні загрози та гібридні війни, що розгортаються у «сірих зонах» безпеки, переважно унеможливають пряме знешкодження джерел руйнівних дій через їхню амбівалентність і непевність.

Стратегія опірності сама по собі не є довершеною і потребує доповнення іншими компонентами, здатними утримати противника від подальших деструктивних дій. Недоліками орієнтації на побудову опірності як на головний засіб стратегічної протидії є, по-перше, розтягнутість у часі, і, по-друге, низька ціна для противника – стримування без покарання здатне породити у ворога відчуття всюдозволеності і спровокувати подальшу ескалацію замість зниження рівня інтенсивності конфлікту, що створює додаткові ризики для відновлення спроможності держави-об'єкта агресії.

Користуючись вразливістю країн та суспільств, складнощів у визначенні й ідентифікації способів адекватної відповіді на гібридні загрози, РФ як гібридний нападник і велика ядерна держава фактично не наражається на небезпеку конвенційної відповіді, і це створює в агресора відчуття безкарності.

Загальна стратегія опірності, без додаткових елементів у вигляді покарання нападника за деструктивні дії або усвідомлення ним невідворотності кари, не є ефективною. Водночас у певних ситуаціях – насамперед тривалих гібридних конфліктів, із поєднанням конвенційних і не конвенційних засобів ведення бойових дій, як це відбувається в Україні, – підтримка і розбудова когнітивного виміру опірності потребують окремої та особливої уваги, перетворюються на довготермінове завдання для збереження державного суверенітету.

Гібридні інформаційні впливи

У сучасних війнах дезінформація та маніпуляції перетворюються на зброю, що руйнує не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність та способи її сприйняття (перцепції). Для того, щоб протистояти таким руйнаціям, слід розуміти механізми їхньої дії. Деякі експерти вважають, що сучасні методи РФ у галузі дезінформації

і пропаганди в межах гібридної війни принципово не відрізняються від «активних заходів» ССРСР проти США під час холодної війни [1]. Натомість інші аналітики твердять, що починаючи з 2014 р., із моменту нападу на Україну та окупації Криму, РФ широко продемонструвала новий підхід у цій сфері. І продовжує впроваджувати його й далі, у ході війн в Україні та Сирії, втручаючись у вибори в країнах ЄС та в США, маючи свої брудні та довготермінові цілі як щодо т. зв. пострадянського простору, так і спрямовані проти країн ЄС і НАТО [11].

Другий погляд здається нам ближчим до істини, тим більше, що з часів холодної війни в медійному просторі відбулися ключові технологічні зміни, що позначилися на методах маніпулятивних гібридних впливів. Інтернет і поява соцмереж створили нове медійне середовище, кардинально збільшивши можливості поширення інформації. Внаслідок цього збільшився й обсяг російської дезінформації, що подається багатьма каналами з великою швидкістю, безперервно, із постійними повторами¹, без витрати часу на перевірку фактів – свідоме створення фейків таких перевірок не потребує [11, с. 9]. На сьогодні роль онлайн-платформ («Фейсбук», «Гугл», «Твітер», «Ютуб» тощо) у поширенні дезінформації є предметом окремих дискусій [8].

Йдеться не тільки про кількісні параметри (дез)інформації – збільшення обсягів², швидкості тощо. Зміни каналів зв'язку передачі інформації впливають також на якісні характеристики комунікації, переформатовують її когнітивні параметри.

Дослідники дезінформаційних впливів поступово усвідомлюють цей факт та його наслідки. Зокрема деякі автори вважають, що після 2016 р. (втручання РФ до президентських виборів у США) спостерігаємо перехід від тактики інформаційної війни (англ. *information warfare*) до агресивної конкуренції наративів навколо питань, що здатні слугувати «яблуком розбрату» у суспільствах, стимулюючи поляризацію по лініях культурних незгод (у ЄС це проблеми міграцій, питання, пов'язані з мусульманами у Європі, сімейних vs. «прогресистських» цінностей, ставлення до кліматичних змін тощо) та підриваючи довіру до демократичних інституцій [9]³.

На відміну від тактики поширення фейкових новин, що часто є зухвало-відвертою й очевидною, і тому відносно простіше піддається визначенню та спростуванню, конкуренція наративів створює набагато складнішу й заплутанішу картину. По-перше, із погляду їхнього авторства, – звідки ці наративи приходять і які політичні сили їх поширюють? Відповідь на питання «звідки» і в Україні, і на Заході є досить очевидною – початковим джерелом підривних наративів є РФ. Саме звідти безперервним потоком рухаються маніпулятивні оповіді щодо «морально безсилового» Заходу, приреченого на розпад ЄС, України як неспроможної держави, що перебуває під «зовнішнім управлінням» і також є приреченою на розпад, тощо. Однак далі прозорість зникає. Зв'язок між політичними силами та певним онлайн-контентом та

¹ Як зазначає Ханна Арендт [2, с. 401], у тоталітарній пропаганді постійне повторення важливе не тому, що у мас недостатньо розвинені властивості розуміння і запам'ятовування, а тому, що це доводить їм тривалість системи у часі.

² Кількість випадків дезінформації, пов'язаних із російськими джерелами і задокументованих East Strategic Communication Task Force, у січні 2019 р. збільшилася вдвічі порівняно з тим самим періодом 2018 р.

³ У 2020 р. до вказаних проблем, що спричиняють суспільну поляризацію, додалася пандемія COVID-19.

конкретними наративами розмивається і часто з наміром приховується: місцеві актори, озвучуючи російські наративи, і в Україні, і країнах ЄС нерідко ховаються за лаштунками. По-друге, постає питання власне про змагання наративів, його перебіг (зіткнення смислів) та визначення результатів.

Саме в цьому пункті нам бракує чітких відповідей як щодо механізмів маніпулятивних впливів під час зіткнень наративів, так і способів ефективної протидії, здатних зміцнити опірність суспільства і демократичних інституцій, а у випадку України – зберігати державний суверенітет в умовах тривалої російсько-української гібридної війни.

Технологія маніпуляцій: презумпції та заперечення.

«Розіп'ятий хлопчик»

Питання про зміну наративів є ключовим для маніпулятивних тактик, так само як для способів протидії маніпуляціям та підвищення когнітивної опірності. На порожньому місці неможливо створювати нові уявлення, так само як руйнувати старі. Дезінформаційні кампанії, що здійснює РФ, спираються на наявні інтерпретаційні схеми, укорінені на рівні повсякденних уявлень, що беруться як даність та перебувають за межею критичного осмислення [6].

Як зазначає російський дослідник Анатолій Баранов, у випадку маніпулювання свідомістю технологія впливу полягає у тім, щоб увести до свідомості та уявлень про дійсність певну інформацію, яку людина не піддає критичному аналізу, не усвідомлює як предмет, що потребує обговорення [3, с. 191]. Іншими словами, йдеться про максимальне розширення сфери презумпцій (або пресупозицій) – тієї інформації в повідомленні, що береться або подається, як самозрозуміла, усім відома, а можливість її заперечення на рівні окремих висловів не передбачена. Презумпції, не становлячи безпосереднього предмета повідомлення, перебувають нижче рівня усвідомлення і беруться як даність.

Візьмемо для прикладу хрестоматійний нині фейк 2014 р. про «розіп'ятого хлопчика». Цій «новині» на сайті російського Першого каналу передують заголовок «Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца»¹. Якщо спробувати спростувати це твердження за допомогою загального заперечення, то отримаємо дещо алогічне речення: «Беженка из Славянска НЕ вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца». Втім за певної корекції і заміни форми дієслова з «не вспоминает» на «не может вспомнить» зміст вдасться вирівняти. Важливо, що в комунікативному фокусі заголовка – «Беженка из Славянска вспоминает». Тому його заперечення скасовує факт спогаду, а не «страсти», і приводить, у кращому випадку, до сумнівів щодо здатності жінки пригадати «страду»², тим часом як сама «страда», перебуваючи в зоні презумпції, продовжує сприйматися як даність.

Усі інші спроби ввести заперечення до розглядуваного заголовка позбавляють його сенсу («вспоминает, как при ней НЕ казнили», «вспоминает, как казнили НЕ

¹ https://www.1tv.ru/news/2014-07-12/37175-bezhenka_iz_slavyanska_vspominaet_kak_pri_ney_kaznili_malenkogo_syna_i_zhenu_opolchentsa.

² Тут чутливий глядач міг би подумати, що жінка втратила пам'ять під впливом емоційного шоку – у будь-якому випадку маніпулятор виходить із цього мисленнєвого експерименту неушкодженим.

сына и жену»). І навіть спроба заперечити, що це була біженка із Слов'янська (*НЕ-беженка из не-Славянска вспоминает ...*), також, як бачимо, не дає змоги отримати осмислену конструкцію, попри те, що жінка насправді була підставною особою, як невдовзі з'ясувалося. Внаслідок цього мисленнєвого експерименту, крім виведення фальшивої інформації до сфери презумпцій, виявляємо ще один додатковий механізм, що підтримує маніпуляцію: перспектива створення речень, що позбавлені сенсу, заздалегідь убезпечує адресатів повідомлення від спроб заперечення – адже цілеспрямоване створення абсурдних тверджень не належить до автоматичних навичок, якими користуємося в умовах звичайної комунікації.

Динаміка наративів: трансформації, спотворення, відновлення

Для визначення стану війни та миру наразі не існує простих процедур на зразок лакмусового папірця. Розмивання меж війни і миру, труднощі у визначенні учасників конфлікту та їхніх ролей (нападник – об'єкт нападу), використання в конфліктах проксігруповань, комбінування конвенційних і не конвенційних засобів ведення війн призводять, у свою чергу, до складнощів у визначенні та ідентифікації способів адекватної відповіді на гібридні загрози. Тривалість війни має безліч наслідків – внутрішніх та зовнішніх. Поняття війни і миру, а також пов'язані з ними наративи, у ході тривалих конфліктів зазнають трансформацій.

Яким чином відбуваються відповідні концептуальні зміни і чи існують семантичні та прагматичні обмеження для них? Наскільки зовнішні чинники здатні впливати на розуміння і сприйняття подій в умовах масованих та деструктивних інформаційних впливів? Від відповідей на ці запитання значною мірою залежать визначення та підтримка рівня когнітивної опірності суспільства.

У процесі російської гібридної агресії проти України було сформовано кілька версій щодо змісту та учасників конфлікту. У першій версії – це війна між РФ та Україною, міжнародний конфлікт за участі регулярних ЗС обох сторін, а, крім того, керованих і забезпечуваних зброєю з РФ іррегулярних місцевих формувань на Донбасі (російських проксі). Результатом конфлікту стала окупація агресором частини території України (Крим і ТОТ) із продовженням гарячого конфлікту на сході України.

Водночас у другій версії, авторства РФ, вона відмовляється визнавати себе стороною конфлікту (попри зафіксовані Україною та міжнародними структурами незаперечні факти участі Росії) і нав'язує свою інтерпретацію, згідно з якою влада України («київська хунта») воює з російськомовним населенням України на Донбасі. РФ до цього часу продовжує заперечувати свою роль як агресора та сторони конфлікту.

За третьою версією, поширюваною впливовими міжнародними медійними агенціями, в Україні відбувається конфлікт між ЗС України та підтримуваними РФ «повстанцями» на сході країни. Існує також поширювана з РФ версія щодо того, що на території України Росія воює із Заходом (варіант – воює із США).

Наведені версії інтерпретацій тих самих подій є контроверсійними і не припускають узгодження. Це означає, що вони не можуть бути правдивими одночасно. Суперечність між реальністю та витворами російської пропаганди гранично звужує простір для компромісу в рамках зіткнення наведених пояснювальних схем. Для того, щоб досягти компромісу в умовах, коли пояснення не припускають узгодження, тобто побудови спільного об'єднавчого метанаративу, одна із сторін має відмовитися від своєї інтерпретації конфлікту. Або РФ має визнати роль нападника на Україну, або

Україна має, всупереч реальності, погодитися, що в нашій державі відбувається внутрішній конфлікт, громадянська війна. Ціна питання для сторін різна – для РФ визнання факту агресії не спричиняє жодної загрози її існуванню, натомість для України відповідний крок дорівнював би відмові від державного суверенітету.

Повертаючись до тактики підричних інформаційних впливів РФ, слід зазначити, що вона є варіативною і здійснюється з урахуванням специфіки об'єкта впливу та його мети. Принципове значення має також чинник застосування / не застосування конвенційних військових засобів. Якщо у випадку операцій, спрямованих на країни ЄС та НАТО, про застосування мілітарних засобів наразі не йдеться, то щодо України російські інформаційні дії, починаючи із 2014 р., синхронізовано з діями збройних формувань. Факт російської збройної агресії проти України визначає відмінності в наративах порівняно з тими, що РФ використовує у країнах ЄС.

За даними інформаційного ресурсу TEXTY.ORG.UA, ключові маніпулятивні теми щодо України, які систематично роздуває Росія, – це війна, «зубожіння», «недодержава», радянська спадщина, проросійська опозиція, окуповані території; минула і нинішня влада, політики, вибори; націоналізм, коронавірус¹.

Натомість щодо країн НАТО і ЄС, у центрі російської пропаганди – теми праворадикальних рухів (мігранти – введення расистського концепту «реміграції» до кампанії європейських виборів у Німеччині та Франції, антимусульманський дискурс, антисемітизм, тема занепаду європейських цінностей; поширення конспірологічних теорій, зокрема в контексті протидії пандемії коронавірусної інфекції, використання суспільних рухів, що заперечують кліматичні зміни, рухів проти вакцинації тощо). Порівнюючи російські пропагандистські тактики, ці відмінності слід урахувувати, хоча загальна настанова на деструкцію демократичних принципів є спільною і щодо України, і щодо західних демократій.

Тривалість російсько-українського конфлікту в часі спричиняє, крім постійного зростання людських втрат, психологічної і матеріальної шкоди, певні когнітивні трансформації у сприйнятті та розумінні російської агресії. Розглянемо трохи докладніше центральний український наратив «війна» крізь призму його динаміки у 2014-2019 рр.

Спочатку, протягом 2014-2016 рр., російсько-українська агресія в українських медійних джерелах була переважно представлена у вигляді кількох концептуально-метафоричних схем і побудованих на них наративах: «Війна як стихія (вогонь, вітер, вода) і як хвороба (мор)»; «Війна як подорож» [7]. Примітно, що в цей час тема закінчення війни в українських медіа фактично була відсутня – про те, що буде після війни, не говорили. Тема закінчення війни, поза вимогами покарати агресора й загальними міркуваннями про подальшу долю Криму і Донбасу, в українському публічному дискурсі була майже не представлена.

Ці наративи відбивали реальність війни як наслідку зовнішньої агресії. Надзвичайне значення на початку надавалося тому фактові, що війну не було оголошено. Цей факт сприймався як докір українській владі, яка не наважилася *назвати війну війною*. Попри пояснення юристів, що факт оголошення війни не є обов'язковим для

¹ <https://texty.org.ua/fragments/101008/yak-pracyuye-rosijska-propahanda-v-ukrayinskomu-informacijnomu-prostori-top-tezy-roku>. Дані отримані за результатами щотижневих моніторинрів, що тривають із травня 2019 р.

визнання факту збройної агресії, у поточній суспільній свідомості цей зв'язок був стійким.

Назва *неоголошена війна* у 2014-2015 рр. була вельми поширена, її використовували як неформальне позначення російсько-української війни і як синонім АТО [4]. Вживали її подекуди також як синонім гібридної війни. Однак поступово назва *неоголошена війна* стосовно російсько-української агресії виходить з обігу і далі зникає. Остаточно це відбувається приблизно тоді, коли АТО у 2018 р. було переформатовано на ООС.

На зміну *неоголошеній війні* приходять позначення *війна на сході України*. В українській Вікіпедії навіть існує стаття з такою назвою. У ній війна на сході України визначена як міжнародний збройний конфлікт, що став «продовженням російської збройної агресії проти України» (після захоплення Криму).

Отже, починаючи з 2016-2017 рр., суспільна перцепція війни зазнає поступових трансформацій. Наразі невідомо, наскільки ці зміни були природним наслідком особливостей цієї війни і чи не діяли також чинники зовнішнього впливу.

Прикладом останнього гіпотетично може слугувати тема перемоги, що поступово проникає до воєнного нарративу, але не в зовсім звичайному, радше викривленому вигляді.

Загалом зв'язок концептів перемоги і поразки у фреймі гібридної війни є невизначеним. За правилами «звичайної» війни перемога має бути проголошена спеціальною вербальною дією, як *підписання миру* (подібною до дії *оголошення війни*). Сторона, що перемогла, декларує закінчення війни, а протилежна сторона визнає себе переможеною, тобто капітулює.

Але цей сценарій в умовах гібридної війни не діє. Агресор, який не визнає свою роль як учасника конфлікту і репрезентує себе як миротворця, не передбачає для себе і визнання поразки. А для сторони, що стала об'єктом нападу, капітуляція морально не прийнятна. Розмитість меж тривалості війни і збройних дій також затемнює сенс перемоги як події, чітко визначеної в часі, із конкретною календарною датою.

І в цій непевній ситуації в українському публічному дискурсі з'являється слово *перемога*, але замість позначення мети боротьби із зовнішнім агресором воно переходить до сфери внутрішньополітичних суперечностей і починає вживатися як протилежність не *поразки*, а *зради*.

Поширення контекстуальних антонімів *зрада / перемога* (у формі інтернет-мему) перевело очікуваний, але нереалізований нарратив перемоги над зовнішнім противником до нарративу перемоги над своєю *злочинною владою*. Якщо взяти до уваги, що однією з цілей війни РФ проти України є роздмухування внутрішньополітичних суперечностей та підрив легітимності української влади, цей випадок зовні «нелогічної» інтерпретації *перемоги* як антоніма *зради* (а не *поразки*) цілком вписується до цілей російської агресії.

Далі, починаючи приблизно з 2017 р., розпочалося поширення нового варіанту «внутрішнього» розуміння перемоги – як перемоги над корупцією, що до 2019 р. подавалася як важливіша за перемогу у війні. А невдачі в боротьбі з корупцією набували вигляду *програшу основних битв і відсутності шансів на перемогу над зовнішнім ворогом* [5, с. 69]. Тут чітко проглядається маніпулятивний прийом, що виконує роль інформаційної та смислової зброї, підставляючи на місце воєнної перемоги поразку.

Приблизно в цей самий час до української медійної сфери потрапляють також інші варіанти закінчення війни. Заклики «припинити війну» створюють враження, що це справа волі (і бажання чи небажання) політичних лідерів. Замість перемоги з'являється концепт примирення. А далі – гасло про *мир на Донбасі*. Однак мир та його зміст є різні для сторін воєнного зіткнення і залежать від їхньої перемоги або поразки. Умови миру диктує переможець, природа миру – відносна і постає як похідна від природи війни та результату її завершення.

У плані динаміки наративів заслуговує на увагу також посилення останнім часом в Україні антизахідної риторики. Зважаючи на відповідну спрямованість російської пропаганди, зосередженої на руйнуванні західних цінностей, цей факт не можна вважати випадковим. Маніпулятивні російські антизахідні впливи Україна відчуває постійно, усі роки незалежності. Можна згадати численні антинатовські пропагандистські кампанії, інспіровані РФ, що мали в Україні помітний успіх. Однак із початком російської агресії рівень громадської підтримки ідеї вступу України до НАТО різко збільшився. Так само велася постійна пропаганда з метою викликати недовіру й навіть відразу до ЄС. Однак, як засвідчили події Євромайдану зими 2013-2014 рр., ці зусилля РФ мали протилежні наслідки.

Причиною неефективності попередніх антизахідних пропагандистських російських кампаній можна вважати те, що Захід та Європа є важливою частиною сучасного українського національного наративу. Тобто європейський та західний наративи в Україні є приклад виразної внутрішньої когнітивної опірності.

Однак останніми роками зміни, що відбуваються в Європі та світі, дають певні підстави для сумнівів в актуальності західних демократичних цінностей для самого Заходу. У взаєминах України з НАТО та ЄС також не все безхмарно, відсутність чіткої перспективи членства в цих організаціях зрештою не сприяє зміцненню взаємної довіри.

На цьому тлі, а також з урахуванням радикального підвищення (дез)інформаційних спроможностей РФ за останні кілька років, ризики антизахідної пропаганди, спрямованої проти України, зростають. Прикладом нестандартних маніпулятивних впливів у цій царині є поняття *колективний Захід*. Останнім часом цей концепт, створений російськими політиками та політтехнологами для внутрішнього вжитку на позначення сукупності країн західних демократій як «колективного» противника РФ, спорадично виникає в українському публічному просторі. Звертає на себе увагу джерело його поширення – наскільки можна простежити, йдеться не про пропагандистські пропутінські джерела, а про російських лібералів, деякі з яких, завдяки антипутінській спрямованості, мають в Україні широкий інформаційний простір для озвучення своїх думок. Ось один приклад «культурної» антизахідної риторики в розмові щодо гіпотетичного розколу російських еліт – *«Запад пока всячески показывал, что он [для российских элит] такой альтернативой не является, он является эгоистичным, преследует свои собственные интересы. Да, давление он оказывает, но конструктивную альтернативу не предлагает ни оппозиция системная, ни оппозиция несистемная, ни коллективный Запад»*¹.

¹ Передача «Радио Свобода», говорить Ілья Пономарев. URL: <https://www.svoboda.org/a/29647762.html>.

Відсутність мовного бар'єру – розуміння російської мови в Україні – робить проникність українського медійного простору для російської пропаганди максимальною. А у випадках, коли сумнівні концепти озвучують особи, які мають імідж інтелектуальних антипутінських лібералів, імовірність критичного ставлення з боку української аудиторії, готової їх слухати, майже зникає.

Слід зазначити, що поняття *колективний Захід* не дарма входить до офіційного політичного дискурсу РФ – попри загальний зміст атрибуту «колективний» він дає змогу виділяти «з колективу» одних і відсувати на задній план інших представників Заходу. Що ж до України, то поняття колективного Заходу її не включає і таким чином м'яко руйнує одну з підвалин українського західного нарративу, згідно з яким Україна є частиною Європи і Західної цивілізації. Але, з погляду РФ, це не так, як чітко свідчить цей знущальний заголовок за результатами засідання РБ ООН 19 лютого 2020 р.: «*Коллективный Запад и примкнувшая к нему Украина продолжают ждать "капитуляции" от России*». Крім того, із заголовку очевидно, що поняття колективного Заходу легко вписується до нарративу війни на сході України.

Висновки

Таким чином, традиційний варіант концептуалізації війни як руйнівної стихії, наявний на початковому етапі агресії, поступово виходить із медійного обігу. Спостерігаються впливи маніпулятивних тактик, спрямованих на переведення конфлікту у внутрішньополітичну площину. На цьому тлі виникає нарратив примирення і миру. Однак, хто саме є сторонами, які мають примиритися, залишається в тіні. Хоча підтекст досить очевидний – примирення має відбутися з населенням ТОТ на сході України. А, отже, нав'язуваний РФ від початку агресії нарратив «внутрішнього конфлікту в Україні» помітно збільшує вплив усередині Української держави, хоча до офіційного політичного дискурсу він не потрапляє.

Європейський і західний нарративи в Україні досі демонстрували високий ступінь опірності. Однак, зважаючи на посилення дезінформаційно-пропагандистської спроможності РФ у веденні підривних інформаційних операцій, ризики для когнітивної опірності України на цій ділянці збільшуються. Особливу увагу слід звернути на неявні джерела антизахідної російської пропаганди, включно з окремими антипутінськими лібералами, які поширюють в Україні позірно «м'які» антизахідні сенси майже без перепон.

На цей момент нарратив війни в Україні зовні парадоксально представлений у вигляді «мир і капітуляція»¹. Однак ця трансформація не випадкова, вона є результатом порушення когнітивної опірності під впливом проникнення до українського публічного простору російського нарративу про «внутрішній конфлікт», або «громадянську війну», в Україні.

Література

1. Активні заходи «СРСР проти США: пролог до гібридної війни». (06.07.2017). *Аналітична доповідь*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/aktivni-zakhodi-srsr-proti-ssha-prolog-do-gibridnoi-viyuni>.

2. Арендт, Х. (2005). *Джерела тоталітаризму*. Київ: Дух і Літера. С. 401.

¹ <https://texty.org.ua/fragments/101008/yak-pracyuye-rosijska-propahanda-v-ukrayinskomu-informacijnomu-prostori-top-tezy-roku>.

3. Баранов, А. Н. (2009). *Лингвистическая экспертиза текста: теоретические основания и практика*. Москва: Флинта.
4. Криштопа, О., Каліновська, О. (2015). *Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.
5. Парахонський, Б. Яворська, Г. (2019). *Онтологія війни і миру: Безпека, стратегія, смисл*. Київ: НІСД.
6. Яворська, Г. М. (2018). Когнітивна територія гібридної війни: конфлікт інтерпретацій. *Стратегічні комунікації в гібридній війні: погляд від волонтера до науковця*. Київ: НА СБ України. С. 50-80.
7. Яворська, Г. М. (2016). Концепт ВІЙНА: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*, № 1(38). С. 14-23.
8. Bentzen, N. (2019). Online Disinformation and the EU's Response. *European Parliamentary Research Service Blog*. URL: <https://epthinktank.eu/2017/11/20/disinformation-fake-news-and-the-eus-response>.
9. *Interim Briefing: Propaganda and Digital Campaigning in the EU Elections*. (2019). London; Washington DC; Beirut; Toronto: The Institute for Strategic Dialogue. URL: <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2019/05/Disinfo-European-Elections-Interim-report-ISD-2-V2.pdf>.
10. *Joint Framework on Countering Hybrid Threats a European Union Response*. (06.04.2016). Brussels. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>.
11. Paul, Ch., Matthews, M. (2016). *The Russian «Firehouse of Falsehood» Propaganda Model. Why It Might Work and Option to Counter*. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.
12. *Report on the Implementation of the Action Plan Against Disinformation*. (14.06.2019). Brussels. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_report_on_disinformation.pdf.
13. *Resilience and Article*. (31.03.2020). № 3. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm?selectedLocale=en.
14. Shea, J. (30.03.2016). Resilience: a Core Element of Collective Defence. *NATO Review*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/03/30/resilience-a-core-element-of-collective-defence/index.html>.
15. Sorensen, H. Nyemann, D. (2018). Going Beyond Resilience. A Revitalized Approach to Countering Hybrid Threats. *Strategic Analysis*.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА ЗМІ ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОГНІТИВНОЇ ОПІРНОСТІ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ

1. Починаючи з 2014 р., після початку російської агресії проти України, у документах НАТО вживається поняття *опірність* (англ. *resilience*), що відтоді набуло ключового характеру в контексті протидії гібридним загрозам¹. Опірність як здатність держав і спільнот протистояти гібридним нападам та ефективно відновлювати свою структурну і функціональну спроможність на фізичному, правовому та когнітивному рівнях, є принциповою для протидії агресивним діям РФ. Концепцію опірності варто вводити до українських доктринальних безпекових документів.

2. В умовах гібридної війни, коли відбувається розмивання перцептивних меж, а пропаганда та маніпулювання смислами використовуються як зброя для втручання

¹ Серед яких диверсії, кібератаки, пропаганда, дезінформація, СБРN-атаки, тобто напади з використанням хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних засобів, та ін.

у внутрішні справи держави, наявність чи брак когнітивної опірності перетворюється на чинник збереження або втрати державного суверенітету. Україні доцільно використовувати можливості міжнародного співробітництва з НАТО і ЄС у сфері стратегічних комунікацій і протидії гібридним загрозам. Зокрема в рамках ініціативи ЄС щодо спільних засад протидії гібридним загрозам 2016 р. (*Joint Framework on Countering Hybrid Threats: a European Union Response*), що передбачає можливість співробітництва ЄС з країнами Східного партнерства, до яких належить Україна, у питаннях підвищення опірності та протидії дезінформації.

3. Унаслідок наявності мілітарного складника в російській гібридній війні проти України боротьба з російською дезінформацією в нашій країні має свою специфіку. Це позначається на певних відмінностях у наборі конфліктуючих наративів. Нав'язуваний РФ наратив «внутрішнього конфлікту» в Україні має найбільшу підривно дію і становить найбільший ризик для збереження опірності та суверенітету держави. Потенційні ризики містить поширення антизахідного наративу. Це необхідно враховувати в інформаційній політиці та в процесах прийняття стратегічних рішень, спрямованих на деокупацію і реінтеграцію.

4. Побудова та відновлення когнітивної опірності України в умовах російської збройної та інформаційної агресії є комплексним завданням, що має вирішуватися спільними діями спецслужб, державних структур, відповідальних за інформаційну політику, і недержавних акторів. Серед останніх на особливу увагу заслуговує робота групи аналітиків інтернет-видання Texty.org.ua, що з травня 2019 р. проводять моніторинг ключових маніпулятивних тем російської дезінформації за допомогою методу машинного навчання. Отримані групою дані щодо динаміки та механізмів дезінформаційних російських впливів, спрямованих проти України, надаються для безпосереднього використання в роботі відповідних державних структур. Такі дані варто доповнювати методами експертного семантичного аналізу, спроможними виявити приховані джерела маніпуляцій.

ДИСКУРСИВНА ОСОБИСТІТЬ ФУТБОЛЬНОГО ФАНАТА У ВИМІРІ ГІБРИДНИХ ВИКЛИКІВ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ (на матеріалі української та російської мов)

Тетяна ГОНЧАРОВА

Вступ

В умовах глобалізованого сьогодення комунікація набуває особливого значення на всіх рівнях життєдіяльності людини. Зважаючи на популяризацію здорового способу життя та провідну роль футбольних спортивних заходів у втіленні цієї мети, зростає кількість футбольних фанатів. Проте важливим є той факт, що роль та впливовість їхніх комунікативних практик у суспільстві розширює свої межі та навіть видозмінюються відповідно до потреб оточення. Футбольний фанатизм характеризується певним стилем життя і відповідною комунікацією, що не завжди фокусується лише на суб'єкті вподобання, але й реагує на суспільно-політичну ситуацію з метою привернути увагу до нагальних проблем. Інколи це відбувається з проявом агресії та призводить до суперечок з іншими членами суспільства й непорозумінь із правоохоронними органами. Запорукою успішного комунікативного процесу та уникнення суспільних негараздів при цьому є адекватна поведінка кожного члена мовного колективу в певній комунікативній ситуації. Це передбачає не лише володіння мовою, але й здатність до пошуку компромісу та порозуміння для досягнення цілей. Саме тому одним із нагальних напрямів лінгвістичних досліджень в інтересах забезпечення державної безпеки постає окреслення ролі та характеристик *дискурсивної особистості футбольного фаната*. Наукова площина має базу дослідницьких робіт, що присвячені аналізу футбольної термінології, деяким аспектам особливостей мовлення футбольних фанатів, психології їх поведінки, характеристикиці їхніх соціальних ролей. Це дослідження Дж. Дженсен, Н. Джонса, А. Ілле, Ж. Кауфманна, О. Карасика, В. Нюйтенса, Г. Пільца, І. Процик, Дж. Руза, П. Хайтмаєра, М. Шефера, П. Штьогера, А. Якуби та інших. Проте *дискурсивна особистість футбольного фаната* залишилася поза увагою дослідників. Поняття є складним та суперечливим, і для того, щоб проаналізувати роль цієї дискурсивної особистості в комунікативних практиках навколофутбольного середовища та суспільства, необхідно усвідомити співвідношення між дискурсивною, мовною, мовленнєвою і комунікативною особистістю футбольного фаната зважаючи на відмінності та перетин тотожностей цих понять.

Дискурсивна особистість як ключова категорія лінгвопрагматики. Дискурсивна особистість футбольного фаната

У термінологічному апараті лінгвістичних досліджень особливе місце посідають доробки, увага яких сфокусована на ролі особистості як суб'єкта дослідження. Науковці звертаються до понять мовленнєвої, мовної, комунікативної, а згодом і дискурсивної особистості. Все ж спостерігаються суперечності у співвідношенні їхніх дефініцій.

Поняття *дискурсивна особистість* ще не є чітко визначеним і описаним у наукових дослідженнях. Досить часто його використовують як синонім до *мовної особистості*. Першим запропонував визначення *мовної особистості* Ю. Караулов,

який розглядає її як «сукупність (і результат реалізацій) здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення й сприймання нею мовленнєвих творів (текстів), що розрізняються: а) за ступенем структурно-мовних труднощів; б) за глибиною й точністю відображення дійсності; в) за певною цільовою спрямованістю» [7, с. 245]. Це трактування базується на співвідношенні мовної особистості з мовою як із системою. Цю думку просуває Ф. Бацевич, який вважає *мовною особистістю* особу, «яка виявляє себе як така, що добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій» [2, с. 126]. У науковому колі вказується на неовов'язковість того, що сама лише здатність людини до сприймання та відтворення мовленнєвих творів не є запорукою їх продукування та не може дати відповідь на запитання, «чому людина в той чи інший конкретний момент створює саме певний мовленнєвий текст» [12, с. 250]. Широко та з покликанням на залежність *мовної особистості* від культурно зумовленої картини світу комуніканта та його здатності до міжкультурної трансформації трактується це поняття в теорії міжкультурної комунікації [6]. Під *мовленнєвою особистістю* розуміється особа, «яка добре володіє усним і писемним мовленням; представлений у комунікації фрагмент свідомості адресанта або адресата, який виявляється як мінімум на вербально-семантичному, тезаурусному і мотиваційно-прагматичному рівнях» [2, с. 126]. Ключовим моментом цього визначення є те, що формування *мовленнєвої особистості* відбувається під впливом мовного оточення, а для здійснення акту комунікації особі необхідно вдатися до використання лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів. Проте кожний учасник комунікації є одночасно і мовною особистістю, і мовленнєвою. До того ж, невід'ємну складову акту комунікації становлять характеристики, що визначаються мовознавцями (В. Деметсьвим, В. Карасиком, В. Красних, М. Соломатіною та ін.) властиві *особистості комунікативній*, тобто тій особі, яка виявляє себе реальним учасником / учасницею реальної комунікативної дії. Необхідною умовою реалізації комунікації є знання мови та володіння «гнучкими позиційними, рольовими і комунікативними стратегіями і тактиками спілкування» [2, с. 81].

Зважаючи на суперечливість наукових поглядів щодо ототожнення чи розмежування основних понять, якими вчені послуговуються при аналізі природи особистісного чинника при здійсненні комунікативного процесу, найточнішим для виокремлення його основних характеристик та розуміння його ролі в цьому процесі постає поняття *дискурсивна особистість*. Це поняття використовує все більше мовознавців, наукове коло інтересів яких охоплює комунікативно-дискурсивну парадигму, оскільки воно розширює та пояснює традиційне розуміння особистісного чинника в комунікації. Це зумовлено тим, що *дискурсивна особистість* «містить елементи мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються в певних дискурсах через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів» [11, с. 224]. Запорукою успішної комунікації *дискурсивної особистості* є її співвіднесеність із певним реальним дискурсивним простором та володіння тими релевантними засобами спілкування для створення дискурсу, що необхідні в його межах для досягнення відповідних комунікативних намірів. Мова йде про реалізацію *дискурсивної особистості* шляхом продукування нею дискурсу, що буде зрозумілим та прийнятним певною цільовою аудиторією. Отже, *дискурсивна особистість* постає одночасно створювачем дискурсу і його споживачем, формується на «перетині комунікативних і когнітивних факторів»

та є концептом, тлумачення якого бачиться можливим лише за умови опису «репрезентації мовної свідомості в мовній поведінці» [16, с. 43]. Для дослідження *дискурсивної особистості футбольних фанатів* релевантною є думка про те, що реалізація *дискурсивної особистості* відбувається «через її відносини із світом (я-в-світі як інтегрованість у соціальні відносини)», водночас соціокультурний світ є «широким дискурсивним простором з великим набором дискурсивних практик» [16, с. 43]. Можна додати, що поняття *дискурсивної особистості футбольного фаната* залежить від дискурсивної картини світу, що «презентує складний ментальний конструкт, цілісну систему знань, ідей і уявлень комуніканта про навколишнє середовище і формується та виражається в межах якого-небудь дискурсу» [15, с. 43]. Вона становить багатогранну, суперечливу і неповторну основу комунікації, оскільки сама складається із тих суперечностей, що зумовлюються різнорівневими дисонансними відносинами та «зіткана з дитячих переживань, шкільних днів, маргіналізації, невдач та мрій, що не справдилися» [28, с. 217]. Ключову роль відіграють у формуванні дискурсу футбольних фанатів соціальні інтеракції кожного учасника комунікативної дії, оскільки вони формуються на основі його життєвого досвіду і рівня ментальних можливостей. Саме вони сприяють формуванню *дискурсивної особистості* за певних умов життя та притаманних йому компетентностей використання лінгвістичних засобів у дискурсивному просторі.

Тож, поняття *дискурсивної особистості* розширює і наповнює іншим змістом розуміння мовної особистості та інтегрує ключові ознаки комунікативної та мовленнєвої особистості. Зважаючи на це, *дискурсивну особистість футбольного фаната* слід трактувати як таку, що корелює з його / її дискурсивною картиною світу і породжує у навколофутбольному дискурсивному просторі певні дискурси, що залежать від цілей та цінностей фанатських футбольних угруповань, перебувають у залежності від стратегій їхньої комунікації, виражаються в їхній дискурсивній діяльності відповідно до контексту комунікативних ситуацій та реалізуються шляхом використання певних лінгвістичних засобів.

Типи дискурсивної особистості футбольного фаната

Іntenційна спільність учасників комунікації та їхня спрямованість на використання єдиних закономірних принципів організації комунікації в межах їхнього дискурсивного простору дають змогу виділити спільні характеристики, що уможливають окреслення *дискурсивної особистості*. Наше дослідження присвячене аналізу *дискурсивної особистості футбольного фаната*, яка реалізує себе в навколофутбольному оточенні. Комунікація футбольних фанатських угруповань вирізняється своїми особливостями встановлення комунікативних взаємозв'язків та базується на особливій формі обміну інформацією. Головним структурним елементом цього процесу є реалізація певної комунікативної мети. Проте дискурсивна спільнота футбольних фанатських угруповань не є однорідною та стабільною, а складається з великих груп і підгруп, кожний учасник / учасниця якої має свої причини членства та приносить свій досвід і своє світобачення у комунікацію. Щоб мати змогу систематизувати типи *дискурсивної особистості футбольного фаната* та охарактеризувати їх, необхідно відмежувати поняття *футбольний вболівальник* і *футбольний фанат*.

Спроби дослідників класифікувати комунікативні спільноти тих, хто цікавиться футболем, не дали єдиного результату, який би врахував усі бачення.

Поширеним, але не повним є корпус трьох категорій футбольних фанатів, запропонований П. Хайтмаєром: орієнтовані на споживання, орієнтовані на футбол, орієнтовані на враження [21]. Критеріями виділення цих груп були соціальне походження і вік, оскільки вони формують дискурсивну картину світу і зумовлюють особливості поведінки в дискурсивному просторі навколо футболу.

Психолінгвістичні характеристики були враховані правоохоронними органами Німеччини, які з метою забезпечення правопорядку на футбольних стадіонах та уникнення конфліктів із фанатськими угрупованнями розробили свою класифікацію глядачів футболу. У ній увага зосереджена на поведінкових особливостях, що реалізуються у мовленнєвій діяльності. «Уявлення про мовленнєву діяльність у психолінгвістиці потрібно розуміти як розвиток мовної діяльності, оскільки мова слугує основним засобом мовленнєвої діяльності та являє собою її невід’ємну складову» [5, с. 257]. Психолінгвістична теорія послуговується трактуванням того, що мовні та культурологічні знання, потреби, наміри, мотиви, здатність до аналізу ситуації і прийняття рішень утворюють базу реалізації мовленнєвої діяльності. Відповідно до цього було класифіковано типи футбольних глядачів за такими критеріями: «*категорія А*», ті що «*вболівають без проявів насилля*» (мирні вболівальники, орієнтовані на футбол); «*категорія В*» – складається з осіб, «*схильних до насильства*» (члени цієї групи можуть вдатися до агресивної комунікації, що спровокує насильницькі моделі поведінки); до «*категорії С*» належать «*найбільш жорстокі*» (найбільш схильні до насилля) [30, с. 11].

Для цього дослідження більш релевантним є поділ любителів футболу на вболівальників та фанатів, залежно від того, яка інтенція стала вирішальною при задоволенні їхньої потреби та якою мірою. Ключовими інтенціями, що уможливають виокремлення комунікативних груп футбольних вболівальників і зумовлюють об’єднання у фанатські угруповання, є такі:

- а) зацікавленість футболом;
- б) пошук однодумців та колективне співпереживання під час футбольних матчів;
- в) відчуття спільноти;
- г) можливість самопрезентації та емоційного вираження;
- д) потреба у формуванні системи орієнтації, пошук ідеалізованого об’єкта;
- е) бажання проводити час з друзями, колегами, родичами тощо;
- ж) організація вільного часу;
- з) відчуття важливості і впливовості;
- і) можливість вдатися до насилля;
- к) комунікативна агресія.

Стимулювальним і стримувальним фактором можуть бути когнітивні й комунікативні інтенції комунікантів, реалізація яких передбачає ігнорування або звернення до комплексу комунікативно-поведінкових установок, що містить вербальні та невербальні складові.

Комунікативні дії вболівальників зосереджуються на реалізації персональної зацікавленості футболом та можливості емоційного вираження під час спілкування з людьми з такими ж бажаннями й намірами. Проте їхня увага фокусується на подібних діях ситуативно. Дискурсивна особистість представника / представниці вболівальників формується залежно від того, до якої групи вона належить:

– *телевізійні вболівальники* (фут. сленг «*тапочники*» або «*диванники*»). Найбільша за кількістю аудиторія футбольних глядачів, яка реалізує себе в дискурсивному оточенні комунікативних партнерів, до яких можуть належати члени сім'ї або інші телевізійні вболівальники;

- *ситуативні глядачі* (фут. сленг «*кузьмичі*» – в українській мові, «*кузьмичи*» – в російській, уособлює образ простого чоловіка зі спокійною вдачею, який на стадіоні сприймається фанатами зневажливо через його недостатнє, тобто «неправильне», вболівання). Комунікативні дії цієї групи відбуваються на стадіоні, характеризуються неагресивною емоційністю, обмежуються комунікативними партнерами з кола друзів і близьких, не перетинаються з футбольними фанатами, проте, можуть перебувати під впливом їхньої комунікації;

- *молоді вболівальники* (фут. сленг «*карлани*» (укр. / рос.) – *карлик* у значенні *молодий, недосвідчений*; від «*Kerl*» (нім.) – *молодий хлопець*). Не належать до групи фанатів, проте перебувають у залежності від комунікативної ситуації, що складається на стадіоні. Саме тому виявляють підвищену емоційність, навіть із проявами вербальної та фізичної агресії, стають чинниками порушення безпекової ситуації на стадіоні та за його межами;

- *скарфери* (англ. *scarf* – *шарф*). Мають при собі шарф із символікою улюбленого клубу. Їхня комунікативна практика реалізується емоційно в колі однодумців;

- *глори* або *глорехантери* (англ. *gloryhunter* – *мисливець за славою*). Зосереджують свою діяльність на підтримці лише успішної команди, бо це дає їм можливість відчутти себе частиною комунікативного середовища переможців.

Отже, дискурсивна практика різних груп вболівальників характеризується спрямованістю на різні емоційні реакції під час проведення матчів, проте вона лише у виняткових випадках може бути джерелом агресивної комунікативної поведінки.

Комунікативній поведінці *дискурсивної особистості футбольного фаната*, що залежна від ментальних доміант і стереотипів дискурсу й одночасно створює дискурс як соціокультурний простір, притаманний прояв сильної емоційності з переходом до комунікативної агресії. Це відбувається тому, що, як слушно зазначає американська дослідниця Дж. Дженсен, «фанат володіє характеристикою потенційного фанатика, а це означає те, що фанатизм розглядається як прояв девіантних норм поведінки» [24, с. 9]. Керуючись тим, що слово *фанат* походить із давньогрецької мови та трактується як «сліпа віра», вона виокремлює два види фанатів: «одержимий індивід» і «істеричний натовп», тобто вказуючи на те, що явище фанатизму можливе як в індивідуальному прояві, так і колективному вираженні.

Груповий фанатизм як дискурсивну ознаку спостерігаємо у футбольних фанатів, тобто в тієї частини «футбольних вболівальників, яка дотримується певної специфічної субкультури (норми і цінності, специфічні комунікативні практики і символики) та поводить відповідно» [8, с. 7]. Крім того, учасники футбольних фанатських угруповань «вкладають значну частину свого життя у фанатський об'єкт і продовжують жити цією пристрасною навіть після виходу зі стадіону. У випадку звичайного глядача цей емоційний зв'язок слабшає або навіть закінчується після виходу зі стадіону» [27, с. 12]. Більшість німецьких науковців, які займаються дослідженням футбольного фанатизму, послуговуються у наукових пошуках розумінням поняття *фанат* як людини «пристрасної, із сліпим завзяттям до чогось» [27, с. 12]. Емоційна зумовленість відіграє провідну роль у реалізації комунікації футбольних фанатів,

фанатським об'єктом яких стає, зазвичай, футбольний клуб, проте кумирами можуть бути й окремі гравці чи тренери. Члени комунікативних груп вболівальників теж можуть за певних умов змінити свій статус вболівальника на футбольного фаната. Це зумовлено зростанням емоційного зв'язку з об'єктом уподобання та необхідністю комунікувати з оточенням, яке поділяє погляди, зрозуміє та підтримає прагнення фаната. Тому важливо брати до уваги той факт, до якої комунікативної групи вболівальників належить особа, щоб зрозуміти, якою буде реалізація комунікації (емоційно вираженою але без агресії чи з її проявами) особи після того, як у неї стануть переважати ключові характеристики дискурсивної особистості футбольного фаната.

У навколофутбольному дискурсивному просторі поняття *фанат* асоціюється із двома типами угруповань футбольних фанатів: *ультрас* і *хуліганс*. Дискурсивна особистість цих утворень відіграє ключову роль при виборі моделі мовленнєвої поведінки, залученні різнорівневих засобів мови та комунікативних стратегій і тактик, що доцільні для реалізації прагматики дискурсу футбольних фанатів.

Ультрас (або *суппортери* – від англ. *supporters*). Дискурсивна особистість представника / представниці угруповання ультрас є найактивнішим та найвідданішим комунікантом футбольних фанатських угруповань. Вона уособлює прошарок суспільства, дискурсивні дії якого є носіями та примножувачами клубної культури і традицій, а комунікативні інтереси зосереджені на визначеному об'єкті. До базових психолінгвістичних характеристик належить відданість своїй команді та гравцям і готовність до колективних дій, щоб виразити підтримку, оскільки є «три риси, що вирізняють справжнього фаната – це вірність, пристрасть та дії, пов'язані з виявом жорстокості» [20]. Емотивний аспект особистості пригнічує здатність до логічного мислення фанатів, бо для них характерний підвищений емоційний фон реалізації комунікації. Прагматика дискурсу відповідно зосереджена на:

- а) підтримці своєї команди;
- б) похваляння;
- в) приниженні команди суперника;
- г) прояві агресії;
- д) наданні оцінки (позитивної / негативної) своїй команді й команді суперника;
- є) дистанціюванні від свого фанатського об'єкта;
- е) імперативності та стимулюванні;
- ж) інформуванні [3].

Проте дискурс ультрас не обмежується лише впливом на футбольне співтовариство. Він перетинається із соціально-політичним дискурсом. Так, у дискурсі українських масмедіа вийшла низка статей, де розповідалося, що «інформаційний простір України збурує інформація про те, що творці художнього фільму «Стус» збираються вирізати зі стрічки раніше заплановану сцену суду над поетом і роль у ньому адвоката Віктора Медведчука» [36]. Відомо, що український письменник В. Стус, інтереси якого представляв у суді лідер опозиційної платформи «За Життя» В. Медведчук, помер у російській колонії. Дискурс футбольних фанатів зреагував на ці події. Ультрас київського «Динамо» вивісили у вересні 2019 р. банер із портретом політика та підписом на ньому «АДвоКАТ». Завдяки лінгвокреативній діяльності дискурсивної особистості фаната відбулося навішування ярлика «адвокат», але з трансформованою негативною конотацією, що складається із семантики лексем *ад* і *кат*, що написані великими буквами. У комунікації футбольних фанатів відбулося

формування дискурсу осуду з метою привернення уваги суспільства, але без наявних ознак комунікативної агресії.

У дискурсі російських фанатів теж відбувається реалізація відношення до соціально-політичних тем. Російські науковці визнають дискурсивну особистість футбольного фаната представника / представниці російських ультрас агресивно налаштованим ядром навколофутбольного комунікативного середовища, чисельність якого зростає, та занепокоєні тим, що відбувається криміналізація свідомості футбольних фанатів і це є «системною соціальною проблемою, що загрожує національній безпеці РФ», а сучасне інформаційне суспільство уможливило використання ними «комунікаційних можливостей при трансляції матчів і організовує вплив на численну глядацьку аудиторію, яка потім стає площадкою для презентації власного антисоціального світобачення» [19, с. 5]. На лінгвістичному рівні це реалізується в текстах кричалок, банерів, коментарів соціальних мереж, наприклад: «*Раз фанатик, два фанатик – будет армия. Раз убийство, два убийство – демократия. Мы торпедовские фаны, мы каратели!*» або «*“Торпедо” лучший клуб! А “Торпедо” лучший клуб! Это знают все вокруг! Это знают все вокруг! Питерских бомжей убьём! Питерских бомжей убьём! И мусарню ** (цей символ вживається на позначення інвективної лексики)! *И мусарню *!*». Головна ідея першої кричалки виражає цілі, мотиви і прагнення активних членів футбольного фанатського руху. Лексеми *армия, убийство, каратели* формують прагматичну мету фанатської комунікації, що полягає у заклику до застосування насильства. У другій кричалці фанати московського футбольного клубу використали суперлатив із позитивною конотацією *лучший* на позначення свого клубу. А через використання інвективної лексики та лексем із негативною конотацією *бомжи* і *мусарня* по відношенню до фанатів суперника та представників правоохоронних органів проявляється комунікативна агресія. Під нею ми розуміємо цілеспрямований вплив на учасників комунікативної ситуації, мета якого досягається рахунком реалізації «всіх типів негативного чи критичного ставлення мовця до адресата, що виражене за допомогою мовних засобів» [1, с. 15]. Комунікативна агресія є характерною ознакою російських фанатів. Проте не всі фанати погоджуються з тим, що їх стереотипно трактують як джерело загрози суспільному порядку. На стадіонах з'явився банер «*Фанат не преступник. Он приехал смотреть футбол*». Російські ультрас звернулися до дискурсу переконування, де простежуються інтенції незгоди та спротиву. Наприклад, інтенція спротиву реалізується у використанні бінарної конструкції-заперечення перед іменником негативної семантики та іменником на позначення інтенції: «*не преступник – футбол*».

Тож, як видно з прикладів, динамічна структура дискурсу має ресурсний потенціал соціальної взаємодії як у межах однієї дискурсивної площини, так і між різними її видами. І це дає змогу виділити ще один вид прагматичної спрямованості дискурсивних практик фанатів – бути почутими у фокусі суспільно-політичних подій.

Хулігани (або *хуліганс* – від англ. *hooligan's*). Комунікація дискурсивної особистості представника / представниці цього угруповання футбольних фанатів відрізняється від ультрас значно меншою мірою акцентованості на футбольному дійстві. Найвираженішою комунікативною інтенцією цієї дискурсивної особистості є орієнтація на насилля та агресію. Їй необхідно задовольнити свою потребу у прагненні до сильних емоційних переживань, ризику та відволіктися від буденності. Більшість із цих представників / представниць мають як «мінімум дві ідентичності: обивательську

буденну та ідентичність хулігана». У своїх комунікативних практиках вони прагнуть до реалізації обох, наголошуючи при цьому, що футбол для них «війна, і команда може спокійно програвати, бо вони переможуть усіх» [26, с. 6].

Глобальний розвиток мережевих комунікативних технологій сприяв утворенню та розвитку дискурсивної особистості представника / представниці *віртуальних футбольних фанатів*. Приналежність до віртуальної спільноти дає змогу швидко й без обмежень у часі та просторі реалізувати свої комунікаційні потреби в соціальних мережах чи на форумах фанатських угруповань. Однією з головних переваг цієї форми комунікації є особиста зацікавленість і вмотивованість. Хоча фізична присутність комунікантів замінюється віртуальною, це сприймається ними як належне, оскільки реалізація їхніх дій відбувається за правилами «реального світу, що забезпечує суспільні зв'язки, підтримку, інформування та відчуття спільноти» [29, с. 169]. Розвиток фанатської діяльності в інтернеті сприяє угрупованню людей з однаковими інтересами, наділяючи їх відчуттям приналежності до спільного дискурсивного простору, незважаючи на відсутність або обмеженість особистого контакту в реальному житті. Отже, можна виокремити два типи дискурсивної особистості представника / представниці віртуальних футбольних фанатів:

1) *«інтернет-бійці»*. Манера їхнього спілкування в контексті дискурсивної події зумовлюється, завдяки анонімності та можливості використання вигаданих прізвиськ, емоційністю та динамічністю, що часто знаходяться на межі з агресією або навіть тотожні їй. Розглянемо це на прикладі допису російського фаната, який називає себе «88». Його коментар стосується подій, пов'язаних із смертю відомого спортсмена, що загинув від ножового поранення під час сутички із вихідцями з Кавказу. *«Всегда носите с собой аргументы – НОЖ, травмат, телескопичка, да хоть газовый балон. Уже кучу раз обсуждалось, но многим почему-то не понятно. Нож невозможно заблокировать, никакие единоборства не могут научить противостоять ножу, потому что это в принципе невозможно без аргументов. Не лезьте в драку с голыми руками. У других есть аргументы и они не боятся их носить, применяют. Так лучше пусть ваши нож порежет их руки и воткнется в их шею, чем наоборот»* [35].

У невеликому за обсягом тексті чотири рази автор використовує лексему *ніж*. У цьому контексті вона асоціюється з холодною зброєю, тож є лінгвістичним маркером агресії, що посилюється через правопис великими літерами та заміну лексею *аргумент*, що не є синонімом, проте надає семантиці першої лексеми відтінку переконливості й важливості. Психолінгвістичний вплив із метою посилення агресивності відбувається шляхом використання різних видів заперечень (*невозможно заблокировать, никакие единоборства, не боятся, не понятно, невозможно без аргументов, не лезьте*);

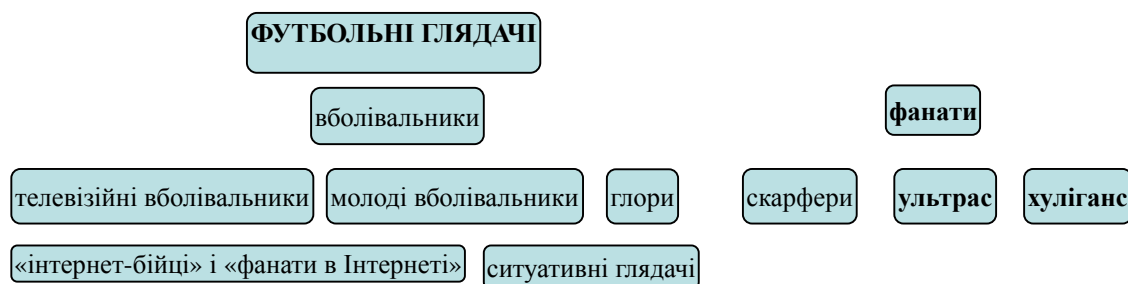
2) *«фанати в інтернеті»*. Комунікативні дії дискурсивної особистості представника / представниці цієї групи футбольних фанатів зосереджені, передусім, на реалізації навколофутбольного дискурсу, що містить такі теми:

- дії гравців під час гри;
- професійність і рішення тренера;
- виїзні ігри;
- особисте життя та трансфери гравців;
- тренування;
- результати матчів;

- оцінка дії судді;
- погодні умови на час проведення матчу;
- фінансовий стан клубу;
- корупція у спорті загалом і у футболі зокрема;
- коментатори футбольних матчів та повідомлення в масмедійних джерелах;
- відносини з правоохоронними органами;
- тенденція до «Against modern football!».

Проте комунікація не обмежується лише цим тематичним спрямуванням, а може зачіпати проблеми соціально-політичного дискурсу: *корупція у спорті, спорт і політика; спорт поза політикою; допінг-скандали; події у світі; екологія* тощо.

Комунікативна діяльність дискурсивної особистості представників цих двох груп футбольних фанатів є надзвичайно активною і продуктивною складовою навколофутбольного дискурсу. Не варто вважати, що вони існують ізольовано від інших учасників цього дискурсу. Навпаки, члени груп вболівальників або інших фанатських угруповань можуть здійснювати комунікацію в інтернеті. Таким чином вони розширюють можливості своєї реалізації. Класифікацію типів дискурсивної особистості футбольних глядачів демонструє діаграма 1.

Діаграма 1. Типи дискурсивної особистості футбольних глядачів

Проаналізовані вище підходи до класифікації дискурсивної особистості представника / представниці дискурсивних спільнот любителів футбольних змагань відповідно до того, які інтенції стали пріоритетними у задоволенні їхніх комунікативних потреб, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Іntenції дискурсивних особистостей футбольних вболівальників і фанатів

Іntenції	ультрас	хуліганс	телевізійні вболівальники	ситуативні глядачі	скарфери	молоді вболівальники	глори / глорехантери	«інтернет-бійці»	«фанати в інтернеті»
зацікавленість футболom	+	+	+	+	+	+	+	+	+
пошук одnodумців та колективне співпереживання під час футбольних матчів	+	+	+	+	+	+	+	+	+
відчуття спільноти	+	+	+	+	+	+	+	+	+
можливість самопрезентації та емоційного вираження	+	+		+	+	+	+	+	+

потреба у формуванні системи орієнтації, пошук ідеалізованого об'єкта	+	+	+	+	+	+	+	+	+
бажання проводити час із друзями, колегами, родичами тощо			+	+					
організація вільного часу		+	+	+	+	+	+	+	+
відчуття важливості і впливовості	+	+		+		+	+	+	+
можливість вдатися до насилля		+							
комунікативна агресія	+	+				+		+	

Завдяки аналізу відмінностей у комунікативних інтенціях дискурсивної особистості вболівальників і фанатів стало можливим класифікувати їхні дискурсивні спільноти. Ми дійшли висновку, що прагматика комунікативної поведінки футбольних фанатів має різні, навіть протилежні цільові вектори: від позитивних (радість, співпереживання, підтримка тощо) до негативних (образи, приниження, висміювання тощо) аж до агресивних насильницьких проявів. Для запобігання виникненню та поширенню комунікативної агресії, сприяння деескалації можливих кризових ситуацій важливим є врахування типу дискурсивної особистості футбольного фаната.

Детермінація дискурсивної особистості футбольного фаната через призму стратегії «свої – чужі»

Для дискурсивної особистості футбольного фаната особливе значення має процес ідентифікації, що базується на «особистих переконаннях і відбувається на очах інших, які спростовують або підтримують цей процес» та хоча і є «суб'єктивним конструктом (реалією), проте не заперечує існування прихильника чи прихильників ідентифікації, конкретну реальність індивідуума чи групи, беззаперечне джерело ідентифікації» [22, с. 41]. У дискурсі фанатських угруповань ідентифікація має не індивідуальне, а колективне підґрунтя. Вона спрямована не на те, щоб відбувся процес пізнання себе у співвідношенні з улюбленою футбольною командою чи гравцем-фаворитом, а на те, щоб віднайти себе у процесі ідентифікації разом із групою, яка поділяє спектр уподобань. Оскільки фанатизм позначає процес тривалий і стійкий, то саме колективна ідентифікація є ресурсом, який «забезпечує відчуття належності і згуртованості, що виходить далеко за межі однієї єдиної футбольної гри і базується на багатьох зв'язках» [23, с. 44]. В основі процесу ідентифікації у середовищі футбольних фанатів провідна роль належить прихильності до футбольних подій, проте цей процес може реалізуватися і через вплив супутніх факторів: регіон проживання, соціальний статус, суспільно-політичні події, соціальне оточення, громадянство (у випадку гри національної команди).

Варто зазначити, що маніпулятивна природа соціуму лежить в основі багатьох досліджень процесу ідентифікації, який розглядається через призму «коло своїх» [9]. Це пояснюється тим, що «консолідація суспільства відбувається відповідно до закону: “Для того, щоб об'єднатися, необхідно розмежуватися», а процес виокремлення “чужих” відбувається відповідно до пріоритетності власних інтересів, тобто “як засіб або перешкода”» [9, с. 45]. Бінарність «свої – чужі» – «один із основних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного» [17, с. 472]. Це протиставлення визначає рамку сприйняття дійсності учасниками комунікації в певних дискурсивних умовах. Цей принцип лежить і в комунікації дискурсивної особистості

футбольного фаната, головною дискурсивною стратегією якої є опозиція «свої – чужі». Зважаючи на те, що комунікація фанатів корелює з успіхами та невдачами об'єкта їхньої фанатської пристрасності (наприклад, футбольною командою), суперник, який «грає проти неї, перетворюється автоматично у ворога, якого необхідно перемогти будь-якою ціною», проте честь своєї команди можна захистити, лише виявляючи «протистояння членам клубу-противника, судді і, найголовніше, фанатам цього клубу» [13, с. 115]. Це породжує непорозуміння та неспокій у суспільстві. У дискурсивній груповій формації футбольних фанатів для «своїх» релевантним критерієм належності є вболівання за одну команду. Всі інші є «чужими» і виключаються групою. Як наслідок, у комунікативному середовищі відбулося виокремлення двох опозиційних груп. Перша формується із фанатів, які прихильні до однієї футбольної команди, тобто «свої». До другої належать ті, об'єктом фанатського вподобання яких є інша команда, тобто «чужі». Проте коло «чужих» не обмежується лише фанатами команди суперника. У комунікативному середовищі футбольних фанатів наявні й інші групи «чужих»: *правоохоронні органи, судді, гравці команди-суперника, її тренер, футбольні організації, громадські й політичні діячі, громадські та політичні організації*.

Важливим є той факт, що в лінгвістичному науковому дискурсі спостерігаються трансформаційні зміни у підході до дослідження бінарності «свої – чужі». Вони полягають у розширенні семантики понять «свої – чужі». Це сприяє визначенню у комунікації функціональних параметрів «маркерів інтеграції» і «маркерів відчуження» та їхньої ролі, оскільки «опозиція «свої – чужі», що спочатку була пов'язана лише з категорією присвійності, поступово набула оцінного характеру. Її особливість у тому, що вона не є абсолютною, а відносною, бо є «рухомою»: свій стає чужим, а чужий «приватизується» [18, с. 467]. Транзитність належності до «своїх – чужих» є актуальною для дискурсивної особистості футбольного фаната. Під тиск певних дискурсивних умов відбувається перехід з однієї бінарної складової до іншої. Так, у німецькому журналі футбольних фанатів Fan-Treff вказується на той факт, що фанати «у німецькій лізі готові розколоти голови один одному, а на чемпіонаті Європи вони консолідують проти загального ворога» [25, с. 22]. Бінарність та транзитність відносин бінарності «свої – чужі» демонструє діаграма 1.

У центрі діаграми зображена група фанатів, яку формують «свої». Всі інші складові дискурсивної формації футбольних фанатів можуть перебувати як серед «своїх», так і серед «чужих», якщо виникає дискурс спільного інтересу. Під таким дискурсом розуміємо реалізацію прагматичних намірів дискурсивної особистості, що безпосередньо залежать від комунікативної ситуації та є спільними для кола учасників комунікації.

На це впливають такі чинники:

а) успіх своєї команди: «Ми з тобою завжди ... Наш славетний клуууууб. Тільки вперед! Тільки до зірок! Тільки Ди-на-мооооо!!!»; «Хто найсильніший – Украї-ї-на! Хто найспритніший? – Украї-ї-на!»; «Наши парни всех быстрей, всех бесстрашней и сильней. Всей командой рвутся в бой, за себя стоят горой!»; «“Зенит” – это я, “Зенит” – это мы, “Зенит” – это лучшие люди страны!». Ці приклади свідчать про консолідацію кола «своїх»;

б) успіх команди-суперника: «Ні традицій, ні фанатів – чорно-жовта *. Оле-ола», «СК – шматок *»; «“Спартак” – не команда, а мясная котлета. Зенит вас сегодня сожрет за обедом. За “Спартак” болеют фэнов миллионы, ну а мы-то знаем, что они

*!»); «Если наши проиграют, НАШИ ваших закопают!». Кричалки використовують футбольні фанати, щоб підтримати свою команду та дискредитувати команду суперника у випадку, якщо вона успішніше проводить гру. Таким чином відбувається чітке окреслення опозиції «свої – чужі»;

Діаграма 1. Реалізація дискурсивних групових формацій «свої – чужі» футбольним фанатом як дискурсивною особистістю

в) невдачі своєї команди: «Суддю на мило!!»; «Ти за що, суддя безрукий Нам «гірничник» показав?»; «Помри на полі або поза ним»; «Суддю на мило! Противнику в рыло!»; «Судья! Ты не прав! И ты будешь наказан! Тебе уже гробик картонный заказан! Венки и надгробье, где надпись зубилом: “Покоится здесь слепое *”»; «Опять судья сегодня *, он играет за них, а не судит за нас!!!». Фанатська спільнота вірить у свою команду і в її невдачах під час гри може шукати винних серед тренерів, суддів і навіть окремих гравців. Відбувається процес перенесення їх з кола «своїх» до кола «чужих», формується дискурс спільних інтересів. Якщо вони співпадають, то відбувається об'єднання в колі «своїх», у протилежному випадку вони переходять до опозиційної складової;

г) невдачі команди-суперника: «Ми – то сила, ви – *!»; «Так! Суддя!»; «Чтобы наших победить, нужно вам зеленку пить. Пей противник молоко, вам до наших далеко»; «У железнодорожников не видно перспектив: 17 красных карточек на весь “Локомотив”. Да! Судья!». Перша і третя кричалки демонструють вихваляння і зверхність «своїх» по відношенню до всіх інших. У двох інших схвалюються дії суддів, що означає їх зарахування до «своїх» на цьому етапі;

д) події, що стосуються навколофутбольних тем: «Дістало львівське шапіто!»; «Риба гниє з голови, а “Карпати” з носа»; «Прибыл тренер к нам из Тулы. Он не выиграл ничего. Это Кононов Олежа. Кто нам притащил его?»; «Хватит * – пора играть!». Першим є банер, яким рівненські фанати протестували проти президента клубу Богдана Копитко, що родом зі Львова. Зміст другого банера було спрямовано на гендиректора футбольного клубу Юрія Дячука-Ставицького на прізвисько «ніс». Третім прикладом є несхвальна кричалка про тренера російського клубу «Спартак», а остання кричалка стосується тренера ЦСКА «Москва» Л. Слуцького. Хоча згадані

особи були в колі «своїх», фанатська спільнота продемонструвала свою незгоду з їхньою діяльністю і винесла за межі цього кола.

Якщо команда не виправдовує сподівань своїх фанатів, вона із кола «своїх» може потрапити за його межі й автоматично ввійти до «кола чужих». Це може статися і по відношенню до гравця чи тренера. Не завжди причиною цього стають лише професійні якості. Підґрунтям для винесення футболіста за «коло своїх» у комунікації українських фанатів стало те, що український футболіст бразильського походження Жуніор Мораес спочатку грав за команду «Динамо» (Київ) і для її фанатів він був «своїм», але згодом футболіст перейшов до команди «Шахтар» (Донецьк), що є одним із головних суперників його попередньої команди. На це фанати «Динамо» відреагували кричалками і банерами російською та українською мовами «*... бувай звідси!» «Путана, * отсюда» та «зрадник Мораес». Використавши лексеми з негативною конотацією *зрадник* і *путана*, імперативне речення та три крапки замість інвективної лексеми слова вони винесли його за «коло своїх». Російські фанати ФК «Зеніт» відреагували расистським банером «В цветах “Зенита” нет черного» та піснею «Убили негра» на появу в команді темношкірих гравців.

Аналіз прикладів свідчить про те, що такі переміщення з однієї групи до іншої фіксуються відповідно на мовному рівні, тобто співвідносяться з їхніми дискурсивними тактиками. Під ними розуміємо «вибір адресатом мовних засобів відповідно до тих чи інших дискурсивних умов» [4, с. 232]. Їхня комунікація зазнає змін у виборі цих засобів залежно від їх входження до відповідної групи «свої – чужі». Головними лінгвістичними маркерами інтеграції є:

а) особовий займенник: *ми* (укр.), *мы* (рос.);

б) корелюючі з ним дієслова в першій особі множини: *віримо* (укр.), *победим* (рос.);

в) особовий займенник *я*, що співвідноситься з *ми* (укр.), *мы* (рос.): *Я – це «Динамо»* (укр.), *Я – это «Зенит»* (рос.);

г) присвійні займенники: *наша, наші, наше, моя, мій, моє, мої* (укр.), *наш, наша, наши, наше, моя, мои, мой, мое* (рос.);

д) особові займенники першої особи однини і множини в давальному відмінку: *нам, мені* (укр.), *нам, мне* (рос.);

є) суперлативні конструкції з позитивною конотацією: *найспритніший* (укр.), *всех сильнее* (рос.).

Усі ці маркери виконують солідаризуючу функцію та сприяють посиленню емоційності в обох опозиційних групах, що входять до дискурсивного простору футболістських фанатів.

До лінгвістичних маркерів відчуження належать:

а) особові займенники: *ви, вони, ти, він, вона* (укр.), *вы, они, ты, он, она* (рос.);

б) присвійні займенники: *ваш, ваша, ваші, ваше, їх, твій, твоя, твоє, твої, його, її* (укр.), *ваш, ваша, ваши, ваше, их, твой, твоя, твои, твоё, его, её* (рос.);

в) особові займенники в давальному відмінку: *вам, їм, тобі, йому, їй* (укр.), *вам, им, тебе, ему, ей* (рос.);

г) «виведення за коло «своїх» відбувається на мовному рівні шляхом стигматизації, часто з використанням інвективної лексики, вербальних атак з негативними натяками на клубну символіку, історію, територіальне положення, клімат, попередні невдалі матчі, традиції тощо» [3, с. 19].

Актуалізація бінарності «свої – чужі» у дискурсі футбольних фанатів може реалізуватися не лише в тій комунікації, що безпосередньо пов'язана із навколофутбольним середовищем, але й з ідеологічними та політичними поглядами й переконаннями дискурсивної особистості футбольного фаната. Суспільні процеси впливають на реалізацію цих опозиційних відносин. Так, наприклад, категоризація «свої – чужі» у середовищі футбольних фанатів Росії здійснюється на основі різниці між *ворогом* і *суперником*. Зі слів представника фан-групи «Люди в чорному», яка є однією з найактивніших та найвпливовіших у фанатському середовищі угруповань, «є різниця між ворогом і суперником, бо головними суперниками є “Спартак” Москва, “Торпедо” Москва і “Зеніт”. А головним ворогом є команди з Кавказу ... та інші, а також люди з лівими політичними поглядами» [32]. Приклад свідчить про праворадикальні й націоналістичні, расистські та ксенофобні погляди дискурсивної особистості російського футбольного фаната. Такі переконання є каталізаторами неспокою і комунікативної агресії. Це розмежування на суперників та ворогів є ключовим у реалізації ставлення російських фанатів до опозиційної складової «чужі». У їхньому дискурсі виокремлено низку психолінгвістичних технологій. Як приклад, розглянемо вплив відносин між Україною і Росією на дискурсивні практики футбольних фанатів. Дискурсивна особистість представників фанатських угруповань обох країн завжди перебувала в опозиційних відносинах «свої – чужі». Але зміна відносин між державами сприяла трансформаційним змінам у фанатському комунікативному середовищі. Це стосується як меж кола бінарності «свої – чужі», так і ключових чинників, що їх зумовлюють. Анексія Криму і події на сході України сприяли суспільній активності дискурсивної особистості представника / представниці українських ультрас та об'єднанню їхніх дій, спрямованих на підтримку соборності держави під гаслом «*За єдину Україну*». Фанатські угруповання різних клубів, що зазвичай є членами опозиційних формацій «свої – чужі» стали членами кола «своїх».

Проаналізуємо розвиток дискурсу щодо цих подій на прикладах.

Приклад 1. В. Путін про ситуацію з півостровом Крим та на сході України:

а) «Ситуация развернулась таким образом на Украине, что **мы вынуждены** начать работу **по возврату Крыма** в состав России, потому что **мы не можем бросить** эту территорию и людей, которые там проживают, **на произвол судьбы под каток националистов**» [33];

б) «**Угрозы в отношении русскоязычного** населения были абсолютно конкретными и осязаемыми» [34];

в) виступ на інвестиційному форумі «Россия зовет!» у Москві: «*Россия была вынуждена защищать русскоязычное население в Донбассе*» [37].

В. Путін говорить не від себе особисто, а від імені кола «своїх», яке складається із членів суспільства держави Росії. Відбувається процес колективної ідентифікації, що на мовному рівні реалізується за допомогою консолідуючого займенника *мы*. Таким чином наголошується, що рішення ініційовано всіма учасниками комунікації кола «своїх». Дієслово *вынуждены* він вживає кожного разу, коли мова йде про події в Криму і на сході України. Це сприяє формуванню усвідомлення того, що все відбувається під тиском обставин. На виразі *русскоязычное население* робиться особливий акцент, тому використовує його політик постійно. Відбувається закріплення у свідомості формування значущого символу-ярлика *русскоязычное население*, яке *под угрозой, не можем бросить, вынуждены защищать* від ворогів. Це сприяє

формуванню в комунікативній спільноті уявлення про ситуацію, що склалася. При цьому посилення емоційного впливу відбувається рахунком вживання фразеологізму *на произвол судьбы* в поєднанні з гіперболою *под каток националистов*.

Головні лінгвістичні маркери, яким належала провідна роль у політичному дискурсі, перейшли згодом до дискурсу футбольних фанатів.

Приклад 2. Коментарі російських і українських футбольних фанатів в інтернеті:

а) «**Русских** в Малороссии и Новороссии можно пропагандой превращать в украинцев (как в принципе и обратно, показал пример Крыма)» [35];

б) «Донбасс: население преимущественно русскоговорящее, просят автономности. Образуются вооруженные группировки для отражения ВСУ, которым **помогает Россия**. Только делает это скрытно, ибо **нет** мощи и силы, а самое главное – **чести и честности помогать открыто**» [31].

У першому коментарі мова йде про дискурс підтримки. Оскільки на сході України *русскоязычных превращают в украинцев*, то вони під загрозою і потребують допомоги, тому дії В. Путіна справедливі. У другому маємо осуд дискредитуючого агресивного дискурсу: *население русскоязычное*, тож допомагає Росія, але робить це *скрытно*, бо немає *честности помогать открыто*. Дієслово *помогает* вживається двічі, проте має відтінок сарказму, що сприяє формуванню сумніву щодо намірів ворога. Хоча коментар написав український фанат, зробив він це російською мовою.

Приклад 3. Патріотичні кричалки, банери та гасла об'єднаних маршів футбольних фанатів України:

а) Ми не вороги, ми – українці!

б) Крим – це Україна, Кремль покайся!

в) – Слава Україні!

– Героям слава!

г) Слава воинам АТО!

Слава воинам АТО!

д) Хто не скаче, тот москаль!

е) Єдина, вільна, соборна Україна!

е) ПТН ХЛО.

Приклад 4. Кричалки і банери у середовищі російських футбольних фанатів під час святкування річниці анексії українського півострова Крим:

а) Мы русские! С нами Бог!

б) Русские ультрас за Русскую Весну!

в) Крымская весна.

Аналіз прикладів 3 і 4 довів стійку тенденцію у дискурсі українських і російських футбольних фанатів до реагування на суспільно-політичні проблеми. Їхній контент перебуває під впливом політичного дискурсу та сприяє появі дискурсу спільних інтересів. У результаті відбувається фіксація цієї взаємодії на мовному рівні. Так, лексема *русскоязычные*, що багаторазово була ключовим маркером у доповіді російського президента та вказувала лише на мовну спільність, розширила свою семантику, трансформувалась у лексему *русские* (приклад 4). Таким чином відбулося об'єднання в коло «своїх» не лише за мовою, а й за походженням. Як результат з'явився фразеологізм *русская весна*, що позначив проросійський проєкт з антиурядових провокаційних акцій, що були спрямовані на «захист *русскоязычного населения*».

Згодом значення цього фразеологізму було перенесено на події в Криму: *Крымская весна*. Дослідження третього і четвертого прикладів засвідчили, що комунікація фанатів керується стратегією виокремлення опозиційних груп «свої – чужі» та включає у ній такі тематичні сфери:

- а) дискурс підтримки (приклад 3 в);
- б) дискурс консолідації (приклад 3 д);
- в) дискурс спростування ярликів (приклади 3 а, 3 б);
- г) дискурс навішування ярликів (приклади 4 б, 4 в, 3 є);
- д) дискурс ворожнечі (приклад 3 є);
- є) дискурс схвалення (приклад 3 г);
- е) дискурс зверхності (приклад 4 а).

Висновки

Дискурс футбольних фанатських угруповань реалізується через комунікативну діяльність його дискурсивних особистостей, які вирізняються особливо сильною прихильністю до об'єкта свого вболівання, тобто фанатизмом. Цей процес є необмеженим у часі й просторі та містить у собі як позитивні елементи комунікації (спілкування з колом однодумців, колективне співпереживання, самопрезентація та емоційність, мотивація до пошуку системи орієнтації тощо), так і загрози для комунікативних партнерів і для суспільства загалом (насильство, негативний вплив інших дискурсів, агресивні комунікації). Відбулося формування спільності, що базується на афектній самовідданості, що знаходить своє вираження в їхньому дискурсі. Визначаючи поняття дискурсивної особистості футбольного фаната, не можна протиставити або відмежувати його від понять мовної, мовленнєвої і комунікативної особистостей, оскільки вони в нього інтегрувалися.

Формування дискурсивної особистості футбольного фаната відбулося відповідно до його потреби в реалізації певних ключових інтенцій. Це стало вирішальним при визначенні типології дискурсивної особистості футбольних глядачів на вболівальників, фанатів та їхні підвиди. Від типу залежать особливості їх дискурсу, що в подальшому допомагає передбачити схильність до комунікативної агресії.

Комунікативні відносини між дискурсивними особистостями футбольних фанатів будуються відповідно до стратегії двох опозиційних кіл «свої – чужі». Оскільки їхні межі є не постійними, то для деескалації кризисного спілкування навколофутбольному середовищі необхідно користуватися можливістю утворення дискурсу спільних інтересів, що розширює коло «своїх» і водночас може бути профілактичним заходом від комунікативної агресії завдяки комунікації, що запобігатиме винесенню за це коло. Дискурс футбольних фанатів реагує і на теми, що є релевантними не лише для навколофутболу, але й для суспільства. Він відгукується на інші дискурси та переплітається з ними. Тому важливо сприяти обмеженню інформування ззовні, яке матиме маніпулятивно-агресивний характер та становитиме загрозу державній безпеці.

Література

1. Апресян, В. Ю. (2003). Имплицитная агрессия в языке. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. Материалы Международной конференции «Диалог 2003» (Протвино 11-16 июня 2003 г.). Москва: Наука. С. 14-18.
2. Бацевич, Ф. С. (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ: Довіра.

3. Гончарова, Т. В. (2017). Жанрові трансформації дискурсу футбольних фанатів: психолінгвістичний підхід. *Психолінгвістика. Psycholinguistics*. № 22 (2). С. 12-27.
4. Гришаева, Л. И., Цурикова, Л. В. (2003). *Введение в теорию межкультурной коммуникации*. Воронеж: Воронежский госуниверситет.
5. Дячук, Н. В. (2015). Реалії мовленнєвої діяльності: психолінгвістичний підхід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. № 58. С. 257-260.
6. Жукова, И. Н. (2013). *Словарь терминов межкультурной коммуникации*. М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина (Ред.), Москва: Флинта-Наука.
7. Караулов, Ю. Н. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.
8. Илле, А. М. (1999). Футбольный фанатизм в России: фанатские движения и субкультура футбольных фанатов. В. В. Костюшев (Ред.), *Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет. С. 154-173.
9. Иссерс, О. С. (2008). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: ЛКИ.
10. Карасик, В. И. (2004). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Москва: Гнозис.
11. Нікітіна, А. В. (2015). Дискурсивна особистість як лінгводидактичне поняття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. № 4. С. 217-282.
12. Плотникова, С. Н. (2008). Неискренний человек как удвоенная дискурсивная личность. С. А. Хахалова (Ред.), *Личность и модусы её реализации в языке*. Москва: Институт языкознания Российской академии наук; Иркутск: Иркутский государственный лингвистический университет. С. 249-277.
13. Пильц, Г. А. (2009). Футбол – это наша жизнь: перемены и процессы дифференциации культуры футбольных фанатов. *Логос*. № 6 (73). С. 114-133.
14. Процик, І. Р. (2013). Спеціальна лексика в соціолекті футбольних фанатів. *Термінологічний вісник*. № 2 (2). С. 125-131.
15. Резанова, З. И. (2011). Дискурсивные картины мира. З. И. Резанова (Ред.), *Картины русского мира: современный медиадискурс*. Томск: ИД СК-С. С. 15-94.
16. Синельникова, Л. Н. (2013) Концепт «дискурсивная личность»: междисциплинарная параметризация. *Грани познания*. № 1 (21). С. 42-44. URL: <http://grani.vspu.ru/files/publics/1368528198.pdf>.
17. Степанов, Ю. С. (1997). *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
18. Цивьян, Т. В. (2002). Современная русская языковая ситуация в проекции на модель мира. Т. М. Николаева (Ред.), *Славянская языковая и этноязыковая системы в контакте с неславянским окружением*. Москва: Языки славянской культуры. С. 465-475.
19. Якуба, А. В. (2015). *Криміналізація субкультур футбольних фанатів в умовах розвитку інтернет-комунікації*. (дисс. канд. соціол. наук). Краснодар.
20. Garriga, Z., José, A. (2006). Lomo de macho. Cuerpo, masculinidad y violencia de un grupo de simpatizantes del fútbol. *Cuadernos de Antropología Social*. № 22. P. 201-216. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/1809/180913913012.pdf>.
21. Heitmeyer, W., Peter, J. (1988). *Jugendliche Fußballfans. Soziale und Politische Orientierungen, Gesellungsformen, Gewalt*. Weinheim: Juventa-Verlag.
22. Kaufmann, J. (2005). *Die Erfindung des Ich. Eine Theorie der Identität*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
23. Nuytens, W. (2008). *Le supportérisme: identification, distinction, égotisme. Football et identité*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
24. Jensen, J. (1992). Fandom as Pathology: The Consequences of Characterization. In L. Lewis (Ed.), *The Adoring Audience: Fan Culture and Popular Media*. London: Routledge. P. 9-26.
25. Jones, N. (1986). Hooligans. The Forgotten Side. *New Society*. № 29. P. 20-25.

26. Pilz, G. A. (2010). Fußballfans und Hooligans in Hannover – Struktur, Wandlungen, Ursachen, Bedingungen und sozialpädagogische Erreichbarkeit der Fußballfan- und Hooliganszene. *Zwischenbericht der wissenschaftlichen Begleitung des Fan-Projektes*. Hannover: Universität Hannover.

27. Roose, J., Schäfer, M., Schmidt-Lux, Th. (2010). Einleitung: Fans als Gegenstand soziologischer Forschung. In Roose J., Schäfer M., Schmidt-Lux Th. (Eds) *Fans. Soziologische Perspektiven*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. P. 9-25.

28. Stöger, P. (2010). Zehn Fußball-Plätze: Verortungen und Vermutungen – oder: wie kommt ein «Quasi» in die Liturgie? In B. Lederer (Ed). *Teil-Nehmen und Teil-Haben. Fußball aus Sicht kritischer Fans und Gesellschaftswissenschaftler*. Göttingen: Die Werkstatt. P. 202-223.

29. Wellman, B., Gulia, M. (1999). Virtual Communities as Communities: Net Surfers don't Ridealone'. *Communities in Cyberspace*. London: Routledge. P. 167-194.

30. Zentrale Informationsstelle Sporteinsätze Jahresbericht Fußball Saison 2018/19. (2019). *Landesamt für Zentrale Polizeiliche Dienste NRW (LZPD NRW)*. URL: <https://lzpd.polizei.nrw/sites/default/files/2019-10/ZIS-Jahresbericht%202018-2019.pdf>.

Ресурси

31. Злобный Конь. URL: <https://www.sports.ru/profile/1024585027/comments>.

32. Інтерв'ю з «Людьми в черном» – ЦСК Москва. URL: <https://fans-edge.info/intervyu-s-lyudmi-v-chernom-cska-moskva>.

33. Крымская версия Путина. URL: https://gazeta.ru/politics/2015/03/15_a_6600065.shtml.

34. Меридиан Севастополь. URL: <http://meridian.in.ua/news/33684.html>.

35. Месси из Сибири. URL: <https://sports.ru/profile/33245923>.

36. Перший. Український. Інформаційний. URL: <https://5.ua/suspilstvo/rol-medvedchuka-u-spravi-stusa-advokat-chy-druhyi-prokuror-178328.html>.

37. Радио свобода. URL: <https://svoboda.org/a/28048368.html>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРАВООХОРОННИМ ОРГАНАМ ЩОДО НЕНАСИЛЬНИЦЬКОГО СПІЛКУВАННЯ У НАВКОЛОФУТБОЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Зважаючи на те, що формація футбольних фанатів стала невід'ємною комунікативною складовою сучасного суспільства, важливо віднайти можливості для уникнення насильства і комунікативної агресії та обмеження зовнішнього інформаційного впливу на їхній дискурс. Для цього необхідно сприяти формуванню мирної ненасильницької комунікації у фанатському середовищі та налагодженню комунікації для порозуміння між суспільством та дискурсивною особистістю представників різних угруповань футбольних фанатів. Такі заходи є необхідними для досягнення цієї мети:

1. Акцентування тактик прозорості та послідовності у комунікаціях, спрямованих на забезпечення безпеки у навколофутбольному середовищі. Для цього важливо дотримуватися методів ненасильницького спілкування, що передбачають визнання за дискурсивною особистістю футбольного фаната права на самовираження та задоволення потреби в ідентифікації з групою людей, які поділяють спектр його вподобань. Незадоволення цієї потреби може спровокувати спротив і комунікативну агресію з подальшими негативними наслідками як для фанатського угруповання, так і для суспільства.

2. Для реалізації пункту 1 необхідно керуватися класифікацією типів дискурсивної особистості футбольних глядачів (див. діаграму 1) та їх співвіднесеністю з інтенційною спрямованістю (див. таблицю 1).

3. Вироблення комплексу соціальних заходів, спрямованих на зменшення негативного ставлення членів суспільства до футбольних фанатів, на спростування стереотипної думки про те, що всі фанати є антисоціальними елементами. Чим вищий буде рівень емпатії з боку суспільства та представників правоохоронних органів до потреб фанатів, тим вищою буде ймовірність уникнення насильницьких дій у навколофутбольному середовищі та досягнення порозуміння у кризових комунікативних ситуаціях.

4. Наявність лідера, який керує комунікацією в середовищі, що складається з великої кількості людей. Необхідно мати на увазі те, що в рамках стадіону переважає управлінська комунікація. Деескалації непорозуміння сприятиме стратегія діалогу, що полягає в налагодженні комунікативних зв'язків з лідерами та реальних пропозиціях щодо співпраці. Ця стратегія слугуватиме задоволенню головної потреби дискурсивної особистості представника / представниці фанатської спільноти, але без шкоди для суспільства. Це сприятиме уникненню або мінімізації негативного інформаційного впливу на фанатські угруповання ззовні. Необхідною умовою досягнення цього є наявність суб'єктів, які мають довіру і вповноважені приймати рішення щодо дотримання можливих домовленостей.

5. Розроблення соціальних проєктів, що сприятимуть усвідомленню фанатами того факту, що їхня антисоціальна насильницька комунікативна агресія завдає шкоди громадянському суспільству й одночасно спотворює репутацію футбольних клубів, фанатами яких вони є. Як результат – об'єкти їхньої фанатської прихильності не хочуть мати нічого спільного з неконтрольованим насильством, оскільки подібні вчинки порушують норми чинного законодавства й караються рішеннями УЄФА та ФІФА.

6. Якісне реформування безпекових заходів. Особливе значення має те, що відношення між дискурсивною особистістю представника / представниці різних угруповань фанатів, правоохоронними органами та іншими можливими учасниками комунікації у навколофутбольному середовищі виходять за межі стадіону, переносяться в суспільне оточення фанатів та в інтернет. Як результат – ворожість культивується не лише під час проведення матчів, але й виходить за межі футбольної тематики, що породжує певні загрози державній безпеці. Тому важливо налагоджувати профілактичну комунікацію з фанатами на їхніх сайтах, офіційних форумах, сторінках фанзинів тощо.

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Олена СОБОЛЕВА

Вступ

Публічна дипломатія – порівняно нове поняття в наукових дослідженнях. Його активне вивчення розпочалося лише в кінці ХХ ст. При цьому переважна більшість наукових розробок здійснювалася у сфері дипломатії, політики, зовнішніх відносин, масових комунікацій тощо. В останні десятиріччя поняття *публічна дипломатія* привернуло увагу лінгвістів. І це не дивно. На думку багатьох учених, публічна дипломатія – це інформаційно-комунікативна технологія, або комунікативна політика держави. А отже, вона безперечно є предметом дослідження комунікативної лінгвістики, що займається вивченням процесів спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації.

Основною метою публічної дипломатії є створення позитивного й керованого іміджу держави, громадян, культурних цінностей і способу життя, просування та реалізація національних інтересів, а отже, вплив мови на життя суспільства. З огляду на це публічна дипломатія є дуже цікавою для вивчення з точки зору соціолінгвістики, оскільки предметом вивчення цієї галузі є функціонування мови в соціальному контексті або, іншими словами, у структурі соціальних відносин і функцій суспільства. Створення певних уявлень, у випадку публічної дипломатії – створення позитивного іміджу, передбачає вплив на свідомість. Тому вивчати публічну дипломатію, буде цікаво й з точки зору психолінгвістики, предметом дослідження якої є вплив мови на свідомість, зв'язок мови та мислення, мови та інтелекту.

Публічна дипломатія є одним із пріоритетних напрямів дослідження для українських учених на сучасному етапі. На підтвердження цієї думки можна навести цілу низку безперечних аргументів. По-перше, актуальною метою України на найближчий час є побудова прозорого демократичного суспільства, а одним з найефективніших інструментів у досягненні цієї мети є саме публічна дипломатія, що визнана урядовою стратегією «м'якої сили». По-друге, не менш важливим завданням є створення позитивного іміджу України за кордоном. Це визнано на рівні держави, зокрема у програмі «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України» від 5 червня 2019 р. Згідно з цією програмою «цілями використання бюджетних коштів є покращення розуміння та сприйняття України та українців у світі, формування позитивного міжнародного іміджу України та популяризація української культури і мови за кордоном» [48]. Це підтверджує, що важливість публічної дипломатії для України визнана на найвищому державному рівні. По-третє, публічна дипломатія, що є комунікативною за своєю суттю, безперечно має лінгвістичну складову, що визначає її успішність та ефективність. Проте аналіз бази авторефератів, представленої у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, довів, що станом на листопад 2019 р. не існує жодного наукового дослідження публічної дипломатії у лінгвістичному вимірі. Таким чином, актуальність теми дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз закордонних праць також довів, що проблематика публічної дипломатії вивчена здебільшого з точки зору зовнішньої політики, державного іміджетворення, міжнародних зв'язків із громадськістю. Зокрема у сфері політології та міжнародних відносин наукові пошуки проведені такими вченими, як О. Галумов (Росія; досвід публічної дипломатії у формуванні іміджу ЄС) [41], О. Долинський (Росія; сучасні механізми співпраці у сфері публічної дипломатії) [42], О. Манжуліна (Росія; публічна дипломатія Сполучених Штатів) [44], Н. Піпченко (Україна; концептуальні та структурно-політичні виміри віртуальної дипломатії) [47], О. Тищенко-Тишковець (Україна; публічна дипломатія у системі зовнішньої політики) [50], Ф. Фіске де Гувейя (Philip Fiske de Gouveia; інфополітика ЄС) [14], Дж. Зонді (Szondi, Gyorgy; Велика Британія; публічна дипломатія та національний брендинг) [34] та інші.

Лінгвістична складова публічної дипломатії при цьому є також недостатньо розробленою, але все ж таки існує низка досліджень, присвячених певним аспектам публічної дипломатії у сфері філології, зокрема: А. Доулі (*Alina Dolea*, Велика Британія, публічна дипломатія як сконструйований дискурс взаємодії) [13], Н. Журавльової (Росія; інформаційна політика держав щодо просування національної культури) [43], О. Метелиці (Росія; дискурс дипломатичного протоколу в англійськомовній ритуальній комунікації) [45], О. Оберемченко (Росія; прагмалінгвістичний аспект мовленнєвої поведінки дипломата) [46], С. Расмуссена (*Steffen Bay Rasmussen*; Іспанія; публічна дипломатія ЄС) [28], П. Сандріна та А. Гоффманна (*Paula Orrico Sandrin, Andrea Ribeiro Hoffmann*, Бразилія; публічна дипломатія ЄС) [32], Х. Трабелсі (Росія; лінгвокомунікативний аналіз дипломатичного дискурсу) [51], та ін. Отже, незважаючи на певні напрацювання в галузі дослідження публічної дипломатії, низка проблем залишається невивченою. З огляду на це, метою нашого дослідження є вивчення філологічного аспекту поняття *публічна дипломатія*, а саме – його генези в англійськомовному дискурсі. Англійськомовний дискурс засобів масової інформації та дипломатичний дискурс мають найбільшу кількість ілюстративного матеріалу для визначення тлумачень та конотацій поняття *публічна дипломатія*, оскільки найбільшої популярності та поширення воно набуло у США та Великій Британії.

Розвиток поняття публічна дипломатія в дискурсі масмедіа та дипломатичному дискурсі

Більшість учених погоджується з тим фактом, що перше вживання поняття *публічна дипломатія* датується 1965 р. Під час відкриття Центру публічної дипломатії імені Едварда Р. Мерроу (*Edward R. Murrow*) це поняття було використано деканом Вищої школи права та дипломатії імені О. Флетчера при Університеті Тафтс (США) Е. Галліоном (*Edmund Gullion*). У працях Центру зазначено, що «публічна дипломатія (англ. *public diplomacy*) має справу з впливом суспільної думки на формування та проведення зовнішньої політики. Вона охоплює ті аспекти міжнародних відносин, що виходять за межі традиційної дипломатії; формування урядами суспільної думки в інших країнах; взаємодію приватних груп та інтересів в одній країні з іншою; звітування із закордонних справ та його вплив на політику; спілкування між тими, чия робота – це спілкування, наприклад дипломати та іноземні кореспонденти, а також міжкультурне спілкування» [8].

При цьому професор Центру публічної дипломатії Університету Південної Кароліни Н. Дж. Калл (*Nicholas J. Cull*) вважає, що у дипломатичному дискурсі та

дискурсі масмедіа генезу поняття *публічна дипломатія* можна дослідити, починаючи з 1856 р. Вивчення архівних екземплярів відомих американських газет «Нью-Йорк Таймс» (*New York Times*), «Вашингтон Пост» (*Washington Post*) та «Крісчен Сайенс Монітор» (*Christian Science Monitor*) засвідчило, що Е. Галліон (*Edmund Gullion*) не перший вживав поняття *публічна дипломатія*, а отже, воно не є його авторським неологізмом. Натомість «нове вживання цього старого поняття було необхідне через те, що ще старіше поняття *пропаганда*, якому віддавав перевагу Е. Галліон, накопичило забагато негативних конотацій» [8]. У процесі дослідження ми проаналізували результати вивчення архівів газет, викладені Дж. Каллом, і представили їх у вигляді таблиць у відповідності до видів дискурсів (табл. 1 – масмедіа, табл. 2 – дипломатичний) [8].

Таблиця 1. Генеза поняття *публічна дипломатія* в дискурсі масмедіа

Рік Назва газети	Оригінал	Переклад	Конотація
1856 <i>Лондон Таймс</i> (<i>London Times</i>)	The statesmen of America must recollect that, if they have to make, as they conceive, a certain impression upon us, they have also to set an example for their own people, and there are few examples so catching as those of <i>public diplomacy</i>	Державні діячі Америки повинні запам'ятати, що, якщо вони, на їхню думку, повинні справити на нас певне враження, вони також повинні бути прикладом для своїх людей, але прикладів подібної <i>культури спілкування</i> є дуже мало	<i>культура спілкування</i> синонім із метою критики президента США Ф. Пірса (<i>Franklin Pierce</i>)
1871 <i>Нью-Йорк Таймс</i> (<i>New York Times</i>)	I believe in open, <i>public diplomacy</i> ...	Я вірю у відкриту <i>публічну дипломатію</i> ...	<i>публічність, відкритість</i> протиставлення поняттю <i>таємна інтрига</i> щодо анексії Домініканської Республіки
1916 <i>Нью-Йорк Таймс</i> , цитуючи редакційну статтю <i>Бостон Геральд</i> (<i>Boston Herald</i>)	One of the evils of <i>public diplomacy</i> is the necessity of continued letter-writing, in which the responsible head of each nation must save his face with his own people as well as communicate his purposes to the other side	Одним із зол <i>публічної дипломатії</i> є необхідність постійного листування, де відповідальний голова кожної нації повинен зберігати своє обличчя перед своїми людьми і водночас доносити свої цілі всім іншим	<i>публічність, відкритість</i> синонім до поняття <i>інформування</i> ; характеристика заяви уряду Німеччини стосовно обмеження у використанні підводних човнів
1917 <i>Нью-Йорк Таймс</i> , <i>Вашингтон Пост</i> (<i>Washington Post</i>)	Nothing can so shake the wall of arms as the new <i>public diplomacy</i>	Ніщо не може так похитнути стіну зброї як нова <i>публічна дипломатія</i>	нова дипломатична практика протиставлення поняттю традиційна дипломатія, коментарі російсько-німецьких мирних переговорів у Брест-Литовську
1928 <i>Крісчен Сайенс Монітор</i>	... era of <i>public diplomacy</i> ... (essay "The Press and Public Diplomacy")	... ера <i>публічної дипломатії</i> ... (есе «Преса та публічна дипломатія»)	<i>публічність, відкритість</i> синонім , основна ідея – моральний обов'язок

(<i>Christian Science Monitor</i>)			преси точно та неупереджено повідомляти інформацію
1934 <i>Лондон Таймс</i> (<i>London Times</i>)	... a striking demonstration of public diplomacy яскрава демонстрація публічної дипломатії ...	публічність, відкритість протиставлення поняттю нацизм , характеристика приїзду нових британських військ у Саар у грудні 1934 р. з маршовими оркестрами та гарним ставленням до місцевих жителів
1946 <i>Лондон Таймс</i> (<i>London Times</i>)	... public diplomacy ... catch-phrases and slogans masquerading as principles of foreign policy	... публічна дипломатія ... модні фрази та гасла, що маскуються під принципи зовнішньої політики	нова дипломатична практика проти- ставлення поняттю приватна дипломатія , реакція на заклик британського дипломата та політика Гарольда Ніколсона до повернення до приватної дипломатії
1953 <i>авторська колонка</i>	... some diplomats now «might argue that practice of public diplomacy and of propaganda and of psychological warfare had become such a plague» that key Soviet-American talks should be held in private ... (cited by N. Cull)	деякі дипломати зараз «можуть стверджувати, що практика публічної дипломатії й пропаганди та психологічної війни стала такою чумою», що ключові радянсько-американські переговори мають здійснюватись приватно ...	пропаганда, психологічна війна синонім

Таблиця 2. Генеза поняття *публічна дипломатія* в дипломатичному дискурсі

Роки	Конотація	Приклад
1914-1917	нова дипломатична практика (синонім «відкрита дипломатія» – «open diplomacy»)	«публічні заяви щодо умов забезпечення миру» – «public declarations of terms for peace» (у заявах Німеччини стосовно політики ведення підводних бойових дій) «відкрито досягнуті відкриті мирні пакти» – «open covenants of peace, openly arrived at» (у проєкті мирного договору стосовно завершення Першої світової війни, розробленого Вудро Вільсоном)
1918	публічність, відкритість	«Він прийняв ... принцип публічної дипломатії» – «He accepts ... the principle of public diplomacy». (у промові Вудро Вільсона у Конгресі США для характеристики реакції Канцлера Німеччини Г. фон Гертлінга (Georg von Hertling) стосовно «Чотирнадцяти пунктів Вільсона»); в оригіналі «Publizität der diplomatischen Abmachungen» – «publicity of diplomatic agreements» – «публічність дипломатичних угод»; «... its debates over treaties henceforth be public ...» – «... дебати стосовно договорів відтепер мають бути публічними ...» (у пропозиції Сенатора Уільма І. Бораха (штат Айдахо) до Сенату США щодо публічності дебатів)

1936	публічність, відкритість	«... використовувати публічну дипломатію у зовнішній політиці ...» – «use 'public diplomacy' in foreign affairs»(у виступі прем'єр-міністра Франції А. Сарро (Albert Sarraut) перед лівими силами)
1946	публічність, відкритість	«In times like these when diplomacy is conducted in public, the objectivity of the press, its sense of proportion, its awareness of the part it plays and the enormous responsibilities it bears can be decisive» – У такі часи, коли дипломатія ведеться публічно, об'єктивність преси, почуття пропорції, усвідомлення ролі, що вона відіграє, та величезні обов'язки, що вона несе, можуть бути вирішальними. (у промові прем'єр-міністра Франції Г. Спаака на інавгураційній сесії ГА ООН)
1958	пропаганда	«The value of public diplomacy in the United Nations will depend to a decisive extent on how far the responsible spokesmen find it possible to rise above a narrow tactical approach to the politics of international life, and to speak as men for aspirations and hopes which are those of all mankind». «Цінність публічної дипломатії для ООН визначальною мірою буде залежати від того, наскільки відповідальні речники вважатимуть можливим піднятися над вузьким тактичним підходом до політики міжнародного життя та виступити як чоловіки за прагнення та сподівання, що є спільними для усього людства». (у промові Генерального секретаря ООН Дара Гаммаршельда)
кінець 1950-х	артистизм	«public diplomacy is used to evoke the element of showmanship in the diplomacy of Khrushchev, Kennedy, and others» «публічна дипломатія використовується для того, щоб привернути увагу до елементів артистизму (вміння себе позиціювати) у дипломатії Хрущова, Кеннеді та інших» (в оглядах подій американським дипломатом Л. Дж. Галле (L. J. Halle), британським дипломатом У. Стренгом (W. Strang))

Аналіз конотацій поняття публічна дипломатія

Ми проаналізували конотації поняття *публічна дипломатія* у дискурсі масмедіа та дипломатичному дискурсі у період з 1856 р. (перше вживання у газеті «Лондон Таймз») до 1960 рр. (виділення в окреме поняття) і представили їхню генезу в таблиці 3.

Таблиця 3. Аналіз конотацій поняття *публічна дипломатія* в дискурсі масмедіа та дипломатичному дискурсі

Рік	Дискурс масмедіа	Дипломатичний дискурс	Рік
1856	культура спілкування	–	
1871	публічність, відкритість	–	
1916	публічність, відкритість	<u>нова дипломатична практика (відкрита)</u>	1914-1917
1917	нова дипломатична практика (нетрадиційна)	публічність, відкритість	1918
1928	публічність, відкритість		
1934	публічність, відкритість	публічність, відкритість	1936
1946	<u>нова дипломатична практика (відкрита)</u>	публічність, відкритість	1946
1953	психологічна війна пропаганда	пропаганда, артистизм	1958 1950-ті

З наведеної таблиці можемо зробити певні висновки:

1) поняття *публічна дипломатія* у деяких випадках вживалось для позначення особистісних якостей людини (переважно лідера держави) – культура спілкування (президент США Ф. Пірс) та артистизм (М. Хрущов, Дж. Кеннеді);

2) найчастіше поняття *публічна дипломатія* вживалось у значенні «публічність, відкритість» (1871-1946 рр.);

3) другим за частотою вживання було значення «нова дипломатична практика» (відкрита та нетрадиційна), тут можемо прослідкувати зв'язок із попереднім значенням «відкритість – відкрита дипломатія».

Ці наведені вище конотації є позитивними за значенням. Проте у 1950 рр. поняття *публічна дипломатія* отримує суто негативну конотацію – «пропаганда, психологічна війна» як у дискурсі масмедіа, так і в дипломатичному дискурсі. І саме після цього публічну дипломатію починають розглядати як окреме поняття, що потребує визначення та ретельного вивчення.

Формування поняття публічна дипломатія

Отже, починаючи з 1960 рр., публічна дипломатія стає окремим поняттям. Журналісти, громадські та державні діячі, публічні організації, а згодом і науковці пропонують свої визначення поняття *публічна дипломатія*, розширюють його значення й активно використовують в науковій та дипломатичній сферах. Ми проаналізували найпоширеніші визначення у період з 1960 рр. до теперішнього часу. Для зручності представлення результатів аналізу кожне визначення має спеціальне позначення у вигляді аббревіатури, що складається з порядкового номеру визначення, країни та року його походження (США – Сполучені Штати Америки, СК – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії).

Одним із перших кроків у процесі впровадження публічної дипломатії в США стала Програма Фулбрайта. Ця програма освітніх грантів була заснована в 1946 р. Ідею запропонував колишній сенатор від штату Арканзас США Дж. В. Фулбрайт. Програма фінансується Державним департаментом із метою зміцнення культурно-академічних зв'язків між громадянами США та інших країн. У 1961 р. Конгресом США було прийнято Публічний закон 87-256 (англ. *Public Law 87-256*), де чітко зазначено мету Програми Фулбрайта, що, на нашу думку, дуже подібна до цілей публічної дипломатії: «розширювати взаєморозуміння між людьми Сполучених Штатів та людьми інших країн за допомогою освітніх та культурних обмінів; зміцнювати зв'язки, що об'єднують нас з іншими країнами, демонструючи освітні та культурні інтереси, розвиток та досягнення людей США та інших націй, а також внесок у мирне та плідне життя людей у всьому світі; сприяти міжнародній співпраці для прогресу в галузі освіти та культури; і, таким чином, сприяти розвитку дружніх, симпатичних та мирних відносин між Сполученими Штатами та іншими країнами світу» [1].

Одне з перших визначень у 1963 р. запропонував Едвард Марроу (*Edward R. Murrow*), американський теле- та радіожурналіст, який був директором Інформаційного агентства Сполучених Штатів (орган зовнішньополітичної пропаганди США у період 1953-1999 рр.). Він визначив публічну дипломатію як таку, що, по-перше, відрізняється від традиційної й на відміну від неї спрямована на взаємодію не з урядами закордонних країн, а на неурядові організації та окремих осіб, а, по-друге, часто представляє різні приватні погляди окремих осіб (в оригіналі американців), які доповнюють офіційну точку зору (*ВІСША*) [20].

Починаючи з 1965 р., застосовуване раніше поняття *пропаганда* стає неприйнятним для зовнішньої політики США через накопичення великої кількості негативних конотацій. Через це Інформаційне агентство США на чолі з Е. Марроу отримує статус законодавчого органу США у питаннях міжнародних відносин і впроваджує

поняття *публічна дипломатія* в усі аспекти своєї діяльності. На той час Е. Марроу пропонує таке визначення: «Публічна дипломатія ... має справу з впливом громадської думки на формування і здійснення зовнішньої політики. Вона охоплює ті аспекти міжнародних відносин, що виходять за рамки традиційної дипломатії; формування урядами громадської думки в інших країнах; взаємодію приватних груп і інтересів однієї країни з іншою; звітування щодо закордонних справ і вплив на політику; спілкування між тими, чиєю роботою є спілкування, як наприклад, дипломатів і іноземних кореспондентів; а також процес міжкультурної комунікації» (**B2CША**) [8].

У 1975 р. Комісією з питань реорганізації уряду з питань зовнішньої політики на чолі з послом Р. Мерфі (англ. *R. Murphy*) проведено дослідження публічної дипломатії. У звіті Генерального контролера США перед Конгресом щодо пропозицій Комісії Мерфі можна виділити певні характеристики публічної дипломатії: «публічна дипломатія США – міжнародна інформація, освіта, культурні зв'язки» [29]. При цьому, ґрунтуючись на поділі інформації на політичну та загальну, було запропоновано, що «відповідальними за формулювання, тлумачення та пропагування міжнародної політики є Президент та Державний секретар». Основне завдання Інформаційного агентства США (відповідального за публічну дипломатію) «давати резонанс авторитетним визначенням та тлумаченням цієї політики під керівництвом Державного департаменту. Виконувати це професійно і для задоволення Державного департаменту». Окрема увага приділялась «Голосу Америки», що мав стати незалежним агентством «і діяти як надійний засіб інформації, ... оскільки велике значення для національних інтересів має те, як міжнародна політика США пояснюється та пропагується засобами масової інформації, особливо під час кризових ситуацій» (**B3CША**) [29].

У 1977 р. поняття *публічна дипломатія* було вперше застосовано в Конгресі США у контексті «Публічна дипломатія та майбутнє» на слуханнях у Підкомітеті з міжнародних операцій Комітету з міжнародних відносин у Палаті представників. Зокрема під час слухань щодо доповіді Комісії Мерфі з організації зовнішньополітичного апарату було зазначено таке: «те, що ми досить вільно називаємо публічною дипломатією, насправді складається з трьох чітко визначених видів діяльності, а саме: політичного інформування, культурного спілкування та радіомовлення» (**B4CША**) [24]. Водночас Ф. Стентон (англ. *F. Stanton*) ще раз наголошує на необхідності обґрунтовувати значення публічної дипломатії на основі розділення інформації на загальну та політичну. Загальна інформація – це «інформація-про-американську-культуру» (англ. *information-about-American-culture*), що охоплює всі аспекти внутрішнього життя нації: мистецтво, літературу, освіту, науку, а також відомості про економіку США, політичний устрій і навіть погляди громадян на міжнародну політику. Політична інформація має на меті тлумачити та відстоювати інтереси зовнішньої політики США. Основна відмінність між цими двома видами інформації – це можливість контролювання з боку уряду (політичну інформацію уряд може контролювати, тоді як загальну – ні). Цією відмінністю широко користуються авторитарні уряди. Але, з огляду на те, що Америка є демократичною країною і просуває свободи й рівні права для всіх, то тлумачення та відстоювання зовнішньополітичних інтересів слід відокремити від поширення цінностей та ідеалів, на яких базується американське суспільство (**B5CША**). Під час слухань П. А. Вудрінг (*P. A. Woodring*) звертає увагу на необхідність чіткого визначення поняття *публічна дипломатія*. На думку П. А. Вудрінг, «публічна

дипломатія – це ставлення та процес, що окреслюють саму сутність того, як уряд здійснює зовнішню політику. Він охоплює цілий спектр різних видів діяльності, освіта в міжнародних питаннях, основні інформаційні програми, зв'язки з громадськістю, пояснення політичних стратегій, обміни, що забезпечують спільний навчальний досвід, розвиток міжкультурного цінування, врахування громадських поглядів у офіційних діях» (**В6США**) [24].

У 1987 р. Державний департамент США випустив «Словник термінів у сфері міжнародних відносин», що регламентував упровадження нової термінологічної бази і пропонує таке визначення поняття *публічна дипломатія* – це програми, що фінансуються урядом, спрямовані на інформування чи вплив на громадську думку в інших країнах; її головними інструментами є публікації, кіно, культурні обміни, радіо (зокрема «Голос Америки») та телебачення (**В7США**) [10].

У 1990 рр. Х. Н. Тух (*Hans N. Tuch*), автор книги «Спілкування зі світом», визначив публічну дипломатію як «процес взаємодії уряду з іноземними громадянами в спробі досягти розуміння ідей та ідеалів своєї країни, її інститутів і культури, а також її національних цілей і поточної політики» (**В8США**) [37].

У тому ж 1990 р. Дж. Най у книзі «*Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*» («Приречені бути лідерами: сутність американської влади, що змінюється») пропонує визначення поняття *публічна дипломатія* на основі поняття *м'яка сила* (**В9США**). Він увів поняття *м'яка сила* для позначення здатності нації приваблювати та переконувати на відміну від *жорсткої сили* – здатності примушувати, що складається з двох компонентів: військової сили та економічної. На думку вченого, і м'яка, і жорстка сили визначаються певними типами поведінки, основними засобами обігу та урядовими стратегіями (див. табл. 4) [22].

Таблиця 4. Характеристики *м'якої сили* та *жорсткої сили* за Дж. Найем

	Тип поведінки	Засоби обігу	Урядова стратегія
М'яка сила	приваблення, пояснення політичного вектору	цінності, культура, політика, державна структура	<i>публічна дипломатія</i> , двостороння дипломатія, багатостороння дипломатія
Жорстка сила	економічне заманювання та тиск, військово примушування та залякування	економічні санкції та виплати, військова сила та погрози	фінансова допомога, хабарі, стягнення, дипломатія примушування, війна, створення альянсів

Лексико-семантичний аналіз наведеної таблиці дає змогу зробити висновок, що поняття, на яких ґрунтується м'яка сила мають позитивні конотації (наприклад, *цінності, культура*) та передбачають вільне спілкування (наприклад, *приваблення, пояснення, публічна / двостороння / багатостороння дипломатія*), тоді як жорстка сила характеризується поняттями з негативною конотацією (наприклад, *санкції, погрози, хабарі*) та спрямована на підкорення (наприклад, *заманювання, примушування, залякування*).

Основними функціями публічної дипломатії Дж. Най вважає надання достовірної інформації населенню інших країн, формування у громадській думці позитивного іміджу, створення сприятливого середовища для власних політичних стратегій [22].

Сучасні суспільні відносини (зокрема політичні та міжнародні) базуються на формуванні або навпаки руйнуванні іміджу держави або громади. У цьому сенсі

публічна дипломатія стає ефективнішою ніж традиційна, оскільки передбачає участь у процесі комунікацій досить широкого спектру учасників, зокрема це засоби масової інформації, неурядові організації, корпорації, міжурядові об'єднання, наукові та академічні спільноти. Якщо у традиційному суспільстві перемагав той, хто мав потужнішу армію чи економіку, то в інформаційному суспільстві правила змінились. Переможцем у суперечці стає той, чий наратив перемагає. Прикладом може бути інформаційне протистояння між НАТО та Сербією у 1999-2000 рр. стосовно подій у Косово, що призвело до повалення режиму Слободана Мілошевича: за даними загальнонаціонального дослідження, проведеного у жовтні 2000 р. Інститутом соціальних наук (Університет Белграду) на замовлення Інституту дослідження комплексу ЗМІ (*Intermedia Survey Institute*, Вашингтон), 40 % дорослого населення Сербії отримували інформацію стосовно виборів та акцій протесту з матеріалів радіостанцій «Радіо Свобода» (приватний некомерційний інформаційно-новинний засіб масової інформації; що фінансується Конгресом США) та «Голос Америки» (власник – Федеральний уряд США), тоді як лише 31 % довіряли даним, що надавалися державною радіостанцією «Радіо Белграду» [19]. Із цього випливає, що вирішальну роль у сучасних міжнародних комунікаціях відіграє саме довіра. Отже, публічна дипломатія, що, на відміну від пропаганди, ґрунтується на довірі, має більше можливостей створити наратив для формування привабливого та позитивного іміджу. Пропаганда, що у традиційній дипломатії була основною комунікативною стратегією уряду (а в деяких країнах залишається і досі), навпаки створює наратив, що руйнує довіру й обмежує можливості формування ефективних міжнародних відносин. Прикладом може бути поширення інформації про наявність у Саддама Хусейна зброї масового знищення та його тісні зв'язки з Аль-Каїдою [22]. Це безперечно забезпечило потужну внутрішню підтримку, але мало негативні наслідки на міжнародному рівні, зокрема руйнування довіри до Іраку з боку США та Великої Британії.

Дж. Най виділяє три виміри публічної дипломатії: щоденне спілкування, стратегічне спілкування та розвиток відносин із ключовими акторами. Щоденне спілкування включає в себе пояснення контексту внутрішніх і зовнішньополітичних рішень (при цьому найважливішою метою повинен бути корпус іноземної преси); підготовку до вирішення криз та протидії атакам (можливість швидкого реагування означає, що помилкові звинувачення або інформацію, що вводить в оману, можна негайно спростувати). Стратегічне спілкування, що дуже схоже на політичну рекламну кампанію, включає розроблений набір простих тем. У межах кампанії плануються символічні події й комунікації протягом року для перетворення основних тем у бренди або для просування певної державної політики. Спеціальні теми зазвичай зосереджуються на конкретних політичних ініціативах. Третій вимір публічної дипломатії – це розвиток міцних відносин із ключовими людьми протягом багатьох років шляхом стипендій, обмінів, тренінгів, семінарів, конференцій та доступу до каналів ЗМІ.

У 1992 р. Б. Г. Сігніцер та Т. Кумбс стверджували, що «метою публічної дипломатії є здійснення впливу на думки іноземної аудиторії за допомогою переконання та пропаганди. Об'єктивність та правда вважають важливими інструментами переконання, але їх не вихваляють як чесноти ... Інформаційні та культурні програми мають оминати поточні цілі зовнішньої політики, для того щоб сконцентруватись на

найвищих довгострокових національних цілях. Мета – створити клімат взаєморозуміння. Істина та правдивість вважаються ключовими, набагато більше, ніж проста тактика переконання (**B10CША**) [19].

У 1995 р. Дж. Даффі (англ. *Joseph Duffey*), виступаючи перед Конгресом як очільник Інформаційного агентства США, заявив: «Дозвольте лише сказати кілька слів про публічну дипломатію. Це не зв'язки з громадськістю. Це не критика урядового відомства і навіть не критика Америки. Вона намагається поза стосунками уряд-уряд установити зв'язки з приватними установами, особами, досягти тривалих контактів, точного розуміння, повного спектру сприйняття Америки рештою світу» (**B11CША**) [33].

У 1997 р. групою з планування інтеграції Інформаційного агентства США до Державного департаменту США публічну дипломатію було визначено як таку, що «прагне просувати національні інтереси і національну безпеку Сполучених Штатів за допомогою розуміння, інформування та впливу на іноземну громадськість та розширення діалогу між американськими громадянами і установами та їхніми колегами за кордоном» (**B12CША**) [36].

У 1999 р. публічну дипломатію трактує Д. Уелш, професор Університету Кенту (Велика Британія), як «навмисну спробу вплинути на думку аудиторії шляхом передачі ідей та цінностей з конкретною метою, свідомо покликаних служити інтересам пропагандистів та їхніх політичних господарів, безпосередньо чи опосередковано» (**B13СК**) [5].

У листопаді 2001 р. конгресмен США Г. Гайд (*Henry Hyde*) сказав: «Роль, що я поставив би для нашої публічної дипломатії, полягає в тому, щоб залучити населення світу до спільної справи і переконати його в тому, що цілі, яких вони прагнуть для себе, – свобода, безпека та процвітання, – такі ж, як і ті, які прагне США» (**B14CША**) [35].

Державний секретар К. Павелл (*Collin Powell*) визначив мету публічної дипломатії у досить цікавому формулюванні: «Що ми продаємо? Ми продаємо продукт. І продукт, що ми продаємо, – це демократія» (**B15CША**) [4].

У 2001 р. у доповіді Консультативної комісії США з питань публічної дипломатії написано, що «публічна дипломатія – тобто відкритий обмін ідеями та інформацією – є невід'ємною характеристикою демократичних суспільств. Її глобальна місія є центральною у зовнішній політиці. Вона залишається незамінною для [національних] інтересів, ідеалів та лідерської ролі у світі» (**B16CША**) [25].

У 2002 р. М. Батлер (*Sir Michael Butler*), колишній постійний представник Великої Британії в Європейському Союзі, зазначив, що «мета публічної дипломатії – впливати на громадську думку в цільових країнах, щоб британському урядові, британським компаніям або іншим британським організаціям було легше досягти своїх цілей. Загальний імідж Британії у цільовій країні має велике значення, але це не означає, що він є єдиним фактором. Найважливішим фактором, зазвичай, є фактична політика британського уряду і умови, в яких вона оголошується і роз'яснюється міністрами» (**B17СК**) [20].

У 2002 р. Кр. Росс (*Christopher Ross*) визначив публічну дипломатію як «публічне обличчя традиційної дипломатії. Традиційна дипломатія прагне просувати інтереси Сполучених Штатів через приватні обміни з урядами іноземних держав. Публічна дипломатія підтримує традиційну дипломатію і доповнює її, звертаючись до

неурядових установ, як масових, так і елітних. Вона значною мірою працює в координації і паралельно з традиційними дипломатичними зусиллями» (**B18США**) [17].

У тому ж році М. Леонард зазначає, що поняття *публічна дипломатія* є евфемізмом до поняття *пропаганда* (**B19СК**). Вчений переконаний у тому, що публічна дипломатія базується на передумові, що імідж та репутація країни є суспільними благами, що можуть створити сприятливе або обмежувальне середовище для окремих угод у різних сферах. М. Леонард виділив ієрархію впливів, що може досягти публічна дипломатія:

- поглиблення ознайомлення людей із своєю країною (змусити їх задуматися, оновити свої уявлення, змінити негативне ставлення);
- підвищення поваги людей до своєї країни (створити позитивні уявлення, спонукати інших побачити проблеми глобального значення з точки зору своєї країни);
- залучення (запрошення) людей до своєї країни (зміцнити зв'язки – від реформи освіти до наукової співпраці; заохотити людей сприймати свою країну як привабливе місце для туризму, навчання, професійної підготовки; переконати людей купувати продукцію своєї країни; переконати людей у необхідності розуміти та поділяти цінності своєї країни);
- вплив на людей (змусити компанії інвестувати, переконати громадськість підтримувати позиції своєї країни чи змусити політиків ставитися до своєї країни як до пріоритетного партнера) [20].

У звіті Консультативної групи з питань публічної дипломатії для арабського та мусульманського світу за 2003 р. зазначено, що «публічна дипломатія – це сприяння національним інтересам шляхом інформування, залучення та впливу на людей у всьому світі. Публічна дипломатія допомогла перемогти в холодній війні, і вона має потенціал, щоб допомогти виграти війну з тероризмом» (**B20США**) [11].

У звіті лічильної палати (англ. *GAO*) США за 2003 р. публічна дипломатія визначається таким чином: «Інформувати, залучати та впливати на глобальну аудиторію ... вийти за рамки закордонних урядів, щоб сприяти кращій оцінці США за кордоном, підвищенню сприйнятливості до політики США серед іноземної громадськості та постійному доступу та впливу у важливих секторах закордонних суспільств. Публічна дипломатія здійснюється через широкий спектр програм, де використовуються особисті контакти, друковані, мовні та електронні засоби масової інформації, а також інші засоби» (**B21США**) [38].

У 2003 р. у Великій Британії було створено Раду зі стратегій публічної дипломатії (англ. *UK Public Diplomacy Strategy Board*), що визначала публічну дипломатію так: «Робота, що спрямована на створення позитивного впливу, зокрема шляхом формування відносин та партнерства, уявлень людей та організацій за кордоном про Велику Британію, а також їхньої взаємодії з Великою Британією на підтримку закордонних цілей уряду Її Величності» (**B22СК**) [26].

У тому ж році відоме міжнародне видавництво «Макміллан» (*Macmillan Publishers*) видало «Дипломатичний словник» (автори Дж. Беррідж та Е. Джеймс), згідно з яким «публічну дипломатію не слід плутати з відкритою або парламентською дипломатією, оскільки це термін введений наприкінці ХХ ст. дипломатами для позначення пропаганди» (**B23СК**) [2].

Водночас П. ван Хем (*Peter Van Ham*), досліджуючи питання протидії тероризму засобами громадської дипломатії, написав: «Ключовим елементом публічної

дипломатії є побудова особистих і інституційних відносин та діалогу з іноземною аудиторією шляхом зосередження уваги на цінностях, що відрізняє її діяльність від класичної дипломатії, що переважно займається проблемами» (**B24CША**) [15].

У 2003 р. поняття набуло статусу терміна й отримало визначення у доктрині щодо проведення спільних психологічних операцій. Отже, з точки зору військових експертів, «публічна дипломатія – це публічна міжнародна інформаційна діяльність уряду Сполучених Штатів, спрямована на сприяння досягненню цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів шляхом пошуку розуміння, інформування та впливу на іноземну аудиторію та осіб, що формують думку, а також розширення діалогу між американськими громадянами й установами та їхніми колегами» (**B25CША**) [12].

Досить цікавим є визначення від оберненого, що з'явилося у жовтні 2003 р. в «Нью-Йорк Таймз», тобто чим публічна дипломатія не є: «Публічна дипломатія США не є ні державною, ні дипломатичною. По-перше, уряд, а не широка американська громадськість, був головним зв'язковим зі світом, який дуже підозріло до нього ставиться. Крім того, Державний департамент, який контролює більшість зусиль у цій сфері, розглядає публічну дипломатію не як діалог, а як односторонню діяльність. У результаті Америка, зазвичай, говорить зі світом спрощеною та часто образливою пропагандою» (**B26CША**) [18].

У 2005 р. Кр. Росс (*Christopher Ross*) пропонує дещо інше визначення: «І все ж, що це за мистецтво, що люди називають публічною дипломатією? Це не традиційна дипломатія, що складається переважно із взаємодій між урядами. Практики традиційної дипломатії залучають представників іноземних урядів для просування національних інтересів, сформульованих їхніми урядами в стратегічних цілях міжнародної політики. Публічна дипломатія, навпаки, приваблює ретельно відібрані цільові верстви іноземного населення, щоб заручитися підтримкою тих самих стратегічних цілей» (**B27CША**) [31].

У тому ж 2005 р. американський професор П. Шарп (*Paul Sharp*) написав, що «час публічної дипломатії – процесу, за допомогою якого здійснюються прямі відносини з людьми певної країни для просування інтересів та розширення цінностей тої країни, що представляється, – прийшов» (**B28CША**) [21].

Із концепцією публічної дипломатії пов'язано багато ідей. У 2005 р. британський науковець Дж. Меліссен досліджує три з них: пропаганду, брендинг націй та зовнішні культурні відносини, зазначаючи, що дві перші концепції «стосуються передачі інформації та ідей іноземній громадськості з метою зміни їхнього ставлення до країни походження з метою зміцнення наявних переконань» (**B29СК**) [21].

Відносини між урядами й іноземною громадською думкою традиційно являли собою ієрархічний процес, сфокусований на поширенні позитивної інформації. Лорд Картер (Велика Британія) визначає публічну дипломатію таким чином: «Робота, спрямована на інформування та залучення окремих осіб і організацій за кордоном, для поліпшення розуміння і впливу Сполученого Королівства у відповідності до середньострокових і довгострокових цілей уряду» (**B30СК**) [27].

Згодом британські науковці проводять досить цікаве дослідження «Освіта, громадянство та нова публічна дипломатія у Великій Британії: як вони взаємопов'язані?». На їхню думку, саме аспект глобального громадянства є найактуальнішим для нової публічної дипломатії. Розуміння та спілкування з людьми з інших

країн та культур є критично важливим у контексті, в якому всі громадяни є потенційними послами [5]. Цієї ж думки дотримуються й інші британські вчені: «Нас більше не представляють лише наші лідери. Свідомо чи ні, усі ми є представниками наших країн і маємо інструменти для впливу. Зараз ми всі дипломати. Тому так важливо для нас гарантувати, що наші громадяни Великої Британії, особливо молоді, мають навички та спроможність справлятися з цією новою епохою глобального культурного зв'язку» (*B31CK*) [5].

У 2007 р. П. Б. Флойд (*Price B. Floyd*), колишній головний заступник помічника міністра оборони США зі зв'язків з громадськістю, зазначив, що: «Публічна дипломатія стосується більше впливу на іноземну громадськість та розширення діалогу між американськими громадянами й установами та їхніми партнерами за кордоном, ніж “продажу” певної політики» (*B32CША*) [33].

У 2008 р. колишній дипломат Вищої дипломатичної служби США Дж. Браун (*J. Brown*) написав: «У найкращих своїх проявах публічна дипломатія: забезпечує правдиве, фактичне викладення та пояснення зовнішньої політики та способу життя нації для закордонних аудиторій; заохочує міжнародне взаєморозуміння; вислуховує та веде діалог; об'єктивно відображає національні досягнення за кордоном, зокрема й в мистецтві» (*B33CША*) [6].

У тому ж році Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності націй Великої Британії випустило книгу, присвячену проблемам публічної дипломатії, «Залучення. Публічна дипломатія у глобалізованому світі», де представлені погляди провідних науковців та високопосадовців. Зокрема Н. Калл, проаналізувавши історію розвитку публічної дипломатії, визначив певні її характеристики: (1) публічна дипломатія починається із слухання; (2) публічна дипломатія повинна бути пов'язана з певною політикою чи стратегією; (3) публічна дипломатія не призначена для внутрішнього споживання; (4) ефективна публічна дипломатія вимагає довіри, але це має наслідки для бюрократичної структури навколо неї; (5) іноді найдостовірніший голос публічної дипломатії – це не ваш власний; (6) публічна дипломатія не завжди «про вас»; (7) публічна дипломатія – це справа кожного (*B34CK*) [39]. На його думку, пропаганда та публічна дипломатія – це «вплив»; але якщо пропаганда – це вулиця з одностороннім рухом від мовця до його або її мети, то вплив публічної дипломатії у кращому випадку – це вулиця з двостороннім рухом: процес взаємного впливу, при якому держава (або інший міжнародний гравець) полегшує взаємодію між громадськістю або налаштовує свою політику на карту іноземної громадської думки. В ідеальному випадку публічна дипломатія ставиться до іноземної громадськості як до «активного учасника, а не як до стада овець, які очікують ідеологічної стрижки».

У 2010 р. відомий британський науковець Дж. Беррідж (*G. Berridge*) дуже скептично налаштований до публічної дипломатії загалом, написав: «Публічна дипломатія – це сучасна назва білої пропаганди, спрямованої переважно на іноземну громадськість». На думку вченого, пропаганду, спрямовану за кордон, уряди не можуть назвати «пропагандою», оскільки цей термін вже давно асоціюється із систематичним розповсюдженням брехні. Тому виникла потреба в евфемізмі. З огляду на це поняття *публічна дипломатія* стало використовуватись багатьма урядами для позначення пропагандистських операцій. Отже, термін «було викрадено, щоб зробити пропаганді косметичну операцію і сприяти процвітанню бюрократичної політики США» (*B35CK*) [10].

У 2011 р. Б. Грегорі у статті, присвяченій публічній дипломатії США, відзначив: «Публічна дипломатія в ХХ столітті розглядалася як державний інструмент, що використовували міністерства закордонних справ та інші урядові установи для залучення та переконання іноземної громадськості з метою впливу на їхні уряди. Сьогодні публічна дипломатія – це інструмент, що використовують держави, асоціації держав, а також деякі субдержавні та недержавні суб'єкти для розуміння культур, поглядів та поведінки; для розбудови й управління відносинами; а також для впливу на думки та для мобілізації дій з метою просування своїх інтересів та цінностей» (ВЗ6США) [15].

У 2013 р. Я. Меліссен в «Оксфордському довіднику з сучасної дипломатії» наголосив, що публічна дипломатія – «це метафора для демократизації дипломатії, коли багато дійових осіб грають роль у сфері, доступ до якої раніше мали лише декілька» (ВЗ7СК) [7].

У 2014 р. Кр. Росс (вище наведені його визначення 2002, 2005 рр.) сформулював сім принципів, на основі яких можна створити цілісну стратегію публічної дипломатії для просування національного бренду: 1) інформаційно-роз'яснювальна робота (іноземна аудиторія повинна бачити політику такою, як вона є насправді, а не такою, як про неї говорять чи інтерпретують інші); 2) аргументація та обґрунтування (надання контексту для політики); 3) публічні повідомлення, що є достовірними та заслуговують на довіру; 4) адаптація повідомлень для кожної конкретної аудиторії; 5) використання всіх доступних каналів зв'язку для передачі ключових повідомлень; 6) використання можливостей та потужностей міжнародних альянсів і партнерів із приватного сектору; 7) справжня відданість діалогу (ВЗ8США) [30].

У 2016 р. Міністерство оборони США у Спільному виданні військових сил (JP) 1-02 «Словник військових та пов'язаних з ними термінів», що встановлює четвертий стандарт військової термінології для ЗС США, доповнило раніше запропоноване визначення: «Для укріплення миру цивільне відомство намагається сприяти розумінню зусиль із реконструкції, верховенства закону та громадянської відповідальності за допомогою зв'язків із громадськістю та міжнародних публічних дипломатичних операцій» (ВЗ9США) [9].

Згідно з енциклопедією «Британіка» (2019 р.) (*Encyclopedia Britannica*) «публічна дипломатія, що також називають народною дипломатією, – це будь-які різні зусилля, що спонсоруються урядом і спрямовані на безпосередню комунікацію з іноземними спільнотами. Публічна дипломатія включає всі офіційні зусилля, спрямовані на те, щоб переконати цільові сектори іноземного суспільства підтримати або бути лояльними до стратегічних цілей уряду. Методи публічної дипломатії включають заяви осіб, які приймають рішення, цілеспрямовані кампанії, що проводяться урядовими організаціями та присвячені публічній дипломатії, і зусилля, спрямовані на переконання міжнародних засобів масової інформації відображати офіційну політику у вигідному світлі для іноземної аудиторії» [23]. На думку авторів енциклопедії, публічну дипломатію можна розділити на два типи: 1) брендинг або культурне спілкування; 2) політичний захист інтересів. Основна ідея брендингу полягає у намаганні уряду покращити імідж країни, не шукаючи підтримки для будь-якої конкретної політичної мети. В ідеалі брендинг має сформувати позитивний імідж країни на міжнародній арені та полегшити співпрацю з іноземною аудиторією. Другий тип, на думку

розробників енциклопедії, – це політична пропаганда. На відміну від брендингу політична пропаганда не пов'язана з довгостроковими пріоритетами держави. Навпаки, основною метою політичної пропаганди є нагальні політичні цілі, що досягаються підтримкою зарубіжної спільноти, заохоченням, переконанням та інколи навіть протидією (*В40СК*).

Велика кількість визначень свідчить про те, що у XXI ст. в глобалізованому світі роль публічної дипломатії значно зростає. Тому перед Україною постало нагальне завдання активізувати публічну дипломатію з метою підвищення результативності міжнародної діяльності та формування позитивного іміджу країни. Це привело до того, що у Воєнній доктрині України, затвердженій у 2015 р., публічна дипломатія визнана однією з комунікативних можливостей держави, що використовуються в межах стратегічних комунікацій. Зокрема в доктрині зазначено, що стратегічні комунікації – це скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [40].

Комунікативно-прагматичний аналіз поняття публічна дипломатія

Спираючись на сформульоване у «Воєнній доктрині (2015)» твердження «публічна дипломатія – це одна з комунікативних можливостей держави», ми проаналізували наведені вище визначення публічної дипломатії в англійськомовному дискурсі з точки зору теорії комунікацій, запропонованої Г. Почепцовим, із метою формулювання характеристик публічної дипломатії як виду комунікації [49].

Для проведення аналізу визначень ми використали такі критерії: комунікант, цільова аудиторія, повідомлення, канал комунікації, тип комунікації, мета комунікації. Результати аналізу представлені в таблиці 5.

Висновки

Лінгвістичний аналіз 40 визначень публічної дипломатії, представлених в англійськомовному дискурсі США та Великої Британії за 1963-2019 рр., за визначеними критеріями (комунікант, цільова аудиторія, повідомлення, канал комунікації, тип комунікації, мета комунікації) довів:

1. Із **40** проаналізованих визначень: **12** визначень запропоновані британськими науковцями та громадськими діячами, **28** визначень – американськими. За хронологічними характеристиками перші визначення публічної дипломатії були створені в США (починаючи з 1963 р.). Перше знайдене нами визначення у британських джерелах датується 1999 р. На підтвердження цієї думки можна навести дані щодо створення офіційних установ, відповідальних за публічну дипломатію: США – Інформаційне агентство США (1953-1999 рр.), поняття *публічна дипломатія* введено в усі аспекти діяльності з 1963 р., Велика Британія – Рада зі стратегії публічної дипломатії (2002-2006 рр., послідовник – Рада з публічної дипломатії). Отже, у США система публічної дипломатії розвивається понад 60 років, що, відповідно, представлено багатомірною джерельною базою.

Таблиця 5. Аналіз визначень поняття публічна дипломатія в англійськомовному дискурсі у вимірі теорії комунікації

Джерело визначення	Комунікант	Цільова аудиторія	Повідомлення	Канал комунікації	Тип комунікації	Мета комунікації
В1США 1963 Е. Марроу		неурядові організації, окремі особи	приватні погляди американців		взаємодія	представлення приватних поглядів, доповнення офіційної точки зору
В2США 1965 Е. Марроу	уряд, приватні групи, дипломати, кореспонденти	іноземна громадськість		спілкування	вплив, взаємодія, міжкультурна комунікація	формування і здійснення зовнішньої політики, формування громадської думки; взаємодія приватних груп й інтересів; звітування щодо закордонних справ
В3США 1975 Доловідь Комісії Мерфі	Інформаційне агентство США	іноземна громадськість	внутрішні та міжнародні аспекти загальної інформації про США, освітні та культурні програми	культурні контакти, ЗМІ	вплив	міжнародна інформація, освіта, культурні зв'язки, резонанс та глумачення зовнішньої політики
В4США 1977 Конгрес				спілкування, радіомовлення	політичне інформування, культурне спілкування	зовнішньополітична діяльність
В5США 1977 Ф. Стентон	не уряд		«інформація-про-американську-культуру» (освіту, науку, мистецтво, літературу, відомості про економіку США, політичний устрій, погляди громадян)			поширення цінностей та ідеалів, на яких базується американське суспільство
В6США 1977 П. А. Вудрінг	уряд США	іноземна громадськість та власне населення		освіта, інформаційні програми, зв'язки з громадськістю	пояснення, обмін	формулювання та впровадження зовнішньої політики США

В7США 1987 «Словник термінів у сфері міжнародних відносин»		іноземна громадськість		публікації, кіно, культурні обміни, радіо та телебачення	інформування, вплив громадянську думку	інформування, вплив на громадську думку
В8США 1990 Х. Н. Тух	уряд	іноземна громадськість	ідеї та ідеали своєї країни, її інститутів і культури, її національних цілей і поточної політики		взаємодія	розуміння ідей та ідеалів країни, її інститутів і культури, її національних цілей і поточної політики
В9США 1990 Дж. Най	ЗМІ, неурядові організації, корпорації, міжурядові об'єднання, наукові та академічні спільноти	іноземна громадськість	цінності, культура, політика, державна структура	щоденне спілкування, стратегічне спілкування, розвиток відносин із ключовими акторами, ЗМІ	діалог, полілог	привабливості, пояснення політичного вектору, надання достовірної інформації, формування позитивного іміджу
В10США 1992 Б. Г. Сігніцер, Т. Кумбс		іноземна аудиторія			переконання, пропаганда	досягнення найвищих довгострокових національних цілей, створення клімату взаєморозуміння
В11США 1995 Дж. Даффі		приватні установи, приватні особи				встановлення зв'язків із приватними установами, особами, досягнення тривалих контактів, точного розуміння, повного спектру сприйняття Америки рештою світу
В12США 1997 Л. Трент	американські громадяни	іноземна громадськість	національні інтереси Сполучених Штатів		діалог, розуміння, інформування, вплив	просування національних інтересів і національної безпеки Сполучених Штатів
В13США 1999 Д. Уелш	пропагандисти, політичні господарі	авдиторія	ідеї та цінності			вплив на думку аудиторії, передача ідей та цінностей із конкретною метою

В14США 2001 Г. Гайд		населення світу	цілі США			переконання	залучення населення світу до спільної справи, переконання у спільності цілей
В15США 2001 К. Павелл			демократія	продаж			продаж продукту – демократії
В16США 2001 Консультативна комісія США з питань публічної дипломатії			[національні] інтереси, ідеали, лідерська роль у світі			обмін	відкритий обмін ідеями та інформацією
В17СК 2002 М. Батлер		громадськість цільових країн	імідж країни, фактична політика британського уряду і умови, в яких вона оголошується і роз'яснюється міністрами			вплив	досягнення цілей британського уряду / компаній / організацій
В18США 2002 Кр. Росс		масові та елітні неурядові установи	інтереси Сполучених Штатів				просування інтересів Сполучених Штатів
В19СК 2002 М. Леонард евфемізм поняття <i>пропаганда</i>	ширша (ніж у традиційній дипломатії) група людей	громадськість певної країни та іноземні цільові аудиторії	точки зору, інтереси			вплив	вибудовування відносин: розуміння потреб інших країн, культур і народів; повідомлення своїх точок зору; виправлення неправильних уявлень; пошук галузей, де можна знайти спільну справу; формування іміджу та репутації країни
В20США 2003 Консультативна група з питань публічної дипломатії		люди всього світу	національні інтереси			інформування, залучення, вплив	сприяння національним інтересам

B21США 2003 Звіт лічильної палати		глобальна аудиторія	політика США	особисті контакти, друковані, мовні та електронні засоби масової інформації, інші засоби	інформування, залучення, вплив	сприяння кращій оцінці США за кордоном, підвищення сприйнятливості до політики США серед іноземних цільових аудиторій, доступ та вплив у важливих секторах закордонних суспільств
B22СК 2003 Рада зі стратегій публічної дипломатії	Рада зі стратегій публічної дипломатії	люди та організації за кордоном	уявлення про Велику Британію			створення позитивного впливу, формування відносин і партнерства, уявлення людей та організацій, підтримка закордонних цілей уряду
B23СК 2003 «Дипломатичний словник»						позначення пропаганди
B24США 2003 П. ван Хем		іноземна аудиторія	цінності	особисті та інституційні відносини	діалог	побудова особистих і інституційних відносин та діалогу з іноземною аудиторією
B25США 2003 Доктрина щодо проведення спільних психологічних операцій	уряд, американські громадяни	іноземна аудиторія та особи, що формують думку	цілі зовнішньої політики Сполучених Штатів	інформаційна діяльність уряду	інформування, вплив, діалог	сприяння досягненню цілей зовнішньої політики,
B26США 2003 Нью-Йорк Таймс пропаганда	США уряд, Державний департамент	світ			пропаганда	пропаганда
B27США 2005 Кр. Росс (див. 2002 р.)		ретельно відібрані цільові верстви іноземного населення	національні інтереси, стратегічні цілі		привабливості	просування національних інтересів, стратегічних цілей міжнародної політики

В28США 2005 П. Шарп		люди певної країни	інтереси, цінності		прямі відносини	просування інтересів та розширення цінностей
В29СК 2005 Дж. Меліссен		іноземна громадянська	інформація, ідеї			зміна ставлення до країни походження з метою зміцнення наявних переконань
В30СК 2006 Лорд Картер		окремі особи, організації за кордоном			інформування, залучення	поліпшення розуміння і впливу Сполученого Королівства у відповідності до середньострокових і довгострокових цілей уряду
В31СК 2007	громадяни Великої Британії	люди інших країн та культур			розуміння, спілкування,	представляти країну, впливати, встановлювати глобальний культурний зв'язок
В32США 2007 П. Б. Флорйд	американські громадяни та установи	іноземна громадянська			вплив, діалог	
В33США 2008 Дж. Браун		закордонні аудиторії	зовнішня політика та спосіб життя нації		діалог, інформування, пояснення,	правдиве, фактичне викладення та пояснення зовнішньої політики, способу життя нації, заохочення міжнародного взаєморозуміння, відображення національних досягнень
В34СК 2008 Н. Калл	державна (або інший міжнародний гравець)	іноземна громадянська			взаємний вплив (вулиця з двостороннім рухом)	полегшення взаємодії між громадськістю або орієнтація своєї політики на іноземні цільові аудиторії
В35СК 2010 Дж. Беррідж		іноземна громадянська				біла пропаганда, пропагандистські операції, сприяння процвітанню бюрократичної політики США

V36 2011 Б. Грегори	держави, асоціації держав, субдержавні та недержавні суб'єкти	іноземна громадянська	культури, погляди, поведінки, інтереси та цінності			вплив	розуміння культур, поглядів, поведінки, розбудова, управління відносинами, вплив на думки, мобілізація дій для просування інтересів та цінностей
V37 2013 Я. Мелісен							демократизація дипломатії
V38 2014 Кр. Росс	США	іноземна аудиторія	політика, контекст для політики	всі доступні канали зв'язку	інформування, роз'яснення, аргументація, обґрунтування	просування національного бренду	
V39 2016 Словник військових та пов'язаних з ними термінів				зв'язки з громадськістю та міжнародні публічні дипломатичні операції		укріплення миру, сприяння розумінню зусиль із реконструкції, верховенства закону, громадянської відповідальності	
V40 2019 енциклопедія «Британіка»	особи, які приймають рішення, урядові організації	іноземні спільноти, цільові сектори іноземного суспільства	стратегічні цілі уряду, офіційна політика	заяви, цілеспрямовані кампанії, засоби масової інформації	комунікація, брендинг або культурне спількування	переконавання іноземних цільових аудиторій підтримати або бути лояльними до стратегічних цілей уряду	

2. Аналіз визначень поняття *публічна дипломатія* за критерієм *комунікант* довів, що у **23** визначеннях комунікант не зазначений (з них 18 визначень – США, 5 – СК). У решті **17** визначень комунікантами виступають: *уряд* (4 – В2США, В6США, В8США, В26США), *громадяни* (4 – американські громадяни В12США, В25США, В32США, громадяни Великої Британії В31СК), *урядові організації* (3 – В40СК, Інформаційне Агентство В3США, Рада зі стратегій публічної дипломатії В22СК), *держава* (2 – В34СК, В36США), *ЗМІ або кореспонденти* (2 – В9США, В2США), *дипломати* (1 – В2США), *приватні групи* (1 – В2США), *неурядові корпорації* (1 – В9США), *академічні та наукові спільноти* (1 – В9США), *не уряд* (1 – В5США), *люди* (1 – В19СК), *пропагандисти та політичні господарі* (1 – В13СК).

3. Аналіз визначень за критерієм *цільова аудиторія* довів, що лише **7** визначень не містять інформації про цільову аудиторію. Цільову аудиторію, зазначену в інших **33** визначеннях, можна розбити на певні групи: *іноземна громадськість / аудиторія / спільнота* (16 визначень); *населення світу / люди всього світу / глобальна аудиторія / світ / люди інших країн, культур* (6 визначень – В14США, В19США, В20США, В21США, В26США, В31СК), *неурядові / приватні організації / установи* (5 визначень – В1США, В11США, В18США, В22СК, В30СК), *цільові верстви / сектори населення / люди певної країни / громадськість цільової країни* (4 визначення – В17СК, В27США, В28США, В40СК), *окремі / приватні особи* (4 визначення – В1США, В11США, В22СК, В30СК), *своє населення / люди* (2 визначення – американське В6США, британське В19СК), *аудиторія невизначена* (1 визначення – В13СК), *особи, що формують думку* (1 визначення – В25США).

4. За критерієм *повідомлення* встановлено, що **14** визначень не містять подібної інформації. У решті **26** визначеннях публічна дипломатія має на меті повідомлення *інформації* загальної / про культуру / політику (9 визначень – В3США, В5США, В9США, В21США, В22СК, В29СК, В33США, В38США, В40СК), *інтересів* (8 визначень – В12США, В16США, В18США, В19СК, В20США, В27США, В28США, В36США), *цінностей* (5 визначень – В9США, В13СК, В24США, В28США, В36США), *цілей* (5 визначень – В14США, В16США, В25США, В27США, В40СК), *ідей* (3 визначення – В8США, В13СК, В29СК), *поглядів* (3 визначення – В1США, В19СК, В36США), *ідеалів* (2 визначення – В8США, В16США), *демократії* (1 визначення – В15США), *імідж країни* (1 визначення – В17СК).

5. За критерієм *канал комунікації* доведено, що **27** визначень не вказують жодного каналу комунікації для публічної дипломатії. У решті **13** визначеннях пріоритетними каналами комунікації виступають: *ЗМІ / радіо* (6 визначень – В3США, В4США, В7США, В9США, В21США, В40СК), *спілкування / контакти / відносини* (5 визначень – В2США, В3США, В9США, В21США, В24США), *інформаційні програми / кампанії / інформування* (3 визначення – В6США, В25США, В40СК), *зв'язки з громадськістю* (2 визначення – В6США, В39США), *освіта* (1 визначення – В6США), *продаж* (1 визначення – В15США), *кіно* (1 визначення – В7США), *культурні обміни* (1 визначення – В7США), *всі канали зв'язку* (1 визначення – В38США).

6. Аналіз за критерієм «тип комунікації» довів, що найпоширенішими типами комунікації є *вплив / переконання* (12 визначень – В2США, В3США, В7США, В10США, В12США, В14США, В17СК, В19СК, В20США, В25США, В32США, В36США), *спілкування / діалог / полілог* (9 визначень – В4США, В9США, В12США,

V24CIIA, V25CIIA, V31CK, V32CIIA, V33CIIA, V40CK), *інформування* (8 визначень – V4CIIA, V7CIIA, V12CIIA, V20CIIA, V25CIIA, V30CK, V33CIIA, V38CIIA). Менш популярними є *пояснення / розуміння* (4 визначення – V6CIIA, V31CK, V33CIIA, V38CIIA), *взаємодія / взаємний вплив* (3 визначення – V1CIIA, V2CIIA, V8CIIA, V34CK), *прямі відносини / комунікація* (2 визначення – V28CIIA, V40CK), *обмін* (2 визначення – V6CIIA, V16CIIA), *залучення / привабливості* (2 визначення – V20CIIA, V27CIIA, V30CK). І у двох визначеннях тип комунікації має чітко виражену негативну конотацію *пропаганда* (2 визначення – V10CIIA, V26CIIA).

7. Отже, мета комунікації у публічній дипломатії не є однозначною. В узагальненому вигляді – це *поширення ідей, цінностей та ідеалів* (9 визначень – V5CIIA, V8CIIA, V13CK, V15CIIA, V16CIIA, V19CK, V28CIIA, V36CIIA, V37CK), *пояснення / досягнення / просування національних цілей / інтересів* (9 визначень – V8CIIA, V10CIIA, V12CIIA, V17CK, V18CIIA, V20CIIA, V27CIIA, V39CIIA, V40CK). Менш поширеними цілями є *формування громадської думки* (7 визначень – V2CIIA, V7CIIA, V13CK, V14CIIA, V21CIIA, V36CIIA, V40CK), *надання інформації* (6 визначень – V3CIIA, V7CIIA, V9CIIA, V16CIIA, V33CIIA, V36CIIA), *здійснення / тлумачення зовнішньої політики* (6 визначень – V2CIIA, V4CIIA, V6CIIA, V25CIIA, V27CIIA, V33CIIA), *формування позитивного іміджу / репутації / впливу* (5 визначень – V9CIIA, V19CK, V22CK, V29CK, V30CK), *досягнення взаєморозуміння / взаємовідносин* (5 визначень – V10CIIA, V19CK, V22CK, V24CIIA, V34CK), *представлення / взаємодія приватних поглядів / інтересів / установ* (3 визначення – V1CIIA, V2CIIA, V11CIIA), *здійснення / тлумачення політики загалом* (3 визначення – V8CIIA, V9CIIA, V21CIIA), *сприйняття США / Сполученого Королівства світом* (3 визначення – V11CIIA, V21CIIA, V31CK). Найменш популярними *доповнення офіційної точки зору* (2 визначення – V1CIIA, V22CK), *формування культурних зв'язків* (2 визначення – V3CIIA, V8CIIA), *освіта* (1 визначення – V3CIIA), *просування національного бренду* (1 визначення – V38CIIA). Окремо, на нашу думку, слід виділити визначення, у яких метою публічної дипломатії є завуальоване *позначення пропаганди* (3 визначення – V23CK, V26CIIA, V35CK).

Беручи за основу твердження, що публічна дипломатія є однією з комунікативних можливостей держави, а також результати аналізу 40 англійськомовних визначень поняття *публічна дипломатія* з комунікативно-прагматичних позицій, ми сформулювали визначення публічної дипломатії, що пропонуємо до використання у сфері стратегічних комунікацій:

Публічна дипломатія – це комунікативна можливість держави, що реалізується урядом, науковими, академічними та культурними спільнотами та спрямована на іноземну або глобальну аудиторію, метою якої є формування позитивного іміджу та досягнення взаєморозуміння рахунком повідомлення загальної інформації про країну та суспільство, тлумачення державної політики, просування національних інтересів, поширення ідей, цінностей та ідеалів через всі канали зв'язку, зокрема, але не обмежуючись ЗМІ, міжособистісним спілкуванням, зв'язками з громадськістю.

Література

1. *Act 1961 – Mutual Understanding Fulbright.* (1961). URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-75/pdf/STATUTE-75-Pg527.pdf#page=11>.
2. Berridge, G. *Dictionary of Diplomacy.* (2003). New York: Palgrave Macmillan.
3. Berridge, G. *Diplomacy. Theory and Practice.* (2010). New York: Palgrave Macmillan.
4. Brand U.S.A. (2001). *Foreign Policy.* URL: www.jstor.org/stable/3183289.
5. Brown, E. (2009). Education, Citizenship and New Public Diplomacy in the UK: What is Their Relationship? *Citizenship, Social and Economics Education.* URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.2304/csee.2010.8.2.73>.
6. Brown, J. (2008). Public Diplomacy & Propaganda: Their Differences. *American Diplomacy.* URL: <http://americandiplomacy.web.unc.edu/2008/09/public-diplomacy-propaganda-their-differences>.
7. Cooper, A., Heine, J., Thakur, R. (2013). *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy.* Oxford University Press. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862>.
8. Cull, N. J. (2016). “Public Diplomacy” Before Gullion: The Evolution of a Phrase. *USC Center on Public Diplomacy.* URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org>.
9. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. (2010). *Joint publication 1-02.* URL: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1_02.pdf.
10. *Dictionary of International Relations Terms.* (1987). URL: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp1_02.pdf.
11. Djerejian, E. (2003). *Changing Minds Winning Peace. A New Strategic Direction for U.S. Diplomacy in the Arab and Muslim World.* Washington: U.S. House of Representatives.
12. Doctrine for Joint Psychological Operations. (2003). *Joint Publication 3-53.* URL: https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB177/02_psyop-jp-3-53.pdf.
13. Dolea, A. (2018). Public Diplomacy as Co-constructed Discourses of Engagement. *The Handbook of Communication Engagement.* Wiley-Blackwell. P. 331-345.
14. Gouveia, P. (2005). *European Infopolitik Developing Eu Public Diplomacy Strategy.* London: The Foreign Policy Centre.
15. Gregory, B. (2011). American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation. *The Hague Journal of Diplomacy,* № 6. P. 351-372.
16. Ham, P. (2003). War, Lies, and Videotape: Public Diplomacy and the USA’s War on Terrorism. *Security Dialogue,* № 34. P. 427-444.
17. Hess, S., Kalb, M. (2003). *The Media and the War on Terrorism.* New York: Brookings Institution Press.
18. Holzman, M. (2003). Washington’s Sour Sales Pitch. *The New York Times.* P. 11-13.
19. Kaufman, E. A. (2002). Broadcasting Strategy to Win Media Wars. *The Washington Quarterly,* № 25. P. 115-127.
20. Leonard, M. (2002). *Public Diplomacy.* London: The Foreign Policy Centre.
21. Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice.* UK: Palgrave Macmillan.
22. Nye, J. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics.* New York: PublicAffairs.
23. Public Diplomacy. Definition, Types, Examples, & Propaganda. (2019). *Britannica.com.* URL: <https://www.britannica.com/topic/public-diplomacy>.
24. Public Diplomacy and the Future: Hearings Before the Subcommittee on International Operations of the Committee on International Relations. (1977). *U.S. Government Printing Office.* URL: <https://books.google.com.ua>.
25. Public Diplomacy for the 21st Century. (2001). *Archive Site for State Department Information Prior,* January 20, 2001. URL: <http://web.archive.org/web/20010219045627/http://www.state.gov/r/adcompd/1995rep.html>.
26. Public Diplomacy Strategy Board. (2003). *Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade.* URL: <https://www.dfat.gov.au/public-diplomacy/public-diplomacy-strategy.html>.

27. Public Diplomacy Third Report of Session 2005-06. (2006). *House of Commons Foreign Affairs Committee*. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmselect/cmfaff/903/903.pdf>.
28. Rasmussen, S. (2009). *Discourse Analysis of EU Public Diplomacy Messages and Practices*. Netherlands Institute of International Relations.
29. *Report to the Congress by the Controller General of the United States. Public Diplomacy in the Years Ahead - an Assessment of Proposals for Reorganisation*. (1977). US General Accounting Office. URL: <https://books.google.com.ua>.
30. Ross, C. (2014). *Pillars of Public Diplomacy*. University of Leeds. URL: <http://media.leeds.ac.uk/papers/vp017ee0.html>.
31. Ross, C. (2002). Public Diplomacy Comes of Age. *The Washington Quarterly*. URL: <http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/50/ross.pdf>.
32. Sandrin, P., Hoffmann, A. (2018). Silences and Hierarchies in European Union Public Diplomacy. *Revista Brasileira de Política Internacional*. № 61. P. 1-18.
33. Snow, N., Taylor, P. (2008). *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. URL: https://www.researchgate.net/publication/322364170_Routledge_Handbook_of_Public_Diplomacy.
34. Szondi, G. (2008). Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. *International Relations*. P. 1-52.
35. *The Message is America: rethinking U.S. Public Diplomacy*. (2001). Committee on International Relations. House of Representatives. URL: http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa76189.000/hfa76189_0.HTM.
36. Trent, D. (2016). *Nontraditional U. S. Public Diplomacy: Past, Present, and Future*. Washington, DC: Public Diplomacy Council.
37. Tuch, H. (1990). *Communicating with the World*. New York: St. Martin's Press.
38. *U.S. Public Diplomacy: State Department Expands Efforts but Faces Significant Challenges*. (2003). United States General Accounting Office. URL: <https://www.gao.gov/new.items/d03951.pdf>.
39. Welsh, J., Fern, D. (2008). *Engagement: Public Diplomacy in a Globalised World*. London: Foreign and Commonwealth Office.
40. Воєнна доктрина України. (2015). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
41. Галумов, А. Э. (2012). *Опыт публичной дипломатии в формировании имиджа Европейского Союза в Российской Федерации*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. полит. наук. Москва.
42. Долинский, А. В. (2011). *Современные механизмы сотрудничества в рамках публичной дипломатии*: автореф. дис. на получение науч. степени канд. полит. наук. Москва.
43. Журавлёва, Н. Н. (2008). *Информационная политика государства по продвижению национальной культуры за рубежом (на примере России и Франции)*: автореф. дис. на получение наук. степени канд. полит. наук.
44. Манжулина, О. А. (2005). *Публичная дипломатия США*: автореф. дис. на получение наук. степени канд. полит. наук. Санкт-Петербург.
45. Метелица, Е. В. (2003). *Дискурс дипломатического протокола в англоязычной ритуальной коммуникации*: дис. канд. фил. наук. Волгоград.
46. Оберемченко, Е. Ю. (2011). *Прагмалингвистический аспект речевого поведения дипломата (на материале русского и немецкого языков)*: автореф. дис. на получение наук. степени канд. фил. наук. Ростов-н/Д.
47. Піпченко, Н. О. (2008). *Концептуальні та структурно-політичні виміри віртуальної дипломатії*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. Київ.
48. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реалізації заходів і проєктів Українського інституту. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2019-п>.
49. Почепцов, Г. (2001). *Теория коммуникации*. Київ: Ваклер.

50. Тищенко-Тишковець, О. М. (2011). *Публічна дипломатія у системі зовнішньої політики*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. Київ.

51. Трабелси, Х. (2013). *Лингвокоммуникативный анализ дипломатического дискурса*: автореф. дис. на получение наук. степени канд. фил. наук. Москва.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ В ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ І БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ

1. Публічна дипломатія – це комунікативна можливість держави, що реалізується урядом, науковими, академічними та культурними спільнотами та спрямована на іноземну або глобальну аудиторію, метою якої є формування позитивного іміджу та досягнення взаєморозуміння рахунком повідомлення загальної інформації про країну та суспільство, тлумачення державної політики, просування національних інтересів, поширення ідей, цінностей та ідеалів через всі канали зв'язку, включаючи, але не обмежуючись ЗМІ, міжособистісним спілкуванням, зв'язками з громадськістю.

2. З метою ефективного використання публічної дипломатії як однієї з комунікативних можливостей держави в діяльності різних ІСБО України, а також урахуваючи запропоноване вище визначення, доцільно зосередитися на таких питаннях:

- створити офіційну спеціалізовану установу, відповідальну за публічну дипломатію, основним завданням якої буде координація діяльності державних і недержавних суб'єктів публічної дипломатії, зокрема наукових, академічних і культурних спільнот, а також друкованих та електронних засобів масової інформації з метою просування національного бренду України загалом, а також створення позитивного іміджу ІСБО України;

- визнати зазначену вище установу провідним комунікантом у сфері публічної дипломатії, тобто ініціатором комунікативних зв'язків, що формує повідомлення, визначає його зміст, цільову аудиторію, канал, тип та мету комунікації;

- основною цільовою аудиторією вважати іноземну громадськість світу, урахуваючи при цьому особливості культури, політичного устрою та економічного становища цільових секторів іноземного суспільства;

- основним повідомленням публічної дипломатії вважати таку інформацію: загальні відомості про Україну, політичний устрій та економіку; ідеї, цінності та ідеали українського суспільства; національні інтереси України та цілі зовнішньої політики;

- основними каналами комунікації вважати засоби масової інформації (особливу увагу приділяти інтернет-ресурсам і соціальним мережам), програми обміну у сфері культури й освіти, зв'язки з громадськістю, а також особисті відносини та спілкування;

- визнати основними типами комунікації взаємодію, інформування та діалог;

- метою комунікації у сфері публічної дипломатії вважати: поширення цінностей та ідеалів, на яких базується українське суспільство; надання достовірної інформації про українську націю, культуру України, її інститути у сфері безпеки і оборони; пояснення політичного вектору держави; формування позитивного іміджу, а також створення клімату взаєморозуміння, що сприятиме просуванню національних інтересів.

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ НА ПЕРЕТИНІ ДИСЦИПЛІН: ГЕОПОЛІТИКА, ПРАВО І ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ РФ ЕНЕРГЕТИЧНИМ ПИТАННЯМ

Максим БІЛЯВСЬКИЙ

Вступ. Гегемонія понад усе

Застосовувати енергоресурси для вирішення геополітичних завдань, нівелюючи потребами держави, запропонував ще Сталін відразу після завершення Другої світової війни.

Вперше такий політичний інструмент впливу, незважаючи на гострий дефіцит на внутрішньому ринку, був апробований у 1948 р. через поставки нафти і нафтопродуктів до Фінляндії та Болгарії.

Разом із поставками енергоресурсів Фінляндія пішла на поступки перед СРСР і взяла на себе зобов'язання відмовитись від вступу в НАТО і залишатись де-юре позаблоковою державою ¹.

Особисті взаємини диктатора Радянського Союзу напряму впливали на поставки. Наприклад, у 1949 р., після зміни ставлення Сталіна до Тіто, повністю припинився експорт нафтопродуктів до Югославії [9].

Влада СРСР опосередковано впливала на глобальні ринки нафти. Прикладом є підтримка озброєнням Єгипту ² під час Суецької кризи у 1956 р. Як наслідок, у ході цього конфлікту поставки сирової нафти із Близького Сходу до Європи скоротилися на 73 %.

Така інтрига на крові відкрила Кремлю нові можливості. Окрім збуту енергоресурсів до держав соціалістичного табору, Радянський Союз у 1957 р. після підписання контракту на поставку сирової нафти з італійською компанією «Ені» здійснив проникнення на ринки капіталістичних країн рахунком необґрунтовано низької ціни та можливості здійснення бартерних операцій.

Часткове відновлення нафтовидобувної промисловості СРСР дало змогу у 1959 р. збільшити обсяги експорту сирової нафти й підписати міждержавний

¹ Укладений 06. 04. 1948 р. Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу між СРСР і Фінляндією вимагав від Хельсінкі нейтралітету і визнання особливих стратегічних інтересів Радянського Союзу.

² У 1955 р. був підписаний договір із Чехословаччиною за згодою СРСР, посередником виступив прем'єр-міністр Китаю Чжоу Еньлай. Єгипет отримав: реактивні винищувачі типу МіГ-15біс – 120 од., бомбардувальники Іл-28 – 50 од., танки Т-34 – 230 од., бронетранспортери – 200 од., самохідні артилерійські установки – 100 од., гармати різні – близько 150 од., підводні човни – 6 од., кілька бойових кораблів, вантажівки ЗІС-150 – 100 од. Злагодження особового складу здійснювали військові інструктори із СРСР та Чехословаччини. Завдяки таким поставкам ЗС Єгипту вчетверо перевищували Армію оборони Ізраїлю.

меморандум ¹ про будівництво магістрального нафтопроводу «Дружба» ² та нафтопереробних заводів ³ під радянський сорт нафти.

Перші санкції

Перші санкції США по відношенню до СРСР були застосовані у грудні 1939 р. на фоні виключення Радянського Союзу з Ліги націй через бомбардування фінських міст авіацією СРСР [3]. Аналогічне рішення було прийнято по відношенню до Третього рейху, що після підписання пакту Молотова-Ріббентропа направив до Москви партію нафтогазовидобувного обладнання. Як результат, Держдепартамент США застосував ембарго на постачання військових матеріалів, зокрема пального для авіації. Обмеження були скасовані в 1941 р., що безумовно вплинуло на боєздатність радянської армії під час Другої світової війни.

Події карибської кризи, а також швидке нарощування залежності європейських країн від радянських енергоресурсів спонукали США застосувати у 1962 р. санкції щодо СРСР через ембарго ⁴ на поставку трубної продукції для будівництва магістрального нафтопроводу «Дружба».

Проте відбулися перші конфронтації серед країн-учасниць блоку НАТО. Русійною силою збурень стали фінансово-промислові групи ⁵, зокрема Федеративної Республіки Німеччини, що мали в цьому проєкті власний бізнесовий інтерес, завдяки низьким цінам на енергоресурс.

Окрім цього, санкції не були підтримані Італією та Великою Британією, що здійснювали поставки обладнання для даного трубопроводу та розглядали його винятково як економічний проєкт.

Однак санкції не зупинили будівництво нафтопроводу, перші поставки розпочались у 1964 р., а експортний маршрут був розширений через десять років ⁶.

Збільшення експортної сили. На допомогу нафті – газ

Фактично перші експортні поставки природного газу здійснювались СРСР відразу після визволення західної України та Польщі від німецько-фашистських загарбників. На той час, починаючи з 1943 р., вже діяв трубопровід «Опари – Самбір – Стальова Воля» [2], що постачав блакитне паливо із Галичини. У перші два

¹ Угода між СРСР та Чехословаччиною, Польщею, Угорщиною, Німецькою Демократичною Республікою.

² Довжина трубопроводу – 5 500 км.

³ Плоцьк (Польща), Братислава (Чехословаччина), Сизхаломбаті (Угорщина), Шведті (Німецька Демократична Республіка), Бургас та Плевні (Болгарія), Георгіу-Деж (Румунія).

⁴ У межах країн НАТО.

⁵ Західнонімецькі промисловці і підприємці ще з початку 1950 рр. пропонували владі ФРН активніше працювати на східних ринках. У 1952 р. був створений Східний комітет німецької економіки, куди ввійшли керівники Федерального союзу німецької промисловості, Deutsche Bank, концерну Krupp і багатьох інших. Більше того, керівник металургійної компанії «Otto Wolff» у 1955 р. всіляко переконував владу Федеративної Республіки Німеччини в необхідності встановлення дипломатичних відносин із СРСР.

⁶ У 1978 р. експорт радянської нафти до країн Східної Європи становив більше 1,5 млн барелів на добу або 13 % від загальних обсягів виробництва.

десятиліття газові родовища західної України були головним джерелом для експортних поставок у Польщу¹ і споживачів Києва, Москви, Мінська та Риги.

Відкриття родовищ на сході України, Північному Кавказі, Азії та Сибіру давало можливість наростити обсяги продажу природного газу, але потребувало відповідної інфраструктури. Для цієї мети було розпочато будівництво магістрального трубопроводу «Братерство», що у 1967 р. з'єднав газотранспортні системи Чехословаччини та СРСР. Після ведення групи військ країн «Варшавського договору» у Прагу був зміцнений комуністичний режим і добудований двадцятикілометровий інтерконнектор між Баумгартеном та чехословацькою ГТС.

Це дало змогу СРСР та Австрії наприкінці 1968 р. підписати контракт, згідно з яким Відень надавав радянському «Зовнішторгбанку» фінансові кредити на закупівлю трубної продукції та обладнання в обмін на природний газ, що надходив через Чехословаччину.

Перший бартерний контракт мотивував Радянський Союз продовжувати політику енергетичної експансії. Базуючись на цій меті, у 1969 р. розпочалися трьохсторонні перемовини між СРСР, італійською компанією «Eni» та німецьким концерном «Ruhrgas».

Перемовини пройшли успішно, Федеративна Республіка Німеччина стала отримувати паливо з 01 жовтня 1973 р., а через рік, після завершення будівництва трубопроводу на території Австрії, розпочинаються фізичні поставки блакитного палива до Апеннінського півострова. При цьому Італійська «Eni», аби збалансувати відносини із США², через компанію-посередника «Snam Rete Gas» укладає із СРСР двадцятирічний контракт на поставку 100 млрд куб м природного газу.

Для прийому додаткових обсягів природного газу із СРСР протягом 1976-1980 рр. розбудовується європейська газотранспортна мережа³.

Цікавим є факт, що СРСР в обмін на щорічне постачання 3 млрд куб м природного газу до ФРН отримував від «Deutsche Bank» кредит на пільгових умовах в 1,2 млрд марок, а також від компанії «Mannesmann AG» понад млн тонн трубної продукції.

Все це дало змогу в 1980 р. ввести в експлуатацію магістральний трубопровід «Союз», що відкрив нову сторінку в історії експорту радянського газу до країн Центральної та Західної Європи.

Збільшення обсягів поставок радянського газу, окрім достатньо вигідних цін та умов, було також спричинено бажанням європейських країн зменшити нафтову залежність від Алжиру та Близького Сходу через нестабільність поставок. Слід зауважити, що невиконання контрактів було викликано зокрема дестабілізацією внутрішньополітичної ситуації в країнах Африки та Близького Сходу, до якої опосередковано мали відношення радянські спецслужби.

Зважаючи на цей факт, а також на бажання СРСР розширювати горизонти енергетичної експансії, кандидат у президенти США Рональд Рейган під час своїх

¹ Більше 5,5 млрд куб м природного газу було експортовано з 1945 р. по 1965 р.

² Після нафтового контракту із СРСР.

³ Було споруджено систему трубопроводів «Megal», через яку транспортувався радянський газ до Франції. Ця мережа газогонів давала можливість подати газ із СРСР у систему європейських трубопроводів «WAG», «TENP», «SETG».

передвиборчих промов доволі вдало зауважував, що в найближчій перспективі європейські країни очікує доля Фінляндії, що після перших молекул нафти і газу пішла на політичні та військові поступки Радянському Союзу.

Після обрання Рейгана, він логічно продовжує свою зовнішню політику і вводить санкції щодо СРСР¹ через дискримінаційне відношення до Польщі [7].

Під санкції підпадає і новий інфраструктурний проєкт «Уренгой – Помари – Ужгород», до фінансування якого на той час були залучені європейські компанії та фінансові організації².

Свою позицію США аргументує тим, що цей трубопровід веде до енергетичної залежності західноєвропейських країн від СРСР та несе загрозу для безпеки НАТО. Через це офіційний Вашингтон у 1982 р. посилює ембарго, поширивши заборону не тільки на продукцію американських компаній, а й на обладнання, вироблене їхніми філіями за кордоном та іноземними компаніями за американськими ліцензіями.

Після такого кроку боротьба за майбутнє газогону переходить в активну фазу. Такі країни, як Велика Британія, Франція, ФРН та Італія не визнають американських санкцій і продовжують співпрацювати із СРСР.

Незважаючи на санкції, у 1984 р. завершується будівництво газопроводу «Уренгой – Помари – Ужгород». Однак замість запроєктованих двох трубопроводів зводиться лише одна гілка здебільшого із радянських матеріалів та обладнання.

Проте у 1986 р. вводиться в експлуатацію магістральний трубопровід «Прогрес», що фактично виконує функцію другої гілки газогону «Уренгой – Помари – Ужгород».

Нереалізовані проєкти енергетичної експансії

Радянський Союз, закріпивши свої позиції на Євразійському континенті, планував поширити енергетичну експансію на Японію та США.

Перший проєкт полягав в організації експорту сирової нафти³ до Японії. Було дві спроби⁴ реалізувати такий план, і всі вони завершилися фіаско через розкриття військово-політичного інтересу СРСР у цих поставках. На той час, у 1970 р., відбулося загострення відносин між Радянським Союзом та Китайською Народною Республікою, відтак Москва розпочала будівництво Байкало-Амурської магістралі⁵ та змінила модель проєкту поставок нафти до Японії⁶.

Другий проєкт був націлений на організацію збуту природного газу на внутрішній ринок Піднебесної. Радянський Союз, одночасно з проведенням перемовин по збуту нафти, пропонував Токіо закуповувати природний газ із родовищ Сахаліну.

¹ Перший пакет був оголошений президентом Рейганом 29.12.1981 р. Формальний привід – обвинувачення СРСР в участі щодо введення надзвичайного стану в Польщі 13.12.1981 р. і репресіях щодо польського народу.

² Deutsche Bank, Creusot-Loire, Mannesmann, John Brown Engineering.

³ За рахунок ресурсу із родовищ Західного Сибіру.

⁴ Перша – у 1960 р., друга – у 1970 р.

⁵ Для забезпечення швидкого переміщення військових підрозділів, залізничних ешелонів з озброєнням та ресурсами.

⁶ Замість трубопроводу «Ангарськ – Находка» було вирішено постачати нафту залізничними цистернами через Байкало-Амурську магістраль.

Було дві спроби ¹, і вони були невдалі. Окрім поставок ресурсу передбачалося будівництво підводного газопроводу, що мав би сполучити газотранспортні інфраструктури Японії та СРСР. Однак США заблокували спроби Кремля, тим самим мотивувавши Токіо закуповувати більше зрідженого природного газу через LNG-термінали.

Третій проєкт, «Північна зірка», мав амбітний масштаб – організацію поставок блакитного палива для споживачів США з родовищ у Сибіру. Проєкт передбачав будівництво газопроводу за маршрутом «Уренгой – Мурманськ» та подальше перевантаження блакитного палива через LNG-термінали на танкери-газовози, що планувалося направляти до американських портів.

Цей проєкт став наслідком тимчасового потепління у відносинах між СРСР та США. Однак заангажованість енергодипломатії Кремля у Вашингтоні була розкрита. Після цього, у 1975 р., були прийняті поправки «Джексона – Веніка» ², що передбачали надання найсприятливішого режиму в торгівлі лише для країн, що не обмежують вільну міграцію населення ³.

Цілком імовірно, що прийняття такої норми лобювали американські сенатори, які засуджували участь СРСР у підтримці арабських країн (Сирії та Єгипту) під час війни з Ізраїлем ⁴, а також введення Радянським Союзом обмежень свободи виїзду, зокрема до Тель-Авіву.

Пізніше Президент Картер у 1979 р. відреагував на вторгнення радянських військ до Афганістану і оголосив про введення санкцій по відношенню до Радянського Союзу. Як наслідок, проєкт «Північна зірка» залишився лише на папері.

Схеми, корумпованість комуністичних лідерів та крах СРСР

Парадигма радянської політики полягала в так званій підтримці «народної демократії» дешевими енергоресурсами у соціалістичних країнах ⁵, що фактично означало встановлення прямого впливу Москви на економіку цих країн через ресурсну залежність від СРСР.

Радянський Союз реалізовував дві моделі втягування інших країн у залежність: кредитування, субсидіювання та пряма валютна допомога. Перший підхід здійснювався рахунком переважання вартості експорту над імпортом товарів або послуг із

¹ Перший раунд перемовин розпочався у 1970 р. і стосувався щорічного обсягу поставок 2 млрд куб м. Другий раунд тривав більше 6 років (1972-1978 рр.) і завершився лише геологорозвідувальними роботами.

² Ст. 2432 «Свобода еміграції у торгових взаємовідносинах “Схід – Захід”».

³ На той час існував Указ Президії Верховної Ради СРСР від 03.08.1972 р., згідно з яким громадяни, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон і мають вищу освіту, повинні були відшкодувати державі витрати на їхнє навчання у вищих навчальних закладах.

⁴ Війна «Судного дня» розпочалась 06.10.1973 р. і тривала 18 днів. СРСР вже 07.10.1973 р. розпочав доставляти зброю і спорядження в Єгипет і Сирію морем, а 10.10.1973 р. почалися поставки повітряними шляхами. Для гарантування безпеки радянського транспорту був сформований загін бойових кораблів, що конвоювали транспорти. У Середземне море також були спрямовані підводні човни. Крім того, в Єгипет була направлена група радянських льотчиків, які на «МіГ-25» проводили аерофоторозвідку. СРСР поставив арабським країнам велику кількість зенітно-ракетного озброєння: ЗРК «Квадрат», ПЗРК «Стріла-2», зенітну артилерію тощо. Комуністична Куба також відрядила до Сирії контингент із 3 000 солдатів, включаючи екіпажі танків.

⁵ На той час Німецька Демократична Республіка, Чехословаччина, Польща, Угорщина, Болгарія.

країн-партнерів. Наприклад, у договорах із продажу енергоресурсів існував пункт, що дозволяв радянському «Зовнішторгбанку» використовувати валютну виручку для закупівлі в цих країнах продукції, але за ринковими цінами.

Другий підхід, субсидіювання, полягав у створенні сприятливих контрактних умов через пільгові ціни й тарифи на транспортні послуги. Стратегічна співпраця закріплювалася через фіксовані ціни та довгострокові контракти.

Для прикладу, субсидіювання експортних поставок нафти до європейських країн соціалістичного табору щорічно завдавало збитків для бюджету СРСР на рівні \$10 млрд.

Окрім цього, всупереч державним інтересам мали місце випадки, коли укладалися пільгові нафтові контракти з компаніями соціалістичних країн, що належали оточенню членів закордонних комуністичних партій.

Пізніше принцип взаємодії СРСР та країн-імпортерів радянських енергоресурсів продемонстрував свою безпорадність через закріплення принципів справедливої конкуренції на глобальних ринках.

Криза 1989 р., під час якої різко впали ціни на вуглеводні ресурси, спонукала Москву розпочати поступовий перехід до торгівлі за світовими цінами з мінімальною кількістю бартерних угод.

Це стало одним із поштовхів до розпаду Радянського Союзу. Отже, події 1990 р. вчергове підтвердили, що енергетика була одним з основних інструментів агресивної геополітики Москви [6; 9].

Фактично політика низьких цін та сумнівних схем стала пасткою як для СРСР, так і для країн імпортерів радянських енергоресурсів. Комуністичний табір розпався, а зобов'язання окремих держав в обмін на дешеву нафту або газ докорінно змінили їхню історію, послабили в частині енергетичної безпеки та призупинили їхній подальший розвиток.

Історична роль СРСР у геополітиці РФ та відносинах із КНР

Від першого дня свого утворення РФ будує зовнішню та внутрішню політику за принципом єдиного нащадку СРСР, що самостійно переміг німецько-фашистський режим і після цього всіляко підтримував країни Центральної та Східної Європи, зокрема доступними енергоресурсами.

Імперська ностальгія посилювалася з кожним роком і почала виходити за межі після того, як Президент РФ у посланні Федеральному Зібранню у 2005 р. назвав розпад СРСР найбільшою світовою трагедією сторіччя.

Вже тоді стало зрозуміло, що сучасна кремлівська адміністрація визначила стратегічний курс на відновлення глобального впливу Москви за радянськими планами.

Практичними кроками втілення цієї політичної лінії стало вторгнення російської армії в Грузію, Сирію, український Крим та Донбас ¹.

Також РФ активно діє на енергетичному фронті, будує атомні електростанції, нові трубопроводи ², LNG-інфраструктуру, розвиває арктичний регіон, фінансує

¹ Відбувається застосування найгірших методів Радянського Союзу по відношенню до кримськотатарського народу, а також свого населення, яке має відмінну від влади думку.

² Мета проекту «Північний потік-2» полягає у ще більшому порушенні балансу сил у Європі й поглибленні розколу всередині НАТО. Тобто продовженні політики СРСР.

озброєні конфлікти для ліквідації конкурентів ¹, а також лобіює через корумповані еліти інших країн зручні умови ² для збуту російської електроенергії, нафти й інших ресурсів.

Усі ці агресивні дії РФ з відновлення радянської гегемонії та розширення зони впливу у світі були б неможливими, якщо б Москва не спиралася на фінансовий і політичний ресурс від експорту енергоносіїв, зокрема до Європейського Союзу.

Фактично для РФ боротьба за роль СРСР в історії стала основною рушійною силою її агресивної геополітики та необхідною умовою для майбутнього існування. Зокрема історична значущість Радянського Союзу також потрібна Кремлю для зміцнення стратегічної співпраці з Китаєм, де комуністична ідеологія є фундаментом усіх державних процесів.

У цілому політика КНР підпорядкована лише одній меті – здобути світове лідерство.

Така мета вже сьогодні досягається рахунком демпінгування цін на російські енергоресурси, використання водних ресурсів у геополітиці, вдосконалення енергетичної стратегії, ратифікації інвестиційних договорів про співпрацю з КНДР та Іраном, нарощування військової присутності в Південно-Китайському морі [5].

Особливе місце в стратегії Пекіну займає логістичний проєкт «Belt and Road Initiative», що націлений на економічну експансію ринків ЄС. Досягти нового рівня інтеграції китайських товарів та європейських споживачів можливо рахунком порушення внутрішньої єдності, а також витіснення глобальних конкурентів. Тут інтереси Китаю та РФ співпадають, і сприяти досягненню спільних цілей має зокрема «Nord Stream-2».

Висновки. Як нейтралізувати газову зброю Кремля?

Сьогодні це запитання напевно хвилює усіх свідомих громадян ЄС та України, які сповідують демократичні цінності та бажають позбавитися від найменших шансів на реінкарнацію радянської геополітики.

Після введення в експлуатацію «Nord Stream-2» номінальні транзитні потужності для російського газу становитимуть понад 250 млрд куб м, що на 20 % перевищує пікові обсяги споживання контрагентів Газпрому в ЄС ³.

Однак унаслідок пандемії збільшення частки поставок блакитного палива через LNG-термінали, а також впровадження заходів щодо декарбонізації економіки рахунком розвинення відновлювальних джерел енергії та водневої економіки, споживання природного газу у Європі зменшуватиметься й надалі.

Внаслідок цього зменшуватиметься й попит на російський газ – приблизно до 140 млрд куб м на рік. Через це жодного економічного та технічного сенсу в експлуатації надмірних потужностей трубопровідного транспорту немає [1]. На цьому фоні продовження експлуатації новозбудованих підводних газогонів, незважаючи на

¹ Ймовірно конфлікт між Вірменією та Азербайджаном був ініційований Кремлем для зменшення ролі Баку в поставках вуглеводнів на глобальні ринки.

² Згідно з класичними підходами СРСР довгострокові контракти та необґрунтовано низькі ціни на енергоресурси.

³ За результатами 2019 р. – частка газу із РФ на європейському ринку становила 37 % та покрила 67 % обсягів імпорту.

збитковість ПАТ «Газпром»¹, у черговий раз підтвердить факт, що РФ використовує енергетику як геополітичний інструмент.

Наведемо результати моделювання газових потоків після умовного введення в експлуатацію «Північного потоку-2». Отже, природний газ із «Nord Stream-2» [4] через газовимірвальну станцію «Любмін» надходитиме до газотранспортної системи Німеччини. Подальший фізичний рух природного газу є таким: близько 20 млрд куб м буде транспортуватися для споживачів м. Гамбурга та Данії; обсяг, що залишиться, надходитиме без ідентифікації власника до газогонів Opal, Eugal для подальшого постачання до кордону з Чехією; перед прикордонними газовимірвальними станціями 15 млрд куб м буде поступати до західних регіонів ФРН через трубопроводи «Stegal» і «Megal»; після цього на ГВС «Обенхаус» та «Дойчендорф», до яких підключені чеські газогони «Gazela» та «Capacity4Gas», надійде 85 млрд куб м уже російського блакитного палива.

Варто зазначити, що зміна власності природного газу нерезидентами ЄС у межах внутрішніх кордонів суперечить європейським директивам. Також законодавству ЄС суперечить той факт, що більшість магістральних газопроводів Центральної та Східної Європи заблокована довгостроковими контрактами з ПАТ «Газпром», що одночасно виступає і транзитером, і продавцем. Все це створює дискримінаційні умови на європейському ринку природного газу, що прийнято вважати лібералізованим.

Незважаючи на такі грубі порушення, буде здійснено розподіл газу із РФ за довгостроковими контрактами для внутрішнього ринку Чехії, а також для споживачів Франції, Словаччини, Австрії, Італії та країн адриатичного узбережжя.

За таких умов завантаженість українського маршруту різко знизиться і буде забезпечувати потреби Угорщини, Польщі, а також країн балканського регіону.

Однак після розширення південного газового коридору Україна для країн ЄС транспортуватиме мінімальні обсяги блакитного палива, що будуть потрібні лише для покриття сезонної нерівномірності.

У такому випадку зменшиться значущість українського газового коридору, що ліквідує запобіжний механізм для нової хвилі агресії РФ і ще більше посилить російсько-німецький альянс у Європі, а також відкриє нові можливості для КНР.

Нейтралізувати газову зброю Кремля можливо лише рахунком спільної позиції Європейського Союзу, зокрема в питаннях розблокування доступу до потужностей наземних газопроводів², дотримання усіма учасниками ринку правил відокремлення діяльності транспортування від продажу, а також перенесення точок прийому російського газу щонайменше на зовнішні кордони ЄС.

За такого сценарію Україна має всі шанси зберегти річні обсяги транспортування блакитного палива для європейських споживачів на рівні 40 млрд куб м.

¹ Фінансовий план ПАТ «Газпром» на 2020 р. розрахований, виходячи із показників товаро-транспортної роботи за 2019 р., а також відповідних цін збуту блакитного палива – \$ 204 за тисячу кубометрів.

² Наприклад, шляхом законодавчого обмеження частки довгострокових договорів на ринку природного газу ЄС.

Проте на заваді справедливим рішенням можуть стати інтереси окремих політиків¹, що сформувалися ще за часів Радянського Союзу і остаточно капіталізувались у проєкті «Nord Stream-2».

Але Франція та Італія, що залежать від поставок із РФ не більше, аніж на 15 %, разом із державами Центральної і Східної Європи можуть стати тією критичною силою, що вплине на позицію Німеччини й остаточно встановить однакові правила для всіх.

Саме за таким орієнтиром має розвиватись енергетична політика ЄС. Головне – єдність в думках і діях, а також спільне бажання зберегти Європу демократичною та сильною. Фактично цей наратив має бути покладений в основу стратегічних комунікацій України.

Література

1. Білявський, М. (2019). Підводні трубопроводи військового призначення. Центр О. Розумкова. URL: <https://razumkov.energy/meny/news/military-pipelines.html>.
2. Білявський, М. (2020). Історія одного відкриття. Газовій промисловості України – 90 років. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/09/25/144855>.
3. Гасанлы, Дж. (2017). Советская политика по расширению южных границ: Сталин и азербайджанская карта в борьбе за нефть (1939-1945). Москва: Политическая энциклопедия.
4. Дослідження європейського ринку природного газу в умовах відсутності транзиту через Україну. (2019). Центр О. Розумкова. URL: <https://razumkov.energy/meny/research/%D1%94vropejskij-rinok-gazu.html>.
5. Ергин, Д. (2011). В поисках энергии. Ресурсные войны, новые технологии и будущее энергетики. Москва: Альпіна Діджитал.
6. Gaddis, J. (2005). The Cold War. A New History. The New York Times.
7. Pawlak, S. (1973). Polityka stanow zjednoczonych wobec Chin. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.
8. Stoft, S. (2006). Power System Economics. Designing Markets for Electricity. USA: IEEE Press & Wiley-Interscience.
9. Zubok, V. A. (2007). Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

1. Розпочинати комунікації потрібно з аналізу структури проблемного питання:
 - у чому конкретно полягає проблема досягнення енергетичної безпеки? Якщо коротко, то в сегменті ресурсів – це залежність від імпорту та обмеження власного видобутку;

¹ Обрання окремих політиків до складу наглядової ради АТ «Роснефть» та «Nord Stream-2» АГ, а також величезні підряди ПАТ «Газпром», надані німецьким, італійським і французьким компаніям разом із заниженою ціною на газ стали своєрідною мотивацією для старих європейських еліт в обмін на толерантне ставлення до агресивної політики РФ по відношенню до України й інших країн Східної та Центральної Європи.

- чи достатній рівень підтримки її дієздатності та інтегрованість з європейською енергосистемою (сьогодні – ні)?

- які проблеми у функціонуванні енергетичних ринків? За класичним визначенням, ми їх не маємо, адже діє недостатньо ефективно державне регулювання та низька обмеженість від впливу олігархічних груп. Власне це впливає на відсутність ринкових сигналів для залучення інвестицій, без яких національна економіка не може продемонструвати зростання.

2. Низька активність вирішення таких проблем разом із бажанням транснаціональних компаній та бізнесових груп зберегти свій вплив на ситуацію спричиняють масштабний фронт критики у засобах масової інформації, що потрібно, передусім, комунікативною майстерністю вивести у формат конструктивної полеміки.

Наприклад, відповівши на масштабну критику запитанням: а що конкретно слід зробити? І відразу запропонувати самим варіант відповіді.

3. Необхідно визначитися зі стратегією вирішення проблеми, що включала би такі цілі:

- у сегменті ресурсів – самозабезпеченість та енергоефективне їх споживання;
- у системі інфраструктури – наявність модернізації та гарантій вільного доступу всіх учасників ринку;

- у безпековому сегменті – належний захист об'єктів критичної інфраструктури та їхньої інтеграції з ЄС для створення конкуренції на енергетичних ринках, що на сьогодні фактично ізольовані;

- у ринковому сегменті – якісний моніторинг процесів, що там відбуваються, та забезпечення прозорості тарифів для монополій.

4. Реалізувати зазначені заходи можна винятково професійним діалогом та інформаційно-просвітницькою роботою з громадськістю.

Наприклад, потрібно здійснювати системну роботу з учасниками ринку та стимулювати їх відповідними рішеннями до впровадження енергоефективних інвестиційних програм. Стратегічно слід зменшувати енергоємність виробничих процесів, а значить тарифи, що суспільство вважає основною проблемою забезпечення комфортного життя.

5. Розпочати вдосконалення енергетичного ринку необхідно з регуляторної політики. Регуляторна політика має бути передбачувана та повністю відповідати кращим світовим практикам. Тобто правове поле має бути прозорим та недискримінаційним. Дуже важливо сформулювати розуміння учасників, які мають великий досвід роботи на європейських ринках. Тоді відбудеться посилення ділової культури в українських енергетичних колах на всіх рівнях. Діалог стане конкурентним і цивілізованішим.

6. Інтерес споживача має бути в центральному фокусі уваги органів державної влади. Усі рішення повинні бути реально збалансовані, а не лише в публічних заявах. Жодної політики, а щирий і об'єктивний діалог. Побутовий та промисловий споживач має бути якісно інформований. Тоді нам вдасться повернути довіру, мінімізувати ризики від ворожої пропаганди та зменшити рівень соціальної напруженості, що також пов'язаний із діяльністю енергетичного сектору.

7. Необхідно вдосконалити та привести у відповідність систему комунікацій органів державної влади, учасників ринку енергетики і комунальних послуг до єдиного методологічного підходу.

Блок 1

Приклад власного досвіду щодо створення комунікаційної команди в умовах кризи

Для досягнення такої мети пропоную обрати досвід, що був апробований у 2014 р. під час організації роботи пресслужби оператора національної газотранспортної системи в умовах війни.

Розгорнута тоді стратегія кризових комунікацій базувалася на визначенні пріоритетних завдань та обранні ефективної тактики їх вирішення.

Найперший акцент у стратегії – на питаннях захисту репутації підприємства та відстоювання державних інтересів в інформаційному просторі. Оскільки гарантом надійної та стабільної роботи газотранспортної інфраструктури виступає двадцятитисячний колектив підприємства, до складу якого входить понад сто підрозділів у кожному регіоні України, надважливо було сформувати ідею корпоративної культури та постійно підтримувати командний дух.

Без ініціативної рушійної сили реалізувати будь-який проєкт неможливо, тому наступними завданнями стало формування комунікаційної команди з елементом здатності постійно оптимізувати свої знання та навички, що дало змогу розгорнути стратегію та систематично вдосконалювати інформаційні проєкти.

Через гостру необхідність терміново розпочати обґрунтовано реагувати на безпідставні звинувачення Росії щодо нібито несанкціонованого відбору транзитного газу та сумнівної стабільності трубопроводів була обрана тактика так званого паралельного виробництва.

Усі комунікативні процеси виконувалися паралельно. Під час розроблення інформаційних кейсів для протидії ворожій пропаганді у зовнішньому та внутрішньому просторі ми займалися підбором команди, водночас уточнювали проєкти, реалізовували їх – і це все на фоні оптимізації знань комунікаційної команди та розроблення нових медійних планів.

На сьогодні впроваджений принцип паралельного виробництва дає змогу сформованій комунікаційній команді АТ «УКРТРАНСГАЗ» і ТОВ «ОГТСУ» одночасно виконувати функції з підтримки іміджу підприємства, реагувати на можливі провокації, розробляти нові інформаційні проєкти й оптимізувати свої знання через відкриття нових інформаційних ринків – міжнародні комунікації.

Для реалізації такої тактики було застосовано п'ять інструментів: відкриття даних, публічні заходи, міжнародна співпраця, спеціальні проєкти та комунікаційна група.

Спершу було створено фундамент і аналітично обґрунтовано комунікаційну позицію: «Газотранспортна система України – конкурентна, надійна та стабільна». Процес відкриття даних був непростим, проте філософія: «Прозорість – це довіра. Довіра – це перевага. ГТС та мільярди надходження до валютної скарбнички» – дала змогу мотивувати комунікаційну групу та налаштувати щоденні системи автоматичного публікування даних на європейських платформах прозорості про виробничі процеси ПАТ «УКРТРАНСГАЗ». Пізніше номенклатура інформації була розширена даними про якість природного газу.

Паралельним кроком стали публічні заходи для представників ЗМІ та експертів, зокрема міжнародних спостерігачів. Лише за період 2014-2017 рр. здійснено кілька десятків активностей у таких форматах: круглі столи, пресконференції, пресури, зокрема в прифронтовій зоні. Між іншим, найбільше вражень викликали екшн-картинки – антитерористичні навчання на об'єктах підприємства, що дало змогу наочно закріпити тезис про готовність української газотранспортної системи протистояти кризовим ситуаціям.

Оскільки основними контрагентами послуг (транспортування та зберігання газу) виступають європейські країни, важливим тактичним інструментом стало налагодження міжнародного діалогу з експертною спільнотою та представниками ЗМІ.

Задля популяризації роботи українських газовиків впроваджувалися вірусні інформаційні проекти, наприклад: «100 днів без російського газу», продаж останнього кубометра російського газу з аукціону, оновлення фірмового стилю підприємства, телевізійний проєкт «Енергетична свобода» та лінійки відеопродукції «Будні газовиків».

Внутрішня та зовнішня комунікації завжди просуваються разом. Тому комунікаційна група працювала над корпоративною культурою підприємства, основою якого була ідея економічного патріотизму. Для цього було створено кодекс корпоративної етики, відбувалися щорічні спартакіади та фестивалі художньої самодіяльності (з функцією онлайн-нових трансляцій та смс-голосування), випускався корпоративний журнал «Трубопровідний транспорт», оновлювався корпоративний портал, здійснювалися анкетування і опитування, звернення співробітників приймалися через систему телефонної гарячої лінії.

Про популярність реалізованих медійних планів свідчить відвідуваність офіційного сайту підприємства, за три роки вона збільшилася у 30 разів, сьогодні середньодобова кількість сеансів становить до 9 тисяч. Сформована база аналітичної інформації та активна корпоративна культура дала змогу, порівняно з періодом до впровадження комунікаційної стратегії, збільшити щорічний випуск пресрелізів у 8 разів і досягти позначки 600 новин. Це забезпечило з 2014 р. по 2017 р. збільшення у п'ять разів кількості цитування пресрелізів у ЗМІ.

Маркером сформованості комунікаційної групи стало завершення підготовки нового лідера, який пізнав особливості роботи газотранспортної системи та набув необхідних знань і навичок, що дало йому можливість виступати таким собі «банком інформації», з яким представникам ЗМІ й експертній спільноті завжди цікаво. Якщо існує зовнішня зацікавленість – підтримується діалог, що гарантує представлення інтересів підприємства в інформаційному просторі.

9. Необхідно змінювати ставлення персоналу до будь-яких кризових ситуацій, формувати готовність сприймати їх як життєвий урок. Без криз немає прогресу, тому не варто боятися труднощів та змін. Не можна стати справжнім професіоналом, працюючи в тепличних умовах. Екстремальні ситуації змушують аналізувати промахи та помилки й швидко знаходити вихід. Окрім цього, стратегічні завдання потребують правильного управління часом, що можливо досягнути лише рахунком дотримання дисципліни, чіткої технології виконання завдань та визначення відповідальних осіб із команди.

10. Слід ураховувати аналогію з військовою наукою – якщо на противагу ворогу ви маєте нові та сучасні системи озброєння, – ви маєте переваги під час ведення бою, що за умови наявності належних організаторських здібностей можуть привести до перемоги. Тільки в нашому випадку – перемоги в інформаційних війнах.

У цілому енергетичній галузі як базису для розвитку економіки України не вистачає професійного діалогу й об'єктивності. Власне це також одне із завдань стратегії із забезпечення енергобезпеки, що може бути вирішене рахунком формування комунікативних майданчиків, наприклад, на базі бізнесових асоціацій (носіїв інформації та настроїв) для кваліфікованого обміну думками та врегулювання гострих проблемних питань.

У такому діловому середовищі, де існує перехрестя потоків думок і позицій, представники засобів масової інформації зможуть удосконалити своє сприйняття процесів, збільшити свою обізнаність та зміцнити професійний імунітет до дій ворожої пропаганди.

ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Ганна МАЛЯР

Вступ

Агресивна війна є міжнародним злочином, за який встановлена відповідальність як у міжнародному праві, так і в національному законодавстві. У 2014 р. Україна вперше в історії незалежності стикнулася із необхідністю застосовувати ці норми у слідчій та судовій практиці, а саме – ст. 437 ККУ «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» [31]. Ні теорія, ні вітчизняна правозастосовна практика не були готові до застосування норм щодо агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності. Варто згадати, що темі злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку завжди мало приділялось уваги і в освітніх програмах, і в наукових дослідженнях. Адже ця тема вважалась не актуальною для України, та й судової практики для досліджень, фактично, не було. Натомість, сьогодні в Україні вже не треба нікому пояснювати значущість створення ефективних законодавчих норм щодо агресії та важливість досліджень і розробок у цій сфері.

Потреба застосовувати в досудовому слідстві та судовому розгляді ст. 437 ККУ «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» породила чимало питань щодо невідповідності тексту статті сучасним проявам агресивної війни. Редакція згаданої статті не охоплює всі форми й способи підготовки або ведення війни, що застосовуються в нинішньому цифровому світі. У тексті статті вживаються терміни *планування, підготовка, розв'язування* агресивної війни, але ні ККУ, ні інші закони не роз'яснюють, що саме слідчий, суддя, прокурор, адвокат повинні розуміти під цими діями. Наприклад, як дати юридичну оцінку інформаційним спецопераціям та кібератакам однієї держави проти іншої? Це може вважатись елементом агресивної війни? Адже зазначені дії так само, як і військова зброя, здатні зруйнувати мир та міжнародний правопорядок. Та й, взагалі, у контексті надшвидкої появи нових форм і способів ведення війни постає глобальне запитання – чи може юридична дефініція охопити всі ці форми, способи, прояви агресивної війни, чи здатна законодавча практика встигати за цими змінами, особливо в умовах гібридизації цього злочину? Як негативний приклад у цьому сенсі можна згадати тероризм. На сьогодні у світі так і не створена універсальна юридична дефініція, що б повністю охопила всі прояви терористичних злочинів і дала змогу безпомилково відрізнити їх від інших дуже схожих діянь.

Саме на такі виклики повинна сьогодні відповідати юридична наука та без зволікань удосконалювати як вітчизняні, так і міжнародні правові акти. Кожен день відсутності норм права, що відповідали б сучасним викликам гібридних загроз, спричиняє безкарність та поширення таких видів злочинів.

Особливості правової кваліфікації міжнародного збройного конфлікту в Україні

Із самого початку російської агресії в Україні точиться дискусія – як юридично оцінити такі події. Дуже швидко сформувався і вкоренився міф, що війна називається «війною» лише тоді, коли одна зі сторін збройного конфлікту її формально оголосить.

Ускладнювала цю дискусію офіційна назва *антитерористична операція*, що кілька років використовувала українська держава стосовно міжнародного збройного конфлікту на сході України.

Натомість, міжнародні правові акти, ратифіковані Україною, допускають визнання війни як різновиду збройного конфлікту міжнародного характеру, навіть тоді, коли стан війни не визнаний однією зі сторін або не оголошений. Філософія міжнародних правових актів щодо злочину агресії полягає в тому, що про війну свідчать факти застосування сили, а не заява про них чи визнання. Зазначений підхід ґрунтується на тому, що юридичне підтвердження факту не створює самого факту, а лише його засвідчує. Так, положення Женевських конвенцій про поводження з військовополоненими та про захист цивільного населення під час війни 1949 р. поширюються на «збройні конфлікти, що можуть виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни» [28; 29]. А в Резолюції «Визначення агресії» ГА ООН 1974 р. перелічені дії, що слід кваліфікувати як агресію, незалежно від оголошення війни [40]. Тож, агресія, тобто війна, може мати місце й тоді, коли вона не оголошена або не визнана однією зі сторін конфлікту.

Про агресивні воєнні дії, такі, як розпочаті РФ у 2014 р., ідеться в тексті вже згадуваної Резолюції про визначення агресії, і це дає підстави стверджувати, що по відношенню до України розв'язано саме війну, а не щось інше. Зокрема відповідно до пунктів *a.g* ст. 3 зазначеної Резолюції, **незалежно від оголошення війни**, будуть кваліфікуватись як агресія такі дії:

- будь-яка **анексія** території іншої держави з застосуванням сили;
- заслання державою або від імені держави **озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців**, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, або значна участь держави у таких діях [40].

Отже, по факту, на сході України та в Криму здійснюється агресія іноземної держави, тобто війна.

Наслідком помилкової офіційної юридичної оцінки збройної агресії стало притягнення до кримінальної відповідальності тисяч осіб із хибною кваліфікацією злочинних дій, а саме – за нібито терористичні злочини. Але ж так звані «ЛНР» та «ДНР» – це не терористичні організації, а іррегулярні незаконні збройні формування, озброєні банди та групи найманців, створені, підпорядковані, керовані та фінансовані РФ. Те, що в лавах цих збройних формувань є також і громадяни України, які перейшли на бік ворога, не змінює характер конфлікту з міжнародного на внутрішній, оскільки громадяни України є лише найманцями і не приймають самостійних рішень. На підтвердження російської агресії НАТО 28 серпня 2014 р. оприлюднила супутникові знімки, на яких показані російські бойові сили, що беруть участь у воєнних діях на суверенній території України. На знімках, зроблених у кінці серпня 2014 р., зображені російські самохідні артилерійські підрозділи, що рухаються в колоні через українські села і готуються до бойових дій шляхом створення вогневих позицій у районі Краснодона, Україна. Бригадний генерал та директор Центру комплексного управління кризовими ситуаціями Ніко Так, сказав, що зображення підтверджують істотне підвищення рівня та складності російського воєнного втручання в Україну [45].

З приводу цих зображень висловив занепокоєння генеральний секретар НАТО і звернувся до Росії з вимогою зупинити потік зброї та бойовиків на територію України. Окрім того, докази присутності російських регулярних військ та російського

озброєння на території України зібрані Лондонською дослідницькою групою Forensic Architecture на замовлення Європейського центру захисту прав людини (EHRAC) [47]. Ці докази підготовлені з метою приєднання до кримінальної справи проти Росії, що буде слухатись Європейським судом з прав людини. Докази містять численні супутникові знімки російських збройних автоколон усередині України й численні спостереження танка Т-72Б3 – нової моделі, що на момент боїв під Іловайськом експлуатувалася тільки російськими ЗС.

Отже, є зафіксовані ознаки війни, як різновиду міжнародного збройного конфлікту, а не поширення на сході України та у Криму такого явища, як тероризм. Тобто помилка в оцінці фактичних подій призвела до помилок в юридичній кваліфікації.

Крім того, в юридичній кваліфікації подій у Криму і на сході України не була врахована **мета** злочинних дій учасників міжнародного збройного конфлікту, що призвело до помилки. Адже обов'язковою кваліфікувальною ознакою терористичного акту та інших злочинів терористичної спрямованості є **мета**, з якою вчиняється або планується терористичний акт. Так, у диспозиції статті 258 ККУ «Терористичний акт» наведений вичерпний перелік різновидів мети цього злочину, а саме: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста) [32]. Кожен із цих різновидів мети і є тією обов'язковою ознакою, що відрізняє будь-яке інше застосування зброї, вчинення вибухів і підпалів від терористичного акту. Бойовики так званих «ЛНР» та «ДНР» не приховують свою мету – посягання на територіальну цілісність та суверенітет України шляхом від'єднання від території держави певної її частини. У визначенні терористичного акту в ККУ такої мети немає. Тобто в діях бойовиків немає одної з основних ознак терористичного акту, а саме – мети, що чітко визначена законом, а отже, немає підстав кваліфікувати їхні дії як терористичні злочини.

Тож в Україні відбувається міжнародний збройний конфлікт, що є наслідком зовнішнього агресивного втручання іншої держави, а не терористичні акти.

Правильна юридична кваліфікація зазначених подій має значення для застосування норм не лише національного, а й міжнародного права. Зокрема, визнання подій на сході України та в Криму війною зобов'язує воюючі сторони дотримуватися законів та звичаїв ведення війни. Приміром, наші військові, які утримуються незаконними збройними формуваннями «ДНР» / «ЛНР», підпорядкованими РФ, повинні користуватися правами військовополонених, що передбачено міжнародним правом. Наприклад, полоненим зобов'язані надавати медичну допомогу, праця військовополонених не може мати відношення до воєнних дій, тобто бути спрямована проти України, та повинна оплачуватись, військовополонених зобов'язані утримувати, годувати, надавати медичну допомогу, а в разі тяжкого фізичного стану переправляти полоненого на батьківщину. Воююча держава, що захопила полонених, зобов'язана створити інформаційну службу та надавати на запит інформацію щодо кожного полоненого. Натомість, на терористів, які захоплюють заручників, такі обов'язки не поширюються. Відповідальність за військовополонених несе держава, бійці якої захопили їх у полон. У цієї держави юридично можна вимагати компенсацію за працю полоненого

та завдану його здоров'ю шкоду. А от же вимагати такої компенсації від терористів юридичної перспективи немає.

Крім того, міжнародним правом чітко встановлені правила поведінки воюючих сторін – заборонено жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням; забороняється атакувати чи бомбардувати незахищені міста, селища, будівлі; встановлений обов'язок нападаючої сторони попереджувати про бомбардування; забороняється грабувати захоплені населені пункти; встановлені заборони на руйнування історичних об'єктів і таких, що мають високу культурну цінність. Юридичне визнання російської агресії одразу переводить її в статус порушника законів та звичаїв війни, що встановлені нормами міжнародного права. А, отже, є підстави для притягнення держави-агресора до відповідальності.

Варто зазначити, що попри п'ятирічну суспільну дискусію довкола «неоголошеної війни», в Україні є поодинокі випадки логічного та грамотного правового оцінювання дій агресора. Наприклад, у рішенні Білокуракинського районного суду Луганської області по справі № 409/2799/16-к встановлено причиново-наслідковий зв'язок між діями військовослужбовців служби за контрактом ЗС РФ, а саме: «вторгнення на адміністративну територію України в районі н. п. Победа – Берестове Старобешевського району Донецької області – і загибеллю значної кількості військовослужбовців ЗС України, співробітників МВС України, НГ України та втратою озброєння і військової техніки». Тож, такі дії кваліфіковано за ст. 437 ККУ як розв'язування та ведення агресивної війни [6].

Крім того, є приклад, коли рішенням Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області зафіксовано факт планування, підготовки та розв'язування агресивної війни державною владою Росії: «упродовж 2013 р. у зв'язку з демократичними процесами, що відбувалися в Україні, невстановлені на цей час досудовим розслідуванням представники влади Російської Федерації на території Російської Федерації вступили у злочинну змову та домовилися про здійснення протиправних умисних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України, зміну меж її території та державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Досягти вказаної мети вказані особи вирішили шляхом ведення агресивної війни проти України, зокрема з використанням підрозділів ЗС РФ, створення і фінансування терористичних організацій та вчинення інших злочинів» [12].

Такі поодинокі випадки коректної юридичної кваліфікації агресії, на жаль, є винятком, а не правилом судової практики. Більше того, подібні рішення свідчать про певну професійну сміливість суддів, оскільки суперечать хоч і помилковій оцінці подій, але все ж таки офіційній.

Еволюція визначення злочину агресія в міжнародних нормативно-правових актах

Вся історія людства супроводжується війнами та збройними конфліктами. Так, за останні 55 століть людство жило в мирі лише 300 років. Протягом цих століть відбулося приблизно 15 тис. війн, в яких загинуло 3,6 млрд осіб [4].

Попри такі згубні наслідки, визнавати злочином застосування збройної сили однією державою проти іншої міжнародне співтовариство почало лише у ХХ столітті.

З моменту зародження держави як політичного інституту війна стала ефективним інструментом розширення та встановлення кордонів. З давніх часів існування

права народів за державами визнавалось необмежене право на війну (*jus ad bellum*), відповідно до якого одна держава могла розпочати війну проти іншої, коли вважала це за доцільне [1]. У сучасному суспільствознавстві та публіцистиці ще й до тепер зберігається впливовість течії, що розглядає війну, зокрема ядерну, як допустимий інструмент зовнішньої політики.

Англійський юрист Л. Оппенгейм зауважує, що й з точки зору права, війна була природною функцією держави і прерогативою її необмеженого суверенітету [2]. За стародавнім міжнародним правом країна-переможниця могла примусити переможену країну виконати пред'явлені вимоги. У міжнародно-правовій літературі розмежовували справедливі й несправедливі війни. Теорія «*bellum justum*» (справедливої війни) встановлювала, що війна допускається лише за наявності «*justa causa*» (справедливої причини). Однак, на думку Г. Шармазанашвілі, правомірність чи неправомірність війни не мали значення ні для ведення війни, ні для її наслідків. «Згідно давнього міжнародного права, обидві воюючі сторони опинялись в однакових правових умовах, і було все одно, хто розпочав війну першим, хто веде агресивну, а хто оборонну війну, оскільки давнє міжнародне право не розмежовувало агресивні та оборонні війни» [3].

За таких умов у міжнародному праві не існувало самого поняття агресії як протиправного діяння. Становлення принципу заборони агресивної війни відбувається лише в ХХ столітті. Активізація міжнародної спільноти щодо правового врегулювання агресії відбувалася після двох світових війн. До Другої світової війни агресивна війна неодноразово в міжнародних угодах визнавалася міжнародним злочином, проте вони не містили заборону війни як засобу врегулювання міжнародних спорів [25].

Важливу роль у забороні війни як засобу національної політики відіграв досі чинний Пакт Бріана-Келлога, підписаний у 1928 р. та відомий також як Паризький пакт. Він став першою багатосторонньою міжнародною угодою про відмову від війни як способу врегулювання міжнародних конфліктів. Відтоді в міжнародному праві з'явилась універсальна норма, що замінила право на війну правом на мир та заклала принцип заборони агресивної війни. У Пакті вживається термін *війна*, але не пропонується його визначення та й, взагалі, за змістом Пакт більше походить на декларацію. У тексті Пакту немає зобов'язань сторін та гарантій виконання ними умов договору, немає прямої заборони війни, формулювання доволі обережні й такі, що можуть тлумачитись по-різному. Фактично, країни-учасниці Пакту домовилися лише по трьох позиціях – вони **засуджують** застосування війни як засобу врегулювання міжнародних спорів, **відмовляються** у своїх взаємних відносинах від такого як знаряддя національної політики та **визнають**, що врегулювання міжнародних конфліктів має завжди здійснюватися тільки мирними засобами [27]. Як засвідчила історія, Паризький пакт не зміг зупинити агресію з боку країн-підписанток. І вже за кілька років Японія, Німеччина та Італія грубо його порушили.

Разом із тим, ідея заборони на застосування сили в міжнародних відносинах міцнішала й була відображена у Статуті ООН, 1945 р. [44], що заборонив застосування як збройної сили, так і сили взагалі, а також погрозу силою (п. 4 ст. 2). На основі принципу незастосування сили створена і діє система колективної безпеки, завданнями якої є підтримання загального миру та безпеки, запобігання і придушення актів агресії.

Багато років тривала суперечка між країнами-членами ООН щодо доцільності й технічної можливості визначення агресії через правову норму. Нарешті, у 1974 р. в Резолюції «Визначення агресії» ГА ООН визначається поняття агресії. У ст. 1 зазначається, що агресія – це застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом ООН, як це встановлено у цьому визначенні. Отже, застосування державою збройної сили кваліфікується як акт агресії лише в тому випадку, коли, по-перше, має місце міжнародний конфлікт і, по-друге, суперечить Статуту, тобто вчинено на порушення цілей, принципів і положень Статуту ООН [40].

Також у ст. 2, 3 Резолюції «Визначення агресії» [40] зазначається ще одна ознака агресії – застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту, та перелік дій, що будуть кваліфікуватись як акт агресії. Попри існування такого визначення і переліку дій, Організація Об'єднаних Націй залишає за собою право доповнювати перелік дій, що будуть кваліфікуватись як акт агресії, та в кожному випадку прояву агресії окремо визначати агресора.

Такий підхід до визначення агресії створює лазівки для вибіркового застосування норми та може свідчити про таке: по-перше, дати універсальне, на всі випадки, юридичне визначення агресії поки що неможливо; по-друге, світова спільнота під впливом найпотужніших країн світу свідомо залишає в нормах міжнародного права «простір для маневру» аби продовжувати безкарно застосовувати силу у відносинах між державами. Зрештою, термін *агресія* давно перетворився на інструмент міждержавної політичної боротьби, і після Другої світової війни немає випадків реального кримінального переслідування за цей злочин.

Особливість поняття агресії в тому, що воно не застосовується до внутрішніх конфліктів та громадянських війн, що є внутрішньою справою однієї держави та входить до внутрішньої компетенції держави. Тож, якщо у наслідок внутрішнього конфлікту між окремими групами населення, в певній країні виникнуть воєнні дії, то жодна з воюючих сторін не може бути проголошена агресором.

Відповідно до прийнятого визначення агресії агресором чи жертвою визнаються суверенні держави. Також згідно з поясненням до ст. 1 згадуваної Резолюції можливе застосування терміна *група держав* у відповідних випадках.

Варто зазначити, що міжнародна спільнота не зупиняється у своєму прагненні все ж таки створити універсальне визначення злочину агресії та почати застосовувати його в судовій практиці. Зокрема юрисдикція Римського статуту МКС, що набув чинності у 2002 р., поширюється й на злочини агресії [43]. Але довгі роки МКС не розслідував акти агресії, оскільки в Римському статуті не було визначення злочину агресії. Процес розроблення визначення агресії та умов здійснення юрисдикції МКС тривав вісім років і завершився на Конференції країн-учасниць Римського статуту МКС у червні 2010 р. в Уганді. Але пройшло ще вісім років, перш ніж ці поправки пройшли всі бюрократичні процедури та набули чинності. Тож, відносно актів агресії, що будуть вчинені після липня 2019 р., МКС може розпочинати провадження, керуючись таким визначенням агресії: «Злочин агресії означає планування, підготовку, ініціювання чи реалізацію особою, яка в змозі фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними чи військовими діями держави, акту агресії, що в силу свого характеру, серйозності і масштабів є грубим порушення Статуту ООН».

Вже перший аналіз показує, що визначення суттєво обмежує коло осіб, які зможуть бути притягнутими до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення злочину агресії. Фактично, йдеться лише про керівників, які приймають рішення та дають команди. Але термін *грубо порушення Статуту ООН* створює лазівку та можливість судити злочинців не за всі вчинені акти агресії, а лише за ті, що грубо порушили Статут ООН. Хоча заради справедливості треба сказати, що будь-який акт агресії порушує Статут ООН. Тому наразі не зрозуміло, за яким критерієм МКС і РБ ООН будуть визначати грубо чи не грубо акт агресії порушив Статут ООН.

Треба зазначити, що РФ не ратифікувала Римський статут, а отже, не є учасником Римського статуту і на неї, відповідно, не поширюється юрисдикція МКС. Зокрема ст. 5-біс Римського статуту встановлено, що «відносно держав, що не є учасником Римського статуту, суд не буде здійснювати свою юрисдикцію щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на його території».

Прикро, але затягнуті в часі процедури прийняття міжнародних правових актів призводять до безнадійного відставання норм міжнародного гуманітарного права від реалій життя. Нове визначення агресії у Римському статуті так довго розроблялось та набувало чинності, що вже втратило актуальність і не відповідає викликам сьогодення, зокрема, не враховує гібридність як невід'ємну ознаку сучасної війни. Це означає, що багатьом діям, що, по суті, є елементами агресії, не буде надано юридичну оцінку. Так, не меншим, ніж традиційна військова зброя, потенціалом для силового захоплення держави наділений кіберпростір. Але інформаційні та кібероперації, що загрожують миру не менше за авіаційні удари, не кваліфікуються як елемент агресивної війни.

Нормативного визначення гібридності війни поки що немає, але ця ознака війни вже чимало досліджена та описана науковцями, експертами, аналітиками. Підхід до розуміння гібридності війни базується на одному із значень слова «гібридний», тобто такий, що об'єднує в собі різні та не поєднані у класичному розумінні елементи. У контексті війни – гібридність є поєднанням класичних і некласичних засобів війни.

Термін *гібридна війна* сьогодні зустрічається не лише в працях дослідників та інтерв'ю експертів, але й в офіційних заявах, зокрема від Генерального секретаря НАТО Йенса Столтенберга. Він наголошує на тому, що гібридні методи ведення війни, такі як пропаганда, обман, диверсія та інші невійськові тактики, давно використовуються для дестабілізації противників. В атаках, що спостерігаються останніми роками, з'являється чимало нових ознак – швидкість, масштабність та інтенсивність, що сприяє суттєвим технологічним змінам та глобальній взаємопов'язаності. Саме тому НАТО вже сформовано стратегію щодо протидії гібридній війні, Альянс готовий до протидії будь-якій загрози – як звичайній, так і гібридній [46].

Варто зазначити, що сучасні міжнародні конфлікти «еволюціонують» за якісними характеристиками паралельно з розвитком технологій та комунікацій. Перед сучасним світом постало питання створення дієвих стратегій запобігання асиметричним конфліктам та неконвенційним війнам, коли видимі бойові дії сторонами не ведуться.

Автором концепції гібридної війни вважають видатного теоретика у сфері збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Френка Г. Хоффмана, колишнього офіцера морської піхоти, а нині дослідника Міністерства оборони США.

Ф. Г. Хоффман визначає гібридні загрози як низку різних режимів ведення війни, зокрема: стандартного озброєння, нерегулярних тактик і формувань, терористичних актів, зокрема насильства і примусу, та кримінального безладу [49]. Природа гібридних воєн дає змогу нападаючому розтягувати ворожі дії на тривалий час та випробувати стратегічне терпіння противника. Зазвичай час грає на користь сторони, що використовує методи гібридної війни [48].

Російсько-українська війна демонструє, що інформаційні спецоперації так само стають елементом гібридної війни, завдають шкоди противнику та керують його діями навіть без використання військової зброї. Інформаційний вплив на противника зменшує та здешевлює витрати на важке озброєння, а також дає змогу у випадку вдалого захоплення території зберегти інфраструктуру. Прикладом цьому може бути анексія Криму Російською Федерацією. До того, як російські військові захопили півострів, здійснено кілька інформаційних операцій, що значно полегшили анексію. Зокрема, в інформаційному просторі Криму була опрацьована «альтернатива» з очевидним вибором – або ісламізація, або приєднання до РФ. Штучно створювалися конфлікти з представниками кримськотатарського народу, нагніталася довкола них суспільне напруження та навіювалася нібито загроза від ісламізації півострова. Як альтернатива подавалася перспектива возз'єднання з РФ. У 2013-2014 рр. до псевдо-загрози з боку кримськотатарського народу в інформаційний простір Криму додали загрозу «фашистської хунти з Києва».

Крім того, понад 10 років українське суспільство інформаційно готували до самостійного знищення своєї боєздатності, тобто армії. Якщо проаналізувати ключові меседжі цієї інформаційної операції та її системність, стає очевидно, що вона не була спонтанною, а являла собою вдало розроблений план заходів. Зокрема за декілька років українське суспільство переконали в тому, що утримувати армію немає сенсу, бо економіка слабка, зовнішніх загроз немає, а дідівщина в армії взагалі ганьбить цивілізовану Україну. На виборах обіцянка скасувати призов до армії ставала популярною та давала підтримку виборців. Планомірна інформаційна дискредитація оборонного відомства та кадрова політика у сфері оборони призвели до повної руйнації української армії. Варто згадати, що міністром оборони в Україні аж до початку агресивної війни був громадянин Росії [30]. Крім того, було прийнято низку управлінських рішень, що максимально ослабили українські ЗС перед нападом ворога. Зокрема Янукович підписав Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2012 р. “Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року”» [38]. Зазначена Концепція передбачала не лише скорочення витрат на армію та зменшення її чисельності, але й започатковувала перехід на контрактну армію. За два тижні до побиття студентів на Майдані Янукович видав ще один Указ [39], яким скасував обов'язковий призов на строкову службу у ЗС України.

Указом було постановлено не здійснювати в 2014 р. призов у ЗС України й інші військові формування, окрім внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Отже, станом на 2014 р. українські ЗС знаходилися на перехідному етапі, коли призову вже не було, а контрактна армія ще не була належним чином сформована. Боєздатність армії була мінімальною.

Тож, вочевидь, із боку РФ багато років здійснювалася підготовка до ведення війни в Україні. Натомість, такі дії формально не підпадають під визначення готування до агресії ні в міжнародному праві, ні в національному законодавстві, а отже,

особи, які їх вчиняли – як громадяни Росії, так і громадяни України – не відповідатимуть за це.

Підходи до визначення злочину збройної агресії у вітчизняному законодавстві

Вітчизняне законодавство виявилось не готовим до використання в умовах війни. З 2014 р. довелося вносити чимало змін до законів та навіть відновлювати військову прокуратуру, що була свого часу ліквідована так само, як і військові суди, – через непотрібність. Тепер уже зрозуміло, що знищення військової юстиції та занедбаність законодавства на випадок війни було помилкою або довготривалим планом агресора.

У вітчизняних законах зустрічається кілька термінів, що вживаються у значенні війни, – *збройна агресія, війна, агресивна війна*. З огляду на те, що міжнародні правові акти, підписані та ратифіковані Україною, є частиною національного законодавства, маємо в нашому законодавстві ще й терміни з міжнародних правових актів, що так само за змістом означають війну, – *акт агресії* [40; 44], *злочин агресії* [43], *агресія* [40], *агресивна війна* [26; 40], *війна* [27-29].

Що стосується міжнародних правових актів, то хронологічно можна відстежити еволюцію підходу до визначення війни, від безпосередньо терміна *війна*, що зустрічається в міжнародних актах з 1920 рр. минулого століття, до *злочин агресія*, що вживається у Римському статуті, що набув чинності у 2002 р. [43]. Усі ці терміни є чинними, бо залишаються чинними міжнародні правові акти, в яких вони вжиті.

У вітчизняному законодавстві складно виділити підходи чи еволюцію підходів до визначення злочину агресії, швидше спостерігається безсистемне заповнення законодавчого вакууму у випадку актуалізації проблеми.

Проблема відсутності уніфікованого підходу до визначень стала очевидною, коли довелося застосовувати у кримінальних провадженнях ст. 437 ККУ – планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни [31]. Адже з тексту самої статті не випливає, що саме слід розуміти під агресивною війною. В інших вітчизняних законах так само немає визначення агресивної війни. Здавалось би, ми можемо звернутися до міжнародних правових актів, що є частиною українського законодавства, та використати надані ними визначення агресивної війни аби здійснити коректну кваліфікацію дій у кримінальному процесі. Так, у Резолюції ООН «Визначення агресії» 1974 р. [40] зазначено, що агресія – це «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй...». Контент-аналіз ст. 1 та 5 Резолюції показує, що терміни *агресія* та *агресивна війна* вживаються як тотожні.

З такого визначення випливає, що єдиним суб'єктом відповідальності є держава. Це зрозуміло у разі застосування такої норми міжнародними судовими органами, що мають юрисдикцію притягати до відповідальності державу. Натомість, для національного законодавства бажано мати розширене визначення агресії, що не суперечить нашим міжнародним зобов'язанням. Але у вітчизняному законодавстві такого визначення немає. Його відсутність, звісно, не могла зупинити судову практику, що вже напрацювала свій спосіб тлумачення терміна *агресивна війна* та притягас до відповідальності за цей злочин доволі широке коло осіб.

Водночас у вітчизняному законодавстві є визначення збройної агресії, що міститься у Законі «Про оборону України». Воно за змістом походить на сутність «агресивної війни», але через те, що формально це різні терміни, а не уніфікований один, його не можна використати для тлумачення диспозиції ст. 437 ККУ [31].

Отже, українське законодавство визначає збройну агресію як застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій:

- морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; вторгнення або напад ЗС іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

- блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України ЗС іншої держави або групи держав;

- напад ЗС іншої держави або групи держав на військові сухопутні, засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому – сьомому цієї статті діям, зокрема значна участь третьої держави у таких діях [36].

Такого визначення було достатньо для того, аби одразу дати точну юридичну оцінку подіям у країні, натомість для притягнення до кримінальної відповідальності конкретних людей за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни його використати неможливо.

Аналіз вітчизняної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни

За п'ять років агресії в Україні, у період із квітня 2014 р. до грудня 2019 р., за звинуваченнями в підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни набрали чинності 17 вироків. За цими провадженнями притягалося до відповідальності 24 особи, три з яких були виправдані. Тобто протягом згаданого п'ятирічного періоду за агресивну війну було покарано лише 21 особу. Серед засуджених близько 25 % – громадяни РФ, інші – громадяни України, жителі Донецької та Луганської областей.

Аналіз зазначених вироків судів наочно демонструє проблему відсутності визначення *війни* в українському законодавстві. У кримінальних провадженнях немає єдиного підходу до кваліфікації злочинів, вчинених в умовах міжнародного збройного конфлікту на сході України. Ідентичні за своїм характером і змістом діяння кваліфікуються прокуратурою та судами за трьома, у цій ситуації, конкуруючими нормами. Приміром, служба та виконання бойових завдань у не передбаченому законом збройному формуванні «ДНР» / «ЛНР» має три варіанти кваліфікації у вироків судів, а саме, як створення не передбачених законами України воєнізованих формувань (ст. 260 ККУ); як створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 ККУ); як планування, підготовка, розв'язування, ведення агресивної війни (ст. 437 ККУ). В усіх вироків щодо ведення агресивної війни дії злочинців одночасно

кваліфіковані ще й як створення терористичної організації або створення не передбаченого законом воєнізованого формування. Так, у 70 % вироків щодо ведення війни дії підсудних кваліфіковані за сукупністю ст. 258-3 та ст. 437 – створення терористичної організації та ведення агресивної війни. І, відповідно, 30 % кваліфіковані за сукупністю ст. 260 ККУ та ст. 437 ККУ – створення не передбаченого законом військового формування та ведення агресивної війни.

Хронологія винесення зазначених судових рішень доволі красномовна. До 2018 р. вирок за ведення агресивної війни містять водночас кваліфікацію за ст. 258-3 ККУ – створення терористичної організації. Натомість з 2018 р. кваліфікація служби в лавах так званих «ДНР» / «ЛНР» у справах щодо ведення агресивної війни змінюється з терористичної організації на не передбачене законом воєнізоване формування.

Ймовірно, це пов'язано зі зміною офіційної юридичної оцінки подій на сході України. Так, до 24 лютого 2018 р. офіційно бойові дії на сході України мали статус антитерористичної операції. Але після набуття чинності Закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» війну було названо війною і закріплено в Законі таке: «РФ чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань РФ, що складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих МО РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим ІСБО РФ, їхніх радників, інструкторів та іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, що складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, що узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [37].

Отже, до проблеми відсутності визначення агресивної війни додалася ще плутанина з офіційною юридичною оцінкою подій на сході країни. Це відобразилося на кваліфікації дій осіб, які брали участь у здійсненні агресії проти України. Зрештою, станом на березень 2020 р. було винесено близько 2 000 вироків судів щодо злочинних дій, що за характером та змістом є веденням агресивної війни. Натомість тільки в 17 із них для кваліфікації використано ст. 437 ККУ – планування, підготовка, розв'язування, ведення агресивної війни, тай то, не як самостійний злочин, а в сукупності зі створенням терористичної організації (ст. 258-3) чи не передбаченого законом воєнізованого формування (ст. 260). В інших майже 700 вироків фактичне ведення агресивної війни кваліфіковано як терористичний злочин і ще у понад 1 тис. вироків – як створення не передбаченого законом воєнізованого формування.

Нижче наводиться таблиця, що демонструє п'ять різних підходів у вироків вітчизняних судів до кваліфікації дій учасників так званих «ДНР» / «ЛНР». Причини такого різноманіття – мінливість офіційної юридичної позиції держави щодо подій на сході України та відсутність досвіду у вітчизняній юстиції щодо кваліфікації злочину агресії.

Таблиця 1. Підходи вітчизняних судів до кваліфікації дій учасників так званих «ДНР» / «ЛНР»

Формула кваліфікації	Зазначена у вирокі суду об'єктивна сторона злочину (уривки з вироків)
ст. 437, ч. 2; ст. 258-3, ч. 1 ККУ	Так, у період часу з червня 2014 року (точний час та дату під час досудового розслідування встановити не виявилось можливим) по січень 2017 року, ОСОБА_2, діючи у складі не передбаченого законом збройного формування, разом з іншими членами не передбаченого законом збройного формування, приймала активну участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування так званої «Луганської народної республіки», а саме: була командиром взводу снайперів розвідувальної роти 4 ОМБР «ЛНР», та приймала участь у бойових діях, здійснювала розвідувальну діяльність на передових лініях розташування Збройних Сил України, Національної Гвардії, підрозділів територіальної оборони, інших правоохоронних органів України, провокації, обстріли українських позицій, з використанням вогнепальної зброї, вибухових речовин, та іншого озброєння, на території Слов'янськ-Сербського району міста Алчевська Луганської області та інших міст та районів Луганської та Донецької областей [21].
ст. 260, ч. 2; ст.437, ч. 1 ККУ	ОСОБА_1 з початку вересня 2014 року (точна дата органом досудового розслідування не встановлена) по 26 вересня 2014 року у складі так званого батальйону «Зоря» терористичної організації «ЛНР» виконував функції по забезпеченню дотримання іншими учасниками вказаного незаконного збройного підрозділу дисципліни, виконання покладених на них обов'язків щодо патрулювання та несення служби на блокпостах, а також участі у бойових діях проти України у особі підрозділів сил АТО для забезпечення оборони позицій вказаного незаконного збройного підрозділу від сил антитерористичної операції з метою перешкоджання їх законній діяльності по відновленню територіальної цілісності України та забезпеченню правопорядку на території Луганської і Донецької областей [17].
ст. 260, ч. 2 ККУ	У середині травня 2014 року ОСОБА_1, являючись жителем м. Красний Лиман Донецької області, прибув до блокпосту, розташованого поблизу розважально-гостинного комплексу «Царицино» в сел. Брусино Краснолиманського району Донецької області, при цьому, усвідомлюючи протиправність своїх дій, з метою участі у діяльності непередбаченого законами України збройного формування самопроголошеної так званої «Донецької народної республіки», назвавши свої анкетні дані, увійшов до вказаного незаконного збройного формування під командуванням ОСОБА_5, ознайомившись зі встановленими правилами поведінки, розпорядками, правами та обов'язками члена вказаного незаконного збройного формування, ОСОБА_1 дав свою згоду на їх дотримання та виконання, підтвердивши тим самим свої наміри на участь у зазначеному незаконному збройному формуванні і виконанні його цілей та завдань. Продовжуючи свою протиправну діяльність, ОСОБА_1 в період з середини до кінця травня 2014 року, здійснюючи умисні протиправні дії у складі непередбаченого законами України збройного формування самопроголошеної «Донецької народної республіки», систематично виконував накази свого безпосереднього командира та здійснював визначені йому функції по окупації м. Красний Лиман Донецької області, перебуваючи у визначений йому час на блокпосту, а також систематично виконував накази свого безпосереднього командира по здійсненню визначених йому завдань по організації та проведенню пропускового режиму на блокпосту [16].
ст. 258-3, ч. 1 ККУ	Допитаний у судовому засіданні неповнолітній обвинувачений ОСОБА_1 визнав себе винним у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК України, та підтвердив, що дійсно, у квітні 2014 р. він став членом терористичної організації «ДНР». Після чого він,

	<p>у камуфльованому одязі, протягом двох тижнів, ніс чергування по охороні штабу «ДНР» м. Артемівська, яке розміщувалось в будинку по вул. Радянській. В подальшому, його було направлено в м. Донецьк, де він став бійцем формування «Слов*яне»; йому було видано зброю, і він з серпня по листопад 2014 року, зі зброєю у руках, здійснював охорону військової бази республіки у м. Донецьку; потім з кінця листопада по лютий 2015 року ніс чергування по охороні генерального штабу армії «ДНР» у м. Донецьку та пункту зв'язку російських військовослужбовців у передмісті м. Авдіївки. Також він проходив військову підготовку на полігоні. У лютому 2015 року він прийняв присягу на вірність «ДНР» і в травні 2015 року став бійцем батальйону «Восток»; отримав посвідчення бійця батальйону «Восток» армії «ДНР» [5].</p>
<p>ст. 14, ч. 1; ст. 258, ч. 2; ст. 258-3, ч. 1; ст. 260, ч. 2 ККУ</p>	<p>Далі, наприкінці липня 2014 року ОСОБА_2 (позивний «ОСОБА_2»), увійшов до складу розвідувально-диверсійної групи, яка мала на меті здійснення терористичних актів на території Луганської області. З метою забезпечення функціонування вказаної розвідувально-диверсійної групи, ОСОБА_2 (позивний «ОСОБА_2»), будучи обізнаним в оточуючих лісах, підшукав місце в Пісчановському лісництві, розташованому між селами Олександрівка та Гаврилівка Новоайдарського району Луганської області, для мешкання та укриття членів вказаної групи... У вказаному місці, членами групи був облаштований перевалочний пункт, біля якого виставлені секрети, а також облаштовані місця зберігання боєприпасів та автоматичної зброї, з метою подальшого ведення підривно-диверсійної діяльності на території м. Северодонецька та його околицях.</p> <p>Вказаними діями ОСОБА_2 прийняв участь у непередбаченому законом збройному формуванні та терористичній організації «Луганська народна республіка» та сприяв її діяльності.</p> <p>Далі, на виконання спільного плану, 21 серпня 2014 року вони прослідували з табору, розташованого між селами Олександрівка та Гаврилівка Новоайдарського району Луганської області, в напрямку с. Муратове Новоайдарського району, з метою отримання від представників терористичної організації «ЛНР» зброї – автоматів АК-74 та набоїв до них, гранатометів РПГ-7Д та пострілів до них, РПВ-А «Шмель», вибухівки. ...не повідомляючи про свої злочинні наміри депутата Северодонецької міської ради VI скликання ОСОБА_14, 22 серпня 2014 року отримав від останнього автомобіль марки «УАЗ», реєстраційний номер НОМЕР_1, та доставив його до місця переміщення зброї, після чого, учасники групи завантажили до вказаного автомобіля зброю, з метою проведення 24-25 серпня 2014 року вказаною групою терористичних актів у с. Щедрище м. Северодонецька Луганської області [22].</p>

З наведених прикладів вбачається кілька проблем у кваліфікації злочинних дій осіб, які беруть участь у війні проти України.

Перша проблема – юридичне оцінювання подій на сході України. Агресія є політичним злочином у сфері міжнародної політики [31]. Юридичне оцінювання таких злочинів завжди складне і неоднозначне, оскільки залежить від політичної кон'юнктури та історичного розвитку подій. Так, на юридичну оцінку злочину агресії з боку міжнародної спільноти часто впливає статус переможця у війні. Побутовий вислів «переможця не судять» насправді має реальне втілення в сучасній історії. Наприклад, СРСР не поніс відповідальності за агресію щодо Фінляндії у 1939 р. Формально Ліга Націй визнала напад незаконним і виключила СРСР зі свого складу. Але за Московською мирною угодою 1940 р. 11 % своєї території Фінляндія передала агресору СРСР, а після завершення Другої світової війни вже за Паризькою мирною угодою у 1947 р. СРСР захопив нові землі Фінляндії, зокрема населені пункти Петсамо та Салла. Сьогодні ці захоплені території знаходяться у складі РФ, і міжнародною

спільнотою не ставиться питання щодо юридичного оцінювання ситуації. Із сьогодні можна згадати приклади агресії РФ щодо Грузії та Молдови. Юридична відповідальність за агресію не настала, більше того – Грузія програла позов до Росії у Міжнародному суді ООН.

Щодо ситуації в Україні, то міжнародні організації та країни Заходу одразу дали оцінку діям Росії, назвавши їх – анексією Криму та збройним вторгненням на сході. Вже з березня 2014 р. НАТО, ОЕСР, ЄС почали застосовувати міжнародні економічні та політичні санкції проти Росії, що обґрунтовувалися констатацією агресії, адже анексія та силове вторгнення однієї держави на територію іншої суверенної держави є формами злочину агресії згідно з міжнародним правом.

У самій же Україні формально до 2018 р. на сході відбувалася антитерористична операція (АТО). Така юридична позиція влади знайшла своє відображення у кваліфікації прокуратурою та судами подій у Криму та на сході. Наприклад, Генеральна прокуратура за фактом захоплення в Криму будівель Верховної Ради Криму і Ради міністрів автономії відкрила кримінальне провадження за статтею «теракт» [24]. Тож, попри відсутність у диспозиції ст. 258 ККУ «терористичний акт» [32] такої мети вчинення терористичного акту, як посягання на територіальну цілісність, у третині вироків дії учасників так званих «ДНР» / «ЛНР» некоректно кваліфіковані як терористичні злочини. Тобто деякими вирокими судів встановлено, що на сході України з весни 2014 р. відбувається тероризм та боротьба з ним. Інші суди визначили ці ж події як війну. Але трапляються вирокими, у яких суд взагалі уникнув кваліфікації самих подій, як, приміром, у вирокі Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області: «Після подій, що стались в квітні 2014 року, коли на території Донецької області проведено референдум, його рідний брат приймав участь в військових діях у формуванні, підпорядкованому «ДНР», його було вбито в серпні 2014 року» [41].

Прикладом типової некоректної кваліфікації подій на сході України, а отже, і дій злочинця, може бути рішення Волноваського районного суду Донецької області від 23 вересня 2015 р. У вирокі зазначено, що «протягом січня 2015 р. ОСОБА_1, діючи умисно на території Волноваського району, Донецької області, за власною ініціативою сприяв діяльності терористичної організації «Донецька народна республіка» (далі – «ДНР»), утвореної 07.04.2014 р. у м. Донецьк, Донецької області, одним із основних завдань якої є зміна меж території та державного кордону України в спосіб, що суперечить порядку, встановленому Конституцією України (а саме – шляхом відокремлення від України території Донецької області в порушення порядку, встановленого Конституцією України, згідно зі ст. 2, 73)». У цьому ж вирокі є і таке: «ОСОБА_1 усвідомлював, що основною метою діяльності терористичної організації «ДНР» є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території і державного кордону України, шляхом створення незаконного державного утворення «ДНР» на території Донецької області в порушення порядку, встановленого ст. 2, 73 Конституції України» [9].

У зазначеному вирокі не передбачене законом збройне формування «ДНР», створене РФ, кваліфіковане як терористична організація, але опис діяльності цієї організації містить швидше ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 ККУ), чи посягання на територіальну цілісність та недоторканність (ст. 110 ККУ), якщо діяльність так званої «ДНР» розглядати поза контекстом війни. Варто зазначити, що

визначення терористичного акту у ст. 258 ККУ містить кінцевий перелік того, що може бути метою вчинення теракту, і в цьому переліку немає ані посягання на територіальну цілісність, ані повалення конституційного ладу.

По-друге, кваліфікація дій не передбачених законом воєнізованих формувань «ДНР» / «ЛНР» за ст. 109, 110 ККУ або за ст. 258 ККУ мала б право на життя, якби бойовики на сході України були самостійними у своїх намірах та діях, а збройний конфлікт в Україні мав би внутрішній характер. Натомість, створення так званих «ДНР» / «ЛНР» є елементом системи заходів РФ, спрямованих на силове захоплення частини території України. Громадяни України, які взяли в руки військову зброю та воюють на боці «ДНР» / «ЛНР», фактично є російськими найманцями, що підтверджується зарплатнею, що вони отримують щомісяця у російських рублях, та виконанням розпоряджень вищого керівництва Росії. Такі факти неодноразово встановлювались українськими судами [20]. У зв'язку з цим помилково вбачається визначена у цитованому вирокі суду мета «ДНР», а саме – насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні та зміна меж території і державного кордону. Насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади – це злочин, передбачений ст. 109 ККУ. Втім, задля того, аби дії особи можна було саме так кваліфікувати, треба переконатись, що вони дійсно могли призвести до захоплення законодавчої, виконавчої, судової влади, влади Президента, адже лише у випадку отримання саме такої влади група осіб може суттєво вплинути на суверенітет держави, форму правління, державний устрій [25]. Вочевидь, метою РФ на порушення Статуту ООН було застосування сили проти суверенітету та політичної незалежності України, для чого, власне, і створювались воєнізовані злочинні формування «ДНР» / «ЛНР». Отже, захоплення окупантом місцевої влади в Донецькій та Луганській областях є елементом плану силового захоплення території України, тобто агресії, а не захопленням державної влади в розумінні ст. 109 ККУ.

Що ж до зазначеної у вирокі мети «зміна меж території і державного кордону», то для такої кваліфікації треба встановити дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої держави або квазідержави. Тобто проголошення незалежності будь-якої адміністративно територіальної одиниці України чи проведення місцевого референдуму всупереч чинному законодавству можна кваліфікувати як посягання на територіальну цілісність України. Але ситуація на сході країни не така однозначна. Дії громадян України, які брали участь в організації та проведенні незаконних «референдумів» у Криму та в Донецькій і Луганській областях, дійсно, слід кваліфікувати як посягання на територіальну цілісність за ст. 110 ККУ, що і має місце у вироках судів. Натомість, участь у не передбачених законом воєнізованих формуваннях «ДНР» / «ЛНР» або сприяння їх діяльності вже є злочином проти миру, оскільки вчиняється як елемент агресії з боку РФ, а отже, потребує кваліфікації за ст. 437 ККУ за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.

Та навіть у випадку визначеності з історичним, політичним та юридичним контекстом дій РФ та громадян України, які беруть участь у діяльності так званих «ДНР» / «ЛНР», кваліфікація злочинів за ст. 437 ККУ є доволі складним завданням. Водночас кваліфікація дій учасників «ДНР» / «ЛНР» за ст. 437 ККУ стикається з проблемою невизначеності в ККУ щодо того, які саме дії можуть вважатись плануванням, підготовкою, розв'язуванням та веденням агресивної війни і хто може бути суб'єктом

відповідальності за цей злочин. Наслідком недосконалої диспозиції ст. 437 ККУ є різні, а часом протилежні, позиції судів щодо кваліфікації дій підсудних. Наприклад, Приазовський районний суд Запорізької області у вироку по справі від 29.05.2017 р. № 325/266/16-к виправдав особу в частині обвинувачення за ст. 437 ККУ, тому що не побачив в її діях управлінські дії або керівництво ЗС чи здійсненням воєнної операції. Свою позицію щодо того, які саме дії слід вважати веденням війни, суд виклав таким чином: «веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій визнаються управлінські дії з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво ЗС або здійснення військових операцій тощо. Ці дії вчиняються після того, як агресивна війна чи воєнний конфлікт уже розв'язані, і можуть включати в себе внесення змін до плану війн чи воєнного конфлікту, створення нових планів ведення розпочатої війни чи воєнних дій» [20].

Жодних доказів того, що ОСОБА_2 вчиняв управлінські дії з реалізації агресивних планів, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, керівництво ЗС, здійснював військові операції, вносив зміни до плану війни чи воєнного конфлікту, створював нові плани ведення розпочатої війни чи воєнних дій, стороною обвинувачення суду не надано» [20]. Натомість, у цій справі судом було встановлено, що «у середині листопада 2014 р., продовжуючи злочинну діяльність, ОСОБА_2, перебуваючи в с. Саханка Новоазовського району Донецької області, вступив до складу незаконного збройного формування «Семенівський батальйон» терористичної організації «ДНР» на посаду стрілка, а також йому не встановленими органом досудового розслідування особами було надано військовий квиток терористичної організації «ДНР», після чого він продовжував брати участь у складі зазначеного незаконного збройного формування». Приазовський районний суд Запорізької області кваліфікував такі дії за ст. 258-3 ККУ як створення терористичної організації.

На противагу цьому рішення, так само посилаючись на Резолюцію ГА ООН про визначення агресії 1974 р., Жовтневий районний суд м. Маріуполя Донецької області у справі № 263/15014/15-к вважає, що участь у незаконних збройних формуваннях «ДНР» / «ЛНР» є агресивною війною, оскільки «агресією, незалежно від того, чи мало місце формальне оголошення війни, є не тільки вторгнення або напад ЗС держави на територію держави або будь-яка військова окупація, але і інші дії, в т. ч. засилання державою збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави». Таке розуміння агресії впливає з системного тлумачення Резолюції ГА ООН про агресію та крім того, узгоджується з визначенням поняття *збройна агресія*, що використовується у ст. 1 Закону України «Про оборону України»» [12].

Крім того, Жовтневий районний суд м. Маріуполя у згаданому рішенні об'єктивно зазначає, що формулювання ч. 2 ст. 437 ККУ (ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій) не містить вказівки на спеціальний суб'єкт злочину, тож суд доходить висновку, що суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 437 ККУ, є загальним, а склад цього злочину охоплює не тільки дії винних осіб у складі регулярних ЗС агресора, але й у складі незаконних збройних формувань, терористичних організацій тощо» [12].

Російсько-українську війну, зазвичай, називають гібридною. Дійсно, система заходів із захоплення частини території України, що вже реалізувала РФ, окрім кла-

сичного збройного вторгнення, включає безліч інших дій. Якщо кожна з них розглядати окремо, поза контекстом війни, що й відбувається у судовій практиці, то можна нарахувати чимало різних злочинів – терористичні злочини, посягання на територіальну цілісність, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, незаконне поводження зі зброєю, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, диверсія.

Натомість, події в Криму та на сході України, що розпочалися 20 лютого 2014 р., слід оцінювати як агресію та кваліфікувати дії осіб, які беруть участь у війні проти України, як злочини проти миру, а саме – пропаганда війни, планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, найманство тощо. У такому разі ведення агресивної війни буде охоплювати злочинну діяльність іррегулярних збройних формувань на ТОГ, вчинення вибухів та підпалів, посягання на територіальну цілісність та не потребуватиме додаткової кваліфікації за ст. 109, 110, 258-3 ККУ.

Попри винесення судами в період із 2014 р. до 2020 р. близько 2 тис. вироків за злочини, вчинені в зоні бойових дій, у судовій практиці немає єдиного розуміння та підходу до юридичного оцінювання злочинної діяльності членів «ДНР» / «ЛНР» навіть у контексті тероризму. Відсутність коректної та стабільної юридичної позиції держави щодо не передбачених законом воєнізованих формувань «ДНР» / «ЛНР» відображається на вироків судів, що легко відстежити у визначеннях та епітетах, що застосовують суди разом з аббревіатурою «ДНР» / «ЛНР». Нижче наведені цитати з вироків судів, що демонструють шість підходів до визначення «ДНР» / «ЛНР»:

1. «Брав участь у самостійно створеному радикально налаштованому, не передбаченому законом збройному формуванні – батальйон «Восток», що підконтрольний самопроголошеній “Донецькій народній республіці” (далі – “ДНР”), що діє на території Донецької області в зоні проведення антитерористичної операції» [19].

2. «Основною метою її діяльності є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, а також зміна меж території та державного кордону України шляхом створення незаконного державного утворення “ДНР”» [13].

3. «07 квітня 2014 року, точний час в ході досудового слідства не встановлено, у м. Донецьку та в окремих районах і населених пунктах Донецької області створено стійке ієрархічне об’єднання – злочинну організацію, так звану “Донецьку народну Республіку” (далі – “ДНР”)» [7].

4. «ОСОБА_2 з листопада 2014 року увійшов у створену невстановленою досудовим розслідуванням особою терористичну організацію – так звану “Донецьку народну республіку”» [8].

5. «Протягом січня 2015 року ОСОБА_1, діючи умисно на території Волноваського району, Донецької області, за власною ініціативою сприяв діяльності терористичної організації “Донецька народна республіка” (далі – “ДНР”), утвореної 07.04.2014 року в м. Донецьку, Донецької області, одним із основних завдань якої є зміна меж території та державного кордону України» [9].

6. «Маючи намір на вступ до незаконного збройного формування самопроголошеної “ДНР”, з метою прийняття участі у її діяльності за матеріальну винагороду, ОСОБА_2 прийняв рішення про вступ до формування» [11].

Ще одна проблема, з якою стикнулася правозастосовна практика, окрім юридичного оцінювання подій, що відбуваються в Криму та на сході з 2014 р., – це встановлення точної дати їхнього початку і завершення. Коректне визначення дати має важливе значення для кваліфікації злочинів, вчинених під час анексії Криму та тимчасової окупації територій Донбасу, оскільки такі злочини є похідними від конкретної події – війни, незаконного проголошення незалежності певних регіонів тощо.

Дискусійними в судовій практиці виявилися, зокрема, дати створення / проголошення так званих «ДНР» / «ЛНР» та початку агресивної війни.

У вироках щодо злочинів, вчинених членами так званих «ДНР» / «ЛНР», зустрічається низка варіантів дати створення цих, не передбачених законом воєнізованих формувань: «протягом березня-травня 2014 р.» [23], «з квітня 2014 р.» [21], «у березні-квітні 2014 р.» [18]. Очевидно, що такою датою слід вважати день, коли зазначені, не передбачені законом, воєнізовані формування, створені РФ, самі незаконно оголосили про своє створення, а це 7 квітня 2014 р. – «ДНР» та 27 квітня 2014 р. «ЛНР». А от дата початку війни не згадується у вироках, попри те, що вона має ключове значення для кваліфікації злочинів проти миру, вчинених у Криму та на сході України. Встановити точну дату початку агресії не так складно, адже анексія Криму армією РФ розпочалася 20 лютого 2014 р. зі вступу на територію Кримського півострова російських військових без розпізнавальних знаків. Підтвердженням цього є також медаль «За повернення Криму» – відомча нагорода Міністерства оборони Росії, на якій датою початку анексії Кримського півострова вказано саме 20 лютого 2014 р. Натомість в українському законодавстві міститься не точна, а приблизна дата початку агресії, а саме – «наприкінці лютого 2014 р.» у Постанові ВР «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» [34].

Крім відсутності в державі єдиного підходу до юридичного оцінювання подій у Криму та на сході України, що розпочались 20 лютого 2014 р., кваліфікацію злочинів, вчинених у контексті цих подій, ускладнює неготовність вітчизняного кримінального законодавства відобразити гібридність війни. Сучасний інструментарій війни давно вийшов за межі безпосередньо прямого бою. Силове захоплення територій інших держав відбувається, скажімо, і з використанням інформаційних та психологічних спецоперацій, що дає змогу захоплювати територію ворога не руйнуючи інфраструктуру. Водночас, вітчизняне законодавство не відображає сучасних методів війни, що позбавляє можливості дати юридичну оцінку всім діям агресора або робить таку оцінку доволі дискусійною.

Українські суди фіксують прояви гібридності війни у вироках, але, звісно, не можуть використати їх для кваліфікації злочинів через відсутність зазначених ознак у законодавстві. Зокрема суди описують дії агресора, що прямо не передбачені законодавством як агресія, але вчиняються в комплексі з бойовими діями та є невід'ємною частиною заходів із захоплення території України, наприклад, організоване ведення інформаційно-пропагандистської підривної діяльності.

З текстів досліджених вироків національних судів впливають дві ознаки гібридності, що мають місце в російсько-українській війні, але дати їм юридичну оцінку вкрай складно через неготовність законодавства до кваліфікації гібридних загроз.

Перша ознака – це «інформаційна війна», що є потужною зброєю агресора. Інформаційні операції щодо громадян України в Криму та на сході країни здійснювалися Росією на всіх етапах агресії – підготовка, планування, розв’язування та ведення війни. Треба віддати належне, що у справах про агресивну війну суди вперше в історії України почали встановлювати факти здійснення інформаційних операцій, інформаційного впливу на громадян України та його наслідки, попри застарілість законодавства. Зокрема, у вироку Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/9442/15-к зазначено про безпосередній вплив пропаганди на поведінку підсудного: «Оскільки він сирота, житла не має, потрібні були гроші, і враховуючи вплив пропаганди з екранів телебачення, то він вирішив погодитися і після звільнення приїхав до м. Донецька, де вступив до підрозділу “Оплот” як розвідник ...» [15].

Про інформаційний вплив як елемент плану із захоплення території України йдеться у вироку Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області: «З метою реалізації вказаного умислу, не встановлені на цей час досудовим розслідуванням представники влади Російської Федерації, діючи за попередньою змовою групою осіб, упродовж 2013 року на території РФ розробили злочинний план, яким передбачалося для досягнення військово-політичних цілей РФ, поряд із застосуванням політичних, дипломатичних, економічних та інформаційних засобів, застосування засобів прихованого характеру, що полягали у використанні протестного потенціалу населення південно-східних регіонів України, формуванні під інформаційним впливом внутрішньої опозиції для створення постійно діючого фронту по всій території України» [12].

Для того, аби мінімізувати опір місцевого населення та схилити його на бік агресора, Росія на ТОТ використовувала одночасно з військовою зброєю ще й інформаційну. Цілеспрямоване, методичне, масове поширення інформаційної продукції відповідного змісту дає змогу формувати потрібну громадську думку, розпалювати конфлікти, підбурювати великі групи людей на певні вчинки тощо. Які завдання виконувала російська інформаційна компанія, що супроводжувала захоплення частини української території, та які думки навіювались українцям, зафіксовано у вироку Держинського міського суду Донецької області у справі № 1кп/225/389/2015: «Одночасно за допомогою засобів масової інформації здійснювалось спотворення свідомості частини населення України з метою зміни світоглядних настанов, зародження сумніву в необхідності та доцільності спільного існування в рамках самостійної, унітарної, суверенної держави Україна з європейським вектором розвитку, підбурювання до міжетнічних конфліктів, розпалювання сепаратистських настроїв серед населення окремих регіонів України (Автономної ОСОБА_6 Крим і м. Севастополя та південно-східних областей), провокування національних зіткнень, формування хибного образу частини українського населення як «націонал-фашистів», котрі мають інші духовні та моральні цінності, пропагують культ насильства та знуцання над російськомовним населенням України.

За допомогою всіх видів медіа ресурсів РФ у цей період розпочато негативне викривлення подій на Євромайдані, якими вказувалось на хибність Європейського вектору розвитку зовнішніх відносин України та шляхом перекручування, хибного тлумачення, компонування інформації для зміни свідомості та ставлення громадян РФ і місцевих жителів південно-східних регіонів України щодо дійсності та значення подій, що насправді відбувалися в Україні, представників опозиційних сил зображали

як прихильників націоналістичних поглядів та побудови української держави на засадах ідей національної самосвідомості та ідентичності, учасників національно-визвольного руху середини ХХ століття (ОУН, УПА) – як прибічників та послідовників фашизму, пропагуванні їх неповноцінності за ознаками ідеологічних та політичних переконань» [10].

Друга ознака гібридності, що впливає з текстів вироків судів і значно ускладнює кваліфікацію дій агресора, – це проголошення так би мовити «народних республік» на ТОТ. Адже формально Росія позиціонує цю обставину як громадянську війну в Україні та боротьбу народів за самовизначення. Отже, збройна агресія прихована під штучно створені самим же агресором квазіреспубліки, в яких нібито відбуваються вибори, нібито існують суди, правоохоронні органи тощо. Така гібридність дійсно ускладнює процес юридичного оцінювання зазначених подій, оскільки багато хто у правозастосовній практиці відділяє війну від проголошення так би мовити народних республік. Вперше така помилка була допущена ще у 2014 р., коли війну офіційно назвали «АТО». Як наслідок, таку офіційну позицію відобразили і суди у своїх вироків. Але є чимало доказів того, що так звані «ДНР»/«ЛНР» отримують гроші та зброю від Росії, тобто не є самостійними сепаратистами. Зокрема є Рішення Суду Європейського союзу від 25.01.2017 р. щодо заморожування активів російського виробника протиповітряних систем концерну «Алмаз-Антей», у якому встановлено, що РФ постачає зброю на ТОТ сході України [42]. Також доказом фінансування так би мовити народних республік із боку Росії є «російський рубль», що став грошовою одиницею на ТОТ.

Тож, попри формальне існування так би мовити республік та участь їхніх представників у мінських зустрічах, очевидним є те, що управління цими територіями здійснює Росія. Тобто саме існування так би мовити «ДНР» / «ЛНР», навіть, якщо вони не ведуть активний бій, повинно кваліфікуватись як агресивна війна.

Аналіз вироків вітчизняних судів щодо злочинів, вчинених учасниками «ДНР» / «ЛНР» під час бойових дій, демонструє те, що за п'ять років війни так і не розроблений єдиний підхід до кваліфікації зазначених злочинів, не запропоновано юридичної формули для використання у правозастосовній практиці визначень «ДНР» / «ЛНР», не встановлено уніфікованих дат початку не лише історично значущих подій, але й таких, що прямо впливають на кваліфікування злочинів, вчинених як проти миру, так і проти основ національної безпеки України.

Висновки

До 2014 р. тема агресивної війни в українському праві вважалась неактуальною, а отже була обділена увагою як науковців, так і практиків. Зрештою, у ситуації очевидної війни, вітчизняна правозастосовна практика розгубилась і не розробила єдиного підходу до кваліфікації дій агресора та його прибічників.

З одного боку, єдиному правовому підходу до кваліфікації агресії завадила мінлива офіційна позиція виконавчої та законодавчої гілок вади. Так, 13 квітня 2014 р. через посилення сепаратистських виступів та захоплення державних установ на сході України виконуючий обов'язки Президента України Указом від 14.04.2014 р. № 405/2014 затвердив рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [38] та Україною розпочато на території Донецької

і Луганської областей широкомасштабну антитерористичну операцію із залученням ЗС України та інших військових формувань. У ситуації, коли в країні офіційно триває антитерористична операція, правоохоронні органи та суди переважно розглядали справи саме в контексті тероризму. Були й поодинокі рішення судів, що називали війну війною, а дії злочинців кваліфікували як агресивну війну. Таким чином утворилося кілька підходів до кваліфікації ідентичних злочинних дій. Тобто, за один і той же злочин, хтось був засуджений за тероризм, а хтось – за агресивну війну.

Та навіть у разі існування єдиного підходу до кваліфікації подій в Криму та на сході України як агресивної війни постає проблема застарілості норм ККУ, що встановлюють відповідальність за злочини проти миру, адже законодавство не готове до його застосування в умовах гібридної війни. Зокрема немає юридичної оцінки інформаційних спецоперацій Росії, що по суті є елементом злочину агресії, але по факту не підпадають під норми кримінального кодексу.

Ще одним проявом гібридності російської війни стало створення РФ на ТОТ не передбачених законом воєнізованих формувань «ДНР» / «ЛНР». Діяльність цих так би мовити республік формально не охоплюється диспозицією ст. 437 ККУ – «планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» [31], але по факту є нічим іншим, як елементом силового захоплення території України. Гібридність створення та діяльності так би мовити «ДНР» / «ЛНР» полягає в тому, що по суті це – війна, але зовні такі дії містять деякі ознаки терористичної діяльності. Така гібридність захоплення Росією частини території України призвела до численних помилок у правозастосовній діяльності, оскільки практика пішла шляхом розділення агресії на окремі дії: агресія, тероризм, сепаратизм. Насправді ж, це все є елементами агресивної війни Росії проти України, тобто всі ці прояви координуються з одного центру і мають спільну мету – захоплення території нашої держави. Отже, кваліфікувати злочинні дії учасників не передбачених законом воєнізованих формувань «ДНР» / «ЛНР» слід як агресивну війну, а не терористичний злочин.

Література

1. Багинян, К. А. (1955). Агрессия – тягчайшее международное преступление. К вопросу об определении агрессии. Москва: Изд-во АН СССР.
2. Блищенко, И. П., Фисенко, И. В. (1988). Уголовный международный суд. Москва: Изд-во ЮНИТИ.
3. Бойко, А. М. (2008). Детермінація економічної злочинності в Україні в Умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
4. Вікіпедія. (2019). URL: <http://ru.wikipedia.org>.
5. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області у справі № 219/8206/15-к від 18.11.2015. URL: <http://www.reyestr.court.ua/Review/53594084>.
6. Вирок Білокуракинського районного суду Луганської області у справі № 409/2799/16-к від 13.12.2016. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63475580>.
7. Вирок Волноваського районного суду Донецької області у справі № 221/295/2015 від 14.07.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46816724>.
8. Вирок Волноваського районного суду Донецької області у справі № 221/2304/15-к від 21.07.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47327939>.
9. Вирок Волноваського районного суду Донецької області у справі № 221/1556/15-к від 23.09.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51123690>.

10. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області у справі № 1кп/225/389/2015 від 25.09.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51687905>.
11. Вирок Добропільського міськрайонного суду Донецької області у справі № 227/4/15-к від 19.06.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45297278>.
12. Вирок Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області у справі № 263/15014/15-к. від 09.08.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68182221>.
13. Вирок Краматорського міського суду Донецької області у справі № 234/3784/15-к від 08.06.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44720443>.
14. Вирок Краматорського міського суду Донецької області у справі № 234/11709/15-к від 12.10.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52281395>.
15. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області у справі № 235/9442/15-к від 22.09.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69051733>.
16. Вирок Краснолиманського міського суду Донецької області у справі № 236/1966/14-к від 10.11.2014. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41320734>.
17. Вирок Лисичанського міського суду Луганської області у справі № 415/459/17 від 10.04.2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81092219>.
18. Вирок Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області у справі № 265/7705/15-к. від 02.04.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65990469>.
19. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області у справі № 185/284/15 від 02.07.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49532141>.
20. Вирок Приазовського районного суду Запорізької області у справі № 325/266/16-к від 29.05.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66759767>.
21. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області у справі № 419/2610/15-к від 27.10.2017. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6984524>.
22. Вирок Сєверодонецького міського суду Луганської області у справі № 428/1476/15-к від 21.10.2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53554412>.
23. Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 688/1332/15-к. від 21.05.2015. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44307339>.
24. ГПУ відкрила провадження за фактом захоплення адмінбудівель в Криму за статтею «теракт». (27.02.2014). Тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/103392>.
25. Декларация Лиги Наций об агрессивных войнах. (1927). Гарантии безопасности по Статуту Лиги Наций. Москва: Нар. ком. иностран. дел.
26. Декларация про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. (1970). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
27. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога). (1928). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647.
28. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. (1949). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
29. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. (1949). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
30. Звичайно, що російські агенти є в Міноборони України: Полторак про звільнення Гладкого. (24.04.2018). Сайт 24 каналу. URL: https://24tv.ua/zvichayno_shho_rosiyski_agenti_je_v_minoboroni_ukrayini_poltorak_pro_zvilnennya_gladkogo_n957375.
31. Кримінальний кодекс України. (редакція від 28.04.2020). Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
32. Маляр, Г. В. (2010). Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології. Автореферат дисертації кандидата юридичних наук. Київ.
33. Мельник, М. І., Хавронюк, М. І. (Ред.). (2018). Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Київ: ВД «Дакор».

34. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. (2015). Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015, № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19>.
35. Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України. (2014). Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 13.04.2014 р. № 405/2014. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://cn.archives.gov.ua/expos/temat/zahysnyky_ukr_2017/Ukaz_PU.php.
36. Про оборону України. (1991). Закон України від 06.12.91, № 1933-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
37. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. (2018). Закон України від 19.09.2019, № 113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
38. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2012 р. «Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року». (2012). Указ Президента України від 29.12.2012 р., № 772/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772/2012>.
39. Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову військову службу та звільнення в запас військовослужбовців у 2014 році. (2014). Указ Президента України від 14.10.2013 р., № 562. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562/2013>.
40. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX). (1974). Офіційний сайт ООН. URL: <http://www.un.org/russian/terrorism/pv1941.htm>.
41. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області у справі № 89/613/15-к. від 15.05.2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44166056>.
42. Рішення Суду Європейського союзу щодо заморожування активів російського виробника протиповітряних систем концерну «Алмаз-Антей». (25.01.2017). URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-01/cp170006en.pdf>.
43. Римський статут Міжнародного кримінального суду. (1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
44. Статут ООН. (1945). Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-vii/index.html>.
45. NATO Releases Satellite Imagery Showing Russian Combat Troops Inside Ukraine. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_112193.htm.
46. NATO's Response to Hybrid Threats. (2017). NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the inauguration of the European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. Finland. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm.
47. New Evidence Emerges of Russian Role in Ukraine Conflict. (2019). The Guardian. URL: https://www.theguardian.com/world/2019/aug/18/new-video-evidence-of-russian-tanks-in-ukraine-european-court-human-rights?fbclid=IwAR01hWrtd5_mff50ETL3bdP_Xa9_AAM_663ofECc9yfBzCZ-A4LT3UaGZ3JjdY.
48. Murray, W., Mansoor, P. R. (2012). Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present. Cambridge: University Press. P. 7-8.
49. Hybrid Warfare and Challenges by Frank G. Hoffman. (2009). Small Wars Journal. Is. 52. URL: <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ СЛІДЧИМ СБ УКРАЇНИ, ПРОКУРОРАМ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НАГЛЯД ЗА ДОСУДОВИМИ РОЗСЛІДУВАННЯМИ, СУДДЯМ, АДВОКАТАМ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ГІБРИДНОСТІ

Кваліфікація агресивної війни як злочину, відрізняється від процесу кваліфікації інших злочинів, скажімо, крадіжки чи згвалтування. Агресія – це політичний злочин, що вчиняється у сфері зовнішньої політики, і його неможливо розглядати поза контекстом політичних та історичних подій.

Скажімо, згвалтування на мирній території, і згвалтування військовим цивільної особи в зоні бойових дій – можуть мати абсолютно різну кваліфікацію, хоча по факту в обох випадках буде вчинено ідентичні дії.

Якщо злочини, що вчиняються в зоні бойових дій на сході України, розглядати окремо від історичних і політичних обставин, тоді вони набувають іншого змісту та зменшують масштаби війни. Наприклад, поза контекстом війни підриг лікарні на території України бойовиками іррегулярного незаконного збройного формування «ДНР» має ознаки терористичного акту, диверсії, умисного вбивства тощо. Але, якщо врахувати, що підриг лікарні – це один з тисяч інших підригів, що системно вчиняються створеними та керованими РФ іррегулярними збройними формуваннями після вторгнення російських ЗС на територію України, анексії та окупації, тоді стає очевидним, що то був не просто вибух, а епізод збройної агресії, тобто війни.

Стаття 437 ККУ визначає чотири дії, за які передбачена кримінальна відповідальність, а саме – готування, планування, розв'язування, ведення агресивної війни. Варто розуміти, що кожна з цих дій, насправді, може містити цілий комплекс дій та заходів і розтягуватись у часі на роки. Скажімо, готування до війни може включати не лише розроблення механізму вторгнення військової техніки на територію іншої держави, а й план організації так би мовити референдумів для створення ілюзії сепаратизму і внутрішнього конфлікту, як це було в Криму й на ТОТ. Також частиною заходів готування до війни можуть бути інформаційні спецоперації, підготовка провокацій, диверсій тощо. Наприклад, розпалювання міжнаціональної ворожнечі та ненависті може бути окремим злочином, а може бути частиною плану готування до війни, як це було в Криму. Тобто, підхід до кваліфікації збройної агресії повинен включати комплексний аналіз подій та визначення місця конкретного злочинного діяння в цих подіях.

Зазвичай під гібридністю війни в Україні розуміють інформаційну складову, що, дійсно, перетворилась на ефективну зброю. Не проведено аналіз ще однієї гібридної зброї – створення квазіреспублік та імітація внутрішнього конфлікту під приводом сепаратизму. Але ж саме ця тактика ведення війни дає можливість:

- відволікати увагу всього світу від агресора і ставити питання про нібито внутрішній конфлікт;
- реалізовувати політичні рішення Росії руками громадян України, які проживають на ТОТ;

- заплутати українських правоохоронців, суди, міжнародні судові інстанції, оскільки транслиуються дві позиції – нібито позиція ТОТ та їхніх жителів і позиція РФ.

Річ у тім, що вітчизняні правоохоронні органи й суди пішли шляхом окремого юридичного оцінювання «самопроголошених республік» і війни. Тобто юридично розділили ці два процеси на окремі події. Але юридичну кваліфікацію злочинам, вчиненим у зоні бойових дій, слід давати з огляду на комплекс подій, що охоплюються війною. Варто враховувати, що з боку РФ – організація незаконних так званих референдумів у Криму та ТОТ, анексія Криму, створення, фінансування та керування так званими «ДНР» / «ЛНР», вторгнення російських військ на територію України – це все епізоди одного й того ж злочину агресивної війни.

Більше того, якщо проаналізувати так званий «сепаратизм», то стають зрозумілими його штучність та імітація. Це теж можна вважати гібридною зброєю. По-перше, «сепаратизм» у ТОТ не підкріплений територіальною ідентичністю, бо не охоплює ні всього регіону, що прийнято вважати Донбасом, ні повністю Донецьку та Луганську області. Так само він не підкріплений етнічною, релігійною чи ідеологічною ідентичностями. Тобто немає ідентичності, що є основою сепаратизму. По-друге, відсутні реальні місцеві лідери, справжнє самоврядування, власна грошова одиниця тощо. По суті, немає жодних ознак самостійної регіональної ініціативи та життєдіяльності ТОТ, як і можливостей у місцевого населення вільно формувати та висловлювати свою політичну позицію – це класичний зразок окупації під час війни з неklasичною формою управління територіями, через квазіреспубліки. Більше того, сприймати системне порушення прав людини на ТОТ, масові зникнення, катування в підвалах, повернення до тоталітарного режиму як вільний вибір людей – це блюзнірство.

Тож, юридична кваліфікація злочинів, що вчиняються в Криму та на сході України протягом війни, повинна починатись із визначення місця та ролі конкретного злочинного діяння в цій війні.

ЗАКЛИК ДО ДІЇ ЯК МАНІПУЛЯТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Людмила ЮДКО

Вступ

Протидія злочинності успішна тільки в тому разі, якщо активізується діяльність у напрямі запобігання порушенням громадського порядку. Насамперед це стосується розуміння закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку. Деякі аспекти цієї проблеми розглядалися у працях українських учених, зокрема Л. Ажнюк, О. Баличева, В. Гапончука, І. Даньшина, Г. Маляр, В. Матвійчука, П. Матишевського, О. Ковалю, Л. Компанцевої, І. Копотуна, У. Коруца, В. Кузнєцова, М. Тараненка, Є. Фесенка, С. Яценка та ін. Однак, незважаючи на досить значні наукові здобутки, багато аспектів цієї проблематики, зокрема чітка дефініція злочину та його маніпулятивні ознаки, залишаються малодослідженими та спірними. «Українські суди з 2014 р. винесли понад 30 вироків у справах про заклики в соцмережах до насильницького повалення влади ... В Україні поки що немає чіткого визначення інтернет-простору та його регулювання, а також відсутнє законодавство, що вказувало б на те, що у соціальних мережах люди не можуть або можуть виразити будь-яку свою позицію» [2].

Актуальною проблемою юридичної і правової лінгвістики залишається формування поняттєвого апарату, оскільки «термінологія міжнародного та національного законодавства у сфері злочинів, пов'язаних із пропагандою війни та ненависті, доволі розпливчата. Для застосування заборони пропаганди війни та підбурювання до ненависті на національному рівні необхідно дати визначення ключовим термінам, починаючи з поняття пропаганди» [11, с. 97], що може вважатися одним з жанрів заклик до дії. Поняття «Пропаганда (у широкому значенні слова) – особливий різновид соціальної діяльності, основною функцією якої виступає поширення знань, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування певних поглядів, уявлень і емоційних станів людини, людей і через них – вплив на поведінку людей. Пропаганда (у вузькому значенні слова) – діяльність щодо поширення ідеології і політики певних класів, соціальних груп, держави загалом» [18, с. 191].

Метою цього дослідження є аналіз підходів до поняття *зклик до дії* у вимірі юридичної та правової лінгвістики.

Лакунарність поняття заклик до дії в національному законодавстві

У сучасних умовах розвитку нашої держави значне місце займають проблеми забезпечення захисту конституційних прав та інтересів окремого громадянина, суспільства, країни не лише в реальному житті, але й у цифровому вимірі, насиченому інформаційними потоками, що дають безмежні можливості для маніпулювання людською свідомістю. До таких технологій впливу належить заклик до дії (англ. *call-to-action*) і має за Л. Компанцевою такі ознаки: 1) спрямований на переконання відвідувача інтернет-ресурсу зробити будь-яку дію; 2) об'єднання відвідувачів ресурсу у просуванні на інший рівень комунікації; 3) використання дієслів наказового способу для нівелювання когнітивних бар'єрів у свідомості споживача інформації – люди слідуєть вказівкам, не аналізуючи їх; 4) викликає почуття необхідності вчинити

дію прямо зараз; 5) може пропонувати рішення якої-небудь проблеми, або підказувати шляхи її вирішення; 6) працює, коли викликає емоційну реакцію; надає інформацію щодо алгоритму дії; викликає почуття необхідності здійснення дії; розповідає про можливості, від яких важко відмовитися; 7) орієнтований на певну цільову аудиторію, враховує її специфіку; 8) може бути використаний у будь-якому жанрі інтернет-комунікації [10, с. 417].

Р. Олійничук розглядає заклик до вчинення дій як те, що «... загрожує громадському порядку, породжує обстановку тривоги і навіть паніку в населення, особливо тих його прошарків, яким загрожує заподіяння шкоди внаслідок вчинення таких дій; дезорганізує роботу органів управління, призводить до порушення нормального режиму праці, навчання, відпочинку громадян. Що виражається лише активною поведінкою – дією, що може полягати в: 1) публічних закликах до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян; 2) розповсюдженні матеріалів такого змісту; 3) виготовленні таких матеріалів; 4) їх зберіганні» [16, с. 107]. Г. Маляр, коментуючи у своєму блозі на «Українській правді» створення та розповсюдження блогером Р. Коцабою антимобілізаційного ролика, що містить активні заклики до ухилення від мобілізації таким чином: «Не варто плутати свободу слова з неконтрольованим словесним потоком власної свідомості. Ваша свобода висловлювань закінчується там, де починаються права інших людей. Якщо ваші слова завдають шкоду людині або безпеці держави, ви будете за них нести відповідальність» [14]. Експертка наголошує, що такі дії «... можна вважати перешкоджанням законній діяльності ЗС України та інших військових формувань в особливий період, що передбачено статтею 114-1 Кримінального кодексу»; у час, коли проти України ведеться гібридна війна, кожному українцю слід розуміти «... де та межа, після якої ваша критика влади перетворюється на зброю проти держави та вас, як громадянина» [14].

Контент-аналіз законодавчої бази України довів, що жоден закон не тлумачить поняття *заклик*. Це ускладнює роботу правоохоронців у протидії таким злочинам. Наприклад:

Стаття 2 Закону України «Про інформацію» проголошує основні принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [7].

Стаття 3 Закону України «Про інформацію» визначає основні напрями державної інформаційної політики: «забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору» [7].

Стаття 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» наголошує: «Забороняється використання друкованих засобів масової інформації для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь; пропаганди комуністичного та / або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки; популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; заподіяння шкоди честі і гідності особи; розголошення будь-якої інформації, що може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його законного представника» [6].

Стаття 28 Закону України «Про інформацію» передбачає неприпустимість використання інформації «для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини» [7].

Стаття 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» підкреслює, що «держава всіма можливими законними засобами не допускає в інформаційних та інших телерадіопрограмах систематичного цілеспрямованого безпідставного загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування), а також забезпечує ідеологічний і політичний плюралізм у сфері аудіовізуальних засобів масової інформації» [8].

Частина 2 ст. 109 ККУ передбачає: «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій – караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той же строк» [12].

Стаття 436 ККУ «Пропаганда війни» проголошує, що «Публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років» [12].

У статті 295 ККУ зазначається, що «Публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років» [12].

Отже, кожному / кожній гарантується право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, з іншого боку – свобода вираження поглядів не повинна містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів,

посягання на права і свободи людини та інших дій, що заборонені національним і міжнародним законодавством.

Заклик до дії у лінгвістичному вимірі

Останніми роками зроблено кілька спроб дати юридичне визначення заклику до дії. Так, у Науково-практичному коментарі до ККУ 2001 р. під редакцією М. Потєбенька *заклик* трактується як «активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення, інших технічних засобів тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни конституційного ладу» [17, с. 7]. Науково-практичний коментар до ККУ 2018 р. це поняття значно розширює: «Публічні заклики передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій. Якщо такі заклики звернені до конкретної особи, вони кваліфікуються як підбурювання до вчинення дій, метою яких є насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади... Публічні заклики можуть мати місце на мітингу, зібранні тощо, а розповсюдження матеріалів – здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо ... Матеріали – письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (дискеті, аудіо- чи відеокасеті) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо – тут виступають засобами вчинення злочину. Адже вони є речами, які знаходяться у динамічному (а не в статичному, на відміну від предмета злочину) стані і за допомогою них суб'єкт впливає на об'єкт цього злочину» [15]. Водночас конкретних лінгвістичних маркерів заклику до дії коментарі не пропонують.

Отже, лінгвістичне роз'яснення понять *заклик* та *публічний* набуває за сучасних умов особливого значення. Словники української мови тлумачать слово *заклик* так:

Великий тлумачний словник сучасної української мови: «Заклик, у ч. 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися куди-небудь // Звук, вигук; що кличе, закликає. 2. Без додатка і до чого. Звернення до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання, відозва, гасло // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе ...» [3, с. 395];

Електронний словник worldwidedictionary.org: «**ЗАКЛИК** (висловлена у формі звертання ідея, політична вимога, завдання), **ВІДОЗВА**, **ГАСЛО**, **ЛОЗУНГ**, **ПОКЛИК**, **КЛИЧ** уроч., **ПОКРИК** рідко. *Козаки почали вже занепадати духом. Та ось до них у табір прийшла незнайома жінка-козачка. – Вона виступила із закликом продовжувати боротьбу з поневолювачами краю (збірник «Легенди»); Порядок з публіцистичними статтями Олександр Петрович [Довженко] пише відозви для засилання у фашистську армію (з підручника); Боліло йому серце, що навіть поміж своїх, у зовсім вузькій організації, топчуть високі лозунги братерства і рівності (Ірина Вільде); Нехай почує древнє плем'є [плем'я] Знов поклик до боїв нових (П. Куліш); Він носив тепер у собі голос, що був молитвою і бойовим кличем (В. Підмогильний);*

Розуму! праці! – тільки й чутно. Хто зразу не перелякався того покрику та брався за діло, того захоплювало життя на свої бистрі хвили (Панас Мирний).

ЗАКЛИК (прохання, запрошення чи вимога прийти, з'явитися куди-небудь), **ПОКЛИК, ВІКЛИК, КЛИЧ** уроч., **КЛИК** поет., **ЗОВ** поет. Яків Претвич з Гаврон, трембовецький староста, прибув перший на заклик свого давнього друга Острозького (І. Ле); Зайти до кухні без поклику Хани не смів ані Куна, ані Лейбуньо, доки вона була в кухні (І. Франко); – *Ходіть-но сюди, – махнув косарям. На клич Семена збіглися люди* (І. Цюпа); *Троянство, знаєш, все голодне Сіпнуло ристю на той клик* (І. Котляревський)» [20].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття *публічний* визначається таким чином: «Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний» [3, с. 1187].

Електронний словник worldwidedictionary.org: «**ПУБЛІЧНИЙ** (який відбувається в присутності публіки, людей), **ПРИЛЮДНИЙ, ПРИВСЕЛЮДНИЙ, ГЛАСНИЙ**. *День публічної карі опришків у Станіславі був наче святом для шляхти* (Г. Хоткевич); *Чи всі так хвилюються перед першими своїми прилюдними виступами?* (А. Хижняк); *Архип Дейнека багатозначно підняв догори зашкарублого пальця, ніби виставляючи його на привселюдний огляд* (С. Добровольський); *Особливістю Нюрнберзького процесу було те, що він був гласним у найширшому розумінні цього слова* (з газети)» [20].

Директор із наукового розвитку Центру політико-правових реформ, фахівець з кримінального права М. Хавронюк пояснює: «Публічним вважається заклик, коли його зблизька чує щонайменше три людини. А розповсюдження матеріалів – це поширення інформації через інтернет, листівки, газети тощо, – *і не є закликом*» [2].

Проте В. Гапончук виокремлює «інші ознаки публічних закликів, з-поміж яких, зокрема: спосіб здійснення публічних закликів: відкритий спосіб, активний вплив; форма публічних закликів: будь-які засоби, будь-яка форма (усна, з використанням технічних засобів, інформаційно-телекомунікаційних мереж), усна, з використанням різних технічних засобів – магнітофона, гучномовця тощо; місце публічних закликів: мітинг, зібрання тощо, місце, що дає змогу вільно сприймати їх необмеженому колу осіб» [5]. Це тлумачення видається таким, що відповідає сучасним реаліям у сфері спілкування та інформування, особливо з огляду на загрози гібридної війни, що охопила всі можливі сфери впливу не лише на фізичне та геополітичне існування нашої держави, а й на суспільну свідомість громадян.

О. Покальчук, виконавчий директор Amnesty International в Україні, у розмові з DW зазначає, що «... українське кримінальне законодавство у сфері інтернету сильно відстає від розвитку технологій. Ще більше відстає юридична та технічна грамотність громадян. Тому правоохоронцям слід приділяти більшу увагу інформаційній роботі, пояснювати, чому репост сепаратистських закликів може вважатись кримінальним діянням» [2].

Deutsche Welle (DW) знайшла у відкритому реєстрі судових рішень 36 вироків, винесених судами з весни 2014 р., що пов'язані з поширенням відповідних закликів через соціальні мережі. Майже половина таких вироків стосується адміністраторів сепаратистських груп у соцмережах «ВКонтакте» та «Однокласники». Наприклад, вирок щодо 25-річного херсонця Юрія Р., який у середині березня 2014 р. «створив

спільноту з публічним доступом «#Новороссия / ОО «Гвардейский фронт» / Херсон», де розмістив статті (пости) агітаційного характеру», що згідно з висновком Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України в УСБ України у Волинській області «провокує зміну конституційного ладу». За схожою схемою розкриті справи щодо діяльності «пабліків» сепаратистського змісту в Києві, Черкаській, Житомирській та Закарпатській областях. У Кіровоградській області більшість розслідувань стосується громадян, які робили репости сепаратистських матеріалів на своїх сторінках у мережах «ВКонтакте» або «Однокласниках». Наявність в обвинувачених від кількох десятків до кількох сотень друзів або підписників дала змогу суду трактувати такі дії як «поширення закликів». У лютому 2016 р. Зарічний суд міста Сум розглядав справу 22-річного студента, який на своїй сторінці «ВКонтакте» під ніком «Богдан Мазепа» перепостив допис однієї з націоналістичних груп. «Надобраніч, не дамо відродитись совку, не дамо толерантній Європі змусити нас прийняти біженців. Повалимо уряд і встановимо ... на чолі із повстанцями» [2].

Предметом дослідження слідства стають навіть коментарі в публічних дописах, – аналізує DW. Ужгородський музикант Юрій Б. прокоментував пост у групі фейсбука «Пересічка Ужгород» із закликом зібратися на мітинг під Закарпатською облдержадміністрацією і написав у коментарях: «Якщо хочете порядку, то треба брати всі в руки зброю і валити ту всю братію, якщо ні, то для чого ці заклики», що було кваліфіковано слідством і судом як публічний залик до захоплення влади [2].

Поняття *залик*, *пропаганда* чи *розпалювання ворожнечі* – як категорії лінгвістичної прагматики і водночас як юридизовані мовні жанри досліджує Л. Ажнюк, наголошуючи, що при розгляді кримінальних справ для аналізу мовленнєвих дій є потреба залучення спеціальних знань лінгвістів і «завданням лінгвістичної експертизи в таких справах є підтвердження або спростування вихідного припущення про те, що в тексті присутній склад мовного злочину – цілеспрямовані мовленнєві дії, що полягають у використанні механізмів прямого й прихованого мовленнєвого впливу на свідомість для ідеологічного домінування, для керування вчинками людей в потрібному напрямі й для здійснення контролю за їхньою поведінкою» [1, с. 36]. Головним напрямом у таких дослідженнях є передусім лінгвістична семантика, лінгвістична прагматика (теорія мовленнєвих актів), теорія прихованого мовленнєвого впливу на свідомість, дискурс-аналіз, що розкриває «механізми мовленнєвого впливу на свідомість, що вибудовуються на поєднанні потенціалу впливу окремих лексичних одиниць, граматичних конструкцій, цілого тексту» [1, с. 35].

В. Гапончук зауважує, що «... поняття *публічні заклики* є частиною ширшого поняття *мовленнєвий акт*, що розглядають у лінгвістиці як мінімальну одиницю дискурсу», і що «перша суттєва ознака поняття *публічні заклики* полягає у тому, що це – мовленнєвий акт, що характеризується локутивним, ілокутивним та перлокутивним компонентами, ... і саме ілокутивний компонент публічних закликів до протиправних діянь стає предметом лінгвістичної експертизи у кримінальних провадженнях» [5, с. 15].

Метод дискурсивного аналізу виявляє «взаємодію комплексу чинників на різних рівнях: мовленнєвого акту (зміст і функції) – тексту (тема, внутрішньотекстові зв'язки, змістова структура, прагматичне фокусування окремих композиційних одиниць, функції) – екстралінгвістичному рівні (соціальні, психологічні, історичні та

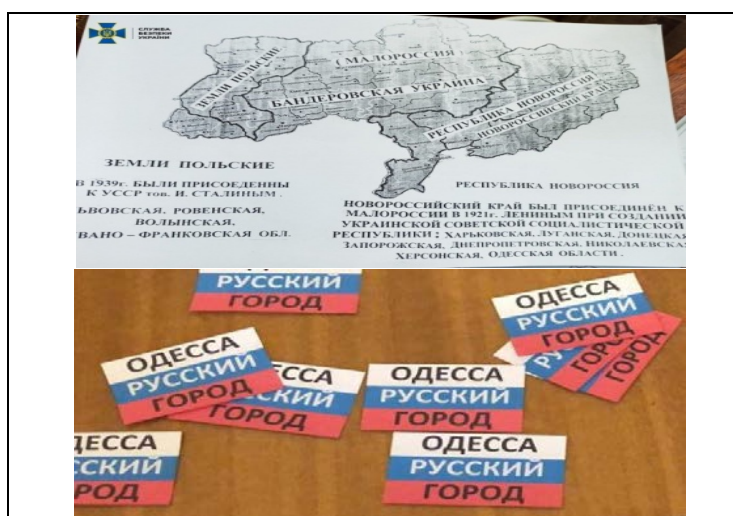
ідеологічні чинники, що в сукупності генерують смислові зв'язки) – міжтекстового аналізу (інтертекстуальні зв'язки всередині дискурсу, що породжують смислові «нарощування») [19, с. 88]. Отже, текст вивчається в «широкому суспільному контексті як репрезентація певної виробленої й усталеної соціальнокультурної, політичної й ідеологічної практики» [1, с. 43]. Л. Ажнюк зазначає, що «закладені в системі мови широкі можливості варіативної інтерпретації дійсності дають безліч можливостей прямого й непрямого словесного втілення цих понять в різножанрових текстах політичного дискурсу». Саме тому «прагмасемантичне ототожнення змісту виявленого в тексті заклику з певним смисловим інваріантом, що задає юридизована матриця нормативного припису», є головним у визначенні протиправності закликів до дій, що реалізуються у формі різножанрових текстів (гасло, агітаційна листівка, публіцистичний текст, стаття, усний виступ, художній твір)» [1, с. 37].

Заклик до дії як прагматична структура може бути прямим («... не дамо відродитись совку, не дамо толерантній Європі змусити нас прийняти біженців. Повалимо уряд і встановимо ... на чолі із повстанцями»), «Якщо хочете порядку, то треба брати всі в руки зброю і валити ту всю братію, якщо ні, то для чого ці заклики» [21] і непрямим, ефективно реалізується попри формальну відсутність у тексті імперативних конструкцій – через підбір певних граматичних структур і лексики, що в конкретній ситуації змушують діяти адекватним чином; використання протиставлення (оцінно-мотивовані заклики), застосування прийомів прихованого мовленнєвого впливу на свідомість, тобто мають маніпулятивний характер («Готовы двигаться дальше?» (запитальне речення), «Марафон, который нельзя пропустить!» (використання заперечення), «Останні примірники “Справа Василя Стуса”» (використання оцінної лексики). Поняття маніпулювання розуміємо як «різновид психологічного впливу, що має прихований характер і спрямований на перекручування процесу пізнання й оцінювання дійсності з метою управління свідомістю (політичною, релігійною) і поведінкою людей (політичною, релігійною)» [9].

До непрямих (прихованих) закликів можна віднести також і креолізовані тексти із зображеннями агітаційного характеру, наприклад: карти, листівки, карикатури тощо.

Блок 1

Приклади креолзованих закликів до дії

URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/30/7250021>

Наголошуючи на тому, що «традиційні наукові розробки в галузі лінгвістики мають здебільшого емпірично-описовий характер, не прагнуть «відтворюваності» результатів» та «не пов'язуються з поняттям *технологія дослідження*», Л. Ажнюк пропонує «композиційну модель висновку лінгвістичної експертизи», що містить «лінгвістичне діагностування реалізації в тексті мовленнєвого акту заклику до дій» і передбачає «застосування певної послідовності формалізованих процедур дискурсивного аналізу для підтвердження або спростування наявності в цьому тексті таких комунікативних складників: 1) належність до політичного дискурсу: зміст і комунікативний контекст вказують на те, що аналізований мовленнєвий акт є частиною суспільно-політичної комунікації; 2) мовець і його адресат виступають політичними суб'єктами цієї комунікації; 3) окреслений певний досяжний «ідеал»; 4) вказівка на певні дії, що є змістом заклику й осмислюються як частина суспільно значущої діяльності, спрямованої на досягнення цього ідеалу; 5) адресат повідомлення виступає потенційним виконавцем цих дій; 6) спонука адресата до виконання цих дій та / або вказівка на необхідність скеровувати свою поведінку на досягнення цих ідеалів; 7) зміст заклику прагмасемантично співвідносний з диспозицією відповідної юридичної норми» [1, с. 40].

Проілюструємо дію композиційної моделі на прикладі лінгвістичного аналізу публікації в стрічці новин на сайті duma.gov.ru/news «Вячеслав Володин: национализм, притеснение малых народов может привести к выходу из состава Украины ряда областей» [4].

Лінгвістична експертиза щодо наявності в тексті заклику до дії довела:

1) належність повідомлення до політичного дискурсу є беззаперечним, оскільки розміщений на урядовому порталі, а зміст і комунікативний контекст указують на те, що аналізований мовленнєвий акт є частиною суспільно-політичної комунікації «*национализм, притеснение малых народов, поведение украинской делегации*» *тощо*;

2) і мовець «председатель Государственной Думы Вячеслав Володин», і його адресат «новой власти Киева стоит начать не с позиции обид и претензий, а с позиции устранения ошибок» виступають політичними суб'єктами цієї комунікації;

3) вираз «может привести к выходу из состава Украины ряда областей» окреслює певний досяжний «ідеал»;

4) речення «Властям Украины стоит задуматься, почему в 2014 году подавляющее большинство – более 96 % жителей Крыма и Севастополя: русские, украинцы, крымские татары, белорусы, армяне, азербайджанцы – приняли решение о вхождении в состав Российской Федерации» містить потенційну вказівку на певні дії, що є **змістом заклику** й осмислюються як частина суспільно значущої діяльності, спрямованої на досягнення цього ідеалу;

5) слова повідомлення «“Нужно не стучать по столу ... а брать от других стран лучшие практики. К примеру, после воссоединения с Россией в Крыму закреплено три государственных языка – русский, украинский и крымско-татарский. В Государственную Думу избираются представители различных народов и народностей. Мы этим дорожим. Это наша сильная сторона – уважение ко всем народам нашей страны”, – подчеркнул Председатель ГД» містять приховану, непряму вказівку на те, що адресат повідомлення виступає потенційним виконавцем цих дій;

б) у частині «Русские, венгры, поляки – на Украине они нацменьшинства, и, несмотря на то, что они граждане Украины, их права постоянно нарушаются. В том числе право на язык, когда Киев принимает закон об украинском языке, как об единственном государственном, и вводит запрет на использование национальных языков в образовательных учреждениях. При этом сложно назвать малым народом 36 % граждан Украины, которые считают русский язык родным» та у частині «Национализм, притеснение малых народов может привести к выходу из состава Украины ряда областей. Это нужно понимать властям Украины и не допускать нарушения прав и свобод проживающих на территории страны этнических групп» міститься вказівка на необхідність скеровувати поведінку на досягнення цих ідеалів, тобто **прихований заклик до дії**;

7) виступ спікера Держдуми РФ В'ячеслава Володіна має прихований маніпулятивний компонент заклику до дії, використовуючи фейкову інформацію: «**национализм, притеснение малых народов ...**», «*русские, венгры, поляки – на украине они нацменьшинства, ... их права постоянно нарушаются. В том числе право на язык, ... вводит запрет на использование национальных языков в образовательных учреждениях*», прийом аксіологічного протиставлення «*Мы этим дорожим. Это наша сильная сторона*», використання заперечувальних конструкцій «*не допускать нарушения прав и свобод проживающих на территории страны этнических групп*». Отже, зміст заклику прагмасемантично співвідносний із диспозицією відповідної юридичної норми: «Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, ... а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 1 ст. 110 ККУ) [12].

Усе зазначене вище дає підстави стверджувати, що аналізований текстовий матеріал містить прихований заклик до дій, конкретний потенційний сценарій розвитку подій «*более 96 % жителей Крыма и Севастополя: русские, украинцы, крымские татары, белорусы, армяне, азербайджанцы – приняли решение о вхождении в состав Российской Федерации*».

Висновки

Комунікативні складники мовленнєвого акту «заклик» можуть бути представлені в тексті на рівні як поверхневої, так і глибинної змістової структури, містити як експліцитну, так і імпліцитну складову, тому прагмасемантичне ототожнення змісту виявленого в тексті заклику з певним смисловим інваріантом, застосування композиційної моделі аналізу тексту є необхідним інструментом у процесі лінгвістичного аналізу повідомлень, що містять прямий чи непрямий заклик до дії, незалежно від його фізичного прояву – в усній чи письмовій формі, у друкованих чи електронних джерелах інформації тощо.

Розроблення та вдосконалення інструментарію для детального аналізу текстів розглядається як перспектива подальших досліджень.

Література

1. Ажнюк, Л. (2017) Лінгвістична параметризація мовного злочину: методологічні підходи. *Мова і суспільство*. Вип. 8. С. 33-46.
2. Бурдига, І., Губар, О. (23.06.2017). За які пости в інтернеті в Україні можуть засудити. DW. URL: <https://www.dw.com/uk>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. (2003). / за ред. Бусел В.Т. Ірпінь: ВТФ «Перун». 1440 с.
4. Вячеслав Володин: национализм, притеснение малых народов может привести к выходу из состава Украины ряда областей. (30.11.2019). *Государственная Дума Федерального собрания Российской Федерации*. URL: <http://duma.gov.ru/news/47139>.
5. Гапончук, В. (2019). Публічні заклики до протиправних дій як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 1 (21). С. 11-21.
6. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (із змінами) від 17.06.2020, № 720-IX. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>.
7. Закон України «Про інформацію» (із змінами) від 01.07.2010, № 2388-VI. (2010). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265t>.
8. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (із змінами) від 16.10.2020, № 3759-XII. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>.
9. Коваль, О. А. (2004). «Соціополіс». Маніпулювання свідомістю у сфері релігійно-політичних відносин як теоретична і практична проблема: поняття маніпулювання. Проблема визначення соціальної ролі маніпулювання. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ: Центр духовної культури. № 39. URL: https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Koval_1.htm.
10. Компанцева, Л. (2016). *Соціальні комунікації для фахівців сектору безпеки та оборони*: підручник. Київ: НА СБ України. 417 с.
11. Коруц, У. (2019). Кримінальна відповідальність за пропаганду війни в Україні: сучасний стан та досвід зарубіжних країн. *Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Вип. 36. С. 91-97.
12. Кримінальний кодекс України (редакція від 28.04.2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
13. Листівки з «Новоросією» і «бандерівською Україною» виявили в Одесі під 2 травня. (30.04.2020). *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/30/7250021>.
14. Маляр, Г. (07.01.2015). Про заклики Коцаби: Свобода язика від мозку – це не свобода слова. *Вікна*. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2015/02/10/29692/view>.
15. Мельник, М. І., Хавронюк, М. І. (Ред.). (2018). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. Київ: ВД «Дакор».
16. Олійничук, Р. (2017). Відмінності між груповим порушенням громадського порядку та закликами до вчинення дій. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 2 (10). С. 107-111.
17. Потебенько, М. О., Гончаренко, В. Г. (Ред.). (2001). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України*. Київ: Форум.
18. Полторац, В. А. (2000). *Социология общественного мнения: учебное пособие*. Киев-Днепропетровск: Арт-Пресс.
19. Чернявская, В. Е. (2006). *Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия*. Москва: Флинта.
20. *WorldwideDictionary.org, 2012-2017*. (2017). URL: worldwidedictionary.org.
21. *Zaxid.net*. (2020). URL: <https://zaxid.net/news>.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ ПОНЯТТЯ ЗАКЛИК ДО ДІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО КЛЮЧОВИХ МАРКЕРІВ

Поняття заклик до дії як категорію лінгвістичної прагматики й водночас юридизований мовний жанр визначаємо таким чином: цілеспрямовані мовленнєві дії, що полягають у використанні механізмів прямого й прихованого мовленнєвого впливу на свідомість для керування вчинками людей в потрібному напрямі, при чому мовленнєвий акт є частиною суспільно-політичної комунікації; мовець і його адресат виступають політичними суб'єктами цієї комунікації; у заклику міститься вказівка на певні дії, що є змістом заклику й осмислюються як частина суспільно значущої діяльності, спрямованої на досягнення певного ідеалу; адресат повідомлення виступає потенційним виконавцем цих дій; адресат спонукає до виконання цих дій та / або вказує на необхідність скеровувати поведінку на досягнення цих ідеалів; зміст заклику прагмасемантично співвідносний з диспозицією відповідної юридичної норми.

Заклик до дії (англ. *call-to-action*) має такі маркери:

- 1) спрямований на переконання зробити будь-яку дію;
- 2) об'єднання у просуванні на інший рівень комунікації;
- 3) використання дієслів наказового способу для нівелювання когнітивних бар'єрів у свідомості споживача інформації – люди слідуєть вказівкам, не аналізуючи їх;
- 4) викликає почуття необхідності вчинити дію прямо зараз;
- 5) може пропонувати рішення якої-небудь проблеми або підказувати шляхи її вирішення;
- 6) працює, коли викликає емоційну реакцію; надає інформацію щодо алгоритму дії; викликає почуття необхідності здійснення дії; розповідає про можливості, від яких важко відмовитися;
- 7) орієнтований на певну цільову аудиторію, враховує її специфіку;
- 8) може бути використаний у будь-якому жанрі інтернетної комунікації;
- 9) як прагматична структура може бути прямим і непрямим, ефективно реалізується попри формальну відсутність у тексті імперативних конструкцій – через підбір певних граматичних структур і лексики, що в конкретній ситуації змушують діяти адекватним чином; використання протиставлення (оцінно-мотивовані заклики), застосування прийомів прихованого мовленнєвого впливу на свідомість (запитальне речення), (використання заперечення), (використання оцінної лексики);
- 10) форма публічних закликів: усна, із використанням технічних засобів, інформаційно-телекомунікаційних мереж, усна, із використанням різних технічних засобів – магнітофона, гучномовця, письмова, знакова тощо;
- 11) місце публічних закликів: мітинг, зібрання, інтернет-платформи, форуми, соціальні мережі тощо, місце, що дає змогу вільно сприймати заклики необмеженому колу осіб.

МЕТОДОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

АГЕНТИ ВПЛИВУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ВПЛИВУ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дмитро ДУБОВ, Ірина КОРЕЦЬКА

Вступ

Агресія РФ проти України реалізується із застосуванням широкого комплексу заходів, метою яких є вплив на обороноздатність держави, її економічний потенціал, стабільність політичної системи, морально-психологічну стійкість українських громадян і в такий спосіб схилення Української держави та українського суспільства до прийняття умов агресора. Ці заходи вживаються в межах цілісних операцій впливу, що їх американські експерти визначають як «скоординоване, інтегроване та синхронізоване застосування традиційної дипломатії, інформаційних, військових, економічних та інших спроможностей як під час мирного часу, так і у кризовий, конфліктний чи постконфліктний період для досягнення поглядів, поведінки чи рішень іноземних цільових аудиторій, що відповідають інтересам та цілям США» [18].

Операції впливу з боку РФ (що стають ідейним продовженням радянської концепції «активних заходів» [5], що в сучасній Росії отримали назву «заходи сприяння») широко використовують потенціал «агентів впливу» – осіб, чия діяльність спрямована на формування в атакованих країнах сприятливої для агресора суспільної думки чи впливу на прийняття в цих державах позитивних для агресора управлінських рішень. По суті, їхня діяльність є ключовим елементом ведення підривної діяльності проти політичних систем демократичних держав та інформаційно-психологічної війни проти їхніх громадян.

Такі особи є каналом поширення пропаганди, впроваджують ворожі наративи та меседжі в інформаційному просторі, забезпечують видимість суспільної підтримки чи осуду певних політико-управлінських рішень. У радикальніших випадках вони можуть використовуватися для дестабілізації політичної системи держави, порушення суспільної злагоди та розбурхування конфліктних тем, а отже, допомагати ворожим розвідувальним органам досягати їхніх деструктивних цілей. Зауважимо, що в певних випадках діяльність таких агентів може бути майже не відмінною від їхньої повсякденної професійної діяльності, що, проте, здійснюється в певному ракурсі. Наприклад, зменшення фінансування певних напрямів наукової чи військової діяльності, ініціювання скорочень у структурах, що можуть становити небезпеку для іншої країни під приводом «реформ» / «оптимізації». Зрештою така діяльність завжди спрямована на допомогу іноземним структурам і державам. Як зазначав в одному зі своїх виступів один із колишніх директорів ЦРУ У. Кейсі, агенти впливу небезпечні не тим, що займаються військовим чи політичним шпигунством, а тим, «що вони ходять поміж нас, читають нецензуровані варіанти технічних публікацій, користуються законним правом вимагати документи з наших архівів, отримують зиск від витоку

інформації, що вони перетворюють на зброю, дослухаються до наших публічних дебатів, діють у невеликих групах людей за зачиненими дверима» [19].

Країни Заходу вже висловлюють своє занепокоєння подібною ситуацією, констатує наявність як окремих російських агентів впливу в демократичних країнах (наприклад, Велика Британія, Німеччина, Франція [7] чи Греція [3]), так і цілих мереж таких агентів, про що у 2018 р. заявив Генеральний директор Департаменту зовнішньої розвідки Естонії Мікк Марран (*Mikk Marran*) [2].

Незважаючи на те, що поняття *агенти впливу* досить широко використовується у світовій та українській публіцистичній та, частково, науковій літературі, предметних наукових досліджень (принаймні відкриті) із питань чіткого розуміння сутності цього поняття майже немає. До теми використання агентів впливу та сутності цього феномена звертаються у своїх дослідженнях А. Гольцов [4], В. Богданович [1], Я. Жарков, М. Петрик [6], М. Присяжнюк [12], В. Паливода [11]. Варто зазначити спробу класифікації агентів впливу, зроблену Р. Шутовим [13]. Поміж закордонних авторів варто згадати Д. Кукса [17], Л. Трандафір [22], З. Хусаїні [16].

Водночас ці роботи зосереджуються переважно на загальних аспектах проблеми, приділяючи замало уваги термінологічним аспектам, спробам запропонувати несуперечливу класифікацію агентів впливу, а також визначити чіткі ознаки, що виокремлюють діяльність агентів впливу поміж інших форм деструктивної діяльності (зокрема, шпигунства). Отже, ці питання залишаються досі невирішеними частинами загальнішої проблеми.

Щодо сутності поняття агенти впливу

В Україні питання пошуку та протидії агентам впливу (передусім російським) особливо загострилося з початком бойових дій у 2014 р. Водночас актуальною проблемою досі є формування достатньої нормативно-правової бази для притягнення таких осіб до відповідальності, механізмів їх чіткої ідентифікації та недопущення використання поняття *агент впливу* для обмеження свободи слова та думки (ст. 34 Конституції України) [9].

Іноземні країни (передусім із демократичними політичними системами) шукали й шукають механізми протидії, однак так само натрапляють на принципові складнощі, подолання яких може створити ефективнішу систему протидії гібридним загрозам:

- критерії віднесення певних осіб до агентів впливу;
- вдосконалення нормативно-правового поля держави з метою забезпечення правових основ протидії агентам впливу;
- механізми недопущення використання поняття *агент впливу* для обмеження свободи слова та думки.

Базовою ж проблемою постає принципова складність дати чітке визначення сутності поняття *агент впливу*, що могло б бути використано не лише як складова суспільної дискусії, але і як юридично значуще поняття, адаптоване до використання у нормативно-правовому полі та правоохоронній (контррозвідувальній) діяльності.

«Словник розвідувальних термінів та визначень», підготовлений ЦРУ у 1978 р. для американського розвідувального товариства, визначав агента впливу як «особу, якою маніпулює іноземна розвідувальна організація для використання її позиції задля впливу на громадську думку чи осіб, які приймають рішення у спосіб,

що буде сприяти досягненню цілей країни, яку представляє ця організація» [15]. Цікавим є уточнення, що агенти є особами, якими саме маніпулюють, тобто свідомо співпраця з розвідувальними організаціями не є обов'язковою, передбачається можливість використання таких агентів наосліп (без їхнього відома про реальні цілі публічної діяльності, що вони ж і здійснюють).

Держдепартамент США в одному зі своїх звітів 1986 р. визначав агента впливу як особу, «яка підтримує і просуває радянські інтереси, як відкрито, так і приховано ... Частіше за все таких осіб вербують на ранніх етапах життя і не закликають просувати радянські інтереси доки, вони не обійматимуть впливову позицію в уряді, бізнесі, науці чи медіа. Такі агенти можуть бути мотивовані ідеологічно, фінансово, примусово (через шантаж) чи політичну підтримку» [14].

У постійно оновлюваному офісом директора Національної розвідки США словнику термінів і визначень для співробітників контррозвідки Міністерства оборони США [20] наводиться ціла низка визначень агентів впливу з різних словників у сфері безпеки і оборони. Зокрема:

- за визначенням The Air Force Office of Special Investigations (AFOSI) Manual 71-142, агент впливу – це «агент певної структури, що використовує його чи її позицію для впливу на суспільну думку або осіб, які приймають рішення, для досягнення результату в інтересах країни, чия розвідувальна структура управляє цим агентом» [20]. Зважаючи, що «агент» завжди визначається як свідомий співробітник іноземної розвідки, несвідоме використання осіб для такої діяльності фактично виключається;

- «особа, діяльність якої скеровується розвідувальною організацією для використання її позиції з метою впливу на громадську думку чи осіб, які приймають рішення, для досягнення результату в інтересах країни, чия розвідувальна структура керує цим агентом [20];

- «особа, яка діє в інтересах супротивника, відкрито не декларуючи таку відданість та намагаючись справляти свій вплив приховано, але не обов'язково, збирає розвідувальні чи компрометантні матеріали» [20];

- «агент, який керується розвідувальними вказівками та використовує свою офіційну позицію (або в інший спосіб) для справляння впливу на політику, громадську думку, перебіг певних подій, діяльність політичних організацій та урядових структур у країні, що є метою такої активності» [20].

Л. Трандафір (*Lenuța Trandafir*) пропонує вважати агентами впливу «осіб, яких наймають суб'єкти створення та поширення хибної інформації (англ. *misinformation services*), часто всередині країни, де здійснюються операції (впливи). Вони є позаштатними співробітниками [розвідки], іноді усвідомлюють всі наслідки своєї ролі й завжди усвідомлюють, що пов'язані з контролюючим суб'єктом» [22]. Роль останнього майже завжди виконує співробітник розвідувальної служби.

Очевидно, що жодне з наведених визначень не дає належної чіткості й прозорості визначення поняття *агент впливу* та критеріїв віднесення діяльності особи до діяльності агента впливу. Водночас до зазначених більш-менш сталих критеріїв можна віднести:

- прихованість дій;
- мотивованість діяльності;
- «включеність» у культурний / громадський контекст;
- легітимний високий статус у «цільовому» суспільстві.

Говорячи про прихованість дій агента впливу, відомий фахівець із протидії «активним заходам» Д. Кукс (*Dennis Kux*) зазначав, що з усіх форм «чорної» діяльності в межах «активних заходів» саме роботу агентів впливу виявити чи не найскладніше, адже вона має значно меншу видиму частину, ніж, наприклад, робота організацій прикриття чи комуністичних партій [17].

Базовим критерієм при цьому має бути мотивація діяльності: від прямого фінансового утримання, надання бізнес-привілеїв до збереження життя (зокрема життя рідних). М. Марран також відносить до мотивувальних чинників увагу ЗМІ та політичну підтримку [2], а у звіті Держдепартаменту США 1986 р. названо також задоволення власного еґо та переконання в тім, що він стає ефективним каналом висловлення позиції / впливу в іншій державі [14]¹. Радянський дисидент А. Сахаров також указував на ідеологічно мотивованих і «прогресивних» агентів впливу (які вважають співпрацю з КДБ модною чи навіть престижною) [21].

Особливим моментом мотивації є усвідомленість (а отже, умисність) діяльності агента впливу. Досить дискусійним є положення про обов'язковість безумовного (безпосереднього) зв'язку між суб'єктом і певною структурою іншої держави як критерій сприйняття особи як агента впливу. З одного боку, такий зв'язок свідчить про усвідомлення наслідків діяльності й переслідування визначених цілей, а його відсутність дає змогу зараховувати осіб не стільки до агентів впливу, скільки до «корисних ідіотів» (англ. *useful idiot*). З іншого – наприклад, експерти можуть обстоювати певну позицію, перебуваючи під впливом своїх колег з інших країн, навіть якщо ці колеги безпосередньо не пов'язані з відповідними структурами / службами своєї країни, але обстоюють її панівну зовнішньополітичну лінію.

Водночас щодо наслідків для національної безпеки та / або стабільності суспільно-політичної ситуації усвідомленість / неусвідомленість діяльності агентів впливу принципового значення не має. Навпаки, саме наявність таких наслідків, якщо особа не сприяла їх запобіганню, певним чином «врівноважує» неусвідомлену та усвідомлену діяльність. Отже, з погляду ефективної протидії діяльності агентів впливу, неусвідомлена допомога іноземній державі (якщо з'ясується, що така здійснювалася) має каратися, як і усвідомлена. Чинник неусвідомленості, так само, як і діяльність «у становищі» «корисного ідіота», можуть бути лише «пом'якшувальними» обставинами при винесенні вироку.

«Включеність» у культурний / громадський контекст означає певну визначену позицію особи як члена «цільового» суспільства, іншими словами право на постійне проживання. Це може бути громадянство, вид на проживання, посвідка на постійне проживання для іноземця або інший механізм «включеності». Лише в такому випадку агент впливу може набути в «цільовому» суспільстві певного статусу.

Від престижу та статусу безпосередньо залежать переконливість агента впливу. Публічно дотримуючись збалансованих, поміркованих поглядів, такий агент може створити враження, що є повністю нейтральною та незацікавленою стороною, що діє винятково в інтересах країни перебування [16]. Водночас підкреслення продержавницької позиції, що, проте, відрізняється від поглядів чинної влади, є одним із механізмів забезпечення ефективності діяльності агентів впливу.

¹ Щоправда, обидва мотиви стосувалися саме агентів впливу, які працювали на боці СРСР як супердержави.

У випадку ефективної діяльності впливовість агента впливу з часом зростатиме, одночасно зменшуючи вірогідність його сприйняття як джерела дезінформації. Це дає йому можливість поступово формувати власну дезінформаційну мережу, члени якої можуть і не знати про цілі керівника та загалом про їх використання як інструменту справляння впливу [16].

Проте наразі невизначеним є модуль суспільної значущості / позиції / посади агента впливу. Переважна більшість дослідників акцентує увагу на таких «обов'язкових можливостях», як вплив на громадську думку та на осіб, які приймають рішення. Д. Кукс зазначав, що в умовах холодної війни «ідеальна позиція для агента впливу – це хтось близький до керівників західних чи неприєднаних країн» [17]. Однак таких позицій є значно більше: фактично до них сьогодні можна віднести низку професійних груп, що мають відповідні офіційні можливості для справляння впливу:

- журналісти;
- експерти (урядові та неурядові, зокрема керівники НУО);
- політичні діячі;
- популярні блогери;
- державні службовці (від середньої ланки і вище);
- науковці;
- радники (при державних органах або окремих посадових особах);
- творчі працівники (актори, митці й інші);
- релігійні діячі.

Схожі уразливі групи наводив у своїх роботах і А. Сахаров [21]. Зокрема він указував на журналістів, письменників, урядових радників, очільників преси та телебачення. Вітчизняні дослідники діяльності спецслужб, зокрема В. Паливода (оцінюючи дії російської розвідки у країнах Балтії, але ці висновки можуть бути екстрапольовані на ситуацію загалом), зазначав, що «об'єктами розвідувального інтересу СЗР та ГРУ є литовські громадяни, які можуть надавати необхідну інформацію чи впливати на рішення державних інституцій або на громадську думку. До кола потенційних «цілей» згаданих спецслужб у Литві входять не лише чиновники і військові, а й перспективні студенти, молоді політики, журналісти і вчені» [11].

Такий перелік не є вичерпним, однак, окреслює найкритичніші групи, що мають бути в полі постійної уваги з боку відповідних державних безпекових структур.

Крім указаних вище груп, окрему складність щодо ідентифікації агентів впливу становлять особи, які перебувають біля «статусних» суб'єктів і можуть впливати на них: чоловіки / дружини, співмешканки / співмешканці, родичі й інші особи.

Агенти впливу vs шпигуни

Визначення критеріїв віднесення осіб до агентів впливу допомагає визначитися з «полем» / сферами, методами та передумовами їхньої діяльності, конкретизує [можливий] склад злочину та дає змогу відокремити їхні дії від інших, спрямованих на заподіяння шкоди національній безпеці України, або які можна класифікувати як інформаційну суспільно небезпечну діяльність [10].

Одним з таких понять є *шпигунство*. Розрізнення діяльності шпигунів та агентів впливу може бути використане для розрізнення міри покарання (зокрема можливості засудження за кількома статтями).

Дослідники відрізняють агентів впливу від агентів, найнятих розвідувальними службами для збирання інформації [16], проте часто, як свідчитимуть кейси, наведені нижче, агенти впливу засуджувалися як шпигуни, що фактично «звужує» їхню вину.

Певну зачіпку в розрізненні понять дає чинник **громадянства**. У кримінальних кодексах європейських країн шпигунство і державна зрада (її предмет у різних кодексах відповідає описаним вище діям агентів впливу) є діями проти країни (її безпеки, національних інтересів, безпеки нації тощо), що переважно входять до статей під аналогічною назвою або до загальної статті «зрада держави та шпигунство». Проте суб'єкти вчинення шпонажу та державної зради можуть *відрізнятися громадянством*. Зокрема у кримінальному кодексі Франції (ст. 411-2 – 411-11) ¹ суб'єктами зради можуть бути тільки французи, шпигунства – будь-яка інша особа. На відміну від такого розуміння суб'єкта шпигунства агент впливу, як було зазначено вище, не обов'язково повинен мати громадянство, але будь-яку законну форму «включеності» в культурний / громадський контекст країни перебування. Водночас у кримінальних кодексах, наприклад, ФРН, § 94; Італії, ст. 241; Угорщини, § 147, Естонії, ст. 62, 63, Болгарії, ст. 98 та багатьох інших, у шпигунській та зрадницькій діяльності можуть бути обвинувачені особи незалежно від громадянства.

Порівняння статей відповідної тематики кримінальних кодексів європейських країн дає змогу стверджувати різну **усвідомленість дій і предмет діяльності** шпигунів та агентів впливу (поняття не використовується).

На відміну від агентів впливу шпигуни можуть діяти тільки *усвідомлено* (у кримінальних кодексах багатьох європейських країн зазначений «прямий умисел») і є пов'язаними з конкретними іноземними організаціями / службами, тобто діють за їхнім завданням (вказівками). У кримінальному кодексі Польщі поняття *шпигунство* навіть повністю замінене участю в «діяльності іноземної розвідки».

Предметом діяльності шпигунів є *відомості*, збирання / добування, збереження, передача / пересилання, повідомлення, надання доступу, викрадення, купівля, публічне оголошення (зокрема, через ЗМК) ² яких негативно впливає / може завдати шкоди державі, її національній безпеці, інтересам нації тощо. Найчастіше такими відомостями є державна таємниця, проте також часто до таких відомостей належать «*інші відомості*», які можуть бути використані іноземною державою / її розвідкою тощо на шкоду національній безпеці держави / її народу / інтересам тощо. В Україні «предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, що матеріалізовані у відповідному документі чи виробі» [19].

Узагальнено за визначеннями, поданими у згаданому вище словнику термінів і визначень для співробітників контррозвідки Міністерства оборони США, шпигунство також пов'язують саме з відомостями / інформацією: діяльність розвідки [певної держави, забороненою законами держави, проти якої вона здійснюється], спрямованої на отримання [секретної] інформації таємними засобами [20].

Деталізація «маніпуляцій» з інформацією / відомостями, визначення видів таких відомостей та визначення свідомого здійснення дій є тими пунктами, що

¹ Тут і далі подається певна узагальнена інформація за кримінальними кодексами Литви, Естонії, Франції, Італії, Німеччини, Болгарії, Польщі, Чехії, Швейцарії, Іспанії та Австрії.

² Кримінальний кодекс Іспанії ще додає підроблення та пошкодження цих відомостей (ст. 584).

використовуються в багатьох кримінальних кодексах європейських країн для конкретизації дій «шпигунство». Водночас іноді до «маніпуляцій» з відомостями як діяльності шпигунів додається «інша діяльність» на допомогу іноземній державі (її розвідувальним органам, організаціям чи представникам) проти держави – цілі впливу (її безпеки, інтересів, народу тощо).

Парадоксально, але чітке визначення поняття *агент впливу* робить його менш практично придатним. Це впливає з поняття кваліфікації злочину як *точно* встановлення відповідності вчиненого складу конкретного злочину, закріпленого в кримінальному законі. Отже, таке цілісне визначення агента впливу як «особи, що перебуває на зв'язку (прямому чи опосередкованому) з іноземною розвідувальною або іноземною організацією, керується їхніми вказівками та приховано використовує свою посаду або суспільний статус (але при цьому не займається шпигунством) в інтересах тієї країни, зі структурами якої вона перебуває на зв'язку, для впливу на суспільну думку, діяльність політичних організацій, порушення процесу реалізації політичних практик чи заради впливу на осіб, які приймають рішення» при спробі його використати для притягнення особи до відповідальності постане необхідність доводити кожне зі вказаних положень: наявність зв'язку та вказівок, використання посади, наявність здійсненого впливу на конкретні сфери чи явища тощо. Довести це буде або надзвичайно складно, або й просто неможливо.

Отже, маємо визнати, що поняття *агент впливу* має, швидше, науково-методологічний, ніж суто практичний вимір. Воно описує явище як таке, його сутність, ключові характеристики, але майже не придатне для практичної протидії діяльності агентів впливу. При цьому тематика досліджень «агентів впливу» досі залишається надзвичайно широкою для подальшого опрацювання. Зокрема все ще невирішеними залишаються питання щодо класифікації юридичних осіб як «агентів впливу», пошуку балансу між демократичними свободами та протидією діяльності таким агентам (особливо у сфері інформаційних і медіавідносин). Важливими були б подальші дослідження щодо створення докладнішої та чіткішої класифікації «агентів впливу» за різними ознаками.

Проблеми практичного використання концепції агентів впливу

Ключовим залишається питання критеріїв віднесення певних осіб до агентів впливу та загалом усвідомлення суті поняття *агент впливу*. До сукупності таких критеріїв, як прихованість дій, мотивованість діяльності (зиск), «включеність» у культурний / громадський контекст та легітимний високий статус у «цільовому» суспільстві, додаються абсолютно неоднозначні критерії зв'язку з розвідувальними службами, обов'язкового отримання вказівок від них та загалом критерій справляння [потрібного] впливу.

У переважній більшості зазначених підходів до поняття увага акцентується на тім, що діяльність агента скеровується саме розвідувальною структурою держави, що здійснює вплив. Отже, як агент, особа, яка справляє вплив, має штатно (співробітник розвідки) або позаштатно (завербований агент) безпосередньо співробітничати з іноземною розвідкою. Проте дуже часто (особливо в умовах своєї «гібридизації апаратів зовнішньополітичного тиску» авторитарних держав) таке обмеження може значно ускладнити доведення належності осіб до агентів впливу. Особливо якщо такого агента скеровує не офіційна розвідувальна структура, а одне із силових (або взагалі формально цивільних) міністерств / структур іншої країни. Прикладом є діяльність

митців і діячів культури, які можуть отримувати від іноземного міністерства культури певні інструкції (побажання). За критерієм безпосереднього зв'язку з іноземною розвідкою такі діячі не потраплятимуть до категорії агентів впливу. Крім того, іноземна держава може навмисно поставити завдання справляння впливу організації, що [офіційно] не має стосунку до уряду та розвідувальної діяльності (приклад – «фабрика тролів» Є. Пригожина). У результаті особа, яка діє за вказівкою такої організації, також не потраплятиме до категорії агентів впливу.

Не завжди зрозуміло, що можна вважати справлянням [потрібного] впливу такого агента та чи має оцінюватися його ефективність (і якщо має, то як саме). Найочевиднішими критеріями оцінювання ефективності видаються масовість (кількісні показники аудиторії, до якої було донесено думку агента впливу) та / або оцінка характеру прийнятих рішень (авдиторією, якщо кроки очікувалися від неї, або самого агента, якщо він є особою, яка ухвалює рішення).

Однак конкретизація за сферою діяльності агента створює багато винятків. Наприклад, журналісти як агенти впливу можуть вплинути на значну аудиторію, яка є їхніми читачами, отже, що масовішим є видання (ЗМК), то значнішим є вплив. Але, якщо йдеться про видання з незначними накладками, що, проте, справляють значний вплив на життя невеликих груп (територіально-місцева преса) або осіб (ділові видання), то критерій масовості вже не матиме принципового значення. Ще один приклад – діяльність церковних структур. З одного боку, критерій масовості вимірюється кількістю парафіян, «охоплених» відповідними проповідями, але існує ще практика індивідуального духовного супроводу (зокрема осіб, які ухвалюють рішення, – високопосадовців, політичних діячів, бізнесменів тощо).

Встановлення факту вказівок від іноземної розвідки, вочевидь, є справою контррозвідувальних органів держави. Але питання може поставати вже стосовно того, що можна вважати такою вказівкою і якою вона має бути, щоб стати доказом вини проти агента впливу. Це порушує питання про законність здійснення негласних дій (адже іншим способом такі докази навряд чи можна зібрати) стосовно особи, яка ще не вчинила злочину, а лише користувалася базовим правом людини на свободу думки й висловлювала свою позицію, скажімо, через особисте листування.

Останнє зауваження багато в чому є ключовим для всієї концепції «боротьби з агентами впливу», адже порушує перед практиками (і значною кількістю теоретиків) питання вододілу між реалізацією права на свободу слова та зловживанням такою свободою проти національної безпеки. Справа П.-Ш. Пате засвідчила, що людина може 20 років здійснювати деструктивну діяльність, не потрапляючи в поле зору спеціальних служб (за деякими даними, французька контррозвідка вийшла на Пате випадково: стеження велося за одним зі співробітників радянського посольства, який і зустрівся з Пате). Справа Пате демонструє, що довести факт зловживання свободою слова в інтересах іншої держави буває досить складно, а якщо агент впливу не займається іншою протизаконною діяльністю (наприклад, порушуючи закони про фінансові операції чи збираючи таємну інформацію), покарати його стає майже неможливо.

Водночас, як уже стверджувалося в дослідженні, якщо усвідомлення суті поняття *агент впливу* має практичну сторону, адже через узагальнений опис характеру діяльності дасть змогу визначити критерії пошуку агентів, з'ясувати механізми та інструменти їхньої діяльності тощо, то закріплення поняття в нормативних документах може лише додатково ускладнити боротьбу з такими агентами. Кожний

із наведених у визначенні елементів (складників поняття) вимагатиме доведення, зокрема наявності зв'язку та вказівок від іноземної розвідки, справлений [потрібний] вплив тощо.

Одним із ключових питань превентивних дій у боротьбі з агентами впливу є питання «де і як шукати агентів впливу?».

Вочевидь, базовим критерієм пошуку залишається належність осіб до певних професійних чи соціальних груп, що є об'єктом першочергового інтересу для іноземних держав. Перелік таких груп може розширюватися через збільшення можливостей доступу до інформації та способів її поширення.

Пріоритетним інструментом роботи з такими «групами ризику» має стати підвищення прозорості їхньої діяльності, під якою розуміється передусім прозорість структури доходів (а можливо, і видатків).

Проблема полягає також у тому, що далеко не завжди агент впливу та «кандидат» у такі агенти має безпосередній фінансовий зиск. Для журналістів це може бути пріоритетний доступ до перших осіб іншої держави чи отримання ними певних міжнародних призів (як варіант – грантово забезпечені відрядження до важливих для журналістів регіонів), для творчих працівників – проведення концертів, творчих вечорів чи виставок, для політичних діячів – запрошення для виступів у контрольованій іншою державою ЗМК тощо. Далекі не всі «зиски» з цього переліку можуть бути відслідковані та мають фінансові показники. Крім того, не завжди вигодоотримувачем може виявитися сам агент впливу – в окремих випадках ним може стати його найближче оточення або особи, яких він сам визначить.

Одним із варіантів утримання ситуації може бути використання трипозиційної схеми, за якою, якщо особа, яка входить до «груп ризику», проголошує тези (або вдається до дій), співзвучні позиціям офіційних осіб іншої держави, та / або отримує «зиск» з боку цієї держави (що може бути встановлено за допомогою моніторингу відкритих джерел), це стає причиною її додаткової перевірки на предмет зв'язків з іноземною розвідувальною структурою / організацією. Встановлена за результатами такої перевірки наявність зв'язку стає основою для проведення повноцінного розслідування.

Питанням, що в цьому дослідженні не зачіпається, проте є важливим, є кваліфікація суддівського корпусу, що розглядає справи, пов'язані з діяльністю агентів впливу. Якщо в деяких країнах існують спеціальні судові органи, що розглядають справи розвідки або злочини проти національної безпеки, то в більшості країн (зокрема в Україні) це покладається на суди загальної юрисдикції. Проблема кваліфікації доповнюється питанням допуску суддів до державної таємниці.

Отже, насправді практичних можливостей протидії агентам впливу небагато, але їх реалізація може суттєво ускладнити намір справляти через них потрібний вплив.

Умовно практичні кроки можуть бути розділені на три групи.

Перша – зробити для агентів впливу «токсичною» (небезпечною з погляду права) взаємодію з іноземними структурами, що надають необхідну підтримку їхній діяльності, скеровують їх, надають їм відповідні преференції тощо. Це потребує створення механізму надання таким іноземним структурам офіційного в Україні юридичного статусу «підприємна організація» з відповідними правовими наслідками взаємодії з такими структурами для українських громадян та іноземних громадян / осіб без громадянства, які офіційно перебувають на території України.

Це може бути здійснено в різний спосіб, із різним ступенем жорсткості закріплення в чинному законодавстві. Наприклад, через прийняття окремих законів України «Про державу-агресора» або «Про підривні організації» (як варіант «Про розвідувально-підривну діяльність»), через коригування Закону України «Про санкції» або через внесення змін до одного з профільних безпекових законів (наприклад, «Про національну безпеку»). Вибір впливатиме на чіткість і гнучкість переліку «підривних організацій», а також до певної міри – визначатиме ступінь суспільної легітимності такого переліку. На нашу думку, найраціональнішим є прийняття саме окремого закону «Про підривні організації», використавши як модель Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

Друга – відслідковування фінансових потоків (передусім для осіб, які належать до «груп ризику»). Зокрема через посилення прозорості та криміналізацію певних видів грошових надходжень. Водночас акцент має бути зроблений на більшій прозорості, а не покаранні. Підвищення прозорості фінансових потоків – апробований шлях боротьби з кримінальними правопорушниками, яких неможливо / дуже складно) притягнути до відповідальності за іншими статтями (що стосуються їхньої безпосередньої злочинної діяльності). Насамперед, ідеться про використання досвіду боротьби з відмиванням коштів та протидії тероризму.

Наприклад, у США 1970 р. прийняли Bank Secrecy Act [23], ключовою метою якого було у спосіб підвищення прозорості здійснення фінансових операцій не допустити відмивання коштів. Поміж ключових ідей цього документа (що потім лише розширювалися) була, зокрема, вимога до приватних осіб, банків і фінансових інституцій щодо розроблення інструментів ідентифікації джерел і руху коштів як усередині країни, так і з-за кордону до США, вимога до банків звітувати про перекази понад 10 тис. дол, ідентифікувати осіб, які здійснюють такі перекази, та мати документальні підтвердження щодо всіх фінансових транзакцій.

Інший варіант – заходи з протидії тероризму. Дж. Гельцер (*Joshua Geltzer*) та Ч. Купчан (*Charles Kupchan*) звертають увагу на те, що російська дезінформаційна діяльність (як частина загальних інформаційних зусиль РФ, спрямованих проти інших держав) має багато спільного з філософією діяльності терористів [24]. Наприклад, лідер «Аль-Каїди» О. бін Ладен завжди визнавав, що його організація ніколи не зможе прямо перемогти США, отже, його метою стала атака на американське суспільство, його залякування та дезорієнтація.

Усі зусилля, яких доклав Західний світ для протидії діяльності терористів, цілком можуть бути адаптовані до нових умов: криміналізація допомоги іноземних урядів, що спрямовується для впливу на вибори, підвищення прозорості руху коштів (що є неодмінною умовою протидії діяльності терористів), запровадження додаткових санкцій проти осіб, які підозрюються в намаганнях впливати на вибори, посилення освіти щодо недопустимості таких втручань та базових практик протидії їм.

До цієї ж групи можна віднести й подальше збільшення прозорості доходів населення. Незважаючи на досі недосконалу систему електронного декларування, варто розглянути можливість розширення сфери її застосування. На цей момент вона охоплює лише державних службовців та окремих представників недержавного сектору.

Вочевидь, є сенс розширити сферу застосування цього інструменту, включивши до нього такі уразливі для інтересу іноземних країн та організацій групи, як

журналісти, науковці, радники (при державних органах або при окремих посадових особах, зокрема іноземні), а також митців. Запровадження цих нововведень потребуватиме відповідної соціально орієнтованої адвокаційної кампанії. Ця кампанія має позиціонувати розширення суб'єктів декларування поза контекстом логіки «декларування – боротьба з корупцією», закріплюючи тезу «декларування – це підвищення прозорості, а отже, зміцнення національної безпеки». Можливо, інструменти декларування для додаткових категорій осіб частково відрізнятимуться (у бік зменшення об'єктів декларування), але вони будуть необхідними.

Третя – уточнити статті ККУ, зменшивши їхню варіативність і можливість подвійних трактувань. Застосування ст. 111 ККУ в поточному вигляді є малоефективним і потребує суттєвої редакційної сегментації та однозначнішого визначення суті об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада». Диспозиція частини першої ст. 111 має бути сегментована на кілька частин відповідно до форм, у яких може виявлятися державна зрада. Водночас сегментація за формами державної зради потребуватиме визначення понять *шпиунство* та *підривна діяльність*. У другому випадку можливими є два варіанти вирішення: конкретизація дій, що становлять зміст поняття *підривна діяльність* без називання цього поняття, або закріплення цих дій за певним суб'єктом. Перший варіант широко використовує європейська практика, ретельно деталізувальні дії, що можна визначити як злочини проти безпеки держави / її інтересів тощо. Зокрема, кримінальний кодекс Італії містить близько 30 статей¹, в яких детально описано види злочинів проти зовнішньої безпеки держави.

Другий варіант передбачає зміну логіки застосування ст. 111 за формою злочину «надання допомоги в проведенні підривної діяльності». Предметом злочину має бути не факт того, що український громадянин сприяв (надавав допомогу) іноземним структурам чи їхнім представникам у здійсненні підривної діяльності, а доведення самого факту взаємодії українського громадянина з тими іноземними організаціями, що держава визнає такими, що здійснюють підривну діяльність. Це порушує питання про характер уточнення чинного законодавства і закріплення в ньому нового сутнісного статусу для іноземних організацій, процедури визнання іноземних організацій такими, що здійснюють підривну діяльність, тощо.

Оскільки, як зазначалося, закріплення в законодавстві поняття *агент впливу* є обмежено недоцільним, пропонується використовувати «традиційні» поняття ККУ, зокрема *державна зрада*. Запропоновані в рекомендаціях формулювання ст. 111-3 – 111-5 загалом відповідають злочинам, що належать до діяльності агентів впливу.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що сфери діяльності агентів впливу, організаційні форми їхньої роботи та статуси роблять майже неможливим створення системи протидії «на всі випадки життя». Запропоновані в дослідженні рішення охоплюють переважно осіб, які безпосередньо взаємодіють з іноземними організаціями (передусім розвідувальними) на шкоду національним інтересам держави. Можна припустити, що реальна кількість та «різномірність» агентів впливу (зокрема держави-агресора) на території України є більшою. Понад те, вони діють майже легально та в межах

¹ Codice penale. URL: <http://www.belpaese2000.narod.ru/Italia/ufficiale/penale/penale2.html>.

чинного законодавства, а їхні «позиції» та дії охороняються законами України, її Конституцією та нормами міжнародного права про свободу слова, журналістську діяльність тощо. Водночас протидія агентам впливу неможлива поза розширенням практик припинення деструктивного впливу навіть в обмежених сегментах, адже має на меті не лише покарання злочину, а й донесення чіткого сигналу з боку держави щодо посилення її уваги до злочинної діяльності такого типу.

Боротьба з агентами впливу порушує питання участі громадськості в процесі виявлення таких агентів. Їхня цінність безпосередньо залежить від їхньої нескомпрометованості, можливості прикриватися позицією «незалежних фахівців», а часто й «патріотів» (зокрема, радикальних). Викриття зв'язків агентів впливу з іноземними державами, розслідування їхньої діяльності, збирання доказів про отримання зиску зі своїх дій із боку іншої держави, хай навіть і не використаних як доказова база, зменшать зацікавленість іноземних служб у співпраці з відповідними особами. Це зумовлює необхідність стимулювання з боку держави та недержавних організацій розвитку журналістських розслідувань у сфері національної безпеки, їх фінансової та інформаційної підтримки. Крім того, важливим є інституційне розширення форматів залучення громадськості до захисту інформаційного простору держави.

Для забезпечення участі громадськості у виявленні підривної інформаційної діяльності, здійснюваної, зокрема, агентами впливу, доцільно створити певну структуру. Наприклад, це може бути комісія з протидії дезінформації та підривній інформаційній діяльності.

З урахуванням світового досвіду та зважаючи на особливості показників довіри громадян до ключових інституцій, задіяних у захисті національних інтересів, можна сформулювати вимоги до моделі цієї структури:

- з одного боку, основна робота має бути реалізована представниками громадянського суспільства, здійснюватися прозоро та за чіткими правилами / критеріями;
- з другого боку – така структура має бути належним чином інституалізована державою для надання відповідного юридичного статусу її діяльності. Важливо, щоб держава (її представники) не мали повного контролю за тим, як структура функціонує, але задавали формат її роботи та забезпечували фінансові й технічні можливості її здійснення.

Фактично, така структура мала б бути органом співрегуляції для суб'єктів інформаційного простору. Наразі співрегулювання у сфері вирішення будь-яких складних питань інформаційної сфери (зокрема, контролю за контентом) є ключовим світовим трендом і всебічно підтримується міжнародним співтовариством, зокрема міжнародними організаціями та ключовими національними урядами, що забезпечить опосередковану підтримку ініціативи на зовнішній арені.

Пріоритетним у роботі комісії має бути розгляд та винесення офіційних експертних суджень для потреб правоохоронних і контррозвідувальних органів за ключовими статтями ККУ, що умовно можна віднести до «інформаційних» (ч. 2. ст. 109, ст. 110, ст. 111, ст. 258-2, ст. 258-5, ст. 295, ст. 436 та 436-1, ч. 2. ст. 442).

До певної міри робота комісії може виконувати роль слухань і розслідувань у комітетах Конгресу США: вони не мають прямих юридичних наслідків, але мають визначальний вплив на суспільну думку та характер дій політичного істеблішменту.

Література

1. Богданович, В. Ю., Свида, І. Ю., Прима, А. М. (2017). Інформаційна підтримка комплексного використання військових і невійськових інструментів протидії загрозам военній безпеці держави. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України»*, 21-24.
2. Глава внешней разведки Эстонии: мы раскрыли сеть российских агентов влияния. (2018). *Delfi.ee*. URL: <https://goo.gl/QikC2r>.
3. Голубева, А., Рейтер, С. (2018). Священникам РПЦ відмовляють у візах у Греції. До чого тут Україна? *Російська служба Бі-бі-сі*. Лондон. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-45119048?ocid=socialflow_facebook.
4. Гольцов, А. (2017). Російська геостратегія щодо України: сценарії та варіанти. *Стратегічні пріоритети*, № 4 (45), 155-159.
5. Дубов, Д. В., Баровська, А. В., Корецька, І. О та ін. (2018). «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналітична доповідь. Київ. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Aktivny_Zahody-Print_Bleed=5mm-4f2c3.pdf.
6. Жарков, Я. М., Петрик, В. М., Присяжнюк, М. М. (2013). *Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність)*: монографія. Київ: Віпол.
7. Ившина, О. (2017). Есть ли у России агенты влияния в Британии? *Русская служба Би-би-си*. Лондон. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-40093970>.
8. Коментар до статті 114. Шпигунство. (2017). *Юр. послуги Online*. Київ. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/112.php>.
9. *Конституція України* (2015). Київ: КМ.
10. О. Турчинов визначив діяльність «112 Україна» і NewsOne як пропаганду тероризму. (2018). URL: <https://zaxid.net/news/> (дата звернення: 16.09.2018).
11. Паливода, В. (2018). Активізація російської розвідки на європейському континенті. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*, № 8 (71). URL: <http://cacds.org.ua/ru/bulletin/1074>.
12. Присяжнюк, М. *Дезінформація та її роль у інформаційно-психологічних операціях*. (2014). URL: http://defpol.org.ua/site/index.php/en/arhiv/kolonka_avtora/106-2009-09-09-18-06-14.
13. Шутов, Р. В. (2001). Агенти зовнішніх інформаційно-психологічних впливів в Україні: спроби загального аналізу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*, № 5, 98-104.
14. *Active Measures: A Report on the Substance and Process of Anti-U.S. Disinformation and Propaganda Campaigns*. (1986). Washington D.C. URL: <https://goo.gl/pY3ZKv>.
15. *Glossary of Intelligence Terms and Definitions*. (1978). Washington D.C. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80M00596A000500020003-7.pdf>.
16. Hussain, Z. (2017). *When Agents of Influence Seek to Shape Public Opinion*. Singapore. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/when-agents-of-influence-seek-to-shape-public-opinion>.
17. Kux, F. (2018). Soviet Active Measures and Disinformation. Overview and assessment. *Parameters. Journal of the Army War College*. s.a. Vol. XV, № 4. URL: <https://goo.gl/HsBNZh>.
18. Larson, E. V., Darilek, R. E., Gibran, D., Nichiporuk, B., Richardson, A., Schwartz, L. H., Thurston C. Q. (2009). *Foundations of Effective Influence Operations: A Framework for Enhancing Army Capabilities*. Santa Monica. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG654.pdf.
19. Remarks of William J. Casey. (1984). *CIA Online Readingroom*. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP86M00886R002600010019-6.pdf>.
20. *Terms & Definitions of Interest for Counterintelligence Professionals*. Counterintelligence Glossary. (1986). Washington D.C. URL: <https://www.hsdl.org/?view&did=699056>.
21. The KGB's Bead on the Media. (1981). *The Washington Post*. 1981, April, 14. URL: <https://goo.gl/bB52DQ>.
22. Trandafir, L. (2015). Influence Techniques. Misinformation. *Proceedings of the International Scientific Conference Strategies XXI «Strategic Changes in Security and International Relations»*. Bucharest. URL: <https://goo.gl/YZVpdt>.

23. USA – *History of Anti-Money Laundering Laws*. (2015). URL: <http://kycmap.com/usa-history-of-anti-money-laundering-laws/>.

24. *What Counterterrorism Can Teach Us about Thwarting Russian Disinformation*. (2018). URL: https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2018/02/22/what-counterterrorism-can-teach-us-about-thwarting-russian-disinformation/?noredirect=on&utm_term=.49039f75931f.

КЛЮЧОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ТА СУБ'ЄКТІВ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ

1. Зробити для агентів впливу «токсичною» (небезпечною з погляду права) взаємодію з іноземними структурами, що надають необхідну підтримку їхній діяльності, скеровують їх, надають їм відповідні преференції тощо. Це потребуватиме створення механізму надання таким іноземним структурам офіційного в Україні юридичного статусу «підривна організація» з відповідними правовими наслідками взаємодії з такими структурами для українських громадян та іноземних громадян / осіб без громадянства, які офіційно перебувають на території України. Можливі механізми реалізації: прийняття окремих законів України: «Про підривні організації» (як варіант «Про розвідувально-підривну діяльність»), через коригування Закону України «Про санкції» або через внесення змін до одного з профільних безпекових законів (наприклад, «Про національну безпеку»). Найраціональнішим є прийняття саме окремого закону «Про підривні організації», використавши як модель Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

2. Відслідковування фінансових потоків (передусім для осіб, які належать до «груп ризику»). Зокрема через посилення прозорості та криміналізацію певних видів грошових надходжень. Водночас акцент має бути зроблений на більшій прозорості, а не покаранні. Підвищення прозорості фінансових потоків – апробований шлях боротьби з кримінальними правопорушниками, яких неможливо / дуже складно притягнути до відповідальності за іншими статтями (що стосуються їхньої безпосередньої злочинної діяльності). Йдеться про використання досвіду боротьби з відмиванням коштів та протидії тероризму. До цієї ж групи можна віднести й подальше збільшення прозорості доходів населення, передусім розширити сферу застосування цього інструменту, включивши до нього такі уразливі для інтересу іноземних держав та організацій групи, як журналісти, науковці, радники (при державних органах або при окремих посадових особах, зокрема іноземні), а також митців. Можливо, інструменти декларування для додаткових категорій осіб мають частково відрізнятися від стандартних.

3. Уточнення статей ККУ, зменшивши їхню варіативність і можливість подвійних трактувань. Застосування ст. 111 ККУ в поточному вигляді є малоефективним і потребує суттєвої редакційної сегментації та однозначнішого визначення суті об'єктивної сторони складу злочину «державна зрада». Диспозиція частини першої ст. 111 має бути сегментована на кілька частин відповідно до форм, у яких може виявлятися державна зрада. Водночас сегментація за формами державної зради потребуватиме визначення понять *шпиунство* та *підривна діяльність*.

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ВПЛИВУ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В УМОВАХ АТО / ООС

Марія ПОДИБАЙЛО, Олег УКРАЇНЦЕВ

Вступ

Досвід російсько-української війни довів, що початку збройної агресії передують «підготовчий етап» із використанням противником гібридних засобів боротьби, головними з яких є здійснення інформаційної боротьби на території потенційної агресії (інформаційних, психологічних спецоперацій та окремих інформаційних атак) на місцеве населення та особовий склад ЗС України. Противник використовує слабкі, незахищені, вразливі фактори суспільно-політичної обстановки й безпекового середовища з метою дестабілізації ситуації, послаблення лояльності населення до органів місцевої і державної влади. Для цього використовується широкий спектр сил і засобів, зокрема медіакомунікації. Противник ретельно вивчає стан суспільно-політичного, соціально-економічного й соціокультурного середовищ на території майбутнього вторгнення та готує підґрунтя для агресії, загострюючи вразливі для місцевого населення, органів державної і місцевої влади, ЗС України та інших військових формувань теми. Найчастіше успіху агресора сприяють недостатньо організована система інформаційного протиборства і стратегічних комунікацій, відсутність своєчасного виявлення, аналізу й організації протидії інформаційним загрозам. Війна ведеться не стільки (і не тільки) за територію, скільки за систему цінностей.

А тому формування оборонної і безпекової політики держави повинно бути спрямоване на розбудову програм зі стратегічних комунікацій, передусім, орієнтованих на особливості місцевого населення. В актуальних умовах для України – ще й урахувавши умови, в яких живуть громадяни України на ТОТ. Це передбачає аналіз і врахування настроїв населення, суспільного менталітету та історичних особливостей формування території, суспільно-політичних та соціально-економічних умов життя, цінностей і потреб громадян. Одна із складових успіху будь-якої воєнної операції – сформована лояльність населення до органів державної влади, символів державності, ЗС та правоохоронної системи.

Мета цього дослідження – на основі історико-хронологічного і системного методів узагальнити досвід воєнного протиборства в Донецькій області в умовах АТО і ООС (2014-2020 рр.), на прикладі конкретних ІПСО дати загальний огляд практичних проблем розвитку систем протидії негативному впливу на особовий склад і місцеве населення в умовах збройної агресії РФ. Верхньою хронологічною межею є травень 2020 р., коли було трансформовано систему Груп моніторингу інформаційного простору і протидії Сухопутних військ ЗС України (далі – ГрМШП).

Суспільно-політична, соціально-економічна і соціокультурна ситуація в регіоні як фактор інформаційного протиборства

Метою діяльності структур держави, що реалізують політику інформаційної безпеки і стратегічних комунікацій, є формування сталого інформаційного простору на загальнонаціональному, регіональному чи локальному рівнях, що відповідає національним інтересам держави та суспільства.

Одна із суттєвих причин, через яку були значно ослаблені можливості ЗС України на початку збройної агресії РФ, – недостатнє врахування умов об'єктивного середовища в зоні відповідальності. Натомість, функціональний аналіз і контент-аналіз різних форм інформаційної агресії РФ (інформаційних кампаній, операцій, атак, акцій, ударів) проти України дають змогу відзначити важливу роль суспільно-політичного, соціально-економічного і соціокультурного ландшафту в організації деструктивних інформаційних впливів.

Так, зокрема Донецька область традиційно мала низку суттєвих відмінностей, що використовувалися противником в інформаційних і психологічних операціях і не були достатньо враховані українською стороною при виявленні загроз і організації асиметричних відповідей на початковому етапі російської агресії.

Для цього регіону є характерним тотальний економічний і політичний монополізм. Фінансово-промислові групи, яким належали основні виробничі потужності, визначали безальтернативний політичний процес (абсолютне домінування в усіх органах місцевого самоврядування, призначення лояльних чиновників тощо), структуру зайнятості (основна маса зайнятого населення – працівники заводів, бюджетна сфера та чиновники, значно менша – самозайняте населення, підприємці). Для забезпечення моноструктурованості Донецької області використовувався весь спектр адміністративних, ідеологічних, інформаційних, психологічних, фінансових інструментів. В Україні послідовно конструювалася регіональна ідентичність «народ Донбасу», системно підтримувалися радянський (неорадянський) і російський (слов'янської єдності) наративи, впроваджувалися меседжі: «Слов'янська єдність – триєдина» (у поліетнічному середовищі!), «Донбас годує всю Україну», «НАТО – ворог», «Ми працюємо, а вони протестують на Майданах», тощо [21].

Проведені нами аналіз інформаційного простору та певні соціологічні дослідження настроїв мешканців Донецької області довели, що до 2014 р. тема сепаратизму як політичної мети не звучала в суспільному дискурсі (за винятком дискурсів ностальгії за втраченим СРСР, що артикулювалися прибічниками КПУ). Проте в потрібний момент доволі легко, швидко й технологічно (на основі розуміння соціального ландшафту і наявної системи засобів) відбулося перекодування частини населення Донецької області силами й засобами ІПСО противника.

Будь-яка інформаційна політика має враховувати історичні особливості формування демографічної структури регіону. Відповідно до останнього перепису населення 2001 р. у Донецькій області проживало 10 % населення України, понад 90 % з якого – у містах. Отже, це була найщільніше заселена область держави. 56 % населення складали етнічні українці, 38,2 % – росіяни, 1,6 % – греки. Загалом у поліетнічному регіоні нараховувалося 133 національності зі 134 зареєстрованих в Україні [10].

Індустріальні міста Донецької області сформувалися як робітничі протягом чотирьох основних хвиль урбанізації. Наймасовіші з них припали на 1920-1930 рр. (індустріалізація) та 1950-поч.1960 рр. (відбудова Донбасу) [13]. Особливостями урбанізаційних процесів було те, що демографічно регіон формувався як «велике радянське будівництво» і сюди з'їжджалися не лише з території України, а й зі всього СРСР. Радянською ідеологічною машиною та регіональними елітами впроваджувалися переважно два типи метанаративів: «позитивні» («Трудові подвиги людини праці», «Спільні перемоги радянського народу», «Донбас – трудівник») і «трагічні» («Велика вітчизняна війна»).

Антиполітичні наративи (Голодомор, репресії) майже не трансливалися на широкий загал. У 2014 р. у Маріуполі нами здійснено опитування методом інтерв'ювання сімей, в яких були репресовані родичі. Спільною ознакою в розмові з нащадками репресованих було те, що їхні діти, переважно люди літнього віку, неохоче говорили про цю «сторінку в біографії батьків», а молодші – внуки та правнуки – взагалі мало що знали про причини, через які відбували покарання старші родичі та не виявляли свого емоційного ставлення до цих несправедливих по відношенню до їхнього роду подій (зауважимо, що опитували тих, чий репресовані родичі були реабілітовані на початку 1990 рр. – М. Подибайло). Цей приклад ілюструє нівелювання історичної пам'яті. Навіть на рівні емпатії щодо своїх найближчих людей. «Соромна історія роду», про яку не прийнято говорити, бо «Такі були часи. Значить так треба було. Що було, те було. Для чого ворушити минуле?». Нащадки не пробачили і не засудили несправедливість. Вони відсторонилися від неї.

Отже, при виробленні наративів під час реалізації стратегічних комунікацій держави та протидії інформаційній боротьбі противника в Донецькій області необхідно враховувати всі ці обставини, а також той факт, що певним представникам регіону є притаманним конформізм, що зумовлено історичними й соціально-політичними обставинами суспільного буття.

Ця суспільна риса є активним фактором управління настроями та поведінкою місцевого населення як у попередні епохи, так і в умовах сьогоденної агресії РФ. Наприклад, так званий «антимайдан» мав штучний характер і управлявся тими ж таки регіональними елітами «по рознарядці для підприємств» і з залученням найнятих «тітушок» та не став дійсно народним рухом [3].

На наш погляд, на окрему наукову увагу заслуговує також дослідження ролі регіональних еліт, які, здебільшого, виявилися сурогатними не лише в питаннях захисту населення та територій своїх бізнесових і політичних інтересів, української державності та не змогли захистити навіть інтересів власного бізнесу. Вони зіграли роль проксісиль на етапі підготовки і розв'язання Росією агресії проти України. І уможливили таку ситуацію саме тотальний (інтегральний) монополізм у регіоні, недостатня увага безпекових структур до загроз, неврахування особливостей регіону, відсутність (зруйнованість) військової інфраструктури, відсутність організованих опозиційних сил, лідерів та дієвих інститутів громадянського суспільства тощо.

Механізми використання Public Affairs і Civil Affairs в організації протидії негативному інформаційному впливу противника у Донецькій області (2014-2015 рр.)

Після подій на Майдані, що призвели до втечі з країни В. Януковича, після анексії Криму в Донецькій області, як і у всіх восьми регіонах півдня і сходу України, включених у план РФ «Новоросія», почалася реалізація заходів із розхитування суспільно-політичної ситуації. Як стверджує В. Горбулін, основне завдання інформаційних операцій полягає в маніпулюванні масовою свідомістю з такими цілями, як, наприклад: внесення в суспільну свідомість і свідомість окремих людей визначених ідей і поглядів; дезорієнтація людей та їхня дезінформація; ослаблення усталених переконань людей, основ суспільства; залякування мас [8, с. 15].

На початку активної стадії російської агресії у Донецькій області, коли підрозділи ІСБО з інформаційного та психологічного протиборства були недостатньо

спроможними, надзвичайно важливо було налагодити комунікації з місцевим проукраїнським населенням, яке на той час не мало ані структур, ані лідерів, навколо яких можна було б об'єднатися. Спротив російській агресії організовувався, фактично, у польових / бойових умовах. Тому варто розділити заходи протиборства в умовах окупації (локальної, часткової, повзучої) і заходи після звільнення в червні-липні 2014 р. великих міст Донецької області.

Нагнітання страху, залякування, продукування суспільної напруги стали основними методами інформаційних і психологічних операцій противника. Цьому сприяли обставини як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Насамперед – підготовлене інформаційне поле. Так, здійснений нами контент-аналіз регіональних ЗМІ довів, що з 2010 р. у донецькій і луганській областях відбувалося формування так званої регіональної ідентичності «народ Донбасу» [21]. Крім того, події Майдану сприймалися регіональними елітами як загроза їхньому політичному та економічному домінуванню. Тому місцеві еліти штучно продукували суспільні страхи, впроваджуючи такі меседжі: «заберуть російську мову», «зі словами: “Слава Україні!” стріляли в спину нашим дідам», «бандерівці (правосеки) йдуть захоплювати міста Донеччини», «Донбас годує всю Україну», «київська влада – хунта» тощо. Відсутність суспільного імунітету та контреліт забезпечили формування антиукраїнських настроїв і сприйняття наративів, що пропагували «федералізацію», «автономію Донбасу», «Путін, введи війська!». Цікаво, що інформаційна кампанія «Верніть легітимного Президента Януковича!» не стала рушійною і суспільно значущою й за кілька днів припинена як нечуттєва для місцевих проросійських сил [23].

На окрему увагу заслуговує вивчення феномена «Донбас повстав». Поява відносно масових акцій із досить агресивним характером у регіоні, де раніше не артикувалися більш-менш чіткі ідеї відцентровості (приєднання до Росії чи незалежності Донбасу), не було політичних чи громадських лідерів чи рухів сепаратистського спрямування (що, зазвичай, передують розгортанню громадянських конфліктів), дає змогу стверджувати, що воєнне протистояння на сході України не мало характеру внутрішнього громадянського конфлікту, а сепаратизмом було названо комплекс технологічних прийомів, під які, для прикриття зовнішньої агресії з метою окупації українських територій, вивели частину маргінальних місцевих елементів, щоб створити ілюзію внутрішнього конфлікту. Це чітко спланована і грамотно інспірована з використанням об'єктивної суспільно-політичної ситуації технологія, метою якої була підготовка до початку збройної агресії Росії.

До середини квітня 2014 р. (12 лютого 2014 р. диверсійними групами росіян і колаборантів захоплено Слов'янськ, Краматорськ і Дружківку) РФ намагалася реалізувати на сході України т. зв. «кримський сценарій» – швидкоплинне захоплення і приєднання територій сходу і півдня України. Протягом першого етапу розхитування ситуації у Донецькій області в березні – на початку квітня, коли протести інспірувалися приїжджими з російських регіонів «політичними туристами» за участю місцевих організацій КПУ, використовувалися саме російська символіка та заклики приєднання Донбасу до РФ. Та після введення у Донецьку область українських військ, здійснення ними перших контрударів і оголошення 13 квітня 2014 р. в. о. Президента України Олександром Турчиновим початку Антитерористичної операції окупанти почали реалізовувати план «автономізації Донбасу». Якщо т. зв.

технологія проголошення «ДНР» спочатку була проміжним чи запасним етапом задля анексії, то після початку АТО стала основною.

Варто зазначити, що значну роль у цих подіях відігравали т. зв. «дзеркальні технології», що застосовувалися двома сторонами. Так, представники терористичних організацій під час захоплення адмінбудівель в містах донецької області копіювали відомі з часів майдану прийоми: мітинги, барикади, підпалювання шин, наметові містечка, збирання продуктів на підтримку протестувальників, «коктейлі молотова», блокування військової техніки ЗС України, формування загонів самооборони (ополчення), позначення російською символікою і антиукраїнськими написами фасадів, дерев, стовпів тощо [6]. Проте більшість із цих заходів не мала прикладного характеру, як на Майдані, а були ширмою для озброєних бойовиків, які й здійснювали основні заходи із захоплення будівель. Тому головною метою подібних акцій, на наш погляд, було саме створення медійної картинки, що мала би провести паралель із подіями на Майдані.

Тому, не будучи об'єднаними в організації, не маючи відомих публічних лідерів, здатних мобілізувати широкі маси проукраїнських громадян, нечисельні групи патріотично налаштованих мешканців регіону почали використовувати дзеркальні стосовно антиукраїнських сил технології. Важливим є вивчення досвіду розгортання волонтерського патріотичного руху в Маріуполі й акцій щодо мобілізації та активізації проукраїнських сил.

Насамперед варто відзначити позитивний досвід для виявлення реального, а не створеного в медіа, стану настроїв місцевого населення. Інформаційний простір України ретранслював події з міст сходу і півдня загалом через призму дій т. зв. «сепаратистів». У середньостатистичного глядача складалося враження про переважаючі проросійські настрої в регіоні. Це легко вписалось у сформовані стереотипи українців про Донецьку область, серед маркерів яких можна виокремити такі: «регіон, що обрав Януковича», «антимайдан», «проти євроатлантичної інтеграції, а тому масово – за приєднання до Росії». Фактично, український глядач, наляканий анексією Криму, розпізнавав ситуацію на сході України як аналогічну за локальними картинками, створеними місцевими новоявленими «народними мерами» (здебільшого яких ніхто в містах не знав до цих подій, але які раптом змогли масово організувати «повсталий народ Донбасу»). Те, що згодом стане відомим як покровока технологія, керована з Кремля, на початку російської агресії сприймалось українським суспільством як природний процес. Низка видатних українських письменників, поетів, журналістів, політиків, що позиціонували себе як патріоти, зокрема Ю. Андрухович, А. Кокотюха, Р. Чайка, активно просували ідею про «необхідність відходу Криму і Донбасу до Росії як чужорідного Україні тіла, баласт, що тягне Україну на дно» [2]. Коли патріоти Донецької області, учасники Майдану вступали в дискусії з цими діячами і доводили, що за схід України варто боротись, бо з його захопленням агресія Росії не зупиниться, загальною відповіддю було: «Скільки вас там, патріотів? Заради вас не варто класти життя наших військових. Переїжджайте і живіть в Україні!». Так, наприклад, 2 травня 2014 р. (Маріуполь ще був під окупацією бойовиків) на публічний закид А. Кокотюхи про те, що всі мешканці Донецької області сприяють російській агресії, Мирослава Даниленко, одна з організаторів волонтерського руху в Маріуполі, вступила в дискусію в листуванні у фейсбуці з письменником.

**Дискусія М. Даниленко та А. Кокотюхи
щодо настроїв мешканців Донецької області**

М. Даниленко: Ми намагаємось пробити інфпростір, змінити позиціонування. Але там загалом показують лише упослідовані ситуації: захопили, побили, за рассею і все. Нам би допомогло, якби такі авторитетні люди вплинули на зміну ситуації. Ми теж були сотнями цілими на Майдані. Серед нас є ранені, є ті, хто виніс все з хати на Майдан, є ті, хто зараз в батальйоні Донбас, є й ті, хто озброює зараз армію та тербатальйон. Ми вчимося самоорганізовуватися. А лінивими були досі всі. Інакше решта України мала би бути оазою краси на цьому світі ... Вибачте, що емоційно. Просто дуже боляче. Коли воюєш направо-наліво, а тут ще й свої, від кого чекаєш моральної підтримки – пораженствують ...

А. Кокотюха: Я морально підтримую. Ми переможемо. Не «ми» і «ви», а ми. Проте у вас бабусі далі йдуть грудьми на автомати тих, хто звільняє їх від терористів.

М. Даниленко: Є й таке. Але бабусі – далеко не всі. Такі виродки є всюди. В Маріуполі жодна частина не здалась, хоча бабусями і, за їх спинами, бойовиками, атакувалися всі. Та ми з перших днів появи польових частин – з ними на зв'язку, забезпечуємо їх на наші скромні кошти від шкарпеток-мильно-рильних і продуктів до рації-біноклів-бронешилетів та ін. Як результат – для них саме ми є місцевими, а не та бидломаса ... Комбат 72-ї – крутий хлопець ... Готові хоч зараз зачистити місто – нема воєнного стану. І до кого тут питання? Наші хлопці вже і місьраду самі звільняли, і тих виродків відловлювали «на живця» (знали, що нападуть і все одно йшли, готуючись скрутити негодяїв). А коли скручували – вели ментам, а ті – наступного дня чи тут же відпускали. МИ тут – не терпіли. Але показують весь час на центральні канали тільки вату саму. Дякую за підтримку.

З приватних повідомлень у месенджері

І така позиція була досить поширеною. Ані більшість політиків, ані громадські діячі не розуміли, якою насправді є ситуація, якими є настрої у Донецькій області і що з цим усім робити.

Тому нами разом із маріупольськими активістами з волонтерського об'єднання «Координаційний центр патріотичних сил «Новий Маріуполь» (на той момент ще не зареєстрований як ГО) проведено 2-9 квітня 2014 р. соціологічне опитування (вибірка – 850 осіб) із метою виявлення реальних настроїв мешканців щодо адміністративно-територіальної належності Донецької області. Розуміючи, що населення дезорієнтоване під впливом російської пропаганди, залякувань місцевими елітами щодо Майдану, в анкету було включено всього два питання:

1. На Вашу думку, Донецька область повинна входити: 1) до складу України як унітарної держави (як було раніше); 2) до складу України з ширшими повноваженнями регіонів (децентралізація); 3) до складу України з євроатлантичним вектором (ідеї, за які стояв Євромайдан); 4) до складу РФ (як Крим); 5) бути незалежною Донецькою республікою?

2. Що Ви готові робити для досягнення Ваших переконань у випадку, якщо буде спроба змінити адміністративно-територіальний устрій (щоб досягнути важливого для Вас устрою)? (варіанти: 1) нічого, цим повинні займатись спеціальні органи і структури; 2) вийду на мирні акції протесту; 3) готовий вийти на силові акції; 4) долучусь до волонтерів і буду допомагати військовим; 5) піду воювати; 6) готовий щось робити, але не знаю, що і з ким).

Дослідження проводилося на фоні негативного інформаційного фону: анексія Криму, вплив російської пропаганди в інфпросторі та дезінформації, конформізм

певної частини мешканців регіону, активність і масовість організованих проросійських заходів, захоплення адмінбудівель, недієздатність правоохоронних органів у забезпеченні порядку. Тим не менш, 75 % опитаних дали відповідь на перше запитання – варіанти 1), 2), 3). Тобто, 75 % виявили бажання жити в складі України, 12 % – намір увійти до складу РФ, 8 % – проживати в незалежній від України «Донецькій республіці». Ще 5 % не визначилися чи відмовилися відповідати (такий незначний відсоток невизначених свідчить про високий ступінь визначеності суспільства й актуальності питання) [34]. Ці результати підтвердили попередні припущення про те, що проросійські виступи є наслідком застосованої технології [34].

Отже, попри анексію Криму, потужну російську пропаганду, організованість проросійських сил, абсолютна більшість населення Донецької області не підтримувала зміни адміністративно-територіального устрою. Це означало, що така ситуація можлива лише через відсутність протидії т. зв. «сепаратистам» із боку правоохоронних органів. А також тим, що в інформаційному просторі України і світу домінувала інформація про переважаючі проросійські настрої населення сходу країни. Місцеве проукраїнське населення не мало ні **інформаційних, ні організаційних можливостей, ні підтримки правоохоронних органів чи місцевої влади**. А от проросійські акції були технологічно й ресурсно забезпечені, чітко координувалися в кожному із міст Донецької області. Тому основні зусилля проукраїнських сил зосередилися на таких напрямках: координація дій між тими проукраїнськими громадянами, які виявляли свою позицію; створення громадських організацій і рухів із залученням у них якнайбільшої кількості місцевого населення (для участі в заходах спротиву «сепаратизму» і колаборації); узгодження спільних позицій і поширення їх через усі доступні канали комунікації; доведення до світової спільноти й органів державної та місцевої влади закликів зупинити протиправні дії «сепаратистів»; волонтерська діяльність щодо допомоги українським військовим підрозділам. Основним завданням на цьому етапі було сформувані проукраїнський рух і донести думку про те, що більшість населення регіону вимагає збереження цілісності України окупації Донецької області.

Вибудовування Civil Affairs і PSYOP

у Донецькій області: практичні приклади

Український досвід щодо реалізації цивільних відносин та психологічних операцій у Донецькій області є унікальним. Проаналізуємо деякі практичні приклади.

«Дзеркальна протидія». Успішність АТО безпосередньо пов'язана з плідними комунікаціями представників безпекових інституцій із місцевим населенням. Тому завданням перших волонтерських груп у квітні 2014 р. стало залучення якомога більшої кількості громадян до оборони свого міста від російської агресії, надання інформації щодо можливих дій і союзників. Проукраїнські активісти підтримували співробітництво з підрозділами ЗС України, що почали займати позиції навколо Маріуполя. Вони вчинили дзеркально до технологій окупантів, які організовували виїзди «місцевих» до місць дислокації чи пересування українських військ. Незважаючи на те, що за «бабусями», які намагалися вигнати Українську Армію чи зупинити пересування техніки, стояли озброєні люди, основний акцент робився на тому, що військовослужбовці ЗС України – не місцеві: «У кого стріляєте, синки? Йдіть звідси. Ми вас сюди не кликали! Ми хочемо в Росію!» [14]. Тому маріупольські активісти

застосували дзеркальну технологію: вийшли до військових зі словами: «Ви нас захищаєте. Ми – місцеве населення. Ми – громадяни України, яку ви захищаєте». Така позиція морально підтримувала бійців, давала можливість повірити у свої сили волонтерам.

Волонтерство. У Донецькій області волонтерство стало не лише всебічним рухом з підтримки підрозділів ЗС України, НГ України та добровольчих батальйонів, але й потужним механізмом мобілізації проукраїнських сил. На наш погляд, розгортання волонтерського руху в Маріуполі набуло суттєвих розмахів ще й тому, що на фоні бездіяльності міліції та місцевої влади місцевим патріотам не було на кого сподіватись у питанні захисту свого міста від російської агресії. Люди почали переповідати один одному, що волонтери допомагають українським військовим, а ті – захищать Маріуполь. Волонтери впроваджували ідеї необхідності й можливості включення всіх мешканців у процес захисту свого міста, нагальності активного спротиву. У результаті аналізу мотивів, з яких мешканці приєднувалися до волонтерських організацій, стало зрозумілим, що багато хто готовий допомагати, але не впевнений, що може бути корисним чи його допомогу приймуть. Тому важливим було донести, що будь-яка допомога захисникам – важлива: кожен міг принести хоч пару шкарпеток, банку варення чи декілька пачок цигарок, ліки чи здати кров для поранених, допомогти на власному авто відвезти необхідне на блок-пост чи плести маскувальні сітки або костюми (кікімори), приготувати смачні частування захисникам тощо. Той, хто допоміг один раз, зазвичай, повертався до волонтерів знову. Адже саме в волонтерських організаціях люди відчували себе причетними до спільної справи, знаходили однодумців, отримували надію на швидке звільнення міста, ставали сміливішими, освоювали нові види допомоги та діяльності. Першими і найбільшими волонтерськими організаціями стали: Координаційний центр патріотичних сил «Новий Маріуполь» (у цій організації було утворено низку підрозділів – «Громадське телебачення Приазов'я» [9], «Батальйон кікімор» [17], «Самооборона Маріуполя», жіноча організація «Берегиня»); ГО «Майбутнє Приазов'я», ГФ «Маріупольська дружина», ГО «Єдиний Маріуполь», ГО «Штаб оборони Маріуполя», ГО «Правий сектор», ГО «ДІЯ» тощо. Особливістю волонтерського руху в Маріуполі була необхідність займатися абсолютно всіма видами волонтерської та громадської діяльності: матеріальним забезпеченням військових підрозділів, ремонтом техніки, евакуацією та організацією госпіталів, плетінням маскувальних сіток і костюмів, допомогою вимушено переміщеним особам, відновленням зруйнованих будівель, оздоровленням дітей із прифронтових населених пунктів, організацією культурно-масових і мистецьких заходів, розвитком територіальної оборони, національно-патріотичним вихованням дітей та молоді, інформуванням широкого загалу про ситуацію в місті, збиранням інформації для розвідки, будівництвом оборонних споруд тощо [18].

«Війна символів». Патріоти почали підпільно замальовувати російські триколори й написи, замінюючи їх на українську символіку. Це був період, коли українські прапори знімалися з адміністративних будівель, а використання української стрічки, прапору, мови чи виголошення проукраїнської позиції створювали реальні загрози життю та здоров'ю. Наруга над національною символікою, символіка окупантів і колаборантів сіяли відчай, панічний страх, почуття безвиході, деморалізували тих, хто підтримував цілісність України. Проте поява української символіки надихала і вселяла надію. «Якщо хтось це малює – значить, я не один». 17 червня 2014 р., за

кілька днів після звільнення Маріуполя і розстрілу прикордонників та мирних мешканців на постмосту Маріуполя терористами, понад сто активістів вийшли, щоб розфарбувати найбільший на той час міст у синьо-жовті кольори.

Протидія чуткам. Чутки масово використовувалися противником та були фактором впливу на психологічний стан місцевого населення, сіяли страх і паніку. Серед найпоширеніших «вірусних» тем для чуток були такі: *«військові забрали сина знайомої в армію просто на вулиці»* [4], *«українська армія обстріляла мікрорайон Східний. Помилки з розрахунками. Стріляли з Сартани / Виноградного / Старого Криму, а вхідні з іншого (Новоазовського) напрямку, бо підтягли крила в ракет»* [15], *«українські військові масово твaлтують місцевих жінок, лікарні переповнені звалтованими»* [16], *«розіп'ятий на площі Леніна в Слов'янську, на очах у мами, хлопчик у трусиках»* (у Слов'янську не було такої площі) [1] тощо. Чим безглуздішою була інформація, тим швидше вона поширювалась, переважно в людних місцях – транспорті, чергах, на ринках. Переважно, це були т. зв. «клікуши» – літні люди, які починали гучно говорити (голосити) істеричним чи схвильованим голосом, часто звертаючись не до когось конкретно, а ніби розмовляючи самі із собою. Ще один часто застосовуваний спосіб поширення чуток – голосна «розмова» телефоном. Налякані випадкові слухачі переповідали почуте. Поширенню чуток сприяють брак офіційної інформації, страх, суспільне напруження, невизначеність.

Спростовувати чутки досить складно. Тому було обрано тактику «щеплення» і «висвітлення реальної ситуації». Протягом кількох місяців, коли концентрація чуток була надвеликою, волонтерська спільнота спільно з журналістами інтернетних видань і ЗМІ організували розслідування, проводили брифінги, де пояснювався реальний стан справ, істинні цілі проросійських інформаційних атак з обов'язковим наголосом на тому, щоб мешканці перевіряли інформацію самостійно та протидіяли поширенню дезінформації. У ЗМІ регулярно наголошувалося на необхідності перевірки сумнівної інформації перед тим, як переповісти її будь-кому. Крім того, співробітники Служби безпеки України порадили пресслужбі місцевих органів влади налагодити роботу щодо оперативного спростовування чуток. Таким чином протягом доволі короткого часу було нейтралізовано сприятливе для поширення чуток середовище. Одним із важливих каналів поширення чуток були (і меншою мірою, але залишаються до сьогодні) т. зв. «ЗМІ ДНР» і Росії, що були основними каналами отримання інформації для значної частини населення.

Закриття пропагандистських ЗМІ. У жовтні 2014 р. на базі ГО «КЦПС “Новий Маріуполь”» відбулася зустріч волонтерських організацій із керівництвом Донецького обласного управління СБ України, де місцеві активісти вимагали заблокувати трансляцію в Донецькій області російських телеканалів. Результатом стало блокування в сітці мовлення місцевих ТБ-провайдерів російських телеканалів, що вели антиукраїнську пропаганду, поширювали дезінформацію. Волонтери взяли під контроль виконання цієї вимоги СБ України і здійснювали моніторинг сіткового телебачення на предмет наявності трансляції пропагандистських каналів чи програм. Проблемою залишалося масове використання супутникових антен, особливо в місцях масового скупчення людей. Тому громадські активісти провели рейди з роз'ясненням власникам недопустимості таких трансляцій. Загалом блокування пропагандистського впливу противника дало досить швидкий результат і позитивно вплинуло на настрої та суспільно-політичний клімат у регіоні [20].

Мітинги та акції. Патріотична спільнота, скликаючи зібрання громадян, називала їх «віче громади Маріуполя», оскільки доступ до мікрофону мали всі бажаючі. Масовість таких мітингів мала й психологічне підґрунтя: мешканці потребували взаємної підтримки, відчуття причетності до великої спільноти. В історії цього російсько-українського конфлікту можна визначити кілька мітингів – переломних етапів інформаційно-психологічних кампаній. Наприклад, 28 серпня 2014 р., коли російська армія окупувала сусідній Новоазовськ (40 км на схід від міста) і обстрілювала околиці Маріуполя, проукраїнські активісти скликали мітинг, на який прийшло понад 6 тис. осіб (це при тому, що в місті була паніка, жителі скуповували всі продукти, закривалися магазини й аптеки, а люди масово втікали з міста). На мітингу активісти закликали будувати лінію оборони, почали запис в «**Самооборону Маріуполя**» й оголосили, що будуть чинити збройний опір окупантам. Російські ЗМІ жваво обговорювали запущену інформацію з постановочними фото про те, що у випадку заходу в місто російських військ «окупантів поливатимуть з вікон з гранатометів». «Самооборона Маріуполя» стала прототипом батальйону територіальної оборони, де місцеві жителі, які пройшли вогневу, саперну, тактичну, медичну підготовку, добре знають місцевість, є мотивованими та готовими захищати свої домівки. Наступного дня, 29 серпня 2014 р., сотні маріупольців вийшли з лопатами на східну околицю міста будувати лінію оборони [24]. Тому місцевій владі не залишалося нічого іншого, як виділити всю наявну техніку для укріплення обороноздатності міста. Ці заходи мали хоч і доволі символічний характер, але інформація про це розлетілася досить широко через українські та світові ЗМІ. Привернула увагу і місцевої влади, і державної, і світової спільноти до того, що на сході України місцеве населення не лише виступає за територіальну цілісність України, але й активно бореться проти агресії. 30 серпня відбувся широковідомий «живий щит» [25]. Тисячі маріупольців протягом двох місяців рили окопи, споруджували укріплення вздовж східної околиці міста (крайня територія, підконтрольна українській владі), з національною символікою та плакатами антипутінського й антивоєнного змісту.

Наступний мітинг, 4 вересня 2014 р., був ще масовішим і продемонстрував динаміку в самоорганізації місцевих жителів щодо захисту українського Маріуполя. Під час цього мітингу перший загін «Самооборони Маріуполя» прийняв присягу на вірність українському народові. Було організовано «телеміст» з іншими містами, що входили до плану «Новоросія» і теж перебували під загрозою окупації («дорога до Криму»). Мешканці Маріуполя ділилися досвідом щодо співробітництва з військовими і оборони своїх міст та України [26]. Загалом подібних заходів відбулося багато, проте саме описані мітинги мали характер інформаційно-психологічних кампаній як локального, загальнодержавного, так й міжнародного масштабу. На кожному з етапів обов'язково наголошувалося на необхідності підтримки ЗС України і вдячності військовим, висловлювалися прохання захистити місто від агресії Росії. Ці проактивні дії зруйнували інформаційну операцію противника з дискредитації добробатів і ЗС України, а також змінили уявлення української та світової спільноти про те, що населення сходу України масово закликає «Путін, введи війська». Крім того, демонстрація сили і масовості дала змогу переорієнтувати значну частину дезорієнтованих ворожою пропагандою громадян. Штаб сектору «М» активно залучав місцеву волонтерську спільноту, зокрема «Самооборону Маріуполя», «Маріупольську дружину», до збирання інформації про пересування військ противника, оскільки в активістів на

ТОТ залишилися родичі, друзі, знайомі; вони знали місцевість. Ці дії сприяли залученню місцевих жителів до боротьби проти окупантів і забезпечували певну психологічну підтримку мешканцям ТОТ.

Протидія місцевому сепаратизму («сніжна куля»). Навіть після звільнення міста й укріплення оборони залишалася певна, хоч і нечисельна, але досить активна частина симпатиків «русского мира», які могли бути використані РФ для повторного розхитування ситуації за технологіями «русской весни». Наприклад, у певні дати, зокрема до 9 травня, через групи соцмережі «ВКонтакте» збиралися на вулицях Маріуполя проросійськи налаштовані громадяни з «протестами проти київської хунти». Тому, починаючи з 2015 р., волонтерська спільнота разом із СБ України, поліцією, місцевою владою та військовими здійснювали низку заходів щодо протидії таким зібранням. У силу недостатності правових механізмів для заборони подібних зібрань, силова протидія мала би провокативний характер і створила би пропагандистським ЗМІ чергову підставу говорити про «хунту і фашистів». Тому активісти різних громадських організацій розробляли чіткий і узгоджений план дій. Насамперед, напередодні 9 травня 2015 р. у штабі ГО «КЦПС “Новий Маріуполь”» організовано зустріч із керівниками й активістами найчисельніших ветеранських організацій, де ветеранам запропонували використовувати замість «колорадських стрічок» – символів російської агресії – червоні маки, виготовлені учнями шкіл. Погодили, що діти подарують квіти, почеплять маки ветеранам і разом будуть на святковому концерті, де військові пригостять «солдатською кашею». Захід проходив під національними прапорами.

У цей час патріотичні організації взяли під контроль усі можливі місця зібрань проросійських активістів, не даючи їм збиратись у групи понад 5-6 осіб. Один із дієвих способів – використання червоно-чорних і синьо-жовтих прапорів. Так, до групи людей із російською символікою підходили молоді люди з українськими прапорами, ставали поряд. Зазвичай, проросійські активісти невдоволено розходилися.

Крім того, здійснювалося масове поширення за різними каналами – ЗМІ, листівки, соцмережі – інформації про події, що насправді мали місце 9 травня 2014 р. у будівлі УМВС.

Отже, за ці роки вдалося локалізувати конфліктогенні питання, зокрема щодо трагедії 9 травня. Ключове завдання з недопущення організації проросійських сил у згуртовані групи вирішується як профілактичними заходами СБ України, так і діями активістів зі створення некомфортних умов у місцях зібрань.

Крім того, патріотично налаштовані громадяни нівелюють широковідомі російські пропагандистські штампи про те, що патріоти України «не вшановують День перемоги у Другій світовій війні, бо є прихильниками Гітлера». Натомість, активісти проводять масові заходи 8 травня: автопробіги за маршрутом до відповідних пам'ятників із покладанням квітів, впорядкування могил ветеранів, вшанування живих ветеранів тощо.

Отже, залучення місцевих мешканців як активних захисників цілісності України, їхня активна позиція, координація дій сприяла забезпеченню доволі спокійної ситуації під час відзначення 9 травня.

Культурні заходи. До 2014 р. у Донецьку область із гастрольями приїздили переважно російські або російськомовні артисти з відповідними програмами. Сьогодні цю ситуацію кардинально змінено. Після звільнення від бойовиків у червні

2014 р. Маріуполь починають відвідувати відомі українські митці – співаки, театральні групи, поети та письменники, художники, режисери кіно тощо. Незважаючи на близькість лінії зіткнення, проводиться велика кількість масштабних фестивалів («Червона рута», «Маріуполь сіті», «Гогольфест», «З країни в Україну» тощо), різних тренінгів та освітніх програм, відкрито сучасні майданчики – хаби і коворкінги.

На особливу увагу заслуговує непопулярна раніше у Донецькій області традиція вшанування Дня вишиванки. Тепер парад вишиванок – найулюбленіше і наймасовіше дійство, що об'єднує як представників різних поколінь, національностей і професій, так і прихильників різних політичних сил. Це свято вперше в травні 2015 р. було організовано волонтерами спільно із військовими. Тоді це був перший позитивний, на фоні бойових дій, масовий захід, що дав змогу місцевим жителям продемонструвати свою ідентичність через такий символ як вишиванка.

Маріуполь – форпост України. Одним із ключових завдань було підсилити повагу жителів до свого міста. До подій 2014 р. Маріуполь мав серед мешканців визначення «місто-тупік» через те, що саме тут закінчується залізнична гілка, як і соціальні перспективи маріупольців. Низка інформаційних кампаній 2014-2015 рр., а також спільна участь громадян в обороні міста, що стало відомим на цілий світ через висвітлення в ЗМІ, розвинення інфраструктури дали можливість змінити песимістичне ставлення жителів до свого міста.

Ще у 2012 р. під час наших соціологічних досліджень виявлено відсутність певних об'єднувальних історій (легенд), що зазвичай є в кожному місті та пов'язані з певними знаковими подіями для всіх містян. Легендою стали події 28 серпня 2014 р., Свято Успіння Богородиці. У цей день містяни вийшли проти вторгнення російських військ, а «Богородиця, на честь якої названо Маріуполь, допомогла врятувати місто». Сьогодні одним із найвідоміших брендів знаків є «Місто Марії» – чотириметрова скульптура Митрополита Ігнатія, який привів на територію Приазов'я греків та назвав місто Маріуполем на честь Святої Діви Марії [19].

Отже, в умовах недостатнього розвитку військової інфраструктури та підрозділів інформаційної боротьби у Донецькій області станом на початок військової агресії РФ важливу роль у протидії гібридним методам противника відіграла взаємодія між добровольчими батальйонами, приданими силами ЗС України, НГ України, НП України та СБ України з місцевими патріотично налаштованими громадськими організаціями. У цій взаємодії вирішувалися завдання з протидії інформаційним загрозам: формування позитивного іміджу України та безпекових інституцій України; морально-психологічна, матеріальна, медична допомога армії; патріотичне виховання населення; стримування і протидія діяльності проросійських сил; збирання інформації щодо ситуації з ТОТ тощо. Як наслідок, відбулися значні зміни в настроях населення та суспільно-політичній структурі регіону. У місті почало формуватися відповідальне громадянське суспільство. Громадські організації та рухи взяли на себе відповідальність за безпеку міста, втілили низку проєктів із реформування різних сфер соціального життя, створили доволі потужну опозицію проросійським силам. Вище наведені інформаційні кампанії, як і багато інших, стали практичним і безцінним досвідом АТО і ООС, що потребує детального вивчення. Саме цей досвід було враховано при наступному формуванні ГрМПП.

Міжнародне співробітництво та інформування. Одним із основних завдань було продемонструвати всьому світу, а не лише в Україні, готовність патріотичних

сил Донецької області боротися проти російської окупації. Тому було вибудовано активну комунікацію з іноземними журналістами, політиками, міжнародними організаціями. Волонтери здійснювали тисячі зустрічей, переконували, що сепаратизму в регіоні не було, а події, що почалися, – гібридна технологія окупації Росією, здійснена на тлі ослаблення України після Майдану і з використанням настроїв (страхів) місцевого населення. Пояснювали об'єктивні та суб'єктивні причини цих подій. Демонстрація активних дій патріотично налаштованого населення з оборони свого краю суттєво змінила ставлення до подій на сході України різних цільових аудиторій.

Досвід діяльності Груп моніторингу інформаційного простору і протидії при обласних військових комісаріатах (на прикладі Донецької області)

У 2018 р. в Сухопутних військах ЗС України розпочато практичний експеримент, а саме: створено групи моніторингу інформаційного простору і протидії при обласних військових комісаріатах. На відміну від підрозділів ІІСО, що діють у структурі ССО ЗС України, що відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» є окремим родом військ ЗС України, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, проведення ІІСО, боротьби з тероризмом і піратством, заходів із захисту життя, здоров'я громадян та державних об'єктів (майна) **за межами України** [11].

Тому розміщення ГрМПП при обласних військових комісаріатах виправдано тим, що це єдині наявні у всіх областях військові частини, що діють на постійній неротаційній основі. Створення цих груп дало змогу сформувати мережу по всій території України й організувати їхню роботу в інтересах Сухопутних військ ЗС України. Групи моніторингу стали частиною системи стратегічних комунікацій.

До обов'язків ГрМПП входило: створення детального паспорту регіону із зазначенням усіх даних і показників, здійснення моніторингу інформаційного простору (ЗМІ, акаунти лідерів громадської думки в соцмережах, сайти, групи в соцмережах, чутки), аналіз отриманих результатів, а при виявленні ознак негативного інформаційного впливу на ЗС України чи місцеве населення (у питаннях, пов'язаних із військовими) – здійснення протидії у взаємодії з іншими ІСБО. Офіцери ГрМПП повинні вільно орієнтуватися в суспільно-політичній обстановці області, співпрацювати з громадськими організаціями в інтересах захисту державності України. Крім того, ГрМПП реалізують комунікативні кампанії та заходи воєнно-патріотичного виховання тощо. Діяльність ГрМПП при обласних військових комісаріатах, як довів практичний досвід, є вкрай необхідною, і не лише в умовах АТО / ООС, але й на постійній основі.

Якщо до початку збройної агресії противник застосовував загальнодержавні масштабні інформаційні кампанії, то після розбудови системи стратегічних комунікацій і формування опірності суспільства, все частіше використовується тактика локальних інформаційних атак задля, дестабілізації ситуації й впливу на вразливі / чутливі місця на окремих територіях із подальшим їх масштабуванням.

Саме системна робота ГрМПП в області дає змогу контролювати сталий / звичний стан інформаційного простору, своєчасно виявляти спроби його порушити на самих ранніх етапах та організувати протидію із залученням необхідних сил і засобів. Ці загрози складно виявити тим, хто не знає локальних особливостей. А тому

найчастіше інформаційні атаки вже виявляються на значно пізніших етапах, коли потрібно реагувати, що є значно складнішим. Тому метою діяльності ГрМПП є своєчасне виявлення інформаційних загроз і організація превентивних заходів реагування. Така робота ГрМПП сприяла превентивному виявленню, локалізації інформаційних впливів противника й організації протидії їм ще на початкових етапах.

ГрМПП у Донецькій області з 2018 р. працювала за такими **напрямами**: моніторинг інформаційного простору для виявлення інформаційних загроз в області та на тимчасово непідконтрольній території; його аналіз і оцінювання (обсяг і якість інформаційного поля щодо діяльності ЗС України, іміджеві показники тощо); виявлення інформаційних загроз; асиметрична протидія їм.

ГрМПП при обласних військових комісаріатах виконують такі **функції**:

а) щоденний моніторинг інформаційного простору:

- локальних і регіональних ЗМІ, а також повідомлень, що стосуються ситуації в області, розмічених у загальнонаціональних чи іноземних ЗМІ;

- сайтів і сторінок соцмереж, телеграм-каналів, акаунтів місцевих лідерів громадської думки;

- чуток, що часто транслиують очікувану певною аудиторією інформацію. Це не відкидає того факту, що такі повідомлення можуть містити як позитивні, так і негативні новини. Головне, що ці новини сприймаються як вірогідні;

б) аналіз і оцінювання стану інформаційного простору (обсяг і якість інформаційного поля щодо діяльності ЗС України, іміджеві показники тощо).

За результатами моніторингу ГрМПП готує щотижневі звіти про стан інформаційного простору, на основі яких надаються рекомендації щодо якісних (змістовних) і кількісних (частота і канали поширення) публікацій. Крім того, виявляються тенденції (наслідки реагування на попередні загрози, ефективність комунікативних кампаній тощо);

в) виявлення і аналіз інформаційних загроз та будь-яких обставин або подій, що можуть продукувати загрози, а також способів реалізації загрози (інформаційні кампанії противника, витік інформації з підрозділів тощо);

г) організація заходів із протидії.

Такі заходи плануються і здійснюються із залученням ГрМПП інших військових комісаріатів чи у взаємодії з іншими ІСБО, громадськими організаціями, органами місцевої влади тощо;

д) проведення комунікативних кампаній.

ГрМПП через різні канали (сторінки військових комісаріатів, акаунти і групи у соцмережах, статті, візуальні матеріали, повідомлення, коментарі, сюжети та інтерв'ю в ЗМІ, пресконференції, публічні заходи тощо) поширює інформацію щодо актуальних для армії чи оборони держави питань.

Особливу увагу ГрМПП приділяє моніторингу й аналізу соціальних мереж, оскільки вони є одним з найголовніших інструментів маніпулювання суспільною думкою, формування певних настроїв громадськості, актуалізації певних подій тощо [7].

Українські військовослужбовці, особливо солдати, іноді недооцінюють небезпеки мережевих комунікацій.

Останніми роками спостерігаються маніпулятивні дії РФ, замасковані під патріотичні українські акаунти в соцмережах. Так, СБ України були викриті випадки російського адміністрування однієї з найпатріотичніших груп фейсбука. «Патріоти

України», а також спільноти «Українська Революція», «Все – на Майдан», «Продовження Революції Переваги», «Майдан три», «Ми патріоти України» – за допомогою цих мереж відбувалося керування настроями українських громадян, здійснювалися спроби дестабілізації ситуації й організації сутичок і заворушень [5].

Приклад 1

Мобільний додаток «Джура»

Попри заборону використовувати мобільні телефони, українські військові часто порушують цю настанову і послуговуються смартфонами в службових та особистих цілях. Це об'єктивна реальність сучасного світу, і регламентувати їхню діяльність у мережі практично неможливо. Саме тому використання смартфонів і, тим більше, установка програм, що розроблені противником, несуть величезну загрозу для самих військових і безпеки й обороноздатності країни загалом.

Українські солдати масово використовують російські додатки, зокрема «ДМБ таймер», «Счетчик ДМБ», «ДМБ дневник», «Дембельнеизбежен», «Таймер дембеля». На перший погляд, ці програми цілком безпечні. Зазвичай, це невелика програма-асистент з простими функціями. Наприклад, вона допомагає стежити за часом, проведеним в армії, і показує, скільки ще залишилося до демобілізації. Але основна функція цієї програми – збирання інформації для російських спецслужб, зокрема геолокації, переміщень військово-службовця, особистих даних, фотографій і відеоматеріалів, про події і настрої у військах. Такого виду інформація має високу цінність для противника. Країна-агресор активно використовує мобільні додатки як у розвідувальних, так і пропагандистських цілях.

Після того, як було виявлено, що військовослужбовці ЗС України, залучені до виконання бойових завдань у зоні ООС, масово використовують мобільний додаток противника «ДМБ-таймер», через який відбувається масовий витік інформації і здійснення негативного інформаційного впливу на наших бійців, було організовано розроблення волонтерського мобільного додатку «Джура», що зміг замінити російські аналоги. Були залучені програмісти, які на волонтерських засадах розробили програмне забезпечення. Автором ідеї та дизайну став Лук'ян Турецький – графічний дизайнер зі Львова, солдат ВСУ п'ятої хвилі мобілізації у 2015-2016 рр., а партнером проєкту виступив ІТ-фахівець Володимир Пасіка, який у 2014-2019 рр. на волонтерських засадах активно допомагав нашим підрозділам. Далі було завдання максимально освітити, поширити інформацію про цю програму. Зараз проєкт підтримується МО України.

Новий тренд інтернетної комунікації – використання «більш затишних» месенджерів, що, за усталеною думкою, мають вищий захист особистих даних. Але це положення є дуже спірним, оскільки, наприклад, сервери та власники месенджерів типу «Телеграм» та «Вайбер» пов'язані з РФ. Спектр подальшого використання отриманих даних противником дуже широкий: залякування родин, наведення артилерійських ударів, влаштування засідок, дезінформація, деморалізація та психологічний тиск на особовий склад.

Приклад 2

Агресія в Азовському морі

Прикладом комплексної кампанії (від виявлення загроз до їх повної ліквідації) є виявлення офіцерами ГрМПП Донецького ОВК початку інформаційної атаки 21 травня 2018 р. на населення Маріуполя і Бердянська та її попередження. Своєчасно виявити інформаційну атаку вдалося завдяки активній чат-комунікації з місцевими мешканцями, які повідомляли про здійснюваний на них певний інформаційний тиск – масові смс-розсилки із закликами вийти на акції протесту. Офіцерами ГрМПП було організовано оперативні

стратегічні комунікації із відділом інформаційної боротьби Командування Сухопутних військ ЗС України, СБ України, а також підрозділами, що виконують бойові завдання в зоні ООС, ССО (ІПСО), органами місцевої влади і громадськістю.

Були проведені бесіди з усіма рибальськими бригадами, із виїздом і місці їхньої дислокації. Оскільки саме рибалки опинилися на першій лінії зіткнення під час Азовської блокади, першими могли отримувати інформацію і могли б стати жертвами.

Потужна інформаційна кампанія, що мала розкрити українській і світовій спільноті реальний стан справ і можливу агресію РФ в Азовському морі, була розроблена у взаємодії з представниками різних безпекових інституцій, до її просування залучалися кращі фахівці, зокрема Андрій Клименко, аналітик з питань морської безпеки.

Комунікація відбувалася за різними напрямками: бесіди з власниками пансіонатів на узбережжі Азовського моря, пресконференції з командуванням ООС, керівниками органів місцевого самоврядування, поліції, МНС України, військовими комісарами та громадськістю. Завдання цих комунікацій – роз'яснення необхідності військових навчань на суші, у повітрі й на морі, що в умовах початку агресії є превентивними заходами.

Таким чином було нівельовано інформаційну кампанію РФ з розгону панічних настроїв щодо «зриву курортного сезону».

ГрМПП здійснює щоденний моніторинг т. зв. ЗМІ і телеграм-каналів ТОТ, оскільки це хоч і ТОТ, але частина Донецької області. Аналіз дезінформації, поширеної там, дає змогу вчасно виявляти інформаційні загрози та корегувати інформаційне поле на підконтрольній території (мешканці області досить інтенсивно спілкуються з мешканцями ТОТ. Крім того, цей аналіз сприяв розумінню настроїв мешканців ТОТ і виробленню відповідних стратегій комунікацій ЗС України з місцевим населенням після звільнення територій. Крім того, ця інформація є важливою у виробленні державної стратегії з деокупації та реінтеграції ТОТ Донецької області.

У т. зв. «ЗМІ ДНР», телеграм-каналах та соціальних мережах ТОТ активно простежується тенденція до звинувачення ЗС України в обстрілі мирних територій, дискредитації командування бригад (називають прізвища комбригів і винних у безпосередньому відданні команд на «обстріли мирного населення»), акцентування на тому, що в підрозділах критично низький моральний дух (пияцтво, наркоманія, крадіжки зброї, необережне поводження зі зброєю, самогубства). Ця тенденція простежується синхронно як на ТОТ, так і на території Донецької області. Основними джерелами поширення подібної інформації на підконтрольній території Донецької області є інформаційні ресурси, зокрема телеграм-канали, спрямовані на місцевих мешканців.

Приклад 3

Обстріл ЖМР Східного м. Маріуполя, 2015 р.

Незважаючи на велику кількість сюжетів про обстріл ЖМР Східного, на місцевому рівні розганялася інформація з використанням технології «*Не все так однозначно*» і поширювалися фейки про обстріл із боку ЗС України (фейкові аргументи – «*перед обстрілом відключили газ і світло*», «*сталась помилка в розрахунках*» і т. п.). Оскільки подібна технологія регулярно використовується РФ, необхідно розробляти інформаційно-комунікативні кампанії стратегічного рівня на випередження з донесенням до цільових аудиторій справжніх причин та визначення конкретних винуватців.

Так, за результатами судового розслідування було доведено, до чого призвели дії навідника і корегувальника В. Кірсанова (позивний – «Гаїшник»), який працював на бойовиків із 2014 р. і передавав їм по телефону відомості про розташування бійців і техніки ЗС України в районі Сартани, Гнутового, Талаківки, Павлополя, Орловського, Маріуполя,

Виноградного – обстріли населених пунктів, зруйнована інфраструктура, поранені й загинув люди.

Сумісно співробітниками СБ України і МВС України організовано серію репортажів про те, ким є не абстрактні вороги, а конкретні особи, вина яких доведена судом. За результатами судового розслідування демонструвалися записи телефонних розмов «навідника-гаїшника» В. Кірсанова з командирами окупантів (після наведення Кірсанов доповідав про точність попадання). Тобто, щоб мати переваги в інформаційному просторі, варто персоніфікувати не лише подвиги українських військових, але й злочини окупантів та колаборантів.

Приклад 4

Наратив «Україна, але інша» у блогерському середовищі

Звертає на себе увагу негативний інформаційний вплив блогера Анатолія Шарія і зростання активності діяльності активістів «Партії Анатолія Шарія». Так, А. Шарієм записано низку сюжетів про жителя Маріуполя ветерана ЗС України Руслана Пустовойта (позивний – «Павук»), де представлено документи про його кримінальне минуле та лікування в психлікарні. Таким чином блогер застосовує метод масштабування: на одному негативному прикладі будує переконання про загальну картину. Окреме запитання до того, хто регулярно передає А. Шарію копії документів, яких немає у відкритому доступі із грифом «для службового користування» чи «таємно».

Контент-аналіз блогів довів, що протягом останніх місяців А. Шарій найбільшу кількість антиукраїнських блогів записав саме з маріупольської тематики (у сюжетах, що стосуються конкретних територій). Крім того, саме Донецьку обласну організацію своєї ПП А. Шарій відзначає як найбільшу і найуспішнішу.

Блогер Шарій активно використовує у своїх описах маніпулятивні технології: «40 / 60», гіперболізація локальних подій («*Рецидивіст Пустовойт – вся армія така*»). Послідовники А. Шарія також активно вдаються до провокацій, зокрема розповсюджують газети під час патріотичних заходів, провокують мешканців Маріуполя щодо негативних висловлювань на адресу А. Шарія, на основі яких роблять маніпулятивну серію відеосюжетів. Технологія, що використовує А. Шарій, має успіх, саме тому відповідає на два запити – запит на правду і (для значної частини населення) – запит на «іншу Україну». Подібні технології використовують і інші політики з ПП ОПЗЖ та Опозиційного блоку тощо.

Особливу увагу ГрМПП приділяє дослідженню наративів, що циркулюють в ТОТ. Так, зроблено висновок, що в т. зв. «ДНР» (на відміну від «ЛНР») системно впроваджуються наративи: «*Силовики РФ – захисники Донбасу*», «*Країни СНД об'єднані історичними, духовними й економічними скрепами*», «*РФ – миротворець*». Просування цих наративів відбувається переважно в телеграм-каналах. Групою моніторингу Дон ОВК визначено близько 30 телеграм-каналів, що здійснюють антиукраїнські комунікації та мають кількість підписників 10-125 тис: *за Державу обидно, Донтел, ДонецькDonbass, Александр Жучковский, Архивариус, Точка Донбасса, Луганская пехота, InsideDonetsk, Леся из СТРАНЫ, Русскийориенталист, Владлен Татарский, АГС Донбасса, Зрада чи Перемога, Забытые в ДНР, ФРОНТовые заметки, Война на Донбассе, ДНР Онлайн, ДонецькДонбасс, Пушилин Д.В., Нефициальный Безсонов, Представительство ДНР, Разведчик та ін.* Загалом усі вони дублюють поширювану дезінформацію. Тобто мають суто пропагандистську мету – наповнюють інформаційний простір повторюваними наративами, що створює ілюзію правдивості. Протидіяти поширенню інформації з цих каналів практично неможливо. Тому основна

дія – спостереження та узагальнення. Наведемо приклади, що демонструють можливості в роботі груп моніторингу при ОВК.

Приклад 5

Попередження «Русской весны-2»

Інформаційна кампанія проведена у взаємодії з Центром інформаційної боротьби Командування Сухопутних військ ЗС України, ПСО ССО ЗС України, патрульною поліцією Донецької області, громадськими організаціями та СБ України.

Від мешканців Маріуполя в чат-комунікації було отримано інформацію про масове поширення листівок, роздрукованих на звичайному принтері, а також повідомлень у групах соцмережі «ВКонтакте» і чуток про підготовку акцій «Київ, прекрати убивать Донбасс!» (вимога – вивести «карателів» з підконтрольної Україні частини Донецької області). ГрМПП було мобілізовано патріотично налаштовану громадськість, забезпечено інформування через місцеве масове інтернет-видання «0629» про те, що анонсована акція повторює меседжі і технології, що використовувалися агресором навесні 2014 р. Через запит до підрозділу ПСО було виявлено, що така ж акція готувалася у Донецьку, встановлено її організаторів та джерела фінансування. СБ України затримала організаторів. Цікаво, що ними виявилися приїжджі «гастролери». Фінансування, як з'ясували співробітники СБ України, здійснювалось безконтактно, через інтернет-банкінг, постановка задач і поширення інформації – теж. Тобто завданням організаторів було поширити інформацію, мобілізувати учасників у Маріуполі (передбачалося залучення мешканців Донецька). Спочатку, на 11 год планувалося проведення масового дитячого свята, а о 12 год мав початися мітинг «проти хунти». Батьки дітей, які прийшли б на дитяче «свято», мали стати масовкою для мітингу.

Проте це була лише перша акція у 2018 р. Розхитування ситуації планувалося за технологією «Сніжний ком» – зібрати і надихнути учасників на антиукраїнські виступи. Аналіз, здійснений ГрМПП, також дав змогу попередити дві наступні акції.

9 травня 2014 р.

Для Маріуполя 9 травня – особлива дата. У цей день у 2014 р. до управління (УМВС), тоді ще міліції, увірвалися невідомі. Як потім з'ясувалося – диверсійна група «Мангуста». Коли їх оточили українські силовики, сепаратисти забарикадувалися всередині. Будівлю звільнили, проте у наслідок бойових дій вона згоріла. Шість українських захисників загинули на місці. Загалом у той день на вулицях Маріуполя загинуло 13 осіб.

Щороку до цього дня антиукраїнські сили намагаються розхитати сепаратистськи налаштованих мешканців міста, продукуючи низку меседжів про «карателів», які розстріляли «наших хлопчиків» (при цьому співчуваючі переконані, що загиблі міліціонери були не патріотами України, які загинули від терористів, а прихильниками «ДНР», яких убили українські силовики. Проте саме в Маріуполі, на відміну від інших міст України, цей день проходить найспокійніше, хоча доводиться докладати значних зусиль. Групою МПП розроблено і втілюється у взаємодії з СБ України, громадськістю, патрульною поліцією і військовими низка превентивних заходів, зокрема активно залучаються місцеві засоби масової інформації (публікуються статті про справжній розвиток подій у 2014 р.), на місця можливих провокацій виїжджають представники правоохоронних органів, громадських організацій міста з патріотичною символікою. Головне завдання – не дати зібратися великим групам антиукраїнських сил, не створити картинку для російського ТБ і не допустити використання символіки окупантів та колаборантів. Замість «колорадської стрічки» пропонується мак із синьо-жовтими стрічками.

Оголошення режиму воєнного стану

У Донецькій області було здійснено повний інформаційний супровід щодо оголошення режиму воєнного стану: інформовано громадян про умови режиму воєнного стану,

зупинено панічні настрої («пусті полиці магазинів», участь у заходах резервістів територіальної оборони тощо). Крім того, саме ГрМПП забезпечувала супровід, координацію між військовими підрозділами та іноземними і українськими журналістами, які масово прибували в регіон для висвітлення ситуації. Основні питання, що цікавили журналістів, які приїжджали зі всього світу: чи справді є підстави для оголошення режиму воєнного стану, чи це технологія тодішнього Президента України, щоб відмінити президентські вибори.

Крім того, у цей період було отримано інформацію, що в Маріуполі готується теракт із використанням отрутохімікатів («підлив цистерн з аміаком»). Офіцерами ГрМПП, завдяки системній комунікації з місцевим населенням у соціальних мережах і особистим бесідам, було виявлено місце розташування восьми цистерн із сірчаною кислотою, про яку не було відомо відповідним структурам. Цистерни знаходилися в залізничному тупику без охорони і, ймовірно, мали стати об'єктами для теракту. Загрозу було відвернено через повідомлення вищому командуванню та СБ України, за результатами доповіді – прийнято запобіжні заходи.

Вісім військових 53 ОМБ потрапили в полон біля Новотроїцького

У травні 2019 р., після виявлення інформації щодо «переходу 8 офіцерів бригади на бік ворога» (із власних джерел, повідомлень прикордонників; публічні повідомлення ще не з'явилися) було організовано перевірку даних та відповідну інформаційну кампанію. У взаємодії з відділом інформаційної боротьби КСВ ЗС України, ГрМПП 53 ОМБр, прикордонниками, пресцентром ООС було відтворено психологічні портрети тих, хто потрапив у полон, і максимальні обставини, що передували цьому. Це дало змогу відкинути версію «добровільного переходу на бік противника», хоча саме ця версія почала масово поширюватися т. зв. «ЗМІ ДНР», і її підхопили окремі українські та ворожі ЗМІ. Честь бійців і бригади було збережено.

«Хресна хода»

Комплексна кампанія (від виявлення інформації, її підтвердження до відміни заходу) була організована у взаємодії з СБ України, органами місцевої влади, Командуванням Сухопутних військ ЗС України, командуванням АТО (на той момент), громадськістю. Завдяки комунікації з громадянами, що проживають на ТОТ Новоазовську, було отримано інформацію, що на Великдень Українська православна церква в Маріуполі збирається проводити хресну ходу із масовим залученням прихожан з ТОТ і під проводом митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона (місце постійного перебування – Донецьк). Під час цієї «ходи примирення» (у церквах Маріуполя священики озвучували, що має прибути на ходу 10 тис. учасників) прихожани (літні люди) мали дістати «колорадські стрічки» та іншу російську символіку й коментувати на камери російських ЗМІ, що влада України веде братовбивчу війну, що необхідно припинити ... Відеозйомка мала потрапити в росЗМІ з «доказом» того, що в Маріуполі народ проти української армії і влади, а війна – громадянська. При цьому в акції взяли б участь як масовка тисячі звичайних прихожан, які не підозрювали, що їх втягнуто в інформаційну кампанію РФ. Готувалися провокації, що могли спричинити безпорядки: сутички, теракти тощо.

За координації та втручання ГрМПП і командування АТО через РНБО домоглися відміни заходу. Хода пройшла на території храму. Була малочисельною. Автобуси з прихожанами ТОТ не приїхали вчасно.

Висновки

Існування України як суверенної держави, її прогресивний розвиток, самозбереження й безпека неможливі без розроблення та впровадження цілеспрямованої системи захисту національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, перш за

все, в інформаційній сфері. Адже добре організована система інформаційної безпеки і стратегічних комунікацій дає змогу виявити на ранніх етапах загрози, що виникають, організувати ефективну протидію невоєнними засобами, сформувати сталий інформаційний простір в інтересах держави.

В умовах України, з її великою територією, історичними, демографічними, соціально-політичними особливостями регіонів украї важливим є інформаційна діяльність з врахуванням локальних особливостей. Фахівці зі стратегічних комунікацій повинні «чути» мову цих регіонів, мати чітке поняття сталості інформаційного простору на конкретній території задля оперативного виявлення спроб зовнішнього втручання та превентивної протидії їм. Саме на вирішення цих питань і була спрямована діяльність Груп моніторингу інформаційного простору і протидії в обласних комісаріатах України. Сильними її сторонами, на наш погляд, були: добре розуміння «місцевого ландшафту», широкі соціальні зв'язки в різних сферах (з місцевими політиками, громадськими діячами, волонтерами, працівниками різних підприємств і установ, громадськістю, журналістами), ефективні комунікації з різними цільовими аудиторіями.

Література

1. А был ли распятый мальчик? (2015). *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xM-2AHlcvXE>.
2. Андрухович, Ю. (2014). За Донбас покладено стільки життів, що ми не маємо вибору. *Політика*. URL: <https://kurs.if.ua/news/yuriy-andruhovych-za-donbas-pokladeno-stilky-zhyttiv-shcho-vyboru-nemaie-1485.html>.
3. Антимайдан в Донецьке: требовали чрезвычайного положения. (2014). *Новости Донбасса*. URL: <https://novosti.dn.ua/news/199837-antymaydan-v-donecke-trebovaly-chp-v-strane-ykydaly-prezervatyvu>.
4. Без паники! Мариупольских мужчин не забирают в армию! (2014). *Сайт города Мариуполь*. URL: <https://www.0629.com.ua/news/582983/bez-paniki-mariupolskih-muzcin-ne-zabiraut-v-armiu-dopolneno>.
5. Видавали себе за «патріотів України». (2018). *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/svit/vidavali-sebe-za-patriotiv-ukrayini-the-washington-post-vikrila-sprobu-gru-vplinuti-na-senatoriv-ssha-1273218.html>.
6. В Мариуполе стреляют. Горят шины. Центр города перекрыт. (2014). *Сайт города Мариуполь*. URL: <https://www.0629.com.ua/news/527754/v-mariupole-strelaut-gorat-siny-centr-goroda-perekryt-obnovlaetsa-fotovideo>.
7. Глобальна інформатизація: наукова доповідь. (2019). *Центр соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1745:problemi-suspilnoji-bezpeki-v-protsesi-rozvitku-sotsialnikh-merezh&catid=78&Itemid=412.
8. Горбулін, В. П., Додонов, О. Г., Ланде, Д. В. (2009). *Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання*: монографія. Київ: Інтертехнологія.
9. Громадське ТБ Приазов'я. (2020). URL: <https://www.facebook.com/pg/PriazovTv/about>.
10. Етнічний склад населення. (2020). *Донецька обласна адміністрація*. URL: <https://dn.gov.ua/ua/oblast/etnichnij-sklad-naselennya>.
11. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991, № 1935 XII. (1991). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
12. Коваленко, О. (2014). Про «токсичний сором». *Day.Kyiv.ua*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/pro-toksichnij-sorom>.

13. Лихолобова, З., Коваленко, В. (1994). Процессы урбанизации в Донбассе. *Новые страницы истории Донбасса*. Донецк. Кн. 3. С. 56-73.
14. На Донбассе военная колонна едва не проехала по людям (2014). *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZZz8L12rzV8>.
15. Мариуполь. Пропаганда, что страшнее «Градов». (2015). *Украинская правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/02/6/7057731>.
16. Мариуполь: в поисках изнасилованных девушек (2014). *Сайт города Мариуполь*. URL: <https://www.0629.com.ua/news/672249/mariupol-v-poiskah-iznasilovannyh-zensin>.
17. «Невидимый батальон» – історія про жінок на війні. (2019). *VERGE*. URL: <https://verge.zp.ua/2019/01>.
18. Новий Мариуполь. (2014). URL: <https://newmariupol.org/news/mariupolci-viyshli-miting-proti-news-2365.html>.
19. Оперативна інформація Інформаційно-аналітичного центру РНБОУ за 29.08.2014. *Рада Національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/1796.html>.
20. Орлова, Д., Шутов, М. (2018). *Медіаспоживання та оцінка суспільно-політичних процесів в Україні мешканцями східних областей* (частини Луганської та Донецької областей, підконтрольні уряду України): звіт за результатами дослідження. *Детектор Медіа*. URL: https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/136753/DM_Media_consumption_ukr_WEB-compressed.pdf.
21. Пахоменко, С., Подибайло, М. (2013). Ідентичнісні дискурси як суспільно-політична технологія: український націоналізм і регіональний патріотизм в донецьких медіа. *Historians*. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/681-serhii-pakhomenko-mariia-podybailo-identychnisni-dyskursy-ia-k-suspilno-politychna-tekhnolohiia-ukrainskyi-natsionalizm-i-rehionalnyi-patriotyzm-v-donetskykh-media>.
22. СБУ назвала «патриотические» группы в Facebook, администрируемые из РФ с целью дестабилизации Украины. (2017). *НВ*. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/sbu-nazvala-patrioticheskie-gruppy-v-facebook-administriruemyh-iz-rf-s-tselju-destabilizatsii-653275.html>.
23. Толокольнікова, К. (2017). Як відновити довіру мешканців Донбасу до ЗМІ? *Media Sapiens*. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/20032/2017-11-16-yak-vidnoviti-doviru-meshkantsiv-donbasu-do-zmi>.
24. У Мариуполі мешканці облаштовують оборону міста (2014). *Korrespondent.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3411892-u-mariupoli-meshkantsi-oblashtovuuit-oboronu-mista>.
25. У Мариуполі риють окопи, плетуть «кікімори» і записуються добровольцями. (2014). *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/13228>.
26. У Мариуполі зібрався проукраїнський мітинг. (2014). *Korrespondent.net*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3414554-u-mariupoli-zibravsia-proukrainskyi-mitynh>.
27. JP 3-53. *Doctrine for Joint Psychological Operations*. (2003). USAF Vice Director, Joint Staff. URL: https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB177/02_psyop-jp-3-53.pdf.
28. JP 3-61. *Public Affairs*. (2010). US Joint Chiefs of Staff. URL: https://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp3_61%2810%29.pdf.
29. JP 3-57. *Doctrine for Joint Civil Affairs*. (2001). U.S. Navy Joint Staff. URL: https://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp3_57%2801%29.pdf.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ІНСТИТУТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ, ЯКІ ОПІКУЮТЬСЯ ПИТАННЯМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1. Взаємодія – один із ключових принципів успішної роботи фахівців у сфері інформаційної та психологічної безпеки. Саме безпосередня комунікація на місцях дає змогу оперативно організувати протидію в умовах виявлення загроз державності. Особливо це положення є актуальним для прикордонних областей. На жаль, у більшості випадків різні відомства не готові ділитись інформацією, недостатньо взаємодіють, що значно ослаблює можливості для організації протидії.

2. Виняткові можливості надає особисте розуміння ситуації на місцях, знайомство і співробітництво з громадськими організаціями, створення комунікативних майданчиків, залучення їх до збирання / поширення інформації (знайомство на публічних заходах, створення чатів для спілкування і обговорення). Оскільки в кожному районі є своє «статичне інформаційне поле». Лише місцеві мешканці, мотивовані й організовані в спільноти, можуть помітити підозрілі, незвичні для них явища. Найчастіше, пізніє реагування викликане тим, що інформація несвоєчасно «прочитана» як загрозна й передана, а ситуація виходить з-під контролю та загострюється. Крім того, саме на місцях є можливість горизонтально організувати міжвідомче реагування.

3. Комунікації між усіма ІСБО, а також місцевими органами влади та ЗМІ забезпечать практичну протидію гібридній агресії та сприятимуть виявленню інформаційних загроз на етапі, коли можна діяти превентивно, запобігаючи загостренню ситуації до неконтрольованого рівня.

4. Створення паспорта регіону є важливим інструментом, що дає можливість оперативно організувати протидію інформаційним атакам. Без нього не у всіх випадках є можливість застосувати необхідні сили й засоби. Крім того, паспорт регіону сприяє значному скороченню часу на ознайомлення із зоною відповідальності новим підрозділам, що прибувають на ротацию, збереженню часу на вивчення оперативної обстановки в регіоні, вивченню слабких і сильних сторін, потенційних загроз і можливостей. Містить конкретні контакти й інформацію за всіма необхідними напрямками.

5. Загалом досвід формування системи протидії негативним інформаційним впливам противника у Донецькій області є важливим для вивчення, оскільки набувся в польових умовах на фоні реальної воєнної загрози. Однією з основних складових цієї системи є залучення місцевого населення в процеси збирання та поширення інформації. Адже ніхто краще за місцевих жителів не здатен помітити «незвичне» в локальному інформаційному просторі.

Оскільки противник має можливість часто змінювати зміст і спрямування своїх негативних впливів, а останнім часом частіше використовує тактику «малих порізів», важливим є організувати відповідну роботу саме на місцях. Можемо стверджувати, що навіть досвідченому фахівцю, який не знає локальної ситуації, досить важко виявити ознаки інформаційної операції ворога. Це повинно бути врахованим при підготовці офіцерів, які займаються інформаційним протиборством.

ПАЛАЮЧА «ЖИТНИЦЯ ЄВРОПИ»: ПРИЧИНИ, РОЗВИТОК ТА НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Олег ПОКАЛЬЧУК

Малоймовірно, що навіть банда, яка керує Росією, була б готова взяти на себе відповідальність розв'язати ще одну війну, але завжди слід пам'ятати, що в 1939 році, здавалося, не було причин, що б змусили Гітлера розпочати війну, і все ж він зробив це, і розпочав її зі світом, практично не готовим до неї ...

Джеймс Форрестол (1947)

Не переслідуйте цілі, необмежені у часі та просторі.

Ціао Лянг, Ван Сянсуй

(«Необмежена війна», 1999)

Вступ. Зміна характеру воєн

Характер та динаміка сучасних конфліктів між державами змінюються та розвиваються. Фізичні (кінетичні) впливи продовжують відігравати важливу роль, однак менш традиційні фактори війни (психологічні, дипломатичні, фінансові, розвідувальні, інформаційні, кібер тощо) швидко стають ключовими складовими та впливають на наслідки воєнних операцій. Характер сучасних багатовимірних конфліктів часто несподіваний. Зміни відбуваються швидко, їхні диспозиції незвичні, етнічні ідіосинкразії унікальні, а соціально-мотивовані операції мають характер раптових і непередбачуваних. Занепадаюча роль «військової сили та наростання асиметричних стратегій, що здатні вимірювати паритет сил, ніколи не були такими проблематичними» [36, с. 5].

Важко назвати війну, стародавню чи сучасну, що включала б у себе лише класичні бойові елементи. Поняття *необмежена війна* (англ. *unrestricted war*) [52], «велика стратегія» [42], «гібридна війна» [57] та інтерпретації багатовимірної, нетрадиційної сучасної війни становлять дві школи стратегічної військової думки: одна, що надає серйозне значення гібридній складовій оперативній сфері сучасного воєнного конфлікту [3; 7; 9; 57], та інша, що не додає цінності асиметричним впливам [43; 60].

Перехід від класичного підходу «симетричної спроможності боротися з наявною ... владою, як у випадку Німеччини проти Великої Британії у Першій світовій війні» [62, с. 54], до асиметричних стратегій Китаю, що «впливають на всі сфери життя країни [і] можуть вестися у сфері, де не переважають воєнні дії» [52, с. 41-142] означає, що війни, «обмеженої якимось одним-єдиним виміром, не існує» [60, с. 17].

Наука про людську поведінку під час конфліктів між державами, що використовують глобалізовані інформаційні технології, є одним із таких вимірів. Цей вимір увійшов у мейнстрім, поставивши психологію в центр воєнних операцій [33]. Трансформація звичайних війн поставила питання про «логіку» сучасних гібридних стратегій [36], що сприяє необхідності цілісного дослідження складних психологічних впливів на людей у збройних конфліктах. Щоб передбачити масштабність інтенсивності конфлікту, його тривалість та наслідки, важливо надати розробникам військових стратегій вагомі докази сучасних кодів та алгоритмів психологічних операцій,

де «управління прогресивними методами пропаганди, інформаційними підходами, специфікою та взаємопов'язаністю нерегулярних та асиметричних загроз у сучасних воєнних конфліктах є важливими аспектами для прийняття рішень» [60, с. 12].

Поведінка людини та інформація тісно взаємопов'язані. Як зауважив Гоффлер, через швидкість розповсюдження, доступність та вплив поточної інформації «неграмотні майбутнього високих технологій – це ті, хто не зможуть швидко навчитися, перевчитися та діяти згідно з тим, чому навчилися» [74, с. 22].

Інформація, пропаганда та поведінка – це три основні орієнтири російського вторгнення в Україну. Російські військові експерти та психологічні аналітики зосереджуються на розробці складних інформаційно-поведінкових операцій для орієнтації, впливу та зміни поведінки людей, об'єднуючи цих людей на основі групової ідентичності. Індивідуальне мислення, уподобання, ставлення та переконання членів групи в цьому випадку неважливі. Важливо, що робила чи робить у цілому група. Головними цілями російських інформаційних операцій є люди в межах певної групи та їхня поведінка протягом короткого проміжку часу.

Ключові спрямування такі: (1) підтримка групової стійкості на основі обґрунтування індивідуальних мотивів; (2) група, як подальший оперативний інструмент для просування російських інтересів у цільовому регіоні.

Зосередженість на «формуванні очікуваної групової поведінки» [53] має ключовий вплив на російські військові стратегії в Україні. Російська мета – заохотити групи українців до саботажу спроб українського уряду стабілізувати бурхливе політичне, економічне та соціальне становище на сході й забезпечити повну підтримку дій російської армії в регіоні. Російські інженери психологічних впливів розробили ментальні прийоми: «впливати, руйнувати, корумпувати ... прийняття рішень та зорієнтувати групу людей на певну вигідну дію» [49], мотивуючи місцеве населення підтримувати сепаратистські заклики.

Сучасний російсько-український конфлікт – це не конфлікт із метою «психологічного контролю», оскільки він потребує концентрації впливу на думки, ставлення та переконання для заохочення особистісних змін. Це не конфлікт між ідеологіями чи боротьба за російські «традиційні» цінності, що нав'язуються проросійськи налаштованому українському населенню. Це зіткнення між цивілізаціями [45], оскільки це не є «глобальна ескалація локальних та / або регіональних» воєн [36, с. 5]. Ця війна не вписується в парадигму теорії силових переходів, що досліджує «війни, розпочаті великими державами та розсіяні вниз від глобальних до регіональних точок» [36, с. 4]. Російсько-український конфлікт – це конфлікт людських поведінкових уподобань [23].

Росія обрала за основу запеклу інформаційно-пропагандистську кампанію проти України, щоб змінити поведінку людей та підштовхнути українців до вибору між захистом своєї держави або потуранням агресору. Росіяни зрозуміли справжній потенціал непередбачуваного та нетрадиційного психологічного впливу на свідомість, вчинки та поведінку за допомогою добре підготовленого та запущеного в дію набору підробок, обману, брехні та примусу.

Російське інформаційно-пропагандистське вторгнення в Україну не є ізолюваною «українською справою», що є викликом для українців щодо розуміння її актуальності, аналізу й організації супротиву. Це загальноєвропейське та

світове явище мегаломанії та самодержавства. Росія, держава з колосальним агресивним військовим та інформаційним потенціалом впливу, із добре розробленими та перевіреними безвідповідальними інформаційними провокаціями, атакує не лише Україну, а й увесь світ.

Тому важливим завданням глобальної експертної спільноти є не шукати ще один додатковий термін до розширеного сімейства військових оперативних етикеток «гібриду» або давати безкінечні дефініції «асиметрій, що матимуть здатність експлуатувати уразливі місця і слабкі сили противника і нічого не робити» [60, с. 11]. Фахівці та міжнародні установи повинні об'єднати спільні зусилля для виявлення та дослідження реальних та прихованих механізмів, масштабів та наслідків сучасних російських інформаційних впливів у всьому світі. Такі впливи складні та витончені. Поточна українська спроба протидіяти та нейтралізувати добре організоване та «ретельно розроблене поєднання звичайної зброї, незвичних інформаційних тактик, тероризму та злочинної поведінки одночасно» [43, с. 23] потребує подальшого серйозного дослідження й аналізу. Багатовимірні російські «незвичні» атаки «кардинально не змінили природу війни, а розширили її використання в новому вимірі» [59], коли «вперше в історії інформація надсилається по всьому світу за секунди, а громадська думка є остаточним арбітром [військового] успіху» [33].

Мета дослідження – проаналізувати природу, методи та вплив сучасних російських інформаційно-пропагандистських операцій, що спостерігали, аналізували й інтерпретували групи українців, які переїхали з південної та східної України після початку бойових дій 2014 р. Інтерв'ю з українськими біженцями, які наразі проживають у Києві (центр) та Львові (захід), були зосереджені на їхньому розумінні російських інформаційних операцій та пропагандистських методів, що використовувалися для спроби впливати на поведінку цільових груп населення України в південних та східних регіонах країни. Аналіз вибраних українських та російських медіаджерел (для виявлення різноманітності стратегій, що використовувалися на ТОТ) разом з інтерв'ю (для виявлення та категоризації результатів досягнення поставленої мети) зроблено для уточнення та опису набору деяких прийомів і складових російських пропагандистських операцій на ТОТ.

Дослідження починається з історичного огляду перших проросійських сепаратистських рухів в Україні, продовжується описом ключових характеристик російського багатовимірного інформаційно-пропагандистського впливу та завершується аналізом змін поведінки груп цивільного населення України у наслідок цього впливу.

Як це все починалося

Росія завжди вважала землі України своїм колоніальним надбанням [55; 66]. Росіяни трактували будь-які спроби українського державницького будівництва та самоврядування як ознаки непокори, заколоту та змови із Заходом. Воєнні зіткнення російської та української армій на сході України були лише епізодом типового московського експансіонізму.

Обґрунтування цього розширення полягало в колоніальних прагненнях Росії та конфлікті культур:

1. *Конфлікт політичних культур.* Росія – патріархальна держава, що традиційно залежить від влади та контролю, тоді як в Україні патріархальні питання

є маргінальними. Україна опиняється в постійній публічній дискусії щодо демократії та можливості стати частиною Заходу, що робить Україну мішенню російської пропаганди. Кремль підштовхує проросійське українське населення до безодні дестабілізації та просуває російські політичні й економічні інтереси на українських територіях.

2. *Конфлікт етнічних культур.* Українсько-російський т. зв. «мовний конфлікт», стимульований російською пропагандою, є квазірелігійним протистоянням, оскільки українська мова для більшості українців є священним явищем.

Штучно створена проблема мови викликала внутрішній поведінковий конфлікт, заснований на побутових мовних комунікаціях із такими багатоцільовими особливостями:

а) споріднені, але не тотожні мови з подібними звуками, але різними значеннями для подібних слів;

б) оборонний та пригнічений український менталітет, заснований на історичному досвіді втраченої нації проти агресивного й атакуючого російського імперського менталітету домінування;

в) різне ставлення до приватної власності. Українці – індивідуалістичні люди, які дбають про власні активи, а росіяни вважають за краще належати до «колективу» з дещо підозрілим ставленням до приватних власників.

3. *Гендерний конфлікт.* Ставлення до жінок в Україні набагато толерантніше, ніж у Росії. Активна присутність українок у громадському житті та політиці свідчить про те, що вони користуються більшими можливостями й перспективами, ніж росіянки.

4. *Етнопсихологічний конфлікт.* Російський етнос, як північний, має інтроспективні темпераментні характеристики. Російсько-українська війна ілюструє конфлікт між двома державами з чіткими етнічними поведінковими характеристиками північної та південної територіальних груп [12; 54].

Україна століттями була рухомим кордоном постійного конфлікту культур. Російський генерал Антон Денікін (1920-1926 рр.) писав у своїх спогадах, що лише сто років тому схід і південь України були справжніми козацькими землями з панівним там українським духом¹. Комуністична ідеологія з її регресивними моделями поглядів і переконань перенесла цей кордон далі на Схід України, де проросійська атмосфера захищає і зберігає його до цього часу.

Розпад радянської системи (1989-1991 рр.) посилив конфлікт між російськими імперіалістами та прихильниками української незалежності. Більшість українців почала надавати виняткове значення розвитку своєї національної культури, тоді як проросійські групи й агенти впливу Кремля створювали та поновлювали свої політичні та фінансові канали для підтримки мережі легальних і нелегальних організацій як джерел майбутніх заворушень проти української незалежної держави.

¹ Мемуари Денікіна («Очерки русской смуты» / «Нариси російського неспокою» (1920-1926 рр.) були написані Денікіним у Бельгії та Угорщині. Різні версії видань свідчать, що мемуари склалися з 3-5 томів. Буржуазний Київ не хвилював його. Денікін вважав схід України та Кубанську область загрозою Російській імперії. Подальша російська політика в регіонах зробила їх лояльними до комуністичного режиму завдяки фізичній силі та радянській пропаганді. У 2003 р. Міністерство освіти Росії додало спогади Денікіна до списку 100 книг, рекомендованих для самостійного вивчення.

Перші сепаратистські організації та російські проксігрупи в Україні

Першою офіційною організацією, що пропагувала сепаратистські ідеї на українському сході, була група «Интердвижение Донбасса». Вона була створена восени 1990 р. у Донецьку як відповідь на створення «Народного Руху України / НРУ». НРУ об'єднав українців під демократичними гаслами та символізував відмову від комуністичного минулого. «Интердвижение Донбасса» використовувало червоно-синьо-чорний прапор як символ донецьких сепаратистів та виступило проти виходу України зі складу СРСР, що було підтримано московською організацією «Союз», якою керував полковник Віктор Алксніс. Подібні події, пов'язані з проголошенням Донецько-Криворізької Радянської Республіки, сталися в 1918-1919 рр.

У Луганську в 1990 р. було створено структуру під назвою «Народное движение Луганщины» / НДЛ. НДЛ виступало за автономію Луганської області та тиснуло на український Уряд щодо підписання Договору про відновлення СРСР [25]. У 1991 р. ще одна новостворена організація «Демократичний Донбас» закликала створити свої ЗС, провела збори щодо виведення Донецької та Луганської областей з України, після чого було створено «Республіку Малороссия» [5]. Приблизно через місяць, 26 жовтня 1991 р., Донецьк приймав конгрес депутатів Рад південно-східних регіонів, де обговорювався український федералізм [8]. У травні 1992 р. Всеукраїнський громадянський конгрес об'єднав основні антиукраїнські сили у східному регіоні.

Результати референдуму про незалежність України (1991 р.) були жахливими для сепаратистів: 83,9 % населення Донецької області проголосували за об'єднану та незалежну Україну. У Луганській області проголосували 83,6 % за єдність України. Подальша економічна криза з високими темпами інфляції суттєво знизила рівень сепаратистського ідеалізму [71].

Страйк донецьких шахтарів у 1993 р. вимагав економічних змін, автономії для Донбасу та погрожував Уряду економічною та транспортною блокадою Києва [59]. У 1994 р. Луганська та Донецька обласні ради провели референдум про федералізацію України. Результат голосування Донецької області становив 79,69 % на користь федералізації, Луганської області – 90,3 % голосів. Донецькі та луганські сепаратисти вважають 1994 р. своїм роком відродження [17].

У 1994 р. Москва створила «Славянскую партию» на сході України, намагаючись об'єднати Україну, Росію та Білорусь у спільний прорадянський блок. У 1999 р. «славянская партия» вербувала українських добровольців для боротьби за сербів у війні в Югославії (1991-1999 рр.) та ініціювала розкол української православної церкви [4; 25; 69]. Агресивніша та напівлегальна мережа «Конгресса Русских общин» виступила як осередок «Славянской партии» у 2000 р. та поширювала чутки про страшні переслідування росіян у колишніх республіках Радянського Союзу [26].

Сучасні проросійські сепаратистські організації в Україні складаються з багатофункціональних груп з головним завданням стійкого руху в напрямку Росії. «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка» («ДНР» та «ЛНР») перетворилися із сепаратистських організацій у комплексні сепаратистські організми. Їхні структурні та функціональні зміни мали на меті відобразити «позитивну» економічну, політичну та соціальну динаміку «ДНР» / «ЛНР». Їхні «офіційні державні» слогани, назви, керівництво та установи, підтримувані мілітаристською складовою,

мали завдання говорити про формальний успіх проросійського заколоту на території України. Серед одержувачів цієї інформації були провідні українські ЗМІ, що пропагували антиукраїнські погляди, але не порушували ККУ. Їхні читачі, які є частиною сепаратистського організму, продовжують отримувати проросійську інформацію та пропаганду по каналах «ДНР» / «ЛНР». Росіяни використовують ці канали, щоб коментувати політичні, економічні й соціальні події в Україні та представляти міжнародні новини за власним вибором. З одного боку, вони пропагують тезу про те, що Україна є невдалою державою, з іншого – вони виправдовують потенціал «ДНР» / «ЛНР», що можуть стати незалежними політично, економічно та юридично. Як результат, громадяни України на сході країни масово підтримують ті політичні партії, що пропагують проросійське ставлення до Мінського формату, де Москва вимагає визнання «ДНР» / «ЛНР» як незалежних політичних структур.

Схеми антиукраїнської діяльності

Після проголошення Незалежності у 1991 р. соціальні стреси, фрустрація, гіперінфляція, безробіття, економічні та політичні конфлікти травмували людей східної України. Вони перетворили успадкований радянський міф про те, що «Україна годує весь СРСР» у «Донбас годує всю Україну». Масові акції протесту «Україна без президента Кучми» (листопад 2000 р. - березень 2001 р.) та вибори 2002 р. до Верховної Ради призвели до тактичного компромісу серед національних еліт: східноукраїнські злочинні банди 90-х, очолювані місцевими економічними та фінансовими групами, вирішили підтримати Кучму в обмін на невтручання в їхній злочинний бізнес. Із початку 2000 р., коли вплив Києва суттєво зменшувався, спеціальна донецька «модель управління» з'явилася як провідний стратегічний алгоритм східноукраїнського політичного та ділового життя. Донецькі та луганські еліти заявляли про свою вірність Києву лише на своїх умовах та правилах. Ганс ван Зон пише: «Багато виборців Ющенка (кандидата в президенти) вважали, що з Януковичем як президентом. Україна буде дотримуватися донецької моделі управління, що є неконкурентоспроможною формою авторитарного правління з тісними стосунками з Росією, навіть у певних сферах підпорядкування їй» [58, с. 379-380].

Вибори 2004 р. та подальші події Помаранчевої революції стали руйнівним ударом для російських планів в Україні. Російські політтехнологи з передвиборної команди Януковича «не були забуті чи понижені в статусі після повернення в Росію, незважаючи на свою невдалу стратегію. Навпаки, адміністрація президента Путіна сприяла цій групі ... продовжувати закидати в Україну нові розіграші «дезінформації» у стилі КДБ» [51] ¹. Російський досвід фальсифікації та маніпулювання результатами

¹ У квітні 2005 р. сотні членів донецької правлячої еліти отримали чорні списки (шантаж) поштою з їхніми іменами в них. Імена були класифіковані відповідно до їхньої передбачуваної потенційної загрози внутрішнім колам Ющенка. Ці чорні списки були спробою посіяти гнів і страх серед донецьких еліт щодо майбутніх арештів. На початку квітня 2005 р. голову Донецької обласної ради Бориса Колесникова заарештували за звинуваченням у вимаганнях. Колесников – донецький лідер «Партії регіонів» на чолі з Януковичем. Друга хвиля «дезінформації» сталася, коли російські газети передрукували інформацію, що надходила з фальшивого німецького джерела про отруєння Ющенка у вересні 2004 р. Отрута, що була підтверджена в грудні 2004 р. як діоксин, змішаний з іншими отрутами, готувалася в колишній радянській лабораторії в Москві, що контролюється Федеральною службою безпеки Росії [51, с. 512-513].

президентських виборів 2004 р. стимулював підготовку нового наступу на Україну. Під наглядом Кремля провідні фінансові та промислові клани сходу та півдня України разом із київськими олігархами домовилися про реалізацію антиукраїнського інформаційного пакту. Частиною цього плану було створення фальшивої псевдонаціоналістичної технології для дестабілізації ситуації в країні. Українські політичні еліти, Адміністрація президента та політична партія СДПУ контролюють чотири націоналістичні групи: Українські національні збори (УНА), Організацію українських націоналістів в Україні (ОУН), Рух за єдність та Братство. Дмитро Корчинський, голова Братства, був коментатором на телеканалі 1+1, що контролювала партія СДПУ. Його телевізійне шоу «Про Те» спеціалізувалося на нападі на (Президента) Ющенка [51].

Козацтво

У листопаді 2004 р. Сєверодонецький сепаратистський конгрес запропонував створити нову «Південно-Східну Українську Державу» зі столицею в Харкові ¹. У грудні 2005 р. відновлену «Донецько-Криворізьку республіку», програмні принципи якої безпосередньо відповідали сепаратистським вимогам, було перейменовано у «Донецьку республіку». Через рік організація стала координаційним центром об'єднаних сепаратистських акцій. Відомий московський конспіролог та симпатик Третього Рейху Олександр Дугін координував діяльність «Донецької республіки» в Україні [31; 65].

На початку 1990 р. луганські козаки відмовилися присягати на вірність Україні, вибравши натомість вірність Росії, імперія якої тягнулася від Камчатки до Далекого Сходу. Той факт, що донські козаки «зараз воюють на боці самопроголошених Донецької та Луганської області не повинен стати сюрпризом» [34]. Некозацькі структури «Всевеликого Войска Донского» з двома філіями – «Войсковое казачье общество Всевеликого Войска Донского» та «Міжнародний союз громадських організацій Всевеликого Войска Донского» зі штаб-квартирою в РФ (місто Ростов) заявили про повну підтримку та захист «порушених російських цінностей» на території України [6].

Боротьба між козацькими лідерами за джерела фінансування призвела до виключення основних російських козацьких груп із списку пріоритетних антиукраїнських організацій. Ім'я Миколи Козіцина, одного з козацьких ватажків, з'явиться у списку лише на початку прямої російської агресії проти України у 2014 р. Ескалація з боку російських козацьких угруповань тривала до 2007 р., коли Служба безпеки України відкрила низку справ проти сепаратистських козацьких ватажків за обвинуваченням у порушенні територіальної цілісності України. Реакцією сепаратистів на це було оголошення «Декларації про суверенітет Донецької республіки» (2009) та створення підпільних груп «Донецької російської армії».

Перемогу Віктора Януковича на президентських виборах 2010 р. в Україні Москва розглядала як стратегічний успіх. Він обіцяв запровадження російської мови як другої офіційної мови в Україні, прискорення економічних (зокрема й тінєвих) зв'язків із Росією й одночасне скорочення політичної, економічної та культурної співпраці із Заходом. Особисті слабкі сторони Януковича як нового президента України (кримінальні судимості, більшість голосів лише у 9 областях із 24, відсутність

¹ Харків був столицею Української РСР із 1919 р. до 1934 р.

міжнародної репутації, тощо) вказували на те, що Янукович буде тим президентом, яким може керувати Росія. Перша ознака такого управління проявилася під час каденції Генерального прокурора Віктора Пшонки (04.12.2010 р. - 22.02.2014 р.), коли всі кримінальні справи проти східних сепаратистських організацій були закриті [14].

Церква

Українська православна церква Московського патріархату / УПЦ-МП є автономною церквою Руської православної церкви / РПЦ в Україні. Статут РПЦ визначає її як «самоврядну церкву з правами широкої автономії» [28]. 25 червня 1992 р. Українська автокефальна православна церква й інші вірні Україні єпископи організували Єдиний Собор, на якому делегати Собору погодилися утворити Українську православну церкву Київського патріархату. У відповідь Російська православна церква Московського патріархату розпочала активну промосковську політичну діяльність для підтримки сепаратистського руху в Донецьку [69].

Статус священників УПЦ МП (багато з них мали військове минуле та активний бойовий досвід) та закриті авдиторії вірян були ідеальним середовищем для поширення антиукраїнської пропаганди у формі проповідей. Монастирі Московського патріархату в Україні стали видавничими центрами проросійських та антиукраїнських друкованих видань. УПЦ МП організувала та надихнула своїх віруючих на блокування українських військових баз та перешкоджання руху українських військових конвоїв у зоні конфлікту [15].

Основні методи російських поведінкових операцій в Україні.

Характеристики конфлікту

Розширене використання нетрадиційних, незвичних, явних та прихованих інструментів свідчить про те, що росіяни використовують складний набір багатозарових альтернативних впливів для дестабілізації ситуації в Україні. Російсько-український конфлікт – це не та війна, «що з минулого досвіду відома більшості учасників бойових дій, війна як битва в полі між людьми та машинами, війна, як масштабна, суто військова вирішальна подія в суперечці в міжнародних справах. Такої війни вже немає» [67]. Протистояння між двома республіками колишнього СРСР – це війна за «розум і серця» [33], боротьба за поведінкові уподобання між «гегемоном «статусу кво» та його зухвалим ревізіоністським проявом» [36, с. 23].

Російська логіка «вибору найуразливіших місць, непрямого підходу до лінії найменшого опору і напрямку дії, що найменше очікується противником» [42, с. 3], переважає використання «невійськових інструментів у політичній, економічній, дипломатичній, культурній та психологічній сферах» [52, с. 141-142] указують на те, що Росія щодо України обрала «тестування мутації фізичної тотальної війни у нефізичну тотальну асиметричну стратегію» [36, с. 24].

Шістдесят дев'ять років миру в Україні після закінчення Другої світової війни (1945 р.) завершилися у 2014 р., коли російські війська без розпізнавальних знаків захопили український півострів Крим. Швидкий та несподіваний для України та західного світу підступний російський напад, нездатність українського уряду розробити мобільну військову стратегію захисту своїх територій та відсутність «єдиної польової теорії протистояння конфлікту, адекватного тлумачення та протидії загрози» [32, с. 7]

призвели до болісної анексії Криму та окупації Донбасу. Відсутність військової доктрини «для спрямування критичних векторів до загальнозрозумілої та прийнятної парадигми захисту» [32, с. 8] призвело до чергового замороженого конфлікту з його шокуючим впливом на українську націю.

Тип конфлікту

Поточний конфлікт на сході України може бути охарактеризований як «проксівійна». Відповідно до Кембриджського розширеного словника проксівійна «ведеться між групами чи меншими країнами, кожна з яких представляє інтереси інших великих держав, що можуть забезпечити, серед інших, політичну, економічну та інформаційну підтримку таких груп чи країн» [39, с. 17]. Вороже ставлення до пострадянських країн, що обрали західну траєкторію розвитку, призвело з боку Росії до наполегливого, безперервного розвитку та підтримки проксімереж для дезактивації західних прагнень цих країн. Основним завданням росіян є створення дестабілізації та плутанини в «спробах Заходу послабити і знищити Росію та її сусідів» [9, с. 12].

Російсько-український конфлікт – це проксівійна з гібридним набором оперативно-асиметричних компонентів, що включають інформацію та пропаганду. Термін *гібридна війна* автоматично розповсюджується в основних українських та західних ЗМІ без відповідного його тлумачення. Українські журналісти та політики використовують концепцію «гібриду» для опису нібито «унікальних» та «нових» рис ведення сучасної війни як обґрунтування тактичних та оперативних невдач української армії у 2014 р. в Криму та пізніше на сході України. Цей термін був додатково використаний і використовується надалі як виправдання відсутності ефективних реформ в українській системі національної безпеки. Так звана російська «гібридна війна» з акцентом на «альтернативні впливи, крім військових, є настільки незрозумілим і нелогічним в українському контексті феноменом, що українські органи безпеки зі своїм традиційним поглядом на звичні воєнні кампанії затрудняються ефективно пояснити її як концепцію, що розвивається» [43]. Насправді «Кремль не прагне використовувати гібридні стратегії як альтернативу своїм воєнним діям або як заміник подальшої війни, що готується. Натомість через асиметрію та різноманітність багатовекторних впливів Кремль прагне забезпечити, щоб політичні результати в його цільових країнах як мішенях дестабілізації відповідали національним інтересам Росії» [35, с. III]. Те, що західні аналітики визнають як «удосконалення та витонченість гібридної війни Росії проти України, уявляється, натомість, чіткою та виваженою послідовністю застосування багатоканальних інструментів російської влади, що підходять до різних, часто несподіваних, військово-оперативних реалій» [43].

Нинішня російська «гібридна» тактика була розроблена задовго до «кримських та східноукраїнських вторгнень, щоб обманювати, підривати, впливати та дестабілізувати суспільства, примушувати до субординації чи замінювати суверенні уряди і порушувати наявний регіональний порядок» [56, с. 69]. Щодо російських інформаційних операцій в Україні «там є мало нового або унікального з їх традиційно “узгодженим” використанням державних засобів масової інформації на пострадянському просторі» [50].

Для визначення еволюційного характеру багатоцільових операцій у воєнних конфліктах була створена низка версій та шаблонів «гібридної війни». Серед них:

«нетрадиційна війна, нерегулярна війна, злі війни, кримінальна війна, війна третього роду, нова війна, контраверсійна війна, війна за вплив на людей, війна в три блоки, війна четвертого покоління, складна війна, невоєнна боротьба, глобальна партизанська дія, сайко-джихад, не кажучи вже про інформаційну війну, фінансову, ресурсну, правозахисну та кібервійну» [35, с. 24]. Російська агресія в Україні додає також і «поведінкову війну» до цього списку, «в якій використовуються складні та гнучкі інструменти впливу на поведінку людей» [33]. У той час, як українські експерти з національної безпеки розробляють алгоритм протидії російській інтенсивній інформаційно-пропагандистській кампанії, а Захід продовжує шукати ще один термін для визначення російської «незвичної» війни в Україні, «піднявши широко вживані та узгоджені допоміжні засоби воєнних дій росіян в Україні до рівня заздалегідь задуманої унікальної «гібридної» доктрини, Росія вперто продовжує регулярну військову агресію на своїй західній периферії» [50].

А. Монаган [56] описує, як міркування російського генерала Герасимова щодо використання альтернативних засобів у сучасній війні в статті «Значення науки в передбаченні: нові виклики вимагають переосмислення форм і методів проведення бойових операцій» [7] трактуються західними спостерігачами як нова і передова російська військова політика. Схоже на те, що «нібито нова форма війни надає Москві численні переваги на українському театрі воєнних дій ... оскільки вона посилила почуття неоднозначності й авангарду в російських операціях і надала російському керівництву асиметричний інструмент для подолання переваг Заходу в регіоні ...» [56, с. 66]. Зі слів А. Монагана, розмови про російські «гібридні» стратегії в Криму та на сході України «стають настільки абстрактними, не кажучи вже штучними, оскільки західні спостерігачі та чиновники створили образ російської війни, що й самі росіяни не впізнають» [56, с. 67].

Але факт, що російсько-українська війна – це приклад інформаційно орієнтованого підходу до впливу на поведінку людей, є безперечним, особливо з використанням «цілеспрямованих інформаційних операцій як однієї з ключових кнопок війни. Це велика і вічно червона кнопка, хоча і не єдина» [23].

Установчі документи Повітряних Сил США визначають супротив в інформаційній війні як «будь-які дії щодо заперечення, використання на свою користь, пошкодження або знищення інформаційних ресурсів противника та їхніх функцій» [72]. За даними Управління американських військово-морських операцій [73], – «інформаційна війна – це дія, що вживається на підтримку стратегії національної безпеки з метою захоплення ініціативи та підтримки основного і вирішального методу наступу». Одна з київських презентацій Інституту Демократії імені Пилипа Орлика «Український інформаційний простір: четвертий рік війни» [61] описує поточну російсько-українську війну як виключно динамічну інформаційну війну з кінетичною складовою, як її доповненням. Всі три визначення підкреслюють фактор захоплення ініціативи, *crescendo* в навігації інформаційними потоками: підтримувані Росією сепаратисти посилили свій інформаційний вплив на ТОТ і за допомогою колабораціоністів наростили свої інформаційні можливості в геометричній прогресії, тоді як Україна у відповідь робить це в арифметичній.

Інформація та пропаганда відігравали значну роль у багатовимірному впливі Росії на Україну з 1991 р. Незалежність від Росії спричинила стійке та масове домінування російськомовного програмування в Україні. Південний та східний регіони продовжують отримувати більшу частину програмної «радіації», що є там домінуючою. Путінська «теорія хаосу в дії» [3] була інструменталізована через російські ЗМІ в Україні з повним набором «російської імперської ностальгії та національної гордості» [75].

Економічний розпач, бідність та ізоляція зробили громадян східної України вразливими та беззахисними проти прискороеного й істеричного російського пропагандистського наступу. Його тактика з метою контролю за поведінкою людей викликала: (1) сумніви щодо риторики українського уряду та недовіру до спроб Києва стабілізувати ситуацію; (2) паніку серед мирного населення щодо можливого «фашистського» вторгнення української армії в регіон; (3) підтримку російської воєнної інтервенції в Криму та на Донбасі.

Масові розчарування у зв'язку з неможливістю припинити воєнні дії та змінити ситуацію в Донбасі перейшли в протести. Більшість проросійських акцій протесту дали вагому причину російським ЗМІ привернути місцеву та міжнародну увагу до напружених вуличних акцій у регіоні [63]. Основні російські телеканали: НТВ, RT, «1 канал», «Россия», інтернет-видання «ИтарТасс», «РИА Новости», «Комсомольская правда» та ін., платформи соціальних мереж «ВКонтакте», «Одноклассники», «Фейсбук», «Ютуб» та ін. використовувалися для критики Уряду та ЗС України, обґрунтування російської політики в Україні та розгляду української кризи як поля битви між Росією та Заходом. З красивою інтонацією, використовуючи переконливу й емоційну лексику, російські ЗМІ створили викривлене поєднання інформації, дезінформації, брехні та обману для заохочення нестабільності. Українську армію російські ЗМІ порівняли з Einsatzgruppen (мобільними загонами вбивць), нацистами, бандитами та слугами київської хунти [64]. Радянський Союз розглядався як «світле» минуле, Росія – як «обіцяна земля», а російський рубль представлявся найнадійнішою валютою у світі.

Такі маніпулятивні технології проти України залишаються ключовими складовими російської інформаційної індустрії. З 2011 р. у Росії діє безпрецедентна програма Путіна «Інформаційне суспільство (2011-2020)» [19]. Ця програма втілюється російськими державними засобами масової інформації та приватними каналами і має загальну вартість 40,6 млрд доларів (що еквівалентно 4 млрд доларів на рік). Вона створена для поширення інформації серед російськомовного населення за межами Росії, яке розділяє економічну, соціальну та політичну програму РФ. Гнучкість та стійкість є національними особливостями російських інформаційних кампаній і пропаганди. Моделі можливого опору російським інформаційним кампаніям уже закладені на етапах їхнього проектування та розповсюдження. Ефективність російських методів, запропонованих зокрема для подолання цивільного опору, може бути сумнівною, але випадки розбіжностей у плануванні та практичному застосуванні впливу на українські цільові групи та спроби запропонувати альтернативний спосіб змушують російських дизайнерів інформаційних кампаній швидко адаптуватися та працювати над уникненням деяких тактичних помилок.

Міфодизайн

Російська пропаганда та соціально-політичні розчарування змусили людей на Донбасі самоорганізовуватися в мітингові групи. «Вмотивовані авантюристи» (англ. *motivated adventurers*) із РФ опинилися в центрі таких групових заходів, беручи участь у задалегідь розроблених сценаріях масових розладів, що супроводжувалися насильством та непокою. Пізніше вони вступили до лав озброєних сепаратистів (Інструкція: як допомогти людям Новоросії / IGPR-Zov, 2015), поширюючи детальні навігації щодо того, як дістатися з Росії на Донбас. Щоб зв'язати тактичну оперативну інформацію з політичними настроями та поведінкою населення, агітаторам було доручено використовувати спеціальні інформаційні скриньки, розташовані для них у різних місцях. Разом із поширенням інформації та закликами до непокори мобілізаційні групи повстанців активно вербували потенційних сепаратистів через соціальні мережі, що було незаконно.

Протестні донбаські групи були ретельно підготовлені та вміло керовані. У групі був основний об'єднальний елемент – російський політичний наратив ..., що вигідно описує «російські цінності» і «російську душу». Його артикуляція «починається згори в особі Володимира Путіна і пірамідально знижується через традиційні засоби масової інформації та кіберпростір аж до базового рівня» [48, с. 3]. Проросійські політичні гасла та російські диверсанти, які виступали під прикриттям схвилюваних проросійських місцевих жителів, перетворили вуличний натовп у вмотивовану групу, використовуючи прості прийоми – ритм, світло, загальні ритуали, оплески та викрикування гасел. Поєднання цих технологій впливу називається «міфодизайном». У його основі лежать сучасні соціальні міфи (умовно правдиві твердження), яким люди довіряють і які передають один одному. Цільова аудиторія повинна мати один (але не більше) смисловий гачок у тріаді набору «реальність – брехня – міф». Група зазвичай матиме труднощі у створенні та транслюванні міфу, якщо всі три компоненти тріади реально наявні, адже може подумки повернутися до реальності, і нічого не відбудеться. Тому головним завданням російських технологів міфодизайну в Україні є усунення різниці між реальністю, брехнею і міфом: «основна сюжетна лінія повинна бути легкою для розуміння та передачі, і має намір стати фундаментом для інтерпретації сучасних та майбутніх подій» [48, с. 5].

Деякі групи населення занурилися в проросійські міфи, акцентуючи увагу на ролі Росії в захисті росіян у республіках колишнього СРСР від Заходу з його занепадаючими цінностями, поглядами та філософіями. Деякі концентруються на російській «місії» для економічного відродження Донбасу, припинення безробіття та занепаду промисловості, інші об'єднуються під прапорами російського братства та російської історичної місії для об'єднання росіян під дахом «русского мира».

Міфологізація масової свідомості, підтримка та стимулювання рудиментарних інстинктів, таких як страх, самозбереження та прагнення до контролю, призвели до перепрограмування поведінки цивілізованої групи на племінну. Блокади українських військових конвоїв місцевими жінками з малими дітьми здійснювались із розрахунку 50-70 доларів за акцію [76]. Тим часом з протилежного боку України або в столиці говорити з людиною, травмованою війною, можна було лише теоретично. Можна одночасно почути і про український патріотизм з усіма його етнографічними ознаками, і про «один народ», бо «росіяни та українці – це одна нація». Такі розмови

руйнують пропагандистський міф про особливу вразливість мешканців східних регіонів до російської пропаганди. Українці масово зазнали ураження вірусом російської пропаганди, але ті, хто мав сильний ідейний імунітет до нього, встигли одужати без серйозних мутацій.

Методика переписування часу

Через системну деградацію системи освіти в Україні російські фахівці з промивання мізків використали інший елемент впливу, що називається «переписування часової шкали». Ця методика стосується когнітивної специфіки певного публічного дискурсу, у якому ключову роль відіграють помилкові історичні факти, символічна мова, фейкові соціокультурні коди та символи.

Наприклад:

1. Подія оголошується та описується в ефірі в РФ, але ніколи не відбувалася в реальному житті.

2. Подія реальна, вона є досить значущою, але неприємною або «невідповідною», на думку власників медіаканалів, їхніх спонсорів або прихильників згори. Вони намагаються зробити так, щоб цієї події не було, і, як наслідок, вона ніколи не висвітлюється засобами масової інформації.

3. Подія із самого початку була розроблена для російських ЗМІ як частина плану продюсера ЗМІ, наприклад, російська телевізійна продукція анексії Криму та подальша війна з Україною.

Події, що ніколи не відбувалися, або люди, які ніколи не існували, як, наприклад, «бендеровці» (послідовники західноукраїнського лідера націоналістів Степана Бандери), які, як вважають російські ЗМІ, намагалися «захопити та тероризувати» східну Україну, подаються як реальний факт, що штучно вставляється у сприйняття місцевим населенням як незаперечний. Експертно представлений та підроблений факт, що Луганська область входила до складу РРФСР до 1922 р., поширювався серед населення області з надзвичайною швидкістю та кваліфіковано. Згідно з цією російською «історичною логікою» регіон ніби мав повне право вимагати після довгого очікування повернення до свого «російського дому». Пізніше Путін публічно повторив цю фальшивку [46].

Колосальна російська пропагандистська кампанія була розгорнута для підготовки населення східної України до парламентських виборів 2012 р. Не дивлячись на зусилля місцевих сепаратистів та їхніх російських лідерів схилити людей до проросійського курсу, вибори не стали політичним тріумфом проросійських сил в Україні. Реальність можливої Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом [37] стала справжнім кошмаром для Кремля.

Зміна динаміки конфлікту: використання фізичної сили

Зростаюча залежність від поєднання інформаційних операцій та сили як двох основних аспектів російських стратегій на сході України перетворилася у 2013 р. на домінування сили над інформацією. 4 квітня 2013 р. у Донецьку вчинили бандитський напад на Арт-центр «Ізоляція» (пізніше сепаратисти перетворили його на тюрму), де відбувався українсько-американський семінар з інтернетних технологій, що відкрив посол США в Україні Джон Тефт. Близько ста людей після двох годин пікетування з російськими плакатами «Стоп арабську весну», «Інтернет не місце для революцій»

та «Ми знаємо, чому ви тут» увірвалися в будівлю. Лідери натовпу знімали на відео брутальну поведінку демонстрантів [18]. Місцева міліція дозволила протестувальникам проникнути в приміщення, де відбувався семінар, і згодом не порушила жодних кримінальних справ проти зловмисників. Подальші вуличні заворушення були ще одним яскравим доказом такої «сліпоти»: міліція неохоче помічала тисячі озброєних людей на вулицях Донецька, починаючи з весни 2014 р. Міліція не завадила бандитам вчиняти злочини проти лояльного до України населення в контрольованих сепаратистами містах Донецької області. Разом із сепаратистами представники міліції стояли біля пропускних пунктів та виконували накази російських польових командирів. Міністерство внутрішніх справ України в Донецьку та співробітники міліції Луганська не були покарані за це масове співробітництво з російськими окупантами. Більшість із них досі продовжує працювати в новій міліції «ДНР» / «ЛНР».

Спеціально підготовлені ветерани попередніх воєн за участю Росії, які легально проникли на українську територію, стратегічно оселялися в місцях їхнього майбутнього впливу. Наприклад, колишній підполковник російської армії, диверсант Служби військової розвідки / ГРУ Ігор Безлер (прізвище «Бес»), який у 2003 р. отримав статус громадянина України, у 2014 р. керував захопленням будівель донецької Служби безпеки та Управління міліції у Горлівці. Російські ветерани з активним бойовим досвідом також обіймали керівні посади в різних українських ветеранських організаціях [11].

Регулярні російські армійські групи після проникнення на українську територію розмістилися на заздалегідь підготовлених місцевими агентами східноукраїнських позиціях. Такі люди, як Стрелков-Гіркін, мали активний бойовий досвід із 1991 р. [76] і вважали українську кампанію своєю черговою військовою «прогулянкою» [16]. У Криму українським агентам контррозвідки вдалося виявити деякі російські диверсійні групи, проте зусилля контррозвідки припинилися у 2014 р., коли Україна втратила контроль над своїм східним кордоном. Варто зазначити, що кількість українських прикордонників на той час становила дві особи на кілометр кордону [76]. На початкових етапах війни східноукраїнські сепаратистські підрозділи з бойовим досвідом та російські диверсійні групи отримали психологічну перевагу над українською армією.

Ще одним напрямом впливу російських сил у регіоні була співпраця з місцевими злочинцями, які фізично знущалися над громадянами, лояльними до України. Статистика 2010-2012 рр. свідчить про те, що Донецька область була лідером серед інших регіонів України щодо зареєстрованих злочинів. Управління Міністерства внутрішніх справ України у 2010 р. повідомило про 487 804 злочини (176 920 з яких були тяжкими та особливо тяжкими). Рейтинг за кількістю злочинів за регіонами такий: 1. Донецька область (62 069), 2. Дніпропетровськ (49 145), 3. Київ (35.946), 4. Крим (33 333), 5. Луганська область (31 677) [76].

Тенденція зростання рівня злочинності була безпосередньо пов'язана із зростанням сепаратистських настроїв та рівня підтримки російської агресії. Злочинців заохочували діяти максимально жорстоко проти громадян-патріотів. Наркомани становили окрему категорію. Сепаратисти, фізично усунувши «старих» регіональних наркодилерів, пояснювали місцевим жителям свої дії як боротьбу з бандами, що

торгують наркотиками, та ліквідацію їхніх лабораторій. Пізніше наркомани були відправлені «за дозу» на фронт як «гарматне м'ясо» [10].

Зміна поведінкових кодексів

Російська пропаганда зосереджується на певному сприйнятті навколишніх подій групою людей та формує відповідну групову поведінку. Пропагандистські стратегії СРСР мали на меті позбавити людей української національної свідомості та замінити її на концепцією нової історичної спільноти «радянських людей». Зміни на світовій політичній карті практично не торкнулися пострадянських країн. Захід вірив у диво часу і сподівався, що спільнота homo-sovieticus, роками так ретельно підтримувана кремлівською пропагандою, мирно і добровільно розчиниться та переконається у сучаснішу й авангардну формацію. Цього не сталося. Кремль продовжував майстерно змінювати інструменти у своїй пропагандистській скриньці, маніпулюючи громадською думкою щодо національних інтересів та територій, що належать суверенним державам.

Пропаганда – це поширення доктрини (у російському випадку – ідеології) як офіційно створеного та надалі розповсюдженого через контрольовані канали інформаційного продукту [33]. Російська пропаганда має не лише багатовікову російсько-імперську основу та сучасні кремлівські політичні «передчуття», вона також складається і з власних помилок українців. Без української мимовільної участі, «ихтамнет» («їх там немає», тобто російських військ немає в Україні) російська пропаганда була б звичайною ганьбою, як це видно з реакції на неї більшості країн Західної Європи та Північної Америки.

Важливо відокремити російську пропаганду в Україні в окремий кластер, що насправді має досить віддалений зв'язок із класичними інформаційними операціями. Пропаганда повинна бути базовою і примітивною, як популярна «мильна опера», адже її завдання – охопити кожного громадянина/ку України, незалежно від їхньої освіти та статусу. Основним тривалим ефектом російської пропаганди є введення українців у ментальний «межовий стан». Ознакою межового стану є порівняно слабкий рівень очевидності психічного розладу, що не досягає патологічного рівня. Це девіація здорового глузду критично сприймати реальність, де змова, знаки та забобони сприяють втраті впевненості в собі. Межовий стан не виникає на порожньому місці завдяки якійсь «магічній» технології, він розвивається на основі, імовірно, вже наявного неврозу. Фази його розвитку більше подібні до невротичних, але менш виразні, ніж у психічних розладах.

Ментальний межовий стан як наслідок впливу російської пропаганди на українців є ключовим пунктом управління поведінкою різних груп населення України. Людина в межовому стані (на відміну від людини, що перебуває в стані психозу) цілком здатна покладатися на здоровий глузд, власний досвід, уважна до думки оточення і робить чіткі розмежування між об'єктивним та суб'єктивним. Однак українці в такому стані реагують на навколишні події дуже емоційно та болісно. У такому разі очевидним є так зване «контрперенесення». Наприклад, у сприйнятті воєнних реалій неважливо, які події трапляються – «зрада» чи «перемога», чорне чи біле – зневіра та роздратування вибивають гнучкість людської психіки з колії.

Раніше, у часи холодної війни, пропагандистські методи були досить простими. Радянська «залізна завіса» та цензура пропонували радянським людям пишатися цифрами ВВП замість їжі та житла. Захід просто мав казати правду і транслював факти й заборонену музику. Демократичні прагнення та інтернет зруйнували старі радянські пропагандистські механізми в країнах колишнього СРСР. Водночас самокритика і критика як невід'ємні складові демократичного суспільства, що розвивається, надавали російським пропагандистам нові можливості та цілі. Росіяни почали переорієнтовуватися на вразливі місця в українському суспільстві. Локально можна було приховати лише невелику кількість інформації рахунком місцевих зусиль, але решту, ретельно виправлену, задокументовану та збільшену в розмірах, повертали українцям із Кремля в емоційній обгортці «перемога – зрада».

Це нагадує східнонімецьку пропагандистську технологію під назвою *Zersetzung-1976* («Розлад» або «Біодеградація») і складається з набору впливів і таємних методів, що викликали руйнування кар'єри, політичної діяльності та приватного життя німецьких активістів із метою обмеження їхніх можливостей виступати проти радянського окупаційного режиму [23].

Технології Штазі були відомі капітану КДБ Володимиру Путіну, який служив на той час у Дрездені. Серед основних методів біологічної деградації були: (а) дискредитація шляхом поширення правдивої, але водночас неточної інформації, якій можна було б вірити, але яка може образити людину; (б) систематична організація професійних невдач на роботі та особистих проблем у сім'ї для розбалансування впевненості в собі; (в) цілеспрямоване знищення системи особистих цінностей, пов'язаних із певними ідеалами; (г) створення атмосфери недовіри, взаємної підозрливості та суперництва в групах та організаціях шляхом використання слабких персональних сторін їхніх членів [41]. Сучасні російські інформаційні операції ТОТ України, їхні тенденції та нюанси копіюють стиль пропаганди НДР, роблячи акцент на героїчному радянському минулому.

Окупація українських територій означає процес незворотних змін у поведінкових звичках людей, оскільки в середньому основні зміни в соціальній поведінці відбуваються приблизно за 2,5 роки (якщо соціальне середовище та його інформаційний компонент швидко і радикально змінюються). Відсутність систематичних та радикально діючих стимулів національної ідентичності та політичного консенсусу для наведення порядку на ТОТ роблять сучасну українську реальність досить складною. Соціальна невизначеність та поведінкові конфлікти до сьогодні потребують не лише значно більших зусиль із боку Уряду України для стабілізації регіону, а й наявності виразної далекосяжної стратегії з повернення ТОТ.

Разом із пропагандистськими маніпуляціями в Україні, коли інформація використовується як інструмент національної влади, Росія «створює простір для себе та своїх інтересів у міжнародному та глобальному середовищі» [50]. Головною метою російської довгострокової, добре керованої та щедро фінансованої інформаційної кампанії в усьому світі є «наголос на західній змові проти Росії, де Україна зображується як невдала держава чи маріонетка НАТО та країн Заходу» [64]. Росіяни використовують інформаційні операції як головний інструмент, щоб «похитнути авторитет домінуючих західних медіаджерел, а також підірвати довіру громадськості до

більшості закордонних установ, міжнародних фінансових структур, судів або парламентів окремих держав, що Москва вважає під західним, особливо американським, контролем» [50]. Традиційно такі методи призводять до масової недовіри західним ініціативам, фондам та установам у різних країнах. У міжнародному масштабі, особливо в сусідніх пострадянських країнах, де російські національні інтереси оскаржуються прагненням національних еліт наблизитися до Заходу, інформаційні впливи Кремля служать каталізатором соціального невдоволення та заворушень.

Висновки

Інформація та пропаганда супроводжували війни з давніх часів. Технологічний прогрес, інформаційна підтримка соціальних трансформацій та концентрація асиметричних впливів внесли суттєві зміни в концепцію сучасної війни. Фундаментальні перетворення у змісті, аналізі складових та управлінні сучасними воєнними операціями ставлять людську поведінку, антропологію, психологію тощо в основу прийняття стратегічних воєнних рішень. Багатовекторні методи впливу на зміни поведінки людини або групи, до якої вона належить, стають ключовими складовими сучасних воєнних кампаній. Стратегічне управління сучасними воєнними конфліктами потрібно переглянути і переосмислити відповідно до цієї нової реальності. З точки зору оборони, через ворожі інформаційні впливи та, як їхні наслідки, цивільні поведінкові трансформації необхідним є розроблення всебічної та багатоступеневої політики реагування урядів, установ та ЗС щодо синхронного використання комбінованих інформаційних заходів. Дизайн таких розробок має орієнтуватися на специфіку часу та простору.

Нинішній російсько-український конфлікт – це багатоскладова поведінкова війна, що поєднує регулярні та нерегулярні бойові компоненти в загальну стратегію, де кінетична війна є доповненням до скоординованих і локально придатних асиметричних операцій, що формують вплив зокрема на людську поведінку. РФ використовує повний спектр національних владних повноважень для досягнення своїх політичних цілей щодо України в намаганні зробити її максимально залежною від Кремля. Інформаційні операції та пропаганда стали одними з ключових небоєвих елементів цієї воєнної кампанії.

Когнітивні здібності людини останніми роками зазнали значних змін. Люди віддають перевагу емоційним оцінкам подій, що вони переживають, оскільки в них менше часу та можливостей аналізувати отриману інформацію. У трагічних обставинах війни, у час відчаю та нещастя часто віддається перевага діям, що визначають особисту причетність до значущих життєвих подій. Головною метою російських інформаційних операцій у Криму та на сході України є не поштовх українців до лояльності та відданості Росії, не до зміни їхніх індивідуальних переконань та сприйняття реальності, а до зміни їхньої поведінки. Обман, брехня та примус стали головною зброєю Росії в боротьбі за зміну поведінки цільових груп населення України. Російські стратеги інформаційної кампанії визначають конкретні політичні, економічні та соціальні причини, що б мотивували групи громадян України зробити про-російський вибір. Це ретельно спланована заздалегідь атака на розум та дії людей. Російський безпрецедентний і абсолютно аморальний психологічний тиск на найураз-

лівіші почуття українців, зосередженість на економічних негараздах, страх, підозрілість, невпевненість і тягар невирішених найактуальніших політичних, економічних та соціальних проблем регіону посилили співпрацю українців сходу з російськими окупантами.

Суттю російського інформаційного впливу для досягнення необхідних змін у поведінці людей є мобільність. Одним із головних компонентів російської загарбницької стратегії є швидкий темп, що забезпечує практичне втілення асиметричних інформаційних конфігурацій із метою концентрації на поведінкових впливах разом з обмеженим використанням військової сили.

Необхідно розробити набір відповідних теорій для аналізу поточної максимізації російських інформаційних вкидань в Україну й інші країни. Такі дослідження, очевидно, потребуватимуть часу, тоді як російська воєнна операція на сході України є дуже мінливим явищем. Існуюча велика і складна військова аналітика здебільшого консервативна. Фундаментальна парадигма наукових досліджень у цій сфері з її об'ємним схоластичним апаратом необхідних доказів іноді відстає від швидкості польових змін. Вразливе місце в таких дослідженнях має бути чітко визначене, експертно досліджене та проаналізоване за допомогою різноманітних взаємодоповнювальних інструментів дослідження.

Більшість сучасних досліджень воєнних операцій, включно з їхніми асиметричними складовими, нагадують дослідження масивної цегляної стіни, де увага зосереджена на якості цеглин, а не на швах між ними. Зловмисник, який би хотів зруйнувати таку стіну ультрапотужним потоком води, імовірно, ігноруватиме цеглу і намагатиметься пошкодити матеріал, що ці цеглини з'єднує. Це суть нинішнього так званого «гібридного» *modus operandi* Путіна в Україні та всьому світі. Результати його дій, «що багато хто називає недемократичними» [33], стають усе частіше помітними не лише в Криму та на сході України, а й у Європі та Північній Америці.

Російський пошук критично вразливих місць будь-якого суспільства, і України зокрема, ведеться у сфері комунікативних, міжетнічних, міжрасових, міжрелігійних та інших особливостей націй. Програми зміни поведінки в поєднанні з інформаційними та пропагандистськими кампаніями призводять до синергії складних і багатовимірних російських мегазусиль із метою виграти сучасну війну. Спроби спростити та відобразити таку стратегію у простому лінійному графіку із системою координат та двома традиційними вісями дають хибну уяву про критичні зони ризику та суттєво обмежують можливості для їх нейтралізації.

У Середньовіччі спосіб зобразити фігуру людини на іконах руйнував фундаментальні догми лінійної перспективи. Фізичний розмір іконних фігур не відображав тодішніх загальноприйнятих законів мистецтва. Він указував на їхнє значення в людській ієрархії. Важливий персонаж, зображений на іконі, був більших розмірів, незалежно від її сюжету та композиції. Плануючи контрдії до російських поведінкових операцій, слід узяти до уваги той факт, що Росія діє відповідно до законів середньовічної іконографії. Непропорційні цифри російських військових на Донбасі не повинні замінювати геометрію на політичний містицизм. Час іде, і росіяни продовжують використовувати численні, багатоходові та небезпечні інструменти психологічного впливу із свого ярмаркового та гарно оформленого коробейникового набору брехні та фальсифікацій, аби завоювати серця і душі українського народу.

Література

1. Александров, И. (2015). Оранжевая революция на Украине. *PolitPuzzle*. URL: <https://politpuzzle.ru/2888-oranzhevaya-revoljutsiya-na-ukraine>.
2. *Архів Верховної Ради України*. (2002). URL: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2331_02.htm.
3. Бабченко, А. (грудень, 2017). Теория хаоса в действии. ТСН. URL: <https://ru.tsn.ua/blogi/themes/politics/teoriya-haosa-v-deystvii-1060525.html>.
4. Базилук, А. (квітень, 2017). Заявление Славянской партии о деятельности Патриарха Варфоломея. *Православие-2000*. Донецк. URL: <https://www.pravoslavie.ru/analit/sobytia/ukrkonstraskol.htm>.
5. Бунтовский, С. (березень, 2016), История Донбасса. От первых людей до современности. *LitRes-Издательские решения*, № 2. С. 11-13.
6. Войсковое казачье общество «Всевеликое войско Донское». (травень, 2015). *Официальный портал правительства Ростовской области*. URL: <http://www.donland.ru/Default.aspx?pageid=82090>.
7. Гареев, М. (квітень, 2013). Война и военная наука на современном этапе. *Военно-промышленный курьер*, 7-9.
8. Геда, Е. (липень, 2012). Украину раскладывают по частям. В Киеве обсудили возможность перехода страны к федеративному устройству. *Коммерсантъ Украина*, № 100 (1660). С. 3-4.
9. Герасимов, В. (лютий, 2013). Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. *Военно-промышленный курьер*. URL: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>.
10. Главред, (admin). (травень, 2014). *Главарь востока рассказал о масштабном производстве наркотиков боевиками «ДНР»*. URL: <http://glavred.info/zhizn/glavar-vostoka-rasskazal-o-masshtabnom-proizvodstve-narkotikov-boevikami-dnr-362392.html>.
11. Данилюк, О. (березень, 2014). *Безлер убит российскими спецслужбами*. URL: <http://graniru.org/Politics/World/Europe/Ukraine/m.234734>.
12. Дзюба, І. (2001). *Україна-Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин*. Київ: Веселка. Вип. V, 265-333.
13. Деникин, А. (2005). *Очерки русской смуты, 1920-1926*. Т. 4/7. URL: <http://rushist.com/index.php/denikin-4/782-7-kubanskij-ataman-filimonov-i-kubanskaya-rada>.
14. Долгарева, А. (квітень, 2011). Янукович и Россия в цитатах: 2003-2011. *NBNews*. URL: <http://nbnews.com.ua/ru/tema/16525>.
15. За причастность к террористической организации священнику УПЦ МП «светит» 12 лет лишения свободы. (квітень, 2017). *Zik*. URL: <http://zik.ua/ru/news/2017/07/17/za-rychastnost-k-terrorystycheskoj-organyzatsyy-svyashchennyku-upts-mp-svetyt-12-1133607>.
16. Зеркало недели (admin). (May, 2014). *Ministry of Internal Affairs' Crimean Recruitment for Participation in Terror Operations in Ukraine*. URL: <https://zn.ua/UKRAINE/mvd-v-krymu-verbuyut-lyudey-dlya-uchastiya-v-terroristicheskikh-operacijah-v-ukraine-144396.html>.
17. Казанский, Д. (вересень, 2015). Природа донецкого сепаратизма. *Ukrainian Week*. URL: <http://ukrainianweek.com/Society/129070>.
18. Кмет, С. (травень, 2013). *Милиция и русский фашизм в Донецке. Кто кому служит?* URL: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/417825>.
19. Министерство связи Российской Федерации. (2017). *Государственная программа «Информационное общество 2011-2020»*. URL: <http://minsvyaz.ru/ru/activity/programs/1>.
20. Нефедов, М. (жовтень, 2017). Переаттестация полиции в Украине. 36 бывших милиционеров завалили тест. *Eastern Ukraine*. URL: <http://nv.ua/ukraine/events/pereattestatsija-politsii-v-ukraine-36-byvshih-militsionerov-zavalili-testy-83334.html>.

21. Никоноров, О. (2015). История развития сепаратизма в Донецкой области. *DnDepoUa*. URL: <https://dn.depo.ua/rus/donetsk/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-donetskiy-oblasti-28102015090000>.
22. *Охотники за фактами. Зачем американцам «оранжевая революция» в России?* (2012). URL: <https://oxotnikzafaktami.wordpress.com/2012/10/07/chego-chochet-gosdep>.
23. Покальчук, О. (жовтень, 2017). Російська пропаганда і межовий стан. *Лівий Берег*. URL: https://ukr.lb.ua/society/2017/10/31/380584_rosiyska_propaganda_i_mezhoviy_stan.html.
24. Сакадинский, С. (листопад, 2015). Луганский разлом. *Lgua. Livejournal Luhans'k*. URL: <http://luganskiy-lgua.livejournal.com/3683521.html>.
25. Скоркин, К. (2016). Донбасский сепаратизм является ровесником независимой Украины. *Real'naya Gazeta*. URL: https://antikor.com.ua/articles/93726-donbasskij_separatizm_javljaetsjarovesnikom_nezavisimoj_ukrainy.
26. Титков, А. (квітень, 2005). Родина и окрестности. *Panorama*, № 7. URL: <http://www.orodine.ru/org/kro.html>.
27. Українська Правда, (admin). (квітень, 2004). *Восьмий день непокори*. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2004/11/29/3004782>.
28. *Устав Русской Православной Церкви*. (2013). URL: <https://mospat.ru/en/documents/ustav>.
29. Чаленко, М. (листопад, 2015). 25 лет Интердвижению Донбасса. Вспоминает Владимир Корнилов. *Ukraina.ru*, 6. URL: <http://ukraina.ru/interview/20151118/1014858890.html>.
30. Чемерис, В. (травень, 2017). Україна без Кучми очима Володимира Чемериса. *Institute Respublica*. URL: <http://inrespublica.org.ua/ostanni-novyny/ukrayina-bez-kuchmi.html>.
31. Azal, W. (2016). Dugin's Occult Fascism and the Hijacking of Left Anti-Imperialism and Muslim Anti-Salafism. *Counterpunch*. URL: <https://www.counterpunch.org/2016/02/10/dugins-occult-fascism-and-the-hijacking-of-left-anti-imperialism-and-muslim-anti-salafism>.
32. Barno, D. (January, 2009) Military Adaptation in Complex Operations. *Prism*. Vol.1-1. P. 7-8.
33. Bell, V. (March, 2014). How to Win Wars by Influencing People's Behaviour. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/science/2014/mar/16/how-to-win-wars-by-influencing-peoples-behaviour>.
34. Bolotnikova, S. (October, 2014). Cossack against Cossack. *Open Democracy/OD*. URL: <https://www.opendemocracy.net/od-russia/svetlana-bolotnikova/cossack-against-cossack>.
35. Chivvis, C. (October, 2017). *Understanding Russian Hybrid Warfare. What Can Be Done About It*. Corporation, Testimonies, California: Santa Monica.
36. Corn, T. (January, 2010). Peaceful Rise through Unrestricted Warfare: Grand Strategy with Chinese Characteristics'. *Small Wars Journal-Small Wars Foundation*. P. 3-25. URL: <https://www.smallwarsjournal.com>.
37. EU-Ukraine Association Agreement. (2014). *EEAS-Europe*. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/071215_eu-ukraine_association_agreement.pdf.
38. Fedchenko, E. (December, 2016). *Debunking Lies and Stopping Fakes: Lessons from the Frontline*. Stop Fake Org., Struggle Against Fake Information About Events in Ukraine. URL: <https://www.stopfake.org/en/tag/yevhen-fedchenko>.
39. McIntosh, C. (ed). (2017). *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus*. UK: Cambridge University Press. P. 23-24.
40. Forrestal, J. (1947). *The Forrestal Diaries*. New York. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-01034R000300060002-4.pdf>.
41. German Ministry of National Security of the NRD # 1/76: The Approved Methods of Biodegradation. (1976). Berlin. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dmpD0ii27>.
42. Hart, L. (1954). *Strategy*. London: Faber & Faber.
43. Hoffman, F. (2014). *On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs. Hybrid Threats, War on the Rocks*. URL: <http://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybridthreats/retrieved on Nov, 2019>.

44. Honig, J. W. (March, 2011). The Idea of Total War: From Clausewitz to Ludendorff. *International Forum on War History*. Tokyo: National Institute for Defence Studies. P. 31-35. URL: http://moodle.suttongrammar.sutton.sch.uk/pluginfile.php/3404/mod_resource/content/1/total_war_honig.pdf.
45. Huntington, S. (2005). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. USA: Simon & Schuster.
46. Illarionov, I. (admin). (June, 2014). Putin Lies about Novorossiya. *Stopfake*. URL: [http://www.stopfake.org/lozh-putina-o-novorossii/retrieved on November, 2017](http://www.stopfake.org/lozh-putina-o-novorossii/retrieved%20on%20November,%202017).
47. Instructions on How to Help People of Novorossiya / IGPR «Zov». (January, 2015). URL: http://igpr.ru/save_newrussia.
48. Jaintner, M. (2015). Russian Information Warfare: Lessons from Ukraine, Cyber War in Perspective: Russian Aggression Against Ukraine. *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine*. US: NATO CCD COE. P. 87-94. URL: https://www.researchgate.net/publication/291086368_Russian_Information_Warfare_Lessons_from_Ukraine.
49. King, S. (December, 2011). Military Social Influence in the Global Information Environment: A Civilian Primer. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. P. 11-01. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1530-2415.2010.01214.x/full>.
50. Kofman, M., Rojansky, M. (April, 2015). *A Closer Look at Russia's Hybrid War*. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/7-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN>.
51. Kusio, T. (May, 2004). *Russian Policy Toward Ukraine During Elections*. URL: <https://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets>.
52. Liang, Q., Xiangsui, W. (1999). *Unrestricted Warfare/War beyond Rules*. Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House.
53. Mackay, A., Tatham, S. (November, 2004). The Behavioural Conflict: Why Understanding people and Their Motives Will Prove Decisive in Future Conflict. *Military Studies Press*, № 2. P. 73-74.
54. MacLachlan, M. (May, 2015). Russia and Ukraine Conflict: Historical Context. *Communicaid*. URL: <https://www.communicaid.com/cross-cultural-training/blog/russia-ukraine-conflict-historical-context>.
55. Matiyenko, I. (April, 2014). Russia's Aggression in Eastern Ukraine: a Neo-Colonial Project. *Victoria University, Canada*. URL: <http://www.eucanet.org/news/media-tips/7-eu-canada-relations/189-russias-aggression-in-eastern-kraine-a-neo-colonial-project>.
56. Monaghan, A. (2016). Putin's Way of War. The «War» in Russia's «Hybrid Warfare». *Parameters*, 45/4. P. 69.
57. Nemeth, W. (May, 2002). *Future War and Chechnya: a Case of Hybrid Warfare*. Monterey: Naval Postgraduate School. URL: http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02June_Nemeth.pdf.
58. Zon, H. (2007). *The Rise of Conglomerates in Ukraine. The Donetsk Case in Big Business and Economic Development: Conglomerate and Economic Groups in Developing Countries and Transition Economies Under Globalization*. Routledge. P. 379-380.
59. Perlez, J. (May, 1993). Ukraine's Miners Bemoan The Cost of Independence. *The New York Times*. URL: <http://www.nytimes.com/1993/07/17/world/ukraine-s-miners-bemoan-the-cost-of-independence.html?pagewanted=all>.
60. Puyvelde, D. Van. (March, 2016). Hybrid War- Does it Even Exist. *NATO Review Magazine*, 3-K. P. 3-5.
61. Pylyp Orlyk Institute of Democracy. (August, 2017). A Ukrainian Information Space: The Fourth Year of the War. *Report Kyiv*. P. 3-11.
62. Ramos, J. C. (2004). *The Beijing Consensus*. London: The Foreign Policy Center.

63. Rosenberg, A. (2014). *Who Recruits Volunteers in Russia for the Ukrainian War*. URL: http://www.bbc.com/russian/international/2014/06/140623_aid_russia_separatists_ukraine.
64. Sazonov, V., Muur, K. (April-December, 2014). *Research Project: Russian Information Warfare Against the Ukrainian State and its Armed Forces. Online News and Social Media Analysis*. Ch. 6. URL: http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2017/02/Report_infoops_08.02.2017.pdf.
65. Shynkarenko, I. (October, 2014). Alexander Dugin: The Crazy Ideologue of the New Russian Empire. *The Daily Beast*. URL: <http://www.thedailybeast.com/alexander-dugin-the-crazy-ideologue-of-the-new-russian-empire>.
66. Sinness, M. (May, 2014). *Empire of the Steppe: Russia's Colonial Experience on the Eurasian Frontier*. UCLA International Institute. URL: <http://www.international.ucla.edu/euro/article/139315>.
67. Smith, R. (2005). *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. New York: Knopf.
68. Sokolov, M. (September, 2014). Why the Ukrainian Army did not Respond to the Russian Aggression. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.svoboda.org/a/25308625.html>.
69. Stoekl, K. (2014). *The Orthodox Component in the Russian Support for Eastern Ukrainian Separatists*. The Institute for Human Sciences. URL: <http://www.iwm.at/transit/transit-online/orthodox-component-russian-support-eastern-ukrainian-separatists>.
70. Stoeckl, K. (September, 2007). The Lesson of the Revolution. *Religion, State and Society*, № 4. P. 285-300.
71. Sutela, P. (February, 2012). The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. *Paper, Carnegie Endowment for International Peace*. URL: <http://carnegieendowment.org/2012/03/09/underachiever-ukraine-s-economy-since-1991-pub-47451>.
72. The US Department of the Air Force Report. (2017). *Cornerstones of Information Warfare, Index of US Military Strength*. URL: <http://index.heritage.org/military/2017/assessments/us-military-power/u-s-air-force>.
73. The US Office of the Chief of Naval Operations. (1995). *Information Warfare, Department of Navy*. OPNAVIST 3430. URL: http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/opnav/3430_26.pdf.
74. Toffler, A., Toffler, H. (1997). Foreword: The New Intangibles. *Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age*, Santa Monica: RAND, XIX-XX.
75. Umland, A. (December, 2010). Russia: Nationalism Revenge. *Foreign Policy Journal*. URL: <http://www.foreignpolicyjournal.com/2010/12/17>.
76. UNIAN (admin). (травень, 2014). *Гиркин: Я планировал сделать все, как в Крыму*. URL: <https://www.unian.net/politics/1008012-girkin-o-donbasse-ya-planiroval-sdelat-vse-kak-v-krymu.html>.
77. Yakovenko, I. (March, 2015). The Back Side of the Mind. *Kasparov.ru*. URL: <http://www.kasparov.ru/material.php?id=54BE00ADE4806>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ СПІВРОБІТНИКАМ БЕЗПЕКОВИХ І ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ, ФАХІВЦЯМ МАСМЕДІА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПОВЕДІНКОВОГО АНАЛІЗУ В МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНОК В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Загальний підхід

1. Вплив на групову поведінку людей і контроль над тим, що вони думають і роблять, стали одними з вирішальних аспектів сучасних воєн.

2. Пропаганда та непрямі впливи, базовані на обмані, використовувалися тисячі років як інструменти, котрі спираються на незмінні біохімічні засади функціонування людського мозку.

3. Ці інструменти не є інноваційними. Вони лише зараз підсилені сучасним ІТ-інструментарієм, що на порядки прискорює психологічний вплив на окремі цільові аудиторії і забезпечує моніторинг та корекцію згідно із загальною суспільно-політичною динамікою.

Деталізація

1. Збройні та ідеологічні сутички розглядаються не як акт війни, а як супротив і акт громадянської непокори. Це знецінює і нейтралізує старі юридично-правові механізми захисту інтересів держави, як міжнародні, так і внутрішні.

2. Фокус соціального спротиву зміщується природним чином, але цей рух противником модерується і прискорюється. Соціологічні методи вивчення ідеологічних преференцій дають результат, що більше не корелюється напряму з поведінкою. Це призводить до системних помилок у стратегічному плануванні. Пропонований пріоритет – вивчення корисливих мотивів зміни людської поведінки.

3. Політичні погляди стають віруваннями, при яких вірити можна в одне, а діяти в протилежному напрямі.

Технології

1. Наявна методика ведення інформаційних операцій розвивається без урахування їхніх неспіхів.

2. Якісні показники інформаційних впливів (англ. *MOE*, «*measure of effectiveness*») потребують сучасніших індикаторів активності, базованих на профайлінгу та сучасних психологічних дослідженнях.

3. У протидії ворожим інформаційним впливам необхідно розробити набір відповідних теорій для аналізу поточної максимізації російських інформаційних викидань в Україну й інші країни.

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНИХ (КОНСТРУКТИВНИХ / ДЕСТРУКТИВНИХ) КОМУНІКАЦІЙ

Катерина ЛЕВЧЕНКО

Вступ

Стратегічні комунікації визначаються як скоординоване та належне «використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [52]. Тому питання забезпечення гендерної рівності як однієї із пріоритетних цілей Уряду України має розглядатися як важлива змістова складова стратегічних комунікацій.

«Сутнісними ознаками страткому є: «спрямованість на ключові цілі країни загалом чи її інститутів, галузей; залежність від соціальних умов, актуальних завдань діяльності держави, інституту чи галузі, необхідність створення плану комунікативної взаємодії, різноспрямованість типу взаємодії: міжурядова, міждержавна, міжгалузева; урахування особливостей цільових аудиторій» [29, с. 147]. Таке визначення ознак стратегічних комунікацій дає підстави при аналізі тематики гендерної рівності в страткомі звернутися до базових понять, визначення цілей, змісту й інструментів формування та реалізації державної гендерної політики, ролі державних інститутів та взаємодії з міжнародними й громадськими організаціями на національному, місцевому та регіональному рівнях.

Так, ціль «G 13 Гендерні перспективи» в цілях партнерства Україна-НАТО визначає забезпечення гендерної рівності у СБО України як один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції відповідно до стандартів та рекомендацій НАТО.

Разом із тим, серед видимих і прихованих загроз інформаційній безпеці України особливе місце займає дезінформаційна кампанія, а також низка організаційних заходів, пов'язаних із нею, що полягають в нагнітанні надуманих «страхів» та залякуванні суспільства нібито загрозливою гендерною ідеологією тощо. Така кампанія триває довгий час, має чимало проявів, серед яких зокрема підготовка та прийняття місцевими радами різних рівнів звернень до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра, Голови РНБО, інших посадових осіб вищого рівня про захист сім'ї та моралі. Із сайтів відповідних органів місцевого самоврядування та інших відкритих джерел відомо, що Івано-Франківська, Калуська, Сумська, Хмельницька, Рівненська, Чернівецька, Полтавська, Черкаська, Острозька, Криворізька, Житомирська, Тисменицька, Вінницька ради прийняли такі звернення, загалом близько 70 місцевих та обласних рад (станом на квітень 2019 р.). Зміст таких звернень спотворює зміст державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, містить ознаки маніпуляції свідомістю громадян України. Це шкодить просуванню європейських цінностей, може призвести до впливу на громадську свідомість щодо цивілізаційного вибору України й інтеграції до Європейського Союзу

та НАТО. Подібні системні звернення не тільки загрожують реалізації державної гендерної політики, нівелюють ідею гендерної рівності як загальнолюдської цінності, але є прямим зазіханням на Конституцію України. Стаття 24 закріплює принципи недискримінації та рівноправності жінок та чоловіків; у ній визначено, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [18].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист людини та громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав та свобод, безпечних умов життєдіяльності. На захист суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку. На захист держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій (ст. 3) [13]. Національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ст. 1 цього закону) [13]. До національних інтересів належить і гендерна рівність як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та можливості його реалізації» (ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків») [10].

На основі Стратегії національної безпеки України розробляється Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що «визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз» (п. 23 ст. 1 цього закону) [13]. Тож наповнення поняття *безпека* широким змістом, погляд на національну безпеку, в основі якої лежить безпека людини, спонукає до дослідження питань стратегічних комунікацій та забезпечення прав людини, зокрема рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Виходячи з цього, у дослідженні розкриваються зміст та напрями державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, виклики на цьому шляху, приклади та інструменти (логічні та мовні) маніпуляцій навколо гендерної проблематики як вияви гібридної війни в Україні, що використовуються прихильниками антигендеризму для спотворення цінностей гендерної рівності та державної політики, спрямованої на її забезпечення, доведена хибність їхніх висновків та рекомендацій, що може використовуватися для викриття маніпуляцій громадською свідомістю та поширення фейкової інформації як різновиду організаційної зброї гібридної війни проти України. Також запропоновані практичні рекомендації покращання конструктивних стратегічних комунікацій щодо гендерної рівності для підвищення рівня розуміння громадянами України важливості гендерної політики та «дерадикалізації суспільних настроїв в Україні інструментами комунікацій» [19, с. 18].

Гендерна рівність в системі конструктивних комунікацій.

Визначення понять

Термін *гендер* означає соціальну статтю відповідно, прикметник *гендерний* тлумачиться як «такий, що розглядається з позицій особливостей соціального становища статей у суспільстві». У Конвенції Ради Європи із запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству наводиться міжнародно визнане поняття *гендер* –

«соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, що певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків» [17].

Надбанням міжнародного та вітчизняного правового, філософського, літературного і взагалі соціально-політичного дискурсу останнього десятиліття стали також поняття *гендерна нерівність*, *гендерні стереотипи*, *гендерні конфлікти*, *гендерна освіта*, *гендерне виховання*, *гендерні дослідження*, *гендерна теорія*, *гендерна політика*.

Гендерна політика в Україні – полягає в утвердженні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Визначення мети, напрямів діяльності суб'єктів та завдань такої політики надається в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що був прийнятий Верховною Радою України у 2005 р. [10]. Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Закон також містить визначення понять дискримінація за ознакою статі, гендерна рівність, рівні права жінок та чоловіків, рівні можливості жінок і чоловіків, насильство за ознакою статі, позитивні дії, основні напрями державної політики, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, основні суб'єкти реалізації такої політики та інші. Так, «дискримінація за ознакою статі» – ситуація, за якої особа та / або група осіб за ознаками статі, що були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. «Позитивні дії» – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України. «Гендерна рівність» – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [10, ст. 1].

Гендерна інтеграція вимагає змін не лише у змісті заходів, але й у формуванні та використанні нових видів та каналів впливу, що стануть каталізатором інтеграції гендерної проблематики та її врахування в системі управління загалом. Для цього необхідно відмовитися від захисту винятково жінок і розглядати проблеми обох статей; вдатися до спільних дій у нових сферах; перейти від розроблення правил і норм до врахування реального досвіду чоловіків та жінок, а також до аналізу впливу наслідків заходів та рішень на їхнє повсякденне життя.

Основними напрямками державної гендерної політики є: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; запобігання та протидія насильству за ознакою статі, зокрема всім проявам насильства щодо жінок; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо

поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [10, ст. 3].

Суб'єкти реалізації державної гендерної політики – Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їхньому складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, громадські об'єднання [10, ст. 7].

Терміни *гендер* та *гендерна політика* почали входити до правових визначень в Україні в кінці 1990 рр.-на початку 2000 рр. До цього, одразу після становлення незалежної української держави, використовувалися такі терміни, як *політика в інтересах жінок* чи *політика стосовно жінок*, що були пов'язані, а іноді й ототоженні терміна *політика в інтересах сім'ї та дітей*. Державні документи того періоду мають відповідні назви та зміст: «Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок» [33], «Концепція поліпшення становища жінок» [34] та інші. Тож політика, виражена в термінах «щодо жінок», пов'язана з певними заходами із захисту материнства, надання відпусток та пілг.

Політика в інтересах жінок – поняття, яке можна зустріти в різних міжнародних документах, зокрема в ухвалених на рівні Ради Європи. Воно характеризувало дії урядів частини європейських країн у 1970-1980 рр., що було спрямовано на подолання дискримінації жінок у сфері політики, на ринку праці та які спиралися найчастіше на принцип «позитивної дискримінації» жінок для досягнення ними рівності з чоловіками.

Термін *політика в інтересах рівності*, або *гендерна політика*, історично приходить на зміну терміна *політика в інтересах жінок*, оскільки на рівні міжнародних організацій та в деяких країнах сформувалося розуміння того, що неможливо здійснювати політику в інтересах однієї статі, не враховуючи при цьому інтересів та не змінюючи становища іншої статі. У 1990 рр. з'являється усвідомлення, що не все так добре у становищі чоловіків, які впродовж століть займали панівні порівняно з жінками позиції у всіх сферах людського буття. Меншу тривалість життя чоловіків зумовлювали не лише біологічні, але й соціальні чинники. Вони позначалися й на чоловічому алкоголізмі, більшій кількості зовнішніх небезпек, травматизму, суїцидів тощо. Варто підкреслити, що концепція «гендерної рівності» не є ідеологією за своєю суттю.

Разом із тим, поки один напрям (забезпечення гендерної рівності) політики не відкидає інший (політика в інтересах жінок). І це принципове положення відображається в міжнародних документах. Так, відповідно до рекомендацій Ради Європи «інтеграція гендерної перспективи не може замінити собою або зробити непотрібними розроблення конкретної політики у сфері рівності і створення відповідних механізмів ... У такому випадку потрібно говорити про два різні стратегічні напрями, що орієнтуються на досягнення спільної мети, тобто забезпечення рівності статей, що

повинні доповнювати одна одну ... Основна різниця між інтеграцією та здійсненням конкретної політики забезпечення рівності статей полягає в учасниках та у виборі напрямів діяльності. Відправною точкою “традиційних” форм політики у сфері рівності є конкретна проблема, що виникає внаслідок нерівності статей ... Відправною точкою для інтеграції є вже наявна політика. У цьому випадку політичний процес реорганізується з тим, щоб гендерна перспектива враховувалася учасниками цього процесу і щоб забезпечувалося досягнення мети, тобто рівності статей» [21]. Ці вимоги непросто було втілити в життя. Вони залишаються актуальними і сьогодні, так само як і необхідність ліквідації дискримінації щодо жінок.

Важливі визначення містяться і в міжнародних документах, що ратифіковані Україною в установленому законом порядку та відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства [18], наприклад, у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [16]. Це, зокрема, «дискримінація жінок» та «тимчасові спеціальні заходи».

Конвенція визначає, що дискримінація жінок – це «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі». Вжиття тимчасових спеціальних заходів, «спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками, не вважається, проте воно ні в якому випадку не повинно тягнути за собою збереження нерівноправних або диференційованих стандартів; ці заходи повинні бути скасовані, коли будуть досягнуті цілі рівних можливостей і рівноправних відносин» [16, ст. 4]. Позитивні дії, передбачені Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [10], є за своєю суттю тимчасовими спеціальними заходами у визначенні зазначеної Конвенції.

Ми також використовуємо поняття *антигендеризм, антигендерні групи, антигендерна ідеологія*. Ці поняття відображають наявні не лише в Україні, але й в інших країнах концепції, течії та ідеології, спрямовані на відкидання, заперечення та викривлення цінностей гендерної рівності та дискредитацію державної гендерної політики шляхом маніпулювання та підміни понять, а також застосування практичних дій, спрямованих на перешкоджання її реалізації.

Зміст, цілі та інструменти формування й реалізації державної гендерної політики

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [10], нормативно-правові акти, що конкретизують його положення, а також спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань України в цій сфері фактично складають основу стратегічного наративу гендерної політики. Іншими словами, стратегічні наративи державної гендерної політики України сформовані в українському законодавстві. Розроблені та прийняті нормативно-правові документи є не тільки правовою основою державної політики, але й інструментом зменшення невизначеності в державній політиці та в стратегічних комунікаціях.

Комплексна та ефективна гендерна політика – це цілеспрямована діяльність державних інституцій із забезпечення та гарантування рівних прав, свобод та

можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії, формування гендерної культури в суспільстві, захисту від дискримінації за ознакою статі, що є визначальною умовою досягнення гендерної рівності.

Досягнення гендерної рівності є важливою умовою успішних євроінтеграційних та євроатлантичних процесів, а тому завдання щодо укріплення гендерної політики держави та забезпечення гендерної рівності включені до Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що затверджено Кабінетом Міністрів України 25 жовтня 2017 р. [36].

З метою формування комплексної державної гендерної політики Урядом України у 2018 р. розроблено та затверджено Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. [38], Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 р. [43], постанову КМУ «Питання здійснення гендерно-правової експертизи» [39].

Указами Президента України затверджені Річна Національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018-2021 рр., що мають окремий розділ «Гендерна рівність» [53; 54]. Річна Національна програма – основний документ здійснення реформ в Україні за підтримки НАТО. Варто процитувати слова Ю. Лапутіної: «Задекларовані цілі партнерства виходять за межі відповідальності СБО та мають загальнодержавний характер, але безпекові аспекти тісно інтегровані у процес реформування системи урядових комунікацій, містять конкретні напрями діяльності, реалізація яких пришвидшить досягнення міжнародних стандартів у сфері інформаційної безпеки» [20, с. 87].

У січні 2018 р. набув чинності Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [12]. Для практичного застосування норм закону прийнята низка нормативно-правових актів. Таким чином, державна гендерна політика забезпечується суттєвою нормативно-правовою базою, що спирається на міжнародно-правові документи у сфері прав людини та гендерної рівності.

Серед актуальних напрямів розвитку державної гендерної політики національні та міжнародні експерти протягом тривалого часу визначали нагальну потребу в посиленні інституційного механізму її реалізації та включення гендерної складової в реформи та координацію відповідних дій. У березні 2017 р. до сфери компетенції Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України додані питання, пов'язані з формуванням та забезпеченням державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме: координація взаємодії центральних органів виконавчої влади з питань гендерної рівності; організації роботи, пов'язаної з формуванням та представленням позиції Української Сторони у відносинах між Україною та НАТО, зокрема з питань гендерної рівності [35].

У червні 2017 р. створено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та затверджено положення про нього [37]. Урядовий уповноважений є посадовою особою, на яку покладено функцію з організації здійснення Кабінетом Міністрів повноважень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства.

Серед основних завдань визначено, зокрема, сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; участь відповідно до компетенції у координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; здійснення моніторингу урахування принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів; участь у здійсненні Прем'єр-міністром України представництва Кабінету Міністрів у міжнародних зустрічах і форумах; співпраця та взаємодія з громадянським суспільством з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства [37]. Запровадження Урядом такої посади є підтвердженням важливості для України політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків як складової євроінтеграційних процесів.

Активно йдуть процеси гендерної інтеграції на рівні центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій, у процесах децентралізації, управління державними фінансами, підготовки державних фахівців, комунікаційних стратегій. Відбулося посилення інституційного механізму державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на національному та регіональному рівнях.

З метою підвищення економічної ефективності та прозорості витрат бюджету з урахуванням потреб жінок і чоловіків різних соціальних груп із 2014 р. в Україні за підтримки уряду Швеції продовжувалися роботи з реалізації проєкту «Гендерно орієнтоване бюджетування» (ГОБ). Над впровадженням проєкту працюють Міністерство фінансів, Міністерство освіти і науки, Міністерство соціальної політики, Міністерство молоді та спорту, Державна служба статистики. Міністерство фінансів у січні 2019 р. затвердило наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі» [25].

Чимало позитивних перетворень відбулося в СБО. Прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у ЗС України та інших військових формуваннях» (06.09.2018), відповідно до якого особам обох статей надаються рівні можливості щодо укладення контракту на проходження військової служби та визначено, що жінки можуть укласти контракт на проходження військової служби до досягнення граничного віку перебування на військовій службі; закріплюється принцип, за яким жінки проходять військову службу на рівних засадах із чоловіками, що включає рівний доступ до посад і військових звань та рівний обсяг відповідальності під час виконання службових обов'язків [11].

МВС України та МО України на виконання Національного плану дій «Жінки, мир, безпека» розробили, затвердили та виконували відомчі щорічні плани [3; 31]. За підтримки «ООН-Жінки» було здійснено гендерний аналіз пілотних навчальних програм у десятих навчальних закладах СБО із подальшим включенням таких тем у програми підготовки. Інформація про досягнення та проблеми на шляху до гендерної рівності активно розповсюджується ЗМІ та соціальними мережами і викликає чималий інтерес у суспільстві.

Міністерство освіти і науки запровадило й забезпечує антидискримінаційну експертизу навчальних підручників, оновивши для цього методичні рекомендації.

18 січня 2018 р. Урядовим комітетом з питань європейської та євроатлантичної інтеграції затверджена Стратегія впровадження гендерної рівності в освіті. Однак, поки що її не затверджено Урядом.

Держкомтелерадіо розробило та затвердило низку документів, спрямованих на інтеграцію гендерних підходів у своїй роботі.

З метою реагування на скарги та звернення громадян за фактами дискримінації за ознакою статі при Мінсоцполітики діє консультативно-дорадчий орган – Експертна рада з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі.

Міністерство з питань ТОТ додало гендерну складову до своїх стратегічних документів і планів.

У 2018-2019 рр. здійснювався гендерний аналіз діяльності Міністерства юстиції. А Міністерство закордонних справ на початку 2019 р. розпочало здійснення гендерного аудиту своєї діяльності. Координаційний центр з питань надання безоплатної правової допомоги розробив і затвердив Гендерну стратегію системи надання безоплатної правової допомоги [28]. Національне агентство державної служби підготувало навчальні програми та матеріали для розвитку гендерної компетенції державних службовців, оновило навчальні програми та курси. На виконання завдання 5.4. «Гендерна рівність» Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» НАДС веде облік частки жінок серед посад вищого корпусу державної служби (посади категорії «А»). У Національній академії державного управління при Президентові України викладається спеціалізована дисципліна «Гендерна політика». Така ж тема включена до програми курсів підвищення кваліфікації. Щороку кваліфікацію підвищують 3-3,5 тис. державних службовців.

Ведеться навчання фахівців, які відповідають на рівні центральних органів влади за формування та реалізацію гендерної політики. Позитивним прикладом у цьому плані може бути названо досвід програми «100 чемпіонів», що здійснюється Офісом інформації НАТО в Україні у співпраці із урядовим Офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції з 2017 р. із метою підвищення практичних навичок представників міністерств та відомств України, що опікуються проблематикою співробітництва України з НАТО. У межах проекту проводяться модульні курси, зосереджені як на розробці стратегічних документів України на прикладі Річної національної програми, так і впровадженні стандартів роботи НАТО в інших сферах (стратегічні комунікації, захист критичної інфраструктури, демократичний контроль СБО, гендерна рівність та ін.).

Велика кількість проєктів і програм, спрямованих на досягнення гендерної рівності, реалізована органами державної влади у співпраці та за підтримки міжнародних організацій. Уряд України та структура Організації Об'єднаних Націй із питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок в Україні («ООН-Жінки в Україні») 06 червня 2018 р. підписали угоду, що стала підставою для підвищення статусу офісу «ООН-Жінки в Україні» до Національного бюро (англ. *Country Office*). Це дало змогу розширити співпрацю в сфері гендерної рівності в Україні та посилити реалізацію програм, спрямованих на захист інтересів українських жінок.

За фінансової підтримки Офісу координатора проєктів ОБСЄ в Україні, Консультативної місії Європейського Союзу (далі – КМЄС), Фонду народонаселення ООН, Ради Європи підготовлені, організовані та проведені численні тренінги на тему «Шляхи запобігання та протидії домашньому насильству».

Міністерство соціальної політики спільно з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» та облдержадміністраціями за підтримки Представництва Фонду народонаселення ООН в Україні в 11 областях організували діяльність 46 мобільних бригад, до складу кожної входять соціальний працівник та два психологи. Допомогу надано понад 44 тис. особам, із них 90 % становлять жінки, зокрема у 2018 р. – 16 086 особам. Створено та підтримується діяльність семи притулків для жінок, що постраждали від домашнього насильства у містах Харків, Кривий Ріг, Бердянськ, Слов'янськ, Маріуполь, а також у Лозівському районі Харківської області, Вінницькому районі Вінницької області.

За підтримки Національного демократичного інституту США продовжувалася практика організації Шкіл лідерства для жінок-кандидаток у депутати місцевих рад, що включають тренінги із стратегічного планування, проєктного менеджменту, розвитку комунікаційних навичок як інструменту організаційного розвитку, тренінги з майстерності ведення дебатів.

У співпраці з Офісом Ради Європи в Україні в різних містах країни відбулася низка заходів, присвячених стандартам недискримінації за ознакою статі у медіа та рекламі.

Низку тренінгів для державних службовців та представників СБО з питань гендерного інтегрування провели фахівці Інформаційно-консультативного жіночого центру.

Національна рада жінок України продовжувала програму підтримки сільських жінок, передусім старшого віку, у Чернігівській області.

У березні 2018 р. створено Українську асоціацію представниць правоохоронних органів. Мета діяльності Асоціації – забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у правоохоронних органах країни.

Міжнародна благодійна організація «Український жіночий фонд» за фінансової підтримки Європейського Союзу спільно з Інформаційно-консультативним жіночим центром реалізували в Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Вінницькій та Хмельницькій областях проєкт «Жінки просувають зміни, відновлення миру і запобігання конфліктам на регіональному рівні». Загальна мета проєкту полягає у сприянні участі жінок у процесах відновлення миру і недопущення конфлікту шляхом підтримки місцевих зацікавлених сторін у процесі розроблення, впровадження і контролю виконання Національного плану дій РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Активними в цій сфері є також ГО «Центр “Розвиток демократії”», Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи». Активно працюють жінки-ветеранки АТО, а також організації, що опікуються питаннями прав жінок з інвалідністю.

У межах проєкту «ООН-Жінки» «Підвищення підзвітності щодо гендерної рівності та розширення можливостей жінок у сфері національних реформ, миру та безпеки» за підтримки Уряду Швеції ГО «Ла Страда – Україна» надала технічну підтримку Міністерству юстиції щодо інтеграції гендерних підходів у його діяльність.

Спільно з Держкомспоживстандартом Ліга захисту прав жінок «Гармонія рівних» здійснювала моніторинг сексистської та дискримінаційної реклами й інформаційного контенту.

Спільні позитивні результати роботи органів державної влади, міжнародних і громадських організацій, інших суб'єктів формування та реалізації державної

політики відображено в Глобальному гендерному індексі, який щороку готує Всесвітній економічний форум. За результатами роботи Україна піднялася торік за цим рейтингом на чотири сходинки – із 69 на 65 місце [55; 64].

Комунікації з питань забезпечення гендерної рівності

Важливою складовою державної гендерної політики є її інформаційна та комунікаційна складова, спрямована на просування цілей політики, бо зі слів Г. Почепцова, «саме в комунікативному просторі відбувається битва цивілізацій, культурні війни і таке інше ... Комунікативний простір бореться за увагу споживача, оскільки інформації сьогодні більше, ніж потрібно, оскільки людина вже фізіологічно не здатна її охопити» [40].

Завдання щодо інформування суспільства із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків відображено в державних документах. Так, одним із завдань Урядового уповноваженого з питань гендерної політики визначено забезпечення «інформування громадськості через засоби масової інформації про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а також про прийняття Кабінетом Міністрів України рішень із зазначених питань» (п. 5.5 Положення про Урядового уповноваженого) [37].

Державна соціальна програма із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р., Національний план дій на виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок за результатами розгляду восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок до 2021 р. Перелік завдань представлено в Додатку 1. Їх можна систематизувати так:

1. Висвітлення на сайтах питань міжнародних зобов'язань України, нормативно-правового забезпечення в цій сфері.
2. Представлення інформації щодо аналізу проведеної роботи та діяльності й реалізації програм, виконаних досліджень тощо.
3. Представлення інформації про співпрацю з міжнародними та громадськими організаціями (діяльність ЦОБВ).
4. Проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з населенням та подолання гендерних стереотипів у всіх сферах життя суспільства.
5. Забезпечення підготовки фахівців у сфері ефективного висвітлення державної політики (фахівців страткому, журналістів, маркетологів тощо).

Серед поставлених завдань у сфері комунікації немає таких, що спрямовані на руйнування фейкової інформації щодо гендерної проблематики загалом та державної гендерної політики зокрема, що є суттєвим недоліком, на який має бути звернута увага при підготовці нових планів та документів у сфері комунікацій, а також при вирішенні завдань.

Важливою є також проактивна комунікація, оскільки «справжнє мистецтво полягає в тому, щоб не допустити формування загрозливої реальності іншого, а якщо це не вдалося, то щоб захистити свою реальність від нього» [19, с. 103].

Проблемним є стан виконання поставлених завдань, зокрема висвітлення інформації про основні міжнародні документи з гендерної рівності та хід їх реалізації (наприклад, п. 18.3 Національного плану дій на виконання заключних зауважень,

викладених Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, – «Підготовка інформаційних матеріалів для розміщення на офіційних сайтах органів державної влади, що включають базову інформацію про права жінок, Конвенцію, Факультативний протокол та Загальні рекомендації Комітету ООН, внесення рекомендацій щодо їх розміщення на офіційних сайтах органів державної влади всіх рівнів» [43]). У травні 2019 р. Апарат Урядової уповноваженої з питань гендерної політики провів аналіз офіційних сайтів усіх центральних органів виконавчої влади на предмет висвітлення тематики забезпечення гендерної рівності та реалізації державної гендерної політики (політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків)¹. При здійсненні аналізу використовувалася низка індикаторів відображення питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на сайтах ЦОВВ:

11. Окремий розділ «Гендерна рівність» або «Гендерна політика», або «Політика забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

22. Інформація з гендерної тематики в новинах.

3. Інформація про уповноважену особу (координатора) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; відповідальний структурний підрозділ; радників з гендерних питань; КДЮ.

4. Міжнародні документи з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

5. Національні нормативно-правові акти з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

6. Актуальні аналітичні матеріали (статті, результати досліджень).

7. Звіти про виконання планів та програм з питань гендерної рівності.

8. Інформація про проекти, що реалізуються ЦОВВ з гендерної тематики.

Результати аналізу, зробленого в першій половині 2019 р., такі: на сайті Міністерства соціальної політики України найповніше відображено інформацію щодо формування та реалізації державної гендерної політики. Достатньо повно відображена інформація на сайтах СБО. Не знайдено на сайтах інформації щодо державної гендерної політики: 6 (32 %) міністерств; 17 (50 %) ЦОВВ, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через відповідного міністра; 7 (54 %) ЦОВВ, безпосередньо підпорядкованих КМУ. Інформація щодо діяльності ЦОВВ за досліджуваними показниками представлена у додатку 2. Наступним кроком заплановано здійснення аналізу тематичного наповнення сайтів обласних державних адміністрацій.

Зазначимо, що формування нового дискурсу щодо вільного вибору соціальних ролей жінок та чоловіків є важливим, але непростим завданням, вирішення якого потребує застосування комплексних підходів та різноманітних засобів, що б застосовувалися та впроваджувалися різними суб'єктами. Формування такого дискурсу потрібно будувати на мінімальній спільній реальності для всіх – загальнолюдських цінностях – рівність усіх людей, гідність, важливість людських прав і свобод, що є досягненням лібералізму [19, с. 100], оскільки війни починаються там, де втрачається відчуття спільних цінностей.

¹ 67 центральних органів виконавчої влади: 19 міністерств, 35 ЦОВВ, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через міністра (підпорядковані 13 міністрам), 13 ЦОВВ, діяльність яких безпосередньо спрямовується Кабінетом Міністрів України.

Загально визнані концепти, до яких апелюють під час комунікацій, зі слів Л. Юдко, – *МИР, БЕЗПЕКА, ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ*. На національному рівні такими поняттями є *протидія корупції, боротьба із злочинністю, демократія* тощо [59, с. 245].

Теза щодо прийняття концептів *МИР* і *БЕЗПЕКА* широкими верствами населення може бути поясненням того, що такий порядок денний як «Жінки. Мир. Безпека», що заданий Резолюцією РБ ООН 1325 та її «сестринськими» резолюціями¹ й відображений у Національному плані дій, до виконання якого активно залучаються ІСБО, має нерідко більше сприйняття на місцевому рівні, ніж питання забезпечення гендерної рівності, що залишаються не до кінця зрозумілими, хоча базуються на принципах гендерної рівності та укріплюють їх.

Так само зрозумілим для широких верств населення є концепт протидії та попередження насильства, зокрема домашнього, оскільки воно було й залишається серйозною проблемою в усіх регіонах України. З власних спостережень та спілкувань

¹ Резолюція РБ ООН 1325 пов'язана з декількома іншими резолюціями, що стосуються теми жінок, миру і безпеки, які були прийняті після 2000 р. та отримали назву «сестринські» резолюції. Це, зокрема:

Резолюція РБ 1820 (2008), яка засуджує сексуальне насильство як зброя війни і оголошує звалтування та інші форми сексуального насильства військовими злочинами. Вона наголошує на посиленні попередження гендерно зумовленого насильства, превенції випадків насильства, які скоюють представники сил із підтримання миру (військовими), та зобов'язує Генерального Секретаря ООН презентувати щорічні звіти щодо імплементації Резолюції 1325. Резолюція 1888 (2009), приписує місіям з підтримання миру робити все для запобігання і реагування на сексуальне насильство і привела до створення посади Спеціального представника з питань сексуального насильства в умовах збройного конфлікту та створення експертної групи, яка працювала над зменшенням гендерно зумовленого насильства. Щорічні звіти визнані обов'язковими.

Резолюція 1889 (2009) щодо розширення участі жінок в мирних процесах і вимоги до Генерального Секретаря розробити Стратегію щодо імплементації положень резолюції РБ ООН 1325 та глобальні індикатори для відстеження ходу здійснення 1325. Вона також передбачає заснування посад радників із захисту жінок у складі миротворчих місій.

Резолюція 1960 (2010) спрямована на припинення безкарності за сексуальне насильство в збройних конфліктах, закликавши Генерального Секретаря «назвати й присоромити» збройні групи, які чинять сексуальне насильство і санкції для стримування конфліктів, пов'язаних із сексуальним насильством.

Резолюція 2106 (2013) прийнята для боротьби з безкарністю щодо проблеми сексуального насильства у збройних конфліктах і реалізації попередніх резолюцій.

Резолюція 2122 (2013) підтверджує прихильність Ради Безпеки до боротьби із сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту і повного здійснення Резолюції 1325 і інших резолюцій щодо жінок, миру і безпеки. Вона наголошує на важливості проведення регулярних консультацій із жіночими організаціями, спеціальній фінансовій підтримці жіночих ініціатив, активної рівної участі жінок у процесах виборів. Вона також зобов'язала Генерального Секретаря ООН представити Глобальне дослідження щодо впливу Резолюції 1325 у 2015 р.

Резолюція 2242 (2015) звернулася до ролі жінок у боротьбі з насильницьким екстремізмом і тероризмом, вдосконалення власних методів роботи Ради Безпеки по відношенню до жінок, миру і безпеки, а також узагальнила гендерні рекомендації, розроблені на високому рівні незалежною Групою з операцій на користь миру і глобального дослідження. У 2019 р. прийнята Резолюція 2467 із запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.

авторки відомо, що частка державних службовців та фахівців органів місцевого самоврядування, які активно підтримують необхідність протидії домашньому насильству та працюють у цій сфері, бояться політики забезпечення гендерної рівності, хоча домашнє насильство має яскраво виокремлене гендерне підґрунтя і є одним із виявів дискримінації за ознакою статі. Тож протидія та запобігання домашньому насильству передбачають посилення прав жінок та гендерної рівності, будуються на цих принципах. Водночас домінування емоційного сприйняття закриває можливості для раціонального осмислення та аналізу.

Узагальнимо проблемні питання, що пов'язані з комунікаційними аспектами. Серед них – (не)системність роботи, проблеми із гендерними компетенціями фахівців, відповідальних за здійснення стратегічних комунікацій в органах державної влади всіх рівнів, координація роботи, інформаційне наповнення повідомлень. «Наявність структур різної підпорядкованості, складні внутрішні моделі прийняття рішень, часто – відсутність достатньої кількості професіоналів з комунікацій у державних структурах, практична неможливість віддавати обов'язкові до виконання накази для всіх структур з єдиного центру, сама політична та управлінська культура, притаманна бюрократичному апарату, – все це ті перепони, що супроводжують державні стратегічні комунікації, в тому числі в Україні» [7, с. 35].

Автори монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» (Ю. Лапутіна, Л. Пелепейченко й інші) наголошують на необхідності чіткої організації стратегічних комунікацій органів державної влади, для чого потрібна їх інституалізація [20; 29].

І тут потрібно виробляти власний достатньо сильний наратив. «Найкраще, що ми можемо зробити, – це будувати свою реальність на сприйнятті, в основі якого лежить правда й повага до загальнолюдських цінностей» [19, с. 103].

Деструктивні комунікації навколо державної політики забезпечення гендерної рівності

Попри постійний рух та позитивні зміни, ситуація в Україні навколо гендерної політики є неоднозначною. До викликів, що впливають на реалізацію державної гендерної політики, належать такі: загальна радикалізація населення, неприйняття ліберальних цінностей і традицій; архаїзація суспільства; активізація антигендерних груп; штучне протиставляння державної гендерної політики та сімейної політики; маніпулювання навколо понять *гендер*, *сім'я*, *сімейні цінності*, *традиційні цінності*, намагання «делегітимізувати» гендерну політику, «відірвати» її від законодавчого забезпечення (зокрема й Конституції України) та міжнародних правових стандартів; дискредитування міжнародних правових інституцій, що й самі знаходяться не в кращому стані (наприклад, Рада Європи); намагання відділити питання гендерної рівності від тематики прав людини та євроінтеграційних процесів; «виведення» гендерної проблематики з проблематики прав людини; представлення гендерної проблематики як такої, що стосується лише частини жінок, а не суспільства загалом тощо.

Наявність подібного опору гендерній політиці не дає можливості активно рухатися вперед, а потребує сил та ресурсів і відстоювання та закріплення позицій. Від цього знижується швидкість позитивних перетворень або їх зовсім нема, що породжує запитання щодо необхідності та важливості здійснення гендерної політики.

Як серед видимих, так і прихованих загроз безпеці України окреме місце займає кампанія, що полягає в нагнітанні надуманих «страхів» та залякуванні суспільства нібито «загрозливою гендерною ідеологією». Ці комунікації підтримуються різними організаціями, що ми об'єднуємо під назвою «антигендеризм», що мають суттєвий вплив на суспільну свідомість. Терміном *антигендеризм* ми пропонуємо замінити термін *антигендерні рухи*. Це, по-перше, дає змогу точніше визначити поняття, оскільки за фактом то не є рухи, а більше ідеологія, ідеологічна течія, а, по-друге, не підвищує в статусі цю ідеологію та її носіїв до рівня соціального руху.

Питання використання гендерної тематики як об'єкта маніпулювання й перешкоджання євроінтеграційному та євроатлантичному курсу розвитку країни вже знаходяться в полі зору науковців (Л. Компанцева), експертів (О. Сулова), громадянського суспільства у зв'язку з високим ступенем їхньої актуальності та значущості для національної безпеки держави, зокрема авторки [21, с. 169-180; 22; 23], стали частиною колективної монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» [50] і представлені як організаційна зброя гібридної війни, мета якої – зупинити європейську інтеграцію України та повернути нашу державу «в лоно» колишньої імперії. Посилаючись на захист так званих «традиційних» моральних, релігійних і національних цінностей, ці рухи зазіхають на базові права людини, заперечують ідеї рівноправності, недискримінації, толерантності, прав жінок, гендерної рівності.

Разом із тим, посилення антигендеризму, а також продовження маніпуляцій навколо гендерної тематики дають підстави для продовження та поглиблення наукових досліджень цієї проблематики, оскільки розширене практичне поле маніпуляцій потребує свого правового осмислення для формування та застосування реактивних і превентивних заходів протидії.

«Філософія» та етапи розвитку антигендеризму в Україні

Перша хвиля антигендерної риторики та діяльності припала на 2010-2013 рр. як реакція на оформлення євроінтеграційного вектору України. Всі пам'ятають багатовекторну зовнішню політику часів Леоніда Кучми. Потім поворот до європейських засад держави, що розпочався з приходом Віктора Ющенка. Україна активно просуvalа ідею асоціації з ЄС, що суперечило імперським планам РФ. Спочатку РФ нав'язала сирні, молочні та нафтові війни, але більшість українських громадян не сильно цікавилися тим торговельним протистоянням, хіба що воно безпосередньо торкалося їхнього бізнесу. А з приходом до влади Януковича до суспільного дискурсу було «вкинута» тема, що не залишала байдужих, оскільки вона стосувалася сім'ї, дітей, родинних цінностей, прав жінок.

І розпочався сплеск активності. Спочатку українськими медіа прокотилася хвиля виступів проти ювенальної юстиції. При цьому вибудовувався цілий ланцюжок. Мовляв, якщо жінка більше дбає про свої права, ніж про родину, її чоловік та діти недоглянуті. Голодний чоловік – злий чоловік, отже, у сім'ї процвітає домашнє насильство. Діти, які потерпають від такого насильства, телефонують на «гарячі» лінії та скаржаться. Відтак їх «починає захищати ювенальна юстиція»: служби у справах дітей вилучають малечу та підлітків із родин, розташовують в інтернатах, щоб потім... передати на всиновлення за кордон одностатевим парам (!). Найактивнішими такі «інформаційні кампанії» були у Львівській та Волинській областях, в Києві та

в Криму. Приміром, у Львові в маршрутках було розвішано наліпки «Мамо, захисти мене від ювенальної юстиції!»).

О. Суслова в розділі «Гендер. Конфлікт. Комунікації» надала коротку, але ємку характеристику антигендерним проявам 2010-2013 рр. [50, с. 320-322]. Тоді були видані й розповсюджені десятками тисяч примірників матеріали російською мовою, в яких містилася неправдива інформація про міжнародні документи з прав людини, про діяльність таких організацій як ООН, Рада Європи, Європейська комісія, про зміст та напрями гендерної політики. Ці брошури поширювалися в різних країнах Східного партнерства та на території нових членів ЄС – Україні, Молдові, Грузії, Вірменії, Білорусі, Литви, зокрема брошура «Гендер без прикрас» [4].

Активну антигендерну інформаційну роботу вела організація, що називала себе Українською правовірною греко-католицькою церквою. Йдеться про невизнану церкву, що кілька років до того відкололася від Української греко-католицької церкви [57].

У той час (як і зараз) підтримку антигендерним рухам надавали народні депутати та депутати обласних рад, працівники обласних державних адміністрацій (за результатами моніторингу, здійсненого Міністерством соціальної політики України у 2012 р. у шести областях), журналісти радіо та друкованих ЗМІ. Наприклад, у червні 2012 р. у Волинській обласній раді відбулися сесійні слухання на тему «З'ясування сутності гендерної політики та проблем і ризиків, що вона несе українському суспільству». З інформації про ті слухання: «Участь у обговоренні взяла ініціаторка заходу А. Євтодюк – голова ВОГО “Християнський рух за життя”, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та права ЛНТУ. За її словами, в Україні сьогодні впроваджується гомодиктатура. Окрім жінки та чоловіка, на її думку, запроваджується ще одна стать, тобто геї, лесбійки, бісексуали чи інші меншини. У своєму виступі вона опиралась на Святе Письмо, мовляв, Божі заповіді перестали діяти в нашій державі».

Чому саме гендерна політика була вибрана об'єктом маніпуляцій? Насправді не тільки вона, але й права жінок, фемінізм та ювенальна юстиція. Як зазначає О. Суслова, «демократичні цінності мають значно ширше поле проявів. Гендерна рівність є важливою «межею» між ліберальними та консервативними цінностями, бо гендерна нерівність дає право легалізувати контроль над половиною суспільства (жінки), щоби легше здійснювати його над суспільством загалом» [50, с. 323].

Крім того, маніпуляції навколо гендерної проблематики є яскравим виявом консцієнтальної війни – війни за свідомість, головною метою якої є «знищення ядерної людської здатності до вільної ідентифікації, тобто до самовизначення того, ким людина прагне бути й у межах якої культурно-історичної традиції» [1, с. 342]. Боротьба проти принципів гендерної рівності відбувається із метою консервування або відновлення застарілих форм суспільного життя, що базувалися на жорстких соціальних ієрархіях, що сприяє встановленню більшої керованості суспільства. Наступ антигендерних груп у 2010-2013 рр. мав свої наслідки. На своїх сайтах вони розміщували погрози на адресу жіночих правозахисних організацій, їхніх керівниць та активісток. Це мало певну підтримку з боку державних інституцій. Перевірки охопили цілу низку громадських організацій. Наприклад, щодо громадської організації «Ла Страда – Україна» (на той час – Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна») вони здійснювалися Державною службою реєстрації у 2011 р. та

позапланово – у 2012 р. Порушень виявлено не було, але співробітники організації відволікалися від поточних справ і працювали вкрай напружено, знаходячись під емоційним тиском. У 2013 р. представники антигендерних організацій у Львівській області вдалися до підступніших методів: від імені Національної «гарячої» лінії центру «Ла Страда – Україна» надсилали смс-повідомлення прийомним батькам у Жовківському районі з погрозами, що в них заберуть дітей (це якраз є прикладом маніпулятивного поєднання концептів прав дитини, ювенальної юстиції, прав жінок та гендерної політики). Звернення «Ла Страда – Україна» до правоохоронних органів не допомогло знайти винних у цих фальсифікаціях, але вони хоча б припинилися. Зрештою і самі державні структури в той час не поспішали запроваджувати гендерну політику та демократичні перетворення в Україні.

В усіх країнах Східного партнерства створювалися майже однакові громадські організації під назвою «Батьківський комітет». Тодішній голова організації «Батьківський комітет України» Ігор Друзь, за даними сайту «Миротворець», є соратником Стрілкова-Гірка ¹.

У вересні 2013 р. цунамі зупинилося, причини чого стали зрозумілими за кілька місяців: антигендерна кампанія виконала свою функцію – мала суттєвий вплив на суспільну свідомість українських громадян, що не було вчасно розпізнано.

З початком війни на сході України антигендерні кампанії змінили обличчя. Причому як у прямому, так і в непрямому сенсі.

Друга хвиля антигендерних кампаній посилилася у 2016 р., коли одною з основних видимих цілей їхньої діяльності стала зупинка ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами (що і вдалося їм зробити) під гаслами захисту «традиційних сімейних цінностей».

Змінилася мова антигендерних публікацій. Якщо до Майдану їхні матеріали публікувалися російською на всі країни Східного партнерства, то тепер для нашої країни вони видаються українською. А, приміром, для Грузії – грузинською. Європейські цінності фактично не використовуються як об'єкт критики, бо їх підтримка серед українського населення є переважаючою, і це очевидний факт. Тож тепер популярнішим став аморфний термін – *іноземні цінності*. Як зазначає Д. Кулеба, «об'єднувальна реальність держави має триматися на згоді щодо таких фактів: гідність, свобода, єдність, європейськість, процвітання. На кожному наступному рівні реальність конкретизується у фактах і наративах. Але вона не повинна суперечити означеним вихідним принципам» [19, с. 100]. А от сучасні носії антигендерної риторики якраз і демонструють таку суперечливість на різних рівнях – публічне декларування підтриманих українськими громадянами «європейських цінностей» і заперечення принципу гендерної рівності одночасно. Євроінтеграція без гендерної рівності – ось їхній теоретичний конструкт, що є неможливим на практиці.

Прикладом такої риторики може бути макет типового звернення місцевих рад до Президента України, Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра щодо захисту сімей та заборони гендерної ідеології. З осені 2018 р. текст такого звернення змінювався не менш ніж три рази, що відображає постійне прилаштування їхніх ідеологів до домінувальних дискурсів і позицій керівників України та впливових політиків,

¹ <https://myrotvorets.center/criminal/druz-igor-mikhajlovich>.

зокрема Президента України. Так, наприклад, якщо в перших зверненнях містилися вимоги щодо нератифікації Стамбульської конвенції – Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (осінь 2018 р.), то після виступу Президента України під час Другого Українського жіночого конгресу 07 грудня 2018 р. на підтримку ратифікації Стамбульської конвенції ця вимога зникла з «модельного звернення»¹.

Частіше використовується мова ненависті, мова ворожнечі по відношенню як до виявів гендерної політики, так і до осіб, які з нею пов'язані. Така тенденція чітко простежується в дописах, зроблених як реальними особами, так і ботами під блогами та постами, розміщеними на сторінці Урядової уповноваженої з питань гендерної політики у фейсбуці, що представлено в додатку 2. Логічні маніпулятивні інструменти, що використовуються для спотворення суті та змісту державної гендерної політики, будуть проаналізовані нижче.

Практичні дії – перешкоджання прийняттю документів, спрямованих на реалізацію політики (Черкаська область), перешкоджання реалізації політики (антидискримінаційна експертиза шкільних підручників), проведення місцевих та національного форумів підтримки (захисту) сім'ї.

Наприкінці 2018 р. розпочалася **третя хвиля** розвитку антигендеризму. Її головною характеристикою є отримання підтримки політиків вищого рангу та перехід антигендерної риторики в політичну площину. Підтримка з боку керівників державних установ стала поворотним пунктом у розвитку антигендеризму та його легатимацією.

Також як відповідь на підтримку громадянами України євроінтеграційної політики, з'являється концепт «євроінтеграція без гендеру».

Разом із тим можна визначити такі характеристики цього етапу: агресивний наступ на здійснення державної гендерної політики; зростання масштабів маніпуляції громадською свідомістю; запровадження гнучкості контенту власних вимог, відповідь на стан суспільної думки (не виступають проти ратифікації Стамбульської конвенції), продовження опори на релігійні та патріотичні організації.

На цьому етапі візуалізуються міжнародні зв'язки. Так, під час проведення 1 березня 2019 р. Форуму на підтримку сім'ї його почесним гостем був Брайан Браун – Президент Всесвітнього конгресу сімей, що фінансується з Росії, один із лобістів зняття санкцій із РФ [63]. Проведення національних форумів підтримки сім'ї передувало Глобальному Форуму, що відбувся 19 березня 2019 р. у Вероні (Італія) [62], за участю керівників правої популістської партії «Ліга Півночі», що є також лобістами зняття санкцій із РФ в Європейському Союзі. Фінансове забезпечення, судячи з публікацій, забезпечувала значною мірою російська сторона – один з фінансистів «Новоросії» та окупації Донбасу Костянтин Малофєєв [47].

Тож спільна антигендерна риторика проявляється в багатьох європейських країнах, де є активними ультраправі партії (Франція, Італія, Угорщина, Нідерланди, Молдова), де дуже часто додається ще антимиграційний компонент. Відбувається посилення правопопулістських партій в Європі, що супроводжується не лише критикою наявних європейських інституцій та їхньої політики, але й наступом на ліберальні цінності (свобода та права людини), зокрема права жінок, гендерну рівність, права мігрантів та сексуальних меншин.

¹ www.vsirazom.org.

За спостереженнями Бели Каптур¹ (зустріч авторки з нею відбулася 26 квітня 2019 р.), антигендерні групи по-різному виявляються в різних країнах. Так, у Вірменії активістки жіночих громадських організацій напади на себе пов'язували з діяльністю екстремістських груп, що діють самостійно. В Азербайджані була інформація про негласну підтримку загроз на адресу жіночих організацій, що займаються захистом прав жінок із боку державних структур. Тож антигендеризм – це не лише українська, і навіть не лише регіональна, а глобальна проблема. Маючи на момент зустрічі досвід спілкування з українськими жінками, Б. Каптур зазначила, що не отримувала інформацію про підтримку подібних рухів з боку держави, водночас, її співрозмовниці наголошували на недостатності або навіть відсутності реагування на напади, погрозу та мову ворожнечі із боку правоохоронних органів і державних структур.

Актуальним є питання і захисту жінок-активісток. У деяких малих містах (наприклад, Святогорську, Слов'янську, Донецькій області) уже небезпечно стало говорити про належність до жіночої громадської організації, фемінізму чи захисту прав жінок.

«Фатальність самоусунення України від критики та демонтажу дискурсу, що ніс в собі значно потужніший руйнівний заряд» [61], – ці слова Л. Якубової, сказані по відношенню до російських маніпуляцій навколо Криму перед його окупацією, можна повною мірою використати щодо проблематики прав людини та гендерної рівності. Фактично не було публічної реакції держави, міжнародних організацій на напади на гендерну політику, що вони самі й проводять. Водночас оприлюднювалася позиція громадських організацій.

Блок 1

Відкрита заява громадських організацій Прем'єр-міністрові України щодо необхідності посилення державної гендерної політики²

Незважаючи на досягнення в галузі державної гендерної політики, ми неодноразово фіксували та фіксуємо агресивну поведінку так званих «захисників традицій». Особливе занепокоєння викликає посилення антигендерних рухів, що намагаються нав'язувати суспільству та органам державної влади ідеї, що суперечать Конституції України, національному законодавству та міжнародним зобов'язанням держави. Спотворення окремими

¹ Б. Каптур – міжнародно визнана експертка, дослідниця прав жінок; працювала як у громадських організаціях, так і в структурах ООН; у 2019 р. залучена до проведення регіонального дослідження організації Kvinna till Kvinna з нагоди 25-річчя прийняття РБ ООН Резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека».

² Серед підписантів: Національна рада жінок України. Людмила Порохняк-Гановська, ГО Центр «Жіночі перспективи», Любов Максимович, ГО «ВІСЬ» – Світлана Дубина, голова правління, ГО «Ла Страда – Україна», Ольга Калашник, Центр «Розвиток демократії», Ламах Елла, ГО «За рівні права», Стеценко Катерина, Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем», Христина Кіт, Херсонський обласний центр «Успішна жінка», ГО «Іная», Городоцька районна ГО «Перлина», ГО «Первомайський молодіжний жіночий інформаційно-консультативний центр «Ольвія», ГО Агенція комунікацій і розвитку «Аспект громади», ГО «Творче об'єднання письменників та художників “Кам'яний острів”», Благодійний фонд «Тепло рідних сердець», ГО «Гендерна рада», Баєва Тетяна, Волинський прес-клуб, Стельмах Богдана, ЖКУ, Поровська Віра, Асоціація демократично розвитку, Ніколенко-Баєва Анна, ГО «Родинний простір», Коваль Наталка, ГО «Наша Хмельниччина», Тільки Наталія, ГО «Світанок», Боровик Людмила, «Аспект громади», Хоменко Марія, «Кам'яний острів», Сметанюк Тетяна, БФ «Тепло рідних сердець», Стебло Леся, Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти, Савельєва Юлія, Центр громадських ініціатив «Інтелект Сумщини» та інші організації.

особами та організаціями змісту та напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків містять ознаки маніпуляції свідомістю громадян України, шкодять просуванню в державі принципів прав людини, демократії, свободи та верховенства права.

Такі дії є протизаконними, і ми закликаємо Вас як очільника Уряду відстоювати і продовжувати політику держави, спрямовану на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зупиняти намагання будь-яких сил зруйнувати виборені досягнення української держави в галузі прав та свобод людини. І ми будемо підтримувати Вас в такій роботі!

У зв'язку з цим, просимо Вас продовжити обраний Урядом курс, посилити гендерну складову державної політики, зокрема і через посилення інституційної спроможності Урядового уповноваженого з питань гендерної політики.

Із заявами виступили також Українська гельсінська спілка з прав людини [14] та Жіночий Консорціум України [2].

«То що ж, знов будуть пошуки окремого шляху? Це все вже проходила Україна. Окремий шлях – це шлях у нікуди, шлях у безодню або в “русский мир”, що є по суті одним і тим самим. Осмислення людиноненависницької суті “русскомирской” ідеологічної доктрини стало чи не найпотужнішим викликом для української і регіональних культурних та інтелектуальних еліт. Далеко не всі з ним упоралися ...» [61, с. 272]. І далі: «перспективи виживання України ... перебувають на шляхах вироблення стратегії протистояння доктрині “русского мира”, що передбачає системне глибоке вивчення її джерел та виявів, вироблення і послідовного впровадження інформаційних антидотів, найперспективнішими серед яких вважають системну, справжню, глибоку декомунізацію і десталінізацію» [61, с. 363].

Нав'язування потрібних іншій стороні орієнтирів – це називають ще порядком денним [19, с. 108]. У результаті ми говоримо не про розширення участі жінок у процесах прийняття рішень, а про традиційні цінності, захист сім'ї від руйнування в ситуації, коли її ніхто не руйнує, тощо. Перелік можна продовжити. Це і є нав'язаним порядком денним.

Антигендеризм і «русский мир»

Про проєкт «русского мира», що не є «доктриною» або «концепцією» в повному розумінні цих понять, а «еклектично синтезує культуру, релігію та політику» [56, с. 27], написано вже багато, але водночас дуже мало, якщо говорити про зв'язок із теорією гендерної рівності. Зі слів авторів аналітичної доповіді «Україна та проєкт “русского мира”» [61], «русский мир» «виявився конкурентнішим тому, що він об'єднує етичні установки, культурологічні погляди, політичні цілі та релігійну апологетику. Інтелектуальна історія концепту *РУССКИЙ МИР* віддзеркалює, як він еволюціонував від філософської абстракції, що мала гуманістичні корені, в ідеологічний інструмент обґрунтування агресивних дій проти сусідніх країн» [61, с. 359].

Протиставлення себе Заходу (як конкретному, так і узагальненому феномена) є однією з найважливіших характерних рис ідеології «русского мира». І це абсолютно закономірно – ідеологія «русского миру» з'явилася і розвивається як опора для протиставлення Росії Заходу, що є більше ніж географічна Європа, і є не стільки географічним поняттям, як культурним, політичним, соціальним. Відкидання цінності гендерної рівності є складовою ідеології та політики «русского мира».

Водночас протистояння Заходу, Європі, Америці, європейським цінностям і тому подібне є складовою антигендеризму, навіть тоді, коли його адепти не пов'язують себе з «русским миром» і виявляють ворожість до нього та РФ. Можна навіть сказати, що протидія гендерній політиці ставить борців із нею в один ряд із носіями руськомірської ідеології, навіть коли вони і не підозрюють цього. Серед багатоликої когорти сучасних «борців» із гендерною політикою та гендерною рівністю в Україні налічуються групи, що відносять себе до патріотичних, сповідуючи національну ідею та протиставляючи себе Росії. Представники деяких із них були і є учасниками АТО (ООС).

Переконання формуються дуже швидко, а щоб їх змінити, потрібно чимало часу. Легше запобігти формуванню переконань, ніж потім руйнувати їх.

«Переконання починають вбивати реальність, коли підкріплений вірою у справедливість радикалізм заважає досягненню розумних компромісів. У радикальній протидії одне одному гине й реальність реформ» [19, с. 147]. Але для них права жінок та гендерна рівність є тим самим, що і для О. Дугіна та сучасних російських неоєвразійців, – руйнівником суспільних структур, зокрема «традиційної родини». «На впливовий чинник регіонального життя, як засвідчили події останніх років, перетворилися створені парамілітарні організації, використовувані різними політичними силами задля зміцнення власних позицій» [61, с. 181].

Взагалі це є цілком закономірним процесом, оскільки тактика використання правих груп та організацій для боротьби з лібералізмом та ліберально орієнтованими рухами й організаціями вже відпрацьована в РФ і розглядається як один з ефективних інструментів.

Блок 2

Узагальнений перелік ідеологем «русского мира»

1. Росія – окрема цивілізація і окремих мир.
2. Майбутнє людства – за російською цивілізацією (трохи від Шпенглера з його «Сходом Європи»).
3. Російський народ пасіонарний.
4. Релігія як ідеологічна вісь «русского мира» – у середині концепту знаходиться Бог, точніше «русский Бог», оплот «русского православия». Релігійний фундаменталізм як знищення Заходу – «релігійний фундаменталізм в усіх його версіях разом і православ'я складуть основу цивілізаційного, релігійного альянсу, місія якого полягає в знищенні Заходу».
6. Критика західної цивілізації й усього, що з нею пов'язане ¹.
7. Критика та відкидання системи ліберальних цінностей, зокрема й прав людини. Протиставляння ліберальним цінностям цінностей «русского мира».
8. Відкидання принципу гендерної рівності, рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.
9. Прославляння патріархату та патріархатних цінностей як єдино правильних, що дають змогу протистояти Заходу.
10. Важливість ролі держави, необхідність її посилення.

¹ На думку О. Дугіна, такі засади лібералізму як політкоректність, толерантність, мультикультуралізм та інші, трактуються як «джерело потойбічного зла і смертельна загроза “русскому миру”». Він неодноразово висловлював думку про те, що, оскільки західна цивілізація базується на індивідуумі, індивідуальній свободі, то така цивілізація «продукує хаос». Тому протистояти індивідуальній свободі можна тільки «імперією тотальної несвободи або ж колективної відповідальності, що є одним і тим самим» [8; 9].

11. Міфологічність свідомості. Опора на міфи й формування та поширення нових соціально-політичних і культурологічних міфів (наприклад, про унікальність та визначальну роль російської культури, передусім, її «золотого віку» в розвитку людства).

13. Експлуатація патріотизму.

14. Сприйняття минулого як сучасного [61, с. 94].

15. Апелювання до «сімейних цінностей», «традиційних сімейних цінностей» як основи суспільного життя.

16. У сукупності – людиноненависницька сутність доктрини «руського мира».

Політичні цілі РФ у контексті її руськомірської ідеології узагальнені авторами ґрунтовного дослідження «Світова гібридна війна: український фронт» [5, с. 196-197].

Для створення багатопольярного світу, на думку О. Дугіна, необхідно «повністю обрушити стратегічне домінування США у світовому масштабі, розчленувати євроатлантичне співтовариство на Північну Америку та континентальну Європу, скинути капіталізм та світову фінансову олігархію, відмовитися від техніки як долі, викорчувати з корінням більшість західних колоніальних практик, звільнитися від вестернізаційних елементів незахідних спільнот, проклясти й деконструювати науковий світогляд, реабілітувати релігію і сакральність, викрити лібералізм як тоталітарну ідеологію і повстати проти нього, цілком відкинути гендерну політику, повернутися до традиційних практик сім'ї – тобто, одним словом, увійти в цілком нове постзахідне століття» [47, с. 54].

Тим не менш, зв'язки з російськими ідеологами простежуються в багатьох фактах та прикладах не тільки часів президенства Януковича, але й сучасних носіїв антигендерної ідеології.

Позитивне, але більш емоційне, ніж раціональне сприйняття євроінтеграційних процесів, необхідності та важливості євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції не тільки для стабільного та демократичного розвитку України, але й для нашого виживання є недостатнім, що робить євроінтеграційну політику вразливою.

Звернемо увагу на слова Л. Якубової про ставлення до ліберальних цінностей у РФ. «Цькування та дискредитація ліберальних цінностей як невластивих, більше того – ворожих російській цивілізації, засвідчує: свобода як визначальний тренд сучасної західної цивілізації не затребувана в Росії. Проти неї мобілізувалася як влада, так і народ. Ліберальний дискурс інтелігенції та правозахисників існує окремо від масового дискурсу» [61, с. 363].

«Права людини понад усе» – цей слоган був одним із центральних під час Євромайдану, а свобода та гідність, що є невідривними від прав людини, – основними об'єднувальними цінностями. Але практика забезпечення та дотримання прав людини виявляється довготривалою і не такою героїчною, як захист барикад.

Тематика прав людини була фактично відсутня серед програм більшості кандидатів у президенти на виборах у квітні 2019 р.

Блок 3

Аналіз передвиборчих програм кандидатів у президенти 2019 р. [25]

Попри широкі можливості та статус президента як гаранта прав та свобод, тему забезпечення прав людини у передвиборчих програмах кандидатів на цьогорічних виборах можна вважати проігнорованою. Окремі кандидати торкалися теми захисту прав людини

загальними фразами. Анатолій Гриценко казав про неприпустимість дискримінації громадян за будь-якою ознакою. У схожій спосіб Юрій Бойко декларативно заявляв про пріоритетність для держави захисту прав громадян.

Фактично жоден із десяти найпопулярніших кандидатів у президенти за версіями різних соціологічних служб (КМІС, соціологічна група «Рейтинг», Фонд «Демократичні ініціативи») не говорив про забезпечення гендерної рівності та прав ЛГБТ-спільноти. Лише в уточненнях на наш запит виборчий штаб Порошенка включив загальні позиції про рівні можливості самореалізації для чоловіків і жінок, а також про важливість розширення представництва жінок в органах влади.

Руслан Кошулинський у програмі задекларував захист традиційних сімейних цінностей, що також може перетинатися з аспектом прав людини.

Чому так відбувається? Тому що програми – то «гачки» для виборців, і там має бути те, що їм не просто цікаво, не просто зрозуміле, але й «приємне», викликає емоції. А тема прав людини не є цікавою для більшості. А така незацікавленість у тематиці є гарним підґрунтям для масових маніпуляцій навколо цієї теми або окремих її складових. У нашому випадку – навколо тематики гендерної рівності.

На фоні ж згасання державного дискурсу прав людини активнішою стає критика ліберальних цінностей з боку частини українського політикуму, насамперед питань гендерної рівності, що можна спостерігати вже в підготовці до парламентських виборів 2019 р.

Маніпулятивні інструменти, що використовуються представниками антигендеризму

Ідеологи антигендеризму не гребували відвертим обманом, шантажем, маніпулюваннями свідомістю, підтасовкою фактів та емоційним тиском, перекручуванням понять, дій, фактів, пов'язаних із гендерною проблематикою та сімейною політикою; некоректною їх інтерпретацією, пов'язуванням питання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків з темами прав дитини, ювенальною юстицією, сексуальною орієнтацією як такими, що руйнують родину; протиставленням традиційних цінностей українського народу й сучасних концепцій прав людини та рівноправності чоловіків і жінок тощо. Перелічене лише вкотре ілюструє висновок про те, що «конфлікт інтерпретацій під час гібридної війни використовується як різновид зброї поряд з іншими невійськовими компонентами гібридних дій» [60, с. 67]. Вони також повторювали та відтворювали (не можна говорити, що творили) міфи навколо гендерної політики, використовуючи їх як інструменти маніпуляцій.

Взагалі проблематику сучасної міфотворчості як частини створення наративу гібридного протистояння досліджували сучасні українські автори (наприклад, О. Бондаренко, С. Гречко), які аналізують сучасну міфологію, а також виділяють основні типи міфів та розкривають їхній зміст. На сучасному етапі, найпоширеніше «використовуються соціальний, політичний, економічний, історичний, релігійний (конфесійний), мовний, культурний та етнічний міфи» [1, с. 348]. «Привертає увагу доволі висока затребуваність різновидів неокзацького міфу та відповідних рухів у повноті етичних та регіональних модифікацій: запорізького, донського, азовського, чорноморського та кубанського. Бувши носіями ідеологем “захисту Вітчизни”, “захисту віри православної”, “оборони засад традиційності”, вони, відповідно до політичної

ситуації, сформулювали безліч інтерпретацій як терміна *Вітчизна*, так і поняття традиції» [61, с. 180-181].

Гендерна міфологія не аналізується українськими авторами, поза увагою залишаються і так звані «гендерні» псевдоміфи, що також активно використовуються для досягнення мети гібридної війни – фрагментації українського суспільства. Одна з причин такого стану може полягати в тому, що гендерні міфи за своєю суттю є і соціальними, і політичними, й історичними, і культурними одночасно. Однак ми вважаємо за важливе виокремлювати їх, тому що за їхньою допомогою конструюються активні лінії нападу та протистояння.

Що таке гендерна міфологія? Міфологія, що будується з використанням гендерної проблематики, зокрема, соціостатевих відмінностей, гендерних ролей, гендерних стереотипів, гендерних упереджень. Гендерною ми називаємо такий різновид псевдоміфології, що базується на гендерно дискримінаційних упередженнях і стереотипах. Серед основних гендерних міфів можна назвати давні, що відображали ідеальне розуміння ролі та місця представників різних статей у соціумі, наприклад «Жінка – берегиня», є ті, що трансформували й осучаснили свій зміст, а є новітні, сконструйовані в сучасних умовах. Гендерні міфи та гендерні псевдоміфи відіграють роль репрезентаторів уявлення окремих фрагментованих груп суспільства про соціальні ролі жінок і чоловіків, їхнє місце та роль у суспільному та приватному житті, взаємодії між статями із врахуванням інших аспектів (вік, місце проживання, сімейний стан, наявність дітей, соціальний стан, рівень освіти тощо). Водночас гендерні псевдоміфи, як і інші сучасні міфи, що використовуються в гібридній війні, не є результатами творчості цих груп, вони вносяться ззовні.

Гендерні псевдоміфи спрямовані на деморалізацію, дестабілізацію в країні, дискредитацію окремих гілок влади, політиків та громадських активістів, на збереження (або отримання та збереження) влади, полегшення управління фрагментованими групами громадян і навіть керування ними. Гендерні псевдоміфи потребують свого детального історичного, політологічного, соціологічного дослідження. Вони різняться за змістом, авторством, цілями використання, спрямованістю на різні групи населення і навіть регіони. Не дивлячись на таке різноманіття, вони мають на меті послаблення ліберальних і демократичних цінностей (нема демократії без лібералізму, як слушно довів Я.-В. Мюллер, який закликає відмовитися від порожньої мантри про «неліберальну демократію» [26, с. 144], що в українському контексті спрямовується на критику та протидію євроінтеграційним та євроатлантичним процесам як з їхнього погляду, чужим для України; мета полягає також у дискредитації модернізаційних перетворень та реформ, що відбуваються в державі і більшість яких ураховує гендерну складову (наприклад, реформа ЗС України, правоохоронних органів або реформа децентралізації).

Так, із взяттям концепту *ЗАХИСТ ТРАДИЦІЙНОЇ СІМ'Ї ТА ТРАДИЦІЙНИХ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ* на озброєння низкою політиків, які будують на цих концептах свої політичні організації, гендерні псевдоміфи перетворюються на міфи політичні, що використовуються «для реалізації політичних завдань: боротьби за владу, легітимізацію влади, здійснення політичного панування. Використовувані як інструменти політичної боротьби політичні міфи роблять колосальний вплив на суспільство» [1, с. 349].

Формально-логічний аналіз маніпуляцій навколо гендерних питань

Аналіз різноманітних меседжів та наративів, на яких базується маніпулятивний дискурс, дає підстави говорити про ігнорування або порушення логічних правил. Тож, досліджуючи інструменти маніпуляцій навколо гендерної політики, звернемося до правил та принципів формальної логіки: до структури умовиводів, правильних і хибних умовиводів та видів логічних помилок.

Умовивід – форма мислення, за допомогою якої на підставі одного і більше висловлювань виводиться нове висловлювання. Він складається з засновку (засновків); висновку та правил виведення висновку із засновку (засновків). *Засновок* – висловлювання, що становить підставу для певного висновку в умовиводі; структурна частина умовиводу. *Висновок* – висловлювання, що випливає із засновку (засновків), структурна частина умовиводу, що означає нове висловлювання, що визначається відповідно до правил виведення висновку із засновків. Якщо правила виведення виконуються, умовивід називають правильним, а якщо порушуються – неправильним.

Порушення правил призводить до логічних помилок. *Логічна помилка* – порушення логічної послідовності або використання некоректних засобів для доведення твердження. Логічні помилки є формальними та неформальними. *Неформальні логічні помилки* вказують на невідповідність вислову, ідеї реальній дійсності, *формальні логічні помилки* – на порушення законів і правил утворення думки: тобто хибність, зумовлена недоліком у доведенні, робить таке доведення нечинним. Тобто, навіть якщо умовивід формально правильно побудований, але за змістом засновок (засновки) є хибним, то й висновок буде хибним.

Розглянемо приклади формальних логічних помилок, при яких були використані хибні засновки, на яких відповідно будувалися хибні висновки.

Блок 4

Приклади формальних логічних помилок (на матеріалі виступів учасників круглого столу «Науково-медичні підходи до проблеми гендерної рівності», організований Комітетом Верховної Ради з питань охорони здоров'я 09.11.2018, до якого авторка була запрошена)¹

Приклад 1. «Оскільки поняття *гендер* – підміняє поняття *стать* (засновок 1), то гендерна рівність означає стирання біологічної різниці між жінками та чоловіками» (висновок). І далі – про формування андрогінного, безстатевого суспільства, в якому немає місця «нормальним» чоловікам та жінкам.

Аналіз. У прикладі 1 засновок є хибним, бо поняття *гендер* та похідні від нього («гендерний») не підміняють поняття *стать*, а як раз означають соціально, а не біологічно зумовлені відмінності, соціальні ролі, що суспільство вважає притаманними жінкам та чоловікам. Гендерні особливості виявляються у різниці в заробітній платі жінок і чоловіків за працю рівної цінності, забороні жінкам обіймати низку посад та професій, відмові чоловікам у вихованні дітей: «ніхто не захоче щоб чоловік був нянею», недопредставленості жінок у процесах прийняття рішень, відсутності в дитячих лікарнях палат, де хворі діти могли б перебувати за потреби разом із батьком, і багато ще чого.

Поняття *гендерна рівність* у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [10, ст. 1], визначається як «рівний правовий статус жінок

¹ http://komzdrav.rada.gov.ua/documents/zas_krug_st/73883.html.

і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства»; «рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі»; «рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків». *Висновок із цього*: оскільки застосовувався хибний засновок, то висновок із нього також є хибним – гендерна рівність не означає стирання біологічних відмінностей між жінками та чоловіками.

Приклад 2. Наведений у *прикладі 1* умовивід модифікувався, коли наведений висновок використовується у вигляді засновку 2, і відповідно з'являвся інший висновок. Конструкція в цій ситуації виглядала таким чином: «оскільки поняття *гендер* – підміна поняття *стать* (засновок 1), а гендерна рівність означає стирання біологічної різниці між жінками та чоловіками (засновок 2), то термін *гендер* потрібно заборонити і вилучити його з усіх наявних нормативно-правових документів Української держави (висновок)».

У *прикладі 2* і перший, і другий засновки є хибними, отже, хибним є і висновок, хоча його було запропоновано внести в рекомендації круглого столу. Іншими словами – це один із (численних) способів маніпуляцій та фальсифікації інформації та знання. І цей спосіб обґравався виступаючими з різних боків. Заяви щодо «вилучення терміна *гендер* із документів» лунають і в письмових зверненнях, що готують прихильники «антигендерних» рухів.

Водночас формальна правильність побудови будь-якого умовиводу ще не забезпечує виведення істинності висновку з істинності засновків, отже, висновок може бути хибним. Така ситуація складається за умови, коли, наприклад, будь-яка ознака, що існує об'єктивно, але належить до якоїсь частини явищ чи елементів, переноситься на весь масив. Відповідно, засновок, істинний для частки, буде хибним з універсальної точки зору; як наслідок – формальна правильність виведення висновку із наведених засновків не забезпечує істинності висновку. Це буде так зване «поспішне узагальнення» – тип логічної помилки та спосіб маніпуляцій з інформацією.

Приклад 3. «Є професії чоловічі, а є жіночі; ніхто не захоче, щоб нянькою у малолітньої дитини був чоловік». Проаналізуємо цей вислів на предмет відповідності визначенню «поспішного узагальнення». Без сумніву, є люди, які не хочуть, щоб нянькою у малолітньої дитини була особа чоловічої статі. Та й взагалі, поки дуже мало чоловіків задіяно до виховання дітей, особливо дошкільного віку. Але висновок, істинний для частини суспільства, навіть достатньо великої (про небажання мати няню чоловічої статі для дитини), не може переноситися на всіх людей, робитися універсальним твердженням. Тож з істинного для частини людей твердження (засновку) робиться хибний висновок.

Змішування причинно-наслідкових зв'язків в умовиводах – «після цього, отже, з причини цього» – є також логічною помилкою. Виявом цього є, наприклад, змішування причинно-наслідкових зв'язків між явищами з часовою послідовністю між ними, тобто коли в реальності явище X слідує в часовому вимірі за явищем У, але саме явище X визначають як причину явища У. Тобто представляється так, що наслідок існує раніше за причину. Такий тип маніпулювання – «логічна помилка» – також був «використаний» під час круглого столу.

Ще одним із виявів неформальних логічних помилок є помилки доречності або помилки неясності, серед яких найуживанішим є підміна понять. *Помилка доречності* – це коли висновок не пов'язаний безпосередньо з посилками, хоча на перший погляд здається, що пов'язаний. До помилок доречності належать, зокрема, посилення на особистість – коли аргумент спрямований проти людини, а не проти її позиції. Це може бути: апеляція до особистості опонента, а не до його аргументів, навіть образа;

апеляція до більшості («у Перу півтора мільйона батьків вийшли проти сексуалізації дітей») – цитата з виступів); апеляція до авторитету, традиції (*Польща не запровадила гендерний мейнстрімінг у школах і залишилася на своїх традиційних позиціях*), до страху (*Українська нація вмирає, і ми маємо щось робити*); повторення тези до тих пір, поки не буде втрачено інтерес до її оскарження (*гендер* підмінє поняття *стать*); використання аргументів з «позиції сили» тощо. Найуживанішим видом помилок неясності є *підміна понять* – помилка, що виникає при зміні значення слів під час аргументації; коли слухач залучається одним змістом слова чи вислову, а потім зміст підмінюється іншим. Прикладом може бути підміна питання забезпечення гендерної рівності питаннями сексуального виховання та сексуальної орієнтації, що не є тотожними. А там, де є «логічна помилка» в засновку, не може бути об'єктивного висновку.

Також «критики» державної гендерної політики використовують техніку маніпулятивної науковості. Наприклад, у назві круглого столу акцентовано принцип науковості. Виникає запитання: наскільки науковими були висновки та рекомендації круглого столу й чи можна їх покладати в основу формування напряму політики?

Критерії науковості – ключове питання філософії науки та теорії пізнання. Так, видатний філософ Карл Поппер, який ще до Другої світової війни опікувався питанням науковості дослідницьких пошуків, одним із критеріїв науковості гіпотези вважав можливість її спростування [32]. Іншими словами, щоб бути науковою, гіпотеза повинна бути в принципі спростовуваною. Отже, шукати життєву істину і віру у Святому писанні і можна, і потрібно, але там не можна шукати доказів науковості. Бо Святе писання є таким, що не спростовується! А це означає, що постійні відсилки під час круглого столу 9 листопада до Святого писання як критерію науковості («це суперечить Святому писанню») не витримують наукової критики. Так само як і пропозиції до рекомендацій. Відсутність же відповідності критерію науковості, об'єктивності в рекомендаціях робить їх непридатними для подальшого використання в практиці законотворення та формуванні й реалізації державної політики.

Мовні засоби просування стратегічного нарративу антигендеризму

Н. Слухай у статті «Лінгвістичні маркери світоглядної маски суб'єкта масмедійної інтеракції» досліджує мовні засоби, якими просувається антиукраїнський стратегічний нарратив в умовах сучасної гібридної війни [49, с. 364]. Проаналізувавши низку текстів та дописів, спрямованих на заперечення цінності гендерної рівності та гендерної політики, розміщених під постами на сторінці Урядової уповноваженої з питань гендерної політики у фейсбуці, можемо зробити висновок, що фактично всі виокремлені і проаналізовані Н. Слухай мовні засоби активно використовуються носіями антигендерної ідеології. Частина таких дописів (із серпня 2018 до квітня 2019 р.) представлена в додатку 1.

Зокрема активно використовується техніка висміювання гендерної політики та суб'єктів її реалізації (фізичні чи юридичні), що на мовному рівні реалізується такими засобами: маленька літера замість великої, застосування стилістично зниженої лексики, висока концентрація негативних емоціогенів, застосування образ, звинувачення на адресу противників тощо.

Ще одну групу становлять мовні засоби, спрямовані на те, щоб свідомість отримувача інформації взяти в «ідеологічні кліщата» (Н. Слухай), що робиться

шляхом використання ресурсів попередніх ідеологізованих епох (радянського союзу, домайданних часів тощо), покликання на «традиції», постійного апелювання до них, без опису змісту таких традицій, що в такому контексті виступають як симулякри.

На думку Н. Слухай, ресурси мови, що використовуються РФ проти України, спрямовані на підживлення чи інсталяцію у свідомості реципієнта таких світоглядних речей, як братство, спільні інтереси, протиставлення ворогам, якими є США, Європейський Союз та Київська влада [49, с. 365]. Гендерна проблематика чудово лягає в цю схему, антигендеризм постійно формує «образ ворога» – носія ліберально-демократичних цінностей та практик на основі протиставлення України США, Європейському Союзу, міжнародними організаціями – ООН та Раді Європи.

Радянське коріння має також «мантра» про соціальну захищеність робітничого класу або ширше – людей праці в СРСР на протигагу економічним труднощам та негараздам часів незалежності. Мовні засоби в такому разі спрямовані на формування протиставлення «*тоді (позитив) – сьогодні (негатив)*». Так, у дискусіях про трудові права жінок та ліквідацію заборон щодо праці жінок на шкідливих і небезпечних для здоров'я роботах це протиставлення використовується не пропагандистами, а експертами, державними службовцями, політиками, які зазнали на собі вплив цієї гібридної війни і продовжують мислити застарілими категоріями. Вільний вибір проти усталених соціальних ролей – це також новий наратив проти сучасної гендерної політики української держави.

Дискурс антигендеризму активно використовує емоціогени для пропагування страшного майбутнього для України внаслідок впровадження сучасної гендерної політики. По відношенню до гендерної політики використовуються такі негативні емоціогени, як *гейрона, гомодиктатура, тендергейдиктатура, тендер-флюїд, тендердиктатура, човекоженщина* й інші.

При цьому представники антигендеризму також, як їхні російські колеги, активно «критикують» Захід, наводячи тільки негативні, зокрема видумані або перекручені, приклади з інших країн Європи, США та Канади.

Нагнітання страху в суспільстві та використання стану **страху** як впливу на свідомість не є як і інші інструменти українським know how. Цей інструмент у різних виявах використовувався як у 2010-2013 рр., так і зараз, і стосувався не лише маніпуляцій на гендерну тематику. «Схема, що відображає страхи / очікування громадян у порядку їх важливості з суб'єктивної точки зору середньостатистичної особи: **БЕЗПЕКА – ЛЮБОВ – ДОСТАТОК**», оскільки найпершою потребою людини ми бачимо питання її безпеки, потім увагу та любов до неї і лише на третьому місці її матеріальне забезпечення» [15, с. 295]. Ці дані пояснюють набрання обертів рухами та організаціями, які, маніпулюючи поняттям *тендерна рівність*, розглядають його та відповідно державну політику, спрямовану на забезпечення гендерної рівності, як основні руйнівники сім'ї та сімейних цінностей, основні загрози українській ідентичності та українському суспільству. Наведемо приклади.

Блок 5

Маніпулятивні трактування державних документів

У зв'язку із затвердженням Плану заходів № 1109 (1109-2011-п) із змінами від 20.10.2011 р. з проведення Національної кампанії «Стоп насильству на період до 2015 року» та підписанням розпорядження від 12.10.2011 № 1039-р з реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, *нависла загроза!* ... 3 25 листопада до

16 грудня 2011 року здійснювалися тренінги та засідання за круглим столом з метою формування у населення культури гендерної рівності та забезпечення впровадження стандартів ювенальної юстиції» [6].

Насправді Національна кампанія «Стоп насильству» [41] спрямована на запобігання випадкам насильства в сім'ї, що, серед інших, є серйозною проблемою в Україні, а Концепція кримінальної юстиції щодо неповнолітніх [51] запроваджувала засади формування в Україні системи правосуддя, дружнього до дитини. І загрозою для громадян та для суспільства була і є недостатня діяльність різних державних структур щодо запобігання насильству й надання допомоги потерпілим від нього. Але це вже окрема тема.

Взагалі нагнітання страху, зокрема й щодо нищення нації та руйнування сім'ї, здійснюється рахунком прямої брехні, що навіть не прикривається бажанням прочитати оригінал тексту, а не його брехливу інтерпретацію.

Хто є об'єктами ураження в таких ситуаціях? Україна, українці, влада, громадські правозахисні організації, жіночі громадські організації, феміністські групи, окремі активісти й активістки, політики, державні та громадські діячі й діячки.

Ілюстрацій використання наведених засобів чимало. Їх можна знайти в інтернеті та в друкованій продукції, у так званих «зверненнях громадян», де активно використовується прийом «демонізації» Заходу, а діяльність жіночих громадських організацій та гендерних експертів пов'язується із «закордонними» центрами. Так, ставлення до жіночих правозахисних організацій антигендерні групи окреслюють завжди однаково: вороги України й агенти Заходу, повторюючи російську владну мантру про громадські організації. Наприклад, (мовою оригіналу): *«Эти люди связаны с зарубежными центрами и продвигают их интересы, а не интересы Украины»* [24].

Мета такого мовного впливу залишається незмінною: у 2011 р. антигендеризм намагався скасувати закони України «Про попередження насильства в сім'ї» (діяв до початку 2018 р., йому на зміну прийшов закон «Про протидію домашньому насильству»), «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», не ухвалювати Державну програму сприяння впровадженню гендерної рівності, заборонити діяльність громадських організацій, зокрема Українського жіночого фонду, Інформаційно-консультаційного жіночого центру, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», Української гельсінської спілки з прав людини, жіночої організації «Західноукраїнські перспективи» та інших, припинити роботу Національної «гарячої» лінії із запобігання насильству та захисту прав дітей тощо. У 2020 р. вимоги залишаються незмінними, лише варіюються навколо нових гендерних законів і апелюють до нового керівництва держави.

Висновки

Забезпечення гендерної рівності є важливою умовою демократичного розвитку суспільства, і навпаки – цивілізаційні демократичні зміни, верховенство права є неможливими без урахування принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Увага до гендерної політики є також умовою забезпечення національної безпеки, що розуміється як безпека людини, суспільства та держави.

Безсумнівною є необхідність взаємодії та кооперації органів державної влади, міжнародних організацій та організацій громадянського суспільства для реалізації

конструктивних стратегічних комунікацій щодо гендерної рівності та протидії деструктивним комунікаціям.

Розуміння наявних маніпулятивних процесів є важливим як для фахівців стратегічних комунікацій, так і для державних службовців (а ширше – публічних службовців), активістів громадського руху, фахівців СБО.

Література

1. Бондаренко, О., Гречка, С. (2018). Консцієнтальний вимір гібридної війни проти України: складові, інструментарій, ефективна протидія. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБУ. С. 332-354.

2. Відкрита заява Жіночого консорціуму України щодо публічної образи Катерини Левченко секретарем РНБО Олександром Турчиновим. (2018). *Жінки у політиці*. URL: <http://www.womeninpolitics.org.ua/news/vidkrita-zayava-zhinochogo-konsortsiumu-ukraini-shchodo-publichnoi-obrazi-katerini-levchenko-sekretarem-rnbo-oleksandrom-turchinovim>.

3. Впровадженням Національного плану дій щодо резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» у Міноборони опікується спеціально створена Робоча група». (07.03.2018). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/vprovadzhennyam-nacionalnogo-planu-dij-shodo-rezolyuciyi-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka-u-minoboroni-opikuyetsya-specialno-stvorena-robocha-grupa>.

4. Гендер без прикрас. (2011). *StopGender*. URL: <https://stopgender.wordpress.com/2011/04/08/broshura-gender-bez-prikras>.

5. Горбулін, В. П. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія. Харків: Фоліо.

6. Депутати ВР хочуть, щоб українці народжували своїх дітей для геїв та лесбіянок. (21.04.2012). *Народний оглядач*. URL: <http://sd.org.ua/news.php?id=20927>.

7. Дубов, Д., Баровська, А. (2018). Стратегічні комунікації на сучасному етапі: теоретико-концептуальні проблеми розуміння та складності практичної реалізації. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 19-49.

8. Дугин, А. Г. (2015). *Теория многополярного мира. Плюриверсум*. Москва: Академический проект. URL: <http://www/4pt/su/ru/content/теория-многополярного-мира>.

9. Дугин, А. Г. (2009). *Четвертая политическая теория. Россия и политические идеи XXI века*. Санкт-Петербург: Амфора.

10. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 07.12.2017, № 2229-VIII. (2017). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

11. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 06.09.2018, № 2523-VIII. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-viii>.

12. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 17.01.2019, № 2671-VIII. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

13. Закон України «Про національну безпеку України» від 04.03.2020, № 522-IX. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>.

14. Заява щодо статті Олександра Турчинова «Неомарксизм або подорож у безодню». (12.12.2018). *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://helsinki.org.ua/appeals/zayava-schodo-statti-oleksandra-turchynova-neomarksyzm-abo-podorozh-u-bezodnyu>.

15. Карпенко, В. (2018). Інформаційна робота з населення на територіях, звільнених від окупації та прилеглих до зони бойових дій. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 288-302.
16. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. (1979). *Ліга Закон*. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU79K04R.html.
17. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. (11.05.2011). Стамбул (Туреччина). URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.
18. Конституція України. (1996). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
19. Кулеба, Д. (2019). Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ: Книголав.
20. Лапутіна, Ю. (2018). Стратегічні комунікації в секторі безпеки та оборони: основні складові та напрями розвитку. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 81-109.
21. Левченко, К. (2019). *Гендерне тяжіння*. Харків: Фоліо.
22. Левченко, К. Б. (2019). Інструменти здійснення маніпуляцій навколо змісту та напрямів державної гендерної політики. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, № 2. С. 135-143.
23. Левченко, К. Б. (2013). «Стоп – гендер» як інструмент протистояння європейським цінностям. *Українознавчий альманах*, № 12.
24. Миронов, О. (2011). Гендерные преобразования в Украине. Юридический аспект. *StopGender*. URL: <http://stopgender.wordpress.com/2011/04/27/gender-urid-aspekt>.
25. Мошенець, І. (25.03.2019). «Кіт Шредінгера: права людини в передвиборчих програмах кандидатів». *Вибори. Вибори*. URL: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/03/25/7149922>.
26. Мюллер, Я.-В. (2018). *Что такое популизм?* Москва: Изд. дом Высшей школы экономики.
27. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі» від 02.01.2019, № 1. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19>.
28. Наказ Координаційного центру з питань надання безоплатної правової допомоги «Гендерна стратегія системи надання безоплатної правової допомоги» від 22.11.2018, № 395. (2018). *Міністерство юстиції України*. URL: <http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/nakaz-KTS-vid-22.11.2018-95.pdf>.
29. Пелепейченко, Л. (2018). Концептуальні засади стратегічних комунікацій в діяльності інститутів сектору безпеки і оборони України. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 110-178.
30. Передмова. (2018). *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 12-16.
31. *План заходів Міністерства внутрішніх справ України Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року*. (2017). URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/mia_plan_zahod_v_1325.pdf.
32. Поппер, К. (2005). *Логика наукового дослідження*. Москва: Республика.
33. Постанова Верховної Ради України «Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок від 05.03.1999, № 475-XIV. (1999). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-14>.
34. Постанова Верховної Ради України «Про проекти законодавчих актів України щодо поліпшення становища жінок, внесені Кабінетом Міністрів України, народними депутатами України Костицьким В. В. та Ковалком М. П.» від 01.12.1999, № 1252-XIV. (1999). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1252-14>.

35. Постанова Кабінету Міністрів України «Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем'єр-міністра України та віце-прем'єр-міністрів України» від 18.04.2016, № 296. *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2016-%D0%BF>.

36. Постанова Кабінету Міністрів України «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 25.10.2017, № 1106. (2017). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni>.

37. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» від 07.06.2017, № 390. (2017). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/390-2017-%D0%BF>.

38. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 11.04.2018, № 273. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.

39. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28.11.2018, № 997. (2018). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pitannya-provedennya-genderno-pravovoyi-ekspertizi>.

40. Почепцов, Г. (28.08.2016). Коммуникативная безопасность в противовес безопасности информационной. *Хвиля*.

41. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року» від 01.12.2010, № 2154-р. (2010). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2154-2010-%D1%80>.

42. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Пріоритетні напрями роботи Уряду на 2018 рік» від 25.03.2018, № 244-р. (2018). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2018-rik>.

43. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року» від 05.09.2018, № 643-р. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80>.

44. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року» від 05.09.2018, № 637-р. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

45. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2019 рік» від 18.12.2018, № 1106-р. (2018). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-ritetnih-dij-uryadu-na-2019-rik>.

46. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2019 рік щодо реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки» від 30.01.2019, № 35-р. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/35-2019-p>.

47. «Российские скрепы» для Италии: как конгресс семей в Вероне хочет вернуть страну в Средневековье. (30.03.2019). *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/rossijskie-skrepy-dlya-italii-kak-kongress-semej-v-verone-hochet-vernut-stranu-v-srednevekove>.

48. *Словничок фемінітивів для пресофіцерів та пресофіценок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій*. (2018). Київ.

49. Слухай, Н. (2018). Лінгвістичні маркери світоглядної маски суб'єкта масмедійної інтеракції. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 380-381.
50. Суслора, О. (2018). Гендер. Конфлікт. Комунікації. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 315-330.
51. Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24.05.2011, № 597/2011. (2011). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/201158>.
52. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Военної доктрини України”» від 24.09.2015, № 555/2015. (2015). *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
53. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018 рік» від 28.03.2018, № 89/2018. (2018). *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/892018-23882>.
54. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік» від 10.04.2019, № 117/2019. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019>.
55. Украина заняла 65-е место в мировом рейтинге гендерного равенства. *Українська правда*. (2018). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2018/12/18/7201605>.
56. Україна та проєкт «русского мира»: аналітична доповідь. (2014). *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1594>.
57. Українська правова ірра греко-католицька церква. *Вікіпедія*. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0.
58. *Український правопис*. (2019). URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20\(2019\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/2019/Ukr.%20pravopys%20(2019).pdf).
59. Юдко, Л. (2018). Толерантність як прагматичне підґрунтя стратегічних комунікацій безпекових і державних інституцій. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 244-269.
60. Яворська, Г. (2018). Когнітивна теорія гібридної війни: конфлікт інтерпретацій. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: монографія. Київ: НА СБ України. С. 50-80.
61. Якубова, Л. (2018). «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Київ: ТОВ Видавництво «КЛІО».
62. Protests in Italy as Far-Right Party Holds Family Values Conference. (31.03.2019). *EuroNews*. URL: <https://www.euronews.com/2019/03/31/protests-in-italy-as-far-right-party-holds-family-values-conference>.
63. Stratfor (США): Как Россия поигрывает мышцами в европейской политике. (15.10.2018). *ИноСМИ*. URL: https://news.rambler.ru/other/41036095/?utm_content=mnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink.
64. The Global Gender Gap Report. (2018). *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ДЕРЖАВНИХ І БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

1. Продовжувати здійснення координаційних заходів на національному та регіональному рівнях із реалізації державної гендерної політики.

2. Здійснювати щорічний моніторинг стану інституційного механізму формування та реалізації державної політики забезпечення гендерної рівності та посилення його спроможностей.

3. Розробити та запроваджувати:

- комунікативну стратегію у сфері гендерної рівності;
- практичні рекомендації щодо довгострокового, середньострокового та короткострокового планування стратегічних комунікацій ІСБО з урахуванням гендерної складової;
- стратегічні комунікативні плани ІСБО України з врахуванням гендерної складової.

4. Продовжувати діяльність із формування гендерних компетенцій фахівців з питань стратегічних комунікацій:

- поширити програму «100 чемпіонів» на фахівців обласних державних комунікацій;
- включити гендерну проблематику в програми підготовки та перепідготовки кадрів (відповідно до постанови КМУ від 06.02.2019 № 106).

5. Посилити інформаційну підтримку гендерної політики як інтегрованої частини державної політики у всіх сферах, галузях та регіонах із боку центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій та органів місцевої влади.

6. Розміщувати на сайтах органів державної влади інформацію щодо: інституційного механізму державної гендерної політики, основних нормативно-правових документів у цій сфері, міжнародних правових документів щодо гендерної рівності, реалізації державної гендерної політики органом державної влади (місцевого самоврядування), новин щодо заходів, спрямованих на досягнення гендерної рівності, проєктів, що реалізуються, зокрема у співпраці з міжнародними та громадськими організаціями, діяльності консультативно-дорадчих органів в напрямі забезпечення гендерної рівності, консультацій та порад щодо запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі, а також інформаційні матеріали (відео, аудіо тощо).

7. Окремі поради – щодо використання фемінітивів – носіїв «ціннісно маркованої інформації», оскільки вони є ознакою індивідуальності та свободи, що тагетовані «руським миром» і через які проходить розділ між тоталітарним (авторитарним) та демократичним світами. Мова може формувати нову реальність. І ми є свідками таких процесів¹. Слід брати до уваги, що:

¹«Легалізації» фемінітивів у діловому мовленні багато в чому сприяла діяльність науковиць та експерток Є. Луценко, О. Суислової, Г. Плачинди, О. Малахової, журналісток та письменниць Л. Денисенко, І. Славінської, Є. Кузьменко, народних депутаток С. Войцеховської, І. Суислової, керівниць та членкинь міжфракційного об'єднання «Рівні можливості», Віце-прем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції І. Климпуш-Цинцадзе, заступника

- фемінітиви лише входять у суспільний та державницький дискурс, не мали поки що нормативно-правового закріплення – в офіційних документах усі посади визначаються винятково в чоловічому роді, і тому не можна ототожнювати їхнє застосування (незастосування) із підтримкою (чи навпаки запереченням) принципів прав жінок та гендерної рівності;

- використання фемінітивів підкреслює прихильність відправника інформації принципу гендерної рівності, оскільки дає можливість візуалізувати й активувати жіночу участь у різноманітних соціальних процесах, що залишається поки схованою вербальними засобами. «Але мова – явище соціальне. У мові з'являються нові слова, що відображають нові соціальні явища, речі, відносини тощо. Не було колись літаків, гвинтокрилів, космічних кораблів, підводних човнів, автомобілів, двигунів, лінз та інших досягнень технічної сфери. Не знали про атоми, молекули, нейрони, протони. Відколи все це з'явилося, виникла й потреба вигадати для них назви, нові слова. Збагатити мову. Колись нетрадиційними для жінок були багато професій та посад. Снайперка. Водолазка. Водійка. Слюсарка. Наприкінці 2017 р. Міністерство охорони здоров'я України скасувало атавістичний наказ 1993 р., що забороняв понад 450 професій для жінок. І всім таким новелам потрібно дати адекватні назви» [21, с. 10-12];

- українська мова має серйозні внутрішні ресурси для формування фемінітивів, і сучасний Український правопис розглядає як суфіксальні можливості для словотворення фемінітивів, так і використання словосполучень;

- вживати фемінітиви важливо, тому що «під час гібридної війни так само, що в інших новітніх конфліктах, зокрема, пов'язаних із тероризмом, символічні компоненти виходять на перший план і починають відігравати ледве не вирішальну роль. А носіями передачі смислів є вербальні засоби (слова, словосполучення, тексти) та невербальні реалізатори (візуальні, звукові тощо)» [30, с. 15];

- згідно з новим українським правописом ¹ за допомогою суфіксів -к-, -ц-(я), -ин-(я), -ес- та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс -к-, бо він поєднуваний із різними типами основ: авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка й ін. Суфікс -иц-(я) приєднуємо насамперед до основ на -ник: верстальниця, набірниця, порадиниця та -ень: учениця. Суфікс -ин-(я) сполучаємо з основами на -ень: кравчїня, плавчїня, продавчїня, на приголосний: майстрїня, філологїня; бойкїня, лемкїня. Суфікс -ес- рідковживаний: дияконєса, патронєса, поетєса [58].

міністра закордонних справ та багаторічного голови Комісії з питань гендерної рівності Ради Європи С. Кислиці та багатьох інших жінок та чоловіків. Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) у 2018 році видала перший словничок фемінітивів для своїх пресофіцерів та пресофіцерок, продемонструвавши початок реальних змін [48].

¹ 22 травня 2019 р. Кабінет Міністрів затвердив новий український правопис – зібрання правил, що встановлює способи передавання української літературної мови на письмі.

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ АНТИГЕНДЕРНИХ ГРУП ¹

Лариса КОМПАНЦЕВА, Катерина ЛЕВЧЕНКО

Вступ

Запропоноване дослідження має свою історію. Дослідниці, чії інтереси полягають у різних науково-практичних площинах, – Лариса Компанцева, докторка філологічних наук, професорка, і Катерина Левченко, докторка юридичних наук, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, – об'єдналися для дослідження наративів і меседжів антигендерних рухів, з'ясування питання щодо їхньої системності та можливого впливу на національну безпеку України. Висновки були несподіваними: діяльність антигендерних рухів у період 2013-2020 рр. можна вважати стратегічною інформаційною операцією, що має на меті радикалізацію суспільства за концептом СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ та просування проросійської ідеології за аналогією «скрепів».

Дослідження проведене на матеріалі 2013-2020 рр. – періоду гібридних викликів і воєнної агресії РФ по відношенню до України. Результати пошуків певним чином підтвердили висновки західних колег щодо взаємозалежності показників людської незахищеності та здатності окремої території до протистояння насильницькому конфлікту [33]. Так, А. Еквел доведено, що стимулювання гендерної рівності – найважливіший компонент у запобіганні насильницького конфлікту. Не тільки тому, що жінки споконвічно більш мирні, але й тому, що більша гендерна рівність пов'язана із стійкішим розвитком і нижчим рівнем міжособистісного насильства, що зменшує імовірність конфлікту [34].

А. Еквел перевірено п'ять гіпотез:

(1) Чим вище рівень політичної і соціально-економічної рівності, тим менше ймовірність внутрішнього збройного конфлікту.

(2) Чим вище рівень політичної і соціально-економічної рівності в країні, тим більш мирна вона загалом.

(3) Чим більше люди схвалюють гендерну рівність у країні, тим менше можливість того, що в країні почнеться збройний конфлікт.

(4) Чим більше людей схвалюють гендерну рівність у країні, тим більш мирною вона буде загалом.

(5) Чим більше людей схвалюють гендерну рівність у країні, тим вище рівень політичної та соціально-економічної рівності.

Дослідниця дійшла висновку, що гендерна рівність має розглядатися, скоріше, як невід'ємна частина запобігання насильству й збройному конфлікту, ніж як «жіноче питання».

Оскільки гендерна рівність ще не визнана загальнонаціональним українським концептом, без сумніву, існує певна залежність між гібридними викликами національній безпеці України та антигендерною ідеологією.

¹ У розділі частково представлені результати дослідження «Гендер чи антигендер. Хто атакує демократію в Україні?» (<https://www.uwf.org.ua/news/11901>), в якому авторки брали участь.

Методологія дослідження

Big Data

У цьому дослідженні застосований інформаційно-аналітичний сервіс Attack Index з оброблення великих обсягів інформації відкритих джерел інтернету [32]. Сервіс дає змогу визначати ступінь інформаційного резонансу або небезпеки інформаційних потоків за обраними темами / персоналіями. Attack Index створений командою, що поєднує науковий досвід професора Дмитра Ланде, професійний досвід управління комунікаціями Елліни Шнурко-Табакової, IT управління інфраструктурними проектами Костянтина Гончарова та керівництва медіапроектів в умовах конвергенції Дмитра Табакова. Директорка і керівниця проекту – Елліна Шнурко-Табакова.

Сервіс використовує бази даних моніторингу за останні 20 років, зокрема:

- соціальні мережі: «Фейсбук», «Інстаграм», «Живий журнал», «ВКонтакте», «Однокласники», «Телеграм», «Твітер», «Ютуб», «Редіт», «Вейбо», «Мендіум», «Арксів»;

- 10 000+ веб-сайтів – ЗМІ, блоги, форуми;
- ТВ і радіо;
- підтримка російської, української і англійської мов.

Attack Index – інтегральний показник рівня інформаційної небезпеки, що враховує безліч факторів: наявність інформаційної активності, активності можливих конкурентів, відхилення середньої інформаційної картини (фону), наявність інформаційних операцій і стадій їх розвитку, ретроспективу і динаміку негативної тональності публікацій, а також ступінь хаотичності процесів.

Сервіс надає можливості:

- пошуку повідомлень на теми, що становлять інтерес у глобальних мережах;
- відстеження інформаційних потоків (історій), відповідних тем, подій і процесів;
- визначення динаміки інформаційних потоків;
- побудови динаміки тональності публікацій;
- визначення аномального і критичного в заданий момент у динаміці тематичних інформаційних потоків;
- визначення основних подій і об'єктів тематичного потоку інформації;
- візуалізації відносин об'єктів моніторингу;
- прогнозування розвитку ситуації.

Що таке Big Data?

Великі дані (англ. *Big Data*) – структуровані та неструктуровані дані величезних обсягів і значного різноманіття, що можуть ефективно оброблюватися горизонтально масштабованими програмними інструментами.

Big Data мають виконувати такі операції:

1. Обробляти великі обсяги даних.
2. Вміти працювати з даними, що поступають регулярно з великою швидкістю, що постійно прискорюється.
3. Вміти працювати зі структурованими і слабо структурованими даними паралельно в різних аспектах.

Принципи роботи з Big Data (7V):

Volume – фізичний обсяг;

Velocity – швидкість приросту даних;

Variety – необхідність швидкого оброблення;

Veracity – достовірність;

Viability – життєздатність;

Value – цінність, зокрема економічна доцільність оброблення великих обсягів даних у певних умовах.

За даними «International Data Corporation», міжнародної дослідницької та консалтингової компанії (заснована в 1964 р.), що займається вивченням світового ринку інформаційних технологій і телекомунікацій [36], до 2025 р. обсяг усіх даних у всьому світі становитиме 163 зеттабайт (ЗБ). Це в 10 разів більше, ніж загальний обсяг даних станом на 2016 р. (прогноз опублікований у доповіді аналітичної фірми IDC «Ера даних 2025» (Data Age 2025)). Обсяг даних, що людство накопичить уже менше ніж через 10 років, важко собі уявити. 1 ЗБ дорівнює 1 021 байтів. Тобто загальний обсяг інформації становитиме $163 * 10^{21}$ байтів.

Для порівняння: весь світовий обсяг інтернет-трафіку в 2016 р. ледь перевищив 1 ЗБ. А ще у 2006 р. обсяг інформації, вироблений людством за всю свою історію, дорівнював 0,16 ЗБ. Порівнянню із сьогоднішнім днем кожна людина буде у 20 разів частіше взаємодіяти з інтернетом або з пристроями з виходом в інтернет. Якщо зараз середня кількість взаємодій – понад 600, то до 2025 р. ми будемо стикатися з мережею 4 800 разів у день [36].

Як оцінювався рівень інформаційних атак

Рівень інформаційних атак за запитом «сімейні цінності» оцінювався за 10-бальною шкалою для тривалого терміну й відповідно за 100-бальною шкалою – для графічного зображення окремих інформаційних атак.

Блок 1

Шкала оцінювання інформаційних атак сервісом Attack Index [32]

0 – недостатньо інформації за запитом, математична обробка не дає змоги врахувати мінімальний набір чисел, можливо ключові слова обрані неправильно;

1 (10) – інформація практично не поширюється, має рівномірний характер. Ключові слова зустрічаються епізодично або ситуативно поза досліджуваним явищем чи подією;

2 (20) – ситуація пасивна, мало зацікавлених суб'єктів в її поширенні. Об'єкт дослідження не включений у резонансні події або йому нічого не загрожує. Інформаційний фон органічний і не має штучних сплесків;

3 (30) – низька інформаційна активність має природний характер, спостерігається органічна реакція щодо зв'язаних подій або заходів. Для аналізу ймовірності інформаційної атаки необхідно перевірити часові рамки дослідження і співвідношення негативу та позитиву;

4 (40) – досить насичене інформаційне поле свідчить про актуальність теми або наявність резонансних подій. Органічний характер поширення інформації доводить, що інформація викликає зацікавленість;

5 (50) – насичене інформаційне поле свідчить про актуальність теми, наявність резонансних подій. Активність мережевих джерел потребує уваги та відповідного проактивного реагування;

6 (60) – рівень небезпеки для досліджуваного об'єкта досить відчутний. Слід проаналізувати джерела, динаміку і дати появи провокаційних матеріалів. Швидше за все, вони співвідносяться з діяльністю особи або організації, зазначених у ключових словах. У розділі «Учасники» зазначені ініціатори (конкретні особи, ресурси), що підтримали інформаційний резонанс. Часто ініціаторами стають маловідомі сайти або профілі в соціальних мережах. У подальшому опублікована ними інформація цитується авторитетними ЗМІ;

7 (70) – є всі ознаки штучного впливу і наявності інформаційної операції. Відхилення від середнього рівня інформаційного потоку свідчить про інтенсивність інформаційної атаки. Необхідно вивчити джерела, динаміку і дати появи провокаційних матеріалів. Найімовірніше, вони співвідносяться з діяльністю особи або організації, зазначених у ключових словах. У розділі «Учасники» зазначені ініціатори (конкретні особи, ресурси), що підтримали інформаційний резонанс. Часто ініціаторами стають маловідомі сайти або профілі в соціальних мережах. У подальшому опублікована ними інформація цитується авторитетними ЗМІ;

8 (80) – є типові ознаки наявності інформаційної операції. Зазначена в ключових словах компанія / персона можуть виявитися головним об'єктом її розроблення. Якщо розглядається поточний час, слід негайно відреагувати на інформацію, опубліковану в перерахованих джерелах, з'ясувати, хто був ініціатором, і підготувати інформаційні контрзаходи. У випадку ретродослідження доцільно проаналізувати джерела-ініціатори, інформаційні повідомлення та їхню однорідність. Це дасть можливість визначити, хто був зацікавлений у поширенні інформації;

9 (90) – типове поєднання розгорнутої інформаційної операції, інтенсивного поширення основного удару та підтримки процесу зацікавленими особами. Зазначені в ключових словах компанія / персона – головні об'єкти її розроблення. Якщо розглядається поточний час, слід негайно відреагувати на інформацію, опубліковану в перерахованих джерелах, з'ясувати, хто був ініціатором, і підготувати інформаційні контрзаходи. У випадку ретродослідження доцільно проаналізувати джерела-ініціатори, інформаційні повідомлення та їхню однорідність. Це дасть можливість визначити, хто був зацікавлений у поширенні інформації. Пам'ятайте, що лише активна участь, створення альтернатив і привернення уваги забезпечать контроль ситуації та подолання негативних наслідків;

10 (100) – епіцентр суспільно значущої події: типове поєднання розгорнутої яскраво вираженої інформаційної операції, інтенсивного поширення основного удару та підтримки процесу зацікавленими особами. Процес нестабільний і може розвиватися непередбачуваним чином. Можуть виникати події, що змінять характер та інтенсивність поширення інформаційних хвиль.

Якщо розглядається поточний час, слід негайно відреагувати на інформацію, опубліковану в перерахованих джерелах, з'ясувати, хто був ініціатором, і підготувати інформаційні контрзаходи. У випадку ретродослідження доцільно проаналізувати джерела-ініціатори, інформаційні повідомлення та їхню однорідність. Це дасть можливість визначити, хто був зацікавлений у поширенні інформації.

Пам'ятайте, що лише активна участь, створення альтернатив і привернення уваги забезпечать контроль ситуації та подолання негативних наслідків.

Термінологічна база дослідження

Під час дослідження були використані такі терміни:

Гранднаратив – «метаісторія», спрямована на внутрішню аудиторію, визначення загальних національних цілей, гуртування населення, надання зрозумілих трактувань подій.

Емоційний фон публікації (англ. *Emotional Background*) – математичне значення наявності емоцій, що закладаються в текст, визначене за допомогою контент-аналізу текстових матеріалів. У разі використання машинного навчання потрібно враховувати, що з технічної точки зору словосполучення мають більше негативних, ніж позитивних емоцій. Тому штучний інтелект може оцінити емоційне забарвлення фрази не так, як її сприймає людина.

Інформаційна атака (англ. *Information Attack*) – реалізована загроза, що являє собою комбінацію інформаційних активностей, спрямованих на об'єкт і його оточення, явна фаза інформаційної операції. В Attack Index є індикатором необхідності прийняття рішення щодо управління ризиками.

Інформаційний портрет (англ. *Informational Portrait*) – документ, що характеризує в компактній формі основний зміст тексту – описані в ньому предмети, особи, ситуації тощо.

Інформаційна картина (англ. *Informational Picture*) – сукупність текстових і графічних документів, що опубліковані в інтернеті в певній динаміці та містять згадки ключових слів щодо об'єкта дослідження.

Інформаційні операції – технологія використання інформації проти людського інтелекту, зокрема волі нації, національних культур.

Концепт – ціннісні уявлення про певний об'єкт, зумовлені національними традиціями, культурою, релігією, життєвим досвідом, системою цінностей тощо.

Лінгвістичний маркер – слово чи словосполучення, що є виразником певної типологічної характеристики об'єкта, особи, ситуації тощо.

Наратив – складова гранднаративу, письмовий або усний виклад певних подій; історія.

Меседж – будь-яка думка або ідея, виражена зрозумілою мовою або зашифрована, підготовлена в належній формі для передачі з використанням будь-яких засобів комунікації.

Оперативні інформаційні операції – операції, що підтримують стратегічні дії, спрямовані на маніпуляцію думкою та поведінкою цільових аудиторій задля досягнення певних *оперативних цілей*.

Публікація, що утворює сплеск (англ. *Peak-Forming Publication*) – одна з перших публікацій, що стосується об'єкта / події, за якою йде «інформаційний сплеск» сюжетів, републікацій, коментарів.

Стратегічні інформаційні операції – операції, що мають глобальний характер, від місяця до кількох років; виражений політичний характер (інформаційно-пропагандистські кампанії, об'єкт – уся світова громадськість та населення своєї країни). Головна мета – підготовка громадськості до глобальних соціально-політичних перетворень.

Сюжет (англ. *Plot*) – однорідний інформаційний набір публікацій і новинних записів, ідентичних тем, часових відрізків та географічної прив'язки, в яких згадується об'єкт дослідження.

Тактичні інформаційні операції – операції, що мають короткостроковий характер, спрямовані на підтримку конкретних дій актора операції.

Концепт СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ: чому можлива маніпуляція

Концепти СІМ'Я, ЦІННОСТІ, СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ

Як ключові для аналізу були обрані концепти *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ / СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ, ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ / ЗАЩИТА СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ*, оскільки вони наявні в більшості дискурсів антигендерного спрямування й можуть використовуватись як одиниці пошуку в системі Big Data.

Маніпулятивність концепту *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ* забезпечується узагальненістю його значення, що дає змогу кожному комунікатору транслювати за його допомогою необхідні смисли.

Маніпулятивні впливи щодо концепту *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ* можуть бути попереджені проактивно. Це передбачає транслювання за всіма можливими каналами комунікації конструктивного смислу концепту й розвінчання деструктивних дискурсів його використання.

Для з'ясування сутності концепту *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ* доцільно визначити значення його складових – *ЦІННОСТІ* та *СІМ'Я*.

Питання системи цінностей і ціннісної мотивації сучасного суспільства є одним із найактуальніших. Сьогодні існує понад 100 визначень поняття *цінність*, але всі дослідники погоджуються, що цінність – це завжди межа матеріального та ідеального, зміст і сутність способу життя особи. «Зв'язок діяльності із цінностями такий, що поняття діяльності взагалі не може бути визначеним без посилання на цінності» [12, с. 32].

Для цього дослідження актуальним є тлумачення поняття *моральні цінності*, запропоноване укладачами «Філософського енциклопедичного словника» [30]: «1) осмислені моральною свідомістю, етично обґрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки (мудрість, мужність, толерантність, вірність, правдивість, щирість та інші); 2) узагальнений зміст основних етичних понять (*добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов'язок* тощо) і принципів (*альтруїзм, гуманізм, благоговіння перед життям* та інші); 3) безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, що мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, релігії, мистецтві, філософії».

Отже, цінності мають соціальний характер, є вираженням людського способу життя, «існують тільки від-кого-і-для-кого . . . , знаходяться між суб'єктом і об'єктом, одночасно протиставляючи і поєднуючи їх, виконують функції, що визначаються за сферами впливу на світогляд і діяльність людини» [20, с. 116], зокрема:

1. *Аксіологічна* – цінність є умовою процесу життєдіяльності людини та етапом оформлення людського знання.

2. *Світоглядна* – цінність є однією із форм відображення дійсності, є важливим чинником формування світогляду в силу своєї людиновимірності.

3. *Соціальна* – цінність виступає як інструмент або форма міжособистісних відносин у суспільстві, як сфера і спосіб пристосування людей до умов уже наявної соціальної дійсності. Цінність також є певним алгоритмом та програмою творчої переробки суспільства, вона прямо впливає на характер і напрям його змін.

4. *Культурно-репродуктивна* – цінність є способом передачі і репродукції матеріалів культури. Це можливість для їх збереження, розповсюдження і відтворення.

5. *Культурно-формотворча* – цінність виступає як джерело і засіб створення нових культурних форм і типів культури взагалі.

6. *Комунікативна* – цінність за своєю суттю орієнтована на комунікацію, що є важливою умовою реалізації та існування цінностей. Іншими словами, мова і комунікація в цінності онтологізуються.

7. *Трансісторична* – виникає із-за часової тривалості цінностей. Якщо цей проміжок часу досить тривалий, то певна цінність може сприйматися як абсолютна [20, с. 116].

Отже, визначення певних цінностей як ключових для суспільства – це певний вплив на його світоглядний, соціальний, культурний устрій; абсолютизація, що може зумовити напрям соціально-політичного розвитку на тривалий час.

Концепт «сім'я» визначений у законодавчих документах України:

Сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа [4].

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає [6].

Сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа [6].

Отже, **сімейні цінності** можуть бути визначені як: 1) осмислені моральною свідомістю, етично обґрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки в сім'ї; 2) усвідомлений усіма членами сім'ї основний зміст основних етичних понять (*добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов'язок* тощо) і принципів (альтруїзм, гуманізм, благоговіння перед життям та інші); 3) безпосередньо значущі для членів сім'ї універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі.

Концепт СІМ'Я в контексті сімейної політики

У вересні 2015 р. у межах 70-ї сесії ГА ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку. Його підсумковий документ мав назву «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». Це своєрідний погляд у майбутнє, що затвердив 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) та 169 завдань [23].

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до реалізації цієї міжнародної ініціативи. У нашій країні було започатковано інклюзивний процес адаптації ЦСР на засадах принципу «нікого не залишити осторонь». Участь у цьому процесі беруть не лише державні структури та інститути, але й громадські організації.

Яке відношення Цілі Сталого Розвитку мають до концепту *СІМ'Я* та до сімейної політики України? Безпосереднє. Наведемо приклад: 18 липня 2019 р. громадська організація «Національна Рада Жінок України» разом із Київською міською державною адміністрацією та за сприяння Програми «ООН-Жінки в Україні» провели круглий стіл «Сімейна політика України в контексті Цілей Сталого Розвитку» [25]. На ньому обговорювалися комплексні питання формування та реалізації сімейної політики, її сучасних вимірів та перспектив. А також було вирішено створити однойменну Платформу як постійно діючий майданчик для обміну думками та пропозиціями, а також для сприяння формуванню та реалізації державної сімейної політики, і який міг би залучити до цього процесу різні зацікавлені сторони.

Чому під час круглого столу обговорювалися питання сімейної політики в контексті Цілей Сталого Розвитку? Чому цей документ ООН є важливим для формування державної сімейної політики в нашій країні?

Цілі Сталого Розвитку (далі – ЦСР) ще називають «Глобальними цілями». Вони закликають до спільних дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету та забезпечити мир і процвітання для всіх людей. ЦСР містять чіткі орієнтири та цільові показники, що всі країни мають запровадити відповідно до власних пріоритетів і екологічних проблем світу загалом. І принаймні чотири із сімнадцяти цілей стосуються безпосередньо сімей та сімейної політики [23].

Ціль 3: «Забезпечення здоров'я та просування благополуччя для всіх». Серед іншого, вона говорить про доступ до репродуктивних технологій та планування родини.

Ціль 4: «Забезпечення інклюзивної та якісної освіти, просування можливостей навчання впродовж усього життя». У ній вимагається, щоб дівчата не ставали об'єктами ранніх шлюбів і могли закінчити шкільну освіту.

Ціль 5: «Гендерна рівність». Тут ідеться про необхідність ліквідації насильства та інших шкідливих практик, про забезпечення доступу жінок до економічних ресурсів, просування розподілу обов'язків за турботу в сім'ї, що поки що непропорційно лежить на плечах жінок.

Ціль 8: «Підтримка сталого, інклюзивного та постійного економічного зростання» вимагає впровадження політики підтримки сім'ї для поєднання можливості оплачуваної роботи та сімейних обов'язків.

Отже, безпосереднє відношення ЦСР до розроблення та впровадження державної сімейної політики є очевидним.

Важливо також зазначити, що цілі державної гендерної політики та державної сімейної політики певною мірою перетинаються. Так, у статті 3 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [10] визначаються основні напрями гендерної політики. Серед них:

- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- запобігання та протидія насильству за ознакою статі, зокрема всім проявам насильства щодо жінок;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;

- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства;
- виховання та пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Тож підтримка сім'ї, забезпечення рівних можливостей для поєднання професійних і сімейних обов'язків, формування відповідального материнства й батьківства, виховання та поширення культури гендерної рівності, запобігання та протидія насильству, зокрема й у сім'ях, є важливими напрямками державної гендерної політики та реалізацією міжнародних і національних зобов'язань держави у сфері прав людини.

Загальна декларація прав людини [2] визнає сім'ю фундаментальною основою суспільства, тому вона повсякчас потребує державної підтримки. При цьому в міжнародному праві захист та допомога сім'ям пов'язані з принципами рівності та недискримінації. Наприклад, стаття 16 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [14] чітко визначає, що сімейні відносини мають будуватися на засадах принципу недискримінації. Порушення прав людини не є приватною справою. Або сімейною справою. Тобто, порушення прав людини в сім'ї не може обґрунтовуватися та пояснюватися традиціями, нормами, культурою, і не може вважатися внутрішньою справою самої родини. Це дуже важливий принцип міжнародного права, і позитивним зрушенням є те, що він уже відображений у національному законодавстві України.

Здавалося б, усе чітко та зрозуміло: гендерна політика та сучасна сімейна політика не лише не суперечать одна одній, а, навпаки, кожна по-своєму доповнює іншу. Бо права людини не обмежуються парканом «приватності». А ще – без щасливої людини не буде щасливою родина і навпаки. Бо сім'я має бути місцем взаємоповаги та чуйного ставлення, кооперації, розвитку, підтримки, турботи і любові.

Але нема де правди діти: сім'я, на жаль, може стати і місцем насильства, неповаги та нерівності. Може бути навіть місцем злочину. І йдеться не про окремі випадки, а про ганебне явище, що поки що не вдалося усунути. Тому такою високою є вага державної сімейної політики, адже вона спрямовується на підтримку розвитку та поширення найкращих цінностей, принципів існування родини, на подолання конфліктів та всіх проявів насильства, що відбувається в сім'ях і завдає непоправної шкоди всім членам таких родин. «Пріоритетні завдання державної сімейної політики полягають у створенні сприятливого середовища для вільного, свідомого та відповідального вибору окремою особою певного способу сімейного життя, що не суперечить індивідуальним і суспільним інтересам, та одночасно мінімізації негативних наслідків і вирішенні проблем функціонування сім'ї» [19].

Такими розглядаються завдання. Однак у реальному житті ситуація може бути зовсім інакша. Наприклад, окремими політиками та групами роздмухується фейк щодо протиставлення гендерної рівності та сімейної політики, поширюються тези про те, що гендерна рівність є одним із основних чинників руйнування українських родин. Ця тема опинилася в центрі маніпуляцій довкола гендерної політики. Для розвінчання

подібних фейків необхідно сформулювати бачення сучасної сімейної політики в умовах рівності прав та можливостей жінок і чоловіків та сім'ї в її сучасному розумінні. У Сімейному кодексі (ст. 3) подається визначення сім'ї: «Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа» [6].

Що стосується членів сім'ї, у пригоді стане вже ККУ (також ст. 3) [17], де подається вичерпний перелік тих, хто належить до членів сім'ї та близьких родичів: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, онук, онука, правнук, правнука, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, в тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Отже, сім'ї будуються як на підставі шлюбу, так і за кровними зв'язками (родичі), усиновленням. При цьому йдеться про тих, хто спільно проживає, пов'язаний спільним побутом, має взаємні права й обов'язки. Тож склад сімей може бути найрізноманітнішим. Батьки і діти. Або мама та дитина. Чи батько та діти. Чи мама, бабуся та діти. Або подружжя, яке живе в шлюбі. Або рідні брат та сестра, котрі проживають удвох. Рідний дядько мешкає зі своєю онукою, її чоловіком і правнучкою. Вони є родиною. А рідна тітка мешкає із сином, його дружиною та їхніми двома дітьми. Сестра мешкає з чоловіком. А її донька – зі своєю донькою. Це лише приклади одної великої родини, які ілюструють той висновок, що сім'ї бувають дуже різними.

На багатоманітності типів сімей наголошується в нещодавньому глобальному дослідженні, здійсненому «ООН-Жінки», що має назву «Сім'ї у світі, що змінюється». У ньому, зокрема, наголошується: «Змінюється світ, а це означає, що змінюються й сім'ї. Змінюються ролі жінок і дівчат, хлопців та чоловіків у сім'ях. Ми не можемо говорити про «стандарт» у конфігурації сім'ї, оскільки існує чимало структурних моделей сім'ї як у сучасному світі, так і в минулому» [35]. Сім'ї сьогодні не мають однієї стандартизованої форми, так само як не мали її й у минулому.

Якщо подивитися на цифри глобального розвитку, то понад третини світових домогосподарств (38 %) є парами з дітьми будь-якого віку.

Дві третини домогосподарств у світі мають різні форми, серед яких близько 27 % – так звані розширені домогосподарства, які включають дідусів та бабусь, тіток і дядьків.

Чимало домогосподарств мають лише одного з батьків. У світі 84 % таких домогосподарств становлять сім'ї з однією мамою. Є сім'ї, що складаються з гетеросексуальних або гомосексуальних пар без дітей.

У старіючих суспільствах також зростає кількість одноосібних домогосподарств.

Варіації з композицією родини в різних регіонах світу і всередині різних країн дослідники пояснюють різницею в соціальних нормах, демографічних зрушеннях, а також у зразках і моделях зайнятості населення. На цьому позначаються і міграційні процеси, оскільки в усьому світі зростає міграція як цілих сімей, так і окремих її членів. Має вплив і більш пізній вік вступу до шлюбу, що спричинює не лише бажання молодих жінок і чоловіків отримати освіту та роботу, але нерідко зумовлюється й небажанням багатьох жінок відігравати другорядну роль у подружжі. Вартість утримання родини зростає, і це позначається на рішеннях щодо її створення та розлучення.

До речі, саме згадане дослідження «ООН-Жінки» провели, враховуючи неоднороззначність запитів і дискусій, що виникають навколо питань сім'ї, співвідношення сімейної політики та політики прав людини, прав жінок, гендерної політики. Дослідження цікаве, базується на серйозному статистичному підґрунті, аналізі значних масивів даних. Тож розуміння одночасно і гендерної динаміки в родині, і розмаїття форм сімей в різних країнах та регіонах у різні часи може суттєво посприяти тому, щоб державна гендерна політика впроваджувалася ефективно та позитивно впливала на демографічну ситуацію.

Наведемо кілька висновків згаданого дослідження ООН [35].

У багатьох регіонах світу є суттєвий дефіцит послуг щодо турботи та догляду, яких потребують діти, люди старшого віку, а також особи з інвалідністю. Такий дефіцит є і в нас. Як наслідок, ця проблема вирішується або рахунком неоплачуваної праці жінок, або ж особи, які потребують такої турботи, не отримують її.

Серйозні державні інвестиції до соціальної сфери потрібні для того, щоб зменшити залежність від неоплачуваної домашньої роботи та роботи з догляду, інвестиції і ранньої освіти дітей (дитячі садочки) та довготермінової турботи для людей з інвалідністю та старіючих людей.

Потрібними є також інвестиції до системи збирання гендерно-сенситивних даних про сім'ї та домогосподарства. Таких досліджень катастрофічно бракує. Найбільша прогалина спостерігається в знаннях про сучасні сім'ї, динаміку їх створення, розвитку та життя. Нестача даних в усіх регіонах, зокрема і в Україні, обмежує можливість держави у формуванні та адаптуванні політики, що відображала би всі зміни у взаємостосунках сімей та в їхньому розвитку.

Сім'ї стикаються з комплексними та іншими різними проблемами. Наведемо деякі з них. Але одразу треба зазначити, що цей перелік не є вичерпним.

Проблема: поєднання сімейних та професійних обов'язків. Гармонійне поєднання сімейних та професійних обов'язків, передусім для жінок, є складним питанням. В Україні відсоток зайнятості (оплачуваної праці) жінок і чоловіків – один із найнижчих у Європі. Причому рівень зайнятості жінок майже на 10 % нижчий за рівень зайнятості чоловіків. Наслідок очевидний – це бідність населення.

Проблема: нестача інституційної підтримки та закладів для дітей дошкільного віку й молодшого шкільного віку. У наслідок маємо або зростання обсягів вимушеної неоплачуваної праці жінок, або фактичну нестачу послуг для тих, хто їх потребує.

Проблема: гідне життя людей старшого віку та можливість користуватися правами й необхідними соціальними послугами. Із серйозними проблемами в сім'ях стикаються жінки та чоловіки старшого віку. Ці питання є мало дослідженими і на них

майже не звертається увага під час формування державних програм та планів, спрямованих на підтримку сімей.

Проблема: домашнє насильство. Воно залишається серйозним викликом для України, попри те, що здійснюються кроки щодо його подолання. Насильство руйнує життя особи та підриває функціонування сім'ї. Воно має непропорційний вплив на жінок і є виявом гендерної дискримінації. 137 жінок щоденно вбивають у світі внаслідок домашнього насильства. Так, у 2017 р. 58 % усіх убитих у світі жінок полягли від рук своїх родичів або членів родин.

Проблема: трудова міграція. З одного боку, робота за кордоном дає чималий дохід сім'ям, а з іншого – нерідко має негативний вплив на сімейні стосунки аж до їх руйнування.

Проблема: доступність інфраструктури для людей з інвалідністю. Чимало скарг можна почути про те, що навколишнє середовище (вулиці, будинки, громадські будівлі, транспорт тощо) непристосоване для сімей із дітьми та малорухливих груп населення, а також не враховує їхні потреби.

Проблема: неповні сім'ї (де дитину виховує одна мати або один тато). Відсоток неповних сімей залишається високим. Такі сім'ї зазвичай мають нижчий рівень доходу на кожного члена родини, стикаються й з іншими життєвими проблемами. Самотні татусі не мають того обсягу прав, який мають самотні матері.

Проблема: сім'ї в складних життєвих обставинах (сім'ї, де батьки з певних причин не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім'ї з дітьми, де серед членів сім'ї є особи з особливими потребами; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, в яких дитина або кілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав). Сім'ї потрапляють у складні життєві обставини з різних причин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру.

Проблема: багатодітні сім'ї. Вони стикаються, насамперед, із проблемами економічного гатунку. Але ними коло питань не обмежується.

Проблема: функціонування сімей учасників АТО / ООС, а також загиблих та поранених в російсько-українській війні. Окупація РФ Автономної Республіки Крим і частини територій Донецької та Луганської областей призводить до чисельних людських та матеріальних втрат, до комплексних проблем у тих, хто повернувся з війни, а також у членів їхніх родин.

Проблема: сім'ї внутрішньо переміщених осіб. Такі сім'ї потерпають через множинну дискримінацію. Основними питаннями є реалізація прав на житло та зайнятість, інтеграція в життя місцевих громад.

Проблема: залишається невирішеним і питання цивільного партнерства, що стосується громадян із гомосексуальною та гетеросексуальною орієнтацією. Ще у 2015 р. під час ухвалення Національної стратегії у сфері прав людини [28] та підготовки Плану на її виконання [26] було передбачено розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект про реєстровані партнерства для одностатевих і різностатевих пар. Однак цей пункт і досі невиконаний.

Цю проблему порушувала в доповіді Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова [31]. У ній міститься конкретна рекомендація Уряду

«розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроект про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим у випадку непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера» [31]. Позиція Людмили Денісової з цього питання чітка і стосовно органів місцевого самоврядування: «Органам місцевого самоврядування утримуватися від дій та рішень, що можуть містити ознаки дискримінації, і неухильно виконувати обов'язок щодо дотримання принципу недискримінації в діяльності, передбачений статтею 12 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [31].

До кола суспільно проблемних явищ потрібно включати й ті, що стосуються людей старшого віку, їхньої самотності, нерухливості, низького фінансового забезпечення, охорони здоров'я, насильства по відношенню до них у сім'ях, їхньої дієздатності тощо. Конкретизація таких проблем є дуже важливою для подальшого їх вирішення.

Наявні проблеми та чинники, що їх породжують, потребують адекватних механізмів запобігання, підтримки, протидії, що й має становити засади ефективної державної сімейної політики.

Безумовно, є питання щодо меж втручання держави в справи сімейні. Яким має бути державне регулювання інституту сім'ї? Чи може взагалі держава регулювати розвиток цього інституту? Це питання було предметом дисертаційного дослідження Лариси Мельничук «Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні» (2009 р.), підготовленого та захищеного в Національній академії державного управління при Президентові України [19].

Лариса Мельничук пропонує такий висновок: державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї – це цілеспрямований систематичний вплив із боку держави на суспільні відносини та соціальні інститути, від яких залежить оптимальне функціонування та розвиток сім'ї, із метою максимального задоволення потреб особи, сім'ї та суспільства загалом. Але наразі йдеться лише про набір відокремлених заходів, що не мають системного характеру, що, зокрема зумовлено недостатністю наукових досліджень для теоретико-методологічного обґрунтування управлінської діяльності в цій сфері.

На практиці сімейна політика формується винятково як політика підтримки сімей із дітьми або сімей у складних життєвих обставинах. Це, безумовно, вкрай важливо, але не охоплює всього комплексу питань. Наприклад, один з останніх документів, що перебуває наразі на стадії розроблення, має назву «Державна програма підтримки сім'ї та відповідального батьківства» [1]. Одразу виникає запитання: «А відповідальність дітей?». Хіба ми не несемо відповідальності за долю наших батьків, коли вони старіють і не можуть самостійно дати собі ради? Допомога людям старшого віку, навіть тим, які проживають у сім'ях, – дуже серйозна проблема. І абсолютно не вирішена в Україні. Точніше, найпоширеніший варіант її вирішення цілковито підтверджує висновки вже згаданого дослідження «ООН-Жінки» [35]: у випадку, коли літнім людям необхідний догляд, хтось із членів родини (і найчастіше – це саме жінка) звільняється з роботи або переходить на неповний робочий день. Як наслідок –

фемінізація бідності, зниження рівня матеріального статку родин, недоотримані пенсії та послуги.

Обмеженим, на наш погляд, є і визначення сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах. До таких сімей належать, відповідно до чинного законодавства насамперед сім'ї, де батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність, малозабезпеченість, безробіття тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім'ї з дітьми, де серед членів сімей є особи з особливими потребами; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, в яких дитина або кілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав. До групи ризику також можуть потрапити сім'ї опікунів чи піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї, в які тимчасово влаштовані діти, котрі залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють.

Складні життєві обставини стосуються не лише сімей із дітьми. До них можуть потрапляти будь-які сім'ї, бо вже згадувалося, що конфігурації сімей в сучасному світі є найрізноманітнішими. У чинному українському законодавстві у визначенні сімей у складних життєвих обставинах немає згадки про сім'ї людей старшого віку, які потребують часткового або постійного піклування; про сім'ї, в яких є важко хвора людина (і це може бути не обов'язково хронічна хвороба, що триває все життя, але й важка хвороба, що є достатньо довготривалою). Не зазначені й сім'ї, які пережили смерть одного зі своїх членів і тимчасово перебувають у складному емоційному та душевному стані, що не дає їм можливості виконувати традиційні функції. І в таких ситуаціях опиняються спроможні та самодостатні сім'ї, яким необхідно допомогти впоратися з проблемами, що повністю змінюють сімейний уклад та ритм життя.

Усі ці приклади засвідчують необхідність гнучких форм організації роботи у сфері сімейної політики.

Ще одним сучасним викликом для неї став процес децентралізації. Так само позначився він і на політиці забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Децентралізація надає чимало повноважень громадам у вирішенні питань свого облаштування. Але в ситуації несформованої гендерної культури, фактичної відсутності гендерної компетенції фахівців від центрального до обласного та місцевого рівнів загострилося нерозуміння важливості й корисності гендерної інтеграції до процесу формування та реалізації сімейної політики. Питання гендерної рівності знов маргіналізуються або відкидаються як такі, що не входять до функціональних повноважень громад. У цьому є серйозна помилка, колізія і навіть порушення законодавства, що визначає повноваження органів місцевої влади.

Сімейна політика сьогодні залишається однією із визначальних, що забезпечує повноцінне функціонування держави та її демократичного розвитку. А реалізація гендерної політики значно посилює ефективність сімейної політики з усіма її позитивними наслідками. За таких підходів питання протиставлення сім'ї та гендеру, *contra* і проти просто зникають як непотрібні.

Таблиця 1. Підходи до формування сучасної сімейної політики

№	Питання	Обґрунтування	Документи та джерела	Кроки для вирішення проблемних питань	Маніпуляції
1.	<p>Важливість формування та реалізації сімейної політики та її зміст</p> <p>Зміст сімейної політики</p>	<p>Державна сімейна політика є важливим інструментом впливу на забезпечення умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення життєвого рівня, укріплення і розвитку соціального інституту сім'ї загалом.</p> <p>Мета державної сімейної політики полягає в забезпеченні сприятливих умов (шляхом підтримки відповідних інституцій та створення (посилення) інфраструктури) для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства.</p> <p>Основними напрямками державної сімейної політики мають бути:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, відтворення людського капіталу, забезпечення суспільної стабільності та прогресу; • сприяння існуванню міцної, економічно спроможної сім'ї на основі сучасних соціально-економічних відносин, кращих національних традицій та впровадження світового досвіду; • пропагування і забезпечення наступності поколінь; • створення умов для повної реалізації економічних, соціальних і демографічних функцій сім'ї, а також прав і свобод усіх членів сім'ї; • вжиття заходів для забезпечення інтересів сімей з дітьми, а також із непрацездатними особами, які потребують нагляду і допомоги, їхньої соціальної підтримки в період соціально-економічної трансформації суспільства; • формування у населення культури планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу; 	<p>Конституція України [16], Сімейний кодекс України [6], ЗУ «Про охорону дитинства» [5]; «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [3]; «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [11]</p>	<p>Розроблення та прийняття Концепції Державної сімейної політики в світлі ЦСР розвитку із врахуванням усього спектру проблем сімей</p> <p>Проведення інформаційних кампаній</p>	<p>Поширення інформації про відсутність державної сімейної політики</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • всебічна соціально-економічна підтримка молодих сімей; • сприяння поширенню сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, профілактика дитячої бездоглядності, жебракування, запобігання правопорушенням; • формування та реалізація державної політики протидії насильству в сім'ї. <p>Разом із тим, немає сучасної Концепції державної сімейної політики. Увага винятково до сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, сімей із дітьми.</p> <p>Зведення політики багато в чому до надання допомоги малозабезпеченим та сім'ям із дітьми</p>	Цілі Сталого Розвитку [23; 29]	При розробленні Концепції Державної сімейної політики використовувати індикатори та завдання ЦСР	Поширення інформації про те, що сучасна європейська інтеграція та виконання міжнародних документів руйнує традиційну українську сім'ю
2.	Сімейна політика і ЦСР	<p>ЦСР закликають до спільних дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету та забезпечити мир і процвітання для всіх людей. ЦСР містять чіткі орієнтири та цільові показники, що всі країни мають запровадити відповідно до своїх пріоритетів і екологічних проблем світу загалом. Низка цілей стосується безпосередньо сімей та сімейної політики.</p> <p>Ціль 3: «Забезпечення здоров'я та просування благополуччя для всіх». Серед іншого, вона говорить про доступ до репродуктивних технологій та планування родини.</p> <p>Ціль 4: «Забезпечення інклюзивної та якісної освіти, просування можливостей навчання впродовж усього життя». У ній вимагається, щоб дівчата не ставали об'єктами раних шлюбів і могли закінчити шкільну освіту.</p> <p>Ціль 5: «Гендерна рівність». Тут ідеться про необхідність ліквідації насильства та інших шкідливих практик, про забезпечення доступу жінок до економічних ресурсів, просування розподілу обов'язків за турботу в сім'ї, що поки що непропорційно лежить на плечах жінок.</p> <p>Ціль 8: «Підтримка сталого, інклюзивного та постійного економічного зростання» потребує впровадження політики підтримки сім'ї для поєднання можливості оплачуваної роботи та сімейних обов'язків</p>			

3.	Багатоманіття типів сімей в сучасному суспільстві	<p>Відповідно до Сімейного кодексу України сім'я створюється на основі таких підстав:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шлюб. 2. Кровне споріднення. 3. Усиновлення. 4. Інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства. <p>Права члена сім'ї має одинока особа.</p> <p>Таким чином в Україні, як і у всьому світі, існує багатоманіття форм сімей.</p> <p>За даними дослідження «ООН-Жінки»:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сім'ї сьогодні не мають однієї стандартизованої форми, так само як не мали її в минулому; • понад третини світових домогосподарств (38 %) є парами з дітьми будь-якого віку; • дві третини домогосподарств у світі мають різні форми, серед яких близько 27 % – т. зв. розширені домогосподарства, які включають дідусів та бабусь, тіток і дядьків; • чимало домогосподарств мають лише одного з батьків. У світі 84 % таких домогосподарств становлять сім'ї з однією мамою; • є сім'ї, які складаються з гетеросексуальних або гомосексуальних пар без дітей; • у старіючих суспільствах також зростає кількість одноосібних домогосподарств 	Сімейний кодекс України, ст. 3 [6]; ККУ [17]	Здійснення національного дослідження «Українська сім'я в світлі ЦСР»	1. Отожнення поняття <i>сім'я</i> із поняттям <i>шлюб</i> , що суперечить і законодавству, і життю. 2. Формування концепту «ідеальної» сім'ї як такої, що складається з чоловіка, дружини та декількох дітей. 3. Ставлення до інших типів сімей як «неправильних», що створює підстави для дискримінації значної частини населення
4.	Інституційний механізм забезпечення сімейної політики	<p>Функція формування та забезпечення сімейної політики, демографічного розвитку покладена на Міністерство соціальної політики України та його підрозділи в регіонах.</p> <p>Разом із тим, необхідним є посилення структури на основі формування сучасної концепції сімейної політики, що б ураховувала потреби та інтереси всіх типів сімей</p>	Положення про Міністерство соціальної політики України (пункти 3, 4, 28, 29, 32, 61, 62, 63, 64, 98) [21]	Посилення Мінісоцполітики, створення в ньому окремого структурного підрозділу з питань сім'ї та сімейної політики та відповідно посилення його вертикалі	ВРЦ пропонує створення окремого міністерства з питань сімейної політики. Така пропозиція є недоцільною, разом із тим, необхідним є посилення Мінісоцполітики та його вертикалі в регіонах

5.	Зв'язок державної політики забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерної політики) та сімейної політики	<p>Підтримка сім'ї, забезпечення рівних можливостей для поєднання професійних і сімейних обов'язків, формування відповідального материнства й батьківства, виховання та поширення культури гендерної рівності, запобігання та протидія насильству, зокрема в сім'ях, є важливими напрямками державної гендерної політики та реалізують міжнародних і національних зобов'язань держави у сфері прав людини. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає основні напрями державної гендерної політики. Вони такі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • недопущення дискримінації за ознакою статі; • застосування позитивних дій; • запобігання та протидія насильству за ознакою статі, зокрема всім проявам насильства щодо жінок; • забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; • забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; • підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства; • виховання та пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері; • захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі 	ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ст. 3 [10]	<p>Намагання певними групами протиставляти політику забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та сімейну політику, поширення неправдивої інформації, що гендерна рівність та гендерна політика спрямовані на руйнування сім'ї.</p> <p>Аргумент, що «руйнує» гендерна рівність, то це патріархатні стосунки в сім'ї, що базувалася на підкореному становищі жінок та дітей</p>
6	Проблеми, з якими стикаються сім'ї	<p>1. Поєднання сімейних та професійних обов'язків. Гармонійне поєднання сімейних та професійних обов'язків, передусім для жінок, є складним питанням. В Україні відсоток зайнятості (оплачуваної праці) жінок і чоловіків – один із найнижчих у Європі. Причому рівень зайнятості жінок майже на 10 % нижчий за рівень зайнятості чоловіків. Наслідок очевидний – бідність населення.</p> <p>2. Нестача інституційної підтримки та закладів для дітей дошкільного віку й молодшого шкільного віку. У наслідок маємо</p>		

	<p>або зростання обсягів вимушеної неоплачуваної праці жінок, або фактичну нестачу послуг для тих, хто їх потребує.</p> <p>3. Гідне життя людей старшого віку та можливість користуватися правами й необхідними соціальними послугами. Із серйозними проблемами в сім'ях стикаються жінки та чоловіки старшого віку. Ці питання є мало дослідженими і на них майже не звертається увага під час формування державних програм та планів, спрямованих на підтримку сімей.</p> <p>4. Домашнє насильство. Насильство руйнує життя особи та підриває функціонування сім'ї. Воно має непропорційний вплив на жінок і є виявом гендерної дискримінації. 137 жінок щоденно вбивають у світі внаслідок домашнього насильства. Так, у 2017 р. 58 % усіх убитих у світі жінок полягли від рук своїх родичів або членів родин.</p> <p>5. Трудова міграція. З одного боку, робота за кордоном дає чималий дохід сім'ям, а з іншого – нерідко має негативний вплив на сімейні стосунки аж до їх руйнування.</p> <p>6. Доступність інфраструктури для людей з інвалідністю та малодоступних груп населення. Чимало скарг можна почути про те, що навколишнє середовище (вулиці, будинки, громадські будівлі, транспорт тощо) непристосоване для сімей із дітьми та малорухливих груп населення, а також не враховує їхні потреби.</p> <p>7. Велика кількість неповних сімей (де дитину виховує одна мама або один тато). Такі сім'ї зазвичай мають нижчий рівень доходу на кожного члена родини, стикаються й з іншими життєвими проблемами. Самотні татусі не мають того обсягу прав, який мають самотні матері.</p> <p>8. Сім'ї в складних життєвих обставинах (сім'ї, де батьки з певних причин не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною; сім'ї з дітьми, де серед членів сім'ї є особи з особливими потребами; сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, в яких дитина або кілька дітей відібрані за рішенням суду від батьків без позбавлення їх батьківських прав). Сім'ї потрапляють</p>			
--	--	--	--	--

			<p>у складні життєві обставини з різних причин як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру.</p> <p>9. Багатодітні сім'ї. Вони стикаються, насамперед, із проблемами економічного гатунку. Але ними коло питань не обмежується.</p> <p>10. Функціонування сімей учасників АТО / ООС, а також загублених та поранених у російсько-українській війні. Окупація РФ Автономної Республіки Крим і частини території Донецької та Луганської областей призводить до чисельних людських і матеріальних втрат, до комплексних проблем у тих, хто повернувся з війни, а також у членів їхніх родин.</p> <p>11. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб. Такі сім'ї потерпають через множинну дискримінацію. Основними питаннями є реалізація прав на житло та зайнятість, інтеграція в життя місцевих громад.</p> <p>12. Залишається невирішеним і питання цивільного партнерства, що стосується громадян із гомосексуальною та гетеросексуальною орієнтацією. Ще у 2015 р. під час ухвалення Національної стратегії у сфері прав людини та підготовки Плану на її виконання було передбачено розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект про реєстровані партнерства для одностатевих і різностатевих пар. Натомість цей пункт і досі не виконаний.</p>	

Таблиця 2. Концепт **СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ** в трактуванні міжнародного та національного законодавства **VS** антигендерних рухів

Сімейна цінність, що позиційована в міжнародних та загальнонаціональних документах	Положення міжнародних та загальнонаціональних документів	Меседжі антигендерних рухів	Альтернативна сімейна цінність
Толерантність, повага до інаковості іншого	<ul style="list-style-type: none"> багатоманітність типів сімей. Сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [7]; недопущення дискримінації за ознакою статі [10] 	<ul style="list-style-type: none"> міцна повноцінна сім'я, що здатна народити, захистити та виховати дітей, – сьогодні один із найважливіших факторів національної безпеки патріотом може бути тільки християнин, а тому геї не можуть бути патріотами; сексменшінам немає місця серед сімейних цінностей; необхідно криміналізувати пропаганду гендерної ідеології 	<p>Інтолерантність</p> <p>Дискримінація за категорією інаковості</p>
Рівність (рівні права, обов'язки, можливості)	<ul style="list-style-type: none"> забезпечення рівних можливостей представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті [10; 29]; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків [10]; ліквідація гендерної нерівності серед шкільних учителів [14; 29]; ліквідація гендерної нерівності у сфері освіти щодо отримання професійно-технічної та вищої освіти за різним фахом, в основі якої лежать гендерні стереотипи про ролі жінок і чоловіків у суспільстві [14; 29]; рівні особисті права чоловіка і дружини, в тому числі право вибору прізвища, професії і заняття [10]; 	<ul style="list-style-type: none"> для чоловіка важливим є статус глави сім'ї, побутовий тил, внутрішньосімейний розподіл праці, доступність сексу. Жінці важливо відчувати себе захищеною, бути господинею в своєму домі, народити дитину 	<p>Нерівність за ознакою статі</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • рівні права подружжя щодо володіння, набуття, управління, користування і розпорядження майном як безплатно, так і за плату [6; 10] • однакові права на одруження [10]; • однакові права на вільний вибір подружжя і на одруження тільки за своєю вільною і повною згодою [10]; • однакові права і обов'язки в період шлюбу і при його розірванні [10] 	<ul style="list-style-type: none"> • намагання підняти в українському законодавстві, нормативно-правових актах дві споконвічно людські статі сотнею вигаданих гендерів протиричить нашій Конституції, християнській моралі та є наступом на традиційні для нашої країни цінності; • виключити з текстів підручників норми і положення про статеve виховання, що ставлять за мету «подолання гендерних стереотипів»; • криміналізувати аборти 	Безальтернативність
<p>Повага до вибору іншого</p>	<ul style="list-style-type: none"> • однакові права і обов'язки чоловіків і жінок як батьків, незалежно від їх сімейного стану, в питаннях, що стосуються їхніх дітей; у всіх випадках інтереси дітей є переважними [6; 10]; • підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства [7; 10]; • спільна відповідальність за ведення господарства та виховання дитини [29]; • однакові права вільно і відповідально вирішувати питання про кількість дітей та проміжки між їх народженнями і мати доступ до інформації, освіти, а також засобів, що дають їм змогу здійснювати це право [10]; • однакові права і обов'язки бути опікунами, піклувальниками, довірительями та усиновителями дітей або здійснювати аналогічні функції, коли вони передбачені національним 	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішньоматкові спіралі та деякі гормональні контрацептиви мають абортивний характер; • екстракорпоральне запліднення та сурогатне материнство – модифікація ДНК людини • спіралі й таблетки – це вбивство дітей! • створити законодавство та центральний орган виконавчої влади для забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні зокрема щодо забезпечення на законодавчому рівні захисту права людини на життя з моменту зачаття до природної смерті, мінімізації кількості абортів, заборони комерційного сурогатного материнства, підвищення розміру одноразової допомоги при народженні дітей, соціальної допомоги на дітей сиріт 	Примусове батьківство
<p>Відповідальне батьківство</p>	<ul style="list-style-type: none"> • однакові права і обов'язки чоловіків і жінок як батьків, незалежно від їх сімейного стану, в питаннях, що стосуються їхніх дітей; у всіх випадках інтереси дітей є переважними [6; 10]; • підтримка сім'ї, формування відповідального материнства та батьківства [7; 10]; • спільна відповідальність за ведення господарства та виховання дитини [29]; • однакові права вільно і відповідально вирішувати питання про кількість дітей та проміжки між їх народженнями і мати доступ до інформації, освіти, а також засобів, що дають їм змогу здійснювати це право [10]; • однакові права і обов'язки бути опікунами, піклувальниками, довірительями та усиновителями дітей або здійснювати аналогічні функції, коли вони передбачені національним 	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішньоматкові спіралі та деякі гормональні контрацептиви мають абортивний характер; • екстракорпоральне запліднення та сурогатне материнство – модифікація ДНК людини • спіралі й таблетки – це вбивство дітей! • створити законодавство та центральний орган виконавчої влади для забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні зокрема щодо забезпечення на законодавчому рівні захисту права людини на життя з моменту зачаття до природної смерті, мінімізації кількості абортів, заборони комерційного сурогатного материнства, підвищення розміру одноразової допомоги при народженні дітей, соціальної допомоги на дітей сиріт 	Примусове батьківство

	законодавством, у всіх випадках інтереси дітей є переважними [10];	<ul style="list-style-type: none"> • доступ до репродуктивних технологій, планування родини [23] • заручення і одруження дитини не мають юридичної сили, і вживається всіх необхідних заходів, зокрема законодавчі, з метою визначення мінімального шлюбного віку та обов'язкової реєстрації шлюбів в актах громадянського стану [10]; • розширити доступ населення до послуг з планування сім'ї та знизити рівень підліткової народжуваності [23; 29] • виховання та пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності в цій сфері [29]; • розширення економічних можливостей жінок [29] • запобігання та протидія насильству за ознакою статі, зокрема всім проявам насильства щодо жінок [10]; • створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат [23; 29]; • знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим [23; 29] 	<ul style="list-style-type: none"> • в Україні нехтують таким традиційним поняттям, як <i>родина</i>, а сімейні цінності часто займають другорядне місце; • щаслива сім'я будується на християнських принципах; • лідери за кількістю весіль і розлучень – Київ, Дніпропетровська та Харківська області; • найрідше оформляють шлюб на Луганщині; • у західній Україні люди з великим трепетом шанують сімейні цінності, аніж в решті регіонів • справжня жінка ніколи не сперечається, не доводить, не намагається керувати ситуацією. І завдання жінки полягає в тому, щоб подбати за чоловікові, і саме тому вона повинна намагатися бути привабливою для нього 	Відповідальне ставлення до створення сім'ї, що зумовлене релігійністю та регіональністю
Розширення можливостей, умови для зростання всіх членів сім'ї			Розширення можливостей, умови для зростання для чоловіків	
Гідність			Традиційні сімейні цінності	

Маніпуляції концептом СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ: міжнародне та національне законодавство VS антигендерні рухи

Сімейні цінності мають бути позиційовані у положеннях національного законодавства. «Мова не тільки про конвенції, що підлягають обов'язковій ратифікації, але й про інші документи – декларації, резолюції, рекомендації. Адже в них йдеться про певні стандарти, що напрацьовані світовою спільнотою для подальшого впровадження позитивних змін на національному та глобальному рівнях» [18, с. 238]. Наведемо сімейні цінності, зафіксовані в національному законодавстві України [6; 7; 10; 29], а також міжнародних документах, ратифікованих Україною [14; 23], порівняємо їх з сімейними цінностями, зафіксованими у меседжах антигендерних рухів (табл. 2).

Отже, маніпуляція концептом СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ має тотальний характер, що зумовлено узагальненістю, генералізованістю його значення, відсутністю загальнодержавного нарративу та його трансляції для різних цільових категорій за різними інформаційними каналами. Крім того, в національній свідомості українців концепт «сім'я» займає ключове місце, тому поняття сімейні цінності потенційно позитивно марковане й переважно сприймається некритично.

Результати дослідження

Пропонуємо окремі результати дослідження нарративів і меседжів антигендерних рухів, що, на нашу думку, підтверджують системність впровадження антигендерної ідеології та її кореляцію з інформаційною агресією РФ.

Аналіз довів, що просування антигендерної ідеології в Україні – стратегічна інформаційна операція, що організована відповідно до класичної форми інформаційної операції. У 2013 р. завершено стратегічну інформаційну операцію з просування антигендерної ідеології в Україні, а в 2017 р. розпочато нову, гранднарратив якої може бути визначений як «Захист сімейних цінностей – викоренення гендерної політики».

Рисунок 1. Етапи інформаційної антигендерної кампанії в Україні

Завершення інформаційної антигендерної операції, 2013 рік

У 2013 р. здійснювалася стратегічна інформаційна операція з недопущення процесу євроінтеграції України, її супроводжувала оперативна інформаційна операція – недопущення прийняття законопроекту № 2342 («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні») та подальшого розширення сфери дії закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [8].

Інформаційна картина: рівень атаки за запитом «сімейні цінності» дорівнювався 7 балам. Були ознаки штучного впливу та наявності інформаційної операції. Кількість українськомовних публікацій (запит *сімейн цінност*) налічувала 2174 одиниць, ймовірно покриття аудиторії, що подивилися публікації, складало 1 млн 512 тис. 288 осіб. Кількість російськомовних публікацій становила 4221 одиницю, ймовірно покриття аудиторії, що переглянули публікації, – 3 млн 169 тис. 428 осіб. Кілька разів на день інформацію щодо сімейних цінностей розміщували 785 джерел (34,9 %).

Відбувалося просування **гранднративу** «Сім'я – найбільша цінність в Україні» на державному рівні, що мало на меті – недопущення процесу євроінтеграції України. **Цілі** просування гранднративу «Сім'я – найбільша цінність в Україні»:

1. Нівелювання європейських цінностей (меседж: у світі чиняться спроби знівелювати цінність сім'ї та викривити правду про неї).

2. Маніпулятивне перевизначення понять *сексуальна орієнтація, нетрадиційна орієнтація, європейські цінності, гендер* як таких, що просувають ідеологію ЛГБТ-спільнот і зумовлюють розпад інституту сім'ї в Україні.

3. Формування образу України як країни, що на відміну від ЄС зберігає традиційні моральні цінності, є останнім оплотом традиційної сім'ї (меседж: *в Європі ці цінності падають, в Україні зберігаються; в ЄС продаються храми, а в Україні храми будуються*).

4. Просування ідеї, що законопроект № 2342 та Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» зумовлюють зневагу до фундаментального права на свободу віросповідання та конституційний принцип відокремлення держави від церкви і релігійних організацій.

5. Формування думки, що законопроект № 2342 та подальше розширення сфери дії Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» – крок до панування фашистської ідеології в Україні.

6. Недопущення прийняття законопроекту № 2342 та подальшого розширення сфери дії Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Етапи розгортання інформаційної операції:

1. Формування гранднративу «Сім'я – найбільша цінність в Україні» розпочалося з маніпулятивного повідомлення УНІАН 2013.01.02 щодо низьких позицій України у рейтингу «The Where-to-be-born Index», що розробила дочірня служба «Economist Intelligence Unit» (EIU) журналу «The Economist». УНІАН було повідомлено, що рейтинг визначається за 11 показниками, серед яких – «прихильність сімейним цінностям». Насправді, у рейтингу «The Where-to-be-born Index» відсутній показник «сімейні цінності», але наявні «гендерна рівність», «корупція в уряді», «політичні свободи», про що УНІАН не повідомляє.

Блок 2

Приклади сюжетів за темою

Україна посіла передостаннє місце у рейтингу країн, найкращих для народження
Нова Ера

Обсяг сюжету: 21. Період: 2013.01.02 16:01 – 2013.01.02 22:37

2. Протягом березня-червня 2013 р. у релігійному дискурсі впроваджується наратив «Захист сімейних цінностей – захист християнських цінностей», агресивність меседжів якого поступово посилюється:

- сімейні цінності – секрет сімейного щастя та шлях подолання сімейних криз;
- сімейні цінності мають впроваджуватися через поєднання світського і духовного;
- застосування терміна *сексуальна орієнтація* в державних документах зумовлює зневагу до фундаментального права на свободу віросповідання та конституційний принцип відокремлення держави від церкви та релігійних організацій;
- прийняття законопроекту № 2342 та подальше розширення сфери дії Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» призведе до примусу державою релігійних організацій працевлаштовувати осіб із нетрадиційною сексуальною орієнтацією;
- проповідь про гріх гомосексуалізму може бути кваліфікована як дискримінація та призвести до обмеження свободи віросповідання;
- в Європі сімейні цінності знищуються, в Україні зберігаються; в ЄС продаються храми, а в Україні храми будуються;
- у світі чиняться спроби знівелювати цінність сім'ї та викривити правду про неї;
- вступ до ЄС призведе до втрати сімейних цінностей.

Блок 3

Приклади сюжетів за темою

Європосадовці назвали главам Церков умови, необхідні для асоціації України та ЄС
Інститут релігійної свободи

Обсяг сюжету: 3. Період: 2013.10.04 19:17 – 2013.10.04 21:47

3. 2013.05.15 Президент України Віктор Янукович у своєму привітанні з нагоди святкування Дня сім'ї закликав берегти сімейні цінності: «*Україна спочатку славилася поважним ставленням до сімейних цінностей, де сім'я є основним носієм моральності, культури, історичної спадкоємності поколінь*». Янукович також наголосив, що цим питанням повинні займатися й органи державної влади всіх рівнів.

Блок 4

Приклади сюжетів за темою

1. Янукович закликав берегти сімейні цінності

NewsVox.com.ua

Обсяг сюжету: 9. Період: 2013.05.15 09:40 – 2013.05.15 13:03

2. Зміцнення інституту сім'ї – завдання регіональної влади

Донецька ОДТРК

Обсяг сюжету: 2. Період: 2013.05.15 14:54 – 2013.05.15 17:41

3. Кабмін візьметься за українські сім'ї

СтрайкUA

Обсяг сюжету: 15. Період: 2013.05.15 11:44 – 2013.05.15 15:47

4. Янукович привітав українців з Днем сім'ї

ICTV Факти

Обсяг сюжету: 1. Період: 2013.05.15 18:12 – 2013.05.15 18:12

4. 2013.05.13-19. «Партія Регіонів» ініціює антифашистські мітинги, найчисельніші з яких відбулися в Києві, Ужгороді, Вінниці, Донецьку, Сімферополі, й мітинги проти законопроекту № 2342. Концепти «фашизм», «європейські цінності», «гендерна рівність» починають сприйматися як споріднені, що призводить до формування меседжів:

- захистимо наших дітей від педофілів;
- будуй сильну сім'ю!
- геть законопроект 2342! Захистимо сім'ю та дітей!
- скажемо фашизму «НІ»;
- в Європу – без фашизму.

Блок 5

Приклади сюжетів за темою

1. «Регіони» збирали «антифашистів» по всій країні, а у Києві боролися із сексменшинами – топ-мітинги тижня 2013.05.20 17:40

Gazeta.ua

2. Ганна Ліщук Народний депутат від фракції Партії регіонів Віталій Журавський зареєстрував законопроект про кримінальну відповідальність за переривання вагітності.

ГолосUA

3. Народні депутати вимагають від Попова заборонити гей-парад в Києві

Корреспондент.net

Обсяг сюжету: 10. Період: 2013.05.20 13:03 – 2013.05.20 17:05

4. «У світі чиняться спроби знівелювати цінність сім'ї та викривити правду про неї ...»

Українська Греко-Католицька Церква

Обсяг сюжету: 2. Період: 2013.05.20 17:05 – 2013.05.20 18:45

5. 2013.15.05. Розгляд законопроекту № 2342 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискредитації в Україні» відкладено Верховною радою з коментарем щодо неготовності суспільства до прийняття цього закону. «Ми хочемо, щоби українське суспільство знало і пам'ятало про традиційні сімейні цінності, про норми суспільної моралі, що в українському суспільстві надзвичайно сильні і міцні, і про християнські цінності, на яких виховувалися наші предки» (коментар І. Мірошниченка народного депутата від фракції «Свобода» виданню *Gazeta*).

Блок 6

Приклади сюжетів за темою

1. «Свободівець» про антидискримінаційний закон: «Він заборонить пропаганду нормального»

Відголос.com

Обсяг сюжету: 1. Період: 2013.05.15 16:04 – 2013.05.15 16:04

2. Парламентарі відклали розгляд законопроектів з питань дискримінації

Громадський простір

Обсяг сюжету: 2. Період: 2013.05.15 11:35 – 2013.05.15 13:02

3. Парламентарі відклали розгляд законопроектів з питань дискримінації *Громадський простір*

6. Мету стратегічної інформоперації з недопущення процесу євроінтеграції України досягнуто. Оскільки законопроект № 2342 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискредитації в Україні» був одним з євроінтеграційних, – таких, що Україна мала ухвалити задля підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом, процес євроінтеграції України свідомо затягувався.

Підготовка до нової антигендерної стратегічної операції (2014-2016 рр.)

Головна **мета** цього етапу – уповільнення процесу євроінтеграції України, маніпулятивне протиставлення європейських і християнських цінностей.

У 2014 р. спостерігається суттєве зниження кількості публікацій на антигендерну тему й рівня інформаційних атак. **Інформаційна картина:** рівень небезпеки щодо впровадження концепту *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ* в різноманітні дискурси – медійний, політичний, соціальний тощо має низьку активність природного характеру (4 бали). Можна зробити висновок, що триває підготовка до нової інформаційної операції. Ці висновки підтверджуються й суттєвим зниженням ймовірного покриття аудиторії, що подивилися публікації (українськомовна аудиторія – 885 тис. 385 осіб, російськомовна – 2 млн 745 тис. 630 осіб) – майже вдвічі менше, ніж у 2013 р., і кількістю публікацій, що висвітлюють питання сімейних цінностей українськомовних – 1 тис. 223, російськомовних – 2 тис. 698 (також майже вдвічі менше, ніж у 2013 р.).

У 2015-2016 рр. відбувається поступове нарощування кількості антигендерних сюжетів і підвищення рівня інформаційних атак. **Інформаційна картина:** рівень небезпеки щодо впровадження концепту «сімейні цінності» досить відчутний (7 балів – 2015 р., 6 балів – 2016 р.). У 2016 р. суттєво зросла кількість публікацій за темою (українськомовні – 2 тис. 371, російськомовні – 3 тис. 729) та ймовірне покриття аудиторії, що переглянули публікації (українськомовна – 3 млн 513 тис. 273 осіб; російськомовна – 1 млн 488 тис. 639 осіб).

Робляться спроби нав'язати антигендерну ідеологію на всіх рівнях державобудівництва із залученням антигендерних НДО, релігійних інституцій, органів системи освіти та державної влади, що демонструється зміною гранднарративів – від узагальненого гранднарративу 2014 р. «*Відновлення держави починається з визнання сімейних цінностей*» до орієнтованих на конкретні зміни в державі – «*Антидискримінаційна поправка до Трудового кодексу України – встановлення в Україні гомодиктатури*» (2015), «*Впровадження навчання сімейним цінностям – нагальне питання системи освіти*» (2016).

Мета просування гранднарративів – впровадження антигендерної ідеології на всіх рівнях державобудівництва із залученням органів системи освіти та державної влади. **Цілі просування цих гранднарративів:**

1. Створення інформаційно-психологічних передумов для просування антигендерної / проросійської ідеології в нову соціально-політичну ситуацію України.

2. Непомітне протягування антигендерних підходів і концептів у законодавчі документи (проект закону № 3442 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)»).

3. Розпалювання ворожнечі в суспільстві на релігійному, гендерному та ідеологічному ґрунті.

4. Формування російськоорієнтованої самоідентифікації молодого покоління України.

5. Залучення до антигендерного пулу, створеного представниками антигендерних НДО, фахівців освітніх і державних інституцій.

6. Спроби долучити державні органи до суб'єктів, відповідальних за впровадження сімейних цінностей.

7. Формування маніпулятивної опозиції «демократична Європа – християнсько-демократична Україна».

Етапи розгортання інформаційної операції:

1. Пробна інформаційно-психологічна акція відбулася в Одесі 2015.07.20, мета якої – вивчення суспільної думки щодо можливості формування інтолерантного ставлення до ЛГБТ-спільнот, а також демонстрація можливого силового впливу на ЛГБТ-спільноти з боку радикальних організацій, зокрема «Правого сектору».

Довідково: 2015.07.20 під двері під двері бара «Лібертін» в Одесі, де збиралися переважно представники ЛГБТ-спільнот, було кинута гранату РГД-5. Постраждалих не було, але неподалік від бару було зроблено надпис «Сімейні цінності – по-перше. “Правий сектор”».

Блок 7

Приклади сюжетів за темою

1. Взрыв в Одессе и след «Правого сектора»

РИА Новости Украина

Обсяг сюжету: 12. Період: 2015.07.20 11:48 – 2015.07.20 19:41

2. Цьогоріч проща у Зарваниці побила всі рекорди (фото)

Місто Тернопіль

Обсяг сюжету: 6. Період: 2015.07.20 12:16 – 2015.07.20 19:21

3. Версии взрыва в одесском гей-клубе: от покушения на убийство до действий «Правого сектора»

Одесская жизнь

Обсяг сюжету: 3. Період: 2015.07.20 13:38 – 2015.07.20 22:41

4. Взрыв бара в центре Одессы связывают с «Правым сектором»

Единая Одесса

Обсяг сюжету: 2. Період: 2015.07.20 12:50 – 2015.07.20 16:06

5. В Одесі жбурнули гранату заради сімейних цінностей

Свідок

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.07.20 23:41 – 2015.07.20 23:41

6. В центре Одессы взорвали гей-бар

«Третий Цифровой» (Одесса)

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.07.20 13:50 – 2015.07.20 13:50

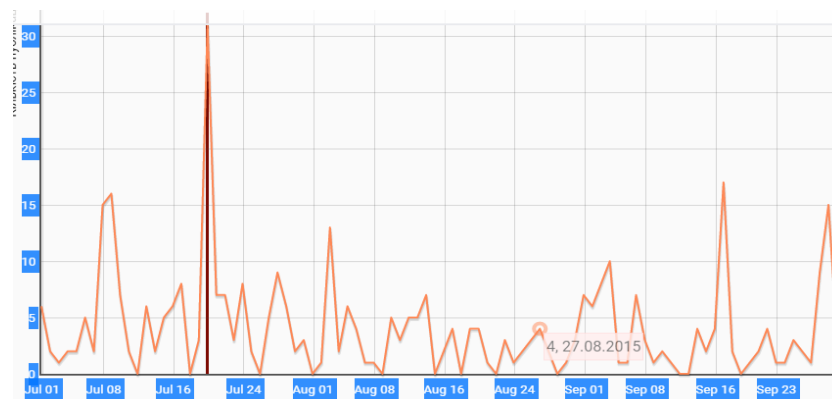
7. У Зарваниці Глава УГКЦ виступив із закликом захистити сімейні цінності українського народу

Католицький Оглядач

Обсяг сюжету: 2. Період: 2015.07.20 03:29 – 2015.07.20 06:39

Інформаційна картина на період липень-вересень 2015 р. зображена на графіку 1. Дата 2015.07.20 відзначена найбільшим сплеском інформаційної активності (42 бали із 100).

2. У вересні-жовтні 2015 р. депутатом законодавчих зборів Санкт-Петербургу Віталієм Мілоновим у російському медіапросторі підіймається дискримінаційна хвиля щодо ЛГБТ-спільнот (рівень інформаційної атаки дорівнює 68 балам із 100 можливих).

Графік 1. Інформаційна картина на період липень-вересень 2015 р. Події в Одесі

Блок 8

Приклади сюжетів за темою

2015.09.02

Мілонов вихваляється, що вигнав всіх геїв з Петербургу

Майже всіх представників ЛГБТ-спільноти Санкт-Петербурга вигнали з міста.

2015.09.29

У Росії створюють міжнародну організацію з експорту «скрепів»

Скандальний депутат законодавчих зборів Санкт-Петербурга Віталій Мілонов хоче спільно із зарубіжними правозахисниками створити міжнародну організацію по боротьбі за права людини в Європі та просуванню традиційних сімейних цінностей «Волонтери свободи».

2015.10.12

Мілонов пропонує не пускати в Росію геїв та лесбіянок

Депутат законодавчих зборів Санкт-Петербурга Віталій Мілонов пропонує закрити в'їзд в Росію керівникам американських рухів ЛГБТ, правозахисникам гей-культури, а також активістам, які виступають проти «традиційних російських сімейних цінностей».

Довідково: Віталій Мілонов – депутат Держдуми від «Єдиної Росії». У 2017 р. йому було заборонено Службою безпеки України в'їзд до України.

В українському медіапросторі починають транслюватися меседжі, схожі на тих, що були запропоновані В. Мілоновим: створення одностатевих «сімейних» пар цілком суперечить цінностям християнським;

- держава має оберігати сімейні цінності та шлюб від зазіхань з боку ЛГБТ;
- утвердження традиційних сімейних і християнських цінностей – єдиний шлях до збереження та розбудови держави;
- Україна (у Мілонова – Росія) досі утримує досить високі позиції із збереження традиційних сімейних цінностей;
- в християнському демократичному суспільстві демократичні цінності застосовуються в тій їх частині, що органічно узгоджується з цінностями християнськими.

А також суто українські меседжі:

- українські цінності є християнсько-демократичними;
- поєднання фундаментальних демократичних цінностей в суспільно-політичному житті із традиційними християнськими цінностями у морально-етичному житті шляхом формулювання християнсько-демократичної моделі розбудови України стане платформою для подальшого розвитку в усіх сферах суспільного та економічного життя.

Блок 9

Приклади сюжетів за темою

1. Разом із заборонаю на дискримінацію в КЗпП закріпили напівкріпосне право – Заборін
Голос Столиці 106 FM Обсяг сюжету:

Період: 2015.11.12 15:14 – 2015.11.12 20:53

2. Юрий РОМАНЕНКО: Скорее всего, рагулизм украинской «элиты» является врожденным

GlavPost.Com

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.11.12 20:18 – 2015.11.12 20:18

3. Архиепископ Мокшицкий: Украина все одолае

Credo

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.11.12 18:42 – 2015.11.12 18:42

4. Депутат Київради від «Свободи» помітив введення в Україні «гомодиктатури»

LikeNews

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.11.12 14:56 – 2015.11.12 14:56

5. У новій редакції Конституції – «нічого святого»

DsNews

Обсяг сюжету: 1. Період: 2015.07.20 18:56 – 2015.07.20 18:56

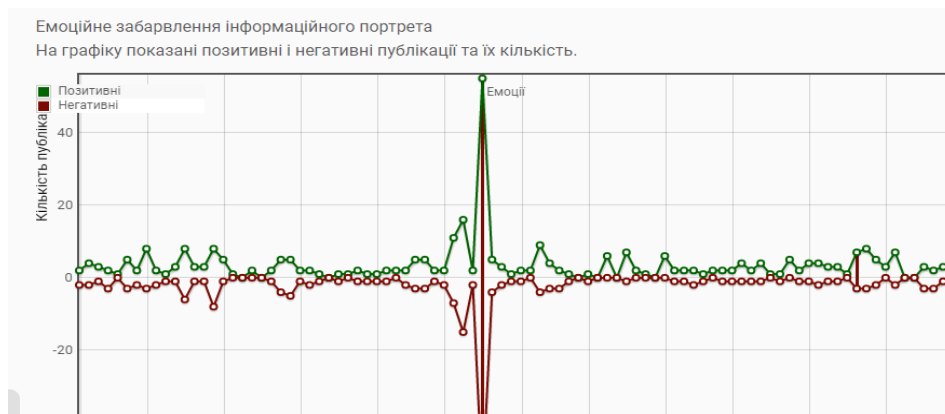
Таким чином, у медіапростір України повертається меседж **«вступ до ЄС призведе до втрати сімейних цінностей»**, що переформатовується таким чином: *«прийняття антидискримінаційної поправки до Трудового кодексу України призведе до втрати сімейних цінностей»*.

3. Робляться спроби обґрунтувати християнсько-демократичну модель розбудови України (меседж: *в християнському демократичному суспільстві демократичні цінності застосовуються в тій їх частині, що органічно узгоджується з цінностями християнськими*) й таким чином надати ще один аргумент на користь гранднаративу *«Антидискримінаційна поправка до Трудового кодексу України – встановлення в Україні гомодиктатури»*.

4. Найвищий рівень інформаційних атак (ІО = 79), зафіксований під час обговорення проєкту закону № 3442 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)» (2015.11.09.-2015.11.12). Емоційне забарвлення ситуації представлена на графіку 2.

- антидискримінаційна поправка до Трудового кодексу України – «гей-поправка», «ЛГБТ-поправка»;

- антидискримінаційна поправка є маніпуляцією, відволікає увагу від основного питання – новий Трудовий кодекс перетворює працюючу людину фактично в напівкріпака;

Графік 2. Емоційне забарвлення ситуації щодо обговорення проєкту закону № 3442

- антидискримінаційна поправка до Трудового кодексу України – рагулізм;
- «гомодиктатура» – це коли людям, які відстоюють традиційні сімейні цінності, забороняється публічно заявляти про свою позицію;
- представників нетрадиційних орієнтацій стимулюють ображати віруючих, ображати церкви, конфесії.

5. Здійснюються спроби реанімації курсу за вибором / факультативу «Сімейні цінності», повторна його рекомендація для впровадження у систему навчання 8-9 класів середньої школи.

Блок 10

Історія впровадження антигендерної навчальної програми та посібника «Сімейні цінності»

У 2012 р. Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти розроблений проєкт Концепції сімейного виховання дітей і молоді в системі освіти України «Щаслива родина» (протокол Вченої ради Інституту від 14.11.2012 р. № 9). У 2013 році МОН України було рекомендовано в закладах освіти впроваджувати «програми підготовки молоді до створення сім'ї як осередку взаємин, що ґрунтуються на засадах культурних норм і цінностей, формування відповідального батьківства і надіслало для впровадження курс за вибором / факультатив «Сімейні цінності»» (лист від 02.04.13 № 1/9-235). У цьому ж році Науково-методичною радою з питань освіти МОН України (лист МОН України № 14.1/12-Г-166 від 15.05.2013 р.) схвалено навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (35 годин) (для педагогічних працівників) «Сімейні цінності» (Прит, В. І., Тесленко, С. І., Охрименко, З. В., Корецька, Л. В. Івано-Франківськ: НАІР, 2013. 196 с.).

Посібник повторно у 2016 р. рекомендований до видання як органами державної влади (МОН України; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України), провідним науково-освітнім закладом України (Інститут проблем виховання НАПН), так й деструктивною антигендерною міжнародною громадською організацією «Рада сімей України».

Посібник містить сексистські положення щодо сімейних взаємовідношень, зокрема: «сьогодні у нас суспільство «мужніх жінок» і «жіночих чоловіків»; «для чоловіка важливим є статус глави сім'ї, побутовий тил, внутрішньосімейний розподіл праці, доступність сексу. Жінці важливо відчувати себе захищеною, бути господинею в своєму домі, народити дитину»; «справжня жінка ніколи не сперечається, не доводить, не намагається керувати ситуацією. І завдання жінки полягає в тому, щоб подобатися чоловікові, і саме тому вона повинна намагатися бути привабливою для нього», «справжня жінка ніколи не сперечається, не доводить, не намагається керувати ситуацією, оскільки знає, що все в світі створено для неї, для реалізації її бажань і мрій».

Формальне підвищення наукового статусу посібника відбулося рахунком включення до авторського складу кандидата педагогічних наук З. В. Охрименко, співробітниця Національної академії педагогічних наук та Л. В. Корецької, директорки Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, також позитивні рецензії надані – В. Г. Панком, доктором психологічних наук, професором, директором Українського науково-методичного центру практичної психології і – співробітницею Національної академії педагогічних наук.

Поза увагою МОН України залишився факт причетності двох авторів до проросійської діяльності: Л. В. Корецька – членкиня проросійської політичної партії «Наш край» (послідовниця «Партії Регіонів»); В. І. Пріт за першою – інженер-будівельник (Запорізька державна інженерна академія), за другою – психолог (**Російський державний соціальний університет**, 2013 р.), голова правління антигендерної Міжнародної громадської організації «Рада сімей України».

Показовим є близькість формулювань у листах МОН України 2013 і 2016 рр. щодо впровадження курсу «Сімейні цінності» у систему середньої освіти. *«Відродити в сімейному житті численні народні звичаї, котрі становлять серцевину сімейно-побутової культури і мають потужний виховний потенціал, – одне з найважливіших і невідкладних завдань батьків, педагогів, усієї громадськості»* (лист МОН України від 08.07.2013, № 1/9-480) – *«МОН рекомендує у навчальних закладах продовжувати впровадження програми формування сімейних цінностей, сформованих на основі національно-культурної спадщини українського суспільства»* (Лист МОН від 21.10.16, № 1/9-562). *«Міністерство рекомендує в навчальних закладах впроваджувати програми підготовки молоді до створення сім'ї як осередку взаємин, що ґрунтуються на засадах культурних норм і цінностей, формування відповідального батьківства і надіслало для впровадження курс за вибором / факультатив "Сімейні цінності"»* (лист МОН України від 08.07.2013, № 1/9-480) – *«... запровадження курсу «Сімейні цінності» сприятиме продуктивності і якості виховної роботи у школах, яку проводять класні керівники, психологи, соціальні педагоги. А також сприятиме формуванню відповідального батьківства у молоді»* (Лист МОН від 21.10.16, № 1/9-562).

Блок 11

Приклади сюжетів за темою

1. Міносвіти відправляє курс «Сімейні цінності» на повторний розгляд

Українська правда

Обсяг сюжету: 44. Період: 2016.11.01 00:04 – 2016.11.01 17:17

2. У школах вивчатимуть сімейні цінності

ПравдаТУТ

Обсяг сюжету: 8. Період: 2016.11.01 11:00 – 2016.11.01 23:31

3. Міносвіти відреагувало на скандальний шкільний підручник «Сімейні цінності»

7 днів Ужгородськи

Обсяг сюжету: 2. Період: 2016.11.01 10:06 – 2016.11.01 13:08

4. Міністерство освіти перевірить усі шкільні методички

20 хвилин

Обсяг сюжету: 1. Період: 2016.11.01 18:31 – 2016.11.01 18:31

5. Українських школярів не будуть навчати «сімейних цінностей»

Одночасно в РФ впроваджується гранднатив «Сімейні цінності – шлях до захисту ідентичності російського народу» (новина від 2016.11.01, 09:33).

Блок 12

Путін розродився жахливою розповіддю про хлопчика в ЄС

У мережі з'явилося відео президента Росії Володимира Путіна, який виступив на підтримку закону про російську націю та розповів історію про зґвалтованого в Європі хлопчика Так, за словами Путіна, в одній з європейських країн суд нібито виправдав мігранта, який зґвалтував хлопчика, оскільки той не знав мови країни перебування і тому не зрозумів, що хлопчик заперечує. Відео з уривком виступу президента Росії на Раді з питань міжнаціональних відносин Росії опубліковано в ютубі, передає Derou.ua. «Це результат розмивання традиційних сімейних цінностей», – підсумував Путін. За даними російських ЗМІ, на Росії навіть запропонували створити нову структуру для захисту ідентичності російського народу (Derou 2016.11.01 09:33)

Наратив РФ впроваджує меседжі, що були активними в Україні у 2013 р.:

- на Заході відбувається розмивання сімейних цінностей;
- розмивання сімейних цінностей – причина криміналізації країн Заходу;
- необхідно створити нову структуру для захисту ідентичності російського народу.

7. У цей же день, 2016.11.01, «Українська Православна Церква МП» видає «Вітальний адрес Предстоятеля УПЦ учасникам Всеукраїнської конференції єпархіальних відділів у справах сім'ї». Меседжі «Вітального адресу» співпадають із меседжами промови Путіна:

- у сучасному світі відбувається підміна істинної християнської моделі сім'ї іншою, яка спонукає молодь шукати у шлюбі отримання порочних задовольень;
- наслідком розмивання поняття *сімейні цінності* є масові розлучення, сирітство, неповага до батьків, аборти, сурогатне материнство та аморальний спосіб життя членів сім'ї;
- підтримка духовно-морального стану української родини – пріоритетне завдання діяльності Української Православної Церкви з утвердження інституту сім'ї в Україні.

У період 2015-2016 рр. на рівні держави було здобуто низку перемог щодо попередження антигендерної ідеології в Україні:

1. 2015.11.12. – прийнято проєкт закону № 3442 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)», а саме внесено поправку «Заборається будь-яка дискримінація у сфер праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, тендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ / СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або

надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання» [9].

Цей крок став можливим рахунком системного впровадження за всіма інформаційними каналами для різних цільових аудиторій незмінних меседжів:

- українці мають подорожувати без віз;
- доля безвізового режиму залежить від голосування антидискримінаційних законів,
- кожен з представників влади повинен зробити все, щоб не тільки у них, але і у кожного українця була можливість безвізового режиму;
- вісім країн ЄС вимагають від України прийняти норми, що забороняють дискримінацію людей за ознакою сексуальної орієнтації;
- антидискримінаційна норма в Трудовому кодексі не чіпатиме питання сім'ї і шлюбу;
- прийняттям антидискримінаційної поправки до Трудового кодексу України, держава «виривається із радянського минулого»;
- поняття *сексуальна орієнтація* жодним чином не загрожує сімейним цінностям в Україні;
- поправка про недопущення дискримінації у Трудовому кодексі свідчить про принципи рівності в державі.

2. 2016.10.31 МОН України було скасовано схвальний гриф посібника «Сімейні цінності».

Завдяки активному спротиву громадськості, а також ГО «Батьківський контроль», було сформовано асиметричний **гранднратив** «Необхідні системні рішення для виявлення і подолання дискримінаційних норм у навчально-методичній забезпеченні середньої освіти». У період 21-30 жовтня 2016 р. рівень індексу атаки на запит «сімейні цінності» сягав 8 балів, що є свідченням активного спротиву громадянського суспільству запровадженню сексистського курсу у систему середньої освіти. Зафіксовані такі меседжі:

- сімейні цінності не мають заперечувати гендерній рівності чоловіків та жінок;
- потрібно підвищити персональну відповідальність експертів та рецензентів;
- позитивні висновки до навчальних програм, факультативних курсів та навчально-методичної літератури;
- замість курсу «Сімейні цінності» запровадити у школі «курс критичного мислення»;
- курс «Сімейні цінності», запропонований МОН України – Домострой;
- всередині МОН необхідна реформа щодо підготовки видань для школи.

Результати етапу створення інформаційного плацдарму та перегрупування сил (2017 р.-03.2018 р.)

У цей період відбувається поступове створення опозиції («кола своїх») до європейського вектору розвитку України. Формується інформаційний плацдарм для впровадження **гранднративу** «Прихильники традиційних сімейних цінностей проти європейського вектору розвитку України».

Інформаційна картина: рівень небезпеки щодо впровадження концепту **СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ** досить відчутний (7 балів). Кількість українськомовних публікацій

за темою становить 2546 одиниць, російськомовних – 3981; ймовірне покриття аудиторії, що подивилися українськомовні публікації – 1 млн 942 тис. 571 особа; російськомовні – 1 млн 174 тис. 167 осіб.

Мета просування гранднаративу *«Прихильники традиційних сімейних цінностей проти європейського вектору розвитку України»* – формування опозиції («кола своїх») до європейського вектору розвитку України. **Цілі** його просування:

1. Створення інформаційно-психологічних передумов для просування проросійської ідеології в інформаційний простір України.
2. Опосередкована протидія впровадженню європейських цінностей та входження України до Асоціації «Україна-ЄС».
3. Протиставлення регіонів України за фактом ставлення до сімейних цінностей.

Етапи розгортання інформаційної операції:

1. Про системність впровадження гранднаративу *«Прихильники традиційних сімейних цінностей проти європейського вектору розвитку України»* свідчить реакція антигендерних сил на будь-яку подію в країні, що може бути використана для просування необхідних наративів і меседжів зокрема:

- 2017.03.03 у Києві під Верховною Радою України відбувся нечисленний мітинг «секс-працівниць» із вимогами скасувати штрафи за проституцію. Одночасно проходив також нечисленний мітинг студентів, які вимагали не скасовувати статтю адміністративного кодексу за заняття проституцією. Серед гасел були такі: «Студенти проти проституції», «Правозахисники проти проституції», «Збережемо сімейні цінності». Трансформація повідомлення про подію була показовою, відбувалося зміщення акцентів у тлумаченні події: від *«У Києві відбувся мітинг секс-робітниць»* до *«Під Верховною Радою молодь вимагає не допустити пом'якшення законодавства»*;

- одночасно формується протиставлення за відношенням до сімейних цінностей різних регіонів України та вибудовується наратив *«Регіони України відрізняються за відношенням до сімейних цінностей»*. Для формування цього наративу залучаються співробітники державних інституцій, експерти (*«Українці стали рідше одружуватися і частіше розлучатися»* – коментарі психологині Лілії Вороніної, наданих Мін'юсту щодо укладення актів цивільного стану, портал «Рідна країна», 2017.02.02). Меседжі:

- ✓ лідери за кількістю весіль і розлучень – Київ, Дніпропетровська та Харківська області;

- ✓ найрідше оформляють шлюб на Луганщині;

- ✓ у заході України люди з великим трепетом шанують сімейні цінності.

2. Наратив *«Церква і громадянське суспільство – партнери у боротьбі за сімейні цінності»* зберігає актуальність. Так, оприлюднюються дані зустрічі Новоград-Волинського осередку ГО «Батьківський комітет» під керівництвом прот. Сергія Матвійчука (пресслужба Новоград-Волинського округу). Просуваються меседжі:

- ✓ аборти – дітовбивство;

- ✓ внутрішньоматкові спіралі та деякі гормональні контрацептиви є абортивними засобами;

- ✓ екстракорпоральне запліднення та сурогатне материнство – модифікація ДНК людини.

2. Здійснюється опосередкована протидія впровадженню європейських цінностей та входженню України до Асоціації «Україна-ЄС», зокрема Марш за сімейні цінності та заборону абортів був оголошений в Івано-Франківську через кілька годин після повідомлення про те, що Рада міністрів ЄС затвердила законодавчу ініціативу надати «безвіз» для громадян України.

Блок 13

Приклади сюжетів за темою

1. Секретар РБНО підтримав Івано-Франківську облраду за рішення проти пропаганди збочень

Блиц-інфо

Обсяг сюжету: 14. Період: 2018.12.12 07:36 – 2018.12.12 17:06

2. Всеукраїнська Рада Церков виступає за євроінтеграцію без гендерної ідеології

Credo

Обсяг сюжету: 10. Період: 2018.12.12 00:17 – 2018.12.12 18:24

3. «Аналогія з комуністичним минулим»: Турчинов порівняв ЛГБТ-рух з «руським миром»

Телеканал новин «24»

Обсяг сюжету: 3. Період: 2018.12.12 19:40 – 2018.12.12 23:45

4. Стратегічна сесія «Стратегія гендерної рівності Ради Європи 2018-2023 в Україні»

Асоціація міст України

Обсяг сюжету: 1. Період: 2018.12.12 12:09 – 2018.12.12 12:09

Результати етапу виведення з рівноваги (03.2018-03.2019)

03.2018-10.2018 – період інформаційної агресії, що роздмухувалася представниками різних страт України (політичної, релігійної, освітньої, громадської тощо), які активно протистояли європейському вектору розвитку України. Для формування «кола своїх» противників європейського вектору розвитку України як ключовий було обрано концепт *СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ*, впроваджувався гранднарратив *«Гендерна політика – загроза національній безпеці»*.

Інформаційна картина: Насичене інформаційне поле свідчить про актуальність теми та наявність резонансних подій (рівень атаки – 4 бали). Кількість українськомовних публікацій за темою становить 3916 одиниць, російськомовних – 4343 одиниці; ймовірне покриття аудиторії, що переглянули українськомовні публікації – 1 млн 320 тис. 541 особа, російськомовні – 1 млн 104 тис. 132 особи.

Мета просування гранднарративу *«Гендерна політика – загроза національній безпеці»* – впровадження антигендерної ідеології в систему національної безпеки України. **Цілі** його просування: 1. Створення інформаційно-психологічних передумов для просування проросійської ідеології в інформаційний простір України. 2. Відкрита протидія впровадженню європейських цінностей та входження України до Асоціації «Україна-ЄС». 3. Недопущення ратифікації Стамбульської конвенції проти гендерно зумовленого насильства.

Етапи розгортання інформаційної операції:

1. Відкрито негативну антигендерну риторичку було розпочато петицією № 22/042484-еп «Про заборону пропаганди гомосексуалізму».

Блок 14

Хронологія просування маніпулятивної петиції № 22/042484-еп «Про заборону пропаганди гомосексуалізму»

Петиція № 41/001462-18еп була подана від імені Танцюри Віктора Зіновійовича до Верховної Ради і Кабінету Міністрів України 29.01.2018 р (URL: <https://petition.kmu.gov.ua/kmu/Petition/View/1462>), дата початку збору підписів – 29 січня 2018 р. Петиція базувалася на маніпулятивному перевизначенні Плану дій щодо реалізації Національної стратегії в сфері прав людини на період до 2020 року (від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.). Петицію було знято з сайту Президента України, з формулюванням, що її положення містять «заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини». 18 травня 2018 року надіслано депутатський запит Вілкула Олександра Юрійовича, член партії «Опозиційний блок» (раніше – член «Партії Регіонів») щодо реагування на петицію Кабінету Міністрів України. Зворотню відповідь було підготовлено сумісно Міністерством соціальної політики, Міністерством інформаційної політики, Міністерством освіти і науки, Міністерством юстиції на доручення Прем'єр-міністра України В. Гросьмана від 30.05.2018, № 20922/1/1/18, згідно з якою ідеї гендерної паритетності, просвітницька діяльність у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у суспільстві залишаються незмінними.

Положення Петиції були сформульовані із застосуванням сугестивних технік впливу.

Таблиця 3. Сугестивні техніки впливу, використані в петиції № 22/042484-еп «Про заборону пропаганди гомосексуалізму»

Положення петиції № 22/042484-еп «Про заборону пропаганди гомосексуалізму»	Положення Плану дій щодо реалізації Національної стратегії в сфері прав людини на період до 2020 року [26]	Техніки маніпуляції, використані в петиції
Зміни в системі освіти. Дітей будуть навчати, що одностатевий спосіб життя – це норма (стаття 102, пункт 3).	<p>102. Здійснення комплексних заходів щодо подолання гендерної дискримінації, зокрема гендерних стереотипів.</p> <p>п. 3. Включення компонента, спрямованого на поширення гендерних знань та подолання гендерних стереотипів, у систему освіти.</p> <p>Індикатор досягнення: обізнаності населення щодо гендерної рівності, інформування про вимоги гендерного законодавства, подолання гендерних стереотипів</p>	Поняття <i>гендер</i> підмінюється поняттям <i>одностатевий спосіб життя</i>
Використання засобів масової інформації для пропаганди гомосексуалізму (стаття 102, пункт 4).	<p>п. 4 організація та проведення освітньо-просвітницьких заходів (зокрема із залученням засобів масової інформації) спрямованих на поширення гендерних знань та подолання гендерних стереотипів.</p> <p>Індикатор досягнення: підвищено рівень правової</p>	Поняття <i>освітньо-просвітницькі заходи</i> підмінюється поняттям <i>пропаганда, гендерні знання</i> – поняттям гомосексуалізм

	обізнаності населення щодо гендерної рівності, інформування про вимоги гендерного законодавства України, подолання гендерних стереотипів	
Легалізація цивільного партнерства для одностатевих пар (стаття 105, пункт 6).	<p>105. Забезпечення комплексності та узгодженості законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації, упровадження відповідних та своєчасних позитивних дій на національному та місцевому рівні у сфері запобігання та протидії дискримінації, забезпечення ефективного та своєчасного реагування держави на нові виклики.</p> <p>п. 6. Розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про легалізацію в Україні зареєстрованого цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим у випадку непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера</p>	Трактування п. 6 значно звужено; навмисно виключено пункти: а) цивільного партнерства для різностатевих і одностатевих пар – акцент зроблено на категорії «одностатеві пари»; б) з урахуванням майнових і немайнових прав, зокрема володіння та наслідування майна, утримання одного партнера іншим у випадку непрацездатності, конституційного права несвідчення проти свого партнера – замовчується мета легалізації
Дозвіл трансгендерам усиновлювати дітей (стаття 105, пункт 7).	<p>п. 7. Внесення до наказу МОЗ від 20.08.2008 р. № 479 змін стосовно усунення дискримінаційних заборон щодо усиновлення дітей, зокрема ВІЛ-позитивними людьми, людьми з інвалідністю та трансгендерними людьми.</p> <p>Зміни до Наказу МОЗ від 20.08.2008 р., № 79 IV квартал 2016 р.</p>	Звуження категорії всиновлювачів
Надання права бути донорами крові проституткам, гомосексуалістам, наркоманам (стаття 105, пункт 11).	<p>п. 11. Внесення змін до переліку захворювань, протипоказань до донорства і форм ризикованої поведінки, додатка 3 до Порядку медичного обстеження донорів крові та (або) її компонентів, затвердженого наказом МОЗ від 01.08.2005 р., № 385 «Про інфекційну безпеку донорської крові та її компонентів», зокрема вилучення п. 1.3 – карантинізації не підлягає плазма, отримана від донорів аутологічної крові та її компонентів</p>	<p>Повне викривлення змісту ст. 105 п. 11.</p> <p>Автори петиції маніпулюють терміном <i>аутологічна кров</i>, розраховуючи на незнання більшістю громадян цього терміна.</p> <p>Аутологічна кров – кров та її компоненти, заготовлені від окремої особи та призначені винятково для аутологічної трансфузії особі від якої вони були попередньо заготовлені</p>

Петиція № 41/001462-18еп – формальний привід для формування резонансної події з її наступним переростанням у новий етап стратегічної інформаційної операції. На це вказують і часові параметри: План дій щодо реалізації Національної стратегії в сфері прав людини на період до 2020 р. (№ 1393-р.) [26] був прийнятий 23 листопада 2015 р., а Петиція подана три роки поспіль – у 2018 р. Активну участь у розповсюдженні сюжетів щодо Петиції № 41/001462-18еп брали російських медіа («Русский пульс», Портал «Credo.Ru» – російський інформаційно-аналітичний портал про релігію в РФ, має українську та англійську версії; РІА «Новости Украина» тощо).

2. Опозиція поглядів щодо гендерної рівності повною мірою проявилася в період проведення і підготовки Маршу рівності (травень-липень 2018 р.). За цей період за запитом «Марш рівності» знайдено 3 тис. 863 публікацій, 921 з яких були оприлюднені 17.06 – у день проведення Маршу рівності.

Протистояння проєвропейських сил і антигендерних організацій повною мірою проявилася 2018.06.09. У цей день в інформаційному полі прослідковувався конфлікт Європарламент – УПЦ (МП), кожна із сторін якого зверталася з протилежними меседжами до Президента України (підтримати Марш рівності, взяти в ньому участь – не допустити / зірвати Марш рівності).

Етап широкомасштабного інформаційного пресингу, 10.2018-03.2019, було активовано з зверненням до парламенту, Кабінету міністрів, Президента та Ради нацбезпеки депутатів Івано-Франківської обласної ради, де серед іншого були заклики не допустити легалізації цивільних партнерств, вилучити із законодавства слова «гендерна ідентичність» й «сексуальна орієнтація» та ухвалити закон «про заборону пропаганди гомосексуалізму», заборонити марші рівності тощо. Звернення було опубліковано 07.10.2018 р. у день відкриття II Українського жіночого конгресу, на якому виступив Президент України на підтримку ратифікації Стамбульської конвенції проти гендерно зумовленого насильства.

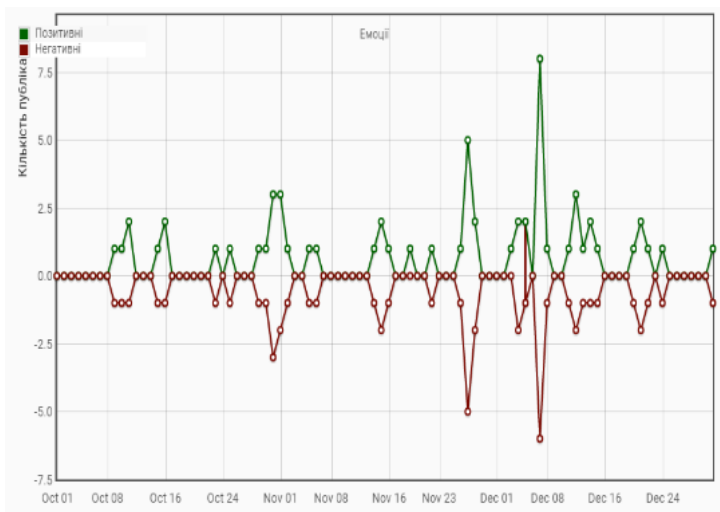
Таблиця 4. Опозиційність сюжетів щодо проведення Маршу рівності, 2018.06.09.

Тема сюжету	Кількість	Інформаційні джерела
"Визнайте свої гріхи": у Києві противник ЛГБТ хотів зірвати прес-конференцію щодо Маршу рівності	42	Український кризовий медіа-центр Українські національні новини DailyUA Главком УНІАН UA1.com.ua Телеканал новин "24" Громадське радіо Humanrights.org.ua Обозреватель
Євродепутати закликали Петра Порошенка підтримати марш рівності в Києві - Олігарх	8	Галінфо УСБН Суми УСБН Івано-Франківськ УСБН Житомир УСБН Вінниця УСБН Одеса УСБН Черкаси
УПЦ МП просить столичних чиновників не допустити проведення Маршу рівності	5	УНІАН Телеканал новин "24" UkrainianNews.com Обозреватель
У Європарламенті закликали владу України вийти на Марш рівності	3	TCH.ua Buz.org.ua
Предстоятель УПЦ закликав владу не допустити проведення "Маршу рівності"	2	Спілка православних журналістів

Про запланованість і системність етапу широкомасштабного інформаційного пресингу свідчать такі показники:

а) єдиний текст звернення до парламенту, Кабінету міністрів, Президента та Ради національної безпеки від депутатів різних ОДА – Івано-Франківської, Рівненської, Чернівецької, Сумської та інших, що був розміщений на ресурсі <https://orada.if.ua/decision/про-звернення-обласної-ради-щодо-зах> і в теперішній час не є активним;

б) інформаційна картина щодо запиту «звернення щодо захисту інституції сім'ї» у період жовтень-грудень 2018 р. представлена графіком системних ритмічних публікацій (раз на тиждень), максимальний резонанс яких припадає на 7-8.11.2018 р. (II Український жіночий конгрес, заява Президента щодо необхідності ратифікувати Стамбульську конвенцію).

Графік 3. Інформаційна картина емоційного забарвлення щодо запиту «звернення щодо захисту інституції сім'ї»

в) інформаційні хвилі розпочиналися з місцевих інформресурсів Івано-Франківська – «Бліц-інфо», «Kurs.if.ua», потім розповсюджувалися республіканськими медіа – традиційна технологія формування веб-хвилі.

1. У січні-березні 2019 р. продовжувався етап широкомасштабного інформаційного пресингу щодо захисту «сімейних цінностей» та проти ратифікації Стамбульської конвенції й впровадження гендерної політики.

Спостерігається паралельне існування тотожних наративів «Гендерна політика – загроза національній безпеці» та «Міцна сім'я – основа національної безпеки», оформлення яких відбулося в резолюції IV Всеукраїнського форуму сім'ї [24]. У межах резолюції зроблено узагальнення вимог антигендерних рухів, що формувалися протягом 2014-2019 рр., зокрема:

- забезпечити захист сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні;
- створити законодавство та центральний орган виконавчої влади для забезпечення захисту сімейних цінностей та інституту сім'ї в Україні зокрема щодо забезпечення на законодавчому рівні захисту права людини на життя з моменту зачаття до природної смерті, мінімізації кількості абортів, заборони комерційного сурогатного материнства, підвищення розміру одноразової допомоги при народженні дітей, соціальної допомоги на дітей сиріт;

- запровадити посаду Урядового уповноваженого з питань сім'ї, ліквідувати посаду Уповноваженого з питань гендерної політики як такої, що суперечить Конституції України збереженню інституту сім'ї та засадничим цінностям українського народу;

- припинити спроби ратифікувати Стамбульську конвенцію та інші документи, що містять антинаукові та ідеологічні штампи,

- вилучити терміни *сексуальна орієнтація*, та похідні від терміну *гендер* із законодавчих нормативних актів застосовуючи термін *стать*.

Результати етапу вирівнювання ситуації (04.2019-03.2020)

Інформаційна картина. У цей період відбувається зменшення кількості публікацій за запитом «сімейні цінності». Кількість українськомовних публікацій за темою становить 1 тис. 494 одиниці, російськомовних – 3 тис. 252 одиниць; ймовірне покриття аудиторії, що переглянула українськомовні публікації – 772 тис. 002 особи, російськомовні – 1 млн 185 тис. 617 осіб. Насичене інформаційне поле свідчить про актуальність теми й наявність резонансних подій (рівень атаки в українськомовному інтернеті – 5 балів), а рівень небезпеки є дуже відчутним (рівень атаки в російськомовному інтернеті – 6 балів).

Як й у 2013 р., зростає кількість російськомовних сюжетів за запитом «сімейні цінності».

У 2019 р. відбувається заміна гранднративу «Прихильники традиційних сімейних цінностей проти європейського вектору розвитку України» на «Захист сімейних цінностей – викоренення гендерної політики».

Мета зміни гранднративів – адаптування до нових соціально-політичних умов і перехід до нового етапу інформаційної операції – «Захист сімейних цінностей – викоренення гендерної політики». **Цілі** їх просування:

1. Відкрита протидія впровадженню європейських цінностей та входженню України до Асоціації «Україна-ЄС».

2. Намагання залучити нову адміністрацію Президента як актора до антигендерного нарративу «Суспільство, держава, церква і бізнес – партнери у боротьбі за сімейні цінності».

3. Просування нарративу «Гендерна рівність – загроза національній безпеці».

4. Відкрите протистояння просування гендерної політики в Україні.

5. Недопущення ратифікації Стамбульської конвенції проти гендерно зумовленого насильства.

Квітень-вересень 2019 р., може бути схарактеризований як **етап адаптації до нової соціально-політичної ситуації**: традиційно відбулися дві події – «Хо́да в підтримку сімейних цінностей» під час святкування Міжнародного дня сім'ї (2019.05.15) та Марш рівності у Києві (2019.06.23) і Харкові (2019.09.15).

У вересні 2019 р. почалося **нарощування потенціалу масового впливу**. У Петиції до президента Володимира Зеленського «Про захист християнських цінностей – основ стабільності, розвитку та процвітання України» визначені ключові меседжі антигендерних сил:

- не використовувати поняття *гендер*, *сексуальна орієнтація*, *гендерна ідентичність* у Конституції України та жодних інших законодавчих формулюваннях;

- не ратифікувати в Україні Стамбульську конвенцію;

- скасувати запроваджену Стратегію упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір-2021», що нехтує правом батьків на виховання власних дітей згідно з їхніми світоглядними переконаннями та впливати на освітній процес;

- припинити здійснення антидискримінаційної експертизи навчальної літератури, результати якої на практиці засвідчили зневагу до основоположних цінностей українського народу.

Блок 15

Приклади сюжетів за темою

1. Нам треба ментально звільнитися від «руки Москви» – глава УГКЦ Святослав
2019.12.26 15:26

Релігія в Україні

2. Сутички після ЛГБТ-прайду в Харкові: постраждало двоє поліцейських, затримано 17 осіб. 2019.09.15 22:03

Еспресо TV

3. Учасників «Харків прайду» намагалися закидати яйцями через кордон поліції
2019.09.15 23:39

Спілка православних журналістів

4. Києвпрайд-2019: в сети появилось видео нападения на колонну марша равенства
2019.06.23 16:08

Народна Правда

5. Прихильники традиційних цінностей влаштують урочисту ходу по Соборній
2019.05.29 15:52

Кременчуг Today

6. Петиція до Зеленського про заборону поняття гендер набрала 25 тис. голосів
Гордон

Обсяг сюжету: 1. Період: 2019.12.26 15:36 – 2019.12.26 15:36

7. Всеукраїнський форум сім'ї звернувся до Президента, Кабміна та Ради

Укрінформ

Обсяг сюжету: 9. Період: 2019.03.01 12:33 – 2019.03.01 18:28

8. Ужгородці долучилися до соціальної акції на підтримку сімейних цінностей

Карпатський Об'єктив

Обсяг сюжету: 9. Період: 2019.02.14 17:53 – 2019.02.14 22:20

9. Пам'ятка політика-християнина щодо зобов'язання дотримуватися християнських цінностей

Київська Архiepархія УГКЦ

Обсяг сюжету: 8. Період: 2019.02.14 09:17 – 2019.02.14 21:17

У **2020 р.** спостерігаються спроби переходу до етапу інформаційного домінування й впровадження нарративу «Захист сімейних цінностей – викоренення гендерної політики».

Інформаційна картина: насичене інформаційне поле свідчить про актуальність теми та наявність резонансних подій. Обмежений характер поширення інформації свідчить, що інформація представляє інтерес (рівень атаки – 5 балів). Кількість українськомовних публікацій за темою становить 528 одиниць, російськомовних – 880; ймовірне покриття аудиторії, що переглянула українськомовні публікації – 237 тис. 594 осіб, російськомовні – 376 тис. 660 осіб.

Маркери антигендерних впливів у 2020 році (лютий – березень):

1. Концентрація подій, що раніше відбувалися протягом року, у термін лютий-березень 2020 р.:

- у сфері освіти відбулася зміна нарративу «Навчання молоді сімейним цінностям – державна справа» на більш агресивний «Ні – гендеру в освіті!». Створено Коаліцію політичних та громадських організацій «За українську освіту», що впроваджує меседжі: *так – українській освіті! ні – гендеру у школі!; так – доброчесності!*;

- у науково-експертній сфері формується думка про те, що теорія гендеру – ідеологія, оскільки не має наукового обґрунтування. Доводиться позиція, що теорія гендеру стигматизує, тобто перетворює певні суспільні установки, що є здоровими для життя суспільства, на негативні та намагається їх позбутися;

- у безпековій сфері робляться спроби закріпити нарратив «Гендерна ідеологія – загроза національній безпеці», що транслюється меседжами «Гендерна ідеологія – українофобія».

Блок 16

Приклади сюжетів за темою

1. За сімейні цінності. Нардепи створили найбільше міжфракційне об'єднання
2020.01.18 11:49

UAportal

Обсяг сюжету: 18. Період: 2020.01.18 00:00 – 2020.01.18 22:42

2. Соратник Медведчука буде захищати сімейні цінності в парламенті

Інформатор.press

Обсяг сюжету: 3. Період: 2020.01.18 15:06 – 2020.01.18 18:05

3. Путін заявив, що в РФ будуть тато і мама, а не «батько 1» і «батько 2»

Спілка православних журналістів

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.02.14 14:37 – 2020.02.14 14:37

4. Вчителі, християнські спільноти та швачки: хто вийшов на акцію протесту проти Ганни Новосад

Всеосвіта

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.02.26 20:12 – 2020.02.26 20:12

5. Чому чоловіки зраджують і що робити, щоб їм не хотілося ходити «наліво»

Сім'я і Дім

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.02.26 18:12 – 2020.02.26 18:12

6. Путін зважився на гучні зміни в російській політиці – деталі

Online.ua

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.02.26 14:13 – 2020.02.26 14:13

7. «Гендерна ідеологія – відрижка комунізму»

Вголос

Обсяг сюжету: 2. Період: 2020.02.26 12:14 – 2020.02.26 13:15

8. Марш за права жінок та акція на підтримку традиційних цінностей: як минуло 8 березня
5 Канал

Обсяг сюжету: 4. Період: 2020.03.08 12:30 – 2020.03.08 23:00

9. «Марш жінок» та «Марш проти абортів» пройшли одночасно в столиці України

Патріоти України

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.03.08 17:39 – 2020.03.08 17:39

10. «Додайте собі в життя фемінізму»: що важливо для жінок 8 березня

Kurs.if.ua

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.03.08 13:52 – 2020.03.08 13:52

11. У столиці – дві протилежні акції: за права жінок і традиційні сімейні цінності

5 Канал

Обсяг сюжету: 1. Період: 2020.03.08 13:30 – 2020.03.08 13:30

Боротьба за сімейні цінності позиціонується РФ як спільна культурно-історична, етнічна релігійна цінність російського та українського народів. Так, 2020.02.26, коли у Києві відбувалися протести під МОН й просувався меседж «*Так – українській освіті! Ні – тендеру у школі!*», Путін під час обговорення так званої конституційної реформи зазначив, що не допустить руйнування в РФ традиційних сімейних цінностей та появи «батька № 1 та батька № 2». За запитом «*Путин, семейные ценности*» саме в досліджуваній період виявлено типові ознаки наявності інформаційної операції. Вказана персона (Путін) може виявитися головним об'єктом її розроблення. Активна фаза відповідає датам 2020.02.07-2020.02.15 й індекс атаки дорівнює 8 балам.

Таблиця 5. Сюжети модереної хвилі 2020.02.11 за запитом «Путин, семейн ценност»

Тема сюжету	Повідомлень	Розповсюджувачі
Глава Чеченской Республики поддержал позицию Владимира Путина о семейных ценностях	5	Новости@MAIL.RU Ведомости.ru РИА Катюша Завтра.ру
В ОП поддержали идею закрепить семейные ценности в Конституции	3	Взгляд.ру
Путин одобрил идею зафиксировать в Конституции норму о поддержке семей	1	РИА Новости

Подібні думки просуваються й в українському експертному антигендерному середовищі: «*Якщо Україна буде рухатися шляхом країн ЄС в утвердженні гендерних програм, то ми маємо нести відповідальність за те, що в майбутньому наші діти будуть вивчати «багатоманіття сексуальних ідентичностей», а не про дві статі чоловіка і жінку*» (О. Горгота, інтерв'ю «Гендерна ідеологія – відрижка комунізму», Вголос, від 2020.02.26).

Отже, робляться спроби формування спільного з РФ антигендерного когнітивного поля: «не допустить руйнування традиційних сімейних цінностей та появи «батька № 1 та батька № 2»; забезпечити виконання Конституції в частині захисту сім'ї та сімейних цінностей; не ратифікувати Стамбульську конвенцію тощо.

Висновки. Виклики і загрози просуванню гендерної політики в Україні

Результати дослідження дали змогу дійти висновків, що найближчим часом буде розпочато заключний етап інформаційної операції «*Захист сімейних цінностей – викоренення гендерної політики*». **Головним його завданням** буде створення інформаційно-психологічних передумов для «забезпечення захисту сімейних цінностей й викоренення гендерної ідеології».

Можливі **загрози** просуванню гендерної політики в Україні:

- радикалізація суспільства за концептом «сімейні цінності»;
- спроби виключити з українського законодавства поняття *гендер*, *гендерна ідентичність*, *сексуальна орієнтація*;
- спроби скасувати запроваджену Стратегію упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір-2021», що нехтує правом

батьків на виховання власних дітей згідно з їхніми світоглядними переконаннями та впливати на освітній процес;

- намагання припинити здійснення антидискримінаційної експертизи навчальної літератури, результати якої на практиці засвідчили зневагу до основоположних цінностей українського народу;

- просування проросійської ідеології за аналогією «скрепів».

Механізми впровадження антигендерної політики:

б) пошук спільних культурно-історичних, етнічних, релігійних тощо позицій російського й українського народів щодо впровадження традиційних сімейних цінностей;

- залучення широкого спектру інструментів задля впливу на українське керівництво та цільові аудиторії;

- створення великих обсягів віртуальної продукції щодо впровадження ідеї сімейних цінностей;

- експлуатація лідерів суспільної думки щодо впровадження антигендерної ідеології;

- як інформаційні приводи будуть використовуватися фактори інформаційного впливу на політичне керівництво держави;

- поступове нарощування аудиторії, що підтримує антигендерну політику;

- проведення активних резонансних заходів щодо впровадження сімейних цінностей й нівелювання гендерної політики;

- спроби спровокувати масові протеси, каталізатором яких може стати релігійний фактор, зокрема відношення до традиційних сімейних цінностей;

- радикальне ставлення до представників ЛГБТ-спільнот.

Виклики впровадженню гендерної політики в Україні:

- закріплення думки щодо необхідності впровадження антигендерної політики в Україні й закріплення стійких смислів в перевазі християнських сімейних цінностей;

- радикалізація населення за фактором сімейних цінностей;

- закріплення нарративу «Гендерна ідеологія – загроза національній безпеці», що транслюється меседжами «Гендерна ідеологія – українофобія».

- впровадження в освіту антигендерної ідеології.

Література

1. Державна програма підтримки сім'ї та відповідального батьківства (у розробці).

2. Загальна декларація прав людини. (1947). *United Nations Ukraine*. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/global-un-publications/3722-zahalna-deklaratsiia-prav-liudyny>.

3. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.92, № 2812-XII. (1992). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>.

4. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000, № 1768-III. (2000). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>.

5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001, № 2402-III. (2001). *Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t012402>.

6. Закон України «Сімейний кодекс України» від 10.01.2002, № 2947-III. (2002). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Сімейного кодексу України» від 03.02.2004, № 1410-IV. (2004). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-15#Text>.

8. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 13.05.2014, № 1263-VII. (2014). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

9. Закон України «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» від 12.11.2015, № 785-VIII. (2015). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-19#Text>.

10. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 07.12.2017, № 2229-VIII. (2017). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

11. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 17.01.2019, № 2671-VIII. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

12. Ивин, А. А. (1987). Ценность и понимание. *Вопросы философии*, № 8. С. 17-20.

13. Компанцева, Л., Акульшин, А. та ін. (2019). *Базові поняття стратегічних комунікацій: стандарти на основі документів НАТО* (англійсько-український та українсько-англійський словник). Київ: НА СБ України.

14. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. (1979). *Ліга Закон*. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MU79K04R.html.

15. *Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами*. (11.05.2011). Стамбул (Туреччина). URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

16. Конституція України. (1996). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

17. Кримінальний кодекс України. (редакція від 28.04.2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

18. Левченко, К. (2019). *Гендерне тяжіння-2: виклики та рішення*. Харків: Фоліо.

19. Мельничук, Л. М. (2009). *Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з державного управління. Київ.

20. Невмержицька, О. М. (2015). Цінність як поняття: теоретичні основи. *Грані*, № 7 (123). С.114-117.

21. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» від 17 червня 2015 р. № 423 (2015). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

22. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 05.03.2013 р., № 2342-1. (2013). *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JG1T2011>.

23. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» від 20.09.2015, № 70/1. (2015). *United Nations Ukraine*. URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.

24. Резолюції IV Всеукраїнського форуму сім'ї.(01.03.2019). *Усі разом!* URL: <https://vsirazom.ua/article/rezolyuciya-vseukra%D1%97nskogo-forumu-sim%D1%97>.

25. Рішення за результатами круглого столу «Сімейна політика України в контексті Цілей Сталого Розвитку». (18.07.2019). *Урядова уповноважена з питань гендерної політики*. URL: <https://www.facebook.com/GovernmentCommissionerforGenderPolicy/photos/a.2131824687097549/2393650354248313>.

26. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» від 23.11.2017. № 1393-р. (2017). *Ліга Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KR151393>.

27. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця*: колективна монографія. (2018). Київ: НА СБ України.

28. Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» 25.08.2015, № 501/2015. (2015). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>.

29. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. (2017). *United Nations Ukraine*. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr>.

30. Шинкарук, В. І. (ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002.

31. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні*. (2018). URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/upload/2019/-697223196.pdf>.

32. *Attack Index*. URL: <https://attackindex.com/uk/golovna>.

33. Caprioli, M. (2005). Primed for Violence: The Role of Gender Inequality in Predicting Internal Conflict. *International Studies Quarterly*, Vol. 49, № 2. P. 161-178.

34. Ekvall, Å. (2013). Norms on Gender Equality and Violent Conflict. *E-International Relations*. URL: <http://www.e-ir.info/2013/06/10/norms-on-gender-equality-and-violent-conflict>.

35. Families in the Changing World: Progress of the World's Women 2019-2020. *UN Women*. URL: <http://www.unwomen.org/en/digital-library/progress-of-the-worlds-women>.

36. Field Manual 3-13. *Information Operations: Doctrine, Tactics, Techniques, and Procedures*. (2016). URL: https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/3-13/fm_3-13_2016.pdf.

37. *International Data Corporation*. (2020). URL: <https://www.idc.com>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДІАКАМПАНІЇ НА ПІДТРИМКУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

1. Однією з головних тем медіакампанії на підтримку гендерної політики в Україні має бути ратифікація Стамбульської конвенції проти гендерно зумовленого насильства.

2. Необхідно сформувавши довгострокову стратегію впровадження медіакампанії на підтримку гендерної політики в Україні, визначити її оперативні та тактичні завдання.

3. Медіакампанія буде ефективною за умов розуміння цільових аудиторій, їхніх прагнень, а також форми найкращого подання інформації. Доцільно здійснити цілісне дослідження для визначення суб'єктів медіакампаній, аудиторій, сформувавши рекомендації щодо роботи з ними та створити дієвий механізм визначення таких аудиторій

у майбутньому. Крім того, варто запропонувати «гендерний словник» для представників медіа й презентувати його на рівні держави.

4. Варто створити систему національного інформування щодо впровадження гендерної політики.

5. Важливим кроком консцієнтальної протидії має стати перехід від пасивної оборони (реагування за інерцією, ситуативної, тактичної, вибіркової протидії) до проактивних наступальних інформаційних операцій.

6. Необхідно об'єднати недержавний інформаційний сектор, а також активно співпрацювати з елементами м'якої сили, зокрема структурами публічної дипломатії.

7. Важливим є формування цілісної системи несуперечливих наративів і меседжів медіакампанії для різних цільових аудиторій. Для цього необхідно забезпечити функціонування механізму отримання / поширення узгоджених меседжів особами, відповідальними за комунікацію.

8. Гранднاراتивом медіакампанії може бути такий: «Ратифікація Стамбульської конвенції – умова національної безпеки».

Можливі наративи: «Рівні права усіх громадян держави – європейський вибір»; «Гендерна рівність – основа сімейного ладу», «Гендерна рівність – сімейна цінність», «Відновлення держави починається з визнання цінності кожної людини», «Молодь – за гендерну рівність», «Українці – за повагу до кожної людини», «Визнаємо право бути собою».

9. Необхідно працювати зі смислами, зокрема пояснювати хибність і маніпулятивність використання поняття *сімейні цінності* антигендерними організаціями. Запропонувати його точне визначення. Розповсюдити його всіма інформаційними джерелами. Відредагувати сторінку у Вікіпедії щодо сімейних цінностей.

10. Можливо розробити бігборди, рекламні заставки, що роз'яснюють базові поняття Стамбульської конвенції, зокрема: «Я – ЗА захист жінок від усіх форм насильства й недопущення», «Я – ЗА ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками»; «Насильство стосовно жінок – порушення прав людини». Конвенція має бути «розібрана на цитати» й візуалізована.

11. Необхідно позиціювати перспективу «гендерного» конфлікту, «точку зору» гендерної політики, враховувати її під час формування стратегій протидії гібридним загрозам. Відповідь на дії антигендерних рухів має бути проактивною та асиметричною.

12. Необхідно інтерпретувати «гендерний конфлікт» із врахуванням державницьких інтересів України, для цього варто формувати уявлення різних цільових аудиторій щодо «гендерного конфлікту» – заповнювати світоглядні та смислові лакуни.

13. Резонансні події, що створюються антигендерними рухами слід використовувати для асиметричного впровадження гендерної політики, наприклад, під час святкування Міжнародного дня сім'ї.

14. Необхідно започаткувати довгострокові розважальні медіапроекти – токшоу, наприклад, «Гендерний ранок», «Гендер – для чоловіків і жінок» із залученням відомих медіаосіб, експертів, політиків тощо.

15. У соцмережах та на ютубі дуже мало терапевтичних текстів гендерної антидискримінаційної тематики. Слово *гендер* має стати трендом.

16. Треба розмішувати в інстаграмі креативні тексти гендерної спрямованості, оскільки ця мережа популярна серед молоді.

17. Гумор – сильна зброя, необхідно готувати продукти, що висміюють антигендерні й будь-які інші дискримінаційні дії.

18. У спрощених формах тексти гендерної спрямованості необхідно створювати для дітей.

19. Зробити суспільно доступним (ЗМІ, інтернет) аналіз діяльності різних антигендерних організацій, що здійснюють деструктивний вплив на свідомість людей шляхом застосування маніпулятивних та сугестивних технологій. Залучати до цієї діяльності експертів-політологів, психологів, лінгвістів.

20. Слід формувати присутність у соціальних мережах, оскільки часто відповідна інформація дає більше можливостей бути почутими. Принцип виживання в соціальних медіа змінився: виживає не найшвидший, а найновіший. Це передбачає створення контенту, що залишається актуальним і цілеспрямованим.

21. Усі зусилля щодо комунікації мають відповідати потребам користувачів мобільних пристроїв, оскільки вони зараз становлять більшість користувачів інтернету: короткий привабливий контент, зручне використання та можливість перегляду на всіх мобільних пристроях.

22. Необхідно застосувати комплексний підхід до інформаційного протистояння. Це означає пошук надійних комунікаторів серед громадянського суспільства, які могли б говорити в інтересах гендерної політики (державні комунікатори не такі впливові); визначення культурних точок дотику (міжособистісні цінності, поведінка, норми, тенденції тощо) та використання їх в інтересах просування гендерної політики.

23. Слід розробляти привабливий брендинг гендерної політики та комунікаторів.

24. Варто вибірково залучати до комунікації релігійні організації УГКЦ, ПЦУ, католиків та організації, що пропагують «традиційні сімейні цінності» з метою пояснення відсутності протиріч у впровадженні гендерних підходів у всі форми життя та тих поглядів, що пропагують вони. Це можуть бути спільні форуми, дискусійні платформи, круглі столи. Їх можна організовувати навколо актуальної проблеми, хоча б тієї ж ратифікації Стамбульської конвенції.

Низка проаналізованих організацій не є природно антигендерного спрямування. Вони лише ситуативно використовують вкинуті для них гасла чи підхвачують чужі наративи. Комунікації з такими організаціями дадуть змогу суттєво «прорідити» антигендерний фронт.

ПРОТИРІЧЧЯ В ҐЕНДЕРНІЙ ПОЛІТИЦІ. ЕКСПЛІЦИТНІ ТА ІМПЛІЦИТНІ МОДЕЛІ

Олена СУСЛОВА

Вступ

Несталість ґендерної політики зумовлюється несталістю соціальної ситуації в державі. Як й в інших, у цій царині різкі зміни розвитку проявляються в змішаному форматі експліцитних та імпліцитних моделей впровадження.

Експліцитні моделі передбачають, що державна політика визначена законами та іншими нормативно-правовими актами, що призначені ці закони впроваджувати.

Імпліцитні моделі демонструють неявний, прихований вплив, такий, що (на відміну від експліцитного) може бути виявлений тільки через зв'язки з іншими об'єктами чи процесами.

Практика використання експліцитних та імпліцитних моделей ґендерної політики

Експліцитні моделі впровадження ґендерної політики в Україні протягом минулих шести років мають чисельні тенденції до посилення національного механізму утвердження ґендерної рівності:

- підвищення рівня координації державної ґендерної політики (долучення до функцій Віце-прем'єр-міністра відповідальності за координацію ґендерної політики на рівні Кабінету Міністрів; запровадження посади Урядової уповноваженої з ґендерної політики [18]);

- реформування СБО з урахуванням ґендерного компоненту (доповнення Плану дій Україна-НАТО Ціль 13 «Ґендерна перспектива» [2]; запровадження посад радників і радниць з ґендерних питань [9]; аналіз навчальних програм вищих навчальних закладів СБО);

- розвиток інструментарію посилення ґендерної компетентності в органах державної влади (прийняття оновленої Постанови Кабінету Міністрів про здійснення ґендерно правової експертизи [19]; запровадження обов'язковості ґендерної тематики для підвищення кваліфікації державних службовців; затвердження наказу Міністерства фінансів з ґендерного бюджетування [14]);

- прийняття програм дій на реалізацію міжнародних зобов'язань [20].

Кожен із перелічених пунктів має результатом, окрім поступу, виклики, упущення, слабкі і невдалі приклади. Проте це є теж частиною експліцитних моделей і відображається як в урядових звітах, так і у звітах міжнародних організацій й громадянського суспільства [15]. Так, у документі «Пекін +25. Паралельний звіт. Україна 2014-2019» відзначено, що останніми роками реалізація ґендерної політики є більш дієвою і ефективною порівняно з попереднім звітним періодом. «Напрями її здійснення зумовлювались такими чинниками:

- воєнним конфліктом на сході України, пов'язаним із окупацією РФ частини Донецької та Луганської областей та анексією Автономної Республіки Крим, внаслідок чого значна увага приділялась виконанню Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»;

- ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що визначила курс на євроінтеграцію, важливою складовою якої є утвердження гендерної рівності;

- включенням до Плану дій Україна-НАТО Цілі 13 «Гендерна перспектива», що визначає конкретні заходи в СБО щодо впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

- заключними зауваженнями до Восьмої періодичної доповіді по виконанню Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, наданими Україні Комітетом CEDAW у березні 2017 року» [15].

Серед недоліків впровадження гендерної політики в Україні відзначено, перш за все, порушення прав жінок, що стосувалися: «1) різних видів насильства щодо жінок, враховуючи порушення права громадських діячок та активісток на фізичну недоторканність; 2) права жінок на політичне, громадське і профспілкове представництво їх інтересів; 3) права жінок на доступ до оплачуваної праці та зайнятості, на рівну оплату за рівноцінну працю, а також прав на соціальний захист вагітних і породіль, зокрема з груп, які зазнають множинної дискримінації; 4) наступу на репродуктивні права жінок. Зокрема, фіксувались резонансні вбивства жінок-громадських активісток за їх політичну чи громадянську позицію, таких як Ірина Ноздровська, Катерина Гандзюк, що померла через облиття сірчаною кислотою, та інші» [15].

Якщо розвиток експліцитних моделей є послідовним, політика набуває сталих ознак, посилює компетентність державних службовців, веде до конкретних результатів.

Як приклад можна навести суттєву модернізацію військового законодавства на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у ЗС України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 р. [5]. Частина дванадцята статті 1 доповнена абзацом другим такого змісту: «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку» [5].

Ці зміни надали можливість жінкам на рівних із чоловіками служити до граничного віку перебування на військовій службі: до 45 років – рядовим і сержантам, до 60 років – військовослужбовцям вищого офіцерського складу.

Зміни до Статуту внутрішньої служби надали жінкам можливість бути призначеними до складу добового наряду – «з додержанням законодавства з питань охорони материнства та дитинства» [6]. Таке формулювання зумовлено дотриманням ст. 24 Конституції [7], за якою рівність прав жінки та чоловіка забезпечується, зокрема, зі створенням умов, що дозволяють поєднувати працю із материнством, враховуючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Новий закон також скасовує обмеження щодо служби жінок у військовому запасі. Крім того, від військових зборів тепер звільнятимуть не всіх жінок, а лише вагітних.

Для СБО первинне значення мають експліцитні моделі, що не лише відкривають конкретні можливості, а і працюють на зменшення впливу гендерних стереотипів та інших імпліцитних моделей.

Як будь-яка політика, згадані зміни не знімають усі бар'єри впровадження гендерної політики, а залишають шпаринки для неповної реалізації, зловживань та ухилень. Військовослужбовиці неодноразово зверталися до Інформаційно-консультативного жіночого центру [8] з проханням роз'яснити та допомогти у випадках, коли командири по-своєму тлумачили положення щодо «додержання законодавства з питань охорони материнства та дитинства». У випадках, коли жінка поверталася на службу після народження дитини та зверталася до керівництва з проханням, у випадку наявної можливості, надати їй скорочений робочий день чи гнучкий робочий час, вона зазвичай отримувала у відповідь пропозицію звільнитися з лав ЗС України.

Отже, важливо не лише змінювати закони, що регулюють рівні права і можливості жінок і чоловіків, а і приймати нормативно-правові акти для уникнення різних і хибних тлумачень, для вироблення уніфікованого підходу та зв'язку нормативно-правових актів із законами та між собою.

Для нівелювання зазначених протиріч за минулі роки була прийнята низка документів загального змісту, що можуть і мають бути застосовані в усіх сферах життя [9-14; 16; 18-20]:

Експліцитні моделі у сфері гендерної політики використовують не лише державні структури, а і деякі інституції, що мають цілком протилежну, «антигендерну», позицію.

До таких інституцій належать певні релігійні структури, що тривалий час впроваджують ідею підпорядкованої ролі жінок та відповідних обмежень, що ця роль тягне за собою. Проте, положення Конституції про відокремлення держави і церкви [7] та позиція релігійних інституцій тривалий час сприяло запобіганню конфронтації держави та церкви, церкви та громадянського суспільства. Громадянське суспільство та релігійні інституції мали в минулому успішні моделі комунікації, що базувалися на мовчазній згоді не вступати у відкритий «бій» за цінності у розрізі світоглядних дискусій, і зосереджувалися на практичній співпраці, що, зокрема, стосувалася попередження насильства в сім'ї.

Ситуація почала суттєво змінюватися з 2010 р., коли стали виникати нові чи активізуватися старі тенденції, зокрема три з них можна кваліфікувати як гендерні маркери раннього виявлення загроз національній безпеці:

- активізація антигендерних груп і кампаній з комплексним підходом до руйнування гендерної політики. Антигендерні групи мали різний прояв своєї активності, зокрема, через такі об'єднання, як «Батьківський комітет» («Родительский комітет»), що позиціонував себе громадською організацією. Організація не була зареєстрована. Випущені цією організацією матеріали, зокрема, «Гендер без прикрас» (перше видання – 2010 р.) побудовані на різноманітних технологіях маніпулювання свідомістю, розрахованих на некритичне сприйняття інформації [24];

- намагання впровадити політику «керуваного громадянського суспільства» з метою його повного контролю та створення нових гібридних форм. Так, за часів незалежності України спостерігалися неодноразові спроби впровадити нормативно-правові акти, що звузили би можливості громадських організацій та / або звели

нанівець їх дієвість за відсутності ефективного інструменту регламентації діяльності [17];

- внесення законопроектів і прийняття законів, що порушують права жінок (антиабортне законодавство, обмеження доступу до певних професій тощо). Позначення років внесення на розгляд Верховної Ради законопроектів, що мали на меті повністю чи частково заборонити аборти, корелюються з політичними змінами в країні.

Таблиця 1 демонструє динаміку активності антигендерних впливів. Так, у 2010 р. ця активність почала зростати, у 2014 р. спостерігалось повне затишшя, з початком російської агресії антигендерні впливи модифікувалися й набули активності.

Таблиця 1. Активність антигендерних рухів в Україні

Елементи анти-гендерних впливів	Роки																				
	1991			1995				2000				2010				2015				2019	
Анти-гендерні групи												x	x	x	x		x	x	x	x	x
Контроль громадянського суспільства												x	x	x	x						
Анти-абортне законодавство										x					x					x	

Одним із прикладів використання експліцитних моделей можна також назвати петиції проти ратифікації Стамбульської конвенції, зареєстровані на сайті Президента України. Остання з них оприлюднена 28 травня 2020 р. (авторка (ініціаторка) – Горгота Олеся Богданівна) [1].

Блок 1

Петиція Проти ратифікації Стамбульської конвенції [1]

Шановний пане Президенте!

Стамбульська конвенція, у тій формі, як вона подається для ратифікації нашому парламенту, не відповідає українським національним інтересам та створює суспільну напругу в Україні.

Ми, громадяни України, просимо не пропонувати Верховній Раді ратифікувати Стамбульську конвенцію, що містить поняття *тендер*, *сексуальні орієнтації*, *тендерні ідентичності*.

Просимо включити в громадську публічну дискусію позицію проти ратифікації Стамбульської конвенції, що в сучасному вигляді підриває принцип верховенства права нашої держави як демократичної.

Ми, громадяни України, просимо Вас, як гаранта наших конституційних прав, гарантувати дієвість українського національного законодавства в питанні захисту жертв домашнього насилля, жінок, дітей, чоловіків. Без ратифікації Стамбульської конвенції.

Хоча на 2 серпня 2020 р. ця петиція набрала 5804 підписи з необхідних 25 тис., це не свідчить ані про слабкість антигендерних груп, ані про їх відмову від своєї діяльності.

Є петиція з відмінною назвою і з тим же наповненням (авторка (ініціаторка) – Єршова Марія Олексіївна). Дата оприлюднення – 09 червня 2020 р. 4 тис. 329 підписів на 02 серпня 2020 р. [4].

Блок 2

Петиція «НЕ ратифікувати Стамбульську Конвенцію!» [4]

Конвенція Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська Конвенція) суперечить законодавству України та не може бути ратифікована в Україні!

Юридична експертиза документу

Головною перепоною до ратифікації Стамбульської Конвенції є введене нею визначення поняття *гендер* та похідних від нього. Стамбульська Конвенція впроваджує інше розуміння гендеру (стаття 3), ніж має українське національне законодавство: «гендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, що певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків». Тобто документ визначає чітку різницю між поняттям статі та гендеру (пункт 3 статті 4), та гендерну ідентичність (за якою виділяють трансгендерів, агендерів, транссексуалів – загалом, нараховують понад 50 типів гендеру).

Чинний Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначає гендерну рівність (чи заборону гендерної дискримінації) як рівність виключно між чоловіком та жінкою (чи заборону дискримінації на підставі статі) в різних сферах суспільного життя.

Конвенція також закріплює норму про забезпечення викорінення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в п. 3 ст. 4. Це пояснюється тим, що в її розробці брала активну участь Міжнародна асоціація лесбійок та геїв (ILGA), що підтверджується розміщеними на офіційному сайті Конвенції матеріалами, що можна вважати підготовчими матеріалами договору, є всі підстави зробити висновок, що вона заохочує звільнити гендер від стереотипних уявлень про нього в суспільстві, зокрема кого вважати чоловіком, а кого – жінкою, надавши право індивідууму самому визначати свої соціальні й сексуальні ролі та ідентифікувати себе з ними.

Пункт 3 статті 4 Стамбульської Конвенції не виправдано створює привілеї для категорії ЛГБТ-осіб, що є порушенням 24 статті Конституції України. Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за різними ознаками.

Ратифікація Стамбульської Конвенції загрожує інституту шлюбу та сім'ї, адже зазіхає на одне з основоположних прав людини – право батьків на виховання дітей у відповідності до власних світоглядних та релігійних переконань. Стаття 14 Конвенції заохочує держави до включення навчального матеріалу з таких питань, як нестереотипні гендерні ролі, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання, суперечить положенням національного законодавства, що передбачає право батьків безпосередньо впливати на виховний процес у школах, право на моральне виховання дітей у відповідності до їх власних світоглядних та релігійних переконань. Йдеться про статтю 151 Сімейного кодексу України (батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини), а також ст. 6, 35, 50, 56, 59, 60 Закону України «Про освіту»; ст. 5, 19, 29 Закону України «Про загальну середню освіту»; ст. 9, 12, 20 Закону України «Про охорону дитинства». Також формулювання Конвенції про викорінення звичаїв і традицій, що ґрунтуються на стереотипних ролях жінок і чоловіків, може бути інтерпретоване як заклик до викорінення релігійних та національних виховних традицій в сім'ї, що базується на союзі чоловіка і жінки: роль батька в сім'ї та підпорядкування дітей матері і батькові, їхні методи

виховання (зокрема релігійного) можуть бути витлумачені як упередження та причини насильства.

Ратифікація міжнародних договорів, що вводять вищезазначені поняття і таким чином зачіпають основи публічного порядку в Україні, повинні розглядатися на предмет відповідності Конституції України. Стамбульська Конвенція забороняє робити застереження якраз до тих статей, що йдуть врозрід з публічним порядком в Україні. Стаття 78 Конвенції забороняє будь-які застереження, крім тих, що в ній перераховані, отже, Україна не має права робити застереження щодо поняття гендеру, а якщо зробить вказану заяву, вона не породжуватиме жодних прав для нашої держави та зобов'язань – для інших держав – учасниць Конвенції та її органів. Тому єдиним виходом залишається нератифікація Конвенції, як це зробили чимало країн Європейського Союзу.

Стамбульська Конвенція є застарілою та недосконалою з огляду на виклики сьогодення. Чинний закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» є більш прогресивними в порівнянні з цим міжнародним договором.

В Україні станом на 15 травня 2020 року понад 80 місцевих рад різних рівнів (в тому числі 12 обласних) прийняли звернення до Президента України ВРУ, КМУ, РНБО з рядом вимог щодо захисту цінностей української сім'ї. Зокрема в переліку вимог зазначено: «Припинити спроби ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульської Конвенції)». Ці ради представляють інтереси понад 20 млн українців.

Слід зазначити, що кожна держава, що підписала міжнародний договір, має суверенне право не надавати згоду на його обов'язковість, тобто не ратифікувати. Станом на травень 2020 року 11 країн членів Ради Європи підписали, але не ратифікували Стамбульську Конвенцію (серед них Велика Британія, Болгарія, Угорщина, Греція, Ірландія, Латвія, Литва, Люксембург, Словаччина, Хорватія). Країни Європи відмовляються ратифікувати Стамбульську Конвенцію як таку, що йде в розрід із національним законодавством та національними інтересами.

Згідно з Конституцією України та визнаними Україною міжнародними правовими документами держава має зобов'язання перед українським народом щодо розвитку та захисту інституту сім'ї:

Статтею 51 Конституції України зазначено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Відповідно до статті 16 Загальної декларації прав людини сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

У статті 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визначається, що сім'я як союз чоловіка й жінки є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства і держави.

З огляду на все зазначене вище, вимагаємо:

НЕ ратифікувати Конвенцію Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульську Конвенцію)!

У наведених текстах петицій спостерігається використання як експліцитних моделей (цитування законів України), так й імпліцитних. У цьому вони споріднені з брошурою «Гендер без прикрас» та з іншими подібними виданнями. Наприклад, заступник голови Запорізької облради, відповідальний за гендерну політику в області, відомий своїми стереотипними висловлюваннями про жінок. Деякі свої пости він зняв після активного обговорення і критики.

Блок 3

Скриншот антигендерних постів В. Марченко, заступника голови Запорізької облради, відповідального за гендерну політику в області

Імпліцитні моделі мають вагому комунікативну складову і використовують стратегії, притаманні, зокрема, гібридним впливам. Найяскравіше протиріччя між експліцитними і імпліцитними моделями гендерної політики проявляється у висловленнях осіб, які відповідають за реалізацію державної гендерної політики чи за контроль над нею.

Блок 4

17 січня 2020 р. у Верховній Раді створене нове міжфракційне об'єднання «Цінності. Гідність. Родина»

Sviatoslav Yurash

17 січня

Камінг аут.

Мушу признатись Вам всім, що я прихильник вічних цінностей. В молодості пройшов через усі стадії деконструктивістських дуростей, релятивістських банальностей і інших деструктивних фривольностей.

На щастя – виріс. Перереобдумав усе й уся, і щасливий задекларувати, що у союзі з довгим списком західних і вітчизняних консервативних діячів, політиків та мислителів буду працювати щоб примножити, захистити та укріпити вічне визначення родини, гідного життєвого вибору та цінностей, що допомагають прожити життя, достойне історії.

Але я не сам. Сьогодні у Верховна Рада України оголосили про створення найбільшого міжфракційного об'єднання «Цінності, Гідність, Родина». На ціннісний і сімейний заклик відгукнулись понад 300 депутатів. Себто, конституційна більшість з усіх фракцій та груп українського парламенту. Щоб хоч щось об'єднало увесь парламент.

Маю честь бути ініціатором та співголовою від монобільшості. Співголови є від кожної фракції та групи в парламенті, а саме:

ОПЗЖ – Oleg Voloshin;

Батьківщина – Сергій Тарута – Sergiy Taruta;

Європейська Солідарність – Бондар Михайло;

За Майбутнє – Ірина Констанкевич;

Довіра – Alexandr Kovaliov;

Позафракційні – Оксана Савчук.

* З Голосом ситуація неоднорідна. Але співголови від них немає. Сподіваюсь, тимчасово.

Ось наш невеличкий маніфест, під яким і підписувалась конституційна більшість:

Метою міжфракційного депутатського об'єднання є захист вічних цінностей українського суспільства і протидія спробам знищити фундаментальне природне право в ім'я політичної моди; підготовка та прийняття законів, що сприятимуть зміцненню родинних цінностей, принципів гідного суспільства та вихованню на основі сімейних цінностей дітей та молоді; а також популяризація та донесення широкого спектру світової консервативної думки до української інтелектуальної спільноти.

Маємо великі, амбітні і конструктивні плани. Але про це згодом.

Поки лиш анонсую, що створюємо офіс нашого неймовірного об'єднання. Роботу якого куруватиме чудовий Oleksandr Vasiuk.

Спасибі йому за всі зусилля та роботу. Минулу, теперішню і майбутню. Без його помочі усе це було б неможливо.

Також радий інформувати, що від команди Uteam, координувати роботу в цьому напрямі буде Yurii Bielokon.

URL: <https://www.facebook.com/sviatoslav.yurash/posts/3845813342125674>

Сьогодні спостерігається маніпулятивне перевизначення понять *сімейні цінності*, *сім'я*, що штучно закріплюються як концепти, протилежні концепту *гендер*.

Громадянське суспільство як актор гендерної політики

Імпліцитні моделі антигендерних груп певний час знаходили не дуже потужну відповідь з боку громадянського суспільства і досі не знаходять відповіді з боку держави.

Частково це пов'язане з тим, що організований феміністський і гендерний рух тривалий час працює над реформуванням державних структур в напрямі побудови і зміцнення механізму рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а тобто – над експліцитними моделями. Тому його зусилля були не такими ефективними у впливах на моделі імпліцитні. Проте тривалі зусилля в цій сфері дали свої плоди – виникнення, розвиток і посилення груп громадянського суспільства, що за визначенням не були феміністськими та гендерними, проте мали це за мету серед власних базових цінностей.

Цікавим прикладом такого підходу є відповідь на «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства» від 22 липня 2020 р. [21] за ініціативи народних депутатів

Г. Мазурашу і О. Лис (Чернівецька область). У пояснювальній записці автори звертають увагу на те, що «серед аморальних загроз сучасності варто відмітити поширення порнографії і агресивної пропаганди гомосексуалізму та трансгендеризму, спрямованих на знищення інституту сім'ї» [21].

Серед законодавчих змін запропонована заміна (вилучення) термінів *сексуальна орієнтація, тендерна ідентичність, тендерна рівність та тендерно правова експертиза*, а також подібних, як таких, що мають винятково ідеологічне та антинаукове навантаження у законодавчих актах України, на відповідні терміни *рівність прав та можливостей жінок і чоловіків, правова експертиза забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, культура забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків* відповідно.

Пропонується ввести адміністративну відповідальність за виробництво та поширення продукції, що пропагує одностатеві стосунки, та пропаганду одностатевих сексуальних відносин, що може негативно вплинути на фізичне та психічне здоров'я, моральний та духовний розвиток дитини. Передбачено ввести заборону для інтернет-провайдерів на надання послуг з доступу користувачам інтернету до порнографічних ресурсів / сервісів та передбачити адміністративну відповідальність за відмову операторами, провайдерами телекомунікацій блокувати порнографічні ресурси / сервіси на вимогу абонента. Крім того, передбачено суттєве підвищення суми сплати державного мита у випадку подання заяви про розірвання шлюбу з побутових причин без факту подружньої зради чи насильства одного з подружжя.

Аналіз законопроекту свідчить про підміну понять, маніпуляції, пропозиції дискримінаційних положень та таких, що базуються не на фактах, а на особистих припущеннях. Усі ці техніки є елементами «організаційної зброї» та її гендерного компонента [25].

Рішення Верховної Ради щодо цього законопроекту передуватиме експліцитним моделям, проте цікаво звернути увагу на неформальні відповіді представників руху «Демократична Сокира що позиціонує себе як глобальний рух українців праволіберальних поглядів і відповідна політична партія, що представляє інтереси цього руху в Україні [3]. Відповіді мають жартівливу сутність, проте форма і висновки демонструють серйозний аналіз.

Блок 5

Христина Морозова (Khrystyna Morozova), прем'єр-міністерка «Демократичної Сокири» щодо петицій на заборону ЛГБТ-акцій в Чернівцях [3]

Ви пам'ятаєте історію з чернівецькою міськрадою, що підтримала петицію про заборону всіх ЛГБТ-акцій в місті?

Так ось, автор цієї петиції – Микола Гунько. Він так дістав всіх в Чернівцях своїми петиціями, що на сайті міськради спочатку з'явилася петиція з проханням «перейменувати Чернівці на місто Микола-Гуньківськ», а потім з проханням «не розглядати більше петиції Гунька Миколи Івановича. Принаймні до публічного покаяння пана Гунька за всі попередні петиції».

Але якщо ви думаєте, що Миколу Гунька це зупинило, ви помиляєтеся. Тепер, замість подавати петиції, він подає законопроекти. Так-так, саме він є ідейним натхненником законопроектів № 3916 та № 3917 на тему «відповідальності за пропаганду гомосексуалізму і трансгендеризму» (слово яке придумав!). Просуває законопроект в парламенті

і публічній площині ініціатор конкурсу краси серед спортсменок «Міс спорт –Україна», мажоритарник від Чернівецької області, Георгій Мазурашу. Одразу видно серйозний і ґрунтовний підхід до законотворчості.

Так чого ж хоче гумористичний дует Гунько й Мазурашу? Ну, наприклад, заборонити «виготовляти чи розповсюджувати видавничу продукцію порнографічного характеру і таку, що пропагує культ насильства, жорстокості, гомосексуалізму чи трансгендеризму». Ну, тобто якщо цей сон розуму ухвалять, в Україні більше не можна буде видати ні «Меланхолійний вальс» Ольги Кобилянської (вона, до речі, більшість життя прожила в Чернівцях, можливо, це така помста?), ні переписку самої Ольги Кобилянської з Лесею Українкою, ні, наприклад, опис святкування Маланки в українських селах.

Інакше що? Інакше штраф від 17 тис. грн до 136 тис. грн за «пропаганду гомосексуалізму або трансгендеризму, що може негативно вплинути на фізичне чи психічне здоров'я, моральний чи духовний стан та розвиток людини», а ще гірше, якщо пропаганда виражена в «публічній демонстрації способу життя осіб, які мають одностатеві сексуальні стосунки». Найвища санкція передбачена для посадовців. Тобто якщо Володимира Зеленського запитують на пресконференції, як йому останній концерт Елтона Джона чи, не дай боже, читав він Оскара Вайльда, а він відповість, – одразу отримає штраф, що в 6 разів перевищує його місячну зарплату. І звісно ж, щоб дотриматися цього закону, бажано до кожного громадянина приставити по поліцейському для складання протоколів, видавати фейкові довідки про моральну й фізичну шкоду від пропаганди та завантажити цими гуморесками прокуратуру й суди.

Зведення до абсурду положень антигендерних рухів на широку аудиторію впливає сильніше за ґрамотно здійснений повний правовий аналіз.

Подібні відповіді стали непоодинокими з боку громадських організацій, засобів масової інформації, блогерів. Поєднання імпліцитних і експліцитних моделей в досягненні гендерної рівності може мати сталий результат, якщо їх (моделей) застосування буде здійснюватися в координації та співпраці.

Висновки

Як впливає розбіжність між експліцитними і імпліцитними моделями на суспільство загалом? Для цього варто здійснити більш ґлибокий аналіз. Проте якщо розглядати цю розбіжність як виклик, то можна побачити як руйнівні, так і мотиваційні тенденції.

Серед руйнівних тенденцій можна відзначити такі:

- непослідовність державної гендерної політики;
- поширення гібридних впливів у виглядів антигендерних тенденцій;
- широка підміна понять та маніпулятивна модифікація ціннісних орієнтацій населення.

Мотиваційні тенденції можуть бути спрогнозовані таким чином:

- подальша розбудова інституційного механізму гендерної рівності та посилення його спроможності;
- привернення уваги до тем і аудиторій, які певний час були поза увагою гендерного громадянського суспільства – сім'я, фахівці окремих галузей, релігійна громада.

Література

1. Горгота, О. Б. (2020). Петиція «Проти ратифікації Стамбульської конвенції» від 28.06.2020, № 22/097214-еп. *Електронні петиції*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/97214>.
2. Гендерные вопросы обсудили в Генштабе. (12.01.2018). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/250535540>.
3. Демократична Сокира. (2020). *Офіційний сайт*. URL: https://www.facebook.com/sokyra.space/?eid=ARAA2ITO5PA1b2adzqg--ynZt9_5x24pbSNqP454zvydM5tuZ-8blY-OuPX_FIK_H385uOnXqzwe-J2.
4. Єршова, М. О. (2020). Петиція «НЕ ратифіковувати Стамбульську Конвенцію!» від 09.06.2020, № 22/098046-еп. (2020). *Електронні петиції*. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/98046>.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 06.09.2018, № 2523-VIII. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>.
6. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 17.06.2020, № 720-IX. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
7. Закон України «Конституція України» від 03.09.2019, № 27-IX. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>.
8. Інформаційно-консультативний жіночий центр. (2020). URL: <http://wicc.net.ua>.
9. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Змін до Переліку професійних назв робіт працівників Збройних Сил України» від 08.10.2019, № 519. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-19#Text>.
10. Наказ Координаційний центру з надання правової допомоги Міністерства юстиції України «Про затвердження Методичних рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги» від 12.03.2019, № 33. (2019). *ZakonoNLine*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/112397_112397.
11. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів» від 07.02.2020, № 86. (2020). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20>.
12. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у трудових відносинах» від 29.01.2020, № 56. (2020). *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5627.html?PrintVersion>.
13. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо оцінювання гендерного впливу галузевих реформ» від 14.04.2020, № 257. (2020). *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/documents/5701.html?PrintVersion>.
14. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі» від

02.01.2019, № 1. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19#Text>.

15. Пекін + 25. Паралельний звіт. Україна 2014-2019. (2019). *Представництво Фонду Фрідріха Еберта в Україні*. URL: <http://fes.kiev.ua/n/cms/13>.

16. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про військовий (військово-морський) ліцей» від 17.07.2003, № 1087. (2003). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-2003-%D0%BF>.

17. Постанова Кабінету Міністрів України «Типове положення про громадську раду при центральному, місцевому органі виконавчої влади» від 15.10.2004, № 1378. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/10242020>.

18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» від 07.06.2017, № 390. (2017). *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250049925>.

19. Постанова Кабінету Міністрів України «Проведення гендерно-правової експертизи» від 28.11.2018, № 997. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF#Text>.

20. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» від 11.04.2018, № 273. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.

21. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства» від 22.07.2020, № 3916. (2020). *Верховна рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69582.

22. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року» від 24.02.2016, № 113-р (зі змінами від 5 вересня 2018 року № 634-р). (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

23. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року» від 05.09.2018, № 634-р. (2018). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80>.

24. Сулова, О. (2011). Аналіз брошури «Гендер без прикрас». *Інформаційно-консультативний жіночий центр*. URL: <http://wicc.net.ua/post/anal-z-broshuri-ender-bez-prikras>.

25. Сулова, О. (2018). Організаційна зброя: гендерна складова. *Інформаційно-консультативний жіночий центр*. URL: http://wicc.net.ua/media/organizat_zbroya.pdf.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ДЕРЖАВНИХ І БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ, ЯКІ ОПІКУЮТЬСЯ ПИТАННЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

Для ефективних комунікацій з гендерних питань необхідно враховувати наявність експліцитних та імпліцитних моделей впровадження гендерної політики.

Експліцитні моделі реалізуються через закони та інші нормативно-правові акти, що призначені ці закони впроваджувати.

Імпліцитні моделі демонструють неявний, схований вплив, такий, що (на відміну від експліцитного) може бути виявлений тільки через зв'язки з іншими об'єктами чи процесами.

Використання експліцитних та імпліцитних моделей для впровадження гендерної можна розглядати як виклик, що зумовлює як руйнівні, так і мотиваційні тенденції.

Серед руйнівних тенденцій можна відзначити такі:

- непослідовність державної гендерної політики;
- поширення гібридних впливів у вигляді антигендерних тенденцій;
- широка підміна понять та маніпулятивна модифікація ціннісних орієнтацій населення.

Мотиваційні тенденції можуть бути спрогнозовані таким чином:

- подальша розбудова інституційного механізму гендерної рівності та посилення його спроможності;
- привернення уваги до тем і аудиторій, які певний час були поза увагою гендерного громадянського суспільства – сім'я, фахівці окремих галузей, релігійна громада.

Для ефективного впровадження гендерної політики нагальними вважаємо такі кроки:

- розвинення інституційного механізму гендерної рівності на національному та місцевому рівнях з урахуванням процесів децентралізації;
- формування гендерної компетентності державних службовців, її регулярний моніторинг і контроль;
- впровадження комплексних гендерних комунікативних стратегій.

ПСИХОЛОГІЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ПСИХОЛОГІЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Наталя ІВАНОВА, Ольга ПАЛИВОДА, Наталія КРАПІВІНА

Вступ

Повсякденна діяльність людей тісно пов'язана із процесом комунікативної взаємодії. Остання є важливою передумовою успішного життя в інформаційному середовищі, що формує сучасний соціум. У ньому люди не просто обмінюються інформацією, а й здійснюють певні психологічний вплив один на одного. Завдяки спілкуванню здійснюється інтеграція особи в певну соціальну групу, формуються норми поведінки, взаємодії та співпраці. Насамперед, спілкування є важливим регулятивним, організаційним, координувальним та коригувальним чинником життєдіяльності людей.

У цілому спілкування розгортається як процес, що передбачає встановлення та підтримання цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми, та поєднує такі основні компоненти як обмін інформацією, вироблення стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння один одного. Оскільки спілкування є результатом та необхідною умовою діяльності суспільства, то воно, перш за все, вирізняється *соціальною функцією*. Зміст якої зумовлюється тим, що спілкування є не тільки засобом передавання суспільного досвіду, а й системоутворювальним фактором, котрий детермінує об'єднання людей у певні соціальні групи за мовленнєвими ознаками та забезпечує їх взаємодію. Спілкування завжди супроводжує процес будь-якої діяльності й дає змогу людям у доступний спосіб пояснити один одному свої бачення проблеми та особливостей роботи, переживання, наміри, ставлення та інші особистісні тенденції, що формують життєві пріоритети й оптимізують спільні дії.

Поняття, зміст та функції спілкування

Ураховуючи те, що у процесі спілкування здійснюється обмін інформацією, думками, поглядами, почуттями, результатами дій, а також відбувається взаємодія та взаємовплив, то воно вирізняється багатофункціональністю. Тому розуміння особистістю інших важливих функцій цього процесу сприятиме, насамперед, об'єктивному усвідомлення його характеристики та особливостей перебігу.

Зокрема, *інформаційно-прогностична* функція забезпечує механізм передавання та сприйняття інформації, формування на основі отриманої інформації прогностичних стратегій щодо певної особи, групи осіб чи події. Реалізація цієї функції передбачає: донесення до особи необхідною інформацією; усунення розбіжностей у поінформованості учасників комунікативного процесу; прийняття відповідних рішень на основі отриманої інформації; прогнозування подальшого перебігу подій та оптимальної тактики взаємодії; аналіз інформації та формування ставлення щодо неї.

Емоційно-регуляційна – зорієнтована на врахування у процесі міжособистісної комунікації емоційних проявів, особливостей їх впливу на психоемоційний стан

співрозмовників та адекватну психологічну регуляцію їх стану. Також, завдяки спілкуванню люди здійснюють регуляцію не лише власної поведінки, а й поведінки співрозмовників, реагують на їх вчинки, впливають на прийняття ним рішень. Цей процес супроводжується взаємним узгодженням дій, взаємною стимуляцією й корекцією поведінки та реалізується через сумісність і спрацьованість у процесі взаємодії.

Мотиваційно-дійова функція дає людям змогу у процесі спілкування актуалізувати, пояснити й зрозуміти як власні мотиви до певних дій, так і мотиви співрозмовників; сформулювати нові мотиваційні тенденції; підвищити рівень мотивації до вирішення пріоритетних проблем на відповідній щодо них діяльності; активізувати конструктивні дії тощо. У процесі міжособистісної взаємодії проявляється ставлення співрозмовників один до одного і до конкретної роботи та спрямованість на досягнення конкретних цілей спілкування.

Окрім урахування основних охарактеризованих вище функцій комунікації, також варто знати і структуру міжособистісного спілкування, що об'єднує три основні складові (за Г. Андрієвою ці складові називають трьома сторонами спілкування [13, с. 470]), а саме:

- *комунікативну*, що забезпечує обмін інформацією між людьми за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування;
- *інтерактивну* – розкриває особливості взаємодії учасників комунікації у процесі обміну інформацією;
- *аптерцептивну* – характеризує процес сприймання та розуміння співрозмовниками один одного.

Інколи, аналізуючи процес спілкування, люди допускають помилки, вважаючи, що синонімічним йому є міжособистісна комунікація. Але цей процес не може бути вичерпно розкритий лише з точки зору інформаційної теорії, оскільки спілкування поєднує не тільки прийоми обміну інформацією, а й передбачає взаємодію, принаймні хоча б двох осіб – співрозмовників. Окрім згаданих прийомів у процесі спілкування відбувається й орієнтація на співрозмовника, тобто:

- ураховуються його індивідуально-психологічні особливості;
- аналізуються його мотиви, потреби, установки та стиль спілкування;
- оцінюється значущість та достовірність інформації шляхом виявлення ознак нещирості;
- визначаються його спрямованість, цілі та прихованні наміри у міжособистісній взаємодії.

До того ж, ефективність комунікації залежить від специфіки впливу людей один на одного через мовленнєві конструкції, оформлення тексту, використання емоційного супроводу інформації, міжособистісні стратегії взаємодії тощо. Але не завжди у процесі спілкування формується взаєморозуміння між співрозмовником і, як наслідок, можуть виникати певні непорозуміння чи перепони, тобто *комунікативні бар'єри*. Останні з'являються у результаті дії певних психологічних передумов, зокрема, різних диспозицій, установок, ціннісних орієнтацій, індивідуально-психологічних особливостей партнерів по спілкуванню тощо. Зазвичай, психологічні бар'єри у спілкуванні можуть виникати за наявності:

- 1) відмінностей у переконаннях, прагненнях, ідеалах та світогляді;

- 2) різного сприймання, бачення та шляхів вирішення певної ситуації;
- 3) різноманітних професійних, соціальних, соціокультурних та мовних особливостей;
- 4) вікових, етнічних та характерологічних відмінностей;
- 5) психологічної несумісності тощо.

Серед найбільш поширених комунікативних бар'єрів виокремлюють такі:

- **дискомфорт** – цей комунікативний бар'єр може виникати тоді, коли людина взагалі не бажає спілкуватися з певною особою (наприклад, та їй неприємна, знає або хоче дізнатися якусь невігідну інформацію про співрозмовника тощо) й намагається всілякими способами уникнути розмови з нею, а якщо діалог все-таки відбувається, то співрозмовник буде неуважним чи зосередженим на більш важливих проблемах. До того ж, до бар'єрів дискомфорту належать: зайві шуми, що відволікають увагу (наприклад, гуркіт, гучна музика, телефонний дзвінок); порушення температурного режиму (дуже холодно чи жарко); візуальні подразники, котрі можуть привернути увагу (яскраві картини, незрозумілі предмети, речі, що вибиваються із загального стилю й таїн.);

- **тривожності** – зазвичай, такий бар'єр виникає: у процесі спілкування з вищими за статусом, авторитетними чи небезпечними людьми; за умови необхідності відповідати на запитання, про які людина воліє краще мовчати; якщо у співрозмовників (одного зі співрозмовників) підвищений рівень особистісної чи ситуативної тривожності; коли з'являється страх бути викритим щодо неправдивості інформації, певних вад чи вчинків; під час розмови, що може демаскувати певні наміри особи, наслідки яких є соціально небезпечними;

- **непорозуміння** – з'являється за умов: наявності у співрозмовників сленгові розбіжностей; використання іншомовних конструкцій; різних темпових режимів (швидко, повільно), гучності та дефектів мовлення; різниці у культурі й звичаях спілкування; розвиненої звички використовувати наголос в словах не за правилами; своєрідності способу мовлення та використання жаргонізмів; нерозвиненого вміння слухати та концентрувати увагу на предметі розмови; низького рівня інтелектуального розвитку чи різних інтелектуальних рівнів у співрозмовників тощо;

- **особистісних пріоритетів** – цей бар'єр актуалізується, якщо в одного зі співрозмовників спостерігається: високий рівень самооцінки; у поведінці превалює демонстративність; пріоритетність вирішення сімейних чи особистісних проблеми, у порівнянні з проблемами, що обговорюються; наявність віри у певні забобони чи прагнення дотримання певних традицій, звичаїв; турбота тільки про власні інтереси; депресивний стан, роздратованість чи стан фрустрації; поганий настрій чи самопочуття; відчуття голоду чи спраги тощо.

Уникнення та подолання комунікативних бар'єрів формують у процесі спілкування передумови взаєморозуміння його учасників, котре є складним психологічним феноменом, успішність реалізації якого залежить не тільки від уникнення та подолання комунікативних бар'єрів, а й від аналізу співрозмовниками таких його рівнів:

першого – усвідомлення мети, мотивів та установок як власних, так і опонента по спілкуванню;

другого – здатності адекватно сприйняти визначені мету, мотиви та установки комунікативної взаємодії;

третього – підбір та застосування відповідних до особливостей комунікативного процесу конструктивних прийомів та методів спілкування.

Разом із тим, взаєморозуміння передбачає взаємне усвідомлення мети, мотивів, установок та передбачає задіяння певних психологічних механізмів, зокрема: ідентифікацію, емпатію, рефлексію й егоцентризм [9], що переважно трактують наступним чином:

- **ідентифікація** (лат. *identificare* – ототожнювати) – співставлення чи ототожнення власних інтересів та тенденційних пріоритетів з такими ж особистісними характеристиками іншої людини. Щоб краще зрозуміти співрозмовника, слід активізувати механізм ідентифікації та враховувати, що він тісно пов'язаний із іншим механізмом взаєморозуміння – емпатією;

- **емпатія** (гр. *empathia* – співпереживання) – тлумачиться як чутливий спосіб розуміння іншої людини, коли домінує не раціональне у процесі її сприйняття, а емоційне. Найтиповішими формами емпатії є співпереживання (переживання почуттів співрозмовника так, ніби ситуація є особистою для людини, яка співпереживає) і співчуття (переживання негараздів співрозмовника незалежно від власного стану чи емоцій); зазначені форми є емоційно-виразними й демонструються у процесі спілкування;

- **рефлексія** (лат. *reflexio* – відображення, звернення назад) усвідомлення кожним зі співрозмовників того, як вони сприймаються один одним у процесі спілкування, й відповідно до цього намагаються підкорегувати свою поведінку, що відповідає ситуативним вимогам опонента, тобто відбувається певне підлаштування під співрозмовника та намагання відповідати його пріоритетам;

- **егоцентризм** (лат. *ego* – я, *centrum* – центр кола) – переважна зосередженість людини тільки на власних інтересах, проблемах, уподобаннях, переживаннях та діях, переживання, хвилювання та інтереси співрозмовника її не цікавлять. Егоцентризм може проявлятися не залежно від визначених цілей спілкування, оскільки його детермінація базується переважно на поведінкових стереотипах й стилі спілкування.

Розглянуті вище психологічні механізми актуалізуються у процесі спілкування, що має певний алгоритм реалізації, а саме:

- виникнення потреби в отриманні чи передачі необхідної інформації, у встановленні контактів з іншими людьми тощо;

- визначення конкретної мети спілкування, аналіз умов, за яких воно відбувається;

- збирання та аналіз інформації про співрозмовника;

- планування змісту спілкування;

- визначення необхідних засобів спілкування (як саме треба говорити і що слід казати) та можливої протидії маніпулятивним впливам;

- сприйняття та оцінювання реакцій, поведінки та психічного стану співрозмовника;

- контроль власних емоцій та тактики спілкування;

- корегування процесу та змісту комунікативної взаємодії.

До того ж, у процесі спілкування відбувається й *міжособистісне сприймання* співрозмовниками один одного. Стереотипи сприйняття, з одного боку, дають можливість скоротити час ознайомлення з певною інформацією, швидше зрозуміти її та прогнозовані наміри співрозмовника, а з іншого – призводять до спотворення сприймання, у випадку відсутності у особи комунікативних умінь. Тому без оволодіння такими вміннями спілкування не завжди буде ефективним.

Під *стереотипом* слід розуміти спрощене, автоматичне відображення у свідомості певних дій, поведінки, ставлення, що базується на досвіді особи та обмеженій інформації. Наприклад, стереотип певної професії (вчителі – постійно дають настанови, бухгалтери – педантично аналізують данні, слідчі – детально з'ясовують обставини тощо). До того ж, саме на ґрунті «стереотипів» формуються ефекти міжособистісного сприймання – ефекти ореолу, первинності та новизни. Суть ефекту ореолу полягає в тому, що позитивне загальне враження від співрозмовника зумовлює й відповідну позитивну оцінку всіх інших його особистісних якостей і навпаки, якщо він одразу не сподобався – то негативну. Образ, що формується під час знайомства, стає певним ореолом, що перешкоджає об'єктивно оцінити у процесі подальшої комунікації негативні прояви в поведінці співрозмовника. Зазвичай, оцінка людини формується з першого погляду – «подобається» або «ні», і у подальшому досить важко змінити враження про партнера по спілкуванню.

Загалом, формування особливостей сприймання співрозмовниками один одного детермінується певними психологічними аспектами, а саме:

- загальне приємне враження про людину, зазвичай, забезпечує й позитивне оцінювання навіть невідомих якостей особистості співрозмовника;
- формує позитивну оцінку як рис особистості, так і окремого вчинку;
- ділові та інтелектуальні якості жінок, зазвичай, оцінюються чоловіками нижче, ніж вони є насправді;
- жінки, навпаки, переоцінюють рівень розвитку наявних у чоловіків ділових та інтелектуальних якостей;
- доброзичлива посмішка та спокійний голос сприяють виникненню довіри до співрозмовника та позитивного налаштування на розмову;
- рукостискання у поєднанні з поглядом в очі позитивно впливає на перебіг спілкування;
- енергійна жестикуляція, що відображає позитивні емоції, сприймається як ознака зацікавленості та прагнення щось пояснити;
- мовчазна реакція у відповідь та цілеспрямований погляд в очі можуть сприйматися як ознака ворожості й недоброзичливості;
- відсутність смаку в одязі та його неохайність формують переважно негативне враження про співрозмовника та актуалізують прагнення у подальшому уникати комунікації з ним;
- різкий неприємний, або занадто «солодкий» запах можуть сформувати у співрозмовника бажання швидше завершити розмову.

Перевірити рівень розвитку власної здатності до успішної міжособистісної комунікації допоможе наведена нижче психодіагностична методика.

Методика дослідження комунікативних та організаторських здібностей¹ [10; 14]

Мета дослідження: визначення рівня розвитку комунікативних та організаційних здібностей.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник КОЗ, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження: дослідження комунікативних та організаційних здібностей за допомогою тесту-опитувальника КОЗ можна проводити як з одним досліджуваним, так і з групою. Досліджуваним роздаються тексти опитувальника, бланки для відповідей і зачитується інструкція.

Інструкція: Запропонований Вам тест містить 40 запитань. Прочитайте їх і дайте відповідь на всі запитання за допомогою бланку. На бланкові надруковано номери запитань. Якщо ваша відповідь на запитання позитивна, тобто ви згодні з тим, про що запитується, то на бланкові відповідний номер обведіть колом. Якщо ж ваша відповідь негативна, тобто Ви не згодні, то відповідний номер закресліть. Стежте, щоб номер запитання відповіді збігався з номером на бланку. Майте на увазі, що запитання є загальними і не можуть вмістити всіх необхідних подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації і не замислюйтеся над деталями. Не слід витратити багато часу на обмірковування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі запитання Вам буде важко відповісти. Тоді намагайтеся дати ту відповідь, якій Ви віддаєте перевагу. Відповідаючи на будь-яке з цих запитань, звертайте увагу на його перші слова й узгоджуйте свою відповідь із ними. Не прагніть справити приємне враження. Важливо бути щирим під час відповіді.

Опитувальник:

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимсь із ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи є у Вас прагнення встановлювати нові знайомства з різними людьми?
6. Чи подобається Вам брати участь у суспільній роботі?
7. Чи правда, що Вам приємніше й простіше проводити час за книгами або за якими-небудь іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли які-небудь перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відмовляєтеся від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи подобається Вам вигадувати і організовувати зі своїми товаришами ігри та розваги?
11. Чи важко Вам включався в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, що Вам треба було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домогтися, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?

¹ Представлена психодіагностична методика є досить відомою і результативною, її україномовний варіант сьогодні можна зустріти у підручниках та посібниках з психології, зокрема: Пашукова, Т., Допіра, А., Дьяконов, Г. Практикум із загальної психології. Київ: Знання, 2000. 204 с.; Корольчук, М., Корольчук, В., Ржевський Г. та ін. Практична психологія: навч. посіб. для студ. навч. закл. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 728 с.

15. Чи важко Вам освоїтись у новому колективі?
 16. Чи правильно, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, обіцянок?
 17. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися і поспілкуватися з новою людиною?
 18. Чи часто Ви у вирішенні важливих проблем берете ініціативу на себе?
 19. Чи дратують Вас люди, які оточують, чи виникає у Вас бажання побути на самоті?
 20. Чи правда, що Ви погано орієнтуєтесь у незнайомій для Вас обстановці?
 21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
 22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
 23. Чи відчуваєте Ви труднощі, незручності або сором'язливість, якщо доводиться проявляти ініціативу, щоб познайомитись з новою людиною?
 24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?
 25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
 26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу, розв'язуючи питання, що зачіпають інтереси Ваших товаришів?
 27. Чи правда, що Ви почуваетесь невпевнено серед малознайомих Вам людей?
 28. Чи правильно те, що Ви рідко прагнете довести свою правоту?
 29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення в малознайому для Вас компанію?
 30. Чи брали Ви участь у суспільно-громадській роботі в школі?
 31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
 32. Чи правильно, що Ви не прагнете наполягти на своїй думці або на рішенні, якщо його не зразу підтримали Ваші товариші?
 33. Чи почуваетесь Ви невимушено, коли потрапляєте в незнайому для Вас компанію?
 34. Ви із задоволенням приступаєте до організації всіляких заходів для своїх товаришів?
 35. Чи правда, що Ви не почуваетесь достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?
 36. Чи часто Ви запізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
 37. Чи вірно, що у Вас багато друзів?
 38. Чи часто Ви опиняєтесь у центрі уваги своїх товаришів?
 39. Чи часто Ви соромитесь, відчуваєте ніяковість, спілкуючись з малознайомими Вам людьми?
 40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваетесь у великій групі своїх товаришів?
- Бланк для відповідей:* аркуш з колонками цифр, що означають номери запитань від 1 до 40, як на зразку. Якщо досліджуваних декілька, то, коли це необхідно, бланки підписують на звороті.

1	5	9	13	17	21	25	29	33	37
2	6	10	14	18	22	26	30	34	38
3	7	11	15	19	23	27	31	35	39
4	8	12	16	20	24	28	32	36	40

Обробка результатів: мета обробки результатів – отримання індексів комунікативних та організаційних схильностей. Для цього відповіді досліджуваного зіставляють

з дешифратором і підраховують кількість збігань окремо за комунікативними та організаційними нахилами. У дешифраторі враховується впорядковане розміщення номерів запитань у бланку для відповідей.

Дешифратор

Схильності	Відповіді	
	Позитивні	Негативні
Комунікативні	Номери запитань 1-го рядка	Номери запитань 3-го рядка
Організаційні	Номери запитань 2-го рядка	Номери запитань 4-го рядка

Щоб визначити рівень комунікативних та організаційних здібностей, потрібно вирахувати їхні коефіцієнти. Коефіцієнти – це відношення кількості збігань відповідей того чи іншого нахилу до максимально можливого числа збігань, у даному випадку – до 20. Формули для підрахунку коефіцієнтів такі:

$$K_x = \frac{K_x}{20}, K_o = \frac{O_x}{20},$$

де K_k – коефіцієнт комунікативних здібностей;

K_o – коефіцієнт організаційних здібностей;

K_x та O_x – кількість збігань з дешифратором відповідей відповідно до комунікативних та організаційних здібностей.

Аналіз результатів: аналізуючи результати, дають оцінку рівня комунікативних та організаційних здібностей досліджуваного. З цією метою користуються шкалою оцінок.

Шкала оцінок комунікативних та організаційних здібностей

K_k	K_o	Шкала оцінок
0,10–0,45	0,2–0,55	1
0,45–0,55	0,56–0,65	2
0,56–0,65	0,66–0,70	3
0,66–0,75	0,71–0,80	4
0,75–1,00	0,81–1,00	5

Опис результатів. Рівень розвитку комунікативних та організаційних здібностей характеризується за допомогою оцінок за шкалою. Особи, які отримали **оцінку 1** – це люди з низьким рівнем прояву комунікативних та організаційних здібностей. З **оцінкою 2** – мають комунікативні й організаційні нахили нижче середнього рівня. Вони не прагнуть до спілкування, почуваються скуто в новій компанії, в колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, мають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступі перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи. У багатьох справах вони уникають прояву самостійних рішень та ініціативи.

Для досліджуваних, котрі отримали **оцінку 3**, характерний середній рівень прояву комунікативних та організаційних здібностей. Вони прагнуть контактів із людьми, не обмежують коло своїх знайомств, наполягають на власній думці, планують свою роботу, хоча потенціал їхніх нахилів не відрізняється високою стійкістю. Ця група досліджуваних має потребу в подальшій серйозній і планомірній виховній роботі з формування і розвитку комунікативних та організаційних здібностей.

Респонденти із **оцінкою 4** належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних та організаційних здібностей. Вони не розгублюються в новій обстановці,

швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях. Усе це вони роблять без примусу, згідно із внутрішніми спрямуваннями.

Особи, котрі отримали вищу **оцінку 5**, мають дуже високий рівень прояву комунікативних та організаційних здібностей. Вони потребують комунікативної й організаційної діяльності, активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поведуться в новому колективі, це ініціативні люди, котрі прагнуть у важливій справі або в складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоювати свою думку і домагатися, щоб її було прийнято іншими. Крім того, вони можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять організовувати всілякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, що їх приваблює, і самі шукають таких справ, що б задовольнили їхні потреби в комунікації та в організаційній діяльності.

Резюмуюча частина методики. Комунікативні й організаційні здібності є потрібним компонентом і передумовою розвитку спеціальних здібностей у тих видах діяльності, що пов'язані із спілкуванням між людьми, з організацією колективної праці. Бажання займатися організаційною діяльністю і спілкуватися з людьми залежить від типологічних особливостей самої особистості. Вони визначаються, переважно, суб'єктивною цінністю та значимістю для людини майбутніх результатів її активності і її ставлення до осіб, з котрими вона взаємодіє. Досить часто нахили виникають у таких видах діяльності й спілкування, що спочатку байдужі людині, та в міру включення в них стають значущими. У зв'язку з цим, важливими є власні зусилля і подолання комунікативних бар'єрів. Вони можливі, якщо людина ставить перед собою свідому мету саморозвитку.

Крім власного рівня розвитку комунікативних здібностей також слід враховувати, що особливе значення мають початкові фрази процесу спілкування, саме вони формують у співрозмовника мотиви до подальшої комунікації. Доцільно уникати: вибачень та ознак невпевненості; негативного ставлення до співрозмовника та проявів неповаги до нього; психологічного тиску, що примушує його займати захисну позицію. Тому варто пам'ятати, що особливо на початку спілкування, коли ставиться за мету успішна комунікація, доцільно поводитись делікатно, тактовно, стримано й толерантно. Наприклад, якщо потрібно звернутись до співрозмовника із низкою запитань, зокрема й особистого характеру, то слід коректно, не нав'язливо й поступово актуалізувати заплановані запитання. Тобто недоцільно одразу ставити одне запитання за іншим, щоб це не виглядало як допит і не формувало бажання швидше завершити спілкування. З метою успішної комунікативної взаємодії, досвідчені комунікатори користуються переважно такими відомими комунікативними прийомами:

1. *Визначення та обговорення спільного.* У процесі спілкування співрозмовник використовує інтереси, обставини та враження опонента, що збігаються з його власними. Наприклад, обидва захоплюються одним і тим же видом спорту, віддають перевагу одному й тому ж бренду, навчались у одному навчальному закладі, мешкали в одному районі міста тощо.

2. *Добррозичливість.* Дружнє ставиться до співрозмовника, відсутність зверхності, вияв щирої зацікавленості й уваги до нього та його розповіді. Добррозичлива посмішка та коректні компліменти. Доречні запитання та погоджувальні висловлювання.

3. *Мотивування до комунікації.* Формування чи актуалізація у співрозмовника мотивів до спілкування, зокрема, бажання комунікувати та підтримувати розмову, прагнення щось обговорити, інтерес до співрозмовника тощо. Для підвищення рівня мотивації до взаємодії у партнера по спілкуванню, слід озвучити своє бажання спілкуватися, пояснити власний інтерес до цієї бесіди, прагнення чимось допомогти опоненту чи зрозуміти його наміри, щоб у подальшому, наприклад, допомогти у вирішенні якогось питання.

4. *Пристосування.* Ефективність спілкування, з-поміж іншого, детермінується рівнем пристосування одного зі співрозмовників до особливостей поведінки іншого, до його лексики та термінології. Не слід вдаватися до іронії та прихованого кепкування над ним.

Важливою передумовою, що сприяє успішному формуванню міжособистісних стосунків, також є вміння вислуховувати свого співрозмовника – уважно його слухати, демонструвати свою зацікавленість у тому, що він говорить, проявляти повагу до нього. Уміння вислуховувати дає змогу викликати прихильність співрозмовника, зняти психологічне напруження, що зазвичай виникає на початковій стадії міжособистісної комунікації. Зазначене полегшуватиме налагодження взаєморозуміння.

У процесі спілкування співрозмовники не завжди можуть зрозуміти справжні причини поведінки опонентів, а тому здатні приписувати їм те, що знають із попереднього досвіду спілкування та аналізу власних мотивів. Цей феномен у психології називається каузальна атрибуція, що визначають як своєрідну суб'єктивну інтерпретацію та оцінювання людиною причин і мотивів поведінки інших на основі власного життєвого досвіду. Вона може стосуватися сприймання не тільки окремих людей, а й соціальних груп та самої себе. Виокремлюють такі особливості впливів каузальної атрибуції у спілкуванні:

- вплив суб'єктивних чинників (позитивних, негативних) на сприймання співрозмовника;
- пояснення невдалих результатів взаємодії зовнішніми обставинами, а успішних – особистими здобутками;
- істотна відмінність між тлумаченням особою власних вчинків та поведінки інших людей.

Також істотне значення у сприйманні має установка, особливо коли йдеться про враження, що формується у співробітника про незнайому людину. Наприклад, якщо двом різним групам осіб показати одну і ту саму фотографію, але першій групі повідомити, що ця людина – видатний вчений, а другій – що це злочинець, то складаючи словесний портрет, учасники першої групи за зовнішніми ознаками (формою підборіддя, глибоко посадженими очима тощо) можуть сказати, що це людина із силою волі та не аби якою глибиною думки, а другої – цю саму людину описати так: очі – злі, а випнуте підборіддя свідчить про рішучість у досягненні злочинних цілей. Зазначене також може свідчити про стереотипність сприйняття. Взагалі, зовні привабливі люди, сприймаються як більш позитивні й такі, які викликають довіру. Сприймання зовнішності відбувається в такому порядку: волосся; взуття; обличчя (очі, брови, губи, вуха, ніс, чоло, руки); одяг. За одягом можна прогнозувати, які плани має людина на сьогодні: відвідати театр, здійснити екскурсію за місто тощо. Добре одягнена особа виступає впевненіше, ніж одягнена недбало, оскільки на цей недолік

оточуючі відразу відреагують. Отже, пристойний зовнішній вигляд завжди сприяє створенню позитивного враження у людей, з якими спілкуємось.

Як свідчать соціологічні дослідження [6, с. 38-39], враження про співрозмовника на 55 % залежить від візуального сприйняття зовнішності, на 38 % – від манери говорити і тільки на 7 % – від того, що він говорить.

Для досягнення мети спілкування та його конструктивного перебігу важливо враховувати індивідуально-психологічні характеристики, властивості розумової діяльності співрозмовника, особливості його самосвідомості та психічні стани. Так, при певних психічних станах може бути порушений контроль за діями та мовою. Це спостерігається при сильному емоційному збудженні або при різко пригніченому стану психіки, коли під впливом афекту людина змінює свою поведінку.

Вербальна комунікація має діалоговий характер, оскільки завжди спрямована на окрему людину чи групу людей, та представляє собою сукупність комунікативних актів (діалог, що складається з промовляння та слухання). До вербальних характеристик спілкування відносяться:

- діапазон мови (широкий, вузький);
- тональність (висока, низька);
- темп мови (швидкий, середній, повільний);
- модуляція голосу (плавна, різка);
- ритм голосу (рівномірний, чіткий, переривчастий);
- тембр голосу (гучний, хриплий, млявий).

У процесі спілкування люди певним чином намагаються контролювати процес власної комунікації, але шляхом аналізу невербальних проявів можна оцінити правдивість мовної інформації, щирість намірів та цілей спілкування. Невербальне спілкування відбувається, зазвичай, не усвідомлено й мимовільно. Невербальні засоби спілкування у особи формуються раніше. У невербальній комунікації використовуються будь-які символи, крім слів, зокрема:

- експресивні реакції (характеризують інтенсивність вияву переживань людини): міміка, пантоміміка, жести, інтонація голосу;
- міжособистісний простір (дистанція, що не усвідомлено встановлюється між людьми у процесі їх безпосереднього спілкування);
- візуальний контакт (погляд може регулювати розмову);
- емпатія (здатність до співпереживання).

Розвитку вмінь та навичок успішної комунікативної взаємодії сприятиме участь у різноманітних психологічних тренінгах із зазначеної проблематики. Нижче наведемо один з варіантів можливих *тренінгових програм*.

Блок 2

Тренінгова програма «Психологічні аспекти комунікативної взаємодії фахівців у процесі виконання професійних завдань»

Мета: розвиток комунікативних якостей фахівця, необхідних для успішної професійної діяльності, відпрацювання психологічних прийомів успішної комунікативної взаємодії та безконфліктної співпраці.

Категорія учасників: менеджери, фахівці сфери обслуговування, піар-менеджери, фахівці по роботі з персоналом, викладачі, офіс-менеджери, представники туристичного бізнесу; випускники ЗВО.

Кількість учасників тренінгової групи: 15-20 осіб.

Тривалість тренінгу: 6 годин.

Форми роботи: психодіагностика, психогімнастика, групова дискусія, мозковий штурм, кейс-метод, ділова гра, завдання-сценарії, презентаційні майстер-класи.

ЗМІСТОВІ МОДУЛІ ТРЕНІНГУ

Модуль 1. Організаційно-теоретичний

- прийняття принципів та правил роботи групи;
- виокремлення психологічних особливостей професійної діяльності учасників тренінгової групи;
- визначення та роз'яснення теоретичних аспектів комунікативної взаємодії;
- аналіз різновидів психологічного впливу, що найчастіше використовуються у процесі комунікативної взаємодії фахівців з різними категоріями осіб;
- психологічний аналіз поведінкових стратегій у процесі міжособистісної комунікації;
- характеристика конфліктної особистості та прийомів безконфліктного спілкування;
- презентація правил конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях у процесі професійної діяльності.

Модуль 2. Діагностичний

- діагностика сформованості необхідних комунікативних якостей для ефективного виконання професійних дій та їх співвіднесення із психограмою фахівця;
- встановлення типів поведінки учасників тренінгової групи у конфліктних ситуаціях, зумовлених їх професійною діяльністю;
- визначення потенціальних можливостей фахівця до успішних комунікативних стратегій взаємодії.

Модуль 3. Розвивальний

- розвинення комплексу комунікативних якостей, що детермінують успішність діяльності фахівця даної сфери;
- відпрацювання системи професійних комунікативних пріоритетів;
- розвинення здатності визначати маніпулятивні впливи та протидіяти ним у коректний спосіб;
- вдосконалення навичок комунікативної взаємодії у процесі виконання професійних завдань;
- розвинення здатності розпізнавати та нейтралізувати конфліктні ситуації різних рівнів складності при комунікативній взаємодії.

Модуль 4. Корекційний

- формування індивідуальних стратегій безконфліктної поведінки в найтиповіших професійних ситуаціях;
- корекція деструктивних способів взаємодії фахівців, що підвищують рівень конфліктогенності професійного спілкування;
- формування навичок прогнозування можливих стилів комунікативної взаємодії опонентів по спілкуванню;
- корекція професійно-важливих комунікативних якостей, що зумовлюють здатність протидіяти маніпулятивним впливам.

Модуль 5. Підсумковий

- аналіз здобутків та можливостей їх реалізації у процесі роботи;
- визначення подальших перспектив саморозвитку оптимальних комунікативних стратегій взаємодії у процесі професійної діяльності.

Отже, спілкування представляє складний комплекс комунікативних, перцептивних та інтерактивних дій співрозмовників, що проявляються у процесі міжособистісної взаємодії. Успішність останньої забезпечується інформаційно-прогностичною, емоційно-регуляційною та мотиваційно-дійовою функціями спілкування, що реалізується завдяки вербальним та невербальним засобам комунікації. Вони хоча й не тотожні за змістом, але тісно пов'язані між собою й активно корелюють демонструючи комунікативні навички особистості та її здатність до взаємодії, а у процесі спілкування – можуть не завжди мати одне і те ж семантичне значення.

Психологічні аспекти оцінювання достовірності інформації у процесі спілкування

Комунікуючи, люди досить часто зіштовхуються із різноманітними методами й прийомами нещирості, приховування фактів, а також техніками повідомлення завідомо неправдивої інформації. Зазначене зумовлює як особистісний дискомфорт, що супроводжується підвищеною психічною напругою, так і деструкції в суспільних відносинах. Ураховуючи це, особливої актуальності набуває оцінювання достовірності та якості отриманою особистістю інформації, виявлення ознак нещирості, що супроводжують процес міжособистісної взаємодії та спілкування в соціальних мережах інформаційного простору.

Виявлення ознак нещирості у процесі спілкування є складним процесом, зумовленим, насамперед, значним обсягом інформації, що отримують люди в сучасному інформаційному просторі. Обмін інформацією між співрозмовниками у процесі комунікації, як зазначалось вище, може відбуватись з допомогою різних засобів: вербальних та невербальних. Проте основна увага співрозмовника, зазвичай, зосереджується на вербальних засобах, хоча вони не завжди дають змогу об'єктивно стверджувати про відвертість опонента та правдивість наданої ним інформації. Людина, яка має намір приховати певні факти або видати брехню за правду, зазвичай не може контролювати усі прояви власної поведінки.

У процесі міжособистісного спілкування більшість людей прислухаються саме до слів. Словами можна передати значний обсяг інформації набагато швидше, ніж мімікою, жестами чи рухами тіла. Тому, коли людина хоче щось приховати або представити у вигідному для неї ракурсі, вона ретельно обдумуватиме кожне своє слово, оскільки за сказане необхідно нести відповідальність, а зверхній тон, сердитий вираз обличчя чи невідповідні мовленню рухи завжди можна якось пояснити чи заперечувати.

Встановлено, що людина у середньому може сприйняти та зрозуміти за хвилину 650-700 слів, а сказати – лише 150-160 слів, тому у слухача, зазвичай, є достатньо часу, щоб оцінити жести, міміку, інтонацію та психічний стан співрозмовника [11, с. 24]. Тобто спілкування не вичерпується тільки усними або письмовими представленням інформації. У цьому процесі важливу роль відіграють також емоції, манери, жести та міміка співрозмовників.

До того ж, у процесі взаємодії від 60 до 80 % комунікації здійснюється рахунком невербальних засобів і лише 20-40 % інформації передається людиною за допомогою слів [16, с. 25]. Ці дані переконливо свідчать про важливе значення невербального спілкування для взаємопорозуміння людей, а також мотивують оперативних

співробітників звернути особливу увагу на роль жестів і міміки людини, оволодіти мистецтвом тлумачення невербальних засобів комунікації.

Тому оцінювання інформації, що одержує особа у процесі спілкування, має охоплювати встановлення правдивості інформації, вираженої вербальними засобами, а також тлумачення жестів, міміки, поз, рухів й інших невербальних проявів, що використовуються співрозмовником для передачі інформації. У найширшому розумінні інформація є комплексом відомостей, що визначають ступінь наших знань щодо певних об'єктів чи предметів, явищ, подій, фактів, процесів та особливостей їх функціонування.

Сьогодні в стрімкому вирі інформаційних потоків та розгалуженості можливостей дізнатися й використовувати різноманітні маніпулятивні техніки та психологічні прийоми маскуванню оману, актуалізується оцінювання достовірності отриманої від співрозмовника інформації. При оцінюванні інформації особі слід: визначити першоджерело інформації та мету співрозмовника щодо її розповсюдження; виявлення та уточнення в ній усього незрозуміло вираженого змісту; очищення її від елементів дезінформації (дезінформація – свідоме надання неправдивої інформації, що вводить людину в оману щодо реальної ситуації з метою досягнення певних корисливих цілей) та інших перекручувань.

До причин нещирості осіб у процесі спілкування можуть бути віднесені як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. В одних випадках людина може свідомо повідомляти неправдиву інформацію, в інших – щиро помилятися. Інформація, що надходить у ході бесіди, зазвичай, є фрагментарною, неповною; не завжди зрозуміло, чого вона стосується і як може бути використана співрозмовником. Крім цього, одержувані відомості не завжди повною мірою відповідають дійсності. Це може бути зумовлено як помилками сприйняття подій та фактів, так і природнім викривленням даних при передачі їх від одного джерела до іншого або прагненням ввести співрозмовника в оману. Остання причина зумовлена певними мотивами та цілями опонента щодо надання такої інформації. У свідомості людини, яка ставить за мету повідомити неправдиві відомості, одночасно існують два паралельних варіанти повідомлення інформації: один із них представлений реальними фактами, що вона з тих чи інших причин намагається приховати від співрозмовника; інший – неправдиві відомості, що спеціально повідомляються.

Зокрема, висловлювання осіб у процесі спілкування можуть бути щирими, перекрученими (умисно зміненими), помилковими та неправдивими. Тому одержуючи будь-яку інформацію, слід намагатися відокремити її від особистих пояснень та міркувань співрозмовника з даного питання від наявних у нього реальних відомостей. Разом із тим, слід враховувати, що він сам може бути жертвою цілеспрямованої дезінформації. Відповідно до цього, для зниження впливу чинника суб'єктивності щодо одержаної інформації практикують оцінювання як змісту інформації, так і надійності її джерела.

Вирішуючи завдання з оцінювання достовірності інформації та можливих причин її перекручування, особливу увагу необхідно приділяти вибору психологічних методів і прийомів, спрямованих на їх вирішення. Оскільки цілеспрямована брехня є фактично стресом для людини, то за його проявами можна зрозуміти, говорить особа правду чи завідомо повідомляє неправдиві дані. Тому у процесі психологічного

оцінювання достовірності інформації слід також враховувати індивідуально-психологічні особливості осіб, що її надають. Це пов'язано з тим, що людина як носій інформації може її спотворювати під час відтворення залежно від власних інтересів, досвіду, рівня інтелектуального розвитку, здатності запам'ятовувати, осмислювати та відтворювати почуту чи прочитану інформацію. Ступінь розбіжності образу сприйняття, уявлення та реальної події в різних людей різний. Тому варто враховувати також розвиненість або слабкість різних видів пам'яті (пам'ять – пізнавальний психічний процес, що забезпечує запам'ятовування, збереження і відтворення людиною її минулого досвіду; пам'ять розрізняють: залежно від інформації, що запам'ятовується – *рухову, емоційну, образну, словесно-логічну*; залежно від часу збереження інформації – *короткочасну, оперативну, довгострокову*; залежно від мети і способів запам'ятовування і збереження – *мимовільну, довільну*; залежно від розуміння інформації, що запам'ятовується – *механічну, смислову*), а також особливостей запам'ятовування окремими людьми різних видів інформації, пов'язаної з датами, іменами, цифрами, кольорами тощо. Адже одні люди краще запам'ятовують наочно-образний матеріал, інші – словесно-описовий, вербальний й т. ін.

При оцінюванні інформації, що отримує особа у процесі спілкування, необхідним є врахування наявності суб'єктивних особливостей аналізу та оцінювання матеріалу, що зумовлені індивідуально-психологічними характеристиками партнера по спілкуванню, а саме:

- спрямованістю особистості (спрямованість – сукупність стійких мотивів, що орієнтують і спрямовують діяльність людини і є відносно незалежними від ситуації; у спрямованості виражаються цілі, заради яких діє особистість, її мотиви та суб'єктивне ставлення до різних сторін дійсності), її ієрархічно організованою системою цінностей;

- природно зумовленими особливостями психічної регуляції, що складають темперамент (темперамент (лат. *temperamentum* – відповідне співвідношення рис) – сукупність динамічних проявів психічної діяльності, що характеризують індивіда з боку динамічних властивостей психіки за показниками темпу, швидкості, ритму, інтенсивності, енергійності, емоційності);

- стійкими, набутими в соціальних умовах способами регуляції поведінки, тобто характером (характер (гр. *character* – чеканка) – система стійких індивідуальних властивостей особистості, що формуються й виявляються у діяльності, спілкуванні та зумовлюють типові способи поведінки й емоційних реакції; основні властивості характеру: сила (уміння добиватися поставленої мети, переборювати труднощі, відстоювати переконання, виявляти мужність); слабкість (легкодухість, вагання, нерішучість, нестійкість поглядів, піддатливість); оригінальність (своєрідність особистості); цілісність (комплекс ставлень людини до різних проявів життя, єдність слова і діла); твердість (послідовність, наполегливість у досягненні мети, обстоювання поглядів));

- наявними здібностями (здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, внутрішні умови її розвитку, що формуються під впливом зовнішніх умов у процесі діяльності; здібності виділяють: *загальні* (відповідають вимогам різних видів діяльності); *спеціальні* (відповідають вимогам конкретної діяльності; наприклад, математичні здібності, лінгвістичні й т. ін.); *творчі* (притаманні тільки конкретній

особистості та представляють своєрідне поєднання загальних та спеціальних здібностей)).

З метою аналізу інформації, переданої за допомогою невербальних засобів комунікації, широко використовується метод візуальної психодіагностики, призначений для оцінювання психологічних характеристик людей за їхніми зовнішніми проявами.

Той факт, що невербальна поведінка є відображенням несвідомої психічної діяльності та, у порівнянні з мовною, набагато меншою мірою контролюється свідомістю, пояснює те, що аналіз невербальних реакцій людини є одним найрезультативніших методів діагностики неправдивої інформації та виявлення ознак нещирості у процесі спілкування.

Ураховуючи основні психологічні аспекти аналізу та оцінювання якості інформації, що отримує людина у процесі міжособистісного спілкування з іншими особами, можна виділити такі *ознаки нещирості*, що супроводжують процес комунікації:

- фізіологічні реакції – почервоніння чи збліднення обличчя, сльози, виділення поту на різних ділянках тіла, пришвидшене дихання, перехоплення подиху, тремтіння в колінах, сухість у роті;

- рухи ніг – пересування ніг, дрібне постукування по підлозі, удари ногами по ніжках столу, стільця та інших предметах;

- сигнали корпусу;

- суперечлива жестикуляція;

- міміка – посмішка, рухи бровами, губами, звуження або розширення очей, напруга м'язів чола, зміна контуру рота;

- вербальні реакції (мова) – особливості голосу й мовлення.

При цьому, слід зауважити, що найпомітнішими під час передачі хибної інформації є вербальні реакції, зокрема:

- поява пауз під час відповідей на запитання, що не повинні викликати ускладнень;

- мимовільна зміна інтонації;

- зміна темпу мовлення, тембру голосу

- поява тремтіння в голосі, хрипіння;

- ковтання слів, складів; заїкуватість, невиразні звуки;

- неадекватний наголос на окремих складах;

- занадто швидкі відповіді на запитання, що мають змусити задуматися;

- поява в мовленні висловлювань, що є нетиповими для людини в звичайному спілкуванні;

- демонстративне підкреслення за допомогою мовних засобів – інтонацій, пауз тощо – будь-яких фрагментів переданої інформації, що маскують або спотворюють справжнє ставлення до неї.

Разом із тим, у процесі міжособистісної взаємодії також слід враховувати наявність у поведінці, розмові, міміці й пантоміміці співрозмовника психологічних ознак обману. Так, особи, які приховують правду:

- намагаються не відповідати на запитання прямо, а ухиляються від чіткої відповіді й говорять про різні побічні обставини;

- для відповіді на запитання їм зазвичай потрібно більше часу (щоб прийняти рішення; подумати, що саме сказати; пов'язати певні факти чи події й т. ін.);
- повторюють запитання, щоб «виграти додатковий час», аби придумати відповідь, та є непослідовними у твердженнях;
- часто використовують різні слова-запевнення, інколи клянуться та повторюють слово «правда», щоб надати більшій переконливості своїм висловлюванням;
- мають переважно уривчасте мовлення та не закінчують речення, часто бурчать відповіді собі під ніс або збиваються, відповідаючи на запитання;
- намагаються використовувати непрямі, неконкретні й загальні слова (наприклад, «я не брав цього», «не знаю, звідки воно»);
- часто використовують недоречні жести (наприклад, торкаються мочки вуха, погладжують волосся, потирають внутрішній бік комірця тощо), їх невербальні прояви не гармонують з висловлюваннями, прискорюється дихання.

Кожна окремо виявлена у співрозмовника ознака, із вище зазначених, не може свідчити про його нещирість. Тільки їх комплексний прояв та системний аналіз у сукупності з іншими особистісними властивостями зумовить об'єктивність констатації факту обману. Тому у процесі комунікативної взаємодії у необхідно оцінювати ці ознаки у сукупності та враховувати його темпераментальні й характерологічні особливості та певний психічний стан через прояв емоцій. До типових проявів емоцій належать такі:

- *радість*: губи змінюють свою форму й стають більш розтягнутими, а їх куточки відтягнуті назад; навколо очей утворилися дрібні зморшки, очі прищурюються;
- *інтерес*: брови трохи підведені або опущені, тоді як повіки злегка розширені або звужені;
- *щастя*: зовнішні куточки губ підведені й зазвичай відведені назад, очі виражають спокій і безтурботність;
- *здивування*: підняті брови утворюють зморшки на лобі, очі при цьому розширені, а рот може бути привідкритий, очі – збільшені;
- *відраза*: брови опущені, ніс зморщений, нижня губа випнута або підведена й зімкнута з верхньою губою, очі примружуються й відводяться в бік;
- *презирство*: брови підняті; обличчя витягнуте; голова піднесена, немов людина дивиться на когось зверху вниз; намагається збільшити дистанцію зі співрозмовником;
- *страх*: брови трохи підняті, але мають пряму форму, їх внутрішні кути зрушені, очі розширені, а нижня повіка може бути напруженою, а рот – відкритим, його куточки відтягнуті назад (людина може кричати, впадати в «ступор»);
- *гнів*: м'язи лоба зрушені усередину і вниз, організовуючи загрозливий або нахмурений вираз очей, ніздрі розширені, губи або щільно стиснуті, або розтягнуті в боки, обличчя, зазвичай, почервоніє;
- *сором*: голова опущена, погляд спрямований вниз або убік, очі «бігають», повіки прикриті, а інколи і зімкнуті, обличчя досить почервоніле,
- *скорбота*: брови зведені; очі тьмяні, а зовнішні кути дещо опущені; погляд не концентрується на комусь чи на чомусь; кінчики губ – опущені.

Одним із ефективних методів виявлення вербальних ознак нещирості особи є психологічний аналіз її тверджень. Сутність цього методу полягає в тому, що

правдива інформація відрізняється від неправдивої як за змістовними й формальними ознаками, так і за особливостями її озвучування й представлення. Тому, перш за все, підозрювати співрозмовника у нещирості спонукатиме наявність неузгодженості між вербальною та невербальною складовою повідомлення інформації. Це, насамперед, зумовлено внутрішніми конфліктами та напругою людини через те, що вона хоче розповісти вигадану інформацію так, щоб зовні це виглядало щиро. Навіть та особа, котра дуже ретельно намагається приховати від співрозмовника нещирість, може бути викрита через свої помилкові дії, а саме: обмовки, забування знайомих імен чи дат, багатослівність або ухиляння від основного змісту розмови.

Неправдива інформація досить часто має ланцюговий характер – одна неправда породжує іншу, одна перекручена обставина змушує вносити корективи в інші, а продумати й запам'ятати таку послідовність практично неможливо. Така інформація, зазвичай, має узагальнений характер, у ній відсутня деталізація представлених подій, вчинків й т. ін. При її презентації можуть не співпадати статистичні данні, оскільки трапляється, що особа не може швидко порахувати чи співставити цифровий матеріал, бо надмірні емоції, стан напруги знижують рівень її мисленнєвої активності. У процесі психологічного аналізу інформації, слід звертати увагу на певні ознаки нещирості співрозмовника оцінюючи їх із використанням певних психологічних прийомів, а саме:

- **«суперечності та алогічності»** – визначення у висловлюваннях суперечливих моментів та алогічної послідовності в розповіді, оскільки недостовірну інформацію неможливо продумати у всіх деталях, тому людина зазвичай намагається запам'ятати найважливіші, на її погляд, обставини, а низка інших подробиць залишається поза увагою;

- **«факти без конкретики»** – відсутність конкретизації при викладенні фактів, зумовлена тим, що вигадані, особисто не пережиті події в пам'яті людини, яка обманує, не фіксуються;

- **«купа деталей»** – високий рівень деталізації подій (особливо віддалених у часі), зазвичай, викликаний вивченням та підготовкою заздалегідь сформульованих недостовірних відомостей;

- **«розбіжність»** – різні пояснення та розбіжність у розповідях (під час декількох розмов) про одні й ті ж події, оскільки людина з часом забуває вигадані деталі для пояснення певних подій чи вчинків, а при повторному згадуванні в розмові про це може тлумачити їх абсолютно по-іншому;

- **«повторення»** – кількаразове повторення певних тверджень, на які, на думку співрозмовника, має звернути увагу чи запам'ятати партнер по спілкуванню;

- **«чужі слова»** – використання нетипових для певної особи слів, мовленнєвих конструкцій, промовляння яких може мати неадекватний емоційний супровід (наприклад, ніби звичайна фраза, але при її промовлянні людина дуже хвилюється, червоніє);

- **«беземоційність та обмежена жестикуляція»** – розповідь не супроводжується емоційними проявами й певними жестами, оскільки неправдива інформація не має особистісного значення для людини, бо при цьому вона переважно думає про донесення до співрозмовника запланованих меседжів; тільки особисто пережиті події, зазвичай, підкріплюються конкретними емоціями та переживаннями, що проявляються у процесі розповіді про них;

- **«найкращій»** – постійний акцент у розмові на власній порядності, чесності та відсутності особистого інтересу щодо певної ситуації – у випадку неодноразового апелювання до зазначених якостей слід ставити під сумнів щирість співрозмовника та правдивість інформації, про яку він розповідає;

- **«уникнення»** – відсутність у розмові прямих відповідей на запитання; найчастіше супроводжується проханням до співрозмовника повторити запитання чи переконанням його в тому, що поставлене запитання не зрозуміле й недостойне.

Використовуючи прийоми психологічного аналізу інформації з метою виявлення вербальних ознак нещирості, співрозмовнику слід враховувати, що відображення дійсності у свідомості людини зумовлене різними факторами: соціальним статусом, професійними, національно-культурними і віковими особливостями, соціальною роллю, життєвим досвідом та загальнокультурним рівнем.

Загалом, розрізняють дві основні форми обману: замовчування та викривлення інформації. При *замовчуванні* людина не надає достовірних відомостей оперативному співробітнику, але й не повідомляє неправду. Під час *викривлення* особа не тільки приховує правду, а й надає недостовірні дані. Тому, складність виявлення обману у формі замовчування у процесі спілкуванні пов'язана, зокрема, з тим, що співрозмовник зорієнтований, насамперед, на пошук ознак обману в мовленнєвому повідомленні, тобто у тому, що говорить інша особа, а факти замовчування інформації можуть залишитись поза увагою.

Розкриття у процесі спілкування зазначених форм обману вимагає ще й урахування особливостей оцінювання різних видів обману певним соціумом. Так, викривлення подій загалом сприймається більш негативно, ніж замовчування окремих фактів. Адже недостовірні висловлювання мають виражену негативну конотацію, у той час, як замовчування відомостей такої негативної реакції не викликає. Зазначені особливості зумовлюють частоту використання різних форм обману у процесі міжособистісної комунікації: замовчування більш розповсюджене, викривлення застосовується не так часто.

Крім того, використання замовчування інформації як основної форми обману зумовлене тим, що:

- вважається, що промовчати про окремі факти набагато простіше й легше, ніж сказати неправду, оскільки для цього не потрібно докладати жодних зусиль, у той час як при викривленні відомостей без детально розробленої легенди завжди є небезпека розкриття обману;

- замовчування інформації супроводжується пасивністю, а її викривлення потребує від особи, що обманує, активних дій;

- замовчування певних відомостей завжди легше виправдати у випадку, коли співрозмовник дізнався, що його обманули.

Можна навести й певні мовленнєві конструкції, що свідчать про обман, зокрема:

- максимально узагальнені вислови («Так сталося, що ...», «Я вимушений був ...»);

- речення без підмета, безособові звороти («Мені сказали, що ...»);

- метафори, риторичні запитання («Ходять чутки ...», «Час не чекає, тому ...», «Хто мені указ?»);

- слова, що не мають смислового навантаження («у принципі», «так би мовити», «у цілому», «загалом», «знову ж таки», «ото ж бо») і сигналізують про неусвідомлене бажання особи перестрахуватися, про низький рівень упевненості в тому, що вона говорить, про неготовність нести відповідальність за сказане.

Аналіз змін голосу також сприяє успішному викриттю нещирості у процесі комунікативної взаємодії, оскільки особливості сприйняття власного голосу не *дають* людині змогу контролювати своє звучання – вона чує себе по-іншому, ніж говорить. Існують певні характеристики голосу людини, що можуть свідчити про надання нею недостовірної інформації:

- специфічні звуки – сміх, кашель, шепіт, плач, бурчання тощо;
- нульові звуки – паузи, глибокі вдихи;
- звуки супроводу – «а-а-а», «е-е-е», «хм-хм», «ну-ну», «от-от» тощо;
- повтори – «я, я, я думаю, я дійсно ...», «я два рази не повторюю, не повторюю ...», «того, того ...»;
- частки слів «мені, дійсно, подобалося це ...».

Такі помилки найчастіше виникають через емоційне збудження та страх бути викритим в обмані. Основним показником емоційного збудження є висота голосу, оскільки більшість людей під час хвилювання підвищують голос.

Зазначені вербальні реакції, зазвичай, супроводжуються невербальними проявами, тому урахування останніх є важливою умовою визначення ознак нещирості. Однією з таких ознак є невідповідність жестів людини особливостям ситуації. Зазначене зумовлене тим, що підсвідомість не піддається контролю й працює автономно, незалежно від того, що людина говорить чи планує сказати, тому рухи тіла можуть бути неадекватними словам і, тим самим, видати її нещирість. Якщо, наприклад, людина говорить неправду, то поступово накопичується нервова напруга, що на рівні підсвідомості зовні проявляється накопичена його нервова напруга через підсвідомість проявляється у вигляді жестів або рухів, що суперечать словам.

Тому у процесі спілкування слід звертати увагу на жести, що можуть бути притаманні співрозмовнику, якщо він буде говорити неправду під час надання недостовірної інформації, а саме:

- потирання вуха (почісування вушної раковини, мочки вуха або перегинання вушної раковини) – співрозмовник не хоче чути певну інформацію, що звучить в даний момент, або міркує про те, як приховати від співробітника певні дані чи подати їх в іншому ракурсі;

- прикриття рота рукою – свідчить про неправдиві висловлювання (з метою приховування цього жесту багато-хто починає кашляти); якщо співрозмовник прикриває рот у той час, коли хтось говорить, – він утримує себе від певних висловлювань та розмови про ті факти, що намагається приховати під час бесіди;

- потирання очей – спроба уникнути погляду співрозмовника, якому повідомляються неправдиві відомості, чи певною мірою «відсторонитися» від розмови; якщо особа намагається приховати особливо важливі відомості, то це може супроводжуватись швидким відведенням погляду (чоловіки – на підлогу; жінки – на стелю) або хаотичними рухами очей;

- почісування шиї під вухом вказівним пальцем – сумнів або невпевненість, що свідчать про незгоду співрозмовника з тим, що говорить співрозмовник, та про бажання схитрити;

- відтягнення комірця – свідчить про те, що особа, яка повідомляє недостовірні дані, підозрює, що співрозмовник можливо здогадується про її нещирість; у такому випадку доцільно поставити додаткові запитання («Чи не змогли б Ви прояснити або уточнити ситуацію?»), після чого особа може виправитись і сказати правду або більш активно проявляти інші реакції, що свідчать про її нещирість.

До ознак нещирості осіб у процесі спілкування також належать такі рухи:

- ховання рук в кишенях, стискання та потирання підлокітників крісла;
- відхилення корпусу в протилежний від співбесідника бік;
- стискання кулаків, напруга плечей;
- торкання пальцями носа, щік, потирання брів (торкання обличчя);
- збільшення відстані між партнерами;
- штучна, недоречна або безглузда посмішка;
- потирання долонею шиї нижче потилиці;
- надмірна жестикуляція або її повна відсутність (стан ступору);
- хаотичні рухи тощо.

Крім того, існують мімічні реакції, що сигналізують про нещирість, серед яких: почервоніння щік, часте кліпання очима, стискання губ, сіпання м'язів обличчя та напруження м'язів щелеп тощо.

Коли йдеться про міміку, психологи розрізняють достовірні та недостовірні мімічні сигнали. Перші утворюються шляхом збудження м'язів обличчя, не піддаються повному контролю особистістю. Надостовірнішими є рухи м'язів лоба. Так, про переживання особою сильних негативних відчуттів свідчать підняті вгору внутрішні кінчики брів та зібрані м'язи лоба (у вигляді зморшок). Характерними ознаками страху й тривоги є підняті дуги брів з одночасним зведенням їх разом, збільшені очі та загальне напруження всіх м'язів обличчя тощо.

У процесі аналізу мімічних ознак обману не може залишитись поза увагою одна з найважливіших мімічних реакцій – посмішка. Вона відрізняється від інших, оскільки може передати радість за допомогою тільки одного м'яза, у той час як на вираз інших емоцій потрібно від трьох до п'яти м'язів. Завдяки своїй простоті посмішка розпізнається легше, ніж інші емоції. Удавані посмішки використовуються особами у процесі міжособистісної комунікації зі співрозмовником для того, щоб переконати його в позитивних почуттях, що насправді вони не переживають, чи в легковажному ставленні до почутої інформації.

Існує низка ознак, за допомогою яких можна розпізнати та відрізнити удавану посмішку від щирої (за П. Екманом) [15]:

- удавана посмішка більш асиметрична, ніж щира;
- щира посмішка супроводжується рухом м'язів, розташованих навколо очей;
- удавана посмішка зникає, зазвичай, несвоєчасно – вона може різко зникнути або ж з'являтися фрагментарно;

- удавана посмішка поширюється тільки на нижню частину обличчя і нижні повіки – незважаючи на усміхнені губи, у верхній частині обличчя можуть з'явитися достовірні ознаки страху або печалі; але і на нижній частині обличчя така посмішка

може не повністю приховувати справжні емоції (на обличчі можуть залишатися прояви змішаних почуттів).

Спостерігаючи за людиною, яка надає неправдиву інформацію, можна встановити не лише характер викликаної емоції, але й діагностувати факт її фальсифікації. Так, неправдива емоція нерідко супроводжується асиметрією обличчя, при цьому, на обох його частинах видно одні і ті ж мімічні прояви, але на одній стороні вони, зазвичай, виражаються сильніше.

Крім того, про нещирість осіб у процесі спілкування також може свідчити і часовий фактор прояву емоцій. Так, відомо, що всі тривалі позитивні емоції, зазвичай, – неправдиві. Якщо така емоція спостерігається понад 10 секунд – вона не відповідає дійсності, якщо 5-10 секунд – можливо правдива, справжні емоції, зазвичай, миттєві (до 1 секунди).

Ще одна мімічна реакція – рух очей – пов'язана із розумовими операціями пригадування й може вказувати на емоційний стан людини. Крім того, з допомогою аналізу рухових реакцій очей можна виявити нещирість співрозмовника у процесі міжособистісної комунікації. Аналіз рухових реакцій очей вперше здійснено лінгвістом Д. Гріндером і математиком Р. Бендлером у 1974-1975 рр. [1]. Ці дослідники вирішили алгоритмізувати текстову частину прийомів психологічного впливу на людину у процесі спілкування, тобто визначити оптимальну модель процесу комунікації з точки зору не семантики, а синтаксису. Так у психології з'явився метод нейролінгвістичного програмування (НЛП), одне із основних положень якого базується на тому, що людина отримує інформацію з навколишнього світу за допомогою трьох основних каналів:

- візуального (зору);
- аудіального (слуху);
- кінестетичного (дотикових, больових, смакових відчуттів тощо).

Враховуючи це, у людини виокремлюють візуальну, аудіальну та кінестетичну модальності синтезу інформації із зовнішнього світу. Вміння визначати провідну модальність співрозмовника є однією із необхідних умов налагодження із ним конструктивної міжособистісної взаємодії. Для цього застосовується індикатор зорових векторів, оскільки у людини процес відтворення необхідної інформації із підсвідомості супроводжується неусвідомленим рухом очей у певні зони (позначені цифрами від 1 до 9) [8]:

1	2	3
4	5	6
7	8	9

Якщо людина процедуру відтворення інформації здійснює у візуальній модальності, то її очі, у певний проміжок, будуть орієнтовані в зони **1, 2, 3, 5**. Якщо людина є «аудіалом», то зорові вектори, у процесі відтворення інформації будуть спрямовані в зони **4, 6 і 9**, «кінестетом» – в зони **7 і 8** (для лівші – навпаки).

З усіх зон особливими є перша та четверта. Саме вони пов'язані із придуманням та фальсифікацією інформації. Тому якщо у процесі спілкування рухи очей співрозмовника спрямовані у зазначені зони, це є свідченням його нещирості.

Розвитку здатності до успішної комунікації сприятиме тренування певних особистісних якостей у процесі тренінгових занять із використанням комплексу наведених нижче вправ.

Блок 3

Вправи для розвитку комунікативних якостей

Вправа 1

Мета: розвиток уміння правильно використовувати невербальні засоби спілкування.

Інструкція: усі учасники розподіляються на пари і їм задається наступна ситуація: вони не чують один одного, оскільки партнерів розділяє товсте скло (у потязі, в автобусі...), але в одного з них терміново виникла необхідність передати іншому якусь інформацію. Тому, потрібно, не домовляючись з партнером про зміст розмови, за допомогою невербальних засобів спілкування спробувати передати через скло все, що необхідно й одержати відповідь.

Реалізація: кожна пара учасників конкретизує для себе цю ситуацію і виконує вправу. Результати обговорюються в аспекті того, що було зрозуміло і незрозуміло партнерам по спілкуванню у процесі застосування вербальних засобів.

Вправа 2

Мета: розвиток уміння чітко формулювати власні думки.

Інструкція: ведучий пояснює, що іноді обставини складаються так, що доводиться зустрічатися із зовсім незнайомою людиною. Наприклад, ви домовляєтеся по телефону про день, час, місце зустрічі й описуєте свої зовнішні прикмети, за якими зможете упізнати один одного. Це може бути висока статура, світле волосся, теракотовий піджак, зелена сумка та ін.

На занятті треба спробувати відійти від цього стереотипу, тобто по-іншому описати власні поведінкові й зовнішні особливості, але так, щоб людина, яку ви зустрічаєте, відразу вас упізнала. Це може бути ваша звичка поправляти окуляри, примружувати праве око або сутулитися під час ходи й ін.

Реалізація: індивідуальна робота триває 3-5 хв. Потім члени групи можуть по черзі зачитати описи своїх прикмет. Учасники аналізують, порівнюють та оцінюють почуті характеристики.

Вправа 3

Мета: розвиток здатності успішно переконувати інших осіб.

Інструкція: викликаються два учасники й кожному з них ведучий дає сірникову коробку, в одній з яких лежить кольоровий папірець. Після того, як обидва учасники з'ясували у кого із них у коробці лежить папірець – кожен починає переконувати присутніх, що саме у нього в коробці лежить цей папірець. Присутні мають шляхом голосування вирішити, кому ж віддати перевагу у боротьбі за вміння переконати, що саме лежить у коробці папірець.

Реалізація: під час обговорення важливо проаналізувати: ті моменти, коли один з учасників говорив найпереконливіше, а група помилялася щодо його щирості; які саме вербальні й невербальні аспекти були найпереконливішими та змусили повірити в нещирість.

Вправа 4

Мета: розвиток самопізнання, впевненості у спілкуванні, невимушеності.

Інструкція: у спілкуванні ми часто граємо певні ролі. Наприклад, актор грає роль Гамлета чи роль сина, племінника, коханого, люблячого, месника, мислителя, переслі-

дувача, блазня, суддю, божевільного тощо. Загалом, не можна виокремити життєву ситуацію, де б не доводилося поєднувати декілька ролей одночасно, скажімо, батька й сина чи дружини й мами. Учасникам тренінгу пропонується визначити свої головні життєві ролі (не менше 3-х) й для кожної виокремити п'ять головних особистісних якостей, що мають забезпечити її успішність. Далі, треба визначити одну важливу для вас роль самої близької людини й назвати теж п'ять основних її характеристик, що сприяють успішному спілкуванню з цією людиною і п'ять характеристик, що їйому заважають.

Реалізація: у процесі обговорення, слід акцентувати увагу на тому, чи завжди у процесі взаємодії ви проявляєте ті основні якості, що забезпечують успішність відповідної ролі. Також скажіть, що саме ви можете коректно поради своїм близьким, щоб вони позбулись негативних вад, що заважають успішно виконувати певну соціальну роль.

Вправа 5

Мета: виявлення та розвиток комунікативних здібностей.

Інструкція: група учасників розподіляється на пари. Треба звернутися до партнера з будь-яким проханням, але важливо, щоб це прохання було значущим для нього, конкретне та не досить легке для виконання. Тобто, треба зробити так, щоб партнер дійсно захотів та виконав ваше прохання. Для цього, зокрема, можна почати здалеку, використовувати компліменти, запропонувати щось у заміну тощо. Головна «зброя» – доброзичливість, здатність пристосовування та справити гарне враження, наполегливість та підкреслення значущої ролі й винятковості партнера по спілкуванню.

Реалізація: учасники аналізують почуте й відповідають на такі питання:

Кому вдалося отримати бажане і яким чином?

Чим прохання відрізняється від розпорядження?

Коли прохання сприймається як розпорядження?

Що ви порадите іншим говорити, а що ні, для того, щоб їх прохання були виконані?

Таким чином, конструктивне спілкування забезпечується урахуванням особливостей вербальних та невербальних проявів, що супроводжують процес розмови. Оцінюючи достовірність інформації у процесі спілкування слід, насамперед, вдаватися до аналізу як вербальних, так і невербальних засобів комунікації. Переважно основна увага зосереджується на вербальних проявах (звуках, словах, висловлюваннях), проте не менш важливими у зазначеному процесі є паузи, характеристики голосу і дихання, вирази обличчя, рухи, жести, пози, манери, особливості просторового розміщення партнерів, тобто – невербальні засоби.

Нещирість у спілкуванні може бути зумовлена помилковим сприйняттям подій та фактів, викривленням даних при передачі їх від одного джерела до іншого, наявним прагненням надати неправдиву інформацію та бажанням ввести співрозмовника в оману чи переорієнтувати на інші події. Завжди слід намагатись виділяти лише реальні факти, оцінювати наявність особистих міркувань співрозмовника з певного питання, можливість отримання завідомо неправдивих даних (дезінформації).

Використання методів психологічного впливу у спілкуванні

Під психологічним впливом розуміють активну цілеспрямовану комунікативну діяльність, метою якої є зміна емоційного стану, мотивів, внутрішніх установок або у цілому поведінки об'єкта впливу (конкретної людини чи групи людей). Кожен метод психологічного впливу представляє собою сукупність прийомів, що реалізують вплив на так звані «мішені» у структурі регуляторів активності співрозмовника, зокрема:

1) на потреби, інтереси, бажання, переконання, прагнення – тобто передумови мотивації активності, й відповідно поведінки;

2) на установки, групові норми й самооцінку, тобто на ті фактори, що регулюють активність;

3) на емоційні стани, в яких людина перебуває (тривога, збудженість або депресивність тощо) і що змінюють її поведінку в конкретних ситуаціях [14].

Найпоширенішими методами психологічного впливу вважають переконання, навіювання, наслідування, маніпулювання, примус. Крім того, розрізняють ще й такі як самопрезентація, зараження, деструктивну критику та ігнорування. Кожен із зазначених методів (табл. 1) передбачає застосування сукупності прийомів, доцільність яких визначається їхньою доцільністю щодо спричинення змін у психічних реакціях об'єкта впливу.

Таблиця 1. Характеристика та зміст методів психологічного впливу

Назва методу впливу	Зміст методу	Прийоми, що використовуються в межах методу
ПЕРЕКОНАННЯ	Аргументовані дії щодо певної людини або групи людей з метою зміни їх суджень, ставлень, намір, рішень щодо подальших дій	Ясні, чітко сформульовані аргументи, висунуті в прийнятному темпі та зрозумілій термінології (<i>прийом розгорнутої аргументації</i>). Відкрите визнання сильних і слабких сторін рішення дає СР змогу зрозуміти, що ініціатор впливу «володіє ситуацією» (<i>прийом об'єктивної аргументації</i>). Отримання згоди на кожен доказ (<i>прийом позитивних відповідей</i>)
НАВІЮВАННЯ (СУГЕСТІЯ)	Не розкриваючи справжні наміри, не пояснюючи власні мотиви, співрозмовник вимагає чи створює такі умови, щоб певна людина чи група людей, змінили своє ставлення, наміри чи дії щодо певної ситуації, завдання, проблеми тощо	Особливі індивідуально-психологічні якості (здатність переконувати, харизматичність, хитрість, кмітливність) та особистий авторитет (<i>прийом реалізації особистісного потенціалу</i>). Використання зовнішніх умов, що посилюють сугестію (тьмяне освітлення, ритмічні музичні звуки, приємний запах та інше) (<i>прийом «вплив умов»</i>). Вибір таких партнерів по спілкуванню, які найбільше піддаються впливу (<i>прийом «комфортний партнер»</i>)
НАСЛІДУВАННЯ	Формування у людини такого мотиву як бажання бути схожим на когось, зокрема – на співрозмовника	Демонстрація власного публічного визнання, високої майстерності, сміливої та рішучої поведінки, креативності тощо (<i>прийом «роби, як я»</i>). Стильний зовнішній вигляд, використання нестандартних мовленнєвих конструкцій та слів (<i>прийом «будь привабливим»</i>).

ПРИМУС	Вимога виконати розпорядження, що підкріплене відкритими або прихованими погрозами	Встановлення жорстких і чітко визначених термінів і способів виконання вимоги без будь-яких пояснень та аргументації (<i>прийом «так треба»</i>). Обмеження і навіть заборона обговорення (прийом «обговоренню не підлягає») Залякування можливими наслідками (<i>прийом «будь привабливим»</i>)
МАНІПУЛЮВАННЯ	Приховане від іншої особи спонукання до переживань; актуалізації певних психічних станів; зміни ставлень, рішень та дій, потрібних для досягнення маніпулятором задуманої мети. При цьому йому важливо, щоб людина вважала ці думки, почуття, рішення й дії власними, а не «навіяними» ззовні, та відчувала б себе відповідальною за них	Порушення особистого простору, різке прискорення або сповільнення темпу розмови, введення в оману, підкреслена демонстрація своєї слабкості, недосвідченості, некомпетентності (<i>прийом «активізація підсвідомості»</i>). Кепкування, глузування («Тебе що, так легко засмутити», «Ти що, навіть не розумієш. . .»); підбурювання («Навряд чи тобі це під силу», «Ти ж точно не зможеш») (<i>прийом «уражене самолюбство»</i>). Висловлювання замасковані під наклепи чи власну безпомічність та образу. Демонстрація того, що ніби щось не зрозуміло, у зв'язку з недостатністю інформації. «Невинний» шантаж («дружні» натяки на помилки, «старі» гріхи або особисті таємниці) (<i>прийом «гра на почуттях»</i>)
САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ	Презентація своєї компетентності та кваліфікації для того, щоб її достойно оцінили, помітили і завдяки цьому співрозмовник отримав певні дивіденди	Демонстрація своїх можливостей вербальними засобами шляхом наведення конкретних фактів та прикладів (<i>прийом демонстрації можливостей</i>). Демонстрація сертифікатів, дипломів, патентів, офіційних відповідей, друкованих праць тощо (<i>прийом демонстрації власних здобутків</i>). Розкриття своїх особистих цілей (<i>прийом презентації цілей</i>). Формування своїх запитів і умов (<i>прийом висування умов</i>)
ЗАРАЖЕННЯ	Передача свого стану або ставлення іншій людині або групі, котрі певним чином (немає пояснення яким) переймають цей стан або ставлення. Це може відбуватися як мимоволі, так і свідомо	Демонстрація власного високого рівня мотивації, динаміка й енергійність особистої поведінки, артистизм (<i>прийом прихованого мотивування</i>). Поступове нарощування інтенсивності дій, тілесні дотики (потискання руки, поплескування по плечу, торкання руки), прямий погляд в очі співрозмовника (<i>прийом «активні невербальні засоби»</i>)

<p>ДЕСТРУКТИВНА КРИТИКА</p>	<p>Зневажливі чи образливі висловлювання про співрозмовника; грубе й агресивне засудження чи висміювання його дій та вчинків. Руйнівний вплив такої критики полягає в тому, що вона не дає змоги «зберегти обличчя», відвертає увагу і сили на боротьбу з негативними емоціями, нівелюючи віру в себе</p>	<p>Прийиження особистості партнера, зокрема, використовуючи вислови: «Ти не зрозумієш», «тобі не дано це усвідомити» (<i>прийом прииження особистості</i>). Глузування з того, що людина не в змозі змінити, наприклад, власну зовнішність, соціальне і національне походження, тембр голосу тощо (<i>прийом «в тебе все погано»</i>). Додаткове приголомшення певною критикою, коли людина пригнічена невдачею (<i>прийом «в тебе завжди нічого не виходить»</i>)</p>
<p>ІГНОРУВАННЯ</p>	<p>Підкреслено неухажне ставлення до партнера, його висловлювань і дій, що сприймається як вияв зневаги. Однак у деяких випадках ігнорування є тактовною формою відповіді на нетактовність партнера по спілкуванню</p>	<p>Невербальна поведінка, що свідчить про неухажність й несприймання партнера по спілкуванню (<i>прийом «тебе для мене не існує»</i>). Демонстративне пропускання слів партнера «повз вуха», різка зміна теми розмови (<i>прийом «байдужість»</i>). Невиконання обіцянок або виконання їх із запізненням, без пояснень (<i>прийом «я не зобов'язаний»</i>)</p>

Із таблиці видно, що кожен із представлених методів має певний психологічний зміст та може використовуватись шляхом реалізації низки психологічних прийомів. Також ці методи психологічного впливу вирізняються й певними особливостями на яких доцільно акцентувати увагу у процесі міжособистісної комунікації.

Насамперед, під **переконанням** розуміється психологічний вплив на особистість із метою спонукання її до певної, необхідної співрозмовнику діяльності (поведінки). Основними компонентами переконання є інформування, роз'яснення, спростування, переговори. Стимульовальними засобами у процесі переконання можуть бути: виклад певних фактів; вислуховування сумнівів й заперечень об'єкта та використання додаткових аргументів. Переконання здійснюється у словесній формі та ґрунтується на логіці, а вплив на відчуття та емоції мають при цьому другорядне значення.

Загалом, процес переконання представляє собою переважно дискусію, метою якої є досягнення єдності поглядів співрозмовників. Тому в міжособистісній комунікації найефективнішими вважаються звернення типу: «Задля Вашого блага вкрай необхідно ...», «Мені хотілося б з вами обговорити питання ...», «Ураховуючи необхідність для Вас ..., вважаю, що треба ...». Якщо пропонується декілька варіантів вирішення проблеми, то про той з них, що є найефективніший слід говорити в останню чергу. До того ж, переконання бажано здійснювати таким чином, щоб людина ніби сама прийняла певне рішення чи зробила необхідний висновок. Ще одним ефективним засобом переконання є відтворення подій для актуалізації спогадів чи певних переживань. Тоді співрозмовник буде перебувати в певному емоційному стан, що полегшить процес сприйняття ним тих чи інших фактів і доводів.

Загалом, переконання апелює до свідомості людини та застосовується для того, щоб вона у процесі спілкування усвідомила важливість та необхідність певних дій.

Застосовувати вказаний метод слід із врахуванням її індивідуальних особливостей, зовнішніх умов та обставин, що склалися. Цей метод має базуватись саме на логічних прийомах, до яких може додаватися вплив авторитетності співрозмовника. Слід переконувати використовуючи значущі для особи факти, приклади, аргументи і контраргументи, пояснюючи можливі наслідки тих чи інших дій. Разом із тим, переконання досить тісно переплітається з навіюванням (некритичним сприйняттям впливу).

На відміну від переконання, при **навіюванні** активною є тільки одна зі сторін міжособистісної комунікації, а інша – повинна якомога менш критично сприймати те, що їй говорять. При навіюванні психологічний вплив на поведінку особи здійснюється непомітно для неї. Навіювання є бездоказовим та не аргументованим, тому велике значення тут має особистість й авторитет того, хто застосовує цей метод. Як зазначав видатний психіатр В. Бехтерев, навіювання зумовлює виникнення у людини певного психічного стану, ідеї чи відчуттів, що не потребують жодних доказів та логіки [2]. Воно може здійснюватися у категоричній словесній формі, причому велике значення тут має дефіцит часу та психічний стан об'єкта впливу. Так, якщо він стурбований чи збуджений і терміново шукає вихід із важкого становища, то у цю мить – легко піддається навіюванню й готовий хапатися за першу-ліпшу пораду. Крім того, ефективність навіювання залежить як від рівня інтелектуального й емоційно-вольового розвитку особи на яку здійснюється вплив, так і від харизматичності та здатності до навіювання того, хто намагається застосовувати цей метод. Останній пов'язаний зі звуженням свідомості, рівнем адаптивності людини та її здатності швидко зрозуміти й об'єктивно оцінити перебіг інформації, подій та можливих наслідків.

Наслідування є найпоширенішою формою поведінки людини в міжособистісній взаємодії. Становить механізм свідомого або несвідомого відтворення дій і вчинків іншої людини, зокрема її рухів, манер, дій, поведінки тощо. Це процес орієнтації на певний приклад, взірць, повторення й відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, голосових інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру, манери спілкування та стилю життя. Зокрема, приклад сприяє формуванню певного образу у свідомості особистості, що є взірцем для наслідування, продукує певний алгоритми дій та вчинків, підкріплює позитивні емоції, тим самим активізує діяльність.

Такий метод психологічного впливу як **примус** становить жорстку форму взаємодій, тому не кожна людина може його застосовувати через характерологічні особливості. Він переважно зорієнтований на позбавленні об'єкта впливу можливості вільного вибору прийнятних для нього умов і правил поведінки. Примус може реалізуватися шляхом заборони певних дій, якоїсь категоричної вимоги й попередження про неприйнятні для людини наслідків. Зазвичай, застосування цього методу зумовлює негативні емоції, неприємні відчуття, тривожність та страх.

Сутність **маніпулювання** полягає у наявності подвійного впливу – поряд із відкритим повідомленням маніпулятор посилає адресату ще й «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал створить у його свідомості ті образи, що потрібні маніпулятору. Цей прихований вплив спирається на здатність впливати на почуття, думки й поведінку особистості. Характерною ознакою маніпулятивного впливу є те,

що, через використання зазначених технологій створюється лише ілюзія незалежності, об'єктивності, можливості вибору певного виду інформації [4, с. 81]. Поряд із тим, виокремлюються три основні родові ознаки маніпуляції [7, с. 12-13]:

- по-перше, це вид психологічного впливу (а не фізичне насильство чи загроза насильства), об'єктом дій маніпулятора є психічні структури особистості (мотивація, ціннісні орієнтації, пізнавальні процеси тощо);

- по-друге, маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не має бути помічений об'єктом маніпуляції;

- по-третє, маніпуляція – це вплив, що вимагає майстерності та знань.

До того ж переважно розглядають чотири джерела маніпулювання, а саме [3, с. 147]:

1. Людьми керують їхні **потреби**.

2. Кожна людина має певні **слабкості**.

3. Кожен характеризується певними **пристрастями**.

4. Усі люди звикли діяти за певними правилами, дотримуватись **ритуалів**.

Зазначене активно використовується маніпулятором для здійснення негативного прихованого впливу на партнера по спілкуванню.

Крім того, одним із найпоширеніших засобів маніпулятивного впливу є *чутки*, тобто повідомлення про нічим не підтвержені події. Зазвичай, вони стосуються важливих для певної соціальної групи чи людини явищ, зачіпають актуальні для них потреби та інтереси. Очікування отримати задоволення потреби в інформації, є головним мотивом сприймання та відтворення почутого.

Найчастіше метою розповсюдження чуток є формування певної установки щодо сприймання інформації, а також формування сприятливого ставлення до особи (через суперництво, прагнення підвищити самооцінку, боротьбу за лідерство). Крім того, мотивом передання чуток може бути неусвідомлене прагнення зменшити нервово-психічну напругу, страх, невпевненість або хвилювання [9, с. 122]. Процес поширення чуток супроводжується явищем емоційного зараження, що звужує поле свідомості та знижує рівень критичності мислення та сприймання особою інформації.

Отже, розглянуті методи психологічного впливу є дієвими складовими міжособистісної комунікації. Знання особливостей їх змісту, функціонування та використання сприятимуть як організації конструктивного спілкування, так і розвитку здатності протидіяти їх можливому негативному впливу.

Висновки

Міжособистісне спілкування має свою специфіку, зумовлену метою комунікації, обсягом наявної у співрозмовників інформації, умовами взаємодії, ймовірністю виникнення у них негативних психічних станів (стресу, нервово-психічної напруги, тривожності, агресивності тощо) та їх індивідуально-психологічними особливостями. Спілкування не вичерпується лише вербальними засобами – усними й письмовими повідомленнями. Важливу роль відіграють і невербальні прояви співрозмовника – емоції, манери поведінки, жести, міміка, пози тощо. Урахування невербальних засобів є важливим для конструктивної взаємодії. Для забезпечення успішної міжособистісної комунікації слід знати, що не можна аналізувати людину тільки за одним з вербальних або невербальних

проявів, а завжди необхідно брати до уваги комплекс мімічних й поведінкових ознак та ситуацію, у якій знаходяться співрозмовники. Щоб зменшити кількість помилок під час діагностики нещирості, варто оцінювати співрозмовника на підставі змін у його поведінці; порівнювати звичайну (стереотипну) поведінку з тією, що він демонструє під час розмови; звертати увагу на відповідність висловлювань особливостям голосу, жестам, міміці й рухам тощо.

Співставлення вербальних та невербальних ознак співрозмовника, що супроводжують міжособистісну комунікацію, дає змогу виявити особливості проявів психіки та можливі ознаки нещирості, обману, відрази тощо. Краще контролюється свідомістю вербальна діяльність, оскільки люди зазвичай обдумують та підбирають певні слова, і тому більше містить у собі інформації про цілі, бажання, уявлення та наміри співрозмовника. Невербальні дії менше підлягають контролю свідомості, й тому вони можуть дати змогу опоненту спілкування розгадати та спрогнозувати справжні задуми й прагнення особи. Успішності розвитку комунікативних якостей сприяє участь особи у різноманітних тренінгах із проблематики міжособистісного спілкування.

Під час розпізнавання нещирості співрозмовника слід враховувати його індивідуально-психологічні особливості та пам'ятати, що оцінка поведінки інших осіб має суб'єктивний характер та більше організаційно-тактичне й орієнтуюче значення. У процесі спілкування необхідно оцінювати не лише вербаліку співрозмовника, але й невербальні особливості його комунікації, міжособистісний простір, візуальний контакт, прояви фізіологічних реакцій.

Крім того, на особливу увагу заслуговують методи психологічного впливу, оскільки вони можуть мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки міжособистісної комунікації. Їх необхідно знати і враховувати у процесі спілкування, вміти їм протидіяти та зберігати критичність мислення для подальших адекватних дій. Досягненню цілей комунікативної взаємодії сприятиме не тільки знання психологічних основ спілкування, а й комплекс власних комунікативних якостей.

Література

1. Бендлер, Р., Гриндер, Д. (1995). *Рефреймінг: орієнтація личности с помощью речевых стратегий*. Вононеж: НПО «МОДЭК».
2. Бехтерев, В. М. (2015). *Мозг и внушение*. Москва: ООО «Изд-во АСТ».
3. Бутенко, Н. Ю. (2006). *Комунікативні процеси у навчанні: підручник*. Київ: КНЕУ.
4. Грачев, Г., Мельник, И. (1998). *Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия*. Москва: Из-во РАГС.
5. Дилте, Р. (2015). *Фокусы языка (Изменение убеждений с помощью НЛП)*. Санкт-Петербург: Питер.
6. Дэйли, К., Дейли-Каравелла, Л. (2004). *Научись говорить: твой путь к успеху*. Санкт-Петербург: Питер.
7. Кара-Мурза, С. (2004). *Манипуляция сознанием*. Москва: Алгоритм.
8. Ковалев, С. В. (2007). *Введение в современное НЛП. Психология личностной эффективности: учебное пособие*. Москва: Профит Стайл.
9. Корнєв, М. Н., Коваленко, А. Б. (1995). *Соціальна психологія: підручник*. Київ: Либідь.
10. Корольчук, М. С., Корольчук, В. М., Ржевський, Г. М. та ін. (2014). *Практична психологія: навчальний посібник*. Київ: КНЕУ.

11. Ниренберг, Г., Калеро, Г. (1992). *Читая человека как книгу*. Баку: Сада.
12. Столяренко, Л. Д. (1996). *Основы психологии: учебное пособие для вузов*. Ростов н/Д.: Феникс.
13. Трофімов, Ю. Л., Рибалка, В. В., Гончарук, П. А. та ін. (2001). *Психологія: підручник*. Київ: Либідь.
14. Пашукова, Т. І., Допіра, А. І., Дьяконов, Г. В. (2000). *Практикум із загальної психології*. Київ: Знання.
15. Экман, П. (2016). *Психология эмоций*. Санкт-Петербург: Питер.
16. Pease, A., Pease, B. (2004). *The Definitive Book of Body Language*. Australia: Pease International.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЕРЖАВНИМ І БЕЗПЕКОВИМ СУБ'ЄКТАМ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ

1. При розробленні комунікативних стратегій взаємодії та прогнозуванні їх наслідків необхідно враховувати, що спілкування розгортається як процес, що передбачає встановлення і підтримання цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми, та поєднує такі основні компоненти як обмін інформацією, вироблення стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння один одного.

2. Успішність комунікативної взаємодії забезпечується інформаційно-прогностичною, емоційно-регуляційною й мотиваційно-дійовою функціями спілкування та використанням таких відомих комунікативних прийомів як доброзичливість, мотивування до комунікації, пристосування, визначення й обговорення спільного.

3. Оцінюючи достовірність інформації у процесі спілкування слід, насамперед, вдаватися до аналізу як вербальних, так і невербальних засобів комунікації. Основну увагу слід зосереджувати на вербальних проявах, проте не менш важливими у зазначеному процесі є паузи, характеристики голосу і дихання, вирази обличчя, рухи, жести, пози, манери, особливості просторового розміщення партнерів, тобто – невербальні засоби.

4. У спілкуванні доцільно враховувати, що нещирість може бути зумовлена помилковим сприйняттям подій та фактів, викривленням даних при передачі їх від одного джерела до іншого, наявним прагненням надати неправдиву інформацію та бажанням ввести співрозмовника в оману чи переорієнтувати на інші події. Завжди слід намагатися виділяти лише реальні факти, оцінювати наявність особистих міркувань співрозмовника з певного питання, можливість отримання завідомо неправдивих даних (дезінформації).

5. Методи психологічного впливу є дієвими складовими міжособистісної комунікації. Найпоширенішими методами психологічного впливу вважають переконання, навіювання, наслідування, маніпулювання, примус. Знання особливостей їх змісту, функціонування і використання сприятимуть як організації конструктивного спілкування, так і розвиненню здатності протидіяти їх можливому негативному впливу.

КРИЗОВІ КОМУНІКАЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УМОВАХ НЕКОНВЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Юлія ЛАПУТІНА

Вступ

Ми живемо у такому світі, коли винаходи, що були створені для військового призначення, давно увійшли у наш побут та повністю демілітаризувалися у суспільній свідомості. Згадаємо, наприклад, усім відому застібку-блискавку, чайні пакетики, неіржаву сталь та багато іншого.

Разом із цим, особливістю сучасного моменту є те, що в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства та технологій цивільний сектор виявився більш гнучким та відкритим у протидії інформаційним загрозам. Тому створені в цивільному секторі інструменти інформаційного захисту та протиборства активно перекочують у безпекову і оборонну сфери. Так, запеклі конкурентні війни в економічному секторі сприяли свого часу становленню, розвитку та успіху піар-технологій, менеджменту комунікативних стратегій, інших засобів інформаційного, психологічного та будь-якого іншого впливу у боротьбі за кожного клієнта.

Тому, коли починаємо шукати інформацію про кризові комунікації, обов'язково занурюємося в глибину зв'язків з громадськістю, маркетингу, менеджменту. Адже, враховуючи історію цих явищ можна зрозуміти, що природне виникнення комунікативних проблем в період розвитку «великого бізнесу» на початку ХХ століття в США спричинило необхідність створення механізму гармонізації відносин суспільства та підприємців.

Науковці, експерти, самі підприємці, журналісти того часу знайшли модель, запровадження якої сприяло створенню та підтримці доброзичливих відносин і взаєморозуміння між інституціями та громадськістю, важливим елементом якої стали кризові та антикризові комунікації. Згодом з'явився фактично окремий вид діяльності, спрямований на досягнення взаєморозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі формування громадської думки та управління нею. Ім'я йому – *Public Relations*.

Гене́за кризових комунікацій державних і безпекових інституцій

Слід погодитися з А. Баровською, що на державному рівні та у безпековій сфері потреба в новому підході до комунікації офіційних структур виникла внаслідок того, що після терактів 11 вересня 2001 р. Захід щоразу програвав комунікативну боротьбу терористам і повстанцям. Було визнано, що комунікативна діяльність офіційних структур переважно вичерпується реакцією на пропаганду противника [1].

З цього приводу Дональд Рамсфельд (Donald Rumsfeld), тодішній міністр оборони США, зазначав: «Наші вороги вміло адаптувалися до ведення воєн у сучасну епоху, а ми здебільшого ні. Більша частина урядових структур США й досі функціонує як магазин «Все по 5 та 10 центів» у світі електронної торгівлі» [6].

У свою чергу, НАТО постало перед необхідністю інституалізації комунікативних спроможностей на тлі операції в Афганістані, коли у 2003 р. Альянс взяв на

себе функцію командування Міжнародними силами сприяння безпеці (англ. *International Security Assistance Force, ISAF*).

З огляду на збільшення критичних заяв з країн-членів НАТО про невдоволення громадськості щодо регулярної участі сил Альянсу у бойових діях в Афганістані, у 2007 р. за рішенням Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі генерала Д. Джонса стратегічнокомунікативну діяльність було передбачено переліком завдань Штабу Верховного Головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі.

Альянс у 2009 р. також заявив про необхідність інституалізації підходу до формування обізнаності, розуміння та підтримання своїх рішень та операцій відповідними цільовими аудиторіями. Адже інформаційне середовище характеризувалося цілодобовим циклом новин, зростанням кількості та впливу соціальних мереж, взаємопов'язаністю аудиторій на території та за межами НАТО, почало безпосередньо впливати на сприйняття дій НАТО ключовою аудиторією.

Тож в Альянсі вирішили, що НАТО має використовувати різні канали, зокрема традиційні засоби масової інформації, інтернетні ЗМІ та громадську участь для досягнення власних цілей. Для цього потрібна координація зусиль з країнами НАТО та між усіма відповідними суб'єктами, а також узгодженість політики, процедур та принципів НАТО [7].

З цією метою НАТО було запропоновано механізм під назвою *стратегічні комунікації*, або *стратком*, як узгоджене та доцільне використання комунікаційних заходів і можливостей НАТО – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, ЦВС, інформаційних та інформаційно-психологічних операцій для підтримки політики, операцій та заходів Альянсу, а також для досягнення цілей НАТО [7].

Аналізуючи зміст понять *Public Relations* та *стратком*, можна дійти висновку, що:

- вони виникли в умовах необхідності винаходу механізму вирішення комунікативних проблем між суспільством та потужними гравцями на «ринку» соціальних відносин (у першому випадку – економічними, у другому – військовими та політичними);
- маючи відповідні термінологічні відмінності, обидва механізми мають майже однаковий інструментарій та методологію, засновану на технологіях соціальної комунікації та впливу на свідомість і поведінку;
- враховуючи, що потреба в інституалізації комунікативних спроможностей в економічній, ринковій сферах виникла раніше, формування страткому в військовій, державній та політичній сфері фактично базувалося на вже наявних підходах цивільного сектору;
- невід'ємним елементом обох механізмів досягнення цілей шляхом використання комунікативних спроможностей є кризова та антикризова комунікація. Інституалізація стратегічних комунікацій значною мірою була спричинена саме виникненням відповідних кризових явищ у різних сферах суспільної взаємодії та необхідністю їх подолання.

Тому, розглядаючи кризові комунікації представників СБО в умовах неконвенційної війни, слід усвідомлювати, що в наявних сьогодні науково-практичних, організаційних, юридичних фреймах вони є елементом та частиною системи стратегічних комунікацій.

При цьому під комунікацією розуміється процес взаємодії суспільних суб'єктів (соціальних груп, спільнот або особистостей), під час якого відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями і результатами діяльності за допомогою загальної системи символів.

За визначенням Г. Почепцова, кризові комунікації представляють володіння метаситуацією, коли вдається керувати подією, що розвивається за непрогнозованим сценарієм [4, с. 6].

Розуміючи, що поняття кризи передбачає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, що створює потенційну загрозу діяльності та існуванню відповідних об'єктів, процесів, явищ, можемо розглядати **кризову комунікацію як процес взаємодії суспільних суб'єктів в умовах потенційної або реальної загрози їх діяльності, функціонуванню, існуванню.**

Український досвід протидії російській військовій агресії, що розпочалася у 2014 р., свідчить, що майже всі суб'єкти СБО України стикнулися з:

- проблемами внутрішньої комунікації в СБО;
- відсутністю єдиної державної політики висвітлення у ЗМІ процесів, що відбувалися у Криму та на сході країни;
- необхідністю налагодження комунікації з населенням звільнених міст Донецької та Луганської областей на тлі масованої інформаційно-пропагандистської антиукраїнської кампанії РФ тощо;
- відсутністю належної комунікації військових з місцевою владою у звільнених населених пунктах тощо.

Ворог на перших етапах скористався комунікативними вадами нашого СБО. Разом із цим, важливо відмітити, що завдяки об'єднанню зусиль державних інституцій з медіаспільнотою, громадськістю, експертами з комунікацій в Україні вдалося вибудувати механізм, що на платформі РНБО виробляв інформаційну стратегію висвітлення подій на Донбасі, сформував єдиний канал подання офіційної інформації про ситуацію на сході країни, реагував на вкидання фейкових новин тощо.

З огляду на системний прояв агресії РФ проти України, розуміння експансивних планів та намірів військово-політичного керівництва цієї держави, надзвичайно актуальним вважається узагальнити практику кризових комунікацій у безпековій сфері, напрацювати конкретні комунікативні методики та озброїти ними фахівців, які постійно виконують функції кризових комунікаторів.

Систематизація кризових комунікацій.

Кризові комунікації інституцій сектору безпеки і оборони

Кризову комунікацію представників СБО можна умовно поділити на декілька видів з огляду на суб'єктів комунікації:

- комунікація, до якої долучається інституція в особі уповноваженого підрозділу зв'язків із громадськістю (пресофісу);
- комунікація, до якої долучаються представники інституції з огляду на їх функціональні обов'язки та сферу відповідальності з метою врегулювання конкретних питань (оперативні співробітники правоохоронних органів, поліції, військовослужбовці підрозділів ЦВС тощо).

Обидва види мають спільні риси, що впливають на ефективність досягнення мети. Відомий дослідник криз Сем Блек розділив їх на два типи й вигадав оригінальну назву: «відоме невідоме» та «невідоме невідоме» [2].

«**Відоме невідоме**» передбачає тип неприємностей, що виникають через саму природу органу або служби.

Це означає, що виступаючи від імені державної інституції, правоохоронного органу, спецслужби потрібно урахувати характеристики інституційного іміджу, що негативно позначаються на суспільній думці.

Наприклад, діючи від імені спецпідрозділу поліції, потрібно враховувати, що у громадській думці, завдяки подіям на Майдані у 2014 р., має місце бути упереджене ставлення до цієї категорії правоохоронців, які свого часу відзначилися виконанням репресивних завдань під час Революції Гідності.

Або, виступаючи від імені СБ України, слід завжди мати на увазі, що громадськість певною мірою занепокоєна нереформованістю Служби, особливо, у частині, що стосується наявності в структурі підрозділів по боротьбі з корупцією та економічними злочинами. Що це означає на практиці?

Так, анонсоване топ-спікерами країни та позбавлення СБ України невластивих функцій має бути підтримано практичними кроками по реалізації частини реформи. Що також має знайти своє відображення у публічній площині та підтримано медійним і експертним середовищем.

Водночас, коли на фоні задекларованих змін у цій сфері офіційні канали комунікації Служби з суспільством продовжують інформувати громадськість про ще більш настирливі дії з розслідування злочинів, що за анонсованою реформою мають розслідуватися іншими правоохоронними органами, то подібна комунікативна стратегія лише спричиняє зростання недовіри в суспільстві.

«**Невідоме невідоме**» означає можливість виникнення надзвичайних непередбачених ситуацій, що стосуватимуться діяльності інституції та сфери її відповідальності. Наприклад, катастрофи, аварії, стихійні лиха, теракти, що ніхто не може передбачити.

Для ефективного подолання такого типу криз з мінімальними негативними наслідками інституція має розробити алгоритм кризових дій та комунікацій.

Зупинимось, передусім, на аналізі кризової комунікації, в яку вступає суб'єкт СБО в особі уповноваженого підрозділу зв'язків з громадськістю (пресофісу).

З цією метою розглянемо основні етапи розвитку кризи.

Перший етап – «Дзвоники». У ЗМІ з'являються окремі повідомлення про відповідні події або їх оцінки з боку лідерів думок, які, за окремими ознаками, можуть бути маркерами початку розвитку кризової ситуації, що в перспективі може стосуватися й безпекової інституції.

З метою виявлення таких маркерів суб'єкт СБО має у поточному режимі здійснювати моніторинг інформаційного простору. При цьому мають бути задані критерії пошуку інформації, що потенційно може бути ризикованою для інституційної репутації, а також може спричинити ускладнення виконання нею основних завдань.

Це дасть змогу постійно бути в трендах розвитку інформаційної обстановки навколо суб'єкта СБО, прогнозувати розвиток ситуації та корегувати комунікативну стратегію. З точки зору внутрішньоінституційної комунікації важливо, щоб

підрозділи або посадові особи, які здійснюють моніторинг, мали постійний онлайн-новий контакт з тими, хто приймає рішення про необхідність виходу інституції у публічну площину та про зміст публічної комунікації.

Брак зворотного зв'язку між посадовими особами або підрозділами може призвести до відсутності своєчасного виявлення початку кризи та неадекватного реагування.

Якщо за виявленими маркерами очевидним стає початок кризової ситуації, що безпосередньо стосується діяльності інституції, не слід замовчувати тему. Це може спричинити низку неконтрольованих процесів, викликаних тим, що інформаційний вакуум заповнюється інформаційним сміттям – чутками, неофіційними версіями, інтерпретаціями, домислами.

Слід погодитися з фахівцем у галузі піару У. Сен-Джоном, який вважає, що з чутками доцільно боротися, уникаючи певних ситуацій, що їх спричиняють (Цит. за: [5]):

- нестача офіційної інформації та повідомлень з першоджерел;
- неповні повідомлення з першоджерел;
- підвищений рівень вимог і побоювань громадськості;
- помилкова інформація, що породжує сумніви;
- відсутність уваги до вимог особи (людина отримує задоволення від володіння «інформацією для внутрішнього користування»);
- затягування ухвалення рішень щодо серйозних питань;
- відчуття неможливості вплинути на свою долю;
- наявність великих інституційних проблем;
- конфлікти інституції та окремих осіб.

Тож усі чутки розвіюються, як марево від сонячних променів, якими для нас є:

- чітка, правдива, узгоджена позиція офіційних джерел. У нашому випадку – позиція представників СБО;
- прозора комунікація з лідерами думок, державними та громадськими діячами, медіа;
- налагоджений механізм перевірки правдивості повідомлень, що надходять з публічної та непублічної сфер;
- довіра всередині СБО;
- викриття джерел розповсюдження чуток;
- комунікація з усіма сторонами, що опинилися у кризовій ситуації (пошук для кожної зі сторін найадекватнішого комунікатора, який би сприймався цією стороною).

Другий етап – «Філіжанка кави». У випадку, коли вдалося своєчасно виявити ознаки можливого розгортання навколо або за участю інституції кризової ситуації, у фахівців буде час спокійно з витримкою та відсутністю емоційного переживання вивчити можливі витoki кризи, перебіг подій та учасників, які залучені до цього, з'ясувати, як краще діяти далі. І тут на допомогу завжди приходять весь попередній комунікативний досвід.

Якщо інституція або окремі її співробітники тривалий час сумлінно працювали над створенням «парасольки безпеки» як горизонтально організованої мережі потенційних та реальних експертів, лідерів думок, журналістів, активістів, науковців, осіб,

що приймають рішення в СБО, то саме ця парасолька дасть змогу, не роздмухуючи ситуацію публічно, з різних боків почути думки фахового середовища з питань цієї кризи.

Тож необхідно зустрічатися з людьми, пити каву, можна з десертом. Але головне – збирати по краплинках інформацію, часу на прийняття рішень все менше. Також, необхідно мати на увазі, що результат залежить не від сорту напою, а від того, наскільки представник СБО зміг сформувавши довіру у суспільства й наскільки інституція вразлива з точки зору іміджевих ризиків. Іноді ця кавова комунікація з різними стейкхолдерами може навіть зупинити кризу до етапу її гострого розгортання.

Третій етап – «Геть, білі телефони!». І ось, раптом, не вдалося стримати бурхливий сплеск розгортання кризи, вибудовані стратегії не спрацювали з різних причин. Можливо, до ситуації залучені інші інституції, можливо соціальні процеси за рівнем сягнули меж звичного порядку врегулювання. Усталений режим управління перестає спрацьовувати, з'являються до цього невідомі центри суспільного впливу.

Слід зазначити, що СБО, а особливо правоохоронні органи та спецслужби в нашій країні звикли до так званого аврального режиму роботи і без наявності кризи. Разом з цим, комунікація в період стрімкого розгортання кризи є зовсім іншим способом управління ситуацією. Адже авральний 24/7 режим роботи СБО – це відпрацьований роками, ще з часів СРСР спосіб утримувати персонал під контролем, що немає нічого спільного з ефективним управлінням інституцією в період інформаційного суспільства.

Тож ефективно управляти кризою в гострий період її розгортання – це не тільки безстроково тримати персонал на робочих місцях. Це також вміння розпорядитися людськими ресурсами задля:

- правильного обрання фахівців, які саме в цей момент і в цьому місті за своїми фаховими, особистими якостями є такими, що дійсно здатні врегулювати на своїх ділянках конкретні елементи цієї кризи;
- забезпечення замінюваності персоналу без негативного впливу на ефективність, особливо у випадку переходу кризи у довготривалий характер;
- забезпечення дієвості інституції після кризи із збереженням репутації, а також працездатності особового складу;
- визначення фахівців, які є найпридатнішими для виконання завдань «в полі», у кризовому середовищі;
- скорочення управлінської ланки з метою забезпечення безпосереднього обміну інформацією між «польовиками» та тими, хто приймає рішення.

Четвертий етап – «Хвиля». Усі ЗМІ вже дізналися про кризу, відбувається боротьба за ексклюзивну інформацію, провідні медіа захопила хвиля висвітлення подій. На цьому етапі може здаватися, що висвітлення кризи виходить з-під контролю і найважливішим є присутність у ЗМІ зі своєї позицією та узгодженість коментарів керівників інституції.

Якщо йдеться про кризу з категорії «невідоме невідоме», тобто пов'язану з неочікуваним виникненням надзвичайної ситуації (екологічна катастрофа, стихійне лихо, терористичний акт тощо), публічне позиціонування суб'єкта СБО має базуватися на інформуванні про подію винятково в межах виконання своїх прямих функціональних завдань.

Тобто, наприклад, якщо йдеться про повінь, то Міністерство з надзвичайних ситуацій має інформувати про масштаб, попереджати про можливість розширення зони стихійного лиха, заходи, що вживаються, прогнозовану тривалість тощо.

Водночас, поліція має інформувати громадськість, яким чином стихійне лихо позначається на стані громадської безпеки в районі події, попереджати населення, як безпечно себе поводити, куди звертатися у випадку втрати документів та ін.

У випадку, коли кризова ситуація стрімко розвивається в сфері компетенції правоохоронних органів та спецслужб – терористичний акт, вибухи складів з боєприпасами тощо, надзвичайно важливим є своєчасне надання інформації. Ураховуючи, що сучасні технології майже унеможливають приховання ситуацію, краще, щоб саме держава в особі уповноваженого органу стала джерелом інформації для медіа.

Тож необхідно працювати зі ЗМІ, і, в жодному випадку – проти них. Окрім цього не варто виділяти улюбленців з числа медіа. Якщо регулярно давати ексклюзиви одним і тим же ЗМІ, виникає ризик необ'єктивності, вибіркості та визнанні цих ЗМІ заангажованими.

Гострий період розгортання кризової ситуації супроводжується підвищенням емоційним станом людей та можливістю збільшення рівня соціальної напруги у суспільстві. Тому алгоритм інформування від імені правоохоронного органу або спецслужби з приводу трагічних подій має будуватися за таким порядком:

- відчуття, пов'язані з тим, що відбулося;
- чітке повідомлення про те, що саме відбулося;
- дії, що вживатиме інституція у зв'язку з тим, що відбулося.

Беручи до уваги, що резонанс події у суспільстві сприймається людьми крізь призму питань власної безпеки, повідомлення про завдану шкоду у наслідок трагічної події має відбуватися за такою шкалою пріоритетів:

- про людей;
- про навколишнє середовище;
- про майно;
- про фінансові та грошові збитки.

Основною метою діяльності органу під час кризи є мінімізація наслідків, утримання стабільності у державі, зниження рівня небезпеки. Вказане значною мірою залежить від того, наскільки суб'єкт СБО здатен швидко оволодіти екстремальною ситуацією, взяти під контроль дестабілізуючі процеси, стримати репутаційні ризики та підтримати рівень довіри до державних інституцій.

Успішне оволодіння екстремальною ситуацією залежить від таких чинників:

- узгодженої політики з встановлення контролю над екстремальною ситуацією;
- перевірених засобів зв'язку й устаткування;
- наявності групи відповідальних співробітників для вжиття негайних заходів реагування.

Суб'єкти СБО мають організаційно-управлінські особливості, що певною мірою відрізняють їх від цивільних структур в контексті організації кризової комунікації. Однією з основних є наявність чіткої вертикалі військового управління, що цілком виправдано в мілітарній сфері, однак обмежує можливості горизонтальної комунікації, що є необхідною умовою успішного реагування при неконвенційних методах ведення війни. Більше того, саме ці гібридні способи впливу розроблялися

з урахуванням обізнаності про чітку ієрархічність, бюрократизований процес прийняття рішень у військових структурах, що не дозволяє миттєво реагувати на загрози.

З огляду на це, підходи до сучасної побудови ефективної кризової комунікації в СБО мають бути переглянуті та переформатовані з урахуванням нових викликів. З цією метою необхідно:

- змінити комунікативну культуру особового складу та персоналу. Цього можна досягти тільки шляхом організації навчально-тренінгових платформ з проблем кризової комунікації;

- привчити керівний склад до того, що кризові комунікатори в їх підрозділах – це спеціально, фахово підготовлені люди, відібрані за професійними та особистими якостями, що можуть модерувати кризу, комунікувати з різними категоріями осіб, викликати довіру у представників ЗМІ;

- довести керівникам різних ланок, що у випадку, коли кризовий комунікатор напряду спілкуватиметься під час розв'язання кризи з вищим керівництвом інституції, це не посягання на військову ієрархію і не загроза кар'єрному зростанню тих керівників, яких він «перескочив», напряду повідомивши важливу інформацію особі, яка безпосередньо приймає рішення;

- передбачити у кваліфікаційних вимогах до посад керівного складу оперативних департаментів, регіональних органів обізнаність та наявність практичних навичок кризової комунікації та здатність (за особистими якостями) їх здійснювати.

Вжиття зазначених заходів на інституційному рівні сприятиме:

- формуванню узгодженої політики з встановлення контролю над екстремальною ситуацією;

створенню умов для розвитку комунікативних спроможностей особового складу, зокрема, в контексті необхідності активізації груп публічної підтримки позиції інституції з кола відомих персон, здатних сприяти нейтралізації негативної інформації;

- втіленню систем попередження або ж мінімізації вірогідності виникнення іміджевих та інформаційних криз.

П'ятий етап – «Хвіст комети». Коли вдалося вгамувати кризові явища, інформаційний простір перемикаються на інші приводи. Разом із цим, наявна закономірність: коли «польовики» на рівні здобування інформації за окремими критеріями відмічають можливість розгортання кризи, керівництво, зазвичай, не розділяє цієї думки, наголошуючи на тому, що має більше інформації, ніж на низовій ланці.

Зворотна ситуація складається, коли криза вщухає. Ураховуючи, що посадові особи керівних ланок, зазвичай, найзалученіші до кризової комунікації під час екстремального розгортання подій, саме вони отримують найпотужніший психоемоційний досвід, зазвичай, не дуже комфортного спілкування. З огляду на це, навіть, коли криза очевидно згортається й інституція повертається до звичного режиму роботи, керівна ланка інерційно продовжує оцінювати ситуацію як надзвичайно критичну. Це призводить до відволікання сил та засобів на боротьбу з вже фактично відсутньою іміджевою загрозою.

Типовою комунікативною помилкою є ситуація, коли виконавці доповідають реальну картину, зокрема, зниження активності та затухання інформаційної хвилі щодо кризи, а керівники, занепокоєні ще на етапі екстремального розвитку подій

загрозою втрати контролю над ситуацією, продовжують вимагати нових публічних повідомлень та висвітлень аспектів ситуації. Це може призвести до того, що виконавці, з урахуванням вимог субординації, продовжуватимуть виконувати вказівки щодо певних аспектів висвітлення кризової ситуації. Водночас, в реальності це призведе до штучного гальмування природного розвитку інформаційної хвилі, що закономірно знаходиться в стадії затухання.

З іншого боку, найзацікавленіші «гравці», які не досягли своїх цілей під час розвитку кризи, продовжуватимуть підігрівати ситуацію, апелюючи через афілійованих до них медіа до питань вини, відповідальності, долі потерпілих (якщо вони є) тощо. Тож на етапі переходу кризи в майже хронічний стан для інституції дуже важливо сформулювати позицію та відповіді на вказані вище питання.

Шостий етап – «Дункан Мак-Клауд». Однією з основних умов успішного функціонування суб'єктів СБО в країні є підтримка іміджевої стабільності, звичайно з позитивним знаком. Тому, якби кризи не відбувалися, одним з показників ефективності СБО є здатність, навіть після надестремальних струсів, відновлювати репутацію. На цьому етапі журналісти, зазвичай, з'ясовують, що було зроблено державою, щоб криза не повторилась.

Для інституції це означає фактично засвоєння уроків на майбутнє і вдосконалення системи запобігання криз. Разом із цим, алгоритм дій суб'єкта СБО на даному етапі залежить від того, який тип кризи подолано.

Якщо це криза з розряду «невідоме невідоме», тобто стихійне лихо, непередбачувана аварія, транспортний колапс тощо, то інституція у публічному просторі може зосередитися на висвітленні планів попереджувальних заходів, розповісти про майбутні інформаційно-просвітницькі програми, спрямовані на найчутливіші цільові аудиторії тощо.

У випадку подолання кризи, пов'язаної з діяльністю самої інституції, а саме:

- вчинення групою співробітників інституції кримінального правопорушення;
- висвітлення офіційно у ЗМІ неправдивої інформації, про що стало відомо публічно;
- здійснення стосовно топ-чиновників інституції резонансного журналістського розслідування, що викрило корупцію у великих розмірах або незадекларовані статки тощо, від інституції вимагатиметься:
 - швидкого здійснення перевірки інформації, що з'явилася у ЗМІ, адже можливі свідомі дії по дискредитації інституції;
 - у випадку, якщо інформація виявилася фейком, першочерговості й оперативності в оприлюдненні спростування неправдивої інформації;
 - надання суспільству правдивої інформації щодо фактів, осіб, подій (у випадку, якщо оприлюднені ЗМІ матеріали, на жаль, виявилися правдивими);
 - повідомлення про заходи реагування на факти, події, явища, що сталися, надання інформацію про те, хто поніс відповідальність та про те, як інституція буде боротися з цим;
 - паралельного створення інформаційного приводу з позитивним для репутації знаком, що буде мати більший резонанс, ніж негативна інформація. Це дуже складно, але у певних випадках може спрацювати. Це не означає, що потрібно замилювати

суспільству очі. Відповідальність за «проколи» в роботі має бути невідворотною, а висновки здійснені. Разом із цим потрібно усвідомлювати, що репутація суб'єкта СБО є елементом державної безпеки у цілому.

Інструменти ефективності інституції в умовах кризи

На практиці відсутні стовідсоткові рецепти подолання кризи. Разом із тим, є відповідна методологія, практичний інструментарій та поради, яким чином інституція може бути ефективною в умовах кризової комунікації.

Одним із таких інструментів є уникнення типових комунікативних помилок. Завдяки багаторічному досвіду моніторингу та аналізу кризових комунікацій у різних сферах, визначені наступні загальні **помилки кризової комунікації**.

1. Вагання. Виникають ситуації, коли через певні обставини (необ'єктивна інформація, управлінські вади, некомпетентність персоналу, конфронтація, недоброзичливість, спотворення управлінських цінностей, обман всередині інституції тощо) інституція видає у публічну площину інформацію, яку потім спростовує, називає неповною тощо. Також буває, що інституція наступним повідомленням виправдовує свої попередні некомпетентні дії або оприлюднення недостовірної інформації. Вказане викликає у суспільства відчуття невпевненості у компетентності суб'єкта СБО, підозру у маніпуляціях громадською думкою, приховуванні правди, а, отже, недовіру до інституції.

Крім цього, ваганням також вважається нечітка офіційна позиція інституції, висловлення сумнівів та невизначеності щодо процесів, подій і власної діяльності.

Уникненню такої помилки, як вагання, сприятиме ефективна внутрішня взаємодія, особливо у кризових ситуаціях, формування довіри всередині інституції, обізнаність керівної ланки у сутності, змісті та важливості процесів публічної комунікації, переконливості представників підрозділу взаємодії з громадськістю в процесі прийняття рішень щодо змісту та форми оприлюднення матеріалів.

2. Ухиляння. Характеризується тим, що інституція під час кризи приймає рішення оприлюднити свою позицію, однак, зміст контенту не надає суспільству або визначеним цільовим аудиторіям відповіді на нагальні питання, що належать до компетенції інституції. Типовими прийомами ухиляння є, коли спікера питають про одне, а він, навіть дякуючи за запитання, відповідає зовсім про інше.

Ще одним проявом ухиляння є так звані обмежені брифінги, коли медіа цікавиться розвитком подій під час кризи. Водночас представники інституції виходить до журналістів із завчасно підготовленим контентом, після якого, заявляє, що нічого не коментуватиме і дякує всім за увагу.

3. «Напускання туману». Прикладом цієї помилки може бути ситуація, коли офіційна позиція інституції не містить конкретики щодо явища або події. Водночас в інституційних повідомленнях використовується багато зарозумних термінів, прикритих завісою утаємниченості та обгорнутих у фрази, як то «ми все контролюємо», «поки не можемо більше нічого Вам повідомити», «все дуже серйозно, але зараз зарано оприлюднювати» тощо. У випадку, коли інституція за об'єктивних обставин не може оприлюднити конкретну інформацію, краще з такими меседжами взагалі не виходити на брифінги. При цьому, у випадку обов'язковості медійного реагування на певну кризу й, одночасно, неможливості оприлюднення конкретики, краще

обмежитися сухим повідомленням на сайті або у соцмережах з меседжем на кшталт «про розвиток ситуації далі інформуватимемо».

4. «Еврика!». Трапляються випадки, коли інституція приймає рішення про оприлюднення своєї реакції на кризу. Але за різних причин (об'єктивна неможливість надати конкретну інформацію, управлінські та комунікативні вади всередині, неврахування результатів моніторингу ситуації навколо кризи тощо), зміст повідомлення містить суто банальні речі, що і без того відомі та зрозумілі пересічному отримувачу інформації. Отже, доцільно виходити на зустріч зі ЗМІ з підтвердженими, актуальними, перевіреними, достовірними фактами і даними, з урахуванням соціальних запитів різних цільових аудиторій.

Оперативний і тактичний рівні вирішення кризових ситуацій інституціями сектору безпеки і оборони

Ще одним напрямом є кризова комунікація представників суб'єктів СБО з різними цільовими аудиторіями на тактичному рівні в умовах розв'язання конкретних кризових ситуацій. Прикладами такої комунікації можуть бути:

- комунікація поліції діалогу з мітингувальниками під час протесаних акцій;
- комунікація представників МНС України з населенням під час ліквідації наслідків стихійного лиха, пожежі тощо;
- комунікація представників СБ України під час локальної антитерористичної операції, звільнення заручників тощо;
- комунікація представників підрозділів ЦВС ЗС України з місцевим населенням в районі проведення ООС тощо.

Подібні види комунікації вимагають від особового складу, що залучається до розв'язання криз на тактичному рівні, відповідних знань, вмінь та навичок.

Перш за все, слід зазначити важливість усвідомлення співробітником мети кризової комунікації, своєї ролі в цьому процесі та межі компромісу, на який можна погодитися заради успішного розв'язання кризової ситуації.

Кризова ситуація на тактичному та оперативному рівнях передбачає низку особливостей (наявність у протилежної сторони агресивних намірів, підвищений рівень психологічної напруги, стан невизначеності, страху тощо), що зумовлюють людину, яка уповноважена від держави вступати у взаємодію з відповідними представниками суспільства, оволодіти конкретними інструментами забезпечення власного психологічного імунітету.

У цьому контексті зупинимося на складових такого психологічного імунітету та розглянемо, як фахівець СБО може зробити сам собі «психологічне щеплення» від неефективної кризової комунікації.

Люди, долучаючись до комунікації з різними цільовими аудиторіями, стають носіями тієї чи іншої рольової поведінки. Наприклад, вдома це можуть бути ролі чоловіка, батька, брата, сина, дружини, доньки, сестри. І ця роль повністю імплемтується у формі та змісті сімейної комунікації. Під час сімейної кризи особа, зацікавлена у певному варіанті її розв'язання, обиратимете той інструментарій з урахуванням життєвого досвіду, особливостей психотипу, характеру, темпераменту та ролі в сім'ї. Межа компромісу, на який людина може погодитися для розв'язання сімейної кризи, залежить від цінності для неї сімейних стосунків, сутності самої кризи та ін.

При цьому психоемоційний фон, що супроводжуватиме комунікацію, впливатиме на результат. Від того, як людина вміє керувати емоціями, залежить у випадку сімейної кризи, лише її особистісний стан, стан стосунків в родині після розв'язання кризи.

У кризовій комунікації тактичного та оперативного рівнів, до якої залучені представники СБО, вихід емоційної складової на перший план у прийнятті рішень співробітником є неприпустимим. Що ж робити, у випадку, коли агресивний натовп вимагає від вас неможливого? Або як пояснити мешканцям будинку, який охопила пожежа, що іншого проходу до джерела загоряння, аніж через їх квартиру, немає, і що заради спасіння людей їх помешкання може постраждати? Час іде, можливі наслідки кризи збільшуються, люди панікують, а вам треба діяти. Десь всередині себе вам хочеться всіх прибрати з місця події, застосувати некоректні слова, махнути рукою. Але це все не вирішить завдання і тільки спровокує деструктив. Як вгамувати емоції, не піддатися агресії і бути ефективними?

Рецепт, звісно, не стовідсотковий, але він є. На наші дії впливають: мотивація, цільові установки, ціннісно-сміслові орієнтири, емоційна сфера, особливості характеру та ще багато іншого. Беремо до уваги, що професіограма співробітника безпечної інституції, функціональними завданнями якого передбачається участь у кризових комунікаціях, має охоплювати як обов'язковий критерій відбору на посаду – високий рівень психологічної стійкості, здатність приймати самостійно вірні рішення у стислий термін та у складних комунікативних умовах, розвинуті комунікативні здібності.

Визначимо, які зовнішні, соціально зумовлені чинники більш за все негативно впливають на ефективність дій уповноваженої державою людини при розв'язанні кризи на тактичному та оперативному рівнях:

- високий рівень агресії з протилежного комунікативного боку;
- емоційна напруга учасників подій;
- невизначеність кінцевого результату;
- різні інтереси сторін;
- різні цінності сторін тощо.

Отже, якби співробітник не виконував свої службові обов'язки з розв'язання кризи, перебував у стані пересічного громадянина, не мав приналежності до СБО, то він, у своєму повсякденному житті навряд чи б мав особистісну мотивацію потрапляння у подібну кризу і, тим більше, мотивацію участі у її розв'язанні.

Зовсім інша історія виникає у людини, яка є уповноваженою від держави. Ключовою відмінністю є структура мотиваційної сфери особистості-кризового комунікатора. Тобто людина, яка вдома є мамою, батьком, сином, дружиною тощо, має право на емоційні переживання сімейних ситуацій, переступаючи поріг безпекової інституції як співробітник-кризовий комунікатор має володіти інструментом психологічного захисту. Сутність полягає у змінах мотивації. В сім'ї, у комунікації з друзями, основний мотив розв'язання криз, проблем конфліктів зачіпає глибинні ціннісні сфери особистості людини. Сама природа криз також часто є персоніфікованою.

У випадку розв'язання кризи представником СБО, основною причиною залученості до кризової комунікації є виконання службового завдання – розв'язання відповідної кризи.

Зміст психологічного щеплення полягає у тому, щоб під час підготовки фахівців та безпосередньо на інструктажі перед участю у розв'язанні кризи особовому складу було доведено такі настанови:

- єдиною метою участі у даній конкретній кризовій комунікації для співробітника є розв'язання кризи без збитків для діяльності інституції;

- будь-яка емоційно забарвлена поведінка учасників не персоніфікована до особистості співробітника, а пов'язана з приналежністю його до відповідної державної структури. Тож комунікувати потрібно з урахуванням закономірностей рольової поведінки. Усвідомлення співробітником своєї ролі у цій комунікації дасть змогу захиститися від спроб втручання учасників кризи у особистісну сферу представника СБО. Формула «я тут як представник держави» убезпечить від зараження негативним емоційним фоном, проявів агресії тощо;

- наступна формула або установка «я тут, щоб розв'язати проблему» дасть змогу підпорядкувати всі свої дії саме тому, щоб вирішити проблему у вигідному для держави та безпеки варіанті;

- співробітник за будь-яких обставин має усвідомлювати, що він як представник держави у кризовій комунікації не може стати джерелом виникнення конфлікту. Щоб ефективно провести комунікацію в умовах кризової ситуації, представник суб'єкта СБО має бути обізнаний у найрозповсюдженіших прийомах маніпуляцій та відпрацювати свій особистий інструментарій протидії. Отже, **основними маніпулятивними прийомами є:**

1.1. *Будь-який тиск на співрозмовника.* Проявляється у різних формах та способах – від психологічного до фізичного з використанням закономірностей просторових потреб людини.

Психологічний тиск спрямований на виклик у співробітника емоцій, почуття тривоги, страху, провини, сорому, невпевненості, пригнічення емоційного стану тощо.

Фізичний – передбачає посягання на просторові потреби людини, навмисне зменшення дистанції, втручання в так звану особисту зону (відстань до 45 см від людини), агресивну жестикуляцію та безпосередній агресивний фізичний контакт.

1.2. *Навмисне погіршення умов ведення комунікації:* скорочення терміну перемовин; створення ситуації, коли сили, які беруть участь в комунікації, є нерівними (залучення протилежною стороною до комунікації додаткових учасників, звернення до думок експертів, проведення перемовин з попереднім розподілом ролей з помічниками); затягування перемовин на відкритому повітрі з огляду на шкідливі наслідки настання темряви тощо.

1.3. *Апеляція до моральних якостей співрозмовника* – порядності, чесності, справедливості, провини тощо. Це змушує здійснити певну дію в інтересах опонента.

1.4. *Інформаційний тиск:* прагнення заплутати співрозмовника надмірною, неструктурованою інформацією або некоректною аргументацією.

Співробітник безпекової інституції, розпочинаючи кризову комунікацію, має усвідомлювати, що:

- учасники кризи, які її створили, завжди будуть мати намір зманіпулювати. Адже у цій комунікації у співробітників безпекової інституції й ініціаторів кризи – різні інтереси і завдання. Співробітник безпекової інституції зацікавлений у розв'язанні проблеми в інтересах безпеки держави, ініціатори кризи – часто мають ціль саме дестабілізації, підвищення радикалізації в суспільстві тощо;

- ініціатива в процесі ведення перемовин в умовах кризової ситуації має бути тільки у представника держави. Тож не слід давати іншим учасникам можливість перехопити ініціативу;

- компроміс у кризовій комунікації можливий. Але його межа починається там, де може бути завдана шкода безпеці держави, а також завданням інституції у розв'язанні конкретної кризи;

- необхідно навчитися розпізнавати маніпуляції та реагувати на них професійно;

- слід ухилятися від приниження протилежної сторони та особистості людини;

- не слід торкатися в розмові емоцій та почуттів співрозмовника;

- необхідно контролювати власний емоційний стан й не оцінювати емоційний стан співрозмовника.

Кожного дня необхідно підвищувати власну професійну «капіталізацію». Це шлях до професійної ефективності та вирішення будь-яких криз.

Висновки

Кризові комунікації представників СБО в умовах неконвенційної війни є елементом та частиною системи стратегічних комунікацій.

В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства та технологій цивільний сектор виявився більш гнучким та відкритим у протидії інформаційним загрозам. Тому створені в цивільному секторі інструменти інформаційного захисту та протиборства активно використовуються у безпековій і оборонній сферах.

Суб'єкти СБО мають організаційно-управлінські особливості, що певною мірою відрізняють їх від цивільних структур в контексті організації кризової комунікації. Однією з основних є наявність чіткої вертикалі військового управління, однак обмежує можливість горизонтальної комунікації, що є необхідною умовою успішного реагування при неконвенційних методах ведення війни. Гібридні способи впливу розроблялися з урахуванням обізнаності про чітку ієрархічність, бюрократизований процес прийняття рішень у військових структурах, що не дозволяє миттєво реагувати на загрози.

З огляду на це, підходи до сучасної побудови ефективної кризової комунікації в СБО мають бути переглянуті та переформатовані з урахуванням нових викликів.

Література

1. Баровська, А. В. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. № 1. С. 147-152.

2. Блек, С. (1990). *Паблік рилейнз. Что это такое?* Москва: Новости.

3. Козлов, Н. І. (2020). Активне слухання. *Психологіс*. URL: http://psychologis.com.ua/aktivnoe_slushanie.htm.

4. Почепцов, Г. Г. (2001). *Теория коммуникации*. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер.

5. *Практичний посібник для співробітників комунікаційних служб в органах влади*. (2016). Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/advice/praktichniy-posibnik-dlya-pratsivnikiv-komunikatsiynih-struktur-v-organah-vladi-chastina-2-i2363>.

6. Dimitriu, G. R. (2012). Winning the Story War: Strategic Communication and the Conflict in Afghanistan. *Public Relations Review*. Vol. 38, Is. 2. P. 195-207.

7. NATO Strategic Communication Policy. (2012). *Public Intelligence*. URL: <https://.net/nato-stratcom-policy>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ БЕЗПЕКОВИМ І ДЕРЖАВНИМ ІНСТИТУЦІЯМ ЩОДО КОМУНІКАЦІЙ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Ефективність комунікації під час кризи підвищиться, якщо врахуєте такі поради:

- перед початком комунікації ви маєте максимально оволодіти матеріалом та проблемою, що є темою перемовин;
- в процесі комунікації ви повинні не тільки контролювати свої дії та поведінку. Ви маєте фахово спостерігати за реакціями протилежної сторони. Адже вміння спостерігати – здатність помічати та розуміти, про що говорить зовнішній вигляд, поведінка та оточення співрозмовника, допоможе спрогнозувати у режимі реального часу поведінкові реакції опонентів;
- оцінювання ситуації має здійснюватися вами своєчасно. Якщо навіть ви миттєво потрапили як комунікатор до кризової ситуації і не було часу попередньо оцінити ризики, маєте знати алгоритми оцінювання типових криз;
- навички самоконтролю у кризових ситуаціях – ваша комунікативна зброя та захист. Звичайно рецептів на кожен ситуацію немає. Однак тренінги з самоконтролю в стресових та ризикованих ситуаціях мають стати елементом вашого життя, як ранішня пробіжка або зарядка;
- кризова комунікація передбачає навички та знання просторових потреб людини та невербальної комунікації. Удосконалюйте свій невербальний комунікативний досвід;
- користуйтеся навичками активного слухання. Це допомагає встановити контакт, зрозуміти точку зору протилежної сторони та при правильному управлінні комунікацією повернути її в потрібний бік. Слід погодитися з І. Козловим, що володіння технікою «Повтори, погодься, додай» – показник засвоєності цього стилю слухання¹.

¹ Козлов, Н. І. (2006). *Активне слухання*. URL: http://psychologis.com.ua/aktivnoe_slushanie.htm.

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ІНСТИТУЦІЯХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ ¹

Василь ОСЬОДЛО

Вступ

Сучасні виклики та загрози національній безпеці України зумовлюють необхідність пошуку дієвого та адекватного інструментарію, за допомогою якого стане можливою організація узгодженої взаємодії МОУ з іншими складовими СБО України. Ключовим фактором налагодження такої взаємодії мають стати стратегічні комунікації, що є однією з найважливіших складових системи державного та військового управління, що дають можливість, залишаючись у межах демократичних практик і принципів, організувати ефективну відсіч деструктивним інформаційним кампаніям, що веде проти України зовнішній агресор – РФ.

Становлення стратегічних комунікацій у СБО України у контексті забезпечення національної безпеки, сприятиме удосконаленню інформаційно-комунікативної діяльності держави, що дасть змогу підвищити рівень державної координації та взаємодії органів і структур сектору, створити адекватне інформаційне середовище супроводження відновлення територіальної цілісності України, підтримувати довіру українського суспільства до воєнної політики держави, курсу з набуття Україною членства в НАТО.

Необхідність удосконалення системи стратегічних комунікацій у сектору безпеки і оборони зумовлена існуванням довкола України потужних центрів впливу, які використовуючи проблеми урядування, воєнно-політичні наміри України щодо набуття членства в НАТО, кризи в питаннях реалізації норм міжнародного права тощо, мають на меті підірвати основи існування нашої держави. Саме тому система стратегічних комунікацій має вирішальне значення у забезпеченні реалізації інформаційно-комунікативних можливостей держави в запобіганні сучасним викликам і загрозам національній безпеці України.

Ще одним аргументом на користь актуальності теми є застосування РФ технологій гібридної війни проти України. Це перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України РФ використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, що спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом аж до втрати суверенітету і територіальної цілісності України.

Стратегічні комунікації у забезпеченні національної безпеки

Стратегічні комунікації є одночасно особливим простором і комплексом методів, засобів, технологій і процедур (протоколів) для усіх видів політичної

¹ Текст наводиться згідно: Осьодло, В. І., Хайрулін, О. М. (2018). *Психологія масових комунікацій*. Київ: НУОУ.

активності держави. Це явище безпосередньо пов'язане з теорією видів сил («м'якої», «жорсткої» і «розумної») Дж. Ная. Стратегічні комунікації доцільно сприймати саме в контексті масових комунікацій як активний соціальний і воєнно-політичний формат використання всього їх потенціалу, простору, функцій, каналів, засобів і суб'єктів дії.

Стратегічні комунікації виконують практичну роль в рамках як внутрішньо-, так і зовнішньополітичної державної діяльності. Вони, з одного боку, є загальною комунікативною мережею між державними органами та суспільством, зокрема із суспільствами інших країн, а з іншого – потужною перешкодою для монополізації комунікативного простору, авторитарних тенденцій, домінування маніпулятивних впливів, перешкоджання громадянським ініціативам.

Науково-теоретичні підвалини сучасної теорії стратегічних комунікацій найґрунтовніше були опрацьовані американськими та європейськими дослідниками й експертами. Найзагальніше визначення стратегічних комунікацій запропоновано К. Халлаганом та Д. Хотсхаузенем: «цілеспрямовані комунікації, що здійснюються організацією (установою) для виконання та просування своєї місії, призначення тощо» надається в одній із найперших дослідницьких розробок за цією проблематикою – статті [24, с. 4].

Теоретичні засновки стратегічних комунікацій від самого початку відповідних наукових розвідок були спрямовані на їх практичну реалізацію у воєнно-політичній сфері. Сучасне трактування поняття *стратегічні комунікації* в актуальних документах МО США визначається як «цілеспрямовані зусилля уряду США для залучення і досягнення розуміння цільовими аудиторіями з метою створення, посилення, збереження умов, сприятливих для просування інтересів, політичного курсу, цілей уряду США через використання скоординованих програм, планів, завдань, повідомлень, синхронізованих з діями усіх елементів національної сили» [20].

Виходячи зі змісту Національної рамки стратегічних комунікацій (англ. *National Framework for Strategic Communication*) 2010 р. уряду США, стратегічні комунікації містять два основні компоненти [29, с. 2]:

- синхронізовані ключові повідомлення і практичні дії з урахуванням того, як вони сприймаються цільовими категоріями (спільнотами);
- програми і дії, що спрямовані на комунікацію з цільовими аудиторіями (спільнотами), зокрема суспільні проекти, публічну дипломатію, інформаційні операції.

Р. Брукс, радниця заступника міністра оборони США з політичних питань, вважає, що термін *стратегічна комунікація* стосується поняття *стратегія* більше, аніж поняття *комунікація*. Також експерти МО США акцентують увагу на тому, що одним із ключових принципів стратегічних комунікацій є не лише те, що суб'єктом проголошується, тобто суто інформаційний аспект, але й те, що ним практично зроблено і робиться. Слова мають бути підкріплені конкретними діями, вдалими чи помилковими, а в комплексі все це викликає певні комунікативні ефекти [17].

За висновками К. Пола, одного з провідних експертів відомої американської науково-дослідницької організації RAND Corporation, стратегічні комунікації – «скоординовані дії, повідомлення, образи (англ. *image*) й інші стимули, що спрямовані на створення прихильності (залученості), інформування, вплив та переконання визначених цільових аудиторій (спільнот) для сприяння досягнення цілей держави» [18, с. 17].

Фахівцями британського королівського аналітичного центру дослідження міжнародних відносин Chatham House стратегічні комунікації формулюються як «система взаємопов'язаних дій, що здійснюються на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях управління, спрямовані на досягнення розуміння інтересів й потреб цільових аудиторій (спільнот) і демонструють ефективні методи й механізми стимулювання, активації і підтримки певних типів поведінки з боку таких аудиторій» [19]. Зміст цього визначення прийнятий за основу підготовки резолюції Європарламенту 2016 р. «Стратегічні комунікації ЄС і протидія пропаганді» [21].

Е. Голдман, радник зі стратегічних комунікацій відділу координації діяльності щодо боротьби з тероризмом Державного департаменту США, у статті «Стратегічні комунікації: інструмент асиметричної війни» зауважує, що основою стратегічних комунікацій є психологічний феномен *управління сприйняттям (курсив наш)*, а найважливішу роль має відігравати координація інформаційних потоків, ідей, рішень і практичних дій, що спрямовується на приведення сприйняття цільових аудиторій (спільнот) у відповідність до цілей державної політики [22].

Також ця дослідниця навела ознаки-умови, за якими масові комунікації набувають ознак і спрямованості стратегічних [22]:

- ключові повідомлення адаптовані до сприйняття багатьох цільових аудиторій, а не узагальненої, або, навпаки, певної обмеженої аудиторії;
- комунікації відбуваються безперервно протягом тривалого проміжку часу, а не одиничною подією в певний момент часу;
- акценти комунікації зосереджені на інтересах і потребах отримувачів, реципієнтів повідомлень, а не відправників, суб'єктів-ініціаторів;
- ключові повідомлення, рішення і дії вибудовані та координуються в єдиному задумі і єдиним джерелом управління.

Проблематика стратегічних комунікацій є новою для українського суспільства. Проте, вона останнім часом доволі стрімко розвивається завдяки актуальним розвідкам українських учених, таких як Д. Дубов, Г. Почепцов, В. Ліпкан, А. Баровська, О. Кушнір, Т. Безверхнюк, І. Пантелейчук та інших.

Відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»» [5] стратегічні комунікації є дієвим інструментом удосконалення системи державного управління, формування міжнародного іміджу, «... популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі фокусуватиметься на забезпеченні інституційної спроможності для здійснення міжнародних стратегічних комунікацій» [5].

Явище і поняття *стратегічні комунікації* як передусім обов'язкової, цілеспрямованої, спеціальної організаційної, інформаційної, дослідницької й іншої практичної роботи державних органів закріплено в інших офіційних документах, зокрема у Воєнній доктрині України [11], та передбачено дорожньою картою Програми партнерства зі стратегічних комунікацій між Україною та НАТО, впровадження якої було розпочато у 2015 р. [2].

Поняття системи стратегічних комунікацій одним із перших у нашій країні уточнив і розкрив через узагальнення наявних підходів український науковець Д. Дубов. Він трактує цю систему як «завершену формалізовану модель взаємодії

відомств, їх оперативну співкоординацію для забезпечення «стратегічного інформаційного розповсюдження», що буде формувати «порядок денний та створювати контекст, що сприятиме досягненню політичних, економічних та військових цілей» [3, с. 11-12]. При цьому, як стверджує автор, «це стратегічне інформаційне розповсюдження має бути чітко орієнтоване на цільові аудиторії, а меседжі (цільові повідомлення; тексти, такі, що активізують, формують дискурси) та продукти – максимально на них орієнтовані. Зокрема, враховуючи і культурні особливості цільових аудиторій» [3, с. 12]. Доцільно уточнити наведене формулювання і додати до контексту «культурних особливостей» як умов реалізації системи стратегічних комунікацій *соціально-психологічні особливості цільових аудиторій*.

Ґрунтуючись на дослідженнях Д. Дубова, офіційний відлік науково-прикладної історії явища і поняття *стратегічні комунікації* має визначатися від 1956 р., коли в США була заснована Оборонна наукова рада (англ. *Defense Science Board*) як реалізація рекомендації Комісії Гувера: «Помічник Міністра оборони (дослідження та розвиток) має призначити постійний комітет, що звітує безпосередньо йому, з кола видатних фундаментальних та прикладних вчених. Цей комітет буде періодично обговорювати потреби та можливості наявних наукових знань для [створення] радикально нових систем озброєнь» [3, с. 11].

Сьогодні у США визначення «стратегічні комунікації» закріплено в «Словнику військових і пов'язаних термінів» МО США: «сфокусовані Урядом США зусилля на розуміння та залучення (англ. *engage*) ключових аудиторій для створення, посилення або збереження сприятливих умов для просування інтересів, політики та цілей Уряду США через використання скоординованих програм, планів, тем, меседжів (повідомлень) та продуктів, синхронізованих із діями усіх інструментів національної могутності» [3, с. 13].

Водночас К. Пол пропонує послуговуватись іншим розумінням стратегічних комунікацій – «скоординовані дії, повідомлення, зображення та інші форми сигналів ..., що призначені інформувати, впливати чи переконувати цільові аудиторії (англ. *selected audiences*) у підтримці національних цілей» [3, с. 13].

Дж. Фарвел (James Farwell), автор книги «Переконання та сила: мистецтво стратегічних комунікацій», пропонує під стратегічними комунікаціями розуміти «використання слів, дій, зображень чи символів для впливу на *поведінку* та *думки цільової аудиторії* для формування їх поведінки з метою просування інтересів чи політики або для досягнення визначених цілей» [25; 17, с. 13].

Українська дослідниця проблем розвитку національної системи стратегічних комунікацій Є. Тихомирова зазначає, що стратегічні комунікації мають важливе значення для забезпечення своєчасних, швидких повідомлень на запити громадськості, підвищення рівня обізнаності громадян про актуальні ризики і загрози. Стратегічні комунікації є основним фактором забезпечення соціальної стабільності. Їх система має повною мірою використовувати медіазасоби та медіаможливості країни – як традиційні друковані засоби масової інформації, візуальні та аудіомедіа, так й інтернет та соціальні мережі. Союзницькі держави з постійною метою викриття і актуалізації ризиків й загроз, особливо гібридні, мають створити і використовувати

механізми координації стратегічно-комунікативної активності, передусім для спільного кооперативного трактування інформаційного контенту, своєчасного викриття і обліку дезінформації [13].

А. Баровська обґрунтовує зміст стратегічних комунікацій тим, що вони «передусім є діяльністю з *гармонізації тем, ідей, образів і дій*» [курсив *наш*; 1, с. 148]. При цьому вчена визначає стратегічні комунікації як *ситуацію активного дискурсу*: «... стратегічні комунікації – це не просто питання «повідомлення», «відправника» і «отримувача» за класичною схемою комунікативного акту. Стратегічні комунікації передбачають *діалог і підхід до побудови відносин* на основі уважного ставлення до культурних та історичних особливостей, місцевих способів ведення справ і виявлення місцевих лідерів думок ... Стратегічні комунікації є одночасно і процесом (узгодження слів і справ з метою впливу та надання інформації), і результатом цього процесу» [курсив *наш*, 1, с. 148].

Також А. Баровська спирається на наукові підходи раніше згаданого Дж. Ная, який висноував, що результат конфліктів залежить не тільки від того, чия армія переможе, а й від того, чий переможе сенс, наратив [1, с. 148]. Авторка зауважує, що ці «ідеї набули поширення у військовій думці і практиці. Так, у COIN-доктрині НАТО стверджується: «Як не парадоксально, реальність є такою, що те, у що вірять, є більш важливим, ніж те, що є істинним». Військові зрозуміли, що фактичні результати тактичних операцій є менш важливими, ніж те, що місцеве населення думає про них» [1, с. 148].

Д. Дубова актуалізує проблему порівняння та визначення взаємозалежності між поняттями і явищами *стратегічні комунікації* і *пропаганда* [3, с. 14]. Як аргумент дослідник наводить тлумачення поняття *пропаганда* в американській військовій термінології: «будь-які форми конкретного комунікування (англ. *adversary communication*), особливо тенденційного або обманного характеру, спрямованого на здійснення впливу на думки, емоції, відношення чи поведінку певної групи для отримання вигоди (прямої або опосередкованої) спонсора [суб'єкта-ініціатора]» [3, с. 14].

Уведення до контексту порівняння та визначення взаємозалежності між поняттями і явищами *стратегічні комунікації* і *пропаганда* наведеної раніше класифікації видів комунікативних стратегій (кооперативні, кооперативно-маніпулятивні, конфліктно-маніпулятивні і конфліктні стратегії) посилює аргументи на користь сприймання «пропаганди» переважно як маніпулятивного засобу. Водночас поняття й явище *стратегічні комунікації* стосується у більшості кооперативних стратегічних форм, завдань і засобів комунікації [8-10].

Такий дискурс підтримує власними висновками Д. Дубов: «... дійсно єдина принципова відмінність між стратегічними комунікаціями і пропагандою – це орієнтованість на те, як саме подається інформація для досягнення впливу: чи є вона «тенденційного / обманного характеру» (як у пропаганді), чи більшою мірою спирається на реальність та «комунікування діями» [3, с. 14]. «Незаперечним ядром» стратегічних комунікацій автор вважає комплекс, що охоплює такі особливості всієї стратегічнокомунікативної системи [3, с. 13]:

1. Інформування, вплив та переконування (авдиторій як у всередині держави, так й іноземних) є важливими для просування інтересів і цілей політики. З цього приводу Д. Дубов наводить цитату американського генерала П. Чареллі: «В той час,

як ми маємо бути готовими перемогти ворога силою традиційної зброї, ми також маємо отримати можливість запропонувати населенню країн, що зачеплені війною, надію на те, що через нашу присутність і їхнє життя, й життя їхніх дітей стане кращим» [12, с. 13].

2. Ефективне інформування, вплив та переконування потребують чітких цілей, що, своєю чергою, передбачає формування чітких цілей самої політики, на підтримку якої реалізуються заходи в межах стратегічних комунікацій. Цілі мають бути дійсно чіткими та зрозумілими, адже саме це впливає на формування поведінки, дій чи поглядів цільових аудиторій в інтересах національної політики.

3. Координація та деконфліктизація (англ. *deconfliction*) є обов'язковими для уникнення ситуацій, коли інформаційна діяльність одних структур призводить до ускладнення (чи унеможливлення) інформаційної діяльності інших структур. Для останнього в американських військових документах [28] уведено навіть окреме поняття – *інформаційне братовбивство* (англ. *information fratricide*, «дружній вогонь»), хоча в англійській версії йдеться саме про вбивство своїх братів / сестер), під яким розуміють «результати застосування елементів інформаційних операцій таким чином, що це викликає ефекти в інформаційному середовищі, що заважають проведенню дружніх операцій чи негативно впливають на дружні сили». За остаточним рахунком, йдеться про дві взаємопов'язані проблеми: відсутність координації на рівні структур та відсутність координації на рівні повідомлень (власне контенту), що може призводити до вкрай негативних наслідків.

4. «Комунікування діями» та зменшення розриву у конструкції *say-do* (сказано-зроблено). Дії кажуть значно вагомніше, більш промовисто, аніж слова – це загальна базова позиція для дійсно ефективних стратегічних комунікацій. Причому під діями мають на увазі досить широке коло заходів: *поведінку, вчинки, політику* [курсив наш].

Науково-прикладна галузь стратегічних комунікацій у питаннях їх практичних засобів не має зосереджуватися винятково на воєнних аспектах. Будь-які сучасні засоби, що довели свою ефективність, мають використовуватися з воєнно-політичною метою.

Так, К. Халлахан спільно з колегами сформулював фактори, що сприяють формуванню і розвитку концепції стратегічних комунікацій в промисловому, корпоративному секторі. Головним із таких факторів є постійне *зростання різноманітності, диференціації і фрагментації каналів комунікації та цільових аудиторій*, що, передусім, зумовлено стрімким розвитком інформаційних технологій, передусім – цифрових [24]. Висновки К. Халлахана ґрунтувалися на тому, що в сучасних умовах стрімкого розвитку конкуренції і комунікації різноманітні види корпоративних (організаційних) комунікацій – зв'язки з громадськістю, маркетинг, програми і проекти корпоративної соціальної відповідальності (корпоративної культури), внутрішньо-корпоративні комунікації тощо – здобувають загальні цілі. При цьому стратегії їх досягнення подібні. Також цей процес супроводжується тяжінням до *урізноманітнення і синтезу різних жанрів, засобів і комунікативних технологій*, комбінуванням або інтегруванням каналів комунікації і форматів розповсюдження текстів (повідомлень, аудіо, відео, статичних зображень тощо).

Одночасно застосовується широкий набір механізмів й інструментів, таких як *адверторіал* (прихована, закамуюфльована під авторський текст за іншою тематикою

реклама), *аутріч* (цільова економічна пропаганда через звичайні, побутові стосунки), *продакт-плейсмент* (реклама через наче випадкову контекстну демонстрацію працівників, продукції, образів, логотипів у новинах, кінофільмах, репортажах тощо), *спонсорство* (відкрита фінансова і технічна підтримка), *краудсорсінг* (залучення населення до конкретних інноваційних корпоративних проєктів) тощо [24].

Зарубіжний досвід використання стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони

У процесі формування і становлення американської системи стратегічних комунікацій виявилось, що важливе значення має суб'єктність ініціатив і управління цією системою у її загальному розумінні. Фахівці (передусім – МО США) Public Affairs наполягали на тому, що стратегічні комунікації – сфера воєнного відомства, через що цивільні чиновники не повинні втручатися в таку діяльність в ініціативних аспектах.

Проблематика подібних ініціативно-управлінських ускладнень зумовлена передусім тим, що реалізація завдань стратегічних комунікацій щільно пов'язана з адаптацією і застосуванням методів, технологій, засобів і процедур комунікації, що розроблялися і тривалий час використовуються у цивільних умовах. Зокрема, йдеться про маркетингові технології.

Одним із найяскравіших прикладів адаптації маркетингових технологій у стратегічнокомунікативному супроводженні військових операцій стали пропозиції RAND Corporation. Ці пропозиції передбачають використання маркетингових підходів для підвищення ефективності воєнних дій через створення у цільових аудиторій позитивного сприймання ініціатив американського уряду в контексті майбутніх дій [27], зокрема:

1. *Глибоке і точне розуміння цільової аудиторії* через її сегментування (диференціацію складових) і таргетування (визначення тематики домінуючих інтересів як засобу і мети для подальшого впливу). Військові аналітики повинні чітко розділяти місцеве населення на сегменти як мінімум за одним критерієм – *очікуваний рівень підтримки коаліційних сил і операцій*, що вони здійснюють.

2. *Вичерпне визначення образу (моделі), що повинен бути досягнутий у майбутньому* завдяки цільовим практичним діям. Пропонується для рішення воєнополітичних завдань використовувати прийом *позиціювання* – формування ідентичності (нового конкретного образу) продукту, що викликає у цільової аудиторії увагу і прихильність, через що набуває для неї позитивної ваги і значення, краще – необхідності. *Позиціювання* передбачає чітке позначення переваг, що отримує споживач при використанні продукції та послуг саме цього конкретного бренду.

3. *Використання ключових концепцій брендингу*, що передбачає формування сукупності пов'язаних із продуктом стійких ефектів, стереотипів сприймання, що виникають у свідомості реципієнтів (споживачів). Будь-яка взаємодія споживача з компанією-постачальником, її представниками і осередками, якість, зовнішній вигляд, корисність і приємність (валентність) продукту, зокрема й інформаційний, впливають на ефекти сприйняття цільовою аудиторією компанії-постачальника як бренду – надійної та необхідної торгівельної марки.

4. *Синхронізація дій урядових організацій.* Усі рішення та дії урядових організацій, що мають відношення до певної операції, мають бути синхронізовані таким чином, щоб це дозволяло створювати *єдине, повне, зрозуміле, несуперечливе повідомлення* для цільових (таргетованих) аудиторій. Іншою мовою, якщо уряд для реалізації воєнно-політичної мети в певному регіоні обирає нову «ідентичність (власного) бренду» (моделі, образу), для цього усі функціональні елементи програми мають здійснювати усі ці дії гармонійно, синхронно та в унісон. Будь-які дії мають бути спрямовані на завчасно змодельований ефект, щоб покращувати ставлення цільової аудиторії до впроваджуваної політики.

5. *Задоволення потреб і очікувань цивільного населення.* Такі дії передбачають завчасний моніторинг і подальше задоволення актуальних очікувань, прагнень й потреб цивільного населення цільового регіону. Це дає змогу керувати сприйняттям відповідних соціальних груп, створювати атмосферу довіри та порозуміння. Рівень позитивного сприймання різноманітних аспектів перебування контингенту ЗС у певному регіоні є критично важливим фактором щодо того, на чий бік стане цивільне населення.

6. *Налаштування, підтримка і увага до зворотного зв'язку від цивільного населення.* Будь-які продукти, що мають навіть надзвичайну якість, не будуть викликати інтерес у цільової аудиторії, якщо вони їй не потрібні або не задовольняють якусь актуальну, нагальну потребу потенційних споживачів. Тому принципово важливим є ініціативне, доброзичливе, гнучке та оперативне реагування на побажання місцевих мешканців (реципієнтів).

7. *Врахування досвіду комунікативних програм соціального маркетингу.* Засоби соціального маркетингу дають змогу застосовувати використання ефективних технологій комерційного маркетингу для змін некомерційної (неспоживчої) поведінки. Наприклад, участь у програмах донорства, програмах допомоги людям з особливими потребами, людям похилого віку, безхатченкам, малозабезпеченим особам і безробітним, проекти відмови від тютюнопаління тощо. Подібні програми посилюють позитивність соціального сприйняття представників воєнної сили у цільовому регіоні, створюють стійкі шаблони позитивного сприйняття й стимулювання бажаних видів поведінки цивільного населення.

У контексті загальних завдань стратегічних комунікацій, особливостей стратегічнокомунікативного воєнного маркетингу Е. Голдман адаптує класичні принципи воєнної стратегії як *принципи розроблення стратегічнокомунікативних програм і проектів* (див. табл. 1) [22].

Таблиця 1. Взаємозв'язок класичних принципів воєнної стратегії з принципами функціонування стратегічних комунікацій

Принцип	Воєнностратегічний зміст	Стратегічнокомунікативний зміст
Масовість	Зосередження воєнної сили у визначальному місці у найкращий момент часу	Об'єднання усіх комунікативних зусиль в оптимальний проміжок часу з акцентом на найважливіших цільових аудиторіях з обов'язковою синхронізацією інформаційних впливів і фізичних дій
Об'єктивність	Прямі дії, що спрямовані на реалізацію точно визначених, реально можливих	Визначення (моделювання, розроблення) і реалізація точно встановленої політичної мети, вичерпне розуміння характеристик

	для досягнення та вирішальних у стратегічному відношенні цілей	цільових аудиторій, адаптація ключових повідомлень до такої мети і таких характеристик
Проактивність	Захоплення, утримання, використання ініціативи	Активне, цілеспрямоване та ініціативне формування власного інформаційного середовища, що враховує, проте не базується, лише на реакціях у відповідь на дії опонента
Раптовість	Завдання удару у місце і час, що є неочікуваними для противника	Використання тематик, наративів, форм, каналів комунікації, що є неочікуваними для опонента, обеззброюють його, завдають йому збитків, створюють і розвивають прихильність у нейтральних реципієнтів або реципієнтів з хиткою позицією
Ефективність застосування сили	Залучення до дій усіх наявних сил, їх розподіл з метою створення переваги відповідно наявних умов (актуальної ситуації), недопущення того, щоб певний ресурс використовувався неоптимально, не за призначенням, без завчасно визначеної мети	Моделювання і прогнозування місця, функцій, ефективності кожного елементу, його внеску у загальний процес, функціональної взаємодії ресурсів впливу, акцент на ключових ресурсах і цілях, як прямих, так і опосередкованих
Гнучкість	Гнучке, пластичне, пружинне застосування сили	Досліджування зовнішньої обстановки актуальної ситуації, пристосовування та налагоджування власних дій у відповідності до змін контексту комунікативної акції (операції, кампанії, сценарію), делегування завдань, повноважень та ініціатив підпорядкованим рівням управління для забезпечення високої швидкості реакцій
Єдність управління	Керівництво і координація дій на кожному рівні управління одним суб'єктом (англ. <i>owner of process</i>) з повноваженнями і відповідальністю	Визначення / призначення керівника або органу управління для координації та синхронізації стратегічнокомунікативної програми (проєкту, повідомлення) і дій, здійснення оперативного і безперервного управління
Безпека	Попередження раптових атак противника. Дотримання стандартів і протоколів безпеки при проведенні операцій	Дотримання вимог безпеки, взаємодія з усіма елементами інфраструктури, що функціонально впроваджують і контролюють режим безпеки
Простота	Розроблення лаконічних, зрозумілих, чітких програм, планів і наказів	Використання релевантних, зрозумілих, однозначних, несуперечливих ключових повідомлень і дій, підпорядкованих єдиному процесу досягнення полічних цілей.

На важливість якісного розроблення образу (моделі) результату (продукту) стратегічнокомунікативної програми (проєкту, повідомлення) та його орієнтування на *цільові аудиторії* вказується сучасними дослідниками, зокрема С. Корманом, А. Третеуей і Б. Гудоллом. Увага акцентується на тому, що класичні моделі комунікації (модель Шеннона-Уівера, модель Уестлі-Макліна) суттєво виграють за умов мінімізації монологічного формату «цільових повідомлень, що впливають», зосередження уваги на *особливостях смислородження і смислосприйняття реципієнта*,

виходу за межі контуру комунікації як простого передавання смислу від суб'єкта-ініціатора до реципієнта-споживача. При цьому образ результату стратегічно-комунікативної програми (проекту, повідомлення) має якнайбільше відповідати культурним особливостям, що регламентуються традиціями соціального життя обраної цільової групи [23]. Адже сприйняття та погоджене засвоєння реципієнтом певного змісту суттєво залежить від *особливостей його диспозиції*, від того, який смисл і як він сприймає.

Вихідними факторами для визначення цільової аудиторії є життєвий досвід її представників, рівень освіти, статусно-рольові, вікові і гендерні ознаки, історичні особливості країни, регіону, культури, обсяг індивідуальної влади та впливу (референтність) щодо певної групи, базові потреби індивіда, наслідки від попередніх комунікативних ефектів саме від цього відправника та інше. У реальних умовах можуть бути сформовані протилежні смисли повідомлень на відміну від тих, що хотів сформувати у свідомості цільових аудиторій суб'єкт-ініціатор.

Сучасний стан використання стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України

Необхідність прискореного розвитку системи стратегічних комунікацій ЗС України зумовлена певними факторами, серед яких домінуючими є такі:

- важливість прискореної воєнно-політичної інтеграції України з країнами-членами НАТО та іншими союзницькими державами;
- інформаційна природа «гібридної війни» РФ проти України;
- проведення АТО-ООС;
- масштабні маніпуляції в інформаційному просторі навколо проблематики внутрішньої і зовнішньої політики України як гібридний (проксі) засіб війни;
- інформаційно-психологічний тиск на особовий склад ЗС України та інших військових формувань, членів їх родин;
- розвинення та удосконалення стратегічних комунікацій в арміях НАТО як технології протидії терористичній пропаганді РФ, ІДІЛ й іншим можливим джерелам подібних загроз.

Адекватною відповіддю України на гібридні загрози у нормативній площині стало прийняття нової Воєнної доктрини України. Зокрема, у частині 16 статті 4 розділу 1 Воєнної доктрини України, «стратегічні комунікації» визначаються як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави, ... спрямованих на просування цілей держави» [7].

Важливі нормативні документи в сфері комунікації були затверджені на рівні МО України і ГШ ЗС України: Стратегія розвитку ефективних комунікацій Збройних Сил України затверджена [12], Наказ Начальника ГШ ЗС України «Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах Збройних Сил України» [6].

Зокрема, Стратегією розвитку ефективних комунікацій ЗС України зміст процесу комунікацій у ЗС України розуміється як «обмін інформацією органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ, організацій Збройних Сил України, між собою з однієї сторони, та – з органами

державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, окремими громадянами, – з іншої сторони» [12].

Також зазначеною Стратегією визначаються такі ключові поняття:

«Комунікатор – суб'єкт процесу комунікації, який передає будь-які відомості та / або дані реципієнту через певні канали зв'язку».

«Реципієнт (цільова аудиторія) – об'єкт процесу комунікації, який сприймає будь-які відомості та / або дані від комунікатора через певні канали зв'язку».

«Канали зв'язку – сукупність інформаційних та технічних засобів (телевізійних, інтернет, радіо та інших), призначених для передавання будь-яких відомостей та / або даних від комунікатора до реципієнта».

Результатами реалізації Стратегії комунікацій ЗС України визначається [12]:

- створення дієвої системи внутрішніх комунікацій, через покращення координації та узгодженості дій, підвищення ефективності та прискорення організаційних процесів;

- створення дієвої системи зовнішніх комунікацій, що забезпечить не тільки одновекторне інформування суспільства, а й дасть змогу налагодити зворотній зв'язок, що допоможе реформувати ЗС України відповідно до сучасних вимог;

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері комунікацій в ЗС України;
- покращення репутації ЗС України та підвищення престижу військової служби;
- забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Таким чином, в ЗС України цілеспрямовано здійснюється процес нормативної імплементації військових стандартів НАТО, кращого практичного досвіду в сфері стратегічних комунікацій.

Проте, для подальшого глибокого розуміння сутності стратегічних комунікацій необхідно знати і розуміти природу нормативних документів НАТО в сфері стратегічних комунікацій.

Відтак, логіка вихідного розподілу загальної системи комунікацій на інструментальний (матеріальні засоби та технології сполучення) та змістовно-інформаційний (фактичне спілкування, передача інформації за допомогою мови та інших сигнальних форм спілкування) кластери проявляється в організації та функціонуванні системи стратегічних комунікацій НАТО.

Згідно із ключовими нормативно-правовими джерелами НАТО стратегічні комунікації НАТО (англ. *StratCom*) – скоординоване та імплементоване (встановлене нормативно) використання комунікаційних дій та можливостей НАТО відповідно до елементів: публічної дипломатії (англ. *Public Diplomacy*), суспільних відносин (англ. *Public Affairs – PA*), військових суспільних відносин (англ. *Military Public Affairs*), інформаційних операцій (англ. *Information Operations – InfoOps*) та психологічних операцій (англ. *Psychological Operations – PsyOps*), що здійснюються заради підтримки політики Альянсу, операцій та дій для просування НАТО (*переклад наш*) [14].

Слід зауважити, що у практиці імплементації досвіду НАТО стосовно сфери «стратегічної комунікації» в Україні мають місце певні змістовні розбіжності перекладу дефініції *Public Affairs*. Так, найбільшого поширення набув переклад *Public Affairs* як «зв'язки з громадськістю». Разом із тим, якщо за умов цивільних інституцій

такий підхід є сприйнятним, то за умов ЗС України він вважається дещо невраженим за змістом.

Такий висновок спричинений, перш за все, тим, що під поняттям *громадськість* не може бути об'єднано поняття *особовий склад*, який, за логікою документів НАТО, є внутрішнім реципієнтом (цільовою аудиторією) у порівнянні із зовнішніми Реципієнтами (цільовою аудиторією), що є стейкхолдерами – засобами масмедіа та організаціями, з якими підтримується взаємодія з метою досягнення визначених цілей (державні, громадські тощо).

Указаний підхід та логіка його розуміння підтверджується формальним змістом елементу страткому в системі НАТО – суспільними відносинами [14; 15].

На прикладі застосування структур суспільних відносин (варіанти – суспільних зв'язків, зв'язків з громадськістю) ЗС Канади «роль суспільних відносин полягає в сприянні розумінню та обізнаності громадянами Канади ролі, повноважень та діяльності Департаменту Національної Оборони (DND) та ЗС Канади (CF) і нашого внеску у канадське суспільство й міжнародну спільноту» [14].

«Суспільні відносини – це відмінна (характерна) функція управління, що допомагає встановлювати та підтримувати обопільні лінії комунікації, розуміння, сприйняття та співробітництво поміж організацією (інституцією) та спільнотою (суспільством); поглиблює управління проблемами та подіями; допомагає керівництву зберігати інформативність та чутливість щодо суспільної думки; визначає та наголошує на відповідальності керівництва служити суспільним інтересам; допомагає керівництву не зволікати та ефективно використовувати зміни, слугуючи системою випереджувального оповіщення та допомагаючи передбачати тенденції, а також використовувати дослідження сповіщувальних та етичних комунікаційних технік як принципів засобів» [14].

Спрямованість суспільних відносин у доктринах країн НАТО визначено таким чином: «Суспільні відносини охоплюють дії, що пов'язані з інформуванням внутрішніх та зовнішніх аудиторій (реципієнтів, отримувачів). Вони містять дослідження та аналіз, комунікаційні поради, планування та надання інформаційних програм» [14]; «Суспільні відносини НАТО – це суспільне інформування, інформування від командування та взаємодія з метою підтримки суспільних зв'язків (відносин), що спрямовані як на внутрішні, так і на зовнішні публічні аудиторії (спільноти, отримувачів) в інтересах Департаменту Оборони. Використовується нормативно абревіатура PA – Public Affairs ...» [16]. Інструментальний кластер в системі НАТО передбачає, що «стратегічнокомунікативна інфраструктура складається із загальної системи комунікації НАТО (англ. *NATO General Communications System – NGCS*), що з'єднує мережі національної оборони і НАТО» [16].

Стратегічнокомунікативна структура має створювати гнучку, безпечну та еластичну мережу серед залучених штабів (HQ) НАТО та мати достатню можливість забезпечити всі наявні потреби місії комунікативної та інформаційної системи (CIS). Ця мережа поширюється на передові розгорнуті штаби (HQ) НАТО та офіційні (унормовані в правовому відношенні) національні / багатонаціональні штаби (HQ), що діють відповідно до стандарту STANAG 5048 [16].

Основні передумови розвитку системи стратегічних комунікацій ЗС України, зокрема в аспектах інформаційно-пропагандистського забезпечення передбачають виконання **таких заходів:**

1. Змістовне виконання вимог програм стратегічного розвитку СБО України, Воєнної доктрини України, стратегії комунікацій ЗС України у контексті організації та здійснення якісної та випереджувальної протидії дійсними та вірогідними ризикам і загрозами «гібридної війни» вимагає швидкого змістовного удосконалення системи стратегічних комунікацій ЗС України як воєнно-політичного формату масових комунікацій українського суспільства.

2. Удосконалення системи діяльності ЗС України та інших суб'єктів СБО держави у сфері масових комунікацій має гуртуватися на науковій основі сучасних євроатлантичних підходів, відповідних науково-психологічних і міждисциплінарних вимірів.

3. Фундаментальні розробки у сфері військового використання концепцій і систем стратегічної, масової комунікації, а також відповідний кластер стратегічних комунікацій відомств-суб'єктів СБО доцільно формувати та розвивати на основі методології, архітектури нормативів і процедур, що використовуються у військовій сфері НАТО.

Висновки

У більшості демократичних розвинутих країнах світу пошук нових форм і способів досягнення цілей державної політики здійснюється через простір стратегічних комунікацій. Цей процес триває безперервно та полягає в акумуляції ресурсів компетентності державних органів та громадськості. Тому об'єднання всіх ключових суб'єктів у сфері інформаційних відносин, формування та реалізації державної політики з метою здійснення позитивного впливу на розвиток держави та кожного окремого члена суспільства і створює той механізм, що запропоновано розглядати як особливий компонент державної політики – стратегічні комунікації.

Водночас констатовано, що в Україні проблема впровадження в систему державного управління стратегічних комунікацій та загалом державної комунікативної політики до сьогодні залишається практично неврегульованою на інституційному й законодавчому рівні через відсутність комплексного бачення у законотворців чітких підходів щодо формування та реалізації ефективної моделі стратегічних комунікацій у державному управлінні. Адже попри декларування про зміну парадигми державної інформаційної політики від «інформування» до «комунікування», державні органи й досі ставлять перед собою завдання «поширення суспільно важливої інформації», що свідчить про відсутність змін світоглядної парадигми.

Шляхом виходу з цієї ситуації є створення умов для широкого залучення громадськості до процесів ухвалення управлінських рішень на всіх рівнях державного управління, що в свою чергу, потребує впровадження системи стратегічних комунікацій. Найдієвішим способом законодавчого врегулювання питання впровадження ефективного механізму комунікацій у державному управлінні залишається розроблення спеціального законодавчого акту, що встановить регламенти та порядки комунікативної взаємодії з метою їх правової і моральної модернізації щодо здійснення стратегічних комунікацій у вітчизняній системі сучасного державного управління.

Література

1. Баровська, А. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. № 1 (34). С. 147-152.
2. Дорожня карта Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО. (2015). *Україна-НАТО*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/dokumenti/dokumenti-dvostoronnoho-spivrobotnictva>.
3. Дубов, Д. В. (2016). Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети*, № 4 (41). С. 9-24.
4. Ліпкан, В. А. (2015). Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України. *Глобальна організація союзницького лідерства*. URL: <http://goal-int.org/rol-strategichnixkomunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-Ukraini>.
5. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”» від 12.01.2015, № 5/2015. (2015). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
6. Наказ Начальника Генерального штабу Збройних Сил України «Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах Збройних Сил України» від 03.12.2015, № 472. (2015). *Довідник для фахівців структур морально-психологічного забезпечення*. URL: <https://dovidnykmpz.info/ipz/vnutrishni-komunikatsii-viys-kovoho-lidera-poradnyk-dlia-ofitseriv-ta-serzhantiv/#more-1585>.
7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”» від 24.09.2015, № 555/2015. (2015). *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
8. Седов, К. Ф. (2011). Дискурс как суггестия: Иррациональное воздействие в межличностном общении. Москва: Лабиринт.
9. Седов, К. Ф. (2003). О манипуляции и актуализации в речевом воздействии. *Проблемы речевой коммуникации: межвузовский сборник научных трудов*. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. Вып. 2. С. 20-27.
10. Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
11. Степанов, О. М. (авт.-упоряд.). (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академвидав.
12. Стратегія розвитку ефективних комунікацій у Збройних Силах України від 01.10.2015, № 14359/3. (2015). *Глобальна організація союзницького лідерства*. URL: <http://goal-int.org/strategiya-rozvitku-efektivnix-komunikacij-u-zbrojnix-silax-ukraini-proekt-do-obgovorennja>.
13. Тихомирова, Є. (2016). Стратегічні комунікації ЄС: інституціональний вимір. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. № 4. С. 103-112.
14. A-AD-207-001/AG-000. *Public Affairs Handbook*. (2000). Ottawa: Director General Public Affairs: 2000.
15. AJP-3(B). *Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations*. (2019). NATO Standardization Office. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/797323/doctrine_nato_conduct_of_ops_ajp_3.pdf.
16. AJP-6, *Allied Joint Doctrine for Communication And Information Systems*. (2017). NATO Standardization Office. URL: https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-6_EDA_V1_E_2525.pdf.
17. Brooks, R. (2012). Confessions of a Strategic Communicator. Tales from Inside the Pentagon’s Message Machine. *Foreign Policy*. URL: <http://foreignpolicy.com/2012/12/06/confessions-of-a-strategic-communicator>.

18. Christopher, P. (2011). *Strategic Communication: Origins, Concept, and Current Debates*. Santa Barbara; Denver; Oxford: Praeger.
19. Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). Strategic Communications and National Strategy. *A Chatham House Report*. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/r0911es%E2%80%93stratcomms.pdf>.
20. *DoD Dictionary of Military and Associated Terms*. (2010). Defense Technical Information Center. URL: http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf.
21. *EU Strategic Communications with a View to Counteracting Propaganda. In-depth Analysis*. (2016). France: European Union Institute for Security Studies. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578008/EXPO_IDA\(2016\)578008_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578008/EXPO_IDA(2016)578008_EN.pdf).
22. Goldman, E. (2007). Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. *Small Wars Journal*. URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare>.
23. Corman, S. R., Trethewey, A., Goodall, B. (2007). *A 21st Century Model for Communication in the Global War of Ideas. From Simplistic Influence to Pragmatic Complexity*. Report #0701. Consortium for Strategic Communication, Arizona State University. URL: <https://csc.asu.edu/wp-content/uploads/pdf/114.pdf>.
24. Hallahan, K., Holtzhausen, D., Van Ruler, K. (2007). Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. № 1.
25. Hamilton, B. (2012). Persuasion and Power: The Art of Strategic Communication by James P. Farwell. *Political Science Quarterly*. № 128.
26. JP 3-61. *Public Affairs*. (2010). US Joint Chiefs of Staff. URL: https://www.bits.de/NRANEU/others/jp-doctrine/jp3_61%2810%29.pdf.
27. Helmus, T., Paul, Chr., Glenn, R.W. Enlisting Madison Avenue: The Marketing Approach to Earning Popular Support. (2007). *Theaters of Operation*. Santa Monica, CA: RAND. P. 57-82.
28. *Information Operations: Doctrine, Tactics, Techniques, and Procedures. Field Manual*. (2003). URL: <http://fas.org/irp/doddir/army/fm3-13-2003.pdf>.
29. National Framework for Strategic Communication. (2010). *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/man/eprint/pubdip.pdf>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЕРЖАВНИМ І БЕЗПЕКОВИМ СУБ'ЄКТАМ ЩОДО ПОБУДОВИ ВІДОМЧОЇ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Розвиток загальнонаціональної системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців зі стратегічних комунікацій – один з основних шляхів удосконалення системи стратегічних комунікацій у СБО.

Під організаційним механізмом стратегічних комунікацій пропонуємо розуміти навчально-наукові центри стратегічних комунікацій, основними цілями діяльності яких є сприяння розвиненню стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки і оборони.

Зазначені заклади мають виконувати такі завдання:

- організувати стратегічні комунікації в інтересах завдань СБО України;
- планувати, організувати та координувати взаємодію між складовими СБО України;

- аналізувати інформаційний простір в Україні та навколо неї в інтересах планування стратегічних комунікацій;
- аналізувати нормативні документи (стандарти) НАТО і держав-членів Альянсу з питань стратегічних комунікацій та впроваджувати найкращі зразки стратегічно-комунікативних проєктів і програм;
- на основі ґрунтового моніторингу інформаційного простору розробляти пропозиції та проєкти нормативно-правових актів щодо організації стратегічних комунікацій у СБО України;
- розробляти навчальні програми для підготовки фахівців зі стратегічних комунікацій, порадики, посібники, інструкції, правила для фахівців зі стратегічних комунікацій;
- готувати інструкторів (викладачів) з питань організації стратегічних комунікацій у складових СБО України;
- забезпечувати спеціалізовані курси (тренінги) мобільними групами фахівців НАТО з питань підвищення кваліфікації за напрямом стратегічних комунікацій;
- навчати фахівців від складових СБО на курсах НАТО з питань стратегічних комунікацій;
- розробляти пропозиції щодо структури системи стратегічних комунікацій у СБО України;
- організовувати конференції, круглі столи з представниками СБО України щодо потреби у фахівців з питань стратегічних комунікацій;
- залучати фахівців до участі у заходах міжнародного військового співробітництва з питань стратегічних комунікацій.

Створення навчально-наукових центрів стратегічних комунікацій у складових СБО дасть змогу:

- провести системні наукові дослідження щодо обґрунтування та визначення доцільних складу, структури, принципів діяльності, механізмів функціонування системи стратегічних комунікацій СБО України;
- підготувати представників СБО України, зокрема органів військового управління з питань застосування системи стратегічних комунікацій (її системи складових та окремих елементів) в інтересах безпеки і оборони України;
- забезпечити співпрацю з аналогічними структурами НАТО на постійній основі;
- систематично брати участь у заходах, передбачених керівними документами стосовно реалізації державної політики.

ІГРОВИЙ ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ ¹

Олег ХАЙРУЛІН

... Найбільш гнітюча із ігор –
це, звичайно, війна.

Е. Берн

Вступ

Культурні, економічні і, як наслідок, геополітичні особливості сучасного світу об'єктивно створюють для суб'єкта життєдіяльності низку атрибутивних умов його існування, що дослідниками позиціонуються як умови нестабільного і малопередбачуваного середовища. КORTEЖ аргументованих теорій та їм відповідних метафор позначення такого середовища містить влучні сенси, що мають єдину природу, спільний контекст і комплементарно посилюють одна одну: світ VUCA [58; 59], світ «пливної сучасності» (З. Бауман) [1], «суспільство ризику» (У. Бек) [2], «вислизувальний світ» (Е. Гідденс) [14], світ зростаючого прекаріату (П. Бурд'є, Г. Стендінг) [9; 10; 41], «коликкий світ безперервних невизначеностей» (Г. Щедровицький) [56], світ соціальної гри (Й. Хейзінга, Р. Кайуа) [21; 52; 60], світ неосяжного хаосу творчих актів (К. Леві-Строс) [10; 24], світ гри-боротьби за сприйняття й оцінювання (П. Бурд'є) [9; 10] та ін. Сучасними дослідниками такі аспекти суспільного та особистого життя позначаються передусім нестабільністю, невизначеністю, суперечливістю соціальних явищ, статусів, умов і процесів та пов'язуються з особливостями світу, де панують парадокси цивілізації постмодерну (див.: [6; 7; 25; 32; 33]). Актуалізація наведених аспектів і тенденцій хронологічно співпала з постанням і посиленням постнекласичного періоду розвитку наукового знання [17; 19; 31; 32; 38-40; 55].

Тенденції нестабільності з часом почали використовуватися певними світовими суб'єктами майже в усіх сферах життєдіяльності людства, особливо в тих, де відбувається зіткнення геополітичних інтересів таких суб'єктів. Наслідком цього стала актуалізація багатостороннього, поліцентричного, глобального світоустрою, в якому поступово і виразно зростали роль та значення стратегій асиметричних впливів. Сьогодні такі впливи вилились у концепцію гібридної, проксівійни (англ. *proxy warfare*). Вони характеризуються підвищеною активністю недержавних економічних і політичних угруповань, появою й активністю нових засобів досягнення економічних і воєнно-політичних переваг та цілей. Таких, скажімо, як інформаційної, психологічної війни, кіберзагроз і кібернападів без явного авторства, нових квазіконвенційних видів використання силових засобів (щонайперше йдеться про незаконні збройні формування, приватні збройні структури, реваншистські громадські організації та ін.) [13; 36; 63; 67].

Наукові розвідки стосовно особливостей та способів існування у «світі невизначеності» розпочалися американськими військовими дослідженнями, що у часі співпали із завершенням Другої світової війни, початком «холодної війни» та інтенсифікувалися наприкінці ХХ ст. у зв'язку із політичним загостренням ситуації в певних регіонах. У подальшому оголилося російське авторство регіональної дестабілізації, яскравими прикладами чого стали окупація Автономної Республіки Крим, воєнні дії

¹ Текст наводиться згідно: Хайрулін, О. М. (2019). Ігровий імператив сучасної війни. *Психологія і суспільство*. № 3-4. С. 73-94.

на українському Донбасі та у Сирії, ескалація напруження у Балтійському регіоні та в Арктиці – східноєвропейському поясі безпеки НАТО, що межує із Росією.

На сході України триває ООС. На початку третього тисячоліття Україна, її громадяни, всі складові СБО держави виявилися втягнутими у збройний конфлікт на власній території, що має ознаки гібридної, неконвенційної війни та охоплює як відкриті бойові дії різної інтенсивності за участі антиукраїнських незаконних (іррегулярних) військових формувань, диверсійні та диверсійно-розвідувальні операції, так і повзучий сепаратизм «руського міра», інформаційну, психологічну війну, дипломатичне та економічне протистояння на регіональному й міжнародному рівнях [34; 55; 67].

Актуалізація ігрового формату геополітичного протиборства

Сучасні форми геополітичної боротьби все більше набувають ознак гри в її сутності й контексті, так як їх розуміють прихильники концепції Great Game [4; 5; 22; 53] і класики дослідження самого феномена гри. Зокрема, це такі дослідники, як Й. Хейзінга, який довів універсальність визначення гри як «культурної функції війни» [52, с. 134], П. Бурд'є, розвідками якого світові процеси розглядаються як утілення гри-боротьби за суб'єктне та групове сприйняття й оцінювання [9; 10], Р. Кайуа, яким запропоновано розглядати явища світу через оптику оригінальної теорії та класифікації гри як реалізації певних людських інстинктів [21; 60].

Приємно констатувати, що до розроблення сутності, генези, основних функцій, онтології і феноменології гри долучилися й українські дослідники. Зокрема А. Фурманом за участю представників його школи (С. Шандрук, О. Хайрулін) започатковано психософійне вивчення гри як онтофеноменальної даності-вчинення у її основоположному призначенні – охопити у своїй екзистенційній буттєвості увесь світ всеможливої людської життєактивності. Послугуючись надскладною методологічною оптикою постнекласично здійснюваного пізнання, у 2014 р. запропонована *теоретична модель повноцінної гри як учинення* в логіко-змістовій наступності ситуаційного (виникнення ігрового відношення), мотиваційного (формування поля або часопростору гри), діяльного (замикання гри та постання світу ігрової діяльності) і післядіяльного (рефлексія успішності / неуспішності гри) періодів. При цьому доведено, що онтофеноменальне оприявлення розвиткового функціонування діяльнісного ігрового практикування розгортається як синхронна відповідність названих періодів ігрового дійства вісьмом фазам процесноекзистенційного становлення, оновлення, здійснення та згасання гри як циклічно доведеного вчинку (див. [45; 47]).

За парадигмальними висновками А. Фурмана, що набули канонічних ознак для діяльності дослідників його наукової школи, гра – це соціокультурний феномен та одночасно інтегральний фактор самореалізації людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності у процесі, просторі та часі її онтогенезу; вона є прикладним атрибутом, вчинковим інструментом інтелектуального практикування в межах вітакультурної та системомислєдїяльнісної методологій [28; 46; 47; 56]. Гра в сучасних онтологічних вимірах постає «формою особистісної причетності усупільненого індивіда до світу і характеризує його екзистенційну присутність у цьому світі, водночас саме гра визначає онтофеноменальний вітакультурний формат його психодуховного самоздійснення і вчинкової самозреалізації» [46, с. 102].

Наведені обставини вимагають від національної наукової психології обґрунтованих пропозицій для створення теоретичних моделей і прагматичних технологій

продуктивного протистояння воєнно-політичним ризикам і загрозам, дієвого врахування можливостей будь-якого змісту та природи, що удосконалюють військово-політичний потенціал нашої держави, збільшують можливості СБО України.

Сучасними дослідниками геополітична активність, зокрема російська, обґрунтовується реалізацією у XXI ст. нової воєнно-політичної моделі, коли державні утворення знаходяться в безперервному конфлікті одне з одним, а сторони конфлікту діють, не афішуючи себе. Така модель є застосуванням концепції «м'якої сили» (англ. *soft power*), що в осучасненому вигляді обіймає також формати «жорсткої» (англ. *hard*) та «розумної» (англ. *smart*) сили» [8; 29; 54; 61; 66-68]. Ось чому закономірно, що за висновками західних дослідників, «за минуле десятиліття держава, що не задіяла до своєї зовнішньополітичної стратегії концепцію «м'якої сили», є швидше винятком, аніж правилом» [68, с. 71]. Серед сучасних і таких, що відповідають найефективнішим технологіям воєнно-політичного впливу, має бути й український арсенал засобів.

Об'єктом методологічного вивчення є гра як онтофеноменальна форма буття людини та суспільства в умовах поступового культурного розвитку за актуальних умов як кооперації, так і конфронтації.

Предметне поле дослідження становлять сутність і зміст гри як імперативу діяльності в сучасних умовах конкурентної боротьби та, водночас, як інваріантного засобу, що удосконалює арсенал суб'єкта та соціальної групи стосовно освоєння та застосування ефективних способів мислєдїяльності в умовах потенційної та проявленої небезпеки на основі врахування особливостей постнекласичного етапу розвитку наукового знання.

Методологічну оптику чинного дослідження **гри як імперативу постнекласичного модусу війни** становлять: філософсько-психологічна теорія вчинку [28], теорія оргдіяльнісної ігрової практики (Г. Щєдровицький [56], А. Фурман, С. Шандрук [46-48]), вітакультурна методологія та циклічно вчинковий підхід (А. Фурман, О. Фурман (Гуменюк) [12; 48]), теорія сучасної періодизації науки, психології (В. Стьопін [38-40], М. Гусельцева [17]), культурно-аналітичний підхід у психології (М. Гусельцева [17]), теорія культуротворчої функції (Й. Хейзинга [52]), теорія гри людських інстинктів (Р. Кайуа [21]), теорія гри як універсальної форми боротьби за суб'єктне та групове сприйняття й оцінювання (П. Бурд'є [9-10]), теорія ігор (Дж. Мак-Кінсі [26]; Дж. Нейман [30]; Т. Шелінг [54]), теорія гібридної, проксівїни (R. S. Cline [61]; J. Nye [66-68]; B. Fleming [62]; A. Fox etc. [63]), теорія стратегічних комунікацій (E. Goldman [64]; K. Hallahan etc. [65]) та ін.

Розвиток засобів воєнно-політичного протиборства в контексті типів наукової раціональності

Війна є особливим станом і процесом для держави й суспільства, що вимагає виняткового напруження усіх їхніх структур і функціональних організованостей, виявляючи їх справжній, реальний потенціал. Війна – це прояв застосування воєнної агресії з боку однієї держави або групи країн стосовно іншої чи інших країн. Сучасними дослідниками геополітичного протиборства воєнно-політична сила позиціонується як «спроможність одного уряду примусити інший уряд робити те, до чого за інших обставин він би не вдавався» [67, с. 8], або як «здатність впливати на поведінку

інших для отримання бажаного результату» (курсив наш) [55, с. 1]. Причому такими формоутворювальними щодо реалізації сили і влади суб'єктами можуть бути окремі особи, громадські організації, економічні об'єднання й усе інше, що спроможне виступати у ролі носіїв сили [66].

Не вдаючись до глибинного розмаїття інваріантів тлумачення універсалії *війна*, оберемо вихідною основою нашого методологічного дискурсу та відповідного рефлексивного інтегрування конвенційно прийнятий у науковому товаристві загально-філософський зміст цієї універсалії [31, с. 425; 43, с. 89-90].

Особливості феномена гри як культурної функції війни нами розкриті в окремому дослідженні [49], зважаючи на що, дозволимо собі акцентувати увагу і ноетичну спрагу читача саме на *воєнних аспектах гри як імперативу сучасної війни* та відповідного періоду розвитку наукового знання постнекласичного типу.

Для набуття ознак і функцій *імперативу*, гра як буттєвість і як універсалія культури і феномен має відповідати певним вимогам. Імператив (лат. *imperativus* – наказовий) є вимогою, законом, наказом. І. Кант у класичній роботі «Критика практичного розуму» формулював імператив як загальнозначущий моральний припис на противагу максимі або особистісному принципу. Гіпотетично імператив набуває своєї сили лише за певних обставин. Категоричний імператив є безумовним принципом поведінки [32, с. 100]. Імперативи не нав'язують або диктують правила. Вони повідомляють члену спільноти про те, яку реакцію цієї спільноти на його дії належить очікувати.

Змістовне насичення феноменальної форми *імператив* стосовно її агоністичного, воєнного контексту є можливим і доцільним через особливий характер функціонального осердя феномена гри. Гра, за підсумками здійснених досліджень: 1 – спосіб буття; 2 – феномен; 3 – категорія науки; 4 – світоглядна універсалія (лат. *universalis* – загальний), тобто категорія культури, що через універсалії *діяльність, вчинок* у родовидовому сенсі транзитивно продовжує аспекти культури. Інакше кажучи, це культурна функція суперечки, протиборства, зокрема й світоглядну універсалію *війна* [2; 3; 9; 10; 17; 28; 44; 46; 52; 57].

Гра як психосоціальний феномен виконує низку функцій: а) акумулює історично накопичений соціальний досвід; б) у взаємодоповненні задає цілісний образ людського світу; в) організується у реальному житті як матриця, схематизм, котрий зумовлює суб'єктне сприйняття світу, його переживання та розуміння; г) проявляється як базова структура людської свідомості й має універсальну об'єктотворчу сутність; г) відіграє роль глибинної програми соціального життя, котра серцевинно містить інваріанти всезагального змісту; д) характеризується смисловим наповненням, котре зорганізується у вигляді своєрідних кластерів і в їх сукупності утворює пізнавальний образ світу певної епохи, спільноти, індивіда [44; 46].

Однак **гра – це онтологічно вкорінений феномен**, що концентрує, інституціалізує собою низку характерних і специфічних ознак різних модусів людської життєдіяльності [18; 21; 30; 32; 33; 44-47; 54; 60]. У цьому сенсі стосовно суто агоністичної тематики гра характеризується такими маркерами узмістовлення:

- довільна діяльність, що здійснюється як змагання з метою збільшення власних ресурсів в умовах конфлікту інтересів та ризику як ознак невизначеності;
- розвиток, навчання здатності до прийняття оптимальних рішень у ситуації моделювання відповідних імітаційно-вчинкових дій;

- професійний розвиток, навчання за правилами та в задоволення фаховим компетенціям, навичкам через моделювання відповідних ситуацій;
- утаємничена цілеспрямована активність із прихованою особистою чи груповою метою;
- імітаційна діяльність задля розваги, навчання або приховування людиною її справжніх намірів.

Наведені ознаки дають змогу тлумачити світоглядну універсальну «гра» як імператив мислєдїяльностї в умовах будь-якого соціального протиборства, зокрема й війни.

Зважаючи на особливості, що притаманні різним типам наукової раціональності доцільно фіксувати чотири інваріантні (також таксономічні, що буде розкрито) форми гри як імперативні атрибути воєнної діяльності: а) донаукову версію; б) версію класичного типу раціональності; в) версію некласичного типу й г) версію постнекласичного типу раціональності.

Основоположенням, що фундує формування всіх історичних форм збройного протистояння, на нашу думку, має бути обраним базовий принцип класичного типу наукової раціональності – *конвенційність*. Уперше в епістемний вжиток категорії *конвенційність*, *конвенціоналізм* увів один із провідних світових науковців ХІХ-ХХ ст. Анрі Пуанкаре – французький математик, філософ та астроном, методолог науки, автор філософської доктрини конвенціоналізму [19, с. 1225; 33, с. 386; 43, с. 292]. Він першим із мислителів почав вживати та пояснив зміст поняття умовної згоди, або «конвенції». Останнє він увів, головним чином, для наукової спільноти з метою пояснення механізму формування та розвитку загальнонаукового знання, коли весь наявний корпус засобів пізнання може стати єдиною системою, передусім завдяки спільній діяльності та розлогову апарату понять суб'єктів учинення. Такі суб'єкти сприймають і використовують його як каркас наукових теорій лише у результаті очевидного, відкритого або опосередкованого погодження, тобто конвенцій, котрі визначають фундаментальність, апріорність для людського існування тверджень, що самі собою не мають жодного сенсу, але отримують його лише завдяки впливовій дії угоди, спільної домовленості [33, с. 386-387; 43, с. 292]. В аспектах конкуренції, воєнного контексту принцип конвенційності означає такий фактичний стан, коли певні суб'єкти сприймають актуальну ситуацію протистояння як спільну мету, незалежно від того, чи є вони противниками або союзниками в такій конкурентній ситуації.

Стосовно донаукового й особливо першого наукового – класичного – типу раціональності, в товаристві вчених набув своєї конвенційності постулат про те, що прадавньою імперативною основою, принципом будь-якого протиборства є зміст і логіка таліону – агоністичного канону рівної воздачі, норми «око за око» [33, с. 10, 571]. Водночас замикає, завершує діапазон можливостей гри як загальнокультурного феномена та конфліктного імперативу сучасний принцип пріоритету універсальної цінності людського життя: «Ніхто, зокрема й держава, не в праві посягати на життя людини, навіть якщо це життя вбивці. Основою необхідної справедливої кари не має бути принцип рівної воздачі (агоністика таліону), що більше притаманно первісним спільнотам. Держава не може хоча би у будь-якому сенсі уподоблятися до вбивці, відплачуючи йому його ж дією» [33, с. 10, 571]. Такий підхід зміцнює легітимність

обрання гри як імперативу протиборства, причому незалежно підтверджує її інституціоналізацію у ролі «культурної функції війни» [52, с. 134].

У такий спосіб позначаються полюси-екстремуми, поміж якими знаходяться всі актуальні аспекти сучасної війни – змістовний, історичний, методологічний, методичний, технологічний. У просторі між указаними полюсами й розгортається *magnum opus* сучасної війни з нарощуванням її ігрової сутності.

Класична війна у будь-якому випадку відповідає прадавній історичній архітектоніці війни як процесу виконання певних атрибутивних правил. Так, до теперішнього часу прийнята як у міжнародному нормативно-правовому просторі, так і в суспільстві загалом, теза, що «війні передують офіційне повідомлення про початок воєнних дій, припинення дії угод мирного часу, проведення мобілізації» [43, с. 89]. Водночас у сучасних війнах їх суб'єкти вже не дотримуються цієї вимоги як нормативної, обов'язкової, гнучко ігноруючи міжнародні правові угоди або вдало використовуючи їх змістовні слабкі сторони.

Спроби створення **класичної формули війни** були започатковані висновками античного філософа Геракліта, згідно з якими «війна – батько всього і всього цар» [43, с. 89]. Інший античний філософ Демокрит одним із перших серед мислителів свого часу почав розрізняти внутрішні та зовнішні війни. Платон розкрив економічні причини війни і намагався в «Законах» визначити правила її ведення [там само, с. 89]. Геракліт наголошував: «Належить знати, що війна є загальноприйнятною, що ворожнеча – звичайний стан речей і що все виникає через ворожнечу та взаємний супротив» [31, с. 425]. Ідея війни як всезагальної ворожнечі знайшла своє відображення у концепції Т. Гоббса «війни всіх проти всіх». За його висновками, допоки люди існують без загальної влади, вони знаходяться у перманентному стані війни, що полягає не лише у бойових діях, що відбуваються, але й у прагненні до них [там само, с. 425].

Технологічний розвиток привніс певний скептицизм, зокрема, й коло науковців, щодо сприймання війни як чогось суто прогресивного. В історичному сенсі цей розвиток лише спричинив ескалацію, поширення війни на всі аспекти людського існування як «стихійного лиха». Так, до прикладу, сприймали війну Еразм Роттердамський і Спіноза [43, с. 89].

Суголосні думки виголошував і Дж. Локк, котрий підкреслював, що «той, хто намагається повністю підпорядкувати іншу людину своїй владі, тим самим занурюється у стан війни з нею» [31, с. 425]. І. Кант вважав, що природне становище людини є станом не миру, але війни у контексті не стільки безперервних конфліктних дій, скільки у сенсі їх постійної загрози [там само, с. 426]. На відміну від Дж. Локка та інших прихильників теорії суспільного договору, Д. Юм обґрунтовував виняткову роль інституту правління як боротьби поміж різними спільнотами, у ході якої відбувається звеличення одного із одноплемінників, у той час як інші привчаються до підкорення [там само, с. 426].

Остаточно зафіксував класичний формат воєнної агоністики німецький «філософ війни» К. фон Клаузевіц, який дослідив її зв'язки з політикою, визначаючи першу як «продовження політики іншими, насильницькими засобами», а останню – як «розум уособленої держави». Він доводив утопічність мрій про «вічний мир» [43, с. 89]. Зауважимо, що після К. фон Клаузевіца прив'язка війни до політики набула в науковому світі конвенційного характеру. Традицію розгляду війни у двосторонніх

зв'язках з політикою підтримали німецькі теоретики (Г. Мольтке, А. Шліффен), російські науковці XIX століття (Г. Леєр, М. Міхневич), українські воєнні теоретики XX століття (Л. Байков, М. Колодзінський, С. Петлюра) та ін. [там само, с. 89-90].

Війна як класичний засіб вирішення конфліктів між соціальними суб'єктами досягла свого апогею наприкінці XIX – першій половині XX ст. Це стало певним підсумком ескалації руйнівного, суто таліонного, характеру війни, що простежується впродовж останніх сотень років, виходячи з кількості людських втрат. У XVII столітті у війнах загинуло 3 млн осіб, тоді як у XVIII ст. ця цифра складала 5,2 млн, а в XIX ст. – 5,5 млн. У XX ст. війна включила в об'єкт руйнування не лише військові формування, комбатантів, але й цивільне населення і природне середовище. Так, у роки Другої світової війни тільки з числа цивільного населення Європи загинуло 22 млн осіб [43, с. 89].

Отже, як донауковий, так і первісний науковий, власне класичний інваріант війни, через пряме, безпосереднє фізичне зіткнення на взаємне ураження сторін конфлікту пов'язаний із *прямолінійною логікою принципу агоністичної воздачі (таліону)*. В суто ігровій парадигмі конфлікту такий модус (інваріант) безпосередньо відповідає формі гри-змагання (грец. *agon* – суперництво, змагання) – однієї із чотирьох метаформ гри, що вивів у власній класифікації автор оригінальної філософської концепції ігор, французький письменник, філософ та соціолог Р. Кайуа [21; 60].

Відтак застосування принципу конвенційності до рефлексії первинних, вихідних генетичних аспектів війни дозволяє дійти висновку, що таліон, агоністика, щонайперше як культурний принцип і водночас як конвенція, заслуговує на статус формоутворювального атрибуту класичного типу війни.

Мир, щонайперше як політична і психологічна альтернатива війні, завжди уможлиблює вибір шляхів-способів розв'язання соціальних конфліктів. Своєрідним підсумком того, що було зроблено мислителями за тисячі років, є формула: «війна є наскрізь суперечливою» [43, с. 89]. Вона дає здобич і прибуток, рабів та коштовності, але водночас доводить до нищення навіть переможців (Ж.-Ж. Руссо); виявляє суперечливе прагнення народів жити в мирі, як і звичку вирішувати суспільні суперечності за допомогою сили (Аристотель), породжує героїв і боягузів водночас (Е. Роттердамський), «оздоровлює» дух народів і, одночасно, викликає низькі пристрасті (В. Гегель, І. Кант) [43, с. 90].

Розвиток засобів воєнного протистояння, зокрема технологічних (передусім мовиться про тактичні, оперативні, стратегічні принципи, закономірності, прийоми й моделі ведення реальних воєнних дій) та інструментальних (озброєння, техніка, транспорт, засоби зв'язку, устаткування тощо) в історії завжди носили парадоксальний характер. З одного боку, вони були безпосередньою причиною, стимулом наукових пошукувань з метою зміцнення воєнних можливостей політичних суб'єктів, з іншого – стимулювали до знаходження таких форм воєнно-політичного протистояння, за яких досягнення мети вартувало б політичному суб'єкту найменшої ціни людських і матеріальних втрат. Пік такого парадоксального стану співпав із початком домінування в науці некласичного типу раціональності, коли одні й ті самі науковці – датський фізик, лауреат Нобелівської премії 1922 р. Н. Бор і німецький фізик, лауреат Нобелівської премії 1932 р. В. Гейзенберг – результатами власних наукових розвідок одночасно створили підґрунтя для практичного розроблення найпотужнішого засобу

ураження – ядерної зброї, а також сформулювали головні наукові принципи, що завершили етап класичної наукової раціональності та розпочали наступний – неklasичний – етап розвитку наукового пізнання [31, с. 301; 494].

Зокрема фундаментальними атрибутами **неklasичної наукової раціональності** стали *принцип доповнюваності* (комплементарності) і *принцип відповідності*, що були сформульовані Н. Бором, та *принцип невизначеності* В. Гейзенберга. Н. Бор, рефлексуючи нагальні на той час проблеми розвитку наукового знання, вбачав за потрібне не заперечувати класичні наукові конвенції відносно хвильової та корпускулярної природи внутрішньоатомних і взагалі фізичних явищ, а утримати їх у просторі фундаментальних атрибутів науки. Це переконання й привело його до формулювання двох вищенаведених засадничих принципів [19, с. 210; 31, с. 301; 169; 32, с. 560; 33, с. 597; 43, с. 62]. До того ж він сприймав такі принципи виразно розлого, відстежуючи їх дію у самих різноманітних сферах пізнання і діяльності. Так постало переконання, що в суспільних статусах, габітусах людини оприявнюються такі сторони і аспекти, що типово доповнюють одна іншу і що пов'язані з рухливою, динамічною межею з-поміж оцінки людських цінностей та загальними положеннями, на основі яких про такі цінності виносяться судження. Н. Бор рекомендував: «Домагаючись гармонії людського життя, ніколи не слід забувати, що на сцені буття ми самі є як акторами, так і глядачами» [31, с. 301].

Ідея **доповнюваності** передбачає неklasичне застосування класичних понять. Як принцип вона є одним із найважливіших методологічних засад науки, що стосується опису складних і непридатних до порівняння в контексті звичайного людського досвіду явищ та реальності. Принцип був запропонований Н. Бором у 1928 р. з метою вирішення проблеми дуалізму просторової структури речовини та випромінення. Його застосування призвело до створення *концепції доповнювальності*, вагомість та значення якої виходить за межі власне фізики і стосується біології, психології, осмислення розмаїття і багатоманіття культур, соціогуманітарного знання загалом. Уперше поняття *доповнюваність* застосував американський філософ, психолог, один із методологів прагматизму В. Джемс (Джеймс) [19, с. 210]. Він позначав цим терміном відносини взаємовиключення. Саме його психологічні напрацювання, а також інтерпретації Х. Геффдингом філософського доробку С. К'еркегора, слугували ідейним джерелом концепції доповнюваності Н. Бора. Суть останньої становить органічне узагальнення класичного способу для опису нової спільної імплементації двох взаємнесумісних картин – енергетично-імпульсної (динамічної) та часопросторової (кінематичної) [19, с. 210; 43, с. 62; 169].

Принцип доповнюваності є узагальненням давнього ідеалу причинності, який не враховував, що поведінка об'єкта може залежати від способів його спостереження.

Інший наріжний методологічний принцип неklasичного наукового пізнання – *принцип відповідності*, що виконує функцію регулятора взаємовідношення між старими та новими системами знань, науковими теоріями, що хронологічно йдуть на заміну колись актуальних, але з плином часу тих, що втратили таку актуальність.

Розуміння принципу **відповідності** розпочинається з того, що усталена теорія уявляється певним крайнім, межовим, граничним випадком нової. Тому й перехід як від давньої у бік нової, так і навпаки, реалізується у вигляді такого екстремально-межового переходу. Водночас ключовий, ядерний сенс цього принципу полягає

в тому, що він встановлює не лише можливість граничного переходу від нової теорії до задоволеної, а й *генетичний зв'язок* [курсив наш] поміж ними. Давно відома теорія не відпадає, не скасовується і не спростовується, швидше вона створює сходинку, засновку для утворення нової. Фундаментальні структурні складові усталеної теорії певним необхідним чином включаються до структури нової.

Наступні два методологічні принципи неklasичного наукового пізнання були сформульовані завдяки методологічним розвідкам послідовників Н. Бора. Зокрема В. Гейзенберг у 1927 р. в розвиток пошукувань свого вчителя сформулював *принцип невизначеності* (або співвідношення невизначеностей), що обмежував застосування до мікрооб'єктів класичних наукових понять [19, с. 17316; 31, с. 494], і *принцип спостережуваності* (у співавторстві з М. Борном та В. Паулі) [33, с. 5; 43, с. 606-607].

Згідно із нормативами принципу *співвідношення невизначеностей* В. Гейзенберга для будь-якої фізичної системи є іманентним те, що спостерігач за її динамікою не має змоги одночасно вимірювати координати елемента системи та його імпульсу. Інакше кажучи, фізична система не може знаходитися у стані, при якому для спостерігача одночасно можливо точно зафіксувати імпульс частки-елемента та місця її перебування саме в момент спостереження. При цьому принцип невизначеності діє об'єктивно і незалежний від присутності довільного спостерігача, який здійснює свої вимірювання. Все вказане стосується й інших канонічних сполучних величин: енергії та часу, моменту кількості руху та кута [15].

Принцип *спостережуваності* являє собою методологічну вимогу, що пред'являється науковій теорії і відповідно до якого така теорія повинна мати емпіричне обґрунтування її вихідних положень та сутнісних логічних наслідків із них. Цей принцип продовжує методологію класичного природознавства, згідно з якою усяке теоретичне положення має спиратися на сукупність спостережуваних даних, зводитися до них. Мовиться, зрештою, про емпіричну підтверджуваність усякого теоретичного положення науки, що в повному обсязі є справою недосяжною. Водночас принцип спостережуваності набуває своєї об'єктивності через виконання допущення, що фізика, наука загалом, не може виходити за межі спостережуваного. Тому увесь теоретичний арсенал науки має підпорядковуватися одному завданню: повно й точно описувати спостережуване. Вочевидь принцип спостережуваності носить суто методологічний характер, слугуючи зв'язуванню теоретичного знання з емпіричним і навпаки. Він зіграв позитивну роль у розвитку фізики ХХ ст. й філософському осмисленні здобутків неklasичного природознавства, зміцнив позицію евіденціалізму, суть якого відображає методологічне настановлення про межу епістемічної раціональності. Згідно з ним переконання (англ. *belief*) є епістемно раціональним лише тоді, коли у розпорядженні агента, суб'єкта знання знаходиться корпус емпіричних даних (англ. *evidence*), що забезпечують достатню логічну або пробабілістську (вірогіднісну) підтримку даному переконанню [19, с. 1126].

Особливе місце в шереду ключових принципів неklasичного типу раціональності посідає *принцип суперпозиції*, або *накладання*, за яким результируючий ефект складного процесу дії є сумою ефектів, що викликані кожною простою дією за умови, що *останні не впливають одна на одну*. Принцип *суперпозиції* точно виконується лише стосовно лінійних систем, поведінка яких описується прямими співвідношеннями.

Можливості виконання принципу суперпозиції у психології пов'язані з особливим поєднанням фаз або модусів, інваріантів станів суб'єкта (активність чи пасивність, латентність чи проявленість, концентрація чи розсіювання, твердість чи пружність, ригідність чи пластичність (еластичність), уніфікація чи диверсифікація, стабільність чи криза, підйом чи спад тощо) і стадіями змін в актуальних середовищних умовах діяльності такого суб'єкта. Адже детермінація станів останнього актуальними зовнішніми умовами (як і навпаки) є завжди специфічною і часто незначною, або ж взагалі нульовою, а залежність суб'єкта від оточення (і навпаки) – дуже опосередкованою. Стадії процесів, до яких потрапляє суб'єкт, пов'язані з хронологічними та позиційними (хронотоп) ознаками таких процесів. Стосовно модусів (габітусів) суб'єкта, то така процесна стадійність, незалежна від нього за об'єктивними за часом, місцем і ситуативним контекстом-сценарієм, потоковими змінами актуального впливу середовища. Принцип суперпозиції об'єднує собою всі вірогідні фази (модуси, інваріанти) психічних станів, процесів, властивостей, тенденцій та утворень особи в хронотопному потоці змін середовища, у якому вона діє, властивостей актуальної для суб'єкта ситуації. При цьому цей принцип більш повно виконується суб'єктом тоді, коли він здатен забезпечити фазами свого стану кожний момент ситуаційної динаміки – від її початку до завершення й відтак охопити більшу кількість вірогідних змін ситуації. В контекстах ігрового моделювання суперпозицію доцільно сприймати як вихідний кооперативно-інтенційний полімодальний стан суб'єкта життєдіяльності.

Корисну ілюстрацію дії принципів доповнюваності, невизначеності і суперпозиції наводить у фундаментальній роботі 1958 р. «Структурна антропологія» французький філософ та етнограф К. Леві-Строс: «Обидва можливих випадки [що якимось чином можуть бути пов'язані з певною подією] не виключають один одного. Так ми, наприклад, можемо сприймати війну як крайній вибух національної незалежності, або як наслідок махінацій торговців гарматами; обидва пояснення логічно є несумісними [нетранзитивними], проте ми допускаємо справедливість кожного з них у тому чи іншому випадку. Оскільки обидва цих пояснення допустимі й ми легко переходимо від одного до іншого, відповідно до випадку і моменту, тому й у свідомості багатьох вони обидва спроможні мимовільно співіснувати. Такі різноманітні тлумачення фактів, наскільки б серйозно їх не було б змоги обґрунтувати, в індивідуальній свідомості під об'єктивний аналіз не підпадають. Водночас існують у ній як взаємно доповнювані наслідки нечітких, остаточно несформульованих, установок, котрі кожний з нас займає стосовно фактів, уважаючи, що черпає їх із власного досвіду. Проте такий особистий досвід залишається неоформленим свідомо та неприйнятним емоційно, якщо тільки він не впишеться в ту чи іншу схему, що притаманна культурі даної групи. Лише *асиміляція* [курсив наш] таких схем спроможна об'єктивувати суб'єктивні стани, сформулювати неоформлені враження і задіяти особистий досвід в єдину систему» [24, с. 151].

Отже, **некласична формула раціонально осмисленої війни** має передбачати відповідність власних у змістовленні щойно наведеним принципам. Зокрема виконання вимог принципу доповнюваності вказує на обов'язковість та атрибутивність пошуку і використання альтернативних, допоміжних, відмінних від класичних засобів ведення протиборства. Принцип відповідності вказує на те, що практикування новітніх оригінальних засобів впливу має бути синхронізованим із застосуванням класичних

(традиційних) засобів. Повнота дотримання вимог принципу співвідношення невизначеностей полягає у здатності суб'єкта мінімізувати невизначеність, збільшувати очевидність і повноту актуальної інформації про свій стан, стан противника, можливості утворення коаліцій, утримання ініціативи. Принцип спостережуваності означає повноцінну відповідність актуальних моделей дій реальним учинкам, моторним актам суб'єкта вчинення. Принцип суперпозиції ґрунтується на максимальній здатності особи враховувати у власній поведінці вірогідну рефлексивну варіативність та доцільність змін свого положення і будь-яких, навіть найменш вірогідних, змін довкілля, середовища, у якому він діє, реагування на модифікаційний плин складників і параметрів актуальної для себе життєвої ситуації.

Зауважимо, що реалізація вищезгаданих принципів неklasичної науки у діалектичний спосіб відбувалась як в американській, так і в радянській військовій науці протягом 1960-1980 рр. минулого століття. Так, американськими військовими науковцями, розпочинаючи із зазначеного періоду й до теперішнього часу, розроблена й удосконалюється *концепція стратегічних комунікацій* як воєнно-політичного продукту інтеракціоністського підходу в психології і теоріях комунікації [18; 34; 43, с. 291-292, 382]. При цьому стратегічними визначаються *«цілеспрямовані комунікації, що здійснюються організацією для виконання своєї місії, свого призначення»* [69, с. 4].

Сучасне трактування поняття *стратегічні комунікації* в нормативних документах МО США змістовно є таким: *«цілеспрямовані зусилля уряду США для залучення і досягнення розуміння цільовими аудиторіями з метою створення, посилення, збереження умов, сприятливих для просування інтересів, політичного курсу, першочергових завдань і цілей уряду США через використання скоординованих програм, планів, завдань, повідомлень, синхронізованих із діями всіх елементів національної сили»* [68]. Актуальними документами військового планування *стратегічні комунікації* визначаються як *«інтегрована частина зусиль та досягнень політичних і військових цілей Альянсу (НАТО)»* [57, с. 1-3]. До єдиного кортежу засобів указаних комунікацій включено як класичне вогневе ураження супротивника, так і заходи інформаційно-психологічного характеру, що спрямовані передусім на зміну поведінки цільових груп [57]. Е. Голдман, радниця зі стратегічних комунікацій відділу координації діяльності щодо боротьби з тероризмом Державного департаменту США, у статті *«Стратегічні комунікації: інструмент асиметричної війни»* зазначає, що у підґрунті стратегічних комунікацій знаходиться *психологічний феномен управління сприйняттям* [курсив наш], де найважливішу роль має відігравати координація інформаційних потоків, ідей, рішень і практичних дій, котрі спрямовуються на приведення сприйняття цільових аудиторій у відповідність до завдань державної політики [64]. Водночас радянські військові науковці ще в 1990 рр. минулого століття дійшли висновку, що розвиток засобів ведення воєнно-політичного протиборства повинен вийти за межі його класичних засобів, тобто засобів лише фізичного ураження. Тому дієвими шляхами вдосконалення воєнної здатності держави вважалась *«боротьба за інформаційну та інтелектуальну перевагу, за досягнення першості у технологічній і технічній галузях, що ведуться не лише під час бойових дій, але і в мирний час»* [11, с. 18].

У межах розвитку **теорії бойових систем** у цей період групою радянських дослідників констатовано факт переходу сучасних засобів бойового ураження на якісно інший рівень: *«Масове розгортання досконалих бойових систем тактичного*

призначення призводить до змін характеру збройної боротьби, вимагає розроблення принципово нових форм і засобів застосування військ і сил для вирішення поставлених завдань ... Разом із тим здійснювані роботи спрямовані на пошук нових, нетрадиційних засобів і способів впливу на окремі елементи та властивості бойових систем супротивника, що спроможні зірвати їх функціонування без застосування ударної (ядерної або звичайної) зброї і до того ж без негативних екологічних або біологічних наслідків останньої» [16, с. 25]. При цьому автори цієї теорії ввели в науковий вжиток, поряд із терміном *бойова система*, поняття *система воєнного призначення*. Це поняття безпосередньо вказує на обрання радянськими науковцями у ролі основної концепції невоєнних засобів досягнення державою її воєнно-політичної мети. Така концепція відповідає сучасним формулюванням уявлень про неконвенційні організованості та інструменти боротьби і загалом про всі можливі засоби ведення гібридної війни як методологічно обґрунтований курс розвитку воєнної справи.

Сутність принципу доповнюваності, на наш погляд, як вимоги пошуку і використання альтернативних, допоміжних, комплементарних, відмінних від класичних засобів ведення протистояння, найповніше розкривається саме у феномені гри. Адже усі атрибути гри стосовно суто воєнної тематики, що окреслені вище, оприявнюються саме через імплементацію цього некласичного принципу.

Принцип відповідності в некласичному форматі раціонального осмислення сучасної війни реалізується генетичним зв'язком засобів досягнення воєнно-політичної мети на всьому доступному людині діапазоні таких засобів: від використання особистої, індивідуальної холодної і вогнепальної зброї, способи застосування яких збереглися з античних часів, і до засобів інформаційно-психологічного тиску, на яких обережно, але впевнено наголошував ще М. Мак'явеллі [27], і які повноцінно увійшли до арсеналу військового протистояння сьогодні (*див. список вик. літ.*). Ігрові аспекти принципу відповідності пов'язані з комбінаторністю вибору суб'єктом засобів для втілення у життя власних цілей – від класики фізичного ураження до некласики ментального тиску, включно й завдання шкоди засобами інформаційно-психологічного впливу, рефлексивного управління чи операційно силового вчинення.

Принцип співвідношення невизначеностей атрибутивно привносить у військову сферу обов'язковість варіативного моделювання вірогідних дій з урахуванням максимального спектру чинників, що спроможні як поліпшити, так і погіршити досягнення поставленої мети. А це означає, що розрахунки і планування повинні передбачати максимальний обсяг навіть гіпотетичних, але, тим не менше, вірогідних факторів майбутнього реального зіткнення. Причому місце і характер такого зіткнення мають бути пов'язані з усім актуальним комунікаційним, інформаційним простором. Цей принцип також повноцінно оприявлений у змісті універсалії «гра» саме через атрибутивність невизначеності як окремого простору та важливої умови розгортання гри [44-51].

Принцип спостережуваності спонукає теорію ведення війни від суто наукового розроблення до нормативного, бойового документу включно до раціонального упрощення реальності, максимальної прагматичності, буттєвої доцільності та відповідності всіх активно задіяних складників і компонентів прийнятим до втілення моделям і завданням. Усі настанови і розрахунки у майбутній практичній реалізації мають

спиратися на сукупність спостережуваних фізичних даних, зводиться до емпіричних фактів. Ігровий аспект тут виявляється в тому, що комунікація і предметне фізичне маніпулювання є генетичними витокami гри як одного з видів провідної діяльності у їх загальній таксономії [18; 35].

Принцип суперпозиції має рефлексивно охоплювати ігрову сутність. Адже найкраще саме у стані гри суб'єкт набуває своєї максимальної здатності враховувати вірогідну варіативність змін і відповідних залежностей як власних психічних станів, процесів, властивостей, утворень і моделей поведінки, так і всього шерегу послідовних змін довкілля і середовища, у яких він діє.

Загалом, на наше переконання, неklasичний тип наукової раціональності став еволюційною відповіддю на здобутки фізики ХХ ст. та особливо квантової механіки, що засвідчили обмеженість класичної (механістичної) картини світу. Тут виникла та зміцнилася форма неklасики, що мала своїми засновками методологічні принципи, про які йшлося вище. З'явилися нові формоутворення системної організації – складні системи, що працюють на кібернетичних та синергетичних закономірностях. Основними метафорами неklasичної науки стали тези «світ як єдина органічна система» та «світ як загальний процес». Були введені у загальнонауковий апарат атрибутивні уявлення про гомео- та гетеростаз, саморегуляцію і самоорганізацію, дисипативність динамічних нелінійних структур, яким підпорядковуються процеси біологічних, соціальних і технобіотичних систем [20, с. 2388].

Протягом неklasичного періоду розвитку науки суб'єкт, агент дії, актор стає домінуючим предметом наукової уваги [19, с. 334]. Це було пов'язано передусім із посиленням позицій *антропоцентризму* [31, с. 142] та *інтерсуб'єктивності* [19, с. 300] як безумовних атрибутів біологічних, соціальних і технобіотичних систем. Вказані обставини стали результатом поступового об'єктивного, передусім онтогенетичного, ускладнення та диверсифікації складових цих систем з їх доцентровим тяжінням саме до царини антропогенного, людського фактора.

У неklasичному інваріанті війни в доповнення до фізичної агоністики, таліону доєднуються наступні дві з чотирьох онтофеноменальні ігрові ознаки-властивості: 1) гра випадку, гра-жереб (лат. *alea* – гра в місюр) і 2) гра-симуляція, гра-імітація (лат. *mimicry* – наслідування, імітація) [21; 60]. Це відбувається завдяки актуалізації наведених неklasичних принципів, передусім – доповнюваності та співвідношення невизначеностей, коли суб'єкт має рівні потенційні можливості для осмисленого рефлексування небезпеки в організації власних дій, включно з мімікрійними, імітаційними, маскувальними формами військової хитрості; для обрання найкращої моделі актуальної дії або для покладання своєї долі і діяльності на волю випадку, коли максимум зусиль докладено і варто лише очікувати слухний момент для вдалої реакції [21; 49; 60].

Наприкінці ХХ ст. основні наукові тенденції розвитку техніки у широкому історичному аспекті пов'язувались із трьома еволюційними циклами (ступенями) такого розвитку: а) орудним, б) машинним та в) циклом автоматичної системи машин (автоматів). Кожний із таких циклів характеризується різним ступенем участі у виробничому процесі техніки і людини. Якщо на початковому (орудному) ступені розвитку техніки основні виробничі функції залишалися за людиною, то на вищих етапах вони все більшою мірою передавалися техніці.

Таким чином, технічний аспект сучасної цивілізації, охоплюючи мілітарні ресурси, пройшов свій шлях розвитку від простого знаряддя до великої технічної автоматичної системи машин з інтегративними властивостями. Зважаючи на те, що інтегроване динамічне керування внутрішніми процесами складної системи неможливе без вичерпного врахування іноді навіть протилежних станів її модульних компонентів, вважається, що поява саме великих технічних систем з інтегративними властивостями є одночасно і фактором і наслідком настання неklasичного етапу в розвитку війни як масштабного ковітального феномена. Це надає підстави вважати, що неklasичний тип війни пов'язаний передусім із використанням великих технічних систем з інтегративними властивостями, до яких, скажімо, належать системи розвідувально-ударних комплексів.

Військове протиборство постнеklasичного типу в оптиці гри

Історіографією науки факторами розвитку наукової раціональності визначаються наукові революції відповідно першого (XV-XVIII ст.), другого (XVIII – кінець XIX ст.), третього (кінець XIX-початок XX ст.) типів і сучасна науково-технічна революція [42, с. 19-21; 35-37]. Зокрема наукова революція, що розпочалась наприкінці XIX ст. й завершилася у середині XX ст., зафіксувала настання неklasичного етапу розвитку наукового знання і створила підґрунтя для сучасної науково-технічної революції. Вона втілилася в глибокому проникненні в мікросвіт і суттєвій перебудові наукових уявлень про тотожність макро- і мікросвітів. Її визначальною рисою, науково-технічної революції, що набула перманентних ознак, стала безперервність процесу від наукового відкриття до його матеріалізації у виробництві. Відтоді наука стала атрибутивною виробничою силою суспільства.

Отже, засоби воєнного протиборства спільно із загальним науковим розвитком, а часто і як його безпосередній стимул, пройшли складний шлях від орудного рівня простих засобів фізичного ураження і формалізації науки до великих і складних технобіотичних систем військового призначення. Загальноігровий аспект у контексті наукового розвитку сфери мілітарного протистояння присутній у тому, що культуротворча функція гри як його оптимізаційний атрибут призвела до широкої якісної диверсифікації засобів цієї межової форми протиборства. При цьому характерним є те, що максимальні цілі протистояння тут почали досягатися в оптимальний спосіб, мінімальною ціною, часто неявно, приховано, що все більше оприявнювало імперативність гри як визначальної вітакультурної функції війни.

Воднораз надбання науково-технічних революцій кінця XIX – початку XXI ст., зокрема в царині масової комунікації (поява кінематографу, телебачення, інтернету, цифрових носіїв і передавачів інформації, медіатехнологій візуалізації і звукового відтворення тощо), посилили всі аспекти і можливості воєнно-політичного протиборства, особливо ті з них, метою застосування яких є *вплив на свідомість людини*. Зауважимо, що в неklasичний період історіографії науки суб'єкт, людина стає домінуючим об'єктом і предметом уваги [17; 19, с. 334; 39]. Це пов'язано з тим, що людський фактор в умовах посилення складності «великих технічних систем з інтегративними властивостями» (щонайперше військового призначення) став відігравати ключову роль на фоні повномасштабної автоматизації таких систем,

створення мегасистем на засадах використання можливостей штучного інтелекту (технобіотичних систем).

З підвищенням складності та збільшенням видів соціальних і технобіотичних систем, принципів неklasичної науки стало недостатньо для раціонального опанування явищ світу і відповідної організації життєдіяльності. За висновками когорти дослідників з початку XXI ст. актуалізується наступний за неklasичним – постнеklasичний – етап розвитку наукового пізнання [17; 19; 20; 38-40]. В. Стьопін є одним із ініціаторів і засновників сучасної періодизації науки. Він стверджує, що перехід від неklasичного до постнеklasичного типу наукової раціональності був зумовлений тим, що центральним об'єктом і завданням наукового пізнання стало опанування *складними системами, що саморозвиваються*: «... сьогодні пізнавальне і технологічне опанування складними системами, що здатні до саморозвитку, починає визначати стратегію переднього краю науки і технологічного розвитку» [38, с. 264].

Постнеklasичний тип раціональності пов'язаний з уявленнями про *системи, що еволюціонують у часі і здатні до саморозвитку*. Концепція **саморозвитку** охоплює уявлення про самоорганізацію і саморегуляцію, але не зводиться до них. Саморозвитковим системам притаманна здатність породжувати у процесі свого історичного розвитку нові форми і рівні власного існування. Кожний етап розкриття відкритої системи, котра зосереджує її досвід життя в актуальному середовищі, здійснює зворотний вплив (неklasичні принципи доповнюваності і відповідності) на раніше утворену форму, перебудовує її, внаслідок чого така система набуває нових властивостей, зміцнює цілісність й удосконалює власну функціональність. З появою нових форм організації система диференціюється, в ній з'являються нові, відносно самостійні, підсистеми, перебудовується внутрішнє самокерування, виникають нові параметри упорядкованості, оновлені типи прямих та зворотних зв'язків [20, с. 2389-2390].

В умовах діяльності **соціономічних і технобіотичних саморозвиткових систем**, незважаючи на зростання випадків і локацій участі штучного інтелекту, головним суб'єктом життєдіяльності великих версій таких систем з інтегративними властивостями залишається і буде залишатися людина. Особливо вагомим аспектом людський фактор проявлятиметься за умов задіяння вказаних систем у ситуаціях воєнно-політичного протистояння. Тому надалі все більшої актуальності набуватиме теза філософа, засновника системомислєдїяльнїсної методології, автора методу організаційно-діяльнїсної гри Г. Щєдровицького про те, що «для того щоб розвиватися, належить ... максимально вільно ставитися до колихкого світу – світу безперервних невизначеностей – і навчитися рухатися в ньому» [56, с. 68].

У постнеklasичній науці **невизначеність** постає об'єктивною потребою розвитку інших ідеалу і типу раціонального знання як головного спричинення на шляху вдосконалення всього корпусу пізнавальних методів, засобів, інструментів. Стосовно психологічної науки на це вказує М. Гусельцева як прибічниця культурно-аналітичного підходу у психології постнеklasичного періоду: «Горезвісна кризовість, еклектичність, невизначеність, примус до вибору характеризують ситуацію постнеklasичної свободи в епістемології, водночас саме непередзаданість перебігу дослідження збільшують його методологічну рефлексивність і креативну складність» [17, с. 39]. З іншого боку, сучасний світ надає суб'єкту діяльності невичерпні

можливості для подолання будь-якої власної дефіцитарності (активності, якості та релевантності інтенції, пізнання, практики): «Світ, що візуалізується через постнекласичну методологічну оптику, не з'являється перед нами як застиглий (картографія класичної науки), або суворо наслідувальний закономірні стадії розвитку (лінійний еволюціонізм некласичної науки). Він грає (переливається) смислами, іскрить можливостями та утримує допитливий розум у напруженні нестабільністю, непередбачуваністю і невизначеністю» [там само, с. 114].

У сучасному світі постнекласичних можливостей формальні процедури, такі як «офіційне повідомлення про початок військових дій, припинення дії угод мирного часу, проведення мобілізації» [43, с. 89] втрачають свою атрибутивну актуальність [8; 29; 63; 66-68]. Воєнне протистояння перейшло передусім в економічний, фінансовий, інформаційний, науковий, медіапростір, хоча, безумовно, класичні форми фізичного впливу на противника не втратили своєї ваги, ролі та ефективності.

В американській науці середини ХХ ст. з'явилась окрема математична галузь, що отримала назву «**теорія ігор**» [26; 30; 54], що у радянській версії згодом набула формату «**теорії прогнозування і прийняття рішень**» [42]. У наведених теоріях гра вже на некласичному етапі розвитку наукового пізнання набуває ознак *матриці конкурентної діяльності*. Зокрема теорія ігор позиціонується як «сукупність математичних методів аналізу та оцінювання конфліктної ситуації, що знаходить свій широкий ужиток у ... плануванні військових операцій та управлінні військовою технікою» [26, с. 8].

Контекст гри в умовах постнекласичного етапу наукового пізнання зосереджує у собі можливість реалізації двох фундаментальних принципів життєдіяльності соціономічних і технобіотичних систем, що придатні до саморозвитку, – *антропоцентризму* та *інтерсуб'єктивності* [19; 31; 43]. Принцип антропоцентризму (гр. *anthropos* – людина, і лат. *centrum* – центр) – це сукупність поглядів на людину, яка є одночасно центром і кінцевою метою світобудови. Він становить світоглядний базис для вироблення нової стратегії взаємодії людини з природою, стратегії виживання людства. Антропоцентризм, починаючи з другої половини 1980 рр. в минулого сторіччя, домінує в діяльнісній концепції людини, започаткованої представниками Київської світоглядно-антропологічної школи [19, с. 64; 43, с. 33].

Сутність **антропоцентризму** висловлена британським філософом, соціологом Г. Спенсером, який зауважував, що «кожне соціальне явище повинно мати власним джерелом відомі властивості індивідів», через що «тип суспільства визначається природою одиниць, що його утворюють» [31, с. 142]. Розгорнуту інтерпретацію антропоцентризму надав німецький філософ, соціолог та економіст М. Вебер, який сформулював постулат суб'єктивної інтерпретації: «Ніщо не спроможне бути зрозумілим краще, аніж індивідуальна осмислена дія» [там само, с. 142]. Отож практичні аспекти принципу антропоцентризму повинні включати в себе зміст соціальних явищ через властивості та індивідуальні осмислені дії осіб, які їх створюють. Уточнює такі аспекти й поняття *габітус* як інкорпорованої соціальності французький філософ і соціолог П. Бурд'є [9; 10].

Принцип **інтерсуб'єктивності** означає, що можливість порозуміння та соціокультурної особистісної ідентифікації різних суб'єктів першочергово забезпечується спільністю їхньої структурної мозаїки психіки, мислєдіяльності, досвіду і результатів

пізнання [19, с. 300]. Як уточнення змісту принципу інтерсуб'єктивності доцільно використати висновок британського філософа К. Поппера, котрий зауважував, що «наукова об'єктивність може бути визначена як інтерсуб'єктивність», як результат постійної та взаємної раціональної критики, якою характеризуються стосунки суб'єктів [там само]. Відтак соціономічній системі для набування нею ознак самоорганізованої потрібно виконувати вимоги принципу інтерсуб'єктивності [там само].

Генетичний зв'язок некласичних і постнекласичних принципів організації науки вдало свого часу аргументував В. Гейзенберг, який часто цитував у своїх роботах слова К. Вайцзекера: «Наука йде вперед не лише тільки тому, що нам стають відомі і зрозумілі нові факти, але й тому, що ми щоразу заново вчимося новому тлумаченню слова «розуміння». Цими словами видатного фізика ХХ ст., одного із засновників некласичного типу наукової раціональності, сформульовано більш глибоке, універсальне трактування розуміння, що пов'язане із втратою наочності елементів наукового пізнання, з роллю некласичних принципів, з неможливістю відсторонення людини-суб'єкта в пізнанні нею феноменальної картини світу [33, с. 283].

Наведені принципи постнекласичного етапу розвитку наукового пізнання закладають підґрунтя для реалізації суб'єктами протистояння напруженої, нестабільної, непередбачуваної невизначеності у вигляді актуальних завдань і виконання вимог некласичних принципів наукової раціональності. Динаміка внутрішнього напруження і рівень складності таксономічної моделі взаємодії поданих у дослідженні компонентів, передусім систем і принципів їх функціонування, вказує на оптимальність використання універсалиї «гра» як методологічної матриці імперативу сучасної війни.

Формоутворювальна спіраль модусів війни розгортається поступово, з набуванням атрибутивності кожної із її компонентів: від драматичної простоти війниталіону, чистого агон-протистояння, що характеризують протонауковий і класичний етапи наукової раціональності, через витонченість некласичних форм доповнюваності, відповідності, невизначеності, спостережуваності й суперпозиції в колоритні постнекласичні форми саморозвитку, антропоцентризму та інтерсуб'єктивності. Таким чином компонується суцільний простір реалізації ігрового імперативу війни в моделюванні та практиці суспільного повсякдення (див. рис.).

У постнекласичному модусі війни повновагомо розгортається зміст запропонованої Р. Кайуа загальної класифікації гри як субстанції, сутності у вигляді чотирьох її фундаментальних видів: 1) гра-змагання, (гр. *agon* – суперництво, змагання); 2) гра випадку, гра-жереб (лат. *alea* – гра у кості); 3) гра-симуляція, гра-імітація (лат. *mimicry* – наслідування, імітація) і 4) гра-умлівання, (гр. *ilinx* – вирва, вир, тут – у значенні 'умлівання') [21; 60]. Завдяки актуалізації четвертого типу гри за Р. Кайуа – гри-умлівання, *ilinx*, що змістовно відповідає гедонії – виразно позитивному психічному стану динамічної внутрішньої комфортної стабільності суб'єкта [35, с. 79], контур імперативних ігрових модальностей у протистоянні замикається та набуває вичерпних ознак. Проте, якими б заспокійливими не виглядали поняття *гедонія*, *гра-умлівання*, такий позитивний психічний динамічний стан досягається суб'єктом за рахунок досягнення відповідного ступеню напруженої динаміки змін середовища, ситуації його балансу, де має місце свідоме занурення й утримання себе у ситуації без втрати внутрішньої рівноваги, тобто продуктивно, гедонійно.

Рисунок 1. Формоутворювальна спіраль модусів сучасної війни

Також постнеklasична методологічна актуалізація гри-умлівання, *ilinx*, пов’язана з аспектами суто мілітарного характеру. Адже саме властивості гедонійного стану динамічної внутрішньої стабільності суб’єкта є центральною мішенню інформаційних, психологічних і фізичних впливів вірогідного супротивника. Система потенціалів для таких впливів диверсифікована і розмаїта, але суцільна і збалансована: від впливів «м’якої сили» шляхом ініціювання симпатії, свідомої прихильності та погодження, через впливи «розумної сили» шляхом аргументації, підкupu, рефлексивного управління до таліон-агоністичних засобів «жорсткої сили», щонайменше через пряму демонстрацію загрози фізичного знищення [66-68]. Усі названі засоби нормативно передбачаються світовими суб’єктами геополітичної боротьби як шлюзи для виконання завдань метасистеми воєнного призначення з інтегративними властивостями, якою є система політичних стратегічних комунікацій (*див. список вик. літ.*).

Китайський політик і полководець III ст. н. е. Цао Цао зазначав: «У військових дій не існує встановлених форм. Усе, що можливо про них засвідчити – вони наслідують шлях хитрощів» [37, с. 67]. Отже, сутність і динаміка сучасної війни цілковито наслідуює всі історичні форми збройного протистояння і має імперативне підґрунтя, що зосереджене у **грі як світоглядній універсалії**.

Висновки

1. Історичний розвиток змістовних і функціональних аспектів, джерел і сутності сучасної війни відбувається відповідно до умов і динаміки наукового розвитку, характеризується невинним, поступовим і диверсифікованим збільшенням та ускладненням засобів протиборства. Характерні ознаки сучасного розвитку воєнних систем

мають одночасно виражений історичний вимір і ті формати розвитку сучасної цивілізації, що мають витоки з парадоксів постмодерну. Такі парадокси передусім стосуються нестабільності, невизначеності, суперечливості соціальних явищ, статусів, умов і процесів, що панують у сьогочасному світі. Крім того, культурна світова динаміка постмодерну хронологічно співпала з постанням і посиленням постнекласичного періоду розвитку наукового знання, що об'єктивно і формоутворювально впливає на розвиток онтологічної картини мілітарних систем.

2. Постнекласичний етап розвитку наукової раціональності став логічним вітленням адаптації психологічної науки до вимог актуального середовища на кожному проміжку історичного часу. Каскад науково-технічних революцій некласичного етапу, що набули перманентних ознак та оприявнень, зумовив безперервність і латентний характер процесу гуманітарного пізнання й матеріалізації його результатів у повсякденній практиці. Особливість військової сфери наукової теорії і практики, потреба оптимальної організації відповідних систем у парадоксальному світі постмодерну вимагають установлення методологічного імперативу війни постнекласичної епохи. Зважаючи на природу сучасного світоустрою, таким імперативом доцільно визначати гру як універсалью культури.

3. Постнекласичний модус чи інваріант воєнно-політичного протиборства (війни) розгортається в історичному просторі як таксономійна модернізація усіх попередніх етапів свого розвитку. Стрижнем його генетичного змістовлення і формоутворення став кортеж принципів, що поступово набули своєї актуальності протягом історії розвитку наукової раціональності. Донауковий інваріант та інваріант класичного типу раціональності у військовій сфері оприявнюється через прямолінійну логіку і зміст таліону й агоністики – культурних принципових конвенцій, що утворюють атрибути класичного типу війни. Інваріант некласичної війни, поглинаючи дію класичних принципів таліону й агоністики і базуючись на них, доєднує до кортежу свого змістовлення і форморозбудови ключові принципи некласичної раціональності. Постнекласичний інваріант воєнного протиборства, таксономійно спримаючи класичну і некласичну еволюційні лінії свого розвитку через інкорпорацію їх провідних принципів, змістовлюється і формопостає на основі постнекласичних принципів. Таким чином постнекласичний модус-інваріант політичного протиборства (війни) атрибутивно реалізується через виконання принципів: 1) конвенційності; 2) таліону (агоністичної воздачі); 3) доповнювальності; 4) відповідності; 5) невизначеності; 6) спостережуваності; 7) суперпозиційності; 8) системної саморозвитковості, 9) антропоцентричності та 10) інтерсуб'єктивності. Очевидно, що в контекстах ігрового моделювання суперпозиційність доцільно сприймати як вихідний кооперативно-інтенційний полімодальний стан суб'єкта життєдіяльності за будь-яких умов, особливо конфліктних.

4. Засоби воєнного протиборства синхронно із загальним науковим розвитком пройшли історичний шлях від зняряддевого рівня очевидного фізичного ураження та інституціоналізації науки до складних технобіотичних систем військового призначення і механізмів сучасної науково-технічної революції. Домінуючою ознакою розвитку науково-прикладних модусів війни на всіх його історичних хронотопах поступово став імператив, що виголошував, що максимальні цілі протистояння мають досягатися в оптимальний спосіб, мінімальною ціною, неявно, приховано. Така

сутність військового протиборства у його інтерпретаційному збагаченні постнекласичними принципами добування новітнього знання надає універсалії «гра» ознак імперативності й акцентує її статус культурної функції війни.

Література

1. Бауман, З. (2008). *Текущая современность*. Санкт-Петербург: Питер.
2. Бек, У. (2000). *Общество риска: На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция.
3. Берн, Е. (2016). *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих отношений*. Philosophical arkiv, Sweden.
4. Бжезинський, З. (2000). *Велика шахівниця*. Львів, Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
5. Бжезинский, З. (1986). *План игры: геостратегическая структура ведения борьбы между США и СССР*. Москва: Прогресс.
6. Бодрийяр, Ж. (2015). *Симулякры и симуляции*. Москва: Издательский дом «ПОСТУМ».
7. Бодрийяр, Ж. (2010). *Фатальні стратегії*. Львів: Кальварія.
8. Борисова, Е. Г. (Ред.-состав.). (2015). *Мягкая сила. Мягкая власть. Междисциплинарный анализ*: коллективная монография. Москва: ФЛИНТА, Наука.
9. Бурдье, П. (1994). *Начала. Choses Dites*. Москва: Socio-Logos.
10. Бурдье, П. (1993). *Социология политики*. Москва: Socio-Logos.
11. Вайнер, А. Я. (1990). О противоборстве в сфере управления. *Военная мысль*, № 9. С. 18-23.
12. *Вітакультурна методологія*: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана: колективна монографія. (2019). Тернопіль: ТНЕУ.
13. Герасимов, В. (2016). По опыту Сирии. *Военно-промышленный курьер (ВПК). Ассоциация военно-промышленных компаний*, № 9.
14. Гидденс, Е. (2004). *Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь*. Москва: Весь Мир.
15. Гейзенберг, В. (1989). *Физика и философия*. Москва: Наука.
16. Голосов, Р. А, Сабуров, Г. И., Шевелев, Е. Г., Харламов, Н. Н. (1990). К теории боевых систем. *Военная мысль*, № 9. С. 24-33.
17. Гусельцева, М. С. (2015). *Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания*: дисс. ... доктора психол. наук. Москва.
18. Давыдов, В. В., Запорожец, А. В. (Ред.). (1983). *Психологический словарь*. Москва: Педагогика.
19. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. (2009). Москва: Канон+, РООИ «Реабилитация».
20. Журавлёв, А. Л., Кольцова, В. А. (2017). *Фундаментальные и прикладные исследования современной психологии: результаты и перспективы развития*. Москва: Институт психологии РАН.
21. Кайуа, Р. (2015). *Игры и люди*. Статьи и эссе по социологии культуры. Москва: ОГИ.
22. Казанцев, А. А. (2008). *«Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия*. Москва: Фонд «Наследие Евразии».
23. Клири, Т. (Сост. и ред.). (2012). *Китайское искусство войны. Постижение стратегии*. Санкт-Петербург: ЕВРАЗИЯ.
24. Леви-Строс, К. (1985). *Структурная антропология*. Москва: Наука.
25. Лиотар, Ж.-Ф. (1998). *Состояние постмодерна*. Москва: Институт экспериментальной социологии, Санкт-Петербург: Алетейя.

26. Мак-Кинси, Дж. (1960). *Введение в теорию игр*: монографія. Москва: Гос. изд. физико-математ. лит.
27. Макьявелли, Н. (2012). *О военном искусстве*. Сочинения исторические и политические. Москва: Астрель.
28. М'ясоїд, П. А. (Упоряд.). (2016). *Академік Роменець: творчість і праці*: збірник статей. Київ: Либідь.
29. Най, Дж. С. (2014). *Будущее власти. Как стратегия умной силы меняет XXI век*. Москва: АСТ.
30. Нейман, Дж. фон, Моргенштерн, О. (1970). *Теория игр и экономическое поведение*. Москва: Наука.
31. *Новая философская энциклопедия*: в 4 т. (2010). Москва: Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. 1.
32. *Новая философская энциклопедия*: в 4 т. (2010). Москва: Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. 2.
33. *Новая философская энциклопедия*: в 4 т. (2010). Москва: Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Мысль, Т. 3.
34. Руснак, І. С. (2017). *Біла книга антитерористичної операції на сході України (2014–2016)*. Київ: НУОУ.
35. Степанов, О. М. (авт.-упорядник). (2006). *Психологічна енциклопедія*. Київ: Академ-видав.
36. Савин, Л. В. (2011). *Сетецентричная и сетевая война. Введение в концепцию*. Москва: Евразийское движение.
37. Солонько, И. В. (2011). *Феномен концептуальной власти: социально-философский анализ*. Москва: Концептуал.
38. Степин, В. С. (2009). Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения. *Постнеклассика: философия, наука, культура*. Санкт-Петербург: Мирь. С. 249-295.
39. Стёпин, В. С. (2012). Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция. *Рациональность и ее границы*: материалы международной научной конференции. Москва: ИФРАН.
40. Стёпин, В. С. (2000). Теоретическое знание: структура, историческая эволюция. Москва: Пресс-традиция.
41. Стендинг, Г. (2014). *Прекариат*: новый опасный класс. Москва: Ад Маргинем Пресс.
42. Саркисян, С. А. (Ред.). (1977). *Теория прогнозирования и принятия решений*: учебное пособие. Москва: Высш. школа.
43. *Філософський енциклопедичний словник*: довідкове видання. (2002). Київ: Абрис.
44. Фурман, А. В. (2016). *Ідея і зміст професійного методологування*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ.
45. Фурман, А. В. (2014). Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта*, № 5/СХХІ. С. 95-104.
46. Фурман, А. В., Шандрук, С. К. (2014). *Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ.
47. Фурман, А. В., Шандрук, С. К. (2014). *Сутність гри як учинення*: монографія. Тернопіль: ТНЕУ.
48. Фурман, А. В., Фурман, О. Є., Шандрук, С. К., Фурман, А. А. та ін. (2019). *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ.

49. Хайрулін, О. М. (2018). Психологічні виміри ігрового моделювання у військовій справі. *Психологія і суспільство*, № 1-2. С. 83-108.
50. Хайрулін, О. М. (2017). Теоретико-психологічний аналіз змісту категорійного поняття «гра». *Психологія і суспільство*, № 3. С. 32-50.
51. Хайрулін, О. М. (2019). Каскад ігрового моделювання життєдіяльності суб'єкта. *Психологія і суспільство*, № 1-2. С. 60-91.
52. Хейзинга, Й. (2011). *Ното ludens. Человек играющий*. Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха.
53. Хопкирк, П. (2004). *Большая игра против России: Азиатский синдром*. Москва: РИПОЛ КЛАССИК.
54. Шеллинг, Т. (2007). *Стратегия конфликта*. Москва: ИРИСЕН.
55. Шерр, Дж. (2013). Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние за рубежом. Київ: Заповіт.
56. Щедровицкий, Г. П. (2005). *Организационно-деятельностная игра*. Сборник текстов. Москва: Наследие ММК, Т. 9 (2).
57. AJP-3 (B). *Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations*. (2019). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/797323/doctrine_nato_conduct_of_ops_ajp_3.pdf.
58. Bennett, N., Lemoine, J. (2014). What VUCA Really Means for You. *Harvard Business Review*. URL: papers.ssrn.com.
59. Brian, C. S. (2018). *Broadening Army Leaders for the Volatile, Uncertain, Complex and Ambiguous Environment*. U.S. Army War College.
60. Caillois, R. (2015). *Man, Play and Games*. University of Illinois Press.
61. Cline, R. S. (1975). *World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift*. Washington: Center for Strategic and International Studies, Georgetown University.
62. Fleming, B. P. (2011). *The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art*. Fort Leavenworth, KS: U.S. Army School of Advanced Military Studies, U.S. Army Command & General Staff College.
63. Fox, A. C., Rossow, A. J. (2017). Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War. *Land Warfare Paper*. The Institute of Land Warfare, Association of the United States Army, № 112.
64. Goldman, E. (2007). Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. *Small Wars Journal*. URL: <http://smallwarsjournal.com/blog/strategic-communication-a-tool-for-asymmetric-warfare>.
65. Hallahan, K., Holtzhausen, D., Van Ruler, B. (2007). Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*, № 1.
66. Nye, J. S. (1990). *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
67. Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
68. Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. New York: Public Affairs.
69. Roselle, L., Miskimmon, A., O'Loughlin, B. (2014). Strategic Narrative: A New Means to Understand Soft Power. *Media, War & Conflict*, Vol. 7(1). P. 70-84.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЕРЖАВНИМ І БЕЗПЕКОВИМ СУБ'ЄКТАМ ЩОДО МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ ПРОТИСТОЯННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИМ РИЗИКАМ І ЗАГРОЗАМ

1. Сучасні тенденції нестабільності, невизначеності та суперечливості соціальних явищ об'єктивно ускладнюють умови життєдіяльності людини і суспільства. Такі тенденції з часом почали використовуватися певними світовими суб'єктами майже в усіх вимірах і сенсах впливу та сферах життєдіяльності людства, особливо в тих, де відбувається зіткнення геополітичних інтересів таких суб'єктів. Наслідком цього стала актуалізація багатостороннього, поліцентричного, глобального світоустрою, в якому поступово і виразно зростали роль та значення стратегій асиметричних впливів. Геополітична боротьба все більше набуває сутності гри – масштабної, підступної, мультисценаризованої, гібридної.

Логіка сучасного геополітичного протистояння все більше починає відповідати максимі М. Мак'явеллі: «І якщо був спроможний здобути перемогу хитрістю, ніколи не старався отримати її силою, промовляючи, що славу дарує перемога, а не спосіб, у який вона дісталася» [25, с. 313]. У числі сучасних і таких, що відповідають найефективнішим технологіям воєнно-політичного впливу, має бути й український арсенал засобів.

2. Моделювання та практична реалізація програм діяльності державних і безпекових суб'єктів в контекстах протистояння актуальним воєнно-політичним ризикам і загрозам повинно атрибутивно враховувати те, що у зіткненнях сучасних світових гравців повномасштабно оприявнюються фундаментальні атрибути гри як універсальної форми буття людини і суспільства.

3. Сучасні суб'єкти систем державного управління рівнем своєї професійної підготовки, відомчими організаційними умовами (принципами, правовими нормативами, завданнями, технологіями, протоколами діяльності тощо) мають забезпечувати відповідність сучасному рівню розвитку наукового знання у сфері відповідальності.

4. В організації діяльності державних і безпекових суб'єктів в контекстах протистояння актуальним мілітарним та іншим ризикам і загрозам варто враховувати та практично виконувати сучасні наукові підходи до проблематики воєнного протиборства. Передусім враховувати те, що сучасний постнекласичний модус (інваріант) війни розгортається в історичному просторі як таксономійна модернізація усіх попередніх етапів розвитку військової справи.

Постнекласичний модус-інваріант воєнно-політичного протиборства (війни) атрибутивно реалізується через виконання принципів: 1) конвенційності; 2) таліону; 3) доповнювальності; 4) відповідності; 5) невизначеності; 6) спостережуваності; 7) суперпозиційності; 8) системної саморозвитковості, 9) антропоцентричності та 10) інтерсуб'єктивності.

5. Сучасний арсенал національних мілітарних засобів протиборства, особливо його кластер стратегічних комунікацій, повинен містити засоби, що повноцінно забезпечують виконання ігрового імперативу протиборства, який виголошує, що максимальні цілі протистояння повинні досягатися в оптимальний спосіб, мінімальною ціною, неявно та приховано. Така сутність військового протиборства надає універсальності «гра» ознак імперативності й акцентує її статус культурної функції війни.

АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ФАКТЧЕКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ (на матеріалах проєкту StopFake)

Вікторія РОМАНЮК

Вступ

Сучасні технології, з одного боку, розширюють можливості комунікації, створюючи більше коло джерел інформації, а з іншого – вимагають нових підходів до її перевірки. Велика кількість контенту (текстів, фото, відео, свідчень очевидців), що з'являється в медіа, блогосфері та соціальних мережах, занурює користувачів у великий масив інформації, що не завжди є достовірною та безпечною. Шкідливий інформаційний матеріал, неправдиві, маніпулятивні повідомлення виявити досить складно. З цієї причини останніми роками професія фактчекера є однією з основних у редакціях світових медій. Особливі навички перевірки інформації все більше стають необхідними не лише для журналістів чи аудиторії, а й для фахівців у галузі безпеки. Питання протидії та нейтралізації фейків – складова стратегічних комунікацій, серед завдань яких – розроблення заходів щодо прогнозування, запобігання, протидії та ліквідації наслідків поширення фейкової інформації й ворожих маніпуляцій в інформаційному просторі.

Мета цього розділу – проаналізувати поняття *фактчек* (фактчекінг) як інструменту протидії гібридним впливам, виявити особливості та шляхи розповсюдження фейкової інформації й дослідити типи маніпулятивних технологій.

Приклади для аналізу, що використовуються в цьому розділі, розроблені та представлені українським фактчекінговим проєктом StopFake.

Фактчекінгові проєкти: світовий та вітчизняний досвід

Останні кілька років у світі спостерігається бум на фактчекінгові проєкти: як новостворені підрозділи відомих ЗМІ, так й нові самостійні фактчекінгові організації, мета яких – здійснення моніторингу інформації та виявлення неправдивих повідомлень. Американська дослідницька організація *Duke Reporters' Lab* (центр досліджень журналістики в Санфордській школі публічної політики при університеті Дюка) розробила онлайн-мапу фактчекінгових проєктів у всьому світі. Нині вона нараховує 225 організацій, що здійснюють регулярний моніторинг і верифікують інформацію. Більшість таких організацій, за даними *Duke Reporters' Lab*, функціонує в Європі [18].

FactCheck.org, перший у США веб-сайт, повністю присвячений перевірці фактів, створений у 2002 р. Слідом за ним у 2007 р. запущено *PolitiFact* та *Washington Post*. Також відомі такі фактчекінгові ресурси, як *Baloney Meter* при виданні *The Canadian Press*, *FactsCan* (Канада), *La Chistera* від видання *El Confidencial* (Іспанія), *TheJournal.ie* (Ірландія) та інші.

Bellingcat – міжнародна експертна журналістська група, що працює з відкритими джерелами інформації та соціальними медіями. Серед проєктів *Bellingcat* –

розслідування неправомірної діяльності мексиканських наркобаронів та конфліктів по всьому світу. Найрезонансніші розслідування Bellingcat – трагедія збитого Boeing 777 MH-17.

Такі гіганти, як *гугл* і *фейсбук*, також долучилися до боротьби з фейковими новинами, запустивши спеціальні сервіси з перевірки інформації. Міжнародна мережа організацій з перевірки фактів «*The International Fact-Checking Network*» (*IFCN*) щорічно зростає, поповнюючись новими членами. Фейсбук співпрацює з *IFCN* у сфері боротьби з фейками та маніпуляціями. Члени цієї мережі розробили кодекс фактчекера – перелік принципів, яких мають дотримуватися організації задля сприяння досконалості у перевірці фактів. Код принципів фактчекера складається з 5 позицій:

1. Чесність та неупередженість.
2. Прозорість джерел перевірки.
3. Прозорість фінансування і організації.
4. Прозорість методології.
5. Визнання помилок [28].

Серед тих, хто приєднався до виконання цих правил, – представники таких організацій, як «*20 Minutes Fake off*» (Франція), «*AFP Factuel*», «*Africa Check*» (Південна Африка), «*Agência Lupa*» (Бразилія), «*Alt News*» (Індія), «*Animal Político – El Sabueso*» (Мексика), «*Australian Associated Press*» (Австралія), «*Center for Democratic Transition*» (Чорногорія), «*Check Your Fact*» (США), «*Demagog Association*» (Польща), «*VoxCheck*» (Україна) та інші [27].

Нині в Україні існує розвинута практика боротьби з фейками. Серед недержавних організацій, що на професійному рівні займаються фактчекінговою діяльністю, такі: «Інформаційний спротив», «*InformNapalm*», «*StopFake*», «*VoxCheck*», «Без Брехні».

Український ресурс *StopFake.org* – один з перших фактчекінгових проєктів у світі, його мета – аналіз російської пропаганди. *StopFake.org* – українська журналістська організація, що опікується верифікацією інформації, підвищенням рівня медіаграмотності аудиторії та чітким розмежуванням журналістики фактів та пропаганди.

На початку діяльності основною метою організації «*StopFake*» була перевірка та спростування неправдивої інформації про те, що відбувається в Україні, і пропаганди проти неї. Але згодом проєкт перетворився в інформаційний хаб, де аналізується кремлівська пропаганда у всіх аспектах і проявах, досліджується російська дезінформація й методи її впливу як на країни Європейського Союзу, так і колишнього Радянського Союзу.

Сьогодні на сайті «*StopFake*» понад три тисячі спростувань фейків російської пропаганди, що в комплексі демонструють еволюцію російської дезінформації та інформаційної війни Росії проти України.

Fake News та його складові як предмет фактчекінгового аналізу

Увесь світ працює над розробленням інструментів для перевірки новин на правдивість за допомогою штучного інтелекту, але жодний фактчекер або високотехнологічний робот не зупинить проблему фейкових новин, поки люди не почнуть вдумливо споживати контент та мислити критично.

Фактчекінг (англ. *fact checking*) – перевірка фактів, інформації. Початково цей термін стосувався переважно перевірки промов, реплік політиків, громадських діячів та лідерів думок на точність і правдивість. Згодом діяльність фактчекерів поширилась й на ЗМІ і стала розповсюджуватися на перевірку фейкової інформації, маніпуляцій медіаповідомленнями.

Перевірка інформації – обов'язок сучасного журналіста. Нагадаємо, що стандартами журналістської професії є баланс думок і точок зору, оперативність, достовірність, відокремлення фактів від думок, точність подачі інформації, повнота представлення фактів та інформації. Завдяки дотриманню цих принципів формується довіра аудиторії та репутація видання. Ще одне поняття, що варто згадати, – **верифікація інформації** (лат. *verus* – істинний, *facio* – роблю) – по суті, це процес перевірки та аналізу з метою виявлення достовірності, надійності, справжності інформації. Завдання фактчекінгу та верифікації – знаходження правди, демонстрація доказової бази та визначення повідомлень, що спотворювалися навмисно. Але якщо основною роботою журналіста є перевірка інформації, то чому у світі виникла потреба в окремих фахівцях, які додатково виконують цю роботу?

На жаль, сьогодні прозорість медій є досить сумнівною, адже будь-яка структура власності (державна, комерційна чи приватна) спрямовані на отримання прибутку та використовують ЗМІ як інструменти просування інтересів та ідей – на персональному та державному рівнях. Тож, головна мета журналістської діяльності – всебічно інформувати суспільство щодо різних процесів та явищ, не може бути повноцінно реалізована в системі зазначених форм власності.

Основними категоріями, з якими працює фактчекер є факт, судження, інтерпретація, інформаційне викривлення (маніпуляція), брехня.

Факт – реальна подія, все те, що сталося насправді та має надійне підтвердження. Факт має бути не лише зафіксованим, а й перевіреним із наданням доказів. Тобто факт у журналістиці – це репрезентоване зображення дійсності. Факт існує незалежно від людини та її поглядів. Репрезентація точки зору людини стосовно факту є судженням.

Судження – це інтерпретація події, образ того, що відбулося, сформований кризь призму людського сприйняття. Судження може бути емоційно-зabarвленим, оціночним, упередженим. В інформаційній журналістиці медійник має працювати винятково з фактологічною інформацією, а не судженнями. Використання в інформаційних матеріалах суджень, суб'єктивних думок чи домислів є маніпуляцією та може призвести до омани аудиторії. Викривлення факту є порушенням базових стандартів журналістики – достовірності, відокремлення фактів від думок, точності.

Фейк (англ. *fake*) – підробний, фальшивий. Це неправдиві повідомлення або новини. Безперечно, неправдива інформація може виникнути помилково (одруки, помилки, неякісний журналістський матеріал). Проте в контексті фактчекінгової роботи та перевірки інформації фейком позначається свідоме, навмисне викривлення змісту повідомлення, що створюється та розповсюджується з метою зміни суспільної думки, нагнітання паніки тощо. Іноді фейк буває абсолютною вигаданою змістовною одиницею контенту.

Поняття *Fake News* використовувалося з кінця XIX ст., але нової популярності отримало в 2016 р. завдяки американському президенту Дональду Трампу, який часто

вживав його по відношенню до недружніх медіа, називаючи їх «ворогами», фактично, демонструючи можливість маніпулювання цим поняттям.

Фейки можуть існувати у різних форматах, бути різного змісту, створюватися за допомогою різних технологій та з різною метою. Розглянемо ефекти, на які розраховують виробники фейкової інформації.

Важливою ознакою фейкової інформації є креативність підходів до її створення. Фейкові історії яскраві, емоційні та часто драматичні. За формою виділяють *фотофейки, відеофейки, текстові матеріали*.

Ефекти, що зумовлюють фейки:

- створення хибного уявлення про події та явища;
- маніпулювання (створення емоційних та інформаційних пасток, що впливають на прийняття рішень, обрання певної позиції тощо);
- формування певного емоційного фону в аудиторії (паніка, страх, нагнітання, байдужість, тощо);
- провокування ворожнечі та агресії (міжнаціональної, расової, релігійної тощо).

Як вже зазначалося, глобальна мета фейків незалежно від того, хто і за допомогою яких технологій їх просуває, одна – увага аудиторії, масове розповсюдження фальшивої інформації задля формування в суспільстві певної точки зору.

Головними **мотивами** створення та розповсюдження фейкових повідомлень є:

- *економічні*. Це базові мотиви. Неправдива інформація, зазвичай, досить емоційна, атракційна або шокуюча. Вона швидко розповсюджується й привертає увагу багатьох людей, що сприяє зростанню показників відвідування ресурсів, що містять фейкову інформацію. Кількість переглядів таких повідомлень на певних акаунтах, блогах і сайтах може сягати показників, що дадуть змогу монетизувати ресурс (отримувати прибуток). У посібнику державної служби комунікації Великої Британії (англ. *Government Communication Service, GCS*) «RESIST: Counter-Disinformation Toolkit» зазначається, що мета дезінформації – це грошова вигода. Наприклад, у випадку, якщо завданням є клікбейт – отримати «клік». Це досягається шляхом створення заголовку, мультимедійних або інших сигналів, що спокушають відвідати веб-сторінку [24];

- *політичні*. Фейки як засіб маніпулювання, подання неправдивої інформації, викривлення змістів повідомлень розповсюджуються з метою просування політичних інтересів та стають інструментом формування певного кола політичних прихильників. Наймасовіше такі фейки поширюються в період передвиборчих кампаній;

- *релігійні*. Фейки можуть поширюватися з метою просування релігійних ідей та стають інструментом міжрелігійної боротьби, тощо. Найактивніше через релігійні мотиви в Україні фейки поширювались російською пропагандою та проросійськими релігійними організаціями для протидії отриманню Томосу про автокефалію Української Помісної Православної Церкви. Медіа публікували неправдиві повідомлення про те, що Константинопольський патріарх Варфоломій опинився в ізоляції від усього православного світу через надання «так званого Томосу» для «так званої автокефальної» української церкви; «Автокефалія» на ділі виявилася церковною кабалою для ПЦУ; Ватикан відмовився спілкуватися з новою розкольницькою структурою в Україні, тощо;

• *персональні*. Самопросування людини в соціальних мережах є досить популярним сьогодні. Бути так званим «лідером суспільної думки» не лише популярно, а й вигідно. Це дає людині певні соціальні та політичні привілеї. Дуже часто, щоб привернути до своєї персони увагу, так звані активісти соціальних мереж, «лідери думок» використовують неперевірену або брехливу інформацію.

Розповсюджуватися неправдива інформація може як за допомогою ЗМІ, так і за допомогою соціальних мереж, блогосфери, на сумнівних сайтах в онлайн-овому середовищі.

Розглянемо можливі **шляхи** розповсюдження фейків:

Вірусні сайти та *сайти гумористичної тематики* – ресурси, мета яких привернути увагу аудиторії за допомогою вірусного або вірального контенту. Дискурсивні ознаки таких сайтів: статті мають гучні, шокуючі заголовки; фактологічний зміст відсутній та не має значення на таких ресурсах; інформація спрямована спровокувати в аудиторії емоцію (шок, сміх, подив, тощо). Зазвичай, інформація про аудиторію, яка переглянула такі матеріали або підписалася на сторінку в подальшому використовується в комерційних цілях. До зазначених ресурсів належать сатиричні або розважальні проєкти, наприклад: metro.lviv.ua, Uareview.com, Le Шáркaнь, Theonion.com, liveabout.com та інші.

Соціальні мережі є одним із найефективніших шляхів поширення фейків. Можливостей для цього тут надзвичайно багато: це і фейкові сторінки, акаунти і роботизовані коментатори (боти), що бездумно поширюють неперевірену інформацію. Система перевірки, протидії та знешкодження шкідливої інформації в соціальних мережах досить складна та передбачає залучення компаній власників цих мереж.

У вересні 2019 р. компанія «Фейсбук» видалила 168 облікових записів, 149 сторінок і 79 груп, зокрема сторінки видань «Знай.ua» і «Politeka». Усі заблоковані сторінки витрачали на рекламу у фейсбуці та інстаграмі близько 1,6 млн доларів США [23].

На цих сторінках публікувалася інформація про публічних осіб, шоу-бізнес, спорт, місцеві та міжнародні новини, політичні та економічні питання, зокрема вибори в Україні, політичних кандидатів та критику різних громадських діячів. Повідомлення містили елементи мови ворожнечі, фейки, висміювання. Лише у «Знай.ua» було 2,8 млн підписників у фейсбуці, у і «Politeka» – 2,2 млн. Зокрема певні сторінки постійно міняли назви, використовували маніпулятивні способи поширення контенту та залучення осіб до своїх поза платформних сайтів.

Останнім часом як «точки входу» фейкової інформації використовують месенджери та телеграм-канали. Технологія запуску фейка в ЗМІ з покликаннями на анонімний телеграм-канал – досить типова для російської пропаганди. Прикладом такого фейка стало неправдиве повідомлення про те, що на кордоні з Угорщиною нібито розстріляли чотирьох офіцерів СБ України [12]. Джерелами цієї новини були телеграм-канали – «Кріт СБ України» і «Джокер ДНР». Також канал «Джокер ДНР» писав про те, що ці співробітники «були чиймись шпигунами, і були відкликані роботодавцем».

Цю інформацію поширив сайт «Страна.ua», після чого новину розповсюдили й російські ЗМІ з покликанням на «українське джерело». У Службі безпеки України

таку новину спростували ще за тиждень до того, як фейк почав масово поширюватися [12].

Блок 1

Скриншот новини щодо «розстрілу на кордоні з Угорщиною чотирьох офіцерів СБ України»

Джокер ДНР

Мои шпионы донесли, что в Закарпатье в районе Виноградова, позавчера пропала опергруппа СБУ из Киевского управления. Их все ищут, но не могут найти. У меня есть информация о том, что они были чьими-то шпионами, и были отозваны работодателем. Скорее всего, скоро мы увидим их по телевизору в телевизионной передаче другого государства. Ах-ха-ха-ха-ха...

А, и ещё. Их сопровождал парнишка из местного СБУ, но он с ними ехать не захотел. Поэтому его скоро обнаружат в виде подснежника.

Ах-ха-ха-ха-ха-ха...

Наведемо ще один приклад. У листопаді 2019 р. російські медіа поширили новину про нібито заплановану політику геноциду України по відношенню до жителів Донбасу після того, як вона поверне контроль над ТОТ. У повідомленні йшлося про «насильницького переселення до Львова», а також заселення Донбасу українськими активістами та примусову українізацію.

Джерелом новини про «державну стратегію безпечної реінтеграції Донбасу» став пост у телеграм-каналі Ze! INSIDER, де було опубліковано скан «документа». Сам текст був нібито надісланий користувачем на ім'я «Джокер». У тексті повідомляється, що робоча група Ради національної безпеки і оборони (РНБО) підготувала проєкт державної стратегії безпечної реінтеграції Донбасу. Цей підробний проєкт складався з двох сторінок і був нібито підписаний секретарем РНБО України Олексієм Даниловим. Найбільшого розголосу ця брехня отримала завдяки пропагандистській програмі Ольги Скабєєвої «60 хвилин» на російському телеканалі «Россия – 1» [11].

Блок 2

Фрагмент пропагандистської програми О. Скаб'євої «60 хвилин», російський телеканал «Россия -1», присвяченої «державній стратегії України щодо безпечної реінтеграції Донбасу»

Політичні сайти та сторінки політичних сил та політиків. Ресурси, пов'язані з просуванням інформації про певну політичну силу або політичного діяча, раніше ставали найактивнішими під час виборчої кампанії, але під час російсько-української війни спостерігається їхня регулярна активність. Найбільша небезпека таких ресурсів полягає у тому, що аудиторія впевнена в їхній правдивості, адже по суті інформацію транслюють офіційні особи.

Іноземний вплив. Сайти, сторінки та акаунти, що керуються з інших країн, загрозливі для безпеки країни. Приклади таких впливів останнім часом були виявлені в різних країнах світу – США, Британії, Німеччині. Найбільшого удару отримала Україна від інформаційних операцій російського агресора. Протягом останніх років в Україні виявлено чимало замаскованих під українські сайти і сторінок соціальних мереж, що керуються з Росії. На цих ресурсах публікується провокативна інформація, фейки, здійснюється регулярна деструктивна робота з аудиторією.

Наведемо приклад. Під час президентської передвиборчої кампанії 2019 р. низка російських та українських ЗМІ опублікували результати опитування, що нібито було здійснено бельгійською компанією «The Belgium-Ukraine Research Institute». За даними цього опитування, третє місце на виборах мав би зайняти лідер «Опозиційної платформи – За життя» Юрій Бойко. Щоправда організації, від імені якої були поширені результати опитування, не існувало, а сайт організації, на який посилалися журналісти, зареєстрований у Москві [9].

Скан результатів фейкового опитування фейкової кампанії «The Belgium-Ukraine Research Institute» щодо результатів президентських виборів в Україні

The screenshot shows a news article on the website 'Україна.ру'. The main headline is 'Бельгийские социологи: Бойко вошел в тройку лидеров и идет наравне с Порошенко'. Below the headline is a photo of a man speaking at a podium. The article text discusses a survey by 'The Belgium-Ukraine Research Institute' regarding the 2019 Ukrainian presidential election. It lists candidates and their support: Vladimir Zelenskyy (24.2%), Petro Poroshenko (15.3%), and Yuriy Boyko (14.7%). There are also sidebars with related news items like 'Главное сегодня' and 'Самое читаемое'.

Мережевий протокол «Who.is» засвідчив, що сайт організації «The Belgium-Ukraine Research Institute» зареєстрований у 2016 р. у Москві. Окрім цього дослідження, він також публікував різні новини стосовно ЄС та Бельгії. Тексти передруковувались з інших сайтів, справжніх європейських ЗМІ. Також на сайті організації зазначаються прізвища тих, хто нібито працює у редакції, але імена виявились несправжніми. Деякі зазначені особи дійсно були журналістами, але працювали для абсолютно інших, реальних редакцій – наприклад, Benoît Toussaint, який є журналістом AFP в Парижі [9].

Акаунти лідерів думок. Для ефективного поширення фейків важливо віднайти так звану «ефективну точку входу» – найкращий канал, інформація з якого буде активно поширюватися. Очевидно, що не кожен ресурс в інтернеті читає велика кількість людей. Тож не обов'язково, що інформація будь-якого ресурсу буде активно розповсюджуватися. Такі аспекти добре аналізуються творцями фейків. Акаунти лідерів думок – відомих особистостей, які мають на своїх сторінках у соціальних мережах велику кількість підписників, є в цьому сенсі надзвичайно ефективними, адже такі сторінки читає велика кількість людей, таким активістам довіряють, їхню інформацію поширюють. Саме тому дуже часто фейки просуваються саме через такі сторінки.

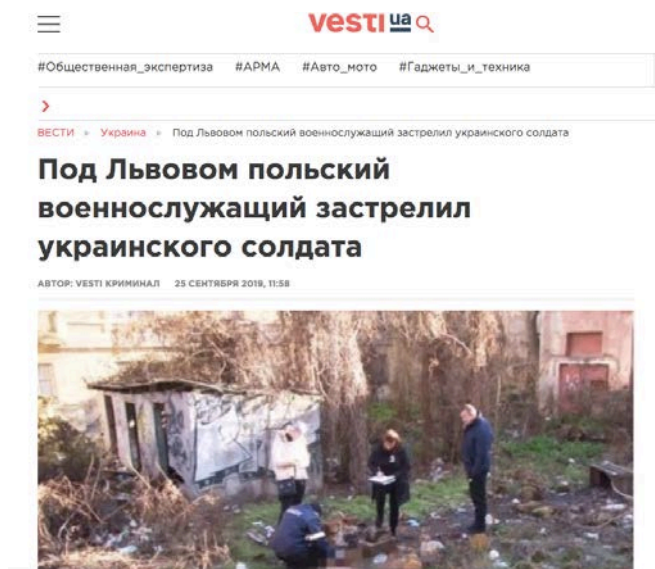
Авдиторія часто використовуються пропагандистами та медіафахівцями для просування фейків, що містять, наприклад, шокуючу чи сатиричну інформацію. Низький рівень критичного мислення та медіаграмотності призводить до відсутності аналізу та нездатності вдумливо читати медіатексти, створює сприятливе середовище для поширення дезінформації та фейків.

Наявні й доволі агресивні шляхи запуску фейків у мережу. Наприклад, спостерігалися випадки хакерських атак на офіційні сайти або персональні сторінки з метою запуску неправдивої інформації в медіасередовище.

Так, у 2019 р. російські та деякі українські ЗМІ, з покликанням на пресслужбу місцевої поліції, поширили новину про те, що польський військовослужбовець застрелив українського солдата під час навчань у Львівській області. Насправді, пресслужба поліції Львівської області спростувала цю інформацію, і така новина на сайті відомства не публікувалася. У пресслужбі поліції Львівської області заявили, що «інформація про цю подію не відповідає дійсності, а відділ комунікації поліції Львівської області цей матеріал не готував і не поширював». ЗМІ, таким чином, поширювали фейкові скриншоти з нібито офіційного сайту львівської поліції. Також пізніше новинний ресурс «Ратуша» виступив із заявою про те, що таку новину редакція не розміщувала, ймовірно, на сайт було вчинено хакерську атаку. Фотографія, що ЗМІ використовували як ілюстрацію до новини з покликанням на нібито Нацполіцію, стосувалася подій в Одесі 2018 р. [13].

Блок 4

Скриншот фейкової новини щодо вбивства українського солдата польським військовослужбовцем

Автори дослідження «Машина *Fake News*: як пропагандисти зловживають інтернетом та маніпулюють аудиторією» зазначають, що хоча інформаційні кампанії з розповсюдження фейкових нових здійснюються в кожному ЗМІ по-різному, в контексті соціальних медіа та онлайн-ЗМІ, всі кампанії об'єднують три єдиних компоненти, що є взаємопов'язаними. Дослідники назвали їх «трикутником фальшивих новин» (англ. *fake news triangle*) [20]:

1. Онлайновий ринок, інструменти та сервіси.
2. Середовище соціальних мереж, сайти.
3. Засоби мотивації для розповсюдження.

Отже, здійснюючи дослідження неправдивої інформації задля запобігання та протидії інформаційним загрозам, слід вивчати всі ці компоненти та їх зв'язки.

Дезінформація і маніпуляції: механізми спотворення змісту

Спростування фейків як навмисно спотвореної інформації (пошук фактів) не є єдиним завданням фактчекера. В умовах інформаційної війни фейк – це лише один

з елементів комплексного аналізу механізмів та наслідків деструктивних комунікацій та інформаційних впливів.

14 лютого 2019 р. профільний комітет нижньої палати Парламенту Великої Британії з питань цифрових технологій, культури, медіа і спорту (англ. *The DCMS Committee – Digital, Culture, Media and Sport*) представив рекомендаційну доповідь «Дезінформація та фейкові новини» [17]. Особливу увагу приділено проблемі розповсюдження під час виборчих кампаній «дезорієнтуючої шкідницької дезінформації». Термін *fake news* присутній у самій назві зазначеної доповіді (*fake news* як принципово неточний і такий, що вводить в оману), але головними робочими термінами цієї доповіді є *дезінформація* та *місінформація*.

Дезінформацію автори британської парламентської доповіді характеризують як «зумисне творення або розповсюдження фейкової і / або маніпулятивної інформації, що має на меті обманути або дезорієнтувати певну аудиторію, завдати їй політичних, персональних або фінансових збитків» [17].

Також використовується термін *місінформація*, але в цьому випадку йдеться про неумисні дії, відсутність шкідницьких намірів тощо. Також у доповіді наводиться декілька загальноживаних тлумачень фейків:

1. Сфабрикований контент: цілковито фальшивий контент.
2. Маніпулятивний контент (англ. *manipulated content*) – спотворення справжньої інформації або образу.
3. «Самозваний» контент (англ. *imposter content*) – деперсоналізація первинного джерела інформації.
4. Дезорієнтувальний контент (англ. *misleading content*) – такий, що вводить в оману.
5. Фальшивий контекст конотації (англ. *false context of connection*).
6. Сатира й пародія (англ. *satire and parody*) – пропонування гумористичної, але неправдивої інформації, що подається як істинна [17].

Маніпуляція в медіа тісно пов'язана із ще одним важливим поняттям – *пропагандою*. В Україні питання верифікації інформації стало особливо актуальним у контексті інформаційних війн та російської пропаганди. Трансформація підходів і методів російської пропаганди відбулася в 2008 р. під час війни з Грузією. Нова хвиля розвитку механізмів пропагандистських медіавпливів почала реалізовуватися в 2014 р. під час анексії Криму та війни на сході України.

До характерних ознак російської пропаганди належать такі: оперативність, безперервність, нелогічність, багаторазове повторення одного повідомлення та робота з емоціями аудиторії.

У 2016 р. медіадослідник та засновник фактчекінгового проєкту «StopFake» Євген Федченко проаналізував базові пропагандистські наративи кремлівських медіа, що стосувалися України [19]. Базуючись на матеріалах «StopFake», він навів близько двадцяти таких наративних тематик, зокрема: «хунта, яку підтримує Захід», «фашистська держава», «держава, що не відбулась» (англ. *failed state*), Росія «не здійснювала окупації / війни». Також фейкові новини стосувалися тематики української армії, добровольчих батальйонів, внутрішньо-переміщених осіб та біженців, що потрапили до Росії. Окрема увага приділялась темам «територіальних претензій» від сусідніх

країн і «територіального розпаду України», фейкові новини охоплювали «легітимізацію анексії Криму та окупації Донбасу». Наративи фейків також містили твердження про те, що «війна в Україні фактично здійснюється американськими військовими, НАТО чи західними приватними військовими контрактниками», просували ідею «зменшення західної підтримки України, надавали неправдиву інформацію про «дезінтеграцію Євросоюзу», «розпад США та Заходу загалом». Серед інших фейків були новини про «МН 17», «СНІД / Зіка / інші захворювання», також спостерігалось «змішування тематик Україна / Туреччина / Сирія / ІДІЛ». Ці теми систематично, багатоформатно репрезентувалися в російському, українському і міжнародному (міжнародні мовники RT, Sputnik, тощо) середовищі.

Під час президентської передвиборчої кампанії 2019 р. наративні стратегії російської пропаганди дещо змінилися, а її вектори змістилися на внутрішню ситуацію в Україні. Найбільше уваги російські ЗМІ приділили економічним негараздам України, формуючи образ відсталого, занедбаного країни зі злиденним, знедоленим населенням; відносинам України з Євросоюзом та НАТО; дискредитації української армії та критиці політики Президента Петра Порошенка та Уряду.

Протягом 2019 р. з новою силою розповсюджуються повідомлення за темами «Громадянська війна на Україні, в Донбасі», «Головна потреба населення України – мир в Донбасі».

У 2017 р. аналітики проєкту «StopFake» дослідили матеріали, зібрані на цьому сайті та ключові джерела, що протягом 2014–2017 рр. розповсюджували фейкову інформацію. Серед джерел фейків виявлено 178 медіа, серед яких 85 російських джерел, 34 – українських, 20 – ЗМІ так званих «ДНР» і «ЛНР», 39 – медіа з інших країн, представлені чеськими, угорськими та словацькими новинними сайтами [1]. Серед джерел поширення фейків ідентифіковано Телеканали «Россия 24», «RT», «LIFE», «НТВ», інформаційне агентство «ТАСС», «Lenta.ru», «Первый канал», «Комсомольская правда» – джерела значної кількості фейкових новин [1].

Таким чином, можна констатувати, що російська пропаганда функціонує у повноцінній «екосистемі» розповсюдження неправдивої інформації, разом із іншими типами пропагандистських матеріалів (наприклад, заангажованою «аналітикою» тощо).

Аналіз фахівців «StopFake» довів, що **технології**, якими просуваються деструктивні наративи, досить різноманітні. Це розповсюдження фейків, маніпулятивної інформації, деструктивна комунікація в соціальних мережах (боти та тролі), комплекс офлайн-провокацій для подальшої реалізації інформаційних атак і операцій, тощо.

Подання неповної інформації, приховування або ж навпаки просування певних повідомлень через зміщення акцентів. Суть такої маніпуляції полягає у прихованій ізоляції адресата (авдиторії) від важливої інформації, але при цьому формується ілюзія плюралізму думок та точок зору. Наприклад, основною темою російської пропаганди останніми роками були події в Україні. В 2018 р. аналітики Українського кризового медіацентру представили доповідь, де зазначалось що третя частина всіх новин на топових російських телеканалах була присвячена Україні. Понад 90 % згадок про Україну – негативні. Тож мета російської пропаганди в роботі з внутрішньою аудиторією – засвідчити занепад Заходу у порівнянні з РФ.

Під час літніх мітингів 2019 р. в Москві, коли поліція діяла дуже жорстко з протестувальниками, на всіх федеральних каналах показували, як розганяються акції

в Європі або в Америці і яке покарання там передбачено. Таким чином здійснювалось відвернення уваги від ситуації в країні.

Висвітлення інформації поза контекстом, виривання з контексту фото та відеоінформації. Це найпоширеніші форми медіаманіпуляцій. Так, в ефірі програми «Велика гра» на федеральному каналі прозвучала заява, що Україна нібито є американським проєктом і це підтвердив сам держсекретар США Майк Помпео. «Найважливішу заяву про Україну зробив минулого тижня держсекретар США Помпео, перебуваючи в Берліні. Він уперше прямо і відкрито назвав сучасну Україну американським проєктом», – заявив у ефірі Першого каналу ведучий «Большой игры» В'ячеслав Ніконов. Згодом новину опублікували на багатьох російських сайтах: «Аргументи і факти», «Російська газета», «News.ru», «Life.ru», а також на українських – «Страна.ua», «Кореспондент», «Главред», «Newsone.ua» [10].

Насправді, Майк Помпео мав на увазі забезпечення миру і стабільності в Україні як проєкт, над яким в США працюють.

Під час зустрічі в Фонді Кербера в Берліні держсекретаря США Майка Помпео запитали: «Наскільки Сполучені Штати прихильні до миру і стабільності в Україні?». Його відповідь: *«Дуже прихильні. Це проєкт, над яким ми працюємо. Я пам'ятаю, що був на конференції з безпеки в Мюнхені, коли був членом Конгресу від Канзасу, і я пам'ятаю, що просували тему про те, чи передавати озброєння українцям. Це був чи то 2015, чи 2016 рік. І я пам'ятаю, що Німеччина вирішила, що це погана ідея, і Америка вирішила, що це погана ідея. Президент Обама вирішив, що це не те, що він хоче зробити. Насправді, президент Трамп зараз не один, не два, а три рази надавав кошти, щоб український народ міг захистити себе від російської агресії на Донбасі»* [10].

Прикладом висмикування з контексту фотографій та застосування їх як ілюстрації для вигаданих ситуацій може стати свідома історія з емоційним зображенням дівчинки, яка плаче поруч із мертвою бабусею. Фото розповсюджувалось з кришміткою #SaveDonbassPeople і нібито стосувалося скривдженої на Донбасі дитини. Однак це фото зроблено в 2009 р. на знімальному майданчику фільму «Брестська фортеця» фотографом Володимиром Гайслером [3].

Блок 5

Скриншот фотофейка (#SaveDonbassPeople)

Евгения Кутювая

У нас настала точка невозврата...Дедов своих спросите о войне...Не слава Украине, нет, ребята...Позор моей взбесившейся стране!!!

24 тра о 13:22

5 35

Ще один відомий приклад маніпуляції зображенням. У 2015 р. в соціальних мережах активно поширювалась фотографія із зображенням хлопчика на тлі зруйнованих будівель. У підпису до фотографії стверджувалося, що хлопчик із забрудненим обличчям з Донецька шукає свою «мати серед руїн розбомбленого ВСУ будинку». Ця фотографія також поширювалася в проросійських соціальних мережах на різних європейських мовах (наприклад, французькою, голландською, словацькою) [14].

Блок 6

Скриншот фейка «донецький хлопчик шукає мати»

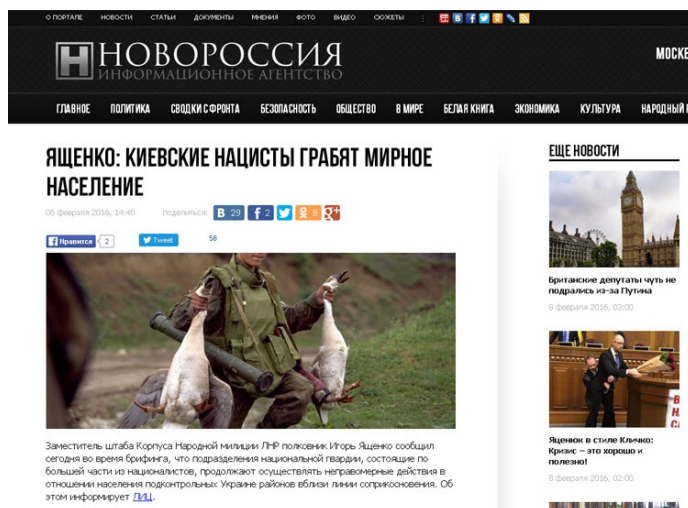

Насправді наведена фотографія – кадр з відеокліпу «Янгол. Пісня про дітей Донбасу», в зйомках якого брала участь ця дитина. У музичному кліпі показано зруйнований населений пункт Нікішине (Шахтарський район, Донецька область), в якому хлопчик і дівчинка нібито шукають допомоги [14].

У 2016 р. так зване «інформаційне агентство Новоросія» опублікувало новину про «обшуки» українською армією місцевих жителів на Луганщині [7]. Один з місцевих бойовиків, Ігор Яценко, без будь-яких доказів, на словах звинуватив українську армію в обшуках і незаконних перевірках документів, а також повідомив про те, що після цього в будинках місцевих жителів пропадають речі: «Місцеві жителі виявляють пропажу цінних речей, але злодіяння силовиків залишаються безкарними» [7].

Блок 7

Скриншот фейка «киевские нацисты грабят мирное население»

Сама новина була проілюстрована фотографіями нібито мародерств військово-службовців. Як виявилось під час перевірки командою «StopFake», знімки були зроблені у 1995 р. в місті Мескундук, під час першої Чеченської війни. На ній зображений солдат російської армії, що несе двох гусів. Автором фотографії виявився французький військовий фотограф Ерік Буве (травень 1995 р.) [8].

Візуальний контент має надзвичайний вплив на аудиторію, адже фото та відео здатні викликати емоцію у глядача. Тому візуальні фейки часто використовуються пропагандою.

Маніпуляції цифрами та соціологічними даними – ефективна технологія впливу на аудиторію. Для цього застосовують такі техніки:

- зазначаються джерела досліджень (сайти, аналітичні установи), яких може взагалі не бути. Або надаються покликання на узагальнене джерело, наприклад – на невідомих британських вчених. Особливу довіру в аудиторії викликає так зване закордонне джерело, що зазвичай дуже рідко перевіряється, але якому довіряють;

- надається покликання на фейкове або недоброчесне джерело інформації. Сьогодні в Україні безліч громадських організацій, що позиціонують себе як аналітичні, дослідницькі, моніторингові центри, проте не всі вони дотримуються правил здійснення таких досліджень з методологічної, наукової точки зору;

- надаються результати опитувань, досліджень та рейтингів, замовниками яких є певні політичні сили, що зменшує шанси на об'єктивність таких матеріалів. Також словами «опитування», «дослідження» зловживають й ЗМІ, що проводять так звані медіаопитування серед своєї аудиторії під час ефірів, або на сторінках сайту. Згодом такі дані видаються за наукові, репрезентативні, що не є дійсністю.

Оскільки професійні аналітики працюють за різними методологіями та мають різні дослідницькі завдання, то показники можуть бути в певній мірі відмінними. Це дає можливість маніпулюванню інтерпретуванням результатами.

Наведемо приклад маніпуляції показниками дослідження, що ґрунтується на неправдивій інтерпретації показників дослідження. Тема безвізового режиму з країнами Європейського Союзу для громадян України до 2017 р. була однією з головних у російських і проросійських медіа.

22 червня 2017 р. такі ресурси, як «Ukraine.ru», «Інформбюро», «Голос.ua», «ATN.ua» поширили інформацію про те, що більше половини українців нібито не зацікавлені в безвізовому режимі. Ці медіа посилалися на дані опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, що відбулося 9-13 червня 2017 р. серед 2018 респондентів у всіх областях України (крім АР Крим і ТОТ у Луганській та Донецькій областях).

Результати опитування Фонду «Демократичні ініціативи» знаходяться у відкритому доступі. Так, на питання «На скільки для Вас є важливим введення безвізового режиму з країнами ЄС?» 10,1 % респондентів відповіли «дуже важливим», 28,6 % – «загалом важливим», 23,8 % – «мало важливим», 33,7 % – «зовсім неважливим», 3,8 % – «важко відповісти».

Отже, тільки 33,7 % українців вважає безвізовий режим для себе зовсім неважливим. Російські ЗМІ, навпаки ж, маніпулюючи статистичними даними, поширили інформацію про те, що для більш 57 % українців безвізовий режим не є важливим.

Ймовірно, такий результат, вийшов у наслідок підсумовування респондентів, які нада-ли відповіді «мало важливим» і «зовсім неважливим».

Зауважимо, що відповідь «мало важливим» не виключає певної особистої заці-кавленості респондента у введенні безвізового режиму з країнами ЄС, але може не бути основним пріоритетом. Тобто 33,7 % респондентів вважають введення безві-зового режиму зовсім неважливим для себе, а 62,5 % – важливим з різним ступенем значущості.

Ще однією технологією маніпуляції є **відволікання уваги від найважливі-ших питань**. Окрім приховування інформації ЗМІ застосовують прийом так званого «інформаційного шуму». Британський журналіст, аналітик та письменник Пітер Померанцев в одному з інтерв'ю зазначив: «Те, що ви називаєте російською пропа-гандою, я назвав би інформаційно-психологічною війною. Мета цієї війни – не пере-конати, як у класичній пропаганді, а зробити інформаційне поле брудним» [4]. У за-брудненому інформаційному просторі, що складається з різних версій, точок зору та варіантів того чи іншого факту, насправді відбувається приховування правди. З цієї метою створюється ціла системи шкідливого інформування, що базується на діяль-ності підставних сайтів, сторінок, груп, бото- та тролерферм.

Дослідниці Е. Марвік і Р. Левіс визначають чотири ознаки сучасної тролінгової комунікації в мережі:

1. Використання свідомо образливого мовлення.
2. Антипатія до сенсаціоналізму в масмедіа (ігнорування та зневага сенса-ційності в медіа).
3. Бажання створити емоційний вплив у певних цілях.
4. Збереження неоднозначності (відсутність конкретної позиції в будь-яких питаннях або рішеннях, формування атмосфери нерозуміння ситуації) [21].

Штучне розхитування соціуму, робота з емоціями аудиторії та створення кризових ситуацій – типова технологія маніпуляції російської пропаганди. В пере-бігу російсько-українського конфлікту спостерігалось немало прикладів подібних впливів. Штучне створення проблеми через мовні питання, міжнаціональні, терито-ріальні, поступово втілювалось в справжній конфлікт.

Інструментом штучного розхитування аудиторії є **тролінг**. Вважається, що це явище можливе лише в мережі, оскільки, на перший погляд, та міра провокацій, знущання над опонентом та ступінь агресії, властиві тролям, можуть існувати тільки в умовах анонімності. Це не зовсім так. Технологія тролінгу, що реалізується під-ставними учасниками комунікації, представлена і на телебаченні [15]. Мережевий «троль створює атмосферу хаосу і безглуздої агресії, що підхоплюється іншими тролями і наростає як лавина, здатна поглинути будь-кого, хто опинився на її шляху. Телевізійні тролі роблять те ж саме. Так, пропагандистська програма «60 хвилин» на телеканалі «Росія-1» центрального російського каналу відбувається в атмосфері скандалу, хаосу, деструктивної комунікації. Її ведуча Ольга Скабеєва провокує гостей в студії, використовує мову ворожнечі.

Отже, медіаманіпуляція орієнтована на базові потреби людини (здоров'я, безпека, голод тощо), підсилює почуття страху, стимулює протиставлення «свій – чужий» (формування образу ворога), що підсилює деструктивні настрої в суспільстві та впливає на прийняття рішень аудиторією.

Висновки

Технології створення та розповсюдження фейкової інформації щоденно розвиваються та вдосконалюються. Вони скеровані на роботу з емоціями аудиторії, що суттєво посилює їхній ефект та ускладнює можливості протидії та знешкодження наслідків.

Тому регулярна перевірка інформації (фактчекінг) є необхідним засобом протидії маніпуляції, що дозволяє виявити неправдивий, шкідливий контент. Робота з верифікації та фактчекінгу не може обмежуватися лише перевіркою фактологічної інформації. Такий аналіз передбачає моніторинг маніпуляцій різними типами контенту, аналіз ефектів і впливів таких маніпуляцій, інформування аудиторії про алгоритми підробок, канали розповсюдження шкідливого та неправдивого контенту і можливі загрози.

Фактчекінгова практика має здійснюватися систематично, комплексно та задіявати представників різних організацій та профільних державних і громадських установ.

Література

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження на основі архівної бази спростованих повідомлень із російських ЗМІ проєкту StopFake. (2017). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejky-sprostovani-proektom-stopfake-v-2014-2017-rokah-narratyvy-ta-dzherela>.

2. Дубов, Д. В. (заг. ред.). (2019). *Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики?* Київ: ТОВ «Видавництво Сталь».

3. Кадр из кинофильма «Брестская крепость» представляется как фото с Донбасса. *StopFake*. (2014). URL: <https://www.stopfake.org/ru/kadr-iz-kinofilma-brejskaya-krepost-predstavlyaetsya-kak-foto-s-donbassa>.

4. Мета російської пропаганди – щоб ніхто нікому не довіряв (інтерв'ю з Пітером Помранцевим). (2015). *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251>.

5. Наративи фейків у часи президентських виборів: Як гібридна війна змінює порядок денний українського телебачення. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/naratyvy-fejkiv-u-chasy-prezidentskyh-vyboriv-yak-gibrydna-vijna-zminyuje-poryadok-dennyj-ukrayinskogo-telebachennya>.

6. Пропаганда отвлекает аудиторию от реальных проблем. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/ru/propaganda-otvlekaet-auditoriyu-ot-realnyh-problem>.

7. Треть новостей на российском телевидении посвящена Украине – исследование УКМЦ. (2018). URL: <http://uacrisis.org/ru/66976-grupa-z-analizu-gibridnih-zagroz-ucmc>.

8. Фейк о «киевских нацистах» проиллюстрировали фотографией мародерства российской армии в Чечне. (2016). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/ru/fejko-kievskih-natsistah-proillyustrirovali-fotografiej-maroderstva-rossijskoj-armii-v-chechne>.

9. Фейк: Бельгійські соціологи прогнозують Юрію Бойку третє місце у першому турі президентських виборів. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejko-belgijski-sotsiologiy-prognozuuyut-yuriyu-bojku-tretye-mistse-u-pershomu-turi-prezidentskyh-vyboriv>.

10. Фейк: Держсекретар США Майк Помпео назвав Україну американським проєктом. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejko-derzhsekratar-ssha-majk-pompeo-nazvav-ukrayinu-amerikanskim-proektom>.

11. Фейк: Жителів Донбасу очікує насильницьке переселення «до Львова на перевиховання». (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-zhiveliv-donbasu-ochikuye-nasilnitske-pereselennya-do-lvova-na-perevihovannya>.
12. Фейк: На кордоні з Угорщиною розстріляли чотирьох офіцерів СБУ. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-na-kordoni-z-ugorshhinoyu-rozstrilyali-chotiroh-ofitseriv-sbu>.
13. Фейк: На Львівщині польський військовослужбовець застрелив українського солдата. (2019). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-na-lvivshhyni-polskyj-vijskovosluzhbovets-zastrelyv-ukrayinskogo-soldata>.
14. Фото с мальчиком из Донбасса, ищущего мать – постановочное. (2015). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/ru/foto-s-malchikom-iz-donbassa-ishhushhego-mat-postanovochnoe>.
15. Яковенко, И. Россия всем прощает и всех троллит. (2018). *StopFake*. URL: <https://www.stopfake.org/ru/igor-yakovenko-rossiya-vsem-proshhaet-i-vseh-trollit>.
16. Allcott, H., Gentzkow, M. (2017). *Social Media and Fake News in the 2016 Election*. Technical Report. National Bureau of Economic Research. URL: <https://web.stanford.edu/~gentzkow/research/fakenews.pdf>.
17. *Disinformation and 'Fake News': Final Report*. (2019). House of Commons. Digital, Culture, Media and Sport Committee. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcmds/1791/1791.pdf>.
18. *Duke Reporters' Lab*. (2020). URL: <https://reporterslab.org/fact-checking>.
19. Fedchenko, Y. (2016). Kremlin Propaganda: Soviet Active Measures by Other Means'. *Estonian Journal of Military Studies*. Vol. 2. P. 140-169.
20. Gu, L., Kropotov, V., Yarochkin, F. (2018). *The Fake News Machine How Propagandists Abuse the Internet and Manipulate the Public*. Forward-Looking Threat Research. URL: https://documents.trendmicro.com/assets/white_papers/wp-fake-news-machine-how-propagandists-abuse-the-internet.pdf.
21. Mantzarlis, L. (2017).
21. Marwick, A. & Lewis, R. (2017). Media Manipulation and Disinformation Online. *Data & Society Research Institute*. URL: https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf.
22. Potter, D. (2017). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*.
23. Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Iraq and Ukraine. (2017). *Facebook*. URL: <https://about.fb.com/news/2019/09/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-iraq-and-ukraine>.
24. RESIST: Counter-Disinformation Toolkit. (2020). *Government Communication Service of UK*. URL: https://gcs.civilservice.gov.uk/wp-content/uploads/2019/08/6.5177_CO_RESIST-Disinformation-Toolkit_final-design_accessible-version.pdf.
25. Seife, Ch. (2010). *Proofiness: How You're Being Fooled by the Numbers*. Penguin.
26. *StopFake*. (2020). URL: <https://www.stopfake.org/ru/glavnaya-2>.
27. *The International Fact-Checking Network*. (2020). URL: <https://ifcn.codeofprinciples.poynter.org>.
28. The Real Story of 'Fake News' (2020). URL: <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>.
29. Weinberger, D. (2014). *Too Big to Know*. N.Y.: Basic Books.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ФАКТЧЕКІНГОВОЇ РОБОТИ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ

1. Розробити комплексний підхід до аналізу інформаційного середовища, виділивши окремі форми роботи зі ЗМІ, соціальними мережами та блогосферою.
2. Створити регулярну систему моніторингу ЗМІ та інформаційного простору загалом.
3. У процесі дослідження ЗМІ фіксувати та аналізувати взаємодії між медіа (власниками ЗМІ) та цільовими аудиторіями; вивчати технології створення та розповсюдження фейків; визначати мотивації та цілі створення та розповсюдження шкідливого контенту.
4. З метою визначення ворожих тенденцій та інформаційних закономірностей формувати архів небезпечного контенту.
5. Визначати та аналізувати діяльність ключових стейкхолдерів інформаційного процесу (комунікаційні служби державних структур, журналісти, політики, лідери думок, представники громадськості, активісти тощо).
6. Налагодити партнерські зв'язки з фактчекінговими організаціями з метою спільної перевірки інформації та просування спростувань.
7. Використовувати інструменти верифікації інформації на постійній основі.
8. Дотримуватися базових принципів фактчекера (об'єктивність, неупередженість, прозорість джерел перевірки).
9. Налагодити співпрацю з журналістами з метою обміну та просування інформації.
10. Розробити комунікативну стратегію реагування в кризових інформаційних ситуаціях (інформаційних вкидів, провокацій, тощо).

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Елліна ШНУРКО-ТАБАКОВА

Вступ

Із початком військової агресії РФ майже одночасно призвів до розуміння та поширення поняття гібридної війни, що визначило у порядку денному питання розбудови системи відповідальності у протидії загрозам, їх класифікації та взаємодії безпекових і державних інституцій.

Особливої актуальності під час гібридної війни набувають інформаційні та кібернетичні впливи, що можуть слугувати фоном як для реалізації певних загроз національній безпеці та національним інтересам України (збройної агресії та порушення територіальної цілісності України; нарощування військової потужності РФ в безпосередній близькості до державного кордону України; мілітаризації РФ ТОТ шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення; активізації спеціальними службами РФ розвідувально-підривної діяльності в Україні з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки в Україні, а також з метою підтримки не передбачених законом збройних формувань у східних регіонах України і створення умов для розширення масштабів збройної агресії тощо [8, п. 9]), так й представляти окремі загрози [7; п. 4].

Сьогодні в Україні до протидії гібридним загрозам залучені усі шари держави і суспільства, зокрема, безпекові та державні інституції, недержавні організації, бізнес, громадянські об'єднання. З огляду на те, що ворог, поряд із економічними, енергетичними, гуманітарними та іншими важелями, широко застосовує інформаційну зброю, одним з першочергових завдань стає створення високоефективної системи інформаційно-аналітичної протидії гібридним загрозам, що забезпечить швидке оперативне реагування на загрози, виявлення інформаційних атак і операцій, зокрема мереж ворожих інформаційних ботів, сприятиме прогнозуванню розвитку подій та процесів тощо.

Створення системи інформаційно-аналітичної протидії передбачає розуміння процесів та організаційної структури противника, володіння сучасними засобами впровадження інформаційних впливів, фахову спеціалізацію та визначену відповідальність кожного учасника протидії. Певні кроки у цьому напрямі в Україні вже зроблено – закладено підвалини інтелектуального аналізу даних у сфері кібербезпеки [1; 2; 5; 10].

«Прес для друку був помилково прийнятий за машину безсмертя»¹

У 1990 рр. в РФ було нівельовано систему продажу преси. Це підірвало економічну незалежність видань загальнополітичного та соціального спрямування. А з промови Дмитра Кісєльова щодо очолення ним інформагенції «Россия сегодня» почалася

¹ МакЛюен, М. (2001). Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Київ: Ніка-Центр. URL: <http://library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:162008>.

активна фаза розбудови інформаційної резервації в РФ та здійснення наступу на міжнародних фронтах. Вислови «росіяни більш не потребують новин, їм потрібні образи», «об'єктивність в журналістиці є міфом, журналісти мають виробляти цінності» [4] склали мотиваційну базу для подальших законодавчих рішень щодо контролю над ЗМІ, інтернетним простором, читацьким контентом, прирівнювання блогерів до ЗМІ [3; 9].

В Україні на початку 2000 рр. також нівельовано систему продажу преси, втрачена її інвестиційна привабливість, особливо для західних інвесторів, але інтернет залишається вільним від контролю, приватні ЗМІ збереглися, хоча й з недосконалою редакційною політикою, проте поза державним контролем або регулюванням.

Отже, передбачення М. МакЛюена щодо закінчення епохи Гутенберга й переходу до електронних ЗМІ [6] починає виправдовуватися, що відзначено виникненням конвергентних медіа.

Історія людства – це історія розвитку технологій щодо збирання, оброблення, зберігання та розповсюдження інформації. У часи класичних медіа, коли саме цінності свободи слова та доступу до інформації сприяли чи були одним з основних чинників становлення четвертої влади, формування редакційних політик та довіри суспільства, головними завданнями редакцій було отримання якісної інформації, її оброблення у визначених до цільових груп форматах і доставляння до споживачів. Авдиторія, що формувалася як результат діяльності ЗМІ, відповідала соціологічним потребам та забезпечувала необхідний рекламодавцям зворотній зв'язок.

На початку 2000 рр. веб-сайти не сприймалися як медіановація. Але з розвитком блогосфери та соціальних мереж класичні медіа розпочали продукувати контент різної семіотики – тексти, відео, графіку, чати, віртуальні майданчики продажу або спілкування. Відбулася конвергенція традиційних і сучасних цифрових медіатехнологій й прискорення формування каналів доставки інформації до споживача.

Розвиток технологій також надав можливість одній особі реалізувати себе як ЗМІ, конкуруючи кількістю передплатників з накладами газет або журналів, аудиторіям – з телерадіопрограмами. Рекламні доходи виявилися достатніми для ефектвної конкуренції із класичними медіа.

Негативні прогнози щодо «смерті медіа» не виправдались – медіагрупи поступово розвивають взаємодію зі своїми напрацьованими аудиторіями. І якщо прайсові видання повністю набули формату інтернет-магазинів або прайсдовідників, то глянцеви видання високої моди все ще мають сотні тисяч екземплярів друкованого паперу з онлайн-консультаціями, акціями та спеціалізованими групами у соціальних мережах. Бренди розбудовують власні канали доставки пропозицій з глибоким інтегруванням у специфічні медіаспільноти.

Але інформаційні агенції конкурують за першість в інформаційній сенсації з будь-якою особою, що має можливість надати твіт у момент народження новини. Основним питанням після повідомлення залишається глибина інформації, її якість та об'єктивність коментарів.

Єдиним фактором що об'єднує чи може об'єднати блогерів, лідерів суспільної думки з класичною четвертою владою є цінності відповідальності за якість інформації, визначення ставлення до теми або предмета, навколо яких створюється контент. Тобто необхідно чітко визначення редакційного або рекламного походження

матеріалу. Відсутність або підпільне маркування контенту едверторіалами¹, маленькими позначками тощо – лише ознака недорозвинутого ринку реклами, що притаманно й ситуації в Україні.

Отже, в Україні, як і в усьому світі, відбувається швидка конвергенція медіа та прискорення обміну будь-якою інформацією. Зворотній бік цього процесу – виникнення низки негативних явищ в інформаційному просторі, зокрема: перевага емоцій над коректністю у розповсюдженні певних повідомлень, зниження якості змісту, втрата фаховості ЗМІ, тотальна безграмотність, позиціонування псевдонаукових теорій, маніпуляція глобальними цільовими аудиторіями тощо.

Гібридні загрози з інформаційною складовою та самодостатні інформаційно-психологічні впливи підсилюються конвергентними комунікаціями. Використання деструктивних методів впливу РФ, підсилених цифровими технологіями, за всіма комунікаційними каналами – суттєва загроза для країн розвинутої демократії. Але головним театром відпрацювання нових технологій сьогодні є Україна.

Безпека цифрового середовища та ситуаційна обізнаність

Цифрові загрози фактично є подовженням традиційних, що посилюються використанням цифрових продуктів та сервісів. Інструментами реалізації цифрових загроз можуть бути «фейкові» повідомлення, фабрики «тролей», маніпуляції, знищення або підміна інформації, перехоплення конфіденційної інформації, зупинка інформаційних сервісів – державних, бізнесових тощо.

Наслідки цифрових загроз можуть прослідковуватися у будь-яких сферах: психологічній (руйнування консолідації суспільства, дискредитація органів влади, розповсюдження панічних настроїв у суспільстві тощо), економічній (провокування диверсій, аварій, катастроф на підприємствах, зупинка роботи підприємств та надання послуг, тощо), фінансовій (втрата коштів, втрата інвестиційної привабливості, втрата іміджу бізнесу тощо), безпековій (вчинення певних протиправних дій й т. ін.).

Таким чином, сутність діяльності з забезпечення безпеки може бути визначена формулами:

Забезпечення безпеки = класична складова + цифрова складова

Цифрова складова = персональні дані + дані організації + публічні дані / медіа

Кожна складова цифрової безпеки має правила / досвід / засоби розбудови систем збирання та збереження даних й рішення, що відстежують наявні проблеми, оцінюють ризики інцидентів, правила захисту та протидії загрозам. Сучасні технічні засоби працюють не лише з відомими загрозами (наприклад, вірусами), але й за допомогою технологій штучного інтелекту прогнозують та виявляють нові загрози втручання в інформаційні системи.

Щодо публічної або медійної складової – засоби відстеження та ідентифікації інформаційних загроз або маніпулювання не можуть мати однозначних відповідей у багатьох випадках та вимагають вміння працювати з великими обсягами інформації (Big Data). А це передбачає використання аналітичного й математичного інструментарію фахівцями із забезпечення безпеки, зокрема у розрізі оцінювання та реагування на інформаційні загрози.

¹ Едверторіал – прихована реклама в контенті ЗМІ.

Першим кроком в оцінюванні загроз має бути ситуаційна обізнаність щодо контексту ситуації, конкретних наборів даних відносно предмета загрози, теми, особистості або процесів.

Формування ситуаційної обізнаності має починатися з аналізу статистичних даних за такими тематичними групами:

- економічні та фінансові показники;
- підприємницька діяльність / зв'язки;
- дані міністерств та відомств (статистичні, реєстри, й таке інше);
- активність громадського сектору;
- мобільний трафік;
- інтернетний трафік;
- трансакційний трафік;
- захворювання;
- надзвичайні події;
- злочини та правопорушення;
- кібернетичні події – заподіяні та попереджені.

Наступний крок – моніторинг / відстеження показників або специфічних характеристик за такими групами:

- аналітичні показники статистичних даних;
- спеціалізовані системи;
- персональні системи відстеження;
- системи оповіщення (гугл трендс, спеціалізовані);
- соціальні мережі – особи, відкриті та таємні групи;
- інтернетний контент – загальний, спеціалізований, державний, таємний;
- канали комунікаційних платформ.

Блок 1

Приклад структурування ситуаційної обізнаності для загроз кібернетичної дії

До загроз кібернетичної дії відносяться:

- перехоплення конфіденційної інформації;
- знищення інформації;
- підміна інформації;
- зупинка інформаційних сервісів;
- зупинка підприємств;
- порушення функціонування органів влади;
- порушення функціонування об'єктів критичної інфраструктури;
- створення заражених мереж;
- розповсюдження вірусів;
- DDoS атаки;
- приховані збирання, використання або продаж даних;
- психологічний вплив з кібернаслідками.

Статистика:

- класифікація та реєстрація кібератак за технологіями, походженням, об'єктом впливу, ступенем загрози;
- міжнародні дані щодо нових технологій кібероперацій;
- міжнародний досвід протидії;

- дані щодо можливостей попередження конвертації технологій у кримінальну сферу.

Моніторинг:

- узагальнення власного досвіду розслідувань;
- виявлення технологічних можливостей проникнення до систем та ресурсів;
- виявлення спаму, вірусів;
- відстеження налаштувань внутрішніх користувачів;
- відстеження та захист від DDoS атак;
- відстеження психологічного впливу;
- відстеження Darknet та тасмних груп;
- виявлення скомпрометованих персоналій;
- відстеження ключових запитів, тем та персоналій

Декомпозиція гібридних складових

Задачі будь-якої складності мають бути декомпозовані до простих складових. Розуміння контексту суспільно значущої інформації має важливе значення у питаннях декомпозиції загроз в інформаційному середовищі до тем та їхнього семантичного ядра, що є основою ключових запитів у системах моніторингу. Зрозуміло, що дискредитація певного чиновника державного органу здійснюється не назвою статті «Сьогодні дискредитуємо чиновника N ...», а підбором негативних та емоційних тем навколо діяльності обраного об'єкта атаки.

Так, наприклад, інформаційне супроводження загроз кібернетичної дії з боку РФ може бути декомпозовано до таких складових:

- відсутність кваліфікованих кадрів в Україні;
- переваги у підготовці кібервійськ РФ;
- протиставлення державного, громадського та бізнесового секторів за професійними якостями;
- апокаліптичні сценарії;
- дискредитація сегменту впливу (керівництва, галузі тощо);
- чутки та фейки за темами;
- тригери зростання з початком операцій;
- перебільшення результатів ще до початку;
- попередження систем оповіщення;
- активність у тасмних групах, Darknet, спеціальних групах.

Тематичне супроводження / редакційне завдання загроз кібернетичної дії є таким:

- недоліки системи навчання кібервійська;
- історії успіхів хакерів РФ;
- дискредитація якості та стійкості кадрів;
- від хайпів до розслідувань;
- висвітлення дій хакерів;
- дискредитаційні матеріали щодо теми;
- чутки та фейки за темою;
- тригери зростання з початком операцій за темою;
- персоналізоване спостереження.

СЕМАНТИЧНЕ ЯДРО: ФОРМУВАННЯ ЩОДО ЗАГРОЗ КІБЕРБЕЗПЕКИ

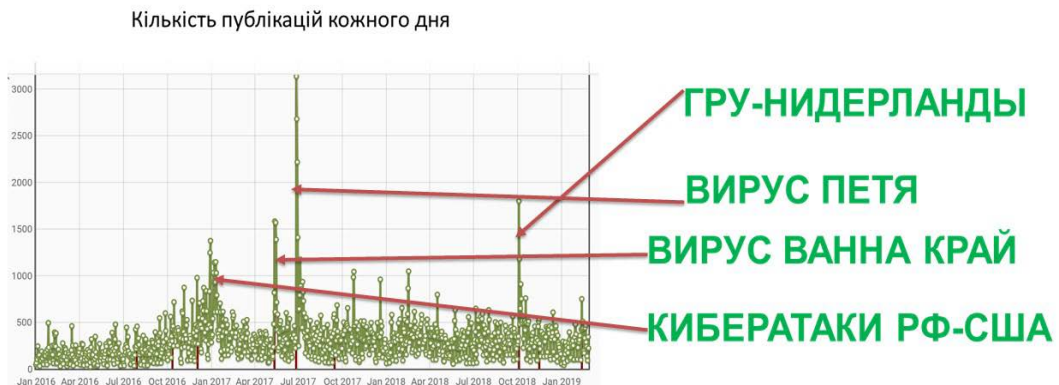
Графік 1. Семантичне ядро кібернетичних загроз

Саме ключові слова, що відображають певну тему до відстеження – моніторингу є предметом особливої уваги – їх кількість має бути вичерпною, обмеженою до десяти, але не занадто численною на етапах дослідження визначених обставин. Послідовність має відбуватися від широкого до вузького кола дослідження і бути у контексті подій, щоб вчасно зупинитися і не втратити важливий вислів, ім'я спікера, часові параметри.

Приклади відображення ключових запитів

За допомогою сервісу пошуку інформаційних загроз та визначення ступеня резонансу attackindex.com отримано приклади відображення ключових запитів щодо різнопланової проблематики у різні роки – тобто інформаційну динаміку з понад п'яти тисяч сайтів баз моніторингу відкритих джерел інтернету.

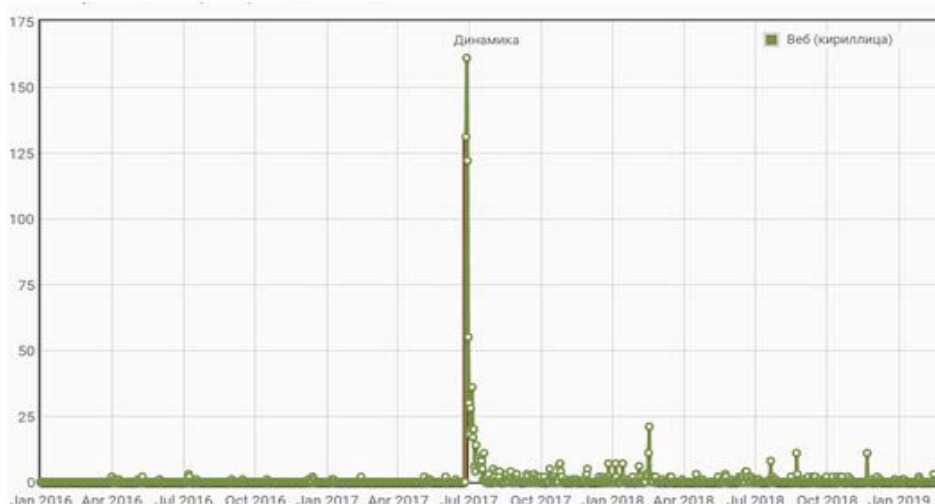
ПОЛЕ ОБ'ЄКТІВ ВІДСТЕЖЕННЯ: (атак, безпека, уязвост, угроз, риск)(кибер)

Графік 2. Інформаційна динаміка щодо запиту «інформаційні загрози»

КЛЮЧОВИЙ ЗАПИТ: (ВИРУС ПЕТЯ)

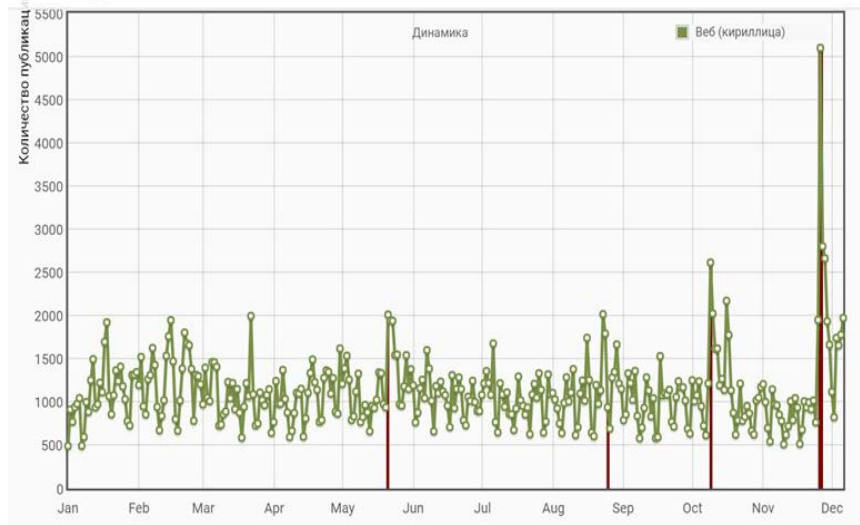
Кількість публікацій кожного дня

Тема сюжету	Повідомлень	Розповсюджувачі
Вірус Петя: хто ти і откуда взявся	215	Gorskie.ru, Городской портал, InfoCom.uzУкраина.ру, Дело.ua, Московский комсомолецРадио Маяк, Вести FM, InfoResist.org, InoPressa
Черный вторник: вирус Ретуа.А и взорванный разведчик. Обзор мнений	79	Вести.ua, Зеркало недели. Украина, Новости для гиков, МИГ Запорожья, АСН.in.uaBegemot.media, Без Табу, Общенациональное телевидение Беларуси, Досье, Dialog.ua
Вірус «Петя». Як вберегтися від кібер-атаки	24	Українська правда. Життя, Молодий БуковинецьIPress.ua, Вої, PMG.ua, Єдність.інфо, Data.uaЛьвівський портал, InfoKava.com, SumyToday
Як врятуватись від вірусу Ретуа.А. Інструкція	16	Главком, Бізнес-область, Українські реалії0372.ua Чернівці, Most.ks.ua, Молодий Буковинець, Вестник Украины, Телеканал новин "24"UA1.com.ua, Голос українською
Аэропорт «Борисполь» восстановил работу онлайн-табло после атаки вируса «Петя»	10	Досье, Dialog.ua, Украина.ру, Зеркало недели. Украина, Pravda News, ИнформБюроХвиля, ДнепрCity.net

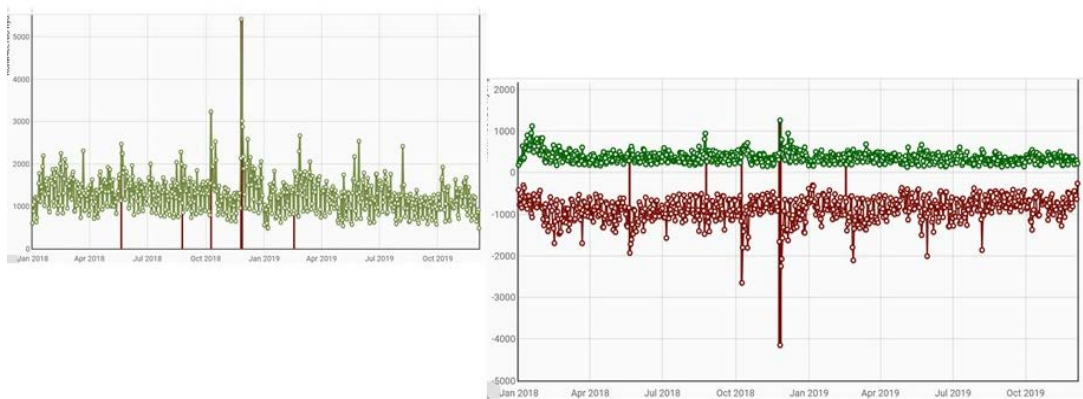
Графік і таблиця 3. Інформаційна динаміка щодо запиту «вірус Петя»

**Графік розподілу кількості публікацій за 2018 рік
(**Всу**]**зсу**]**(укр~арм)**)&**(украин|украін)**
AI 8, N=380 551**

Графік 4. Інформаційна картина щодо резонансних подій навколо ЗС України у 2018 р.

Графік розподілу кількості публікацій за 2018-2019
AI=8, N=896 858.
2019: AI=4,
авдиторія 2019: 85 521 139 (398 255)

Графік 5. Порівняння інформаційних картин щодо резонансних подій навколо ЗС України у 2018-2019 рр.

Інформація, комунікації, продукт

Інформація є нематеріальною сутністю, що зменшує невизначеність уявлень щодо об'єктів або процесів. Збирання та розповсюдження інформації здійснюється за допомогою комунікацій – вербальних, друкованих, електронних.

Створення інформаційного продукту завжди передбачає дослідження – збирання фактів, думок, формування тем для комунікацій тощо. Інформація і, відповідно, комунікації можуть бути:

- внутрішньою (-німи) – плани, накопичення даних досліджень, досягнення, ефективність, методи роботи, експертизи і т. ін.;
- зовнішньою (-німи) – інформаційний продукт для цільових груп, робота у межах розслідувань, розбудова стосунків з цільовими групами, адвокація.

Внутрішня інформація має бути класифікована та систематизована. Вона збирається за допомогою інформаційних систем (CRM, DB) у центрах її виникнення, концентрації або аналізу. Окремо збирається інформація щодо життєдіяльності команди / інституції / організації, її досягнень та результатів. Під кожне розслідування або справу плануються інформаційні кампанії для інформування суспільства (цільових груп). Функціональні обов'язки кожного члена команди / інституції / організації повинні містити формування визначених видів інформації та забезпечення її передачі до центрів інформаційної компетенції (піар-менеджер, аналітики, групи узагальнення та представлення інформаційного продукту). Мають бути визначені особи з правами спікерів та правила, за якими вони ведуть відповідну діяльність. Мають бути розроблені правила доступу до різних класів інформації, терміни і правила обмеженого доступу та правила розкриття інформації громадам.

Інформаційний продукт розробляється окремо під кожну цільову групу з необхідною глибиною знання, емоцій, лексичного вираження. Наприклад:

публікація на сайті інституції / організації (найінформаційніший повний опис дослідження – від завдання до висновків);

- стаття;
- інфографіка повного змісту;
- відеосюжет;
- аудіосюжет;
- пост, блог, сторінка у соціальних мережах;
- пресреліз, пресконференція – спосіб оповіщення ЗМІ про наявність інформаційного продукту;
- інтерв'ю, круглі столи, конференції, пікети – способи підсилення інформаційного впливу.

Такі самі практики притаманні інформаційним війнам. Тобто необхідно розуміти, які саме інформаційні продукти, теми, формати для яких цільових груп використовує агресор і з якою ефективністю. Для розуміння та протидії необхідно застосовувати інструменти розвідки відкритих джерел – OSINT (англ. *Open Source Intelligence*). OSINT передбачає пошук та аналіз інформації, що отримується з відкритих джерел, з метою формування звітів щодо об'єктів дослідження. OSINT є результатом систематизованого збирання, оброблення й аналізу загальнодоступної інформації.

Технологічна революція призвела до експоненціального зростання кількості даних. Зростає невизначеність щодо об'єктів, фактів, характеристик, джерел. Актуальним стає питання не лише знайти все, що потрібно досліднику, але яким чином можна відсортувати інформаційне сміття, звичайно – автоматизованим шляхом – швидко та ефективно. Потреба та значення аналізу даних зростають також, набирає ваги швидкість та ефективність отримання результатів. Своєчасність і точність аналізу даних потерпають: аналітикам потрібно збирати, верифікувати, оцінювати й інтегрувати у доповіді потоки інформації, що надходить із усе більшої кількості невідомих джерел.

Створюється та розповсюджується все більша кількість інструментів (аналітичних і програмно-апаратних), що допомагають аналітикам виконувати свої задачі. На рис. 1 наведено приклади систем і соціальних мереж, що містять корисну інформацію для аналітичної діяльності.

Рисунок 1. Системи і соціальні мережі, що містять корисну інформацію для аналітичної діяльності

Блок 2

Ресурси, що мають колекції реєстрів з відкритими даними

- 101 публічний реєстр України (https://protocol.ua/ua/101_publichniy_reestr_ukraini_polzuytes_1);
- Український портал відкритих даних (<http://data.gov.ua>);
- Перевірка документів про освіту (<https://osvita.net/ua/checkdoc>);
- Електронний реєстр платника ПДВ (<http://sfs.gov.ua/reestr>);
- Анульована реєстрація платників ПДВ (<http://sfs.gov.ua/anulir>);
- Єдиний ліцензійний реєстр (<http://irc.gov.ua/ua/Poshuk-v-YeLR.html>);
- Єдиний державний реєстр судових рішень (<http://www.reyestr.court.gov.ua>);
- Інформація щодо фондового ринку (<http://smida.gov.ua/db>);
- Система реалізації конфіскованого та арештованого майна (<https://trade.informjust.ua>);
- Реєстр громадських об'єднань (<http://rgo.informjust.ua>);
- Реєстр друкованих ЗМІ та інформаційних агентств (<http://dzmi.informjust.ua>);
- Реєстр адвокатських об'єднань Києва (<http://kmkdka.com/reestr-advokatskih-obiednan-kieva>);
- Публічна кадастрова карта (<http://www.map.land.gov.ua/kadastrova-karta>);
- База даних втрачених паспортів (<http://www.fin-risk.org/index.php?name=Passports>);
- Єдиний державний реєстр юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців (<https://usr.minjust.gov.ua>);
- Розшук МВС України (<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/investigation/search/wantedPerson>);
- Зниклі громадяни (<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/investigation/search/missedPerson>).

Аналіз джерел інформації має бути всебічним та вичерпним за такими параметрами:

- **політична афіліція:** партія, історія;
- належність до державної або комерційної сфери: реєстри, бази даних легальні або сірі;
- **економічний параметр:** власник джерела, фінансова підтримка або інвестування, вплив на публікації;
- **незалежність ЗМІ:** можливість тиску або корупції;
- **тип інформації:** офіційна / неофіційна, відкрита / секретна інформація; розголошена;
- **автор:** його дані та кваліфікація;
- **достовірність** джерел та авторів;
- **походження** інформації, першоджерело;
- наявність маніпулятивної або неправдивої інформації;
- **збалансованість** інформації та джерел;
- **критичне оцінювання** зібраних даних, вирішення задачі різними незалежними групами, використання альтернатив.

Дослідження має вибудовуватися за такими кроками:

1. Постановка задачі.
2. Декомпозиція – розкладання завдання на прості складові.
3. Формулювання версій.
4. Визначення змістовних та надійних джерел, зокрема не електронних.
5. Обрання джерел для дослідження.
6. Збирання інформації, її розміщення в єдиному середовищі. Наприклад, системі файлів та папок. Інформація має бути представлена у вигляді принтскрінів, а не покликань.
7. Перевірка якості даних: вони мають бути достовірними, не мати протиріч, якісними – уніфікованими за форматами та доступними для обраних програм, повними – мати вичерпний характер щодо моделі потреби. Різні джерела повинні давати однакові показники. Дискредитація даних може призводити до маніпуляцій та, найголовніше, до дискредитації висновків і рішень.
8. Залучення до виконання проєкту кількох незалежних команд (хоча б двох), що будуть працювати за однаковими процедурами й використовувати однакові інструменти.
9. Незалежне оцінювання результату.
10. Забезпечення участі аналітиків в інтерпретації результатів дослідження та створенні інформаційного продукту.

Звіт – найважливіша частина роботи, має відображати кожний її етап але концентруватися на головному:

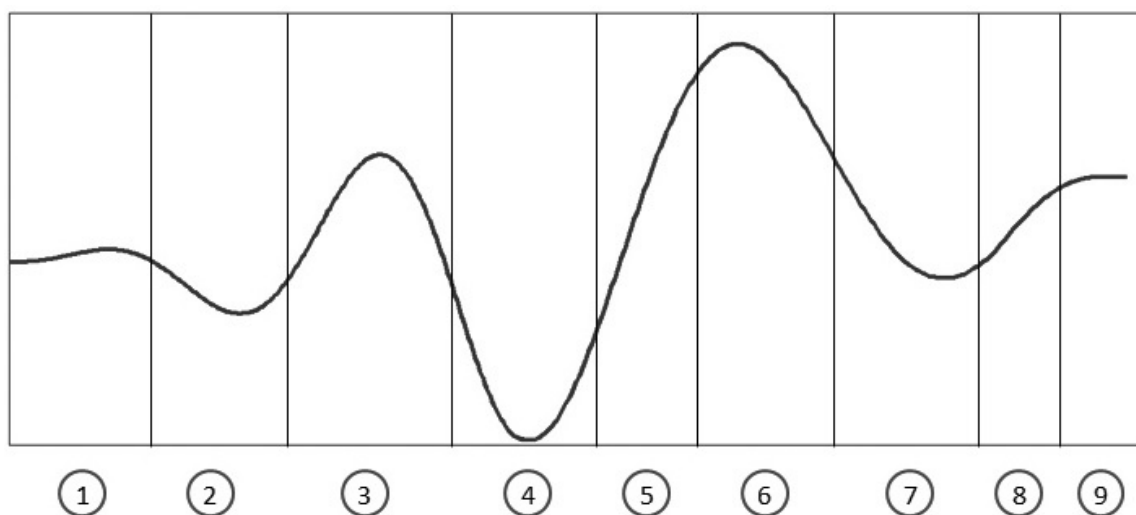
- задача і розділи за її складовими;
- опис джерел, що були використані;
- перелік результативних джерел;
- опис отриманих даних за розділами;
- опис зафіксованої інформації: зв'язків, залежності об'єктів, перетинів діяльності, статистичної інформації, фінансових показників й т. ін.;

- складання когнітивних мап;
- результати перевірки даних, оцінювання достовірності й об'єктивності;
- порівняння різних результатів дослідження;
- найпоказовіші діаграми, графічний матеріал, фото і відео.

Інформаційні операції

Під інформаційної операцією розуміємо інформаційний вплив на масову свідомість (як на ворожу, так і на дружню), вплив на інформацію, доступну суб'єкту та необхідну йому для прийняття рішень, а також на інформаційно-аналітичні системи конкурента. Здійснюється для модерації, переформатування або повної зміни контексту.

Традиційно інформаційна операція розвивається за такими етапами (Графік 6): 1 – загальний контекст, 2 – затишшя, 3 – «попереднє бомбардування», 4 – затишшя; 5 – тригер атаки / зростання, 6 – пік завищених очікувань, 7 – розчарування, 8 – увага громадськості, 9 – загальний контекст.

Графік 6. Етапи інформаційної операції

За умов дослідження великих обсягів даних, необхідно здійснювати ідентифікацію неорганічних хвиль розповсюдження інформації, розрізняти інформаційні сюжети, що є основними у операції, та супроводжувальний фон. Автоматизована система attackindex.com дає змогу ідентифікувати вірогідні шаблони інформаційних операцій, їх розповсюджувачів та основні сюжети. Також можливо відслідковувати й результативність власної діяльності, медійну представленість подій та їх ефективність, зокрема довжину резонансу.

Приклад супроводжувальної зміни контексту щодо ЗС України у 2019 р. – найрезонансніша операція на російських сайтах була визначена 27 травня (Скриншот 1). Система attackindex.com надає також можливість визначити найрезонансніші сюжети кожного місяця (Скриншот 2).

RU 2019 2019.05.27

Тема сюжета	Сообщений	Распространители
Зеленский совершил первую поездку на Донбасс в статусе президента Украины	580	Аргументы и Факты ДНР Правда RT на русском Империалнез.ру ЛитмирЭдэн Спутник Русский пульс ТАСС Важно.инфо Наша Берсия REN-TV Search news Новости@MAIL.RU РосБизнесКонсалтинг REGNUM Комсомольская правда Спутник
Новый глава генштаба ВСУ дал оценку керченскому инциденту	175	Аргументы и Факты Фонд стратегической культуры Городской портал РyН REGNUM РИА новости Амтал Русский пульс НовостиИнформ Daily State
Кому я должен - всем прощай! Вечер перестает быть томным	98	Новоросинформ RT на русском Федеральное агентство новостей АктивЭдэн Новости ДНР Известия Русский дозор
На Донбассе "заблудилась" диверсионная группа ВСУ	91	REGNUM Федеральное агентство новостей ПикИнформ Царьград ТВ Известия Новости ДНР
"Героям" Украины грозит трибунал: Генпрокуратура признала незаконность "АТО"	77	

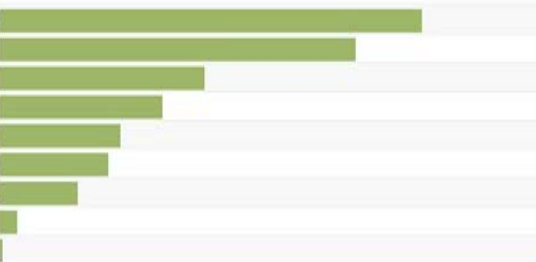
Скриншот 1. Резонансна подія інформоперації РФ щодо зміни контексту навколо ЗС України у 2019 р.

Інформаційні сюжети 2019, RU			
місяць	сюжети		кількість
1	Соловьев рассказал Трюхану, как Украина "получила пулю в зад"		269
2	С войсками РФ в Донбассе сидели бы молча: депутат Госдумы ответил украинцу, назвавшем		225
3	В Киеве сообщили о "громадных потерях" сражающихся с ВСУ защитников Донбасса		387
4	Первый президент Украины: закон "о языке" должен подписать Зеленский - ему его выполнять		637
5	Зеленский посетил позиции украинской армии в Донбассе		318
6	В ЛНР заявили об отходе украинских военных с позиций в Донбассе		368
7	В Донбассе украинский военный расстрелял свою подчиненную		332
8	"Жадные и ленивые". Как американец обозвал украинских военных		198
9	ВСУ игнорируют разведение войск в Золотом		291
10	«Нужно гнать эту украинскую падлу с Донбасса», жительница пос. Ясное		747
11	Нацисты на Донбассе взяли в заложники офицера ВСУ, у карателей большие проблемы		195

Скриншот 2. Резонансні сюжети в інформпросторі РФ за місяцями 2019 р.

Одночасно можна отримати класифікацію джерел за якістю редакційної політики, характеристикам власності, унікальності, оновлення джерел інформації. Зрозуміло, що за кількістю якісних джерел можна робити висновки щодо наявності маніпулювання, фейків або спотворення меседжів (Скриншоти 3, 4).

Источники информации, публиковавшие материалы по вашему запросу распределены по параметрам объективности в таком соотношении:

[1]	Пропагандисты RU	114916	
[2]	Относительно объективные	96182	
[3]	Необъективные	55223	
[4]	Объективные	44195	
[5]	Субъективные	32679	
[6]	Медиа-имитаторы	29418	
[7]		21156	
[8]	Генераторы контен	4683	
[9]	Пропагандисты	223	

По рассчитанной уникальности контента в запросе, источники распределяются в соотношении:

Источники, освещающие тематику запроса, распределились по частоте публикаций в следующем соотношении:

Скриншот 3. Характеристика джерел інформації за параметром об'єктивності

Скриншот 4. Характеристика джерел інформації за параметром походження

Система attackindex.com надає можливість визначити етапи ескалації конфліктів з великим суспільним резонансом. Наприклад, графік 7 відображає аналіз ескалації у часи Революції Гідності.

Автоматизація обробки цифрових потоків дає змогу визначати слабкі та сильні зв'язки за часом та контекстом за будь-яким ключовим запитом на сервісі attackindex.com.

Кластеризація розповсюджувачів

Скриншот 6. Розподілення зв'язків ресурсів у резонансному висвітленні вірусної атаки Ванна Край

Прогнозування

Комунікаційні процеси – як внутрішні, так і зовнішні, вимагають постійного аналізу та корекції сценаріїв або технологій протидії. Розрізняють три взаємозалежних етапи роботи: оцінювання процесів, аналіз ефективності, прогнозування розвитку та криз.

Процеси оцінюються за кількісними показниками, що не потребують оброблення або обчислення, можуть бути візуалізовані багатьма засобами, у програмах моніторингу представлені динамікою процесу (наприклад, кількість опублікованих пресрелізів, заходів, публікацій за темою, журналістів, які висвітлили тему, інтерв'ю). Якість процесу визначається за критеріями своєчасності звіту та відповідність планам.

Результат оцінюється за параметрами досягання цілей (рейтинг, кількість клієнтів, соціологічні показники). В основі – розрахунок необхідних ресурсів, сприйняття інформації цільовою аудиторією, залучення аудиторії, оцінювання емоційного фону комунікації, визначення ступеня інформаційного впливу, результативності проекту.

Оцінювання результатів здійснюється за такими параметрами: медіаохоплення, рівень резонансу, соціологічні опитування, контент-аналіз, аналіз кількості і якості ЗМІ, конкурентні позиції, контрольованість розповсюдження інформації, суспільний резонанс.

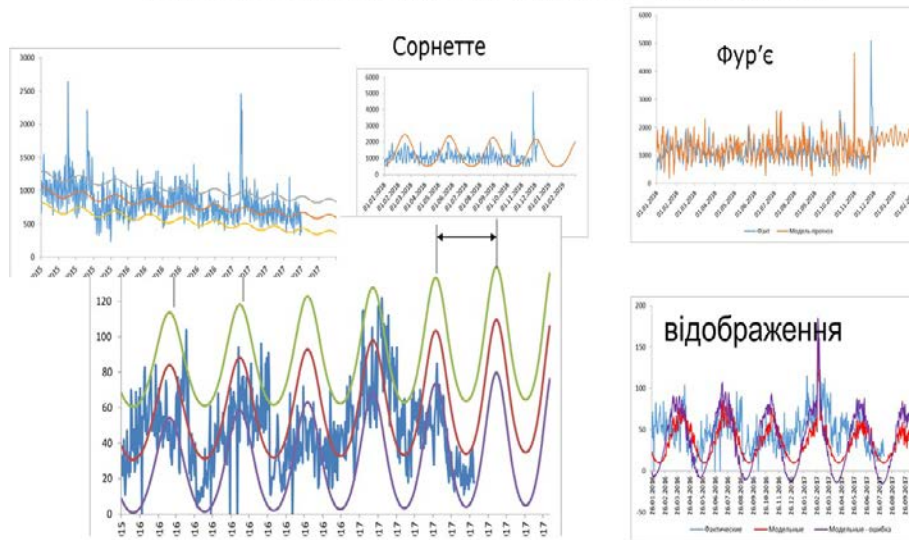
Етап прогнозування містить дії з прогнозування криз, планування власної діяльності, протидії агресору, розуміння взаємодій майбутніх гібридних атак. Цей етап вимагає класифікації ознак інформаційних кампаній у відношенні до військових дій, терористичної або шпигунської активностей.

Математичні методи дають змогу прогнозувати розвиток статистичних рядів із залученням інформаційних складових. На Графіку 9 представлено різноманіття прогнозування бойової напруженості у зоні ООС на наступні періоди з різними часовими обмеженнями за кожним із методів.

ПРОГНОЗУВАННЯ

на основі різномірних статистичних даних

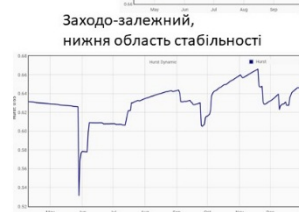
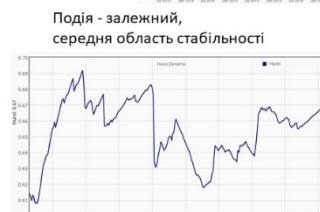
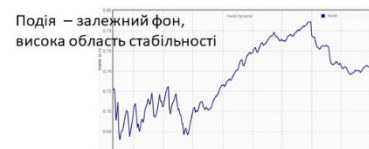
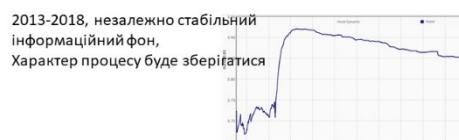

Амплітудне прогнозування може здійснюватися в області стабільних процесів, коли, наприклад, динаміка згадувань ключових слів пошукового запиту, знаходиться у зоні стабільних процесів за Херстом (більше 0.5). Дослідження інформаційних динамік за Херстом великої кількості пошукових запитів (кілька тисяч) встановило наявність подієзалежних складових розрахованих кривих. Це надає можливість декомпозиції невідомих процесів до сюжетних складових, розуміння контексту кампаній, зокрема, за умов систематизації гібридних загроз. Графік 10 демонструє, як один й той самий об'єкт дослідження може бути представлений за Херстом залежно від його активності.

ЧИ БУДЕ ЗБЕРЕЖЕНА ТЕНДЕЦІЯ?

Прогнозування за Херстом

Графік 10. Прогнозування за Херстом

Висновки

1. Великі дані потребують класифікації та ефективних інструментів оброблення для кожного класу інформації. Аналітична робота у сучасних умовах вимагає використання програмного забезпечення, що дає змогу з різних боків узагальнювати погляди на ситуацію, швидко складати у єдину систему інформацію, необхідну при прийнятті рішень.

2. Важливо не лише відслідковувати поточну ситуацію, але й мати можливість вивчати попередні операції, інформаційні кампанії, історії лідерів думок. Ретродані надають можливість розуміти методи та сценарії противника, формувати протидію на випередження.

3. Наявність системного підходу до збирання інформації з відкритих джерел та статичних або соціологічних досліджень дають змогу створювати моделі прогнозування на розвиток ситуацій, на основі суто математичних результатів вибудовувати сценарні плани та кампанії.

4. Аналітичні системи мають використовувати програмне забезпечення щодо контент-аналізу отриманих інформаційних масивів. Пошук сюжетів, дублів, їх розподіл за часом, взаємодія у соціальних мережах прискорює отримання знання ситуації та підвищує ефективність та кількість прийнятих рішень.

5. Системи підтримки прийняття рішень мають включати не лише процесні дані інформаційних повідомлень, але й результативний аналіз з обов'язковими елементами прогнозування та передбачуваних сценаріїв розвинення ситуації.

Література

1. Горбулін, В. П., Додонов, О. Г., Ланде, Д. В. (2009). *Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання*. Київ: Інтертехнологія.

2. Додонов, А. Г., Ландэ, Д. В., Цыганок, В. В. и др. (2017). *Распознавание информационных операций*. Киев: Инжиниринг.

3. Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации (с изменениями на 1 марта 2020 года)». (2020). *Электронный фонд правовой и нормативно-технической информации*. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9003299>.

4. Киселев призвал журналистов РИА Новости любить ... (2013). *BBC News Русская служба*. URL: [www.bbc.com > 2013/12 > 13...](http://www.bbc.com/2013/12/131213...)

5. Ланде, Д. В., Субач, І. Ю., Бояринова, Ю. Є. (2018). *Основи теорії і практики інтелектуального аналізу даних у сфері кібербезпеки*. Київ: ІСЗЗІ КПІ імені Ігоря Сікорського.

6. МакЛюен, М. (2001). *Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги*. Київ: Ніка-Центр. URL: <http://library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:162008>.

7. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25.02. 2017, № 47/2017. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

8. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”» від 24.09.2015 р., № 555/2015. *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>.

9. Федеральный закон РФ «О внесении изменений в Федеральный закон “О связи” и Федеральный закон “Об информации, информационных технологиях и о защите информации”» от 01.05.2019, № 90-ФЗ. *Российская газета*. URL: <https://rg.ru/2019/05/07/fz90-dok.html>.

10. Lande, D., Shnurko-Tabakova, E. (2019). OSINT as a Part of Cyber Defense System. *Theoretical and Applied Cybersecurity*, № 1. P. 103-108.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ФАХІВЦЯМ ДЕРЖАВНИХ І БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

1. На керівному рівні потрібно визначити, затвердити та розподілити відповідальність за відстеження гібридних загроз, що стосуються державного органу.

2. Призначити відповідальних за відстеження гібридних загроз та їх декомпозицію. Відповідальні мають знати принцип роботи аналітичних програмних засобів, й хоча б частково вміти їх використовувати, а також володіти професійними знаннями щодо баз статистичних даних, можливостей аналізу великих даних та їх відношення до формування системи задач щодо гібридних загроз.

3. Скласти рейтинг гібридних загроз, що відстежуються, регламент (частоту) оновлення інформації щодо їх складових, систему оповіщення та розповсюдження інформації щодо змін інформаційного середовища.

4. Визначити необхідні показники інформаційного середовища щодо ситуаційної обізнаності, що є основою для формування протидії. Системно відстежувати визначені теми, спікерів, соціальну реакцію тощо.

5. Сформулювати характеристики криз, регламенти реакції, спікерів, сценарії. Призначити відповідальних за антикризові заходи.

6. Створити аналітичні центри з сучасними системами підтримки прийняття рішень та їх складових. Технічно забезпечити можливість роботи у різних середовищах даних, можливість інтеграції даних, надати відповідне програмне забезпечення або онлайніві сервіси для аналітичної роботи, зокрема, внутрішні дані інституції.

7. Залучати до роботи в аналітичних центрах фахівців з галузевим досвідом фінансової, економічної та бізнес аналітики, розвивати напрямок системного аналізу та прогнозування.

8. Використовувати програми навчання щодо візуалізації даних.

9. Розробити та запровадити звітність на регулярній основі з використанням аналітичних даних (щоденні, щотижневі, кварталні, річні). Припинити розповсюдження дайджестів текстів, динамік згадувань і таке інше без аналітичної складової.

10. Прискіпливо вивчати вірогідний вплив виробників чи інвесторів на масиви даних, програмне забезпечення або можливість спостереження за аналітичними системами. Уможливити вплив або маніпулювання з боку спецслужб країни агресора (РФ).

11. Створювати експертні ради за напрямками діяльності з приватним сектором, громадським суспільством задля регулярного обміну знаннями, швидкої реакції на виклики, створення широкого фронту протидії гібридним загрозам РФ.

ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ КОНСОЛІДАЦІЇ В СИСТЕМІ СТРАТКОМУ

РОБОТА ДІАЛОГОВОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ. ВТРИМАННЯ БАЛАНСУ МІЖ СВОБОДОЮ ТА БЕЗПЕКОЮ

Вікторія АЗАРОВА

До істини можна дійти тільки шляхом діалогу.

Джордж Колрізер

Вступ

У 2016-2017 роки збільшується чисельність мирних зібрань у Києві, зростає соціальна напруга в суспільстві, здебільшого виникають конфліктні ситуації між учасниками, відповідальними, організаторами зібрань та органами державної влади.

Постає питання: як, дотримуючись демократичних норм у сфері забезпечення прав людини, запобігати ескалації напруги при забезпеченні публічної безпеки та порядку?

У цей період за сприянням Консультативної місії Європейського Союзу запропоновано розробити План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р. та застосувати найкращий міжнародний досвід із забезпечення публічної безпеки та порядку – Діалогову поліцію.

Створення цієї структури ґрунтувалося на Спеціальній поліцейській тактиці (далі – СПТ (SOU)), що базується на Мобільній концепції Датської поліції. Ця тактика апробувалася під час серйозних заворушень у районі Норребро в Копенгагені в 1993 р., поштовхом її розвитку стали прогресивні реформи охорони правопорядку та робота з натовпом у Швеції після проведення саміту Європейського Союзу в Гетеборзі в 2001 р. [6; 9]. Проте в значній мірі цей підхід є аналогічним тим, що були прийняті в інших країнах Європи, враховуючи Великобританію.

У 2017 р. прийнято рішення щодо створення в Головному управлінні Національної поліції у місті Київ відділу превентивної комунікації («Поліції Діалогу») [1].

Діалогічний підхід у роботі з натовпом: історія питання

У червні 2001 р. у Гетеборзі відбувся саміт Європейського союзу, що супроводжувався тривалими та хаотичними заворушеннями, однак Гетеборзьке управління поліції, незважаючи на невелику чисельність особового складу, продемонструвало хороші результати роботи.

Уряд Швеції офіційно доручив спеціально створеній парламентській комісії на чолі з колишнім Прем'єр-міністром Інґваром Карлссоном здійснити оцінювання подій у Гетеборзі.

Блок 1

Висновки парламентської комісії щодо подій у Гетеборзі [7]

Ми вважаємо, що спроба Управління поліції застосувати діалог як спосіб встановлення духу співпраці і порозуміння між поліцією та організаторами і учасниками масових заходів – це хороша ініціатива. Ми впевнені, що діалог між поліцією і політичними організаціями та іншими групами є потужним інструментом профілактики серйозних порушень

громадського порядку під час демонстрацій та інших заходів, що дають можливість громадянам реалізувати своє право на вільне висловлення думки. Діалог дає змогу поліції та організаторам заходу обговорити практичні організаційні аспекти і дійти згоди щодо шляхів розв'язання можливих проблем під час заходу. На нашу думку, поліції слід розвивати діалог як метод. Оскільки кожен окремий захід, як і його учасники, має свої особливості, одну універсальну модель або метод діалогу для всіх заходів навряд чи можна знайти. Однак є певні базові принципи, яких слід дотримуватися. Як показує досвід Гетеборзького саміту, дуже важливо розпочинати налагодження діалогу заздалегідь – ще задовго до початку масового заходу. Для того щоб здолати бар'єр взаємної недовіри, потрібен час. Крім того, усім учасникам діалогу треба мати комунікативні вміння і навички. Працівники поліції, відповідальні за налагодження діалогу, мають пройти спеціальну підготовку для того, щоб розуміти особливості цієї роботи і успішно виконувати її. Готуючись до масового заходу, поліція має активно застосовувати діалог як невід'ємну і самоочевидну складову організації заходу. Працівникам поліції дуже корисно поглиблювати своє розуміння суспільства взагалі, не обмежуючись поліцейським контекстом. Ролі учасників діалогу та його мета мають бути чітко визначеними. Крім того, важливо, щоб будь-які домовленості були сформульовані в чіткій та зрозумілій формі (оскільки це допоможе уникнути непорозумінь та взаємної недовіри), а також щоб сторони виконували ці домовленості.

Ці висновки Інгвар Карлссон представив у формі лекції працівникам Діалогової поліції у Стокгольмі.

Національна поліцейська академія Швеції провела низку конференцій та створила навчальну програму для поліцейських, які брали участь у впровадженні СПТ. Національна поліцейська рада Швеції керувала трирічним дослідницьким проєктом, розробленим спеціально для оцінювання, інформування та розширення діалогових можливостей правоохоронних органів. Протягом 2005-2006 рр. відбулися навчання з концепції мобільних операцій спеціальні тактичні наставники, які згодом почали готувати поліцейських.

Відображаючи тісний зв'язок з дослідженнями та теорією, СПТ спирається на розроблену модель соціальної ідентичності як теоретичної бази для розуміння основної соціально-психологічної динаміки натовпів [10]. Згідно з цим підходом дії певної категорії учасників натовпу стають можливими завдяки спільному відчуттю соціальної ідентичності. Ця тотожність є, по суті, формою спільного самовизначення учасників натовпу, їх позиції всередині натовпу і впливу відповідної сукупності оточуючих внутрішньогрупових та міжгрупових відносин. Тобто дійсність є динамічною та може бути легко сформована і змінена через перетворення міжгрупових взаємовідношень у натовпі.

Тактика та дії поліції має принципове значення для формування взаємодії, що відбувається під час дій натовпу. Потенційні загрози безпеці від дій натовпу можуть призвести до агресивних заходів поліції проти натовпу. Недиференційоване та непропорційне застосування сили поліцією створює опозиційну дійсність серед учасників натовпу, що призводить до:

- посилення впливу лідерів натовпу;
- розпалювання конфліктогенних настроїв;
- посилення протистояння поліції.

Діалоговий підхід спрямований на попередження конфлікту у натовпі та передбачає застосування конкретних моделей взаємодії із врахуванням динаміки

законності та влади. Отже, показником ефективності співробітників поліції є здатність керувати взаємодіями у натовпі та динамікою розвитку подій задля уникнення ескалації конфлікту. Таким чином, в СПТ використовуються дві основні концепції, призначені для формування поліцейської діяльності на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях:

- використання принципів зниження конфліктності [10]. Ці стратегічні принципи гарантують, що поліція має знання щодо культурної ідентичності учасників натовпу й використовує їх для орієнтації поліцейської діяльності на сприяння реалізації законних прав і намірів учасників заходу. Забезпечення ефективної комунікації з учасниками зібрання протягом усього заходу. Застосування сили можливо за умови гострої необхідності та диференціації осіб, проти яких застосовується сила. Силкові заходи не мають здійснюватися проти всього натовпу;

- градуїований тактичний підхід – адаптована до ситуаційних вимог тактика поліцейської діяльності.

Роль поліції - демократичні перспективи

Поліцейська діяльність при роботі з натовпом орієнтована на підтримку прав людини. Отже, СПТ є підходом, що визначає, зобов'язання поліції відповідно до Європейської конвенції з прав людини [2] (рис. 1).

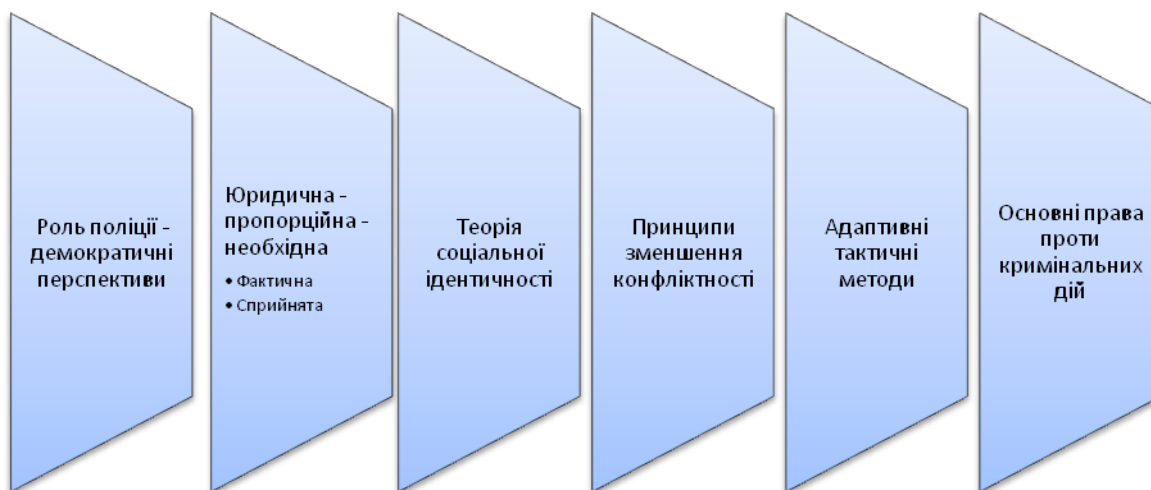

Рисунок 1. Демократичний підхід у діяльності поліції

Європейська конвенція не визначає конкретні правила захисту протесту, але наголошує, що «право протестувати» виникає з поєднання трьох конкретних прав, що містяться в статтях 9 (захист свободи думки, совісті та релігії, разом із правом виявляти релігію чи переконання), 10 (свобода вираження поглядів) та 11 (свобода об'єднань чи зборів). Ці три статті гарантують право мирно збиратися та висловлювати протест. Водночас, протестуючи не можуть висловлювати свій протест будь-де. Наприклад, ці права застосовуються у громадських місцях, але не можуть бути застосовані на приватних землях, бо це є порушенням статті 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ, згідно з яким кожна особа (тобто власник землі) має право на мирне володіння своєю власністю, зокрема майно.

Статті 9, 10 та 11 не є абсолютними правами, а тому поліція має право, у випадку необхідності, накладати обмеження на ці свободи. Однак будь-яке втручання

в ці права слід застосовувати пропорційно, для досягнення законних цілей та відповідно до закону. Крім того, ЄКПЛ застосовується універсально: захищає права не лише тих, хто бажає мирно збиратися задля вираження протесту, а й тих, хто може постраждати від цих зборів, зокрема мешканців, власників майна, глядачів та працівників поліції. Тим не менше, ЄКПЛ як обмежує дії поліції, так й надає додаткові повноваження. Так, ст. 11 передбачає, що поліція не може без необхідності обмежувати мирні зібрання. Водночас співробітники поліції можуть здійснювати розумні та відповідні кроки задля захисту тих, хто хоче мирно здійснювати право на зібрання і полегшення реалізації цього права.

Поліцейська діяльність щодо роботи з натовпом – це не тільки питання запобігання злочинам та правопорушенням, але також й збалансування, полегшення та захист фундаментальних демократичних свобод.

У Довіднику Асоціації керівників поліцейських служб (АСРО) щодо охорони громадського порядку [4] викладені правила діалогової діяльності поліції, що ґрунтуються на чотирьох настановах [3; 5]:

- *врахування інформації та оперативних даних.* Потрібно використовувати дані поліцейських оперативних служб, що стосуються присутності окремих осіб, які раніше брали участь у насильницьких діях [8]. Втім, потрібно враховувати розгорнення (чи не розгорнення) агресивних дій кількох осіб у колективі, чого раніше не робилося. Представники поліції повинні також розуміти соціальні ідентифікаційні риси людей із натовпу (їх уявлення, що є правильним і неправильним, поведінку, способи реагування на втручання з боку поліції). Отже, охорона громадського порядку має розпочинатися з використання інформації про такі соціальні ідентифікаційні риси;

- *розуміння соціальних ідентифікаційних рис.* Основна увага стратегій охорони правопорядку під час масових заходів має максимально сприяти досягненню цілей натовпу. Окремі групи у натовпі можуть намагатися поводити себе агресивно та готувати до конфронтації з поліцією, однак більшість учасників, зазвичай, ототожнюють себе з групами, що мають цілком законні цілі й наміри. Отже, сприяючи більшості, поліція не тільки зможе уникнути насильницьких дій з боку учасників заходу, але й отримати від них підтримку при взаємодії з меншістю. Однак це можливо, якщо поліція матиме інформацію, завдяки якій можливо зрозуміти пріоритети цих груп і розробити методи щодо забезпечення досягнення законних цілей;

- *комунікація з людьми із натовпу.* До початку заходів необхідно скласти плани стратегій спільно з організаторами заходів, де мають бути чітко визначені колективні цілі та шляхи їх досягнення. До чи на початку заходу необхідно повідомити про ці домовленості всім учасникам через інтернет або за допомогою систем візуального чи слухового зв'язку. Під час заходів особливо важливо розробити засоби звернення до людей з натовпу. Це дасть змогу у випадку розвитку непередбачуваних подій організаторам і поліції своєчасно повідомити про свої цілі і наміри. Невизначеність завжди відкриває можливості для підвищення авторитету деструктивних осіб, які зможуть скористатися недовірою до поліції, що сформувалася історично;

- *диференційований підхід до учасників натовпу.* Ця настанова має пріоритетне значення, оскільки основна мета при забезпеченні громадського порядку полягає у ставленні до учасників із повагою. Такий підхід, завдяки диференційованому реагуванню, дасть змогу обмежити приєднання до конфлікту сторонніх осіб.

Отже, наведені настанови відображають альтернативний погляд на роботу з натовпом, дієвість якого доведена європейською практикою. А тому цей підхід варто враховувати при прийнятті всіх рішень щодо охорони правопорядку у натовпі.

«Поліція Діалогу»: український досвід

Незважаючи на чітке зосередження на попередженні масових заворушень і здатність до застосування сили, СПТ вимагає наявності можливостей первинного втручання на основі діалогу та комунікації.

Основне значення діалогу на операційному рівні полягає у тому, щоб забезпечити зв'язок керівників поліції з учасниками заходу задля досягнення розуміння; сприяти законним намірам учасників заходу; забезпечити здатність до постійного динамічного оцінювання ризиків та загроз при забезпеченні громадського порядку; реагувати на загрози громадському порядку швидкими, пропорційними діями, що базуються на підтриманні постійної комунікації.

Підрозділи поліції діалогу були створені для роботи паралельно з тактичними підрозділами. «Поліція Діалогу» є спеціалізованими підрозділами, що не є примусовими, працюють з дуже високим рівнем повноважень та зосереджують увагу на роботі з групами, що потенційно можуть бути присутні в натовпі на акціях протесту, з метою побудови відносин довіри та впевненості. У такий спосіб «Поліція Діалогу» здатна вдосконалити двосторонню комунікацію та спроможність розв'язувати проблеми шляхом переговорів між учасниками заходів та поліцією до, під час та після масових заходів.

В Україні такі підрозділи працюють з 2017 року. Офіційна їх назва – підрозділи превентивної комунікації, однак в роботі використовується інша, прийнята в усій Європі і більш прийнятна для суспільства – Поліція Діалогу.

Поліцейські-перемовники (працівники поліції діалогу) працюють парами, у цивільному одязі, без зброї та спецзасобів, але вирізняються в натовпі завдяки синім жилетам з написами «Поліція Діалогу».

Їх мета – нівелювання конфронтації через налагодження щирого діалогу, інформування, виявлення потенційних загроз для громадського порядку і сприяння досягненню протестувальниками їх законних намірів та організація «саморегулювання натовпу».

Розроблено п'ять принципів роботи, що дають змогу підвищувати рівень довіри до «Поліції Діалогу»: загальна обізнаність (розуміння того, що відбувається в країні та світі), прозорість, передбачуваність, доступність (громадяни мають можливість звернутися та поспілкуватися), а також соціальна компетентність (наскільки це можливо). Діалог із громадянами вдається поступово розширити, якщо поліція загалом і «Поліція Діалогу» зокрема завжди звертатимуть увагу на ці принципи, роз'яснюватимуть, яку роль відіграє поліція у суспільстві відповідно до законодавства, а також прийматимуть рішення на користь законослухняних громадян. Тоді навіть найрадикальніші сили в суспільстві усвідомлять переваги діалогу з поліцією, побудованому на чесних взаємовідносинах і взаємній повазі.

«Поліції Діалогу» виконує п'ять важливих функцій:

- функція перемовин (сприяння пошуку компромісів та узгоджень між учасниками заходів та командирами поліції, прагнення до більш сприятливих тактичних умов та реалізації мирних намірів протестувальників);

- функція посередництва (уникнення стереотипів та збільшення взаєморозуміння між групами, роз'яснення намірів поліції протестувальникам та навпаки);
- функція пропозиції варіантів (пропозиція різних рішень розв'язання проблеми задля мінімізації ризиків при виникненні конфліктів та конфронтацій);
- функція комунікації (доступність при обміні інформацією між протестувальниками та поліцейськими);
- функція визначення настрою (відчуття настрою і ситуації всередині групи протестувальників, а також їх реагування на дії чи бездіяльність поліції, інформування командирів поліції про наслідки таких дій, як в короткостроковій так і в довгостроковій перспективі).

Працівник «Поліції Діалогу» не має повноважень приймати рішення, але добре розуміючи позицію учасників заходу, має широкі можливості впливати на рішення своїх керівників.

Висновки

Сьогодні є можливість оцінювати той чи інший захід з урахуванням усіх нюансів і робити, з великою ймовірністю, правильні висновки, аналізуючи обставини. Одним з найважливіших завдань сучасної поліції, що має діяти в інтересах громадян, є вміння розглядати події в правильно визначеному контексті. Насамкінець, хочеться підкреслити, що сучасна поліція має завжди намагатися поглиблювати своє розуміння суспільства поза межами професійної діяльності.

Література

1. *Доручення Національної поліції України «Про запровадження в територіальних органах і підрозділах Національної поліції постійно діючих робочих груп поліцейських з питань комунікації з організаторами та учасниками масових заходів» № 8246/01/20-2017 від 31.07.2017.* (2017).
2. Закон «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» № 475/97-ВР від 17.07.97. (2013). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. *Керівництво з демократичних основ поліцейської діяльності.* (2008). Відень: Старший поліцейський радник Генерального секретаря ОБСЄ.
4. *Права человека и обеспечение правопорядка во время публичных собраний: руководство по демократическим основам полицейской деятельности.* (2017). Варшава: Бюро по вопросам демократических институтов и прав человека ОБСЕ.
5. Стотт, К. (2009). *Психологія наповну та поліцейська діяльність з охорони громадського порядку: огляд наукових теорій та фактів.* Ліверпуль: Ліверпульський університет. Факультет психології.
6. *Dialogue Police: Experiences, Observations and Opportunities.* (2010). Swedish National Policing Board. URL: https://static1.squarespace.com/static/5437a800e4b0137bd4ed4b13/t/594750011b10e3c4c96e684c/1497845774724/Dialogue_bok100630Webb.pdf.
7. *Händelserna i samband med Europeiska rådets möte i Göteborg den 14-16 juni 2001.* (2001). URL: <https://www.regeringen.se/49bb96/contentassets/12c56698e57e4d4b865331ae3b2a5b51/goteborg-2001-del-3>.
8. Reicher, S., Stott, C., Drury, J., Adang, O., Cronin, P., Livingstone, A. (2007). Knowledge-Based Public Order Policing: Principles and Practice. *Policing.* № 1. P. 403-415.

9. Seipel, P. (Ed.). (2002). Law and Information Technology. Swedish Views. Stockholm: IT Law Observatory of the Swedish ICT Commission. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/law-and-information-technology_GQB3112/html.

10. Stott, C., Adang, O., Livingstone, A., Schreiber, M. (2008). Tackling Hooliganism: A Quantitative Study of Public Order, Policy and Crowd Psychology. *Psychology Public Policy and Law*. Vol. 14, № 2, 3.

РЕКОМЕНДАЦІЇ СПІВРОБІТНИКАМ БЕЗПЕКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ ЗАДЛЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ МАСОВИХ КОНФЛІКТІВ ПІД ЧАС МИРНИХ ЗІБРАНЬ

Право на свободу мирних зібрань закріплене низкою міжнародних документів і тісно пов'язане з надбанням демократії – свободою вираження поглядів та свободою об'єднань. Водночас мирні зібрання можуть стати серйозним викликом для співробітників безпекових інституцій, перед якими постає завдання – забезпечити можливість проведення зібрання, з одного боку, з іншого – підтримувати громадський порядок без непропорційного обмеження прав і свобод інших людей.

Прийняття рішення – один з головних кроків цього процесу, що передбачає такі етапи:

1. *Враховання інформації та оперативних даних.* Цей етап передбачає використання даних поліцейських оперативних служб, що стосуються присутності окремих осіб, які раніше брали участь у насильницьких діях; враховання можливості агресивних дій певних осіб; ідентифікацію окремих людей із натовпу (їх уявлення, що є правильним і неправильним, поведінку, способи реагування на втручання з боку поліції). Інформація збирається у наслідок постійної комунікації з організаторами зборів.

2. *Оцінювання ризиків і загроз.* Аналіз ризиків передбачає використання різних форм комунікації, обговорення різних сценаріїв розгортання подій, прогнозування можливих ризиків і загроз для всіх осіб, які можуть бути причетними до заходу.

3. *Визначення стратегічних намірів.* Цей етап відбувається після оцінювання ризиків і загроз. Стратегічні наміри можуть бути переглянуті під час здійснення операції.

4. *Визначення завдань в надзвичайних ситуаціях.* На цьому етапі командир ставить конкретні задачі особовому складу щодо найкращої реалізації стратегічних намірів.

5. *Вибір тактики.* На основі аналізу ситуації визначаються конкретні тактики, що дають змогу найкращим чином реалізувати стратегічні наміри.

6. *Дії та оцінювання.* Після використання певної тактики здійснюється оцінювання ситуації та можуть бути внесені зміни в стратегічний або оперативний план операції. Після оцінювання всіх наявних фактів може бути розпочатий новий етап циклу прийняття рішень.

7. *Дотримання принципів необхідності та пропорційності.* Дії безпекових інституцій мають відповідати міжнародним та внутрішньодержавним стандартам у сфері прав людини. Тому всі дії мають передбачати мінімальну форму втручання, необхідну для досягнення визначених цілей.

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЗДІЙСНЕННІ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Людмила ПЕЛЕПЕЙЧЕНКО

Вступ

Стратегічні комунікації поширилися у всьому світі як реакція на труднощі та проблеми діяльності країн, ІСБО, цивільних організацій та установ. За задумом, стратегічний комунікативний вплив мав забезпечити вирішення кризових ситуацій, заповнення прогалин, позитивні перспективи діяльності відповідних інститутів чи установ. Різні суб'єкти стратегічного впливу – від держдепартаментів, Альянсу НАТО до окремих організацій відрізнялися за багатьма ознаками: соціальними умовами життя країн, типом невирішених проблем, причинами, що їх зумовили, способами організації, засобами впливу – проте механізми здійснення стратегічних комунікацій були настільки логічними і прозорими, що не викликали сумнівів у досягненні цілей. Рух на цільові орієнтири продовжується, але первинні уявлення про сутнісні ознаки забезпечення успіху змінилися [1; 7; 9; 10; 14]. Такі зміни не є дивними з декількох причин. По-перше, практика діяльності завжди багатша за її теоретичні моделі. По-друге, у наслідок безупинного розвитку суспільства, швидкого плину подій і появи нових тенденцій змінюються соціальні умови діяльності, що вимагає деякої корекції і стратегічних орієнтирів. По-третє, в процесі успішного здійснення стратегічних комунікацій окремі стратегічні завдання виявилися виконаними або такими, що потребують корекції. По-четверте, процес стратегічних комунікацій потребує постійного моніторингу з метою виявлення прогалин у цій роботі та обґрунтування шляхів удосконалення подальшої діяльності. Стосовно прогалин виникає низка запитань: де і чому були допущені огріхи в моделюванні і реалізації моделі; як їх позбутися в майбутньому; які напрями діяльності стратегічних комунікацій виявилися ефективними, як можна спроектувати тенденції подальших змін і т. ін. Відповідь на ці та інші питання можлива за умови ретельного аналізу отриманого досвіду – власного та інших країн, організацій, установ. Отже, виявлення особливостей еволюційних процесів у здійсненні стратегічних комунікацій відповідає нагальним проблемам сьогодення і є актуальним.

Як позитивний факт можна відзначити, що спостереження за процесом стратегічних комунікацій не припинялися протягом усього періоду їх здійснення [1; 3; 5; 7-11; 14; 17], що забезпечило підґрунтя для подальшого критичного аналізу проблеми та пошуку шляхів її вирішення.

У теоретичних джерелах висвітлені окремі аспекти організаційно-правових проблем впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні [3]; сутності поняття та напрямів діяльності в названій сфері [9]; проблеми підготовки фахівців зі стратегічних комунікацій [8]. Найбільша увага приділена вивченню досвіду здійснення стратегічних комунікацій у США, західноєвропейських країнах та Альянсі НАТО [1; 7; 9; 10; 13; 16; 17].

В українських теоретичних джерелах простежуються й еволюційні процеси у виконанні стратегічних завдань зарубіжними колегами. Відзначається, що перші етапи процесу стратегічних комунікацій у США були пов'язані із широким

використанням нарративу, спрямованого на захист американців від впливу інформаційної війни, реалізацію національних інтересів США, досягнення стратегічних цілей [1; 5; 7]. Практична діяльність у названих напрямках будувалась на засадах теорії нарративу, що проєктувалися на американські умови діяльності. Подавання нарративу у відповідь на меседжі ворожого впливу інформаційної війни розглядалося як битва нарративів [7; 10]. Іншими словами, перемога буде за тим, чий нарратив краще враховує ціннісні пріоритети та інші особливості цільової аудиторії. Логічно, що велика увага приділялась роботі пресслужб, що слугували засобом актуалізації впливового ефекту нарративу. Проте поступово американські колеги підійшли до принципово іншого підходу у виборі засобів стратегічного впливу [там само].

Названі та інші наукові праці створили передумови для аналізу процесу здійснення стратегічних комунікацій ІСБО України.

Мета нашого дослідження – виявити тенденції еволюційних процесів у здійсненні стратегічних комунікацій українськими ІСБО й обґрунтувати шляхи подальшого вдосконалення цієї роботи.

Аналіз, спрямований на досягнення мети, будемо здійснювати, орієнтуючись на такі аспекти стратегічних комунікацій: успіхи за обраним напрямом; труднощі та прогалини в роботі; рекомендації щодо вдосконалення подальшої діяльності. Тематику аналізу пов'язуємо із ключовими цілями стратегічних комунікацій, що поставлені життям перед ІСБО, – вони обґрунтовані в теоретичних джерелах [9].

Матеріалом для аналізу обираємо інформацію про факти, події в стратегічній діяльності ІСБО, представлену в інтернеті на сайтах НГ України, ЗС України, НА НГ України, інтернет-видань та в соціальних мережах.

Загальна характеристика стратегічної діяльності інституцій сектору безпеки і оборони України

Передусім відзначимо, що в Україні і на рівні держави, і на рівні окремих інститутів творчо осмислюють досвід зарубіжних країн та Альянсу НАТО і використовують його, враховуючи специфіку соціального контексту України. Саме визначення стратегічних комунікацій відрізняється в документах різних країн, інститутів, у працях різних авторів, проте відмінності стосуються форми викладення, а не змісту. Спільним для всіх є те, що стратегічні комунікації інтерпретуються як сукупність заходів, видів і форм комунікативної діяльності, спрямованої на досягнення ключових цілей соціального життя країни, її соціальних інститутів або окремих галузей [9, с. 113]. У концепціях, за якими плануються і здійснюються стратегічні комунікації, є спільні й відмінні ознаки. Виокремимо ознаки стратегічних комунікацій, що є тождесними для НАТО, країн, що є членами Альянсу, а також для України. До них належать такі:

- формулювання ключових цілей стратегічних комунікацій на основі аналізу та осмислення уроків, що слід засвоїти із помилок попередньої діяльності;
- залежність організації і здійснення стратегічних комунікацій від соціальних умов у відповідних країнах;
- виокремлення цільових аудиторій стратегічного впливу і обґрунтування змісту комунікативного впливу на кожну з них;
- обґрунтування умов, за яких здійснення стратегічних комунікацій є найефективнішим;

- обґрунтування рекомендацій щодо побудови ефективної комунікації за різними напрямками;

- засоби стратегічного впливу, до яких належать інтернет, соціальні мережі, зв'язки із ЗМІ (друковані видання, телебачення тощо), зв'язки з громадськістю.

До національно специфічних рис належить спрямованість стратегічних комунікацій на подолання помилок, що мали місце у відповідних країнах, суспільних інститутах чи структурах (помилки відрізняються, тому згадану ознаку відносимо до національно специфічних).

Специфікою соціального контексту України є такі риси:

- інформаційна війна Росії проти України;
- відсутність ефективної комунікативної взаємодії між різними соціальними структурами: владними структурами та громадянами, владними структурами та ІСБО, ІСБО та громадянами, владними структурами, ІСБО і ЗМІ;

- відсутність адресності у здійсненні комунікативного впливу, недостатня вивченість цільових аудиторій України;

- недостатня робота щодо виховання патріотизму у громадян.

Стратегічна діяльність ІСБО України здійснюється у схарактеризованому вище соціальному контексті, що і зумовив визначення ключових цілей стратегічних комунікацій: формування позитивного іміджу ІСБО; протидія інформаційній війні; виховання патріотизму у громадян; встановлення національної злагоди в Україні [9, с. 115].

В організації та здійсненні стратегічних комунікацій велику роль відіграє взаємодія з Альянсом НАТО в межах індивідуальної програми партнерства між Україною та НАТО у сфері стратегічних комунікацій, а також ознайомлення з методичною літературою, виданою в НАТО [13; 15-17]. На стратегічні цілі працюють не тільки військові частини, а й спеціальні підрозділи, що відповідають за ЦВС в Україні (СІМІС, або ЦВСУ).

Стратегічна діяльність охоплює низку заходів: контакти із ЗМІ; вплив на громадськість через ЗМІ; вихід військовослужбовців до закладів освіти з метою проведення тематичних бесід; допомога цивільному населенню у відбудові зруйнованих під час обстрілів приміщень; матеріальна допомога окремим організаціям (дитячим будинкам, лікарням, школам); проведення конференцій, семінарів разом із цивільними організаціями; участь у міському святкуванні різних подій; флешмоби і т. ін.

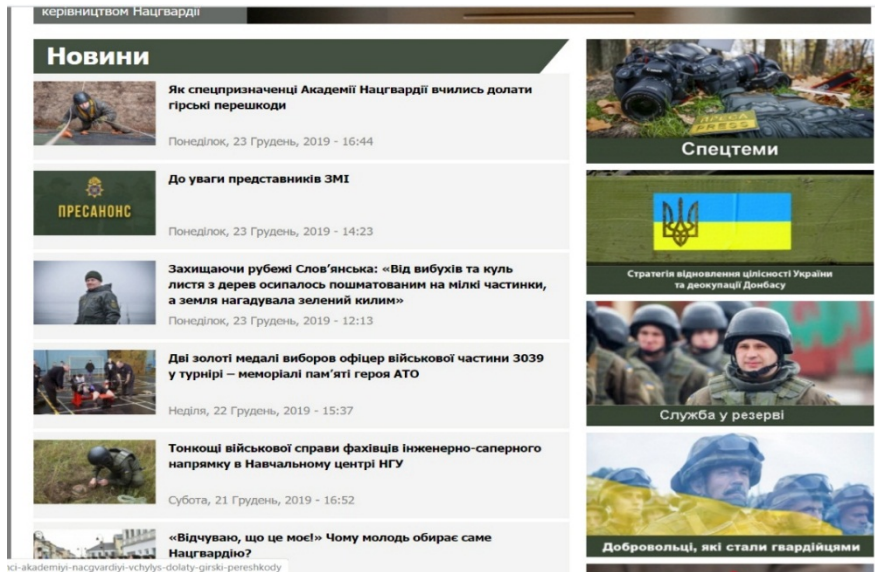
Неоціненну роль у здійсненні стратегічних комунікацій відіграють пресцентри військових частин (після переформування – відділи інформації та комунікації). Вони слугують своєрідним каналом зв'язку між військовими частинами та громадськістю. Мають здійснювати комунікативний вплив, зорієнтований на досягнення стратегічних цілей. Але чи здійснюють вони його сьогодні? Як у публікаціях пресслужб ураховані цільові аудиторії? У пошуках відповіді на поставлені запитання ми проаналізували сайти НГ України, НА НГ України і частково – окремих військових частин НГ України та сайти ЗС України.

На названих сайтах подається інформація про основні події у військових частинах, проблеми та їх вирішення, інтерв'ю з відомими людьми, нариси про окремих військових, відповіді на критику, оприлюднену ЗМІ, інформація про те, як діяльність відповідних формувань висвітлена ЗМІ і т. ін. Можна говорити про відкритість діяльності ІСБО для широкого загалу, що, безумовно, сприяє ефективності стратегічних

комунікацій. Наші спостереження засвідчили, що найпоширенішим у роботі названих відділів є наратив, що подається в інтернет через пресцентри. У новинах сайтів НГ України, окремих військових частин та НА НГ України, щоденно з'являється інформація із поясненням про події в НГ України, та НА НГ України, висвітлюються питання буденної служби. У меседжах спочатку публікується лід. У ньому репрезентується тема статті, щоб читач за бажанням міг перейти до більш детального повідомлення з поясненнями – саме так і має реалізуватись наратив. Подамо для прикладу скриншот офіційного сайту НГ України, одного дня.

Блок 1

Скриншот офіційного сайту НГ України, 23.12.2019

Відкритість діяльності структур НГ України, реалізована повною мірою.

Так, на сайтах НА НГ України, представлені структурні підрозділи Академії, інформація про факультети та правила вступу до НА НГ України, новини. Переважна більшість текстових повідомлень ілюструються фотографіями або відеозаписами, що забезпечує інтерес із боку читачів до самої інформації та впевненість у її достовірності. Подано фотографії та відеоматеріали про основні напрями діяльності Академії, а також про те, як висвітлюється інформація щодо діяльності НГ України, в ЗМІ України. Отже, можна стверджувати, що інформативний аспект стратегічного впливу на читача реалізується майже ідеально. І все ж зауважимо, що названий вид комунікативного впливу має здійснюватися не тільки в подаванні новин, а і в оглядових статтях пресслужб, в критичному аналізі проблем та пошуках їх рішень. На жаль, інформації такого плану подано мало, а персуазивна (переконання) та рефутативна (спростування доводів опонента) форми впливу реалізуються тільки в підтексті. До того ж переважають меседжі, що не передбачають інтерактивної взаємодії із читачем.

Можливо, що причиною відсутності інтерактивної взаємодії пресслужб із читачем є, по-перше, деяка обмеженість самих жанрів, по-друге, недостатнє орієнтування на різні цільові аудиторії.

Стосовно першої з названих причин вважаємо, що до інтернетних жанрів доцільно додати репортажі про події (або навіть із місця подій). Так, відеоролик НА НГ України, про спортивні змагання факультетів, викладений в ютубі, викликав великий інтерес у користувачів інтернету.

На сайтах НГ України та НА НГ України, представлені інтерв'ю з відомими людьми, що, безумовно, є позитивним фактом. І все ж доцільно розширити тематичну спрямованість таких діалогів: активніше практикувати інтерв'ю, присвячені різним актуальним темам сьогодення.

Цільовій аудиторії, що складається з молодих людей, цікаво було б переглядати не тільки спортивні змагання, що часто проводяться в НА НГУ, а й змагання КВК між факультетами, що завжди не тільки веселі, цікаві, а ще й корисні, бо містять творчі та інтелектуальні завдання і конкурси ерудитів. Такі заходи спрацьовують на підтримання позитивного іміджу курсантів – майбутніх офіцерів.

Вважаємо, що корисно було б охопити більшу кількість цільових аудиторій. З огляду ж на стратегічні комунікації НГУ варто додати меседжі, що відповідають ключовим цілям стратегічних комунікацій, адресуючи їх ще й іншим цільовим аудиторіям. До того ж робота заради досягнення ключових цілей стратегічних комунікацій стане більш ефективною, якщо вона передбачатиме комунікативну взаємодію з різними цільовими аудиторіями.

Як уже було відзначено, факт обмеженості наративу в досягненні ключових цілей стратегічних комунікацій відзначався в теоретичних джерелах [1; 7; 10].

Отже, аналітики діяльності у сфері стратегічних комунікацій прийшли до висновку, що наратив як єдина форма впливу не здатен забезпечити досягнення стратегічних цілей, особливо в умовах інформаційної війни, – необхідним стає лідерство в інформаційному просторі. Назване поняття є широким і потребує спеціального аналізу.

Лідерство в інформаційному просторі: від наративу до інтерактивної взаємодії із цільовими аудиторіями

ІСБО країн-членів НАТО і сам Альянс у здійсненні стратегічних комунікацій пройшли один і той самий шлях. По-перше, всі вони переконалися у важливості активної роботи пресслужб заради досягнення стратегічних цілей. По-друге, в цій роботі спостерігалась одна й та сама тенденція: рух від наративу до більш широких

і ефективних форм стратегічного впливу, що фактично означало рух від роботи прес-центрів до лідерства в інформаційному просторі. Щоб глибоко осмислити сутність поняття *лідерство в інформаційному просторі*, простежимо на прикладі НАТО, як змінювались підходи до ролі нарративу в стратегічній діяльності.

На перших етапах здійснення стратегічних комунікацій нарратив розглядався як найпотужніший засіб стратегічного впливу. Сам процес стратегічного впливу в умовах інформаційної війни розглядався як «битва нарративів», і вважалося, за висловленням А. Баровської, що «в цій війні переможе той, чия розповідь (нарратив) переможе» [7]. Саме тому до стратегічних нарративів ставилася низка вимог, основною з яких була їх відповідність ціннісним пріоритетам цільових аудиторій [1; 7].

І все ж практика стратегічної діяльності засвідчила деяку обмеженість нарративу.

В українській практиці здійснення стратегічних комунікацій відзначаємо аналогічну тенденцію: підрозділи пресслужб переформовані в підрозділи інформації і комунікації. Іншими словами, спостерігаємо рух до лідерства в інформаційному просторі. Проте науково обґрунтованої дефініції терміна «лідерство в інформаційному просторі» поки що немає. Наприклад, у США його інтерпретують як розвиток спроможностей досягати в інформаційному просторі мети збройного протиборства. Фактично йдеться про активну протидію інформаційній війні, що передбачає не тільки захист від інформаційних атак агресора, а й контратаки і контрнаступи. Активно розвивається теорія та практика інформаційних операцій, що охоплює такі основні інформаційні спроможності як електронне протиборство, операції в кіберпросторі, операції військової інформаційної підтримки, введення в оману, заходи щодо впливу, безпеку операцій, розвідувальне забезпечення інформаційних операцій тощо [7; 9; 10].

Твердження про важливість лідерства в інформаційному просторі є безсумнівним, причому воно потрібне не як самодостатня мета. У проєкції на соціальні умови України **лідерство в інформаційному просторі** інтерпретуємо як сукупність форм і методів стратегічного впливу, що забезпечують формування у користувачів інтернету картини світу, тобто такої інтерпретації та оцінювання подій, що відповідає національним ціннісним пріоритетам українців. До форм стратегічного впливу належать і інформаційні та інформаційно-психологічні операції, і соціальні проєкти, і електронне протиборство, і меседжі за ознакою подавання і сприйняття інформації: нарратив, персуазив, рефутатив. Звернемося до аналізу трьох останніх форм меседжів.

В Альянсі НАТО поняття нарративу розширюють рахунком введення термінів *стратегічний нарратив* та *малі нарративи*. Перше з названих понять тлумачать як захисну концепцію інформаційної роботи (пояснення власних дій, формування певного уявлення про події). Малі нарративи розуміють як «атакувальний» варіант комунікативної діяльності, спрямований на цілеспрямоване знищення ворожих нарративів [10].

Приєднуючись до викладених положень, пояснимо власне їх тлумачення у практичній діяльності. Твердження, що стратегічний нарратив «врівноважує цілі, шляхи і засоби», розуміємо як необхідність чітко усвідомлювати мету комунікації з кожною цільовою аудиторією і добирати оптимальні шляхи і засоби її досягнення. Оптимальні – це такі, що враховують особливості конкретних цільових аудиторій і соціальний контекст. Переносне значення слова «шляхи» трактуємо як форми і методи реалізації нарративу. До арсеналу засобів додаємо друковані меседжі, фото, меми,

відеоролики. При цьому стратегічний наратив тлумачимо як глобальний, такий, що відповідає ключовим цілям стратегічних комунікацій. Приймаємо термін *мали наративи* у значенні, поданому вище. Вважаємо за необхідне до арсеналу стратегічного впливу відділів інформації і комунікації додати персуазив і рефутатив, оскільки названі форми впливу здатні забезпечити інтерактивний зв'язок із цільовими аудиторіями, без якого лідерство в інформаційному просторі забезпечити неможливо.

Персуазивна форма впливу спрямована на переконання адресата в правильності тієї чи іншої точки зору, привернення його до своєї позиції, зміну його ментального стану. За нашими спостереженнями, в публікаціях пресслужб військових частин ця форма впливу майже не реалізується. На сайтах НГ України та НА НГ України елементи персуазивного впливу все ж використовуються, правда, в підтексті у процесі викладення повідомлень у формі стратегічного наративу. Йдеться про меседжі, в яких розповідається про перемоги команд НГ України чи НА НГ України на спортивних змаганнях, про умови, створені у відповідних військових частинах для служби і навчання. У підтексті можемо виокремити інформацію: якщо хочеш стати загартованим, сильним, вступай до лав НГ України. І все ж підтекст залишається річчю в собі, якщо не переконатись, що цільова аудиторія його побачила і взяла як керівництво до дії. Саме тому для ефективної реалізації персуазиву доцільними були б дискусії на актуальні теми, що відбуваються на сайтах під спеціальними рубриками; обговорення нагальних проблем сучасної України (наприклад, під рубрикою «Ціннісні пріоритети українців» або «Наш спільний дім» чи іншими). Інтерактивний характер персуазиву підтримується тим, що на сайті під обраною рубрикою подаються думки користувачів інтернету – представників цільової аудиторії, для якої створена відповідна рубрика, або представників певної цільової аудиторії – в залежності від теми обговорення. Відповідальний за рубрику аналізує, пов'язує різні думки, резюмує і без нав'язливого повчання підводить аудиторію до формування національної картини світу.

Рефутативна форма впливу полягає в спростуванні доводів опонента. На сайтах пресслужб військових частин ми не знайшли прикладів реалізації цієї форми, хоча, на нашу думку, публікації відповідного типу були б украй корисними з огляду на інформаційну війну, що нав'язали Україні. Названа форма впливу передбачає не тільки дискусії та обговорення, а ще й спростування фейків інформаційної війни, міфів, вигаданих і поширених в інтернеті інформаційними агресорами. Інтерактивний характер рефутативу забезпечується тим, що методи спростування обираються з орієнтацією на конкретну цільову аудиторію. При цьому представники відповідної аудиторії залучаються до висловлення їхніх думок, що на сайті можна або підтримати, або тактовно пояснити їх помилковість.

Вивчаючи питання про перспективи лідерства в інформаційному просторі, ми провели невелике опитування за принципом «face to face» серед студентів цивільних навчальних закладів (випадковий вибір – 10 осіб), школярів старших класів (випадковий вибір – 10 осіб) та курсантів НА НГ України (10 осіб). За його результатами, студенти цивільних закладів вищої освіти сайти НГ України та НА НГ України не переглядають, проте із цікавістю переглядають відеоролики НГ України та НА НГ України, що подані в соціальних мережах, зокрема в ютубі. Із цього випливає, що варто посилити стратегічний вплив у соціальних мережах, розширивши перелік цільових аудиторій стратегічного впливу.

Школярі, майбутні абітурієнти, переглядають і офіційні сайти НА НГ України, і сайти у фейсбуці. Їх цікавлять і правила вступу до НА НГ України, і будь-яка інформація, що стосується Академії, особливо відеоролики. Зауважимо, що інтереси цієї аудиторії у моделюванні стратегічного впливу враховані повною мірою.

Курсанти переглядають і офіційні сайти НГ України, НА НГ України та військових частин, у яких вони проходили стажування, і сторінки у фейсбуці. Відповіді щодо рубрик, що їх найбільше цікавлять, подамо з урахуванням ранжування за кількістю: спортивні заходи; службово-бойова діяльність військових частин; показники військових частин; культурні заходи; інша інформація. Щодо запитання, як би вони відреагували на дискусії, що були б представлені на сайтах, усі відповіді, що залюбки взяли б у них участь. На запитання про спростування фейків та міфів інформаційної війни на сторінках НА НГ України курсанти відповіли, що така інформація їх зацікавила б. Отже, на сайтах ІСБО доцільно подавати спростування фейкової інформації, що створила ворожа пропаганда.

Аналіз відповідей засвідчив, що інтерактивна взаємодія із цільовими аудиторіями студентів цивільних закладів вищої освіти, школярів, курсантів НА НГ України є перспективною в плані лідерства в інформаційному просторі і здатна вивести стратегічний вплив на більш високий рівень.

Особливо дієвим здатен стати стратегічний вплив, побудований на поєднанні стратегічного нарративу, персуазиву і рефутативу. Саме поєднання названих форм впливу забезпечить чітку орієнтацію діяльності відділів інформації і комунікації на досягнення ключових цілей стратегічних комунікацій. Розглянемо, наскільки чітко простежується в інформаційному просторі інтернету орієнтація на ключові цілі.

Спрямованість стратегічного впливу на підтримання іміджу Національної гвардії України

Аналіз чинних сайтів НГ України та НА НГ України засвідчив, що основним видом їх впливу на реципієнтів у межах стратегічних комунікацій є формування і підтримання позитивного іміджу НГ України. Подамо приклади відповідних меседжів і прокоментуємо механізми впливу.

На сайтах НА НГ України майже в кожному повідомленні вжиті слова і речення з позитивним асоціативним ореолом: особистості, які пишуть історію; час бути кращим; 5 важливих кроків; відпрацьовують завдання; привітали малят; привітали діточок і т. ін. Кожне повідомлення супроводжується фотографіями, а деякі навіть відеороликами.

Встановимо, які саме риси військовослужбовців НГ України подаються користувачеві. Будемо називати рису і в дужках подавати відповідний заголовок повідомлення.

Курсанти і офіцери НА НГ України – інтелектуальні («Курсанти і студенти НА НГ України продемонстрували свої знання в двох мовознавчих конкурсах»; «Офіцер академії продемонстрував школярам використання прийомів аутотренінгу»; «Офіцери НГ України та НА НГ України взяли участь у міжнародній конференції»; «Христина Бойчук: «Хочу, щоб зникли стереотипи, що заважають розвиватися і самореалізовуватися»); володіють іноземними мовами («Чим важливе вивчення іноземної мови для військовослужбовців гвардії»; «Офіцери Нацгвардії практикують французьку

з носієм мови»); гарні професіонали («Як офіцери Академії відпрацьовують завдання із врахуванням всіх можливих сценаріїв розвитку подій», «Майбутні офіцери Нацгвардії під час навчань діяли в умовах, наближених до бойових»); людяні («Гвардійці академії привітали малюків з новорічними святами»; «Курсанти Академії привітали діточок у День Святого Миколая»).

Блок 3

Серія фото для повідомлення «Курсанти Академії привітали діточок у День Святого Миколая»

У створенні іміджу НА НГ України оригінально використовуються нариси. Особливо цікавими і оригінальними є проекти «Кандидати» та «Особистості, які пишуть історію», де поєднуються жанри нарису та інтерв'ю. Користувачів інтернету переконують в тому, що в НА НГ України створені всі умови для успішного навчання військовій справі і саморозвитку особистості; що серед курсантів НА НГ України багато неординарних особистостей і т. ін.

Рубрики сайту НА НГ України охоплюють майже всі актуальні проблеми військової діяльності сьогодення: «Гендерна інформація», «Військові ритуали», «Міжнародна співпраця», «Наші інтерв'ю»; «ЗМІ про нас».

Надзвичайно цікавими і впливовими є відеоролики про НА НГ України. Вони повідомляють про різні аспекти життя та діяльності НА НГ України, окремих курсантів, офіцерів та цивільних. Зауважимо, що створені вони професійно.

Нагадаємо, що створенню та підтриманню позитивного іміджу установи чи інституту сприяє не тільки комплекс спеціальних заходів, а передусім – чітка діяльність відповідної структури. Саме цей фактор був вирішальним у тому, що 16 жовтня 2017 р. НГ України стала повноправним членом FIER – Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції країн Європи та Середземного моря в статусі військової установи. Нагадаємо, що назва «FIER» утворена від перших літер країн-засновниць: Франція, Італія, Іспанія, Португалія. Асоціація зазначених структур сприяє розвитку нових та більш ефективних форм співробітництва поліції та поширює принципи цієї організаційної моделі серед інших структур [6]. Виступаючи після голосування (між іншим, учасники Саміту висловились ЗА одногосно) на саміті Директорів та Командувачів Міжнародної асоціації сил жандармерії та поліції в статусі військової установи 16 жовтня 2017 р., генерал-лейтенант М. Балан сказав: «Сьогодні досягнуто одну із найважливіших стратегічних цілей, що стоять перед Національною гвардією України з моменту її створення ... Отримання Національною гвардією України статусу повноправного члена Асоціації FIER є результатом наполегливої роботи на шляху реформування в рамках Євroatлантичного курсу держави. Ця подія є потужним імпульсом і чітким сигналом до продовження реформ у Національній гвардії України, адаптації національного законодавства України до демократичних норм та стандартів провідних країн світу» [там само].

Згаданий факт свідчить про визнання НГ України міжнародною спільнотою. І тепер зусилля відділів інформації та комунікації мають бути спрямованими на те, щоб підтримувати позитивний імідж. Іншими словами, йдеться не про формування іміджу, а про його підтримання на належному рівні, що є нелегким завданням. Тут потрібні і оригінальні підходи, і пошуки нових форм подавання інформації, і постійна комунікативна взаємодія із цільовими аудиторіями, тобто реалізація принципу інтерактивності.

Слід відзначити, що у створенні позитивного іміджу українського офіцера велику роль мають відігравати не тільки військовослужбовці – на цю мету має спрямовувати свої зусилля і країна загалом, тобто владні структури, громадські організації і т. ін. Уже давно не є таємницею той факт, що на формування уявлень соціуму про еталонну модель представника будь-якої професії чи не найбільший вплив здійснює художня література, кіно та мистецтво загалом. На жаль, у названій царині військові не мають належної підтримки. Українська кінематографія робить у цій діяльності перші несміливі кроки, хоча всім відомо, які чудові художні та документальні кінофільми й серіали можуть створювати українці («Аеропорт», «Кіборги», «Крути», «Черкаси»). Якщо розглядати стратегічні комунікації на рівні держави, то важливим у цій роботі було б залучення українських продюсерів, сценаристів і режисерів до створення художніх кінофільмів і серіалів про українських офіцерів. Звісно, що фільми мають бути зняті українською мовою. І так само зрозуміло, що залучення передбачає фінансову підтримку з боку держави.

Виховний вплив на користувачів інтернету як ознака лідерства в інформаційному просторі

Лідерство в інформаційному просторі передбачає здійснення активного впливу на користувачів інтернету, спрямованого не тільки на реалізацію ключових цілей стратегічних комунікацій, а ще й на виховання особистості.

На сайтах НГ України, військових частин та НА НГ України активно пропагують здоровий спосіб життя, спорт, захопленість своєю професією, духовні цінності українців. У цій роботі наратив реалізує весь свій позитивний потенціал. Меседжі підготовлені професійно, у них поєднуються наратив і персуазив.

Блок 4

Скриншот відеоролика про кросфіт

Відеоролики такого самого типу представлені і на сайті НГ України, як наприклад, «Змагання на кращий розвідувальний взвод спецпризначенців».

Блок 5

Скриншоти сторінки сайту НА НГ України «Змагання на кращий розвідувальний взвод спецпризначенців»

Однією з важливих ключових цілей стратегічних комунікацій є виховання патріотизму у громадян і в особового складу підрозділів військових частин. Аналіз сайтів НГ України, військових частин, НА НГ України та оглядове ознайомлення із сайтами інших ІСБО України засвідчили, що цій роботі приділяється значна увага. Всі повідомлення про події, всі розповіді і коментарі пронизані основною думкою – військовослужбовці України завжди на захисті свого народу, вони присвятили своє життя служінню Україні, кожен із них відчуває свою власну відповідальність за мир і спокій у своїй країні. Зауважимо, що прямого твердження про патріотизм військових в меседжах немає, проте зміст інформації, фото і відеоролики приводять саме до цієї думки. Досить згадати відеоролик про зустріч із школярами військовослужбовців підрозділу СІМІК ЗС України, тема якої красномовно свідчить про стратегічну мету: «Я українець – і цим пишаюсь!».

Виховання патріотизму іноді здійснюється з апеляцією до емоцій. Так, прес-службою НГ України підготовлено зворушливе відео «Україно, живи! Україно, вставай!» з використанням вірша Олександри Бабич «Живи, Україно!» (Блок 6, скриншоти 1, 2).

А одна з військових частин НГ України зняла відео «Вітаємо з Днем Соборності України» з використанням вірша «День Соборності – свято величне», що написав молодий офіцер (автор – на фото) (Блок 6, скриншот 3).

Викладені спостереження свідчать, що в інформаційному просторі на сайтах ІСБО ключова мета стратегічних комунікацій – виховання патріотизму – реалізується і має позитивні результати. Наведемо приклад, що підтверджує результативність впливу.

Як відомо, до 2020 р. в Україні не було пісні про українських офіцерів. Так сталося, що наші музиканти попри свою патріотичність не звернулися до цієї теми. І ось курсанти випуску 2020 р. самі написали таку пісню. На церемонії випуску вона прозвучала у виконанні офіцерів Академії (Блок 6, скриншот 4).

Шановні офіцери, панове гвардійці,
Ми всі патріоти, ми всі українці ...

Отже, можна говорити про успішність діяльності, спрямованої на виховання патріотизму у курсантів.

Блок 6

Скриншоти з офіційного сайту НГ України

1

2

3

4

І все ж звертає на себе увагу той факт, що впливовий потенціал аналізованого напряму діяльності використаний не повною мірою. Лідерство в інформаційному просторі передбачає, по-перше, спрямованість на певну цільову аудиторію (у даному випадку – на молодих людей), по-друге, інтерактивну сутність роботи. Разом із формою нарративу доцільно було б використати і форми персуазиву та рефутативу. Із цією

метою не завадили б дискусії про сутність поняття патріотизму, різні підходи до його інтерпретації, обговорення прикладів прояву патріотизму із життя. Цікавим могло б бути обговорення кінофільмів, художніх творів. Користувачів інтернету зацікавлять короткі екскурси в історію України (історію без викривлення фактів), інтерактивні ігри типу «Пізнаємо Україну разом», у яких можна використати не тільки інформацію про маловідомі, але цікаві факти, визначні місця України, а й дистанційні вікторини, конкурси і т. ін. Отже, перспективи подальшого виховного впливу в інформаційному просторі ще не вичерпані.

Звернемось до ще однієї ключової мети стратегічних комунікацій – протидії інформаційній війні.

Протидія інформаційній війні як одна з ключових цілей стратегічних комунікацій

На сайтах безпекових інституцій України та на сторінках соціальних мереж дається відсіч інформаційним нападкам. Так, на сайті ЗС України є рубрика «Відповідь на критику», у якій не тільки пояснюється реакція на критичні зауваження, а й спростовуються несправедливі звинувачення. На сайтах НГ України у рубриці «ЗМІ про нас» теж у випадку необхідності спростовуються фейки та виступи ворожої пропаганди. У відповідь на повідомлення російської пропаганди про недостатній рівень підготовки військовослужбовців НГ України 2 липня 2015 р. з'явилось повідомлення в рубриці «ЗМІ про нас»: «Украина сильнее, чем думает Запад: военного журналиста из США впечатлила Нацгвардия» [4].

Усі повідомлення про успіхи НГ України – це теж відсіч ворожій пропаганді.

І все ж лідерство в інформаційному просторі передбачає набагато більш потужний комунікативний вплив. Рекомендації до його поліпшення сформулюємо так: 1. Доцільно урізноманітнити форми та методи впливу, спрямованого на протидію викликам інформаційної війни. 2. Стратегічний вплив в аналізованому напрямі слід зробити інтерактивним.

Форми впливу доцільно змоделювати, поєднавши наратив, персуазив і рефутатив. Поєднання може виглядати так. У заголовку меседжа обов'язково відзначити тему чергової атаки ворожої пропаганди. Так користувачі, по-перше, узнають, що йдеться про фейк чи про оцінку подій інформаційним агресором, по-друге, підготуються до того, що далі отримають правдиву інформацію. У тексті самого повідомлення має міститися спростування тверджень агресора, тобто в даному випадку реалізується рефутатив. Спростування завжди містить аргументи на підтвердження іншої думки, на переконання в її істинності – так із наративом та рефутативом поєднується персуазив. Меседжі такого типу можна було б подавати під рубрикою «Захистіть себе і своїх близьких від брехні!». Жанри матеріалів можуть бути різноманітними. Наведемо приклади.

Усім відомий фейк, що поширився після подій на Майдані: «В Україні владу взяла в руки хунта». Далі були викладені в інтернет звинувачення на адресу України в безлічі порушеннях, поширені міфи, що потребували спростування. Ці міфи виглядають безглуздими, але певна частина людей їм може повірити. Справа в тому, що більшість пересічних громадян навіть не знають значень багатьох слів і явищ, що вони

номінують. З огляду на це доречно було б подати відповідну інформацію, використавши словникові дефініції. Подамо як приклад один із можливих варіантів такого меседжу.

Прочитайте подані тлумачення значень слів, узяті з різноманітних словників (тлумачних, філософських та ін.). Враховуючи їх, спростуйте брехливі заяви російської пропаганди про існування відповідних явищ в Україні. Обговоріть ці питання з друзями.

Хунта –

1) об'єднання, союз (політичного характеру) у країнах поширення іспанської мови (в Іспанії, Латинській Америці); 2) виконавчий державний орган влади в деяких латиноамериканських країнах; 3) **військовий уряд** у деяких країнах, який прийшов до влади внаслідок державного перевороту [2, с. 1578];

Фашизм –

1. ідеологія культури сильної особистості, агресивного шовінізму та расизму; нацизм [2, с. 1530].

2. різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна імперіалістична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, імперіалізм та ідея постійної війни й панування.

Нацизм –

1. німецький фашизм [2, с. 744].

Доцільно на сторінках лідерів в інформаційному просторі пояснити, що таке фейк і як він створюється, дати хоча б первинні знання про те, як розпізнати фейкову інформацію (йдеться про найпростіші фейки – саме такі частіше поширюються в соціальних мережах).

Нагальним завданням слід вважати розвінчування міфів, як-то:

- в Україні забороняють говорити російською мовою;
- українські військові вбивають мирних людей на сході держави;
- Крим – споконвічно російська земля.

Багато із міфів ілюструються фейковими фотографіями. На підтвердження міфу про жорстокість українських військових в інтернеті з'явилося «фото», на якому маленька дівчинка плакала над тілом убитої матері. Насправді, це був перший кадр художнього кінофільму «Брестська фортеця».

Викладені форми і методи роботи можна розглядати як своєрідні інформаційно-психологічні проекти.

Висновки

Дослідження засвідчило, що підходи до організації та здійснення стратегічних комунікацій ІСБО зазнали еволюції, що полягає в зміні основних орієнтирів: від битви наративів до лідерства в інформаційному просторі. Головною тенденцією у здійсненні стратегічних комунікацій є перехід від використання наративу як єдиної форми впливу до поєднання форм наративу, персуазиву і рефутативу, що забезпечує інтерактивний характер впливу.

Успішне здійснення стратегічних комунікацій – один із найважливіших напрямів роботи ІСБО України. Досягнення ключових цілей стратегічних комунікацій

може бути тільки за умови активної діяльності в інформаційному просторі, що слугує каналом зв'язку між ІСБО та цільовими аудиторіями. На сьогодні сайти ІСБО України здійснюють значний комунікативний вплив на користувачів інтернету, використовуючи переважно форму нарративу. Фактором успіху стратегічного впливу є кваліфіковано підготовлений і поданий нарратив. Прогалина в роботі – недостатня вивченість цільових аудиторій стратегічного впливу і відсутність інтерактивного зв'язку з ними. Соціальний контекст, що постійно змінюється, вимагає перегляду підходів до роботи відповідно до вказаних вище тенденцій. Шляхами вдосконалення стратегічного впливу є завоювання лідерства в інформаційному просторі, налагодження інтерактивного зв'язку із цільовими аудиторіями за допомогою урізноманітнення жанрів та форм меседжів.

Лідерство в інформаційному просторі означає ще і проведення ІПСО. Це питання розглядаємо як перспективу дослідження питання про еволюційні процеси у здійсненні стратегічних комунікацій ІСБО України.

Література

1. Баровська, А. (2015). Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*, № 1. С. 147–152. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/24-1436781085.pdf>.
2. Бусел, Т. (уклад.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ; Ірпінь: Перун.
3. Дубов, Д. В., Баровська, А. В. (2017). Організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, № 1. С. 10-16. URL: <https://cutt.ly/ttGdcnM>.
4. ЗМІ про нас: «Україна сильніше, чем думаєт Запад: военного журналиста из США впечатлила Нацгвардия». (2019). URL: [The provided link is incorrect](#).
5. Ліпкан, В. А. (2015). *Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України*. URL: <https://cutt.ly/ktGddnc>.
6. *Нацгвардія має підтримку всіх членів Асоціації FIEP щодо здобуття цього року повноправного членства*. URL: <https://cutt.ly/ytGdW89>.
7. Попова, Т. В. (2018). *Стратегічні комунікації, досвід США: «успішні стратегічні комунікації засновані на 80 % реальних дій»*. URL: <https://site.ua/tetiana.popova/9906>.
8. Попова, Т. В. (2018). *До питання підготовки фахівців зі стратегічних комунікацій*. URL: <https://cutt.ly/LtGdT9R>.
9. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія*. (2018). Київ: НА СБ України.
10. «Стратегічний нарратив»: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні. Аналітична записка. URL: <https://cutt.ly/YtGdI2o>.
10. Abraham, A. J. (2004). *The Strategic Communications Process – How to Get Our Message Out More Effectively*. Washington: National Defense University, National War College Paper.
10. Arquilla, J. (2007). *Information Strategy and Warfare. A Guide to Theory and Practice*. New York; London.
10. *Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy. Version 3.0*. (2010). US Joint Forces Command Joint: Warfighting Center.

10. Freedman, L. (2006). The Transformation of Strategic Affairs. *The Adelphi Papers*, Vol. 45; Is. 379.

10. Holtzhausen, D. (2015). *The Routledge Handbook of Strategic Communication*. New York; London.

10. Tatham, S., Page, Le R. (2016). *NATO Strategic Communication: More to be Done?* National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research. URL: <http://www.academia.edu/6808986>.

10. Reding, A., Weed, K., Ghez, J. (2010). *NATO's Strategic Communications Concept and Its Relevance for France*. RAND Corporation.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

1. Доцільно стратегічний вплив в інтернеті більш чітко підпорядкувати ключовим цілям стратегічних комунікацій, а саме: підтриманню позитивного іміджу ІСБО України; протидії інформаційній війні; вихованню патріотизму у громадян; зміцненню національної злагоди.

2. Від новинних повідомлень щодо подій у межах ІСБО (тобто від нарративу) доцільно перейти до лідерства в інформаційному просторі, що передбачає збільшення впливового ефекту стратегічного впливу рахунком поєднання нарративу (повідомлень, розповідей) з персуазивом (переконанням у правильності певних тверджень) та рефутативом (спростуванням неістинних повідомлень, ворожих поглядів та оцінок подій).

3. Лідерство в інформаційному просторі передбачає інтерактивну сутність впливу, постійний зв'язок із конкретними цільовими аудиторіями.

4. З метою переходу на інтерактивний рівень впливу доцільно урізноманітнити форми меседжів, передбачивши дискусії на сторінках сайтів, обговорення кінофільмів, обмін думками з актуальних проблем сучасного життя України, пояснення подій, спростування фейків та міфів ворожої пропаганди.

НАУКОВА СПІВПРАЦЯ ЯК КОМПОНЕНТ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У СИСТЕМІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Вікторія ГРИДЧИНА, Сергій ЧЕРЕВАТИЙ

Вступ

22 вересня 2015 року Україна і НАТО підписали кілька документів про співпрацю, зокрема Дорожня карта Програми Партнерства зі стратегічних комунікацій [4] та Угода між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні [17] (*ратифікована Законом України від 04.02.2016 р.*) [5]. Ці два документи заклали фундамент подальшої співпраці. «Дорожня карта Програми Партнерства зі стратегічних комунікацій» була укладена між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО. У цьому документі очікуваними результатами визначено «заходи Партнерства у сфері стратегічних комунікацій, [що] підтримуватимуть та сприятимуть розвитку здатності України здійснювати ефективні комунікації, а також допоможуть забезпечити тіснішу взаємодію між усіма зацікавленими суб'єктами – як урядовими, так і неурядовими» [4].

Починаючи з 2016 р. щороку Президент України видає Указ про «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО». До 2019 р. «Річна національна програма» була системним стратегічним документом у сфері євроатлантичної інтеграції України, СБО України відповідно до стандартів і рекомендацій Альянсу [18; 20; 21]. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» [7] Річна національна програма 2019 р. стала «системним документом, що містить опис реформ за відповідними напрямками, визначає їх стратегічну мету, цілі, пріоритетні завдання і заходи, необхідні для забезпечення ефективної планомірної реалізації закріпленого Конституцією України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору» [19]. Національна програма визначає заходи, що мають бути виконані до кінця поточного року. Окреме місце в Національній програмі, як й у попередніх, приділено науці. Так, Стратегічною метою 1.5. задекларовано розвиток «сучасної, конкурентоспроможної науки, інтегрованої в світовий науковий простір та Європейський дослідницький простір ...» [19]. Одним із пріоритетних завдань цієї Програми стала «реалізація наявних проєктів, що виконуються закладами вищої освіти та науково-дослідними установами України за Програмою НАТО «Наука заради миру і безпеки» й започаткування нових проєктів» [19]. А Стратегічна мета 1.6 передбачає «забезпечення фундаментальних національних інтересів України», де серед цілей цієї мети є «набуття членства НАТО, набуття повноправного членства в Європейському союзі» [19].

Мета цього розділу – продемонструвати перспективні напрями українського наукового співробітництва з НАТО як одного з варіантів інтегрування в світовий науковий простір й в інститути НАТО, тобто – можливості реалізації стратегічних комунікацій на рівні наукового співробітництва.

НАТО і наука

Співпраця НАТО з науковими інституціями почалася з рекомендацій, виданих у 1956 р. Комітетом з невійськового співробітництва (англ. *Committee on Non-Military Cooperation*), більш відомого як «Комітет трьох» (англ. *Committee of Three*), або Комітет «Трьох мудреців» (англ. *Three Wise Men*). Північноатлантична рада 5 травня 1956 р. створила комітет із трьох державних діячів різних країн НАТО задля підготовки до кінця року доповіді щодо «заохочення регулярних політичних консультацій, можливих шляхів розширення співпраці у невійськових галузях і зміцнення єдності Атлантичного співтовариства» [30]. До складу комітету увійшли міністри закордонних справ Гальвард Ланге (Норвегія), Гаetano Мартіно (Італія) та Лестер Б. Пірсона (Канада). «Г. Ланге був найвпливовішим діячем Скандинавії, який обстоював ідею приєднання Норвегії та Данії до НАТО в 1949 р. замість утворення Нордичного альянсу зі Швецією. Л. Б. Пірсон підписав Північноатлантичний договір від Канади і був головою канадської делегації в ООН з 1948 по 1957 рр. Він запропонував створити спеціальні сили ООН для врегулювання Суецької кризи і в 1957 р. був нагороджений Нобелівською премією миру. Разом із професором Г. Мартіно, відомим фахівцем, що підтримував ідею європейської єдності (батьком міністра оборони Італії Антоніо Мартіно), вони склали команду, що достойно представляла невеликі держави НАТО» [8]. Звіт був складений за участі професора Лінкольна Гордона (Гарвардський університет), професора Гвідо Карлі (Рим) та пана Роберта Майора (Осло). Проте після виникнення Суецької кризи, «Комітет трьох» зібрався 14 листопада і протягом наступних трьох тижнів переписав звіт, посиливши позиції погіршення відносин між союзниками. Остаточний проєкт звіту був переданий Північноатлантичній раді 13 грудня 1956 р. [30].

Один із розділів звіту був присвячений науково-технічному співробітництву, там зазначалось, «що поступ у науці та технології настільки важливий для майбутнього Атлантичного співтовариства, що країни НАТО мають забезпечити вивчення кожної можливості плідної співпраці» [3, с. 202]. За результатами звіту була створена спеціальна група з наукової та технічної співпраці, після доповіді якої, глави урядів Альянсу на зустрічі в грудні 1957 р. схвалили утворення Наукового комітету НАТО. У березні 1958 р. Науковий комітет провів перше засідання [3].

Фактично наукову Програму НАТО було створено в 1958 р. задля сприяння підготовці вчених, обміну знаннями та розбудові мережі зв'язків між науковцями. Протягом своєї багаторічної історії Програма постійно адаптувалась до запитів часу та набула статусу усталеного бренду Альянсу [35].

У відповідь на мінливе середовище безпеки ХХІ століття сьогодення місія Програми полягає у вирішенні нових проблем безпеки та просуванні ідеї спільної безпеки із партнерами НАТО шляхом практичного співробітництва на основі цивільної науки, технологій, інновацій та інших галузей безпеки.

Наукова Програма НАТО має назву «Наука заради миру і безпеки» (SPS), вона сприяє співпраці між країнами-членами НАТО та країнами-партнерами на основі наукових досліджень, технологічних інновацій та обміну знаннями. Програма пропонує фінансування, консультації експертів та підтримку окремих заходів, пов'язаних із безпекою, що відповідають стратегічним цілям НАТО.

До особливостей Програми належить її спрямованість на результат, що досягається завдяки залученню вчених, експертів та державних службовців із країн-членів НАТО та країн-партнерів.

Програма SPS є адаптивною. Щоб підтримувати стратегічні цілі та політичні пріоритети НАТО у відносинах з партнерами, вона постійно змінюється та доповнюється з урахуванням умов безпеки, зокрема забезпечення стабільності та розбудови оборонного потенціалу країн-партнерів [32].

Основними пріоритетами Програми SPS є вирішення проблем безпеки, таких як контртероризм, кіберзахист; розроблення інноваційних технологій, пов'язаних із безпекою – датчиків, детекторів, нанотехнологій, безпілотних літальних апаратів; надання підтримки місіям і операціям, що здійснюються під керівництвом НАТО; а також дослідження людських та соціальних аспектів безпеки, таких як виконання Резолюції РБ ООН 1325 щодо жінок, миру і безпеки [25;31].

Програма SPS значною мірою використовує потенціал та досвід інших органів, підрозділів, делегацій НАТО, а також центрів передового досвіду.

Центри передового досвіду (англ. *COEs*) – це міжнародні військові організації, що готують та навчають керівників і фахівців з країн-членів НАТО та країн-партнерів. Вони сприяють розробленню доктрин, ідентифікують засвоєні уроки, покращують сумісність і можливості, а також тестують і перевіряють концепції за допомогою експериментів. Вони впроваджують передовий досвід та знання, що приносять користь Альянсу, та підтримують трансформацію НАТО, уникаючи при цьому дублювання активів, ресурсів та можливостей, що вже є в Альянсі. Центри COEs охоплюють найрізноманітніші сфери – військово-цивільні операції, кіберзахист, військоvu медицину, енергетичну безпеку, мінна війна на морі, захист від тероризму, операції в холодну погоду і протидію саморобним вибуховим пристроям (IED).

Центри COEs, зазвичай, спеціалізуються в одній функціональній галузі та є експертними. Вони поширюють свої поглиблені знання шляхом організації тренінгів, конференцій, семінарів, допомоги у розробленні концепцій, доктрин і різного роду документів.

Окрім надання лідерам, підрозділам НАТО і країнам-партнерам можливостей підвищити рівень освіти та підготовки, центри COEs також допомагають Альянсу покращити взаємодію, надають консультації щодо розроблення доктрин та стандартів, допомагають здійснювати аналіз та оцінювання отриманих уроків, а також організують експерименти щодо тестування та перевірки концептів (ідей).

Сьогодні налічується 25 центрів COEs, акредитованих НАТО. Робоча мова центрів, зазвичай, – англійська [23].

Програма «Наука заради миру і безпеки» надає Альянсу унікальний канал для невійськової комунікації, зокрема в ситуаціях або регіонах, де інші форми діалогу важко встановити. Це дає можливість НАТО активно працювати у регіонах, часто – як перша конкретна ланка між НАТО та новим партнером.

Програма SPS безперервно розвивається від часу її заснування. Основна мета Програми SPS – посилити політику партнерства НАТО. У 2013 р. здійснена комплексна переорієнтація Програми, що дало змогу зосередитись на більш масштабних стратегічних заходах, що сягають меж суто наукового співробітництва. Після всеосяжного стратегічного оцінювання Програма, зберігаючи важливий науковий

аспект, перетворилася на проекти, що охоплюють розбудову потенціалу, гібридні загрози та дослідження, пов'язані із Резолюції РБ ООН 1325 щодо жінок, миру і безпеки.

Протягом п'яти років Програма ініціювала понад 450 спільних заходів між країнами-членами та країнами-партнерами.

На рахунку Програми понад 20 лауреатів Нобелівської премії [32].

Україна та Програма «Наука заради миру і безпеки» (SPS)

Активна взаємодія Програми «Наука заради миру і безпеки» з Україною розпочалася в 1991 р., коли Україна, яка щойно набула державної незалежності, вступила до Ради північноатлантичного співробітництва.

10 січня 1994 р. Україна підписала рамковий документ із НАТО про «Партнерство заради миру», документ набув чинності 08.02.1994 р. [12]. Відповідно до цього документу Україна може брати участь у програмах НАТО.

Співпраця між НАТО та Україною в плануванні на випадок надзвичайних ситуацій почалася в 1995 р. під час ліквідації наслідків великих злив та повнів річок Уда та Донець у східній Україні. Повені вивели з ладу і частково зруйнували каналізаційні споруди Харкова, внаслідок чого були серйозно забруднені запаси води для міста з населенням майже два мільйони. Управління НАТО з планування на випадок надзвичайних ситуацій координувало допомогу від НАТО та держав-партнерів для розв'язання цих проблем [1].

У 1996 р. Україна стала місцем першої зустрічі Ради планування на випадок надзвичайних ситуацій поза межами НАТО. У зв'язку з навчаннями «Карпатська безпека '96» у Львові відбулося засідання Комітету цивільного захисту НАТО за участю держав-партнерів. Успішна співпраця між Управлінням цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій НАТО та Міністерством з питань надзвичайних ситуацій і захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи проклала шлях до семінару на тему «Авіамедична евакуація та рятувальні операції в умовах надзвичайних ситуацій», що відбувся у вересні 1997 р. в Києві [1].

Співробітництво в галузі цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій та готовності до катастроф є ключовою складовою Хартії НАТО-Україна [22], що була підписана у Мадриді 09 липня 1997 р., і на основі якої було започатковано Комісію Україна-НАТО (КУН), що мала опікуватися розвитком співпраці. За два місяця до цього 07 травня 1997 р. був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні» [9], де зазначалися принципи спільної співпраці, зокрема наукову сферу, але лише в сегменті освіти. Так, Центр інформації та документації НАТО в Україні зобов'язувався надавати інформацію «щодо програм НАТО з освітніх та наукових питань відповідним потенційним кандидатам; перегляд кандидатур до участі у програмах Манфреда Вернера та демократичних інституцій для навчання у Центрі НАТО з освітніх питань» [9]. Цей меморандум втратив чинність у 2016 р. після підписання Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус представництва НАТО в Україні [17].

Ще один «Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях у цивільному секторі та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного договору» було

підписано 16 грудня 1997 р. [10]. Цей меморандум визначає умови спільної співпраці «у галузі планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру і готовності до катастроф» [10]. «Ключовим механізмом забезпечення координації та взаємодії співробітництва у сфері науки та охорони навколишнього середовища стала Спільна робоча група Україна-НАТО зі співробітництва з питань науки та довкілля (СРГ) (утворена у 2000 р.)» [16].

Декларація від 2009 р. про доповнення до Хартії Україна-НАТО надала повноваження Комісії Україна-НАТО щодо підкріплення зусиль України у просуванні реформ, спрямованих на реалізацію євроатлантичних прагнень, шляхом запровадження у життя Річної національної програми України згідно з рішеннями Бухарестського саміту НАТО 2008 р. [2].

Протягом 1998-2013 рр. у межах Програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» реалізовані 27 спільних багаторічних проєктів за участю українських науково-дослідних установ.

Після анексії Криму Росією у квітні 2014 р. Альянс активізував практичну співпрацю з Україною у сфері цивільної науки та технологій, щодо питань безпеки. Держави-члени Альянсу, засудили незаконну анексію Криму Росією, а також її дестабілізуючі й агресивні дії на сході України та у Чорноморському регіоні. Було збільшено присутність НАТО у Чорному морі й активізовано співпрацю у військово-морській сфері між НАТО, Україною і Грузією [1]. З'явилися спільні наукові проєкти щодо питань морського середовища.

У вересні 2015 р. під час чергового засідання СРГ сторони обговорили стан реалізації спільних проєктів Україна-НАТО в рамках Програми SPS та окреслили перспективні сфери майбутнього взаємовигідного співробітництва з урахуванням триваючої збройної агресії РФ на сході України. Програма «Наука заради миру і безпеки» в Україні охопила широке коло питань щодо нових викликів безпеці: боротьба з тероризмом, передові технології, кіберзахист, гібридна війна, енергетична безпека та захист від хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних реагентів (ХБРЯ). Заходи Програми SPS стосуються також гуманітарних та соціальних аспектів безпеки, таких як виконання Резолюції РБ ООН 1325 щодо жінок, миру і безпеки; сприяють розробленню передових технологій безпекового призначення; підвищують ефективність виявлення і знешкодження мін та вибухонебезпечних боєприпасів.

На тлі дій Росії проти України у липні 2016 р. на Варшавському саміті НАТО було запроваджено Платформу Україна-НАТО із протидії гібридній війні. Цей механізм покликаний підвищити здатність виявляти гібридні загрози, а також забезпечити спроможність визначати уразливі місця та зміцнювати стійкість держави і суспільства перед обличчям таких загроз. Досягненню цієї мети, а також підвищенню обізнаності населення сприяли конференції високого рівня під егідою Платформи, що відбулися у Варшаві, Вільнюсі та Києві протягом 2017-2018 рр. Нині тривають подальші ініціативи на підтримку досліджень, підготовки та експертних консультацій з даної тематики [1].

З часу Варшавського саміту НАТО у липні 2016 р. практична допомога Україні з боку НАТО надається у вигляді Комплексної програми допомоги (КПД) Україні [13].

У червні 2017 р. Верховна Рада України ухвалила закон, яким членство держави в Альянсі знову визнано стратегічним пріоритетом національної зовнішньої та безпекової політики [6].

Чимало поточних заходів SPS допомагають Україні впоратися з негативними наслідками конфлікту з Росією через залучення науковців і експертів з країн Альянсу та України до змістовної практичної співпраці, розбудову мереж співпраці та зміцнення інституційного потенціалу всередині країни.

Починаючи з 2014 р. Україна є найбільшим отримувачем грантів НАТО за Програмою SPS. Впродовж останніх п'яти років загалом запроваджено 69 заходів SPS із залученням України як провідного партнера, а українські науковці й експерти беруть участь у багатьох інших проектах за сприяння SPS як дослідники або доповідачі. Українські інституції нерідко стають кінцевими споживачами проектів SPS, а також отримують обладнання для досліджень та стипендії для молодих науковців. Станом на 2019 р. Україна і досі є провідним партнером НАТО за рівнем участі у Програмі SPS, маючи 32 поточних наукових проекти, що становлять 17 % загального обсягу Програми [1].

З 1991 р. понад 720 експертів з України взяли участь у наступних заходах: 90 багаторічних проектів (англ. *MYP – Multi-Year Projects*) із залученням 355 експертів, 143 семінари перспективних досліджень / лабораторії передових досліджень (англ. *ARW – Advanced Research Workshop*)¹ із залученням 287 експертів, 26 інститутів передових студій (ASI) із залученням 55 експертів, 12 курсів підвищення кваліфікації (ATC) із залученням 24 експертів. Програма сприяла обміну понад 950 молодих науковців, понад 150 експертів з країн НАТО відвідали наукові установи України з метою обміну знаннями та передовим досвідом, 44 молоді українські науковці отримали гранти на навчання за кордоном, щоб згодом продовжити свої дослідження в Україні, завдяки проекту вийшли у світ 83 публікації[33].

Вагомість співпраці з Україною під егідою SPS було знову засвідчено у листопаді 2018 р. під час церемонії у штаб-квартирі НАТО з нагоди 60-річчя Програми «Наука заради миру і безпеки», на якій професору Національної академії наук України Костянтину Лукіну вручено Премію наукового партнерства НАТО за внесок у проект із розроблення компактного датчика для безпілотних літальних апаратів [1].

Найуспішніші спільні проекти, здійснені в рамках програми SPS

Певні сумісні проекти України і НАТО набули світового визнання, серед них:

1. Виявлення вибухівки і вогнепальної зброї з метою протистояння тероризму (англ. *Detection of Explosives and Firearms to Counter Terrorism – DEXTER*). Україна є однією з ключових учасниць флагманського проекту SPS DEXTER, що виконується вісьмома країнами-членами та партнерами НАТО, які розробляють інтегровану систему виявлення вибухівки та вогнепальної зброї в громадських місцях – дистанційно, в режимі реального часу і без створення перешкод для перехожих [1].

Зокрема, одна із частин проекту має назву «Завіса надвисокочастотного випромінювання». Українські вчені із Інститут радіофізики та електроніки імені О. Я. Усикова НАН України спільно з колегами з Французького центру аерокосмічних досліджень (фр. *ONERA, Office National d'Etudes et de Recherches Aérospatiales*) та науковців Сеульського національного університету (англ. *Seoul National University*),

¹ Назва «лабораторія передових досліджень» зазначена у документі «Додаток НАТО» (<https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006/Appendix1.pdf>). В українськомовних документах зустрічаються також назви «семінари передових досліджень» і «семінари перспективних досліджень». Можна також зустріти іменування «науково-практичні семінари».

Південна Корея, розробляють систему надвисокочастотного випромінювання, що здатна розпізнати вибухівку та приховану зброю у режимі реального часу. Розроблена система допоможе забезпечити безпеку транспортної інфраструктури, насамперед аеропортів, метро та залізничних станцій [15].

2. *Гуманітарне розмінування в Україні* (англ. *Humanitarian Demining in Ukraine*). Через реалізацію цільових заходів з розвитку сил, засобів та інституційного потенціалу Програма SPS сприяє впровадженню Комплексної програми допомоги (КПД) для України, ухваленої на саміті НАТО у Варшаві, в 2016 р. Одним із практичних результатів цієї роботи є важливий проєкт з надання Україні допомоги щодо гуманітарного розмінування. Він передбачає посилення спроможності Державної служби з надзвичайних ситуацій України (ДСНСУ) в операціях з розмінування на сході країни (Донецька та Луганська область), спрямованих на поліпшення умов для повернення переміщених осіб. Це значною мірою сприяє захисту цивільного населення на сході України, де вибухонебезпечні залишки війни становлять значну загрозу.

Так, наприклад, пожежа в березні 2017 р. на складі боєприпасів у Балаклеї (Харківська область) знищила цінну техніку. В рамках Програми SPS було швидко доставлено необхідне обладнання, щоб українські команди з розмінування змогли успішно очистити територію Балаклеї та дев'яти населених пунктів поблизу від залишків боєприпасів, що розлетілися навкруги під час пожежі на складі.

Також у межах цього проєкту розроблені 3D радары для виявлення мін [36].

1. *Багатонаціональна система телемедицини* (англ. *Multinational Telemedicine System*). Проєкт дає змогу медикам ефективніше долучатися до ліквідації наслідків катастроф та інцидентів, що потребують спеціальних фахових навичок з надання першої медичної допомоги. Він передбачає використання сучасних засобів комунікації в режимі реального часу для дистанційного надання рекомендацій медикам, які допомагають постраждалим безпосередньо в зоні лиха.

Як частина Комплексної програми допомоги Україні, цей флагманський МҮР розробив багатонаціональну телемедичну систему, що дає змогу медичним спеціалістам долучатися до ліквідації наслідків катастроф та інцидентів вздовж національних кордонів. Так, в Україні обладнано два парамедичних центри (центри долікарської допомоги), а 30 українських фельдшерів пройшли навчання на курсах підготовки майбутніх інструкторів в Румунії. Портативні медичні набори дають змогу на місці події медикам швидкої допомоги у випадку надзвичайної ситуації підключитися до системи, щоб отримати експертні поради від медичних фахівців з віддалених районів.

Система була успішно протестована під час навчань, організованих Євратлантичним центром координації реагування на катастрофи (EADRCC) у Львові та Тузлі (Боснія і Герцеговина) у період з 2015-2017 рр. Цей проєкт очолили експерти з України, Румунії, Молдови, Фінляндії та США.

Станом на сьогодні науковий проєкт «Багатонаціональна система телемедицини» завершений [36].

2. *Компактні сенсорні системи для безпілотних літальних апаратів* (англ. *Compact Sensor Systems for Unmanned Aerial Vehicles*). У межах цього багаторічного проєкту (МҮР) розроблено компактний, легкий, з низьким рівнем енергоспоживання датчик для безпілотних літальних апаратів (БПЛА), що дає змогу збирати дані про локацію ворожих форпостів. Датчик може перехоплювати сигнали з поля бою, визначати напрям і локацію джерела передачі і на їх основі складати карту частот.

Проект реалізовувався спільно з Іспанією та Республікою Корея. Після його закінчення професор Інститут радіофізики та електроніки імені О. Я. Усикова НАН України Костянтин Лукін та його іспанські й корейські колеги отримали Премію партнерства SPS, що вручила тодішня заступниця Генерального секретаря НАТО Роуз Гетемюллер з нагоди 60-річчя Наукової програми, 29 листопада 2018 р. [33].

3. Радіолокаційна мережа для прихованого візуально-шумового спостереження за безпекою повітряного та морського кордонів (англ. Noise Imaging Radar Network for Covert Air and Maritime Borders Security – NORMA). Створений у 2018 р., цей багаторічний проєкт (МҮР) має на меті розроблення радіолокаційної мережі, що забезпечить цілодобову систему спостереження з високими можливостями виявлення. Проєкт сприятиме посиленню нагляду за повітряними кордонами, що має першочергове значення в управлінні новими загрозами, пов'язаними з транскордонним використанням безпілотних летальних апаратів, а також безпекою в конфліктних зонах по всьому світу. Цей проєкт ведуть експерти з України та Італії [36].

4. *Фізична та кібернетична безпека у критичній інфраструктурі води* (англ. *Physical and Cyber Safety in Water Critical Infrastructure*). Проєкт було реалізовано шляхом проведення семінару передових досліджень (ARW), мета якого – підвищення поінформованості про кіберризик, що становлять загрозу для наявних та перспективних водоканалів та комунальних служб; обмін досвідом провідних менеджерів комунальних служб та спеціалістів, а також обговорення питань посилення нагляду та готовності мінімізувати кризи. Цей захід створив широку базу знань для підвищення обізнаності зацікавлених сторін про загрози та забезпечив платформу спільної співпраці експертів та осіб, які приймають рішення в різних країнах. Цей захід відбувся в червні 2018 р. в Осло, Норвегія, його очолили експерти з України та Норвегії [36].

5. Удосконалення механізму реагування на конфлікт та проблеми безпеки східної України (англ. *Advanced Training Responses to Conflict and Security Challenges in East Ukraine*). Цей проєкт – це курс підвищення кваліфікації (АТС), спрямований на підготовку молодших експертів (медичних, хірургічних, працівників швидкої допомоги, медсестер, військових медичних працівників та студентів) з Дніпропетровської обласної клінічної лікарні ім. І. І. Мечникова та навколишніх польових лікарень щодо реагування на випадки, пов'язані з надзвичайними ситуаціями у відповідності з основними пріоритетами SPS. Цей проєкт мав на меті навчити учасників реагуванню на РХБ загрози та проінформувати про новітні безпекові технології у зоні конфлікту в Україні; створити мережу потенційних викладачів та фахівців з технологій, що зможуть навчати інших медичних працівників та науковців в цьому регіоні; налагодити контакт між українськими фахівцями з передових технологій та міжнародними консультантами для поширення їхніх ідей та розвитку навичок; розробити для інших країн-партнерів НАТО типовий шаблон підготовки, що буде використовуватися у поточних та майбутніх конфліктах. Цей захід на чолі з експертами з України та США відбувся у Дніпрі, Україна, у листопаді 2019 р. [36].

Механізм реалізації Програми «Наука заради миру і безпеки» (SPS)

Програма НАТО «Наука заради миру і безпеки» (SPS) розширює можливості цивільної науки та техніки, пов'язаних із безпекою, шляхом об'єднання вчених, експертів та посадовців з НАТО і країн-партнерів, заради спільної праці над розв'язанням сучасних проблем міжнародної безпеки.

Програма SPS розвиває та впроваджує практичну співпрацю і розширює діалог між країнами НАТО та країнами-партнерами шляхом наукового нарощування потенціалу технологій та інновацій, пов'язаних із безпекою, сприяє науково-дослідним, інноваційним, прикладним наукам і технологіям, а також обміну знаннями для вирішення загальних проблем безпеки. Як бренд, SPS має дуже широку мережу, що охоплює сотні університетів та установ у країнах Альянсу та країнах-партнерах [28].

Програма фінансується рахунком цивільного бюджету НАТО, вона підтримує співпрацю за допомогою чотирьох форматів:

- багаторічні дослідницькі проєкти (англ. *MYP – Multi-Year Projects*);
- семінари перспективних досліджень / лабораторії передових досліджень (англ. *ARW – Advanced Research Workshop*);
- курси підвищення кваліфікації (англ. *ATC – Advanced Study Institute*);
- інститути передових студій (англ. *ASI – Advanced Training Course*). В українськомовних ресурсах формат ASI окрім вище згадуваного перекладу, визначеного «Довідником НАТО» [3], також має паралельні переклади «інститут підвищення кваліфікації» [11] та «розвиток передових студій, створення у перспективі центрів науково-дослідницького спрямування» [14]. З нашого погляду, більш доречним є використання терміна *інститут передових студій*, що міститься в офіційних документах НАТО.

Програма SPS підтримує співпрацю за допомогою трьох встановлених грантових механізмів: 1) проєкти досліджень та розробок: багаторічний проєкт (MYP); 2) науково-дослідні семінари: семінар перспективних досліджень / лабораторія передових досліджень (ARW); 3) навчальні курси: інститут передових студій (ASI) та курс підвищення кваліфікації (ATC).

Проєкти досліджень та розробок: багаторічний проєкт (MYP) – типова тривалість 2-3 роки. Грантовий механізм MYP дає змогу вченим з НАТО та країн-партнерів співпрацювати в галузі прикладних досліджень та розробок (R&D), проєктів щодо нарощування потенціалу цивільної науки, що мають практичне застосування у галузі безпеки і оборони. Грант забезпечує обладнання, навчання та підтримку молодих вчених.

Науково-дослідні семінари: семінар перспективних досліджень / лабораторія передових досліджень (ARW) – тривалість 2-5 дні. Механізм надання грантів ARW дає змогу здійснювати дискусії на високому рівні серед науковців та експертів різних країн з метою визначення напряму майбутніх дій для вирішення проблем безпеки.

Навчальні курси: Інститут передових студій (ASI) та Курс підвищення кваліфікації (ATC) – тривалість щонайменше 7 робочих днів. Механізм надання грантів ASI пропонує навчальні курси високого рівня, організовані для ознайомлення передової / професійної (PhD рівень) аудиторії із останніми науковими розробками та інноваціями.

Механізм надання грантів ATC дає змогу фахівцям з країн-членів НАТО ділитися своїми знаннями з питань безпеки із стажерами з країн-партнерів.

Серед керівників проєкту – як мінімум, один, має бути з країни-члена НАТО (NPD) та один із країни-партнера (PPD).

Наукове співробітництво із Програмою «Наука заради миру і безпеки» можливе, якщо проєкт відповідає або одному із основних пріоритетів SPS, або пріоритетам двох спеціальних програм – «Передові технології, пов'язані з безпекою» та «Виявлення вибухових речовин». Усі проєкти співробітництва безпосередньо мають бути чітко пов'язані з питаннями безпеки. Також наукові програми комплексно оцінюються та рецензуються – спочатку Незалежною групою наукових експертів (ISEG), а згодом підлягають схваленню членів НАТО. Проєкти оцінюються за індивідуальними показниками, якістю та відповідністю пропозицій стратегічним цілям НАТО, а також їхнім науковим потенціалом з точки зору довгострокового впливу [32].

Пріоритети програм НАТО

Основні пріоритети Програми «Наука заради миру і безпеки» (SPS) базуються на Стратегічній концепції НАТО (Лісабон, листопад 2010 р.) та Стратегічних цілях партнерських відносин НАТО (Берлін, квітень 2011 р.), зокрема:

1. Сприяння взаємовигідній співпраці з питань, що становлять спільний інтерес, враховуючи міжнародні зусилля для вирішення наявних та можливих проблем безпеки:

Контртероризм:

- методи захисту об'єктів критичної інфраструктури, запасів та персоналу;
- людські фактори в захисті від тероризму;
- технології виявлення терористичних загроз щодо вибухових пристроїв та інших незаконних дій;
- управління ризиками, кращі практики та технології у відповідь на тероризм.

Енергетична безпека:

- інноваційні енергетичні рішення для військових; енергетичні рішення на полі бою; рішення з відновлювальної енергетики для військового застосування;
- безпека енергетичної інфраструктури;
- морські аспекти енергетичної безпеки;
- технологічні аспекти енергетичної безпеки.

Кіберзахист:

- захист об'єктів критичної інфраструктури, зокрема обмін передовим досвідом, розбудова потенціалу та політики;
- підтримання розвитку можливостей кіберзахисту, зокрема новітні технології та підтримку розбудови інфраструктури інформаційних технологій; поінформованість щодо ситуацій у сфері кіберзахисту.

Захист від хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних (ХБРЯ) реагентів:

- методи та технології щодо захисту, діагностування ефектів, виявлення, знешкодування, знищення, знешкодження та утримання ХБРЯ реагентів;
- стратегії та технології управління ризиками та відновлення;
- медичні заходи проти ХБРЯ реагентів.

Екологічна безпека:

- питання безпеки, що виникають із основних екологічних та ресурсних обмежень, зокрема ризики для здоров'я, зміни клімату, дефіцит води та підвищення

енергетичних потреб, що можуть суттєво вплинути на планування та діяльність НАТО;

- прогнозування катастроф та запобігання природним катаклізмам;
- екологічні проблеми, пов'язані з обороною.

2. Посилення підтримки операцій та місій під керівництвом НАТО:

- надання цивільної підтримки за допомогою основних пріоритетів SPS;
- забезпечення доступу до інформації через підключення до інтернету, як, наприклад, у програмі SILK-Afghanistan;
- культурні та соціальні аспекти військових операцій та місій;
- посилення співпраці з іншими міжнародними організаціями.

3. Підвищення рівня обізнаності про події у сфері безпеки, зокрема шляхом раннього попередження, з метою запобігання кризам:

Передові технології, пов'язані з безпекою:

- нові технології, зокрема нанотехнології, оптичні технології, мікросупутники, металургія та створення платформ безпілотних літальних апаратів (БПЛА).

Охорона кордонів і портів:

- технології захисту кордонів і портів;
- транскордонні системи зв'язку та злиття даних;
- експертні консультації, оцінювання потреб та впровадження передового досвіду щодо забезпечення безпеки кордонів.

Виявлення і знешкодження мін та боєприпасів:

- розроблення та забезпечення передових технологій, методик та впровадження передового досвіду;
- рішення щодо протидії саморобним вибуховим пристроям (IED).

Людські та соціальні аспекти безпеки, пов'язані зі стратегічними цілями НАТО:

Будь-який проект, пов'язаний із загрозою безпеці, що жодним чином не визначений у цих пріоритетах, може розглядатися для фінансування за Програмою SPS.

Такі пропозиції можуть бути розглянуті, якщо вони вирішують стратегічні цілі НАТО [34].

Усі заходи, що фінансуються за Програмою SPS, відповідають її основним пріоритетам, а також стосуються безпеки та стратегічних цілей НАТО.

Основні пріоритети Програми «Передові технології, пов'язані з безпекою»:

Наукові данні та штучний інтелект (ШІ):

- збирання та підготовка великих масивів даних, зокрема структурування та маркування, а також розроблення інноваційних методів аналізу;
- розроблення інноваційних програм оброблення та захисту даних, на основі алгоритмів машинного навчання (тобто виявлення та класифікація об'єктів, оптимізація сигналів, видобуток даних, підтримання прийняття рішень тощо);
- аналіз політичних, етичних та правових аспектів, пов'язаних зі ШІ та його застосуванням у безпековому середовищі;
- організація змагань та нетрадиційних заходів для молодих дослідників (тобто *datathon, hackathon* тощо).

Комунікаційні системи:

- розроблення систем безпеки та різних інтернетних додатків;

- розроблення та демонстрація усюдисущої мережі для підтримання операцій з реагування на надзвичайні ситуації та управління кризовими ситуаціями;
- розроблення та впровадження квантових технологій (тобто мереж квантових комунікацій, квантового розподілу ключів (QKD), випадкового квантового генерування тощо);
- розроблення та демонстрація постквантової криптографії (алгоритми, здатні протистояти атакам квантового комп'ютера).

Матеріалознавство:

- дослідження та розроблення в галузі нанотехнологій (наночастинки, наноматеріали, нанокompозити тощо);
- інноваційні рішення та матеріали у сфері 3D-друку;
- розроблення інноваційних рішень для застосування у безпековій сфері (тобто високоміцних матеріалів, покриттів тощо).

Датчики (сенсори) та детектори:

- розроблення та демонстрація нових концепцій радіолокації (тобто когнітивних радарів, голографічних радарів, ультраширококутних мереж, спінтроніки тощо);
- розроблення інноваційних датчиків (тобто мікросенсорів, розумного пилу, фотоніки, систем LIDAR тощо);
- розроблення інноваційних концепцій сенсорного синтезу.

Автономія та контравтомія:

- розроблення та демонстрація інноваційних безпілотних та / або автономних систем (тобто підводних, морських, повітряних, космічних, багатодомених);
- демонстрація спільної роботи та «роїв» (тобто інноваційне командування та контроль, колективне прийняття рішень, спільні навігаційні концепції тощо);
- дослідження та розроблення в галузі протидії автономії, а також протидія безпілотним літальним апаратам (C-UAS), особливо в галузі виявлення, ідентифікації та відстеження.

Технологічна конвергенція:

- дослідження та розроблення в багатьох наукових галузях завдяки тісній інтеграції різних технологій і дисциплін з метою досягнення спільної мети (тобто інтеграція інженерії, біотехнологій, фізичних наук, науки про дані, обчислень, наук про життя, соціальних наук тощо) [28].

Основою діяльності в галузі науки і технології є Програма SPS «*Передові технології, пов'язані з безпекою*», що дає змогу дослідникам країн НАТО та країн-партнерів підтримувати технологічну перевагу та залишатися на передовій знань інноваційних технологій.

Основні пріоритети Програми «Виявлення вибухових речовин». Міни, боеприпаси, що не вибухнули (UXOs), саморобні вибухові пристрої (IEDs) та інші вибухонебезпечні залишки війни (ERW) становлять пряму загрозу безпеці громадян НАТО та країн-партнерів. Міжнародне співробітництво має вирішальне значення для ефективного вирішення цієї проблеми в країнах, де ведуться бойові дії. Саме через цю загрозу була започаткована спеціальна Програма «Виявлення вибухових речовин», що має такі пріоритети:

- а) розроблення та забезпечення мультисенсорних систем, нових та передових технологій, методологій та найкращих практик;

б) забезпечення отримання кінцевим споживачем достатньої інформації та включення його до процесу прийняття рішень;

в) активний та поточний огляд минулих проєктів для стимулювання майбутніх робіт;

г) сприяння інтеграції пристроїв, методів та технологій між наявних та перспективних проєктів;

д) аналіз даних;

є) підготовка до фактичних польових умов;

ж) поширення та нарощування потенціалу.

Визначені пріоритети відносяться до таких сфер застосування:

1. Мультисенсорні системи:

- стандартизація протоколів зв'язку;
- розроблення модульних датчиків та інших компонентів;
- інтеграція наявних технологій виявлення;
- тестування та оцінювання ефективності різних комбінацій датчиків;
- польові процедури або алгоритми для точкового наведення цілей.

2. Аналіз даних:

• підвищення даних обробки систем виявлення небезпеки у режимі реального часу;

• нові методи об'єднання даних;

• застосування штучного інтелекту / машинного навчання для ідентифікації вибухонебезпечних предметів;

• компіляція результатів тестів / випробувань та цільових підписів або зображень у широкодоступну базу даних;

• визначення загальних форм або елементів саморобних вибухових пристроїв (IEDs) для покращення їх виявлення та розрізнення;

• автоматизація процесу виявлення загроз та реагування на них.

3. Нові технології або технології, що швидко розвиваються:

• розроблення різних систем для безпілотників;

• адаптація технологій для дистанційних операцій роботів;

• виявлення нових технологій;

• інтеграція систем, що використовують «розумні» кіберфізичні компоненти;

• підвищення рівня готовності технологій для наявних, але недостатньо розроблених методів;

• методи зменшення площі пошуку або зменшення площі очищення;

• підвищення портативності та застосування на місцях технологій прямого виявлення вибухових речовин.

4. Підготовка до фактичних польових умов:

• розроблення масштабованості (можливості додавати нові властивості та методи) для перспективних підходів;

• розроблення або адаптація перспективних лабораторних технологій до реальних умов місцевості;

• організація реалістичних польових випробувань для перспективних технологій [29].

Сьогодні зростає потреба у методах швидкого та успішного виявлення вибухових речовин як у військовому, так і в цивільному середовищі.

НАТО підтримує розвиток нових технологій для подолання загрози, що спричинена вибухонебезпечними факторами (наприклад, мінами, UXOs, IEDs тощо), та управління наслідками їх розповсюдження. НАТО співпрацює з партнерами і міжнародними організаціями з метою використання всього потенціалу кожної зацікавленої сторони для підвищення обізнаності про загрозу та для розвитку можливостей прийняття довгострокових рішень.

Конкурс проєктів спільної співпраці в Програмі «Виявлення вибухових речовин» однією із специфічних цілей визначає заохочення заявок, що дають довгостроковий вплив, мають тематичну, географічну та стратегічну перспективи. З цією метою заохочуються заявки, що сприяють довгостроковим дослідженням у галузі природничих наук, а також соціальних дисциплін (таких як політологія, антропологія, соціологія, психологія тощо). Заявки щодо суспільних наук можуть бути представлені у формі довготривалих досліджень, тематичних досліджень з практичним застосуванням (тобто обмін передовим досвідом, розроблення рекомендацій, виявлення прогалин), польових досліджень тощо. Заявники повинні враховувати значущість свого проєкту для ключових завдань НАТО щодо колективної оборони, управління кризовими ситуаціями та спільної безпеки.

Грантові механізми Програми «Наука заради миру і безпеки» (SPS)

Створення єдиного наукового простору досліджень вчених із різних країн відбувається шляхом реалізації спільних грантових програм. Кожен формат має певні грантові вимоги.

Основні вимоги до грантів МУР (багаторічний проєкт). У межах грантів МУР Програма SPS підтримує проєкти спільних прикладних досліджень та розробок, що мають:

- а) посилатися на один або кілька основних пріоритетів SPS;
 - б) продемонструвати чіткий зв'язок із безпекою та обороною;
 - в) встановити науково-дослідну співпрацю між експертами як мінімум з однієї країни НАТО та однієї з країн-партнерів НАТО та навести, серед іншого, докази:
 - високоякісного дослідження та розробки;
 - чітких та реалістичних цілей;
 - визначених етапів та результатів;
 - значної співпраці між дослідниками країн НАТО та країн-партнерів;
 - реалістичності бюджету;
 - справедливого розподілу бюджету, що відображає стан роботи та гарантує значну участь дослідників з країн-партнерів НАТО;
 - співпраці між дослідниками та потенційними кінцевими споживачами результатів проєкту;
 - участь молодих вчених.
- Проєкт SPS забезпечує фінансування окремих витрат, зокрема:
- обладнання та витратні матеріали;
 - навчання та подорожі, пов'язані з проєктом, зокрема проведення хостингу або відвідування конференцій та семінарів;
 - комунікації як з науковою спільнотою, так і з громадськістю;

- стипендію для молодих дослідників, але без врахування зарплати та накладних витрат.

Багаторічні проекти, зазвичай, тривають 24-36 місяців.

Хоча для бюджету багаторічних проектів немає жорстких обмежень, типові трирічні проекти знаходяться у діапазоні від 150 тис. до 350 тис. євро. Якщо проект вимагатиме понад 350 тис. євро, необхідно узгоджувати бюджет до подачі заявки.

Багаторічні проекти SPS передбачають співпрацю між експертами, які є громадянами, резидентами та працівниками країн НАТО та громадянами, резидентами та працівниками країн-партнерів НАТО. Основні заявники, які називаються співдиректорами проектів, мають виділяти власний бюджет у МҮР. Загалом у заявці має бути не більше одного керівника на кожну установу.

Співдиректори проекту – це головні дослідники (зокрема NPD та PPD), визначені в Плані проекту, кожний з яких має власний бюджет. Співдиректори розробляють та подають заявку спільно. Після того, як проект буде доведений, кожен співдиректор бере на себе відповідальність за планування та хід роботи, що виконується в його установі, співпрацю для забезпечення успіху загального проекту. Загалом, проект має одного співдиректора на кожну установу.

Інші учасники проекту не мають власного бюджету і не вважаються співдиректорами, наприклад, студенти або докторанти, дослідники інститутів тощо.

Співдиректор з країни НАТО та головний директор з країни-партнера НАТО називаються відповідно Директором проекту НАТО (NPD) та Директором проекту країни-партнера (PPD); кожен проект матиме одного NPD та одного PPD. Крім нагляду за роботою у власних установах, NPD та PPD несуть спільну відповідальність та мають повноваження щодо загального технічного управління проектом, зокрема звітність щодо його результатів.

NPD та його / її установа керують усіма проектними фондами, а також несуть відповідальність за фінансову звітність.

Усі заявники повинні бути пов'язані з урядовою, академічною чи іншими неприбутковими установами. Приватні компанії не мають права на фінансування SPS, хоча їх участь як кінцевих споживачів заохочується.

Кандидати не можуть мати одночасно більше одного гранту SPS. Потенційні співдиректори повинні забезпечити офіційне закриття будь-якої іншої діяльності у сфері SPS перед подачею заявки [26].

Основні вимоги до грантів на організацію заходів ARW, ASI, ATC. Програма SPS пропонує гранти на організацію заходів (семінарів та тренінгів) для науковців та експертів з країн НАТО та країн-партнерів. Захід обов'язково має стосуватися одного або кількох основних пріоритетів Програми SPS. Термін проведення заходу має бути не раніше ніж за 9 місяців після кінцевої дати подачі заявок.

До заявки долучається опис події, де необхідно зазначити: тип події та назву, цілі, очікувані результати, актуальність події, ключових спікерів та учасників, аудиторію (особливо для інститутів передових студій (ASI) та курсів підвищення кваліфікації (ATC), хто є студентами / стажерами, яким чином вони отримають користь від відвідування), дублювання (чи дублюється ця подія чи перетинається з іншими заходами), бюджет.

При схваленні заходу після отримання листа-рішення відбувається оплата максимум 85 % від витрат заходу, остаточний платіж здійснюється після затвердження підсумкового звіту.

Грант також покриває витрати на проїзд спікерів / тренерів. Крім того, дорожні витрати (відрядження) слухачів (не учасників) з країн НАТО та країн-партнерів, які відповідають вимогам, або міжнародних організацій, що не можуть отримати фінансову підтримку з інших джерел. Не учасники (ARW) – особи, які після завершення не отримують сертифікати участі у заході, так само, як і слухачі можуть прослухати курс (ATC) або навчальну програму (ASI), проте по завершенню вони не будуть мати офіційних документів про їх проходження.

Вітається спільне спонсорство, але усі спонсори мають зазначитись у заявці, і бути затверджені Офісом SPS. Незважаючи на будь-яке спільне спонсорство, захід повинен дотримуватися відповідного формату та мати назву «Семінар із перспективних досліджень, організований за підтримки SPS НАТО / лабораторія передових досліджень, організована за підтримки SPS НАТО», «Інститут передових студій, організований за підтримки SPS НАТО», або «Курс підвищення кваліфікації, організований за підтримки SPS НАТО».

Фінансування, що виділяється на кожний захід, визначається НАТО із врахуванням кількості учасників, розміру, тривалості та місця проведення; семінари / лабораторії передових досліджень (ARW) в середньому мають бюджет у 30-40 тис. євро, а інститути передових студій (ASI) і курси підвищення кваліфікації (ATC) у 60 тис. євро.

Програма фінансує:

1. *Семінар перспективних досліджень / лабораторію передових досліджень (ARW).* НАТО ARW – це двох-трьохденна зустріч для проведення інтенсивних дискусій на високому рівні з питань безпеки в одній або кількох основних пріоритетних сферах SPS, за участю 20-50 експертів з країн НАТО та відповідних зацікавлених країн-партнерів. Окрім поширення останніх наукових результатів, ARW також служать для формулювання рекомендацій та висновків щодо політики чи подальшого дослідження наукових проблем, що були окреслені під час проведення заходу, а також для сприяння партнерству серед експертів різних країн, що часто призводить до формування нового наукового співробітництва.

2. *Інститут передових студій (ASI).* НАТО ASI – короткий курс, зазвичай, від семи до десяти днів, коли лектори-експерти пропонують аудиторії молодих вчених цілеспрямовану, поглиблену навчальну програму на тему, що стосується безпеки, за одним з основних пріоритетних напрямів SPS. ASI орієнтовані на експертів пост-докторального рівня, хоча курс також може бути корисним для докторантів та молодих вчених. Особлива роль ASI – сприяння навчанню та мотивації молодих дослідників у країнах-партнерах НАТО, ознайомлення та зацікавлення молодих експертів з країн-членів НАТО та країн-партнерів з тематикою, що стосується НАТО, та розбудова мережі молодих дослідників.

3. *Курс підвищення кваліфікації (ATC).* НАТО ATC – це цілеспрямований навчальний курс, що зазвичай триває п'ять-сім днів і дає можливість фахівцям з країн НАТО ділитися своїм досвідом роботи в одній із пріоритетних областей SPS зі стажистами, передусім з країн-партнерів НАТО, а також з інших країн НАТО. ATC проводять підготовку експертів з відповідним досвідом, які бажають дізнатися про

останні розробки у своїх областях. АТС сприяють навчанню та мотивації експертів з країн-партнерів, формуванню та зміцненню міжнародних експертних мереж.

Заявки мають подавати експерти, які є громадянами, резидентами та працівниками країн НАТО та громадянами, резидентами та працівниками країн-партнерів НАТО. Таким чином, заявки мають бути розроблені та подані спільно одним заявником з країни НАТО та одним з країн-партнерів НАТО. Особи з приватних компаній не мають права подачі заявки. Обидва співдиректори працюють разом над підготовкою програми заходу чи навчальної програми, вибору експертів та інших учасників (наприклад, студентів ASI чи слухачів АТС), організацією практичних заходів, управлінням фондами SPS та звітуванням перед НАТО. Співдиректори, зазвичай, також є спікерами чи тренерами під час заходу.

Вимоги до учасників семінару перспективних досліджень / лабораторії передових досліджень (ARW), інституту передових студій (ASI), курсу підвищення кваліфікації (АТС). Участь у ARW та АТС відбувається за запрошенням співдиректорів, вони можуть приймати заявки за своїм бажанням, тоді як ASI традиційно відкриті для заявок від кваліфікованих майбутніх студентів. Учасники повинні бути громадянами країн НАТО та країн-партнерів, що мають право на участь, а заявникам рекомендується включати учасників з різних країн-партнерів. Як виняток, за умови попереднього схвалення НАТО видатні доповідачі та тренери з інших країн можуть брати участь у заходах SPS.

У жодному випадку учасники, які не виступають (наприклад, студенти ASI чи слухачі АТС) не можуть приїхати на захід з країн, що не є членами НАТО або країнами-партнерами, навіть якщо вони є громадянами відповідних країн НАТО чи країни-партнерів. Після отримання листа-рішення участь країн-партнерів, не визначених у робочій програмі, неможлива.

Запрошення персоналу з НАТО має координуватися через Офіс SPS. Співдиректорам також рекомендується забезпечити гендерно збалансований список учасників.

Співдиректори для участі у семінарах перспективних досліджень / лабораторіях передових досліджень (ARW) обирають експертів здатних зробити внесок в обговорення визначеної теми, досягти відповідного поєднання знань та різноманітних точок зору, стимулювати дискусію та сприяти обміну ідеями.

Список учасників має бути збалансований учасниками з країн НАТО та учасниками з країн-партнерів. Не більше 25 % відвідувачів можуть приїхати з будь-якої однієї країни.

Студентів інституту передових студій (ASI) слід вибирати, враховуючи їх кваліфікацію, зобов'язання та можливості отримати користь та сприяти ASI. Хоча ASI орієнтована на молодих вчених постдокторального рівня та PhD, студенти вищих навчальних закладів також можуть бути у групі. Студенти інституту передових студій (ASI) повинні бути вихідцями з країн НАТО та країн-партнерів; студентам з інших країн заборонена участь. Не більше 25 % студентів можуть приїхати з будь-якої однієї країни.

Досвід свідчить, що найуспішніші ASI мають 12-15 експертів-спікерів та 60-80 студентів. В особливих випадках кількість лекторів може бути несуттєво збільшена, але не більше 15 осіб можуть бути профінансовані грантом НАТО, зокрема співдиректорів.

У курсах підвищення кваліфікації (АТС) співдиректори та організаційний комітет відповідальні за те, щоб вибрати 20-50 слухачів, головним чином, з країн-партнерів, які відповідають вимогам, хоча кандидатури стажерів з країн-членів НАТО також можуть бути розглянуті. Стажерів АТС слід вибирати, враховуючи їх кваліфікацію, досвід та користь, що вони можуть отримати від АТС для своєї майбутньої діяльності.

Місце проведення заходів. Програмою SPS передбачається, щоб заходи відбувалися в країні-партнері. ASI та АТС мають, коли це можливо, здійснюватися у місці з усіма зручностями, враховуючи проживання на тій самій території, щоб полегшити вільний обмін ідеями між учасниками.

Плата за семінари та навчання

За необхідності, організатори ASI та АТС можуть стягувати скромну плату з учасників за витрати на заходи, що не покриваються SPS.

Цей гонорар та його цільове використання має бути чітко деталізовані у заявці та затверджені у кожному конкретному випадку Офісом SPS [26].

Висновки

Сучасна наука не може розвиватись в ізоляції. Програма SPS дає можливість інтегруватись розробкам українською наукою, пов'язаним із темою безпеки, у світову спільноту.

Україна почала брати активну участь у проєктах Програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» (SPS) у 1991 р. У квітні 2014 р. у відповідь на російсько-українську кризу практичне співробітництво з Україною з питань, пов'язаних із безпекою цивільної науки і технологій, набуло нового поштовху. Сьогодні Україна є найбільшим бенефіціаром Програми «Наука заради миру і безпеки».

Поточні проєкти у межах SPS охоплюють широке коло новітніх викликів у галузі безпеки, таких як боротьба з тероризмом, передові технології, кіберзахист, енергетична безпека і захист від хімічних, біологічних, радіоактивних та ядерних (ХБРЯ) реагентів. Проєкти SPS також зачіпають гуманітарні та соціальні аспекти безпеки, як, наприклад, імплементація Резолюції РБ ООН 1325 щодо жінок, миру і безпеки; сприяють розробці передових технологій, що можуть застосовуватися у галузі безпеки; а також надають допомогу у виявленні і знешкодженні мін і боєприпасів, що не вибухнули. Програма сприяла розбудові спроможностей у галузі телемедицини і невідкладної медичної допомоги під егідою Комплексної програми допомоги, де лікарі з усього світу мають змогу надати допомогу потерпілим унаслідок катастроф або нещасних випадків, де б вони не сталися.

Істотна частка поточних проєктів сприяє подоланню негативних наслідків наявної кризи, залучаючи науковців з України і держав-членів НАТО до значущої практичної співпраці, створюючи мережі партнерства та допомагаючи Україні розвивати власний науковий потенціал.

Через бойові дії, що ведуться на території, Україна стає простором для випробування та практичного застосування новітніх технологій, пов'язаних із СБО. Сфера і форми роботи із грантовими проєктами SPS достатньо широкі: це багаторічні науково-дослідні проєкти, дискусійні лабораторії передових досліджень, інститути передових студій, курси підвищення кваліфікації.

Враховуючи останню загрозу, із якою зіткнувся увесь світ, – вірусом COVID-19, набувають актуальності спільні наукові дослідження в галузі вірусології та епідеміології.

Література

1. Відносини з Україною. (2019). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=uk. Декларация про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною. (09.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021.
2. Довідник НАТО. (2001). URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/handbook.pdf>.
3. Дорожня карта Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО. (2015). URL: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2019/11>.
4. Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні» від 04.02.2016, № 989-VIII. (2016). Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-19>.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» від 08.06.2017, № 2091-VIII: Перша редакція. (2017). Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2091-19/ed20170608>.
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07.02.2019, № 2680-VIII. (2019). Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>.
7. Звіт «Трьох мудреців»: 50 років потому. (2006). Операції: давні і нові. НАТО ревью. URL: <https://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/ukrainian/history.html>.
8. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні. (2017). Верховна рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950019>.
9. Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру та готовності до катастроф між Міністерством України з надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північноатлантичного договору. (1997). Верховна рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_004.
10. Наукова програма НАТО «Наука заради миру і безпеки»: навчальний посібник. (2018). Івано-Франківськ: Науковий інформаційно-аналітичний центр НАТО при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». URL: https://nato.pu.if.ua/images/2019/SPS-UA_for-applicants.pdf.
11. Партнерство заради миру. Рамковий документ. (1994). Верховна рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001.
12. Програма комплексної допомоги Україні. (2016). Бюлетень Організації Північноатлантичного договору. URL: https://www.nato.int/natostatic_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_10/20161017_1610-compreh-ass-package-ukrain.pdf.

13. Програма НАТО «Наука заради миру і безпеки». (2019). *Портал «Україна-НАТО»*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/pro-nato/programma-nato-nauka-zaradi-miru-ta-bezpeki>.
14. Розробка Північноатлантичним Альянсом спільно з українськими вченими проекту системи виявлення вибухівки у транспортних мережах. (2020). *Портал «Україна-НАТО»*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/news/65123-rozrobka-pivnichnoatlantichnim-alyansom-spilyno-z-ukrajinsykimi-vchenimi-projektu-sistemi-vijavlennya-vibuhivki-u-transportnih-merezhah>.
15. Співробітництво в сфері науки та охорони довкілля. (2020). *Портал «Україна-НАТО»*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/spivrobitnictvo-v-sferi-nauki-ta-ohoroni-dovkillya>.
16. Угода між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус представництва НАТО в Україні. (2016). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_033.
17. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2017 рік» від 08.04.2017, № 45/2016. (2016). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/2017>.
18. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2019 рік» від 10.04.2019, № 117/2019. (2019). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2019>.
19. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна-НАТО на 2016 рік» від 12.02.2016, № 45/2016. (2016). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2016>.
20. Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018 рік» від 28.03.2018, № 45/2016. (2016). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/2018>.
21. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. (1997). *Верховна рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.
22. *Centres of Excellence*. (2020). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_68372.htm.
23. *Evaluation and Selection*. (2020). URL: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/88001.htm>.
24. Landmark Resolution on Women, Peace and Security. (2004). *OSAGI*. URL: <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps>.
25. Multi-Year Projects (MYP). (2020). *NATO-SPS*. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/172949.htm>.
26. *NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Open Call for Proposals*. (2020). URL: https://www.nato.int/science/call-proposal/20200215_sps-opencall-2020.pdf.
27. *NATO Science for Peace and Security (SPS) Special Call for Proposals on Security-Related Advanced Technologies*. (2019). URL: https://www.nato.int/science/call-proposal/20200215_sps-special-call-2019-AT.pdf.
28. *NATO Science for Peace and Security (SPS) Special Call for Proposals on Explosives Detection*. (2019). URL: https://www.nato.int/science/call-proposal/20200215_sps-special-call-2019-ED.pdf.
29. Report of the Committee of Three. (2017). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_65237.htm?selectedLocale=en.
30. Resolution 1325. (2000). *UN Peacemaker*. URL: [https://undocs.org/en/S/RES/1325\(2000\)](https://undocs.org/en/S/RES/1325(2000)).

31. Science for Peace and Security Programme. (2017). *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm.
32. Science for Peace and Security (SPS) Programme: Practical Cooperation with Ukraine. (2020). *NATO*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/storage/app/sites/134/20191120-191121-sps-info-day-ukraine.pdf>.
33. SPS Key Priorities. (2019). *NATO*. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/85291.htm>.
34. *Tiki-Toki SPS Programme History*. (2020). URL: <http://www.tiki-toki.com/timeline/entry/486360/SPS-Programme-History>.
35. Ukraine. The NATO Science for Peace and Security Programme. (2020). *Country Flyer*. URL: <https://www.nato.int/science/country-fliers/Ukraine.pdf>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ НАУКОВЦІВ ДО ПРОЄКТІВ З ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Для формування пулу науковців навколо питання євроатлантичної інтеграції України доцільно зробити такі кроки:

1. Об'єднати зусилля державних службовців, які опікуються питаннями євроатлантичної інтеграції із науковцями, які займаються прикладною наукою у сфері безпеки, інноваційних технологій, вірусології, біології, з метою допомоги в проходженні бюрократичних процедур щодо участі у грантових програмах.

2. На національному рівні – створити низку конкурсних програм для залучення науковців-гуманітаріїв. З одного боку, це підвищить зацікавленість серед українських наукових кіл, а з іншого – будуть ініційовані гуманітарні проєкти, що можна подавати на конкурс програми «Наука заради миру і безпеки».

3. На державному рівні – створити єдиний реєстр спільних наукових проєктів, що виконуються українськими науковцями у всіх галузях сумісно з науковцями інших країн.

ДІАЛОГИ ПРО СТРАТКОМ

МИ ПЕРШИМИ В УКРАЇНІ ФОРМУВАЛИ ТЕОРІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

*Інтерв'ю з колишнім заступником керівника АТО
по взаємодії з громадськістю та ЗМІ,
полковником **Тарасом ДЗЮБОЮ***

*Інтерв'ю брав **Олександр ЗАРУБА***

О.З.: Мета нашого інтерв'ю – підготувати матеріал для другого випуску монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни», до написання якої залучилися науковці, фахівці з проблематики страткомунікацій, волонтери та представники інформаційної сфери ІСБО, ООС на Донбасі та протидії гібридній війни Росії проти України.

Питання, окреслені у попередній монографії привернули значну увагу та залучили до обговорення фахівців зі страткомунікацій безпекових інституцій. Саме тому ми звернулися до Вас, пане Тарасе, з пропозицією висвітлити питання, до яких Ви були залучені під час АТО. Ми вважаємо, що досвід виконання завдань інформаційної боротьби має практичну цінність для тих спеціалістів, які займаються цим сьогодні.

Для початку коротко про себе: освіта, проходження служби, обов'язки у районі АТО.

Т.Д.: У 1994 році я закінчив Київське вище інженерне радіотехнічне училище протиповітряної оборони імені Маршала авіації О. І. Покришкіна (КВІРТУ ППО). Служба у військах командиром взводу, ад'юнктура, викладацька робота в КВІРТУ до його розформування, далі – Національна академія оборони України і, після перейменування, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського.

У 2001 р. за ініціативи начальника Академії, на той час генерала Володимира Толубко, уперше в Україні і, можливо, на теренах СНД була створена кафедра інформаційної боротьби. Напрямом діяльності кафедри стало дослідження процесів в інформаційній сфері, що постійно супроводжують збройну боротьбу, політичні процеси, об'єктом – інформаційний простір та можливий вплив через нього на людей: ключових осіб, які приймають рішення, особовий склад ЗС, населення певних територій. Також ми розпочали дослідження питань, що сьогодні є сферою кібербезпеки: боротьба в інформаційно-телекомунікаційних системах, хакерські дії, методи спеціальної інженерії. Наші дослідження сприяють формуванню певної системи поглядів. І хоча в історії кафедри траплялися різні періоди, зокрема її розформування, реальний результат нашої роботи був.

Завдяки докладним зусиллям та підтримці ГШ ЗС України була відкрита спеціальність, що є і донині, «Управління інформаційною безпекою в Збройних Силах України», за якою готують офіцерів оперативно-тактичного рівня, магістрів за цим фахом. Також була введена військово-облікова спеціальність за цим напрямом.

З початком збройного конфлікту була створена ініціативна група в МО України для безпосередньої протидії російській інформаційній агресії. Я увійшов до складу

цієї групи. Восени 2015 р. відповідно до спільного наказу МО та НГШ був призначений заступником керівника АТО по взаємодії з громадськістю та ЗМІ. По суті займався стратегічними комунікаціями: мені були підпорядковані військові ЗМІ, підрозділи ПСО, група ЦВС і ще кілька підрозділів, що здійснювали моніторинг та цілеспрямований вплив на інформаційний простір навколо району конфлікту. Ми займалися представленням позиції української влади, відстоювали власні позиції інституцій ІСБО, попереджували інформаційні провокації противника та виконували ще багато інших завдань. Комплекс цих завдань на сьогодні і визначаються як стратегічні комунікації. По закінченню ротації повернувся на свою посаду професора кафедри інформаційних технологій та інформаційної безпеки у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського. Потім була пропозиція від командувача Сухопутних військ, який був моїм керівником в АТО, створити та розгорнути певну систему органів у складі Сухопутних військ, завдання яких є забезпечення інформаційної безпеки. Ми сформували по всій Україні невеликі, проте ефективні, групи. На жаль, сьогодні ця ідея вже не реалізується, погляди керівництва змінилися. Однак ці групи дали, по-перше, створити дієву систему моніторингу подій у регіонах; по-друге, залучити регіональні інформаційні ресурси; по-третє, реагувати на прояви російської інформаційної війни, що відбуваються дотепер, з урахуванням специфіки регіонів. Адже особливості та відмінності наявні у кожній з областей України.

О.З.: Тобто противник постійно веде аналіз цільових аудиторій та чітко знає, який контент використовувати для інформаційного впливу залежно від регіону?

Т.Д.: Так, звичайно. Все це здійснюється цілком офіційно. Українські організації працюють у межах проєкту «Русский мир». Цей фонд утворений відповідно до законодавства РФ і фінансується з її бюджету. Напрями його діяльності сприймаються всіма міжнародними правозахисними структурами, оскільки стосуються культури, мови, історії і не більше. Фонд видає гранти. А от особи, які отримують гранти і здійснюють, зокрема, аналіз цільових аудиторій. В Україні до останнього часу працювало кілька десятків подібних організацій за гранти «Русского мира». Діяльність понад половини з них була припинена з початком збройного конфлікту. У цьому я вбачаю беззаперечну заслугу СБ України. Але деякі працюють і по сьогодні, не порушуючи жодним чином українського законодавства. Вони здійснюють діяльність на користь інтересів РФ.

О.З.: Наскільки теорія і сама термінологія інформаційних (психологічних, інформаційно-психологічних операцій), що склалася до 2014 р., відповідала реаліям тих подій, з якими довелося зіткнутися під час «гібридної війни»? Адже в США та НАТО теж досить часто змінюють термінологію в цій галузі.

Т.Д.: Питання досить цікаве і дискусійне. Справа у тому, що коли ми створили першу кафедру інформаційної боротьби, ще нічого не знали про стандарти НАТО в цій галузі. Інтернет лише робив перші кроки в Україні. Необхідно було витратити певний час на пошук перших статутів, доктрин та їх переклад і адаптацію до наявних на той час напрямів роботи. Слід врахувати, що у 2001 р. навіть не йшлося про курс на адаптацію стандартів НАТО. Хоча теоретично був задекларований курс на вступ до НАТО, до реальних кроків у цьому напрямі було ще далеко.

Тому ми формували нашу українську теорію з точки зору здорового глузду та системного підходу. Проблема інформаційної боротьби була виокремлена і описана

українськими вченими Володимиром Олексійовичем Варюхіним, Анатолієм Олександровичем Росем, Іриною Вікторівною Замаруєвою, першим завідувачем кафедри Сергієм Яковичем Жуком. Були виділені її складові – інформаційна безпека та інформаційний супровід дій військ; обрано кілька шляхів їх вирішення. Ми здійснили аналіз і обрали лише найефективніші шляхи. Досліджували всі наявні можливості, не обмежуючи себе рамками якихось стандартів. Для вирішення проблеми певним шляхом мають бути виділені конкретні сили та засоби, розроблені алгоритми їх роботи. Все це кафедра напрацьовувала. Можна сказати, що вже на 2005 р. у нас була сформована достатньо системна теорія того, що і як треба робити в цій галузі. Основним завданням було не створення власної термінології або фантастичної моделі, а розроблення того, що можна швидко і ефективно застосувати на практиці з гарантованим результатом.

У теоретичній науці та прикладних реалізаціях на Заході вже виокремлені інформаційні та психологічні операції. При цьому в системі стратегічних комунікацій їх цінність рівнозначна, хоча за американськими доктринами психологічна операція є складовою інформаційної. Ми одразу розробляли теорію ІПСО, тобто використання всіх інформаційних технологій, використання всього інформаційного простору з метою впливу на психологію прийняття рішень, мотивацію та поведінку посадових осіб, особового складу ЗС, населення противника для досягнення та реалізації національних інтересів. Поділ у теорії був лише по рівнях. І тут ми маємо відповідник у стандартах НАТО: PSYOPS тактичного, оперативного та стратегічного рівнів. Така теорія була напрацьована. У 2003 р. пропозиції НУОУ надійшли на адресу Президента України Леоніда Даниловича Кучми, були опрацьовані його адміністрацією і, навіть, передані Прем'єр-міністру України Віктору Януковичу для реалізації. Звісно, нічого реалізовано не було. Але такий факт був. З 2005 по 2008 рр. вже вдруге на адресу адміністрації Президента України Віктора Ющенка були відправлені аналогічні матеріали. Результату знову не було. В 2010 р. була виконана низка НДР на замовлення НГШ та начальника Головного оперативного управління (ГОУ) ГШ МО України. Наприклад, в НДР «Інфопрорив» була прорахована вся система органів аж до розрахунку особового складу, алгоритмів роботи та, частково, вартості утримання. Головне оперативне управління подякувало, а вже через рік почали питати: «А що, у нас щось було? Якась наука була?». Ми назвали вихідний номер документа і реєстраційний номер у бібліотеці. Багато посадових осіб були здивовані.

Сьогодні ми адаптували стандарти НАТО і розглядаємо окремо інформаційні і психологічні операції.

О.З.: Чи по інших складових страткому у нас відбувалися дослідження?

Т.Д.: Університет¹ достатньо давно вивчав роботу військових медіа, ті системи, що реалізовані в США і Німеччині. На їх базі була розроблена система функціонування органів зв'язків із громадськістю в Україні. Це все доводилося до певних керівників і далі реалізації не було. Варто також сказати, що раніше ніхто не розглядав питання координації. Уперше це вдалося нам зробити, і я приймав у цьому безпосередню участь, у 2013 р., коли була сформована концепція інформаційної безпеки МО України та ЗС України. Вона мала гриф ДСК (для службового користування), але з достатнім великим планом реалізації конкретних заходів. Слід сказати, що біля 90 %

¹ Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

плану було виконано. Завдяки всім попереднім розробкам на сьогодні вже створені органи і реалізовані заходи в тих же ССО ЗС України, ГОУ ГШ (Головному оперативному управлінні ГШ), ООШ (Об'єднаному оперативному штабі). Це все було сформульоване ще тоді.

О.З.: Ми починали говорити про стандарти НАТО і про те, наскільки вони впроваджені в сучасні інформаційні і психологічні операції в ЗС України...

Т.Д.: Якраз зараз органи військового управління формуються за стандартами НАТО. На рівні ГШ ними керуються. Психологічні операції розглядаються як один із інструментів реалізації намірів командувача (командира), участь в інформаційній операції – як роботу штабів і командування по координації діяльності всіх складових, що мають відношення до інформаційної операції. Згідно із стандартами НАТО до інформаційної операції мають відношення засоби вогневого ураження, РЕБ (радіоелектронна боротьба) і ССО ЗС України, органи забезпечення, що забезпечують перевагу в інформаційному просторі. Це безпосередньо підрозділи та частини психологічних операцій, це групи по взаємодії з цивільним населенням, які мають безпосереднє відношення до ЦВС. Ці групи також опікувалися документальним оформленням загиблих військовослужбовців, безпосереднім впливом на думку місцевого населення у районі конфлікту. Це також завдання підрозділів у кіберпросторі та підрозділів кібербезпеки, що займалися придушенням певних джерел чи входженням у них із метою отримання інформації, забезпечення умов для роботи у ворожому інформаційному просторі. Тобто інформаційна операція, з точки зору НАТО, розглядається як робота органів військового управління та штабів по координації всіх виконавчих військових елементів. Психологічна операція має сім фаз, так само вона розглядається і у нас на рівні знов створеного Управління стратегічних комунікацій у структурі апарату управління Головнокомандувача ЗС України і на рівні військових частин, що зараз увійшли до складу ССО. Плануванню психологічних операцій навчають в навчальних центрах під керівництвом інструкторів НАТО. Рух у цьому напрямі стовідсотково співпадає з керівними документами НАТО у цій галузі.

Єдине, у чому є проблема, – це координація. Тобто на словах і в документах все правильно. На практиці – спільних механізмів оперативного планування, що ми, до речі, реалізовували в АТО, немає. В АТО координація реалізовувалася як спільна участь у плануванні всіх представників складових страткому, що й сприяло отриманню результатів. Реалізовувалися і механізми, що в західних країнах дозволяють уникнути конфліктів чи витоку інформації з обмеженим доступом і використовують так звану «матрицю деконфліктизації інформації». Сьогодні цього немає.

О.З.: Тобто вже є підручники, посібники, настанови і цьому навчають?

Т.Д.: Ні, всього перерахованого дуже мало на сьогодні. Часто кожен автор викладає своє бачення. Воно філософське, гарне, з точки зору психології процесу. Проте я не бачив мабуть жодного підручника, де було би надано технологію організації процесу, тобто опис системи органів, наявність відповідного фінансування, бо без цього стратком працювати не буде. Дуже мало людей розуміє, що не можемо ми інформаційний бліц-криг робити, коли з боку Росії фінансування інформаційної війни становить мільярд євро з державного бюджету на рік, а ми, у кращому випадку, витрачаємо близько 20 мільйонів.

О.З.: Так, я сам це бачу на прикладі чергового російського фейка про (начебто) українського атошника, який врізався у натовп на машині у Міннеаполісі ¹. Державні російські канали розганяють цю дезінформацію системно і наполегливо. Наскільки я розумію, це абсолютно неможливо у нас із приватними телеканалами та іншими ЗМІ.

Т.Д.: Так, я навів цифри лише для України. А як у світ? Де нас бачать і чують? І тут теж цікаве питання, хто в Україні займається публічною дипломатією? У нас друга половина цього терміна – *дипломатія* сприймається як сфера компетенції МЗС України чи представників підрозділів міжнародного співробітництва міністерств, які їздять з офіційними візитами, з кимось зустрічаються. Нічого подібного! Публічна дипломатія – це якраз неформальна дипломатія: культура, спорт, робота з діаспорою, якою у нас майже ніхто не займається. В МЗС України є якийсь відділ, що намагається щось робити. А у нас можливості по роботі з нашими гастарбайтерами величезні, їх мільйони по всьому світові. Вони можуть замінити ті ЗМІ, що ми фінансово не здатні створити протягом ще багатьох років. Вони працюють за принципом «сарафанного радіо», «face-to-face» комунікації, але також ретранслюють необхідну інформацію. Звісно, якщо їх правильно організувати. Треба розповісти їм всі ці історії про того ж бійця і на горизонтальному рівні інформація буде розходитися. Наша версія цієї інформації.

О.З.: Я пропоную повернутися до подій 2014 р. та початку АТО на Донбасі. Дії Росії в інформаційному просторі були вже неодноразово описані і проаналізовані. Пошлюся, наприклад, на статті Георгія Почепцова ² про інформаційну кампанію в Криму, що опиралася і на соціологію, і на здійснений аналіз цільових аудиторій. Пане Тарасе, ви працювали на протидію всім цим операціям. Що можна розказати нашим читачам, спираючись на результати тактичного рівня. Адже, якщо на стратегічному рівні належного фінансування немає, на тактичному багато чого робилося.

Т.Д.: Ми розпочали нашу роботу за двома напрямками. Перший – це аналіз і моніторинг того, що робить ворог. І другий – намагання створити хоч якусь систему органів, що буде працювати щодня, постійно, реагуючи на реальні загрози, виявляючи їх і працюючи на упередження, тобто створюючи певні незручності для ворога. Будучи ідеалістами, ми вважали, що зможемо там щось зірвати. Насправді, багато що вдалося, але не на стратегічному рівні.

Що було зроблено найперше? Організовано управління з єдиного центру всіма підрозділами, що здійснювали протидію. Буквально за день. Тодішній міністр оборони Ігор Тенюх, підписавши наказ, сказав: «Працюйте, формуйте свій штаб. Підрозділи вам оперативно підпорядковані». Протягом 2-3 днів ми розробили план першої інформаційної операції, спрямованої на протидію, проти якої теж не було жодних заперечень. І що тоді було добре, а ми це втратили після 2014 р., це те, що події відбувалися після Майдану, горизонтальні зв'язки були дуже сильні. Не було жодних обмежень на погодження наших замислів з РНБО (до Парубія можна було вільно

¹ 01.06.2020 р. у Міннеаполісі водій багатотонного бензовозу на великій швидкості в'їхав у натовп демонстрантів. Водієм машини виявився чоловік з українським ім'ям Богдан Вечірко. Розслідування показало, що водій є громадянином США і не має ніякого відношення до свого повного тезки Богдана Вечірки, учасника АТО.

² Почепцов, Г. (2014). Первая смысловая война в мире (Украина, Крым, Россия). URL: https://glavcom.ua/columns/ge_pocheptsov/125138-pervaja-smyslovaja-vojna-v-mire-ukraina-krym-rossija.html.

заїхати), працювати з адміністрацією в.о. Президента України Турчинова, з СБ України, отримувати реальну розвідувальну інформацію, з якою можна було працювати (радіоперехоплення та інші дані). Зараз цей механізм уже не працює. Є в штабі ООС, але на інших рівнях – ні. Можна було залучати величезну кількість громадських організацій, що тоді більше працювали на громадській, а не на власний інтерес, не воювали між собою, а тому принцип «Єдина країна» було реалізовано досить ефективно. Ми намагалися скоординувати всі дії. Всі разом садилися за один стіл і працювали. Тоді були реалізовані такі проєкти, як «Єдина країна», «Схід і Захід разом», причому вже не військовими і спеціальними структурами, а громадськими організаціями, волонтерами, просто людьми. Треба було працювати з російськими каналами Zello¹. Технічних рішень щодо їх придушення не було, тому доводилося це робити шляхом перевантаження каналу. Студенти заходили на канал цілими інститутами для того, щоб він перестав працювати.

Питання розповсюдження інформації. За 2-3 тижні вдалося досягти широкого поширення проукраїнського контенту в мережах «Однокласники» та «В Контакті». Так, його блокували, видаляли адміністратори великих груп, але цей контент з'являвся знову і знову. Таку роботу ми організовували. Виконували перші аналізи цільових аудиторій, розробляли матеріалів для цих цільових аудиторій. Тоді була виявлена ще одна проблема, попри ті меседжі, що лунали, про припинення агресії, повернення Криму, припинення підтримки сепаратистів, стратегічного наративу не було. Як перший наратив було використано інавгураційну промову Петра Олексійовича Порошенка, що була зроблена дуже професійно, з окремим виділенням блоків для різних цільових аудиторій. У ній був інформаційний блок і для населення Донбасу, озвучений російською мовою. Ми працювали по цьому наративу ще місяців три-чотири. Коли вже стало зрозуміло навіть пересічному громадянину, що слова розходяться з діями, з реальністю, тоді наратив треба було міняти. Для формування наступного наративу використовували основні тези Стратегії національної безпеки – також достатньо якісно розробленого документу, особливо ту пояснювальну частину, де були визначені проблеми і загальні напрями діяльності. Через півроку ми зрозуміли, що це також не працює. Матеріали не будуть сприйматися, і ефекту від них теж не буде. Далі розпочалася проблема, що не вирішена і по сьогодні. За наявності системи органів управління та виконавчих підрозділів ця діяльність до цих пір не скоординована і єдиного наративу немає. У стратегічних комунікаціях є дві характерні речі: координація всіх складових і підпорядкованість єдиному замислу. Цього немає.

О.З.: Так, ми всі спостерігаємо, що немає на державному рівні стратегічного наративу для України загалом, Донбасу і Криму як її частин. Відповідно не озвучений наратив для ЗС, інших ІСБО і для їх дій там, на сході України. Не проглядаються наративи для Донбасу.

Т.Д.: Так само і для населення України і для світової спільноти. Страткомуні без політики не буває. За попереднього президента ², попри всі недоліки його діяльності,

¹ Zello – стартап, що розробив однойменну push-to-talk програму для мобільних телефонів, що дає змогу передавати голосові повідомлення через інтернет. У 2014 р. широко використовувався сепаратистами. Наймасовішими каналами сепаратистів були – Антимайдан-Слов'янськ (майже 53 тис користувачів), Антимайдан-Маріуполь та Антимайдан-Краматорськ (по 25 тис. користувачів).

² П. Порошенко.

нарратив для західного світу був, він чітко витримувався. Була певна кількість регулярних заходів, і все відбувалося за єдиним задумом. Росія – агресор, звинувачення у міжнародних судах, висвітлення цих процесів у ЗМІ – це були стратегічні комунікації. Можливо, не всі інструменти були задіяні. Але це був стратком. Зараз цього немає.

О.З.: Ми мимоволі піднялися до рівня страткому. Давай повернемося до рівня інформаційних і психологічних операцій, спустимося на тактичний рівень. Чи не могли би ви навести приклад конкретних інформаційних дій (акцій) на тактичному рівні.

Т.Д.: Так, є чудовий приклад інформаційної кампанії «На тебе чекають вдома»¹.

О.З.: Тарасе, дякую за це нагадування. Я завжди приводжу її як, мабуть, єдиний приклад повноцінної ППСО із тривалістю по часу, відповідним фінансуванням, каналами поширення інформації та іншими кваліфікаційними ознаками такого роду операцій.

Т.Д.: Так, я працював із одним із засновників цієї операції. З чим ми зіткнулися. Є програма СБ України, є анонсування цієї програми: кілька телевізійних сюжетів, сторінка на сайті, діяльність восьми мобільних груп, що мали виводити громадян з ТОТ. Все! На цьому крапка на грудень 2015 р. Більше не було нічого. Ідея класна, повністю відповідає напрямі застосування сил АТО. Я запитую: «А як бойовики дізнаються про таку програму?». У відповідь – сміх: «Якщо зайдуть на сайт...» А скільки сайтів є? Адже мало ймовірно, що хтось із того боку зайде на сайт СБ України, перейде на розділ «На тебе чекають вдома», далі він зрозуміє, що був неправий, і вирішить повернутися до мирного життя. У результаті цього обговорення було створено біля 10 макетів різних друкованих матеріалів (листівок, плакатів, вкладних буклетів до газет). Інформація була виваженою, текст відображав чуйне ставлення до людей, які зробили помилковий вибір і можуть його змінити, повернувшись до мирного життя. Вони були передані на розгляд керівництву СБ України, практично всі були схвалені. І ми пішли їх розповсюджувати на КПВВ, автовокзалах, останніх блокпостах, просто людям роздавали разом із інформаційними газетами (не пропагандистськими), щоб ці люди не постраждали від бойовиків. У них були комерційні оголошення, оголошення про пошук роботи, як отримати пенсію чи субсидію в Україні. Розклеювали плакати більшого формату практично по всій лінії зіткнення у сірій зоні. Я не знаю результатів нашої діяльності. На жаль, навіть між структурами, що разом працювали в районі АТО, не було повного узгодження. Планування було спільне, а виконання і звітність – окремо по структурах. За відгуками офіцерів СБ України результативність після всіх цих заходів підвищилася. Можливо не настільки, наскільки хотілося б нам.

¹ «На тебе чекають вдома» (рос. «Тебя ждут дома») – програма СБ України, запроваджена у серпні 2015 р., яка передбачає повернення на підконтрольну Україні територію громадян України, які добровільно відмовились від участі в терористичних організаціях «ДНР» / «ЛНР». Програма діє в рамках законодавства України. За словами пресцентру СБ України, програма поширюється на осіб, які: готові добровільно відмовитися від участі в терористичній діяльності та співпрацювати з правоохоронними органами України; не брали участі у вбивствах, катуваннях, звалтуваннях та інших тяжких злочинах; мають щире бажання виправити власні помилки чесною працею на благо України.

Починаючи з 2015 р., програмою «На тебе чекають вдома» скористалися понад 60 осіб, яких суди України звільнили від кримінальної відповідальності, а станом на 2017 – понад 200. Станом на початок 2019 р. нею скористались понад 360 осіб.

Один із прикладів. Є певне завдання, що СБ України самостійно вирішити не в змозі: не вистачає людей, ресурсів, хоча певне фінансування було. У межах спільної інформаційної операції сил АТО залучаються підрозділи психологічних операцій, особовий склад загальновійськових підрозділів та ДПС України для поширення цієї інформації, супроводження локальних тактичних операцій. Різні складові, за єдиним задумом і планом, з однією метою, і ця мета цілком корелює з метою АТО. Адже задача в полон одного – це десять інших задумалися про таку можливість. Для нас це дійсно було важливо. Це один із прикладів.

Можна також наводити багато тактичних епізодів. Не знаю, чи можна називати їх операціями. Наприклад, під час роботи ми розробили схему попередження провокацій. Будь-яка провокація, що готувалася чи готується зараз, відбувається за одним і тим же сценарієм. За кілька днів здійснюється рекогносцировка¹ даного району, далі – підготовка, пересування підрозділів противника у цей район для забезпечення реалізації сценарію. Поблизу цього району починають зосереджуватися представники різних засобів масової інформації, переважно російських, оскільки в ефір треба видати професійний продукт, поширювати його через групу каналів «Russia Today» та «Спутник». Над цим працюють професіонали. Формується сам сценарій. Скажу одразу, що приховати це повністю неможливо. Жодного разу противнику не вдавалося це зробити приховано. Наприклад, в населеному пункті Сокольники, з якого було виселене все цивільне населення, раптом, в рамках якогось суботника, планується відновлення інфраструктури, зруйнованої унаслідок бойових дій. Ми подивилися по карті і виявилось, що директриси вогню наших артилерійських підрозділів і підрозділів противника були майже ідентичні за напрямом. І в тому районі помітили групу телеканалу «Звезда» і журналістів «Life News». Дата всієї цієї події була відома. Ми розпочали інформування по всіх інформаційних каналах про можливу провокацію та імовірний сценарій. Я як керівник цього напрямку роботи був готовий відповісти на запитання будь-яких журналістів про наші висновки. Ми це робили для того, щоб сценарій противника не був реалізований, щоб не було крові, звинувачень нас у порушенні режиму вогню, з метою запобігти жертв серед мирного населення. Схожих випадків за мою ротацію було до п'яти.

Ця схема застосовується і зараз. Труднощі виникали із спікером. Нам потрібна була людина, з приводу якої б всі знали, що вона має доступ до цієї інформації і може її повідомити. І знайти таку людину, яка б була готова озвучити інформацію, було дуже складно. Була, наприклад, провокація з приводу хімічних відходів, нас звинуватили у тому, що ми щось робили у Горлівці. Реально щось могло готуватися і в Маріуполі. І ми добу шукали спікера.

О.З.: Це те, що по-західному називається «залучення ключових лідерів». І це важлива річ, на яку слід звертати увагу.

Т.Д.: Так, звісно, Key Leader Engagements². І якщо хтось зараз розповідає, що зараз легко працювати з противником на Донбасі, або проводяться якісь супермега-заходи, то це відверта брехня! Це дуже складно.

¹ Рекогносцировка – візуальне вивчення противника і місцевості особисто командиром (командувачем) і офіцерами штабів з метою отримання необхідних даних для прийняття рішення або його уточнення.

² Key Leader Engagements – концепція залучення «ключових лідерів», лідерів думок до проведення інформаційних заходів (операцій).

По-перше, немає засобів доставки відповідних матеріалів. По-друге, якщо зараз нашому бійцю сказати, що ООС має закінчитися із відновленням державного суверенітету над ТОТ та контролю над державним кордоном України, то мало хто повірить. Вони також дивляться новини, бачать всю критику, що є в інтернеті та на різних інформаційно-аналітичних ресурсах. Вони почнуть заперечувати: «Де вихід на кордон? Ми бачимо розведення, припинення вогню!» І тому не розуміючи чітко самі чого ми хочемо досягти, дуже важко у чомусь переконувати противника.

Решту можна знайти. На горизонтальних зв'язках можна знайти і безпілотника, і прапори наші запускати ... Але це, на жаль, разові, поодинокі акції. Може вони до якогось ефекту і приводять, але він мінімальний.

О.З.: До речі, як і агітаційні листівки, що застосовувалися в програмі «Повернись додому».

Т.Д.: Це було до моєї ротації. Я не все знаю. Хоча тексти листівок ми розробляли. Наприклад, під час визволення Слов'янська вони були ефективними. Там був розписаний чіткий алгоритм дій і що буде, якщо не здатися українським військам. Гіркін тоді навіть наказ видав: у кого знайдуть цю листівку, тому загрожує майже розстріл. Але тоді був чіткий посил про те, що ми визволяємо це місто. З таким наративом і готувалися інформаційні матеріали.

Як зараз працювати? Ми теж створювали певний інформаційний фон про те, що ми готові наступати. Через тиждень такого фону всі журналісти, які працювали на тій стороні цікавилися лише одним питанням. Не розпорядком роботи КПВВ, не тим, де будуть нові логістичні центри, чи яким чином ми покращимо життя цивільному населенню, ні ... Лише питанням, коли ми будемо наступати. Тобто реально можливо в інформаційному просторі здійснювати акції (операції). Єдине що необхідно, це працювати в рамках єдиного стратегічного наративу, наративів нижчого рівня – для Донбасу, ІСБО, і щоб вся ця діяльність узгоджувалася.

О.З.: Пане Тарасе, давайте висвітливо питання цільових аудиторій. Могли б ви оцінити «бойовиків», місцевих і російських найманців, військовослужбовців РФ, місцеве населення на ТОТ і, з нашого боку, як цільові аудиторії? Яким чином з ними комунікувати?

Т.Д.: Військовослужбовців РФ можна навіть не розглядати як цільову аудиторію. Це не чотирнадцятий рік із заблукалими російськими десантниками. Туди приїжджають люди, які чітко знають, що вони хочуть робити – заробити гроші. На них впливати немає сенсу.

О.З.: Але вбивання клину між місцевими і приїжджими можливе?

Т.Д.: Так, це можливе ... Хоча дещо по-іншому, ніж робиться зараз. Місцеві бойовики – це люди, які не бачать іншого способу заробити гроші. Хоча є певний відсоток тих, хто воює на ідеологічній основі. Яким чином з ними працювати? Коли він новобранцем потрапляє в табір підготовки, під Ростовом, наприклад, перше, що він робить, це здає український паспорт. У нього залишається лише паспорт «ДНР» («ЛНР»). Кожен із них підписує дуже цікавий документ на офіційному бланку ФСБ – попередження, що на території РФ у будь-який момент йому може бути висунуте звинувачення у вчиненні терористичних дій, незаконному володінні зброєю, діяльності у складі незаконних збройних формувань. Тобто в Росії він автоматично стає злочинцем. Це білет в один кінець.

Ті, хто потрапляє до нас у полон, запитують: «А що нам робити? Грошей у мене не було. Мене взяли «денеєрівці» на крадіжці металолому. Сказали: «Вибирай: «на подвал», окопи рити, чи можеш піти на службу». Паспорт України забрали, попередження підписав. І залишилося лише воювати». Таких там найбільше. На них особливих надій не покладають. Вони наступати не будуть. Але вони служать. У позиційній війні такі люди виконуватимуть накази, стрілятимуть. Загалом вони не розуміють, що роблять. Мають містечкову філософію і служать під тиском підписаних обмежень.

У цьому сенсі досить показовим було інтерв'ю Гірка Гордону, який говорить про те, що втрачати йому нічого і його можуть вбити будь-якої миті. На жаль, там є і такі. Це не найбільша загроза, але поки такі люди є, на них багато у чому тримається ідеологія «(Л)ДНР». Вони розуміють загрозу вироків МКС і те, що їх можуть убити у будь-якій країні родичі чи побратими тих, чия кров на їх руках. Їм втрачати нічого, як крисам, загнаним у кут.

Місцеве населення з достатнім інтересом реагує на всі речі, що стосуються не політики, а можливості вирішення їх конкретних питань. Наприклад, ще зі своїми слухачами в Національному університеті оборони України ми знайшли інформацію про можливість навчання в університетах Польщі, Німеччини, Чехії та України для людей, які мешкають на території проведення АТО (ООС) та ТОТ. Зробили відповідні інформаційні матеріали, знайшли всі покликання на сайти, розташували їх так, щоб було зручно переходити за покликаннями і за допомогою мереж «Телеграм», «Фейсбук», «ВКонтакте», «Однокласники». Відправили прямо на електронну пошту вчителям, батькам випускників (для цього треба було трішки попрацювати в соціальних мережах) і безпосередньо випускникам. Два тижні взагалі ніхто не влазив у цю роботу, а потім піднявся такий шум! Виявилось, що багато з випускників хочуть здавати не ЕГЭ¹, а ЗНО! Активно реагували навіть вчителі.

У чому характерна особливість такої діяльності? У ній відсутня жодна ідеологія. А так чи інакше батьки думають, куди далі йти вчитися дитині. Жити в «ДНР»? Йти в «ополчение»? Чи можливо спробувати? Адже можливість перетину КПВВ є... Може нехай дитина у Польщі навчається? Особливо, якщо гроші є. А в Росії такого немає...

О.З.: Пане Тарасе, у цьому питанні ми із вами – односторонні. Я, коли проводжу курси для наших офіцерів, найперше, що пропоную – це «вимивати» випускників шкіл на нашу територію. Розповідаю про те, що на КПВВ мають бути величезні плакати, знаходяться представники МОН і консультувати всіх бажаючих: батьків, бабусь і дідусів.

Т.Д.: Вчителів так само. Нормальний вчитель донесе інформацію до дитини.

О.З.: Ну, вчитель ще буде боятися...

Т.Д.: Згоден, але деякі передають таку інформацію. І слово вчителя варте уваги. Нехай їх навіть сьогодні – це 5 %, завтра буде 10 %. Якщо інформація просто «лежить», вона не зіграє своєї ролі, а якщо почала працювати – вона піде далі поширюватися.

¹ ЕГЭ – (Единый государственный экзамен) Загальна перевірка знань, що проводиться в закладах середньої освіти РФ, аналог Зовнішнього незалежного оцінювання в Україні.

О.З.: Знову ж таки, проблему, що я бачу, така. СБ України це стосується лише опосередковано, ЗС України так само, державна програма є, але вона не працює на конкретні цільові аудиторії.

Т.Д.: Так, у нас дуже великі надії покладалися на Міністерство інформаційної політики, що виявилось недостатньо дієвим ... У мене ротація почалася з того, що Тетяна Попова, заступниця Міністра інформаційної політики, покликала мене на офіційну нараду з представника концерну РРТ¹ і майже завдання почала визначати. Згодом я пояснив, кому підпорядковуюся і які завдання виконую. Проте, одне із завдань було дійсно важливим. Виявилось, що теле- і радіовишки практично не охороняються. У кращому випадку – відомча охорона. Ми взяли їх всі під охорону. Біля 400 осіб були задіяні від Національної поліції та Національної гвардії. Потрібно було виділяти ресурси на те, щоб хоча б огородити їх колючим дротом, забезпечити умови для знаходження на об'єкті наряду (тимчасові споруди для охорони, ліжка для відпочинку, туалети тощо). Все було розраховано і зроблено. Єдине, що коли ми наказ уже сформували, нам необхідно було знайти підставу для нього. Я звернувся до Попової з проханням дати преамбулу до наказу, на підставі якого рішення Кабінету міністрів України чи іншого розпорядчого акту ми мали б це зробити. Вона відповіла, що це було усне розпорядження Арсенія Яценюка. Звісно, на підставі усного розпорядження ми нічого не мали права робити. Була надія на те, що Уряд якось упорядкує ці питання і не те, що забезпечить фінансування, а хоча б надасть дозвіл легально охороняти ці об'єкти, але нічого зроблено не було².

Інший приклад – робота з хакерськими групами (проукраїнськими. – авт.), що відмовилися від співпраці з офіційними структурами. Вони робили цілком необхідні речі: ламали ворожі сайти, розміщували власну інформацію. Можливо вони і працювали поза рамками правового поля, але робили потрібні речі. Забезпечте їм необхідні умови! Врешті решт йде війна, збройна агресія проти України! Ті ресурси, що атакувалися, не мали ніякого офіційного статусу.

О.З.: Пропоную перейти до завершальної частини. Хотілося б почути вашу оцінку сучасного стану стратегічних комунікацій в ЗС України, інших ІСБО і державі загалом. Яка б мала бути траєкторія цього руху, і які тенденції ми бачимо на сьогодні.

Т.Д.: Сучасний стан ... Почнемо з позитиву. До 2013 р. ця тема була не те, що цікавою (цікава вона для всіх), але робочим порядком дня лише для обмеженої кількості фахівців. Настільки обмеженої, що ми всі один одного знали. Зараз напрям теоретичного розвитку тематики, освіти, викладання розвинутий досить потужно. Всі розуміють необхідність медіаграмотності, проводять заняття в університетах. Я цим займаюся в Державному університеті телекомунікацій. Адже є базові речі, яким необхідно вчити: як виявити фейк, як оцінити ту чи іншу інформацію, як знайти джерело інформації.

¹ Концерн РРТ – концерн радіомовлення, радіозв'язку та телебачення.

² Варто зазначити, що на грудень 2020 р., що Закон України «Про критичну інфраструктуру та її захист» в Україні ще не прийнятий, розгляд його планується на кінець 2020 р., а термін формування переліку об'єктів критичної інфраструктури та їх паспортизації ще не визначений.

Дуже гарно сприймалися ці заняття на Донбасі, коли співробітники «Детектор медіа»¹ просто проводили заняття у школах. Робили навіть тематичні зошити зі смайликами, де по пунктах було розписано, як і що треба робити. Сприймалося «на ура»! Легко, на практиці можна було продемонструвати, як це працює.

Те саме стосується кіберграмотності чи кібергігієни. Сьогодні необхідно навчати простим, повсякденним речам усіх, хто працює в інформаційному просторі (мабуть, вже 100 % людей). Тут ми сильно відстаємо.

У чому ми на крок не просунулися уперед – це координація дій. Лебідь, Рак і Щука. Один приклад. У 2017 р. спільно з НАТО в Україні були організовані навчання НІСД із захисту критичної інфраструктури. Як об'єкт захисту (вивчення) була обрана організація «Укренерго». У межах навчань був створений Департамент стратегічних комунікацій із завданням висвітлення діяльності організації, реагування на кризові ситуації. Що ми виявили під час навчань? Представники всіх ІСБО України (СБ України, ДСНС України, НП України, НГ України) готові працювати тільки в рамках своїх повноважень, за своїми алгоритмами і процедурами. Зробити щось хоч на крок далі люди не готові. Типова аргументація: «А давайте ми узгодимо це питання. Якщо мені скажуть, я буду це робити». Навіть при реагуванні на кризу.

О.З.: Можливо це нормальний підхід діяти в рамках своїх повноважень? Але мати зверху координувальний орган, що буде гармонізувати і об'єднувати роботу?

Т.Д.: Так у межах навчань ми і були цим координувальним органом! І доводилося всім пояснювати, що МИ уповноважені приймати рішення, над нами вже нікого немає. Це ми формуємо єдиний наратив, а далі ви вже дійте у межах своїх повноважень. І до таких методів роботи люди не звикли.

Друге, немає розуміння важливості цього питання. Я не бачу розуміння важливості страткому у керівників вищого рівня.

Повторюю, що одна з невирішених проблем – це невміння працювати скоординовано. Перетягування ковдри (і структур) на себе без усвідомленої мети і небажання працювати командою значно підриває ефективність загальних зусиль.

О.З.: Так, я з вами абсолютно згоден. От читаю заяву генерала Меттіса² і там чітко звучить загальнодержавний наратив від моменту створення США і до сьогодні, цінності, що вони захищають, позиція ЗС і особиста позиція колишнього очільника оборонного відомства США, який опирається на весь цей фундамент і не

¹ «Детектор медіа» – громадська організація, що створена українськими журналістами в січні 2004 р. З 2004 р. до квітня 2016 р. ГО мала назву «Телекритика», як й одноіменний сайт, що існував з вересня 2001 р. Лідер команди – Наталія Лигачова, яка очолювала сайт та ГО.

Портал «Детектор медіа» – унікальна для Східної та Центральної Європи багатофункційна платформа, що поєднує створення медійного контенту, різнопланові дослідження медійного простору, ринку та продукту, модерування професійної дискусії в журналістському цеху, адвокацію законодавчих та суспільних змін, що стосуються медіа, та медіаосвіту, спрямовану на широку аудиторію. Три головні складові місії ГО – покращення якості українських медіа, підвищення медіаграмотності українського суспільства та протидія дезінформації та пропаганді.

² Мова йде про заяву від 03.06.2020 р. колишнього міністра оборони США Джеймса Меттіса на псевдо «Скажений Пес», який подав у відставку на знак протесту проти рішення президента Трампа кинути союзників курдів в Сирії. Заява зроблена через плани застосування ЗС проти масових протестів, що розгорнулися на той час в США. URL: https://edition.cnn.com/2020/06/03/politics/mattis-protests-statement/index.html?fbclid=IwAR2ULqNWKfs2-vkurGIzOVnyGFOrvUz0-ptqswP32YmfM52F_aPVObytZE.

погоджується навіть із президентом. У нас я не бачу таких прикладів. Хоча саме лідери повинні озвучувати такі фундаментальні речі, що з одного боку, повертають нас до основ нашого життя, а з іншого, вказують напрям розвитку. У своїй останній статті я звернувся до теми лідерства у військовій галузі¹.

У нас лідером можна бути. Але ще мають працювати суспільні механізми їх виявлення, промоції, доступу до ЗМІ, формування майбутніх провідників. У нас, на мою думку, цього немає. Окрема людина: солдат, офіцер, генерал для держави не має ніякого значення. Поки він перебуває на посаді, він щось може зробити. Як тільки він її втратив, втрачає всю свою «вагу». Так само з посади його можна «прибрати» за п'ять хвилин.

Жахливий рівень елементарного непрофесіоналізму у багатьох галузях, зокрема в тих, про які ми говорили, вражає. Він вже помітний навіть неспеціалісту.

Т.Д.: Так, один із прикладів, що я наводжу на своїх заняттях – це кілька фото з російського інформпростору. Там фотографії трибун, де сидять батьки, діти яких грають на полі. Вони всі у однакових футболках з написом «Россия – вперед!». Я запитую: «Що цих людей об'єднує?» Слухачі часто не розуміють. Я починаю пояснювати: «Ця бабця все життя пропрацювала вчителькою, цей чоловік працює в «Газпромі», цей – «приганяє» в Росію машини. Це зовсім різні люди, і в житті вони не перетинаються. У них різна система цінностей. Що їх об'єднує? І що нас має об'єднати, щоб ми так само одягли футболки із надписом «Україна понад усе», коли будуть грати наші діти?». Відповіді немає. Можна сказати, що це національна ідея, або загальнонаціональний наратив, якому повірять всі. І без цієї системи координат нам неможливо рухатися далі. Росіянам легко працювати в інформаційному просторі України: вони нас дефрагментують, впливають на різні цільові аудиторії. Г. Почепцов все чудово описав. А саме основне: якщо вкинута ідея співпадає із нашим баченням, ми самі її будемо поширювати ще інтенсивніше, ніж російські пропагандисти.

О.З.: Пане Тарасе, дякую вам за цю змістовну розмову. Сподіваюся, що публікація цього тексту буде цікавою як для спеціалістів у галузі стратегічних комунікацій, так і для більш широких кіл тих, хто цікавиться цією тематикою.

¹ Заруба, О. Г. (2019). Лідерство у вищих військових навчальних закладах: моделі та програми підготовки. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. № 3. С. 93-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2019_3_12.

ЖУРНАЛІСТСЬКІ РОЗСЛІДУВАННЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ РФ: СИСТЕМНА ДЕСТРУКТИВНІСТЬ

(за матеріалами проєкту «Інформаційний Спротив»)

Олександр КОВАЛЕНКО

Вступ

До того, як перші російські снаряди розірвалися на українській землі в 2014 році, а перші диверсійні групи ЗС РФ під виглядом «зелених чоловічків» просочилися в українські міста й села, Росія розгорнула масштабну війну проти України. Інформаційну війну.

Інформація та її адекватне донесення до населення (часто неправдиве або максимально спотворене) у реваншистській стратегії Росії відіграло і ще довго буде відігравати одну з найважливіших ролей. На сьогодні пропагандистська машина РФ спрямована на виконання великого спектру завдань з інтенсивного поширення деструктивних наративів у всіх куточках світу. Щоб географічно максимально охопити цільову аудиторію, РФ десятиліттями реалізовувала поступальний план контролю ЗМІ на своїй території та інфільтрації агентів впливу за її межами. Росія за два десятиліття змогла не тільки збудувати монолітну інформаційну машину, що працює безперебійно, а й створити мережу підконтрольних журналістів, експертів і навіть політиків, що працюють по всьому світові. Без такого плацдарму значна частина ПСРО Росії була б не такою ефективною.

Журналісти

За часів «холодної війни» тотальний контроль свободи слова був безперечним козиром СРСР. Однак саме така модель пригнічення людської свободи й дала збій, спричинивши руйнацію соціалістичної імперії. Згодом спецслужби РФ для впровадження проросійської ідеології почали використовувати всеосяжну довіру цільових аудиторій Заходу до «ланцюгових псів демократії» – журналістів як осіб, що захищають свободу слова [29].

Після розпаду СРСР спадкоємиця тоталітарної імперії, здавалося, намагалася рухатися демократичним шляхом і навіть уподібнюватися західному формату свободи слова. Саме на початку 1990 рр. з'явилися яскраві зірки багатьох журналістів. Але час свободи тривав недовго. У період першої чеченської війни Кремль вимагав висвітлення подій за своїм порядком денним, тоді й було розпочато повернення ЗМІ під контроль «центру».

Із середини 1990 рр. у РФ відбувалася справжня війна із журналістами, яку можна визначити тільки словом «бійня». Вона мала на меті не лише формування лояльності окремих осіб і цілих редакцій, але й отримання спецслужбами доступу до певних ЗМІ й суцільний контроль над ними. Із приходом В. Путіна ця війна завершилася повним розподілом впливу російських спецслужб над російськими ЗМІ.

Фактично на початок 2000 рр. у РФ уже не було незалежних ЗМІ й журналістів-розслідувачів. Контроль свободи слова став тотальним, а медіапростір був розподілений між ГУ ГШ ЗС РФ (ГРУ), ФСБ та СВР РФ. ФСБ і СВР РФ під себе «підім'яли»

псевдolibеральний прошарок ЗМІ, що декларував нібито прозахідні погляди; ГРУ ставка була зроблена здебільшого на традиційно патріотичні, провладні майданчики, такі як «ВЗГЛЯД», «Комсомольська правда», «Московський комсомолец» тощо.

Отже, усього лише за десять років громадяни РФ були позбавлені можливості отримувати неупереджену, чесну інформацію. Але на цьому кремлівський режим не зупинився. Саме на 2000 рр. припав період економічного зростання РФ. Бюджет поповнювався за рахунок експорту нафти й газу, що приносило надприбутки. Це уможливило реалізацію геополітичних та реваншистських амбіцій. Саме тоді РФ зміцнює позиції на Заході: поширює вплив мультимовних версій своїх медіамайданчиків, починає проплачувати діяльність низки західних журналістів для своїх потреб.

Іноземним журналістам в інформаційній стратегії кремлівської пропаганди відводили досить важливу роль. Адже повністю сформувавши інформаційний порядок денний усередині російського медіасегменту, кремлівським пропагандистам життєво важливо було демонструвати певне співзвуччя внутрішніх наративів із позицією окремих західних журналістів, які були вкрай потрібні Кремлю задля проникнення в глобальний інформаційний простір.

Отже, із середини 1990 рр. до 2014 р. РФ зосередила у своїх руках повний комплекс пропагандистських інструментів, зокрема певну журналістську спільноту, чим вона й скористалася повною мірою під час вторгнення в Україну, яке супроводжувала масштабна інформаційна кампанія.

До цього проєкту Кремля були залучені як лояльні до режиму журналісти, так і «гібридні».

Перша категорія представлена російськими журналістами, відверто афілійованими ІСБО. Ці представники ЗМІ демонстрували абсолютну лояльність до окупаційних дій РФ, серед них зокрема: Олександр Коц, Дмитро Стешин, Семен Пегов, Юрій Кошеня, Дар'я Асламова і багато інших. Вони приїздили на передову в Донецьку та Луганську області задля поширення неправдивої інформації, виконували роль провокаторів, іноді й навідників для ворожої артилерії.

Складніше розібратися із ситуацією з «гібридними» журналістами. Приблизно з початку 2010 рр. в Україні постійно проживали або приїздили російські журналісти, які налагоджували стосунки з українською журналістською спільнотою, і їх поступово почали сприймати українські журналісти й читачі як «своїх». Отже, роками відбувався процес інфільтрації російської журналістики в українську медіасферу. А тому разом з військами РФ у 2014 р. в Україну понаїхало сотні «незалежних, ліберальних, демократичних і чесних» журналістів, що нібито рятувалися від режиму Путіна в європейській Україні! Чимало їх і раніше працювало в Україні, а тому вони були сприйняті як «осілі й упізнавані». Як результат – на Донбасі окуповано українські землі, у Києві – український медіапростір. Російські журналісти, які ще вчора «рятувалися від переслідувань тоталітарного режиму Путіна», почали публікувати матеріали, спрямовані проти України.

Наприклад, серед таких журналістів була Катерина Сергацькова, яка виїхала з України нібито через переслідування націоналістів. Вона була однією з основних ретрансляторів російського фейка про те, що саме Україна є перевальною базою постачання бойовиків ІДІЛ [15]. Цікаво, що такими даними не володіли ні Інтерпол, ні ЦРУ, ні ФБР, ні будь-яка інша спецслужба за весь час існування і боротьби з ІДІЛ, а Катерина Сергацькова таку інформацію мала! Варто відзначити й те, що добре

відомо, зокрема й зі звітів міжнародних організацій, а не афілійованих Росією псевдонезалежних журналістів, основним іноземним постачальником живої сили в ІДІЛ була саме Росія [25]. До того ж перевальною базою терористів був Дагестан, звідки посилали бойовиків і навіть оформляли страховки за лінією Федерального фонду обов'язкового медичного страхування РФ [4]. Дивно, що Катерина про це замовчувала у своїх псевдорозслідуваннях шостий рік поспіль. Хоч що в цьому дивного, якщо це псевдорозслідування?

Втеча ж з України «журналістки» Катерини Сеграцькової зумовлена її конфліктом з фактчекінговою групою «StopFake», яку вона звинуватила в симпатіях до праворадикалів. Насправді розслідування Катерини Сеграцькової потрапило під фактчекінгове розгромлення, а саму «журналістку» звинуватили у впровадженні російських пропагандистських нарративів і перекручуванні фактів [7]. Показово, що після втечі з України Сеграцькова відразу ж отримала заступництво британського видання «Independent», власником якого є російський олігарх Євген Лебедєв, син підполковника КДБ СРСР Олександра Лебедєва.

Через таких «журналістів», як Сеграцькова, не тільки створювали негативний інформаційний фон, що шкодив іміджу України, а й впроваджували деструктивні проросійські нарративи, зокрема «Україна – перевальна база ІДІЛ». Використовуючи матеріали Сеграцькової, російські пропагандисти почали інформаційні операції щодо ненадання Україні безвізового режиму з ЄС.

Автором нарративу «Україна – перевалочна база ІДІЛ» є журналіст Юрій Мацарський, колишній кореспондент російських «Известий», що перебувають під патронатом МО РФ. У біографії цього «журналіста» є цікавий момент: у 2013 р. Юрій Мацарський узяв інтерв'ю в батька Владислава Суркова – Юрія Дудаєва, колишнього кадрового офіцера ГРУ ГШ СРСР. У ньому Юрій Дудаєв зазначив, що син пішов «по його стопах», саме цим і пояснюємо сильну взаємну симпатію Владислава Суркова і ГРУ. Той факт, що напередодні подій 2014 р. батько помічника Володимира Путіна, колишній співробітник ГРУ, дає інтерв'ю, є показовим. Це ж яким треба бути щасливим журналістом, щоб такий матеріал добути й до такої людини «на чай» потрапити?

Наші журналістські розслідування довели таку закономірність. Харків'янин Юрій Мацарський пропрацював багато років у Москві й здобув популярність завдяки своїм репортажам із «гарячих точок», багато часу провів в Іракському Курдистані, зокрема в самий розпал спецоперацій проти ІДІЛ. Потім він приїздить в Україну й починає друкувати матеріали про діяльність ІДІЛ у нашій державі, вербування бойовиків тощо. Ще один факт: саме курдські формування є тренувальними базами для радикалів з усього світу, що фінансує РФ. Отже, простежуємо прямий зв'язок між особами, які впроваджують нарратив «Україна – перевальна база ІДІЛ» і безпосереднім організатором цієї довготривалої операції – ГУ ГШ ЗС РФ [17].

Сьогодні в Україні перебуває безліч псевдоліберальних і псевдонезалежних російських журналістів, які писали й надалі писатимуть матеріали, що впроваджують російські пропагандистські нарративи.

Цей проросійський інформаційний фон також, починаючи з 2014 р., підтримували «гібридні» іноземні журналісти, які в себе на батьківщині є маловідомими, але «неочікувано» почали висвітлювати події на Донбасі суто в інтересах Росії. За нашими спостереженнями, пул таких маріонеток РФ підготувала заздалегідь: британець Грем

Філіппс, який висвітлював події на Донбасі винятково з проросійських позицій; французькі журналісти Кристель Неан і Семмюель Крон, що пропагували «проросійські цінності» в ТОТ – К. Неані в 2016 р. отримала «громадянство ДНР» [23], а С. Крон розповідав жахливі легенди про те, як його нібито катували «карателі» ВСУ; голландський журналіст-розслідувач Макс ван дер Верфф доводив у своїх матеріалах, що Росія не збивала авіалайнер рейсу МН-17 [6].

Ще одна «незалежна журналістка» з Голландії Клаудія Цимерман за національністю є німкенню, але змінює своє громадянство залежно від потреб роботодавців. Наприклад, коли потрібно впровадити в ефір нарратив «МН-17 збитий українськими ЗС України, а не російським ЗРК “Бук”», К. Цимерман стає незалежною голландською журналісткою; коли ж треба створити підґрунтя для міжнародного конфлікту всередині Німеччини, позиціонувавши нарратив «Вихідці з Північної Африки скоїли тисячі сексуальних нападів на жінок у Кельні, а влада це приховує», – німкенню. Саме після заяви про тисячі зґвалтованих німкеней у Кельні К. Цимерман одразу ж стала улюбленицею російських телеканалів, у неї брала інтерв'ю «Russia Today», а також багато інших російських пропагандистських ЗМІ. Ця популярність зрозуміла: тема агресивних мігрантів в Європі – одна з найулюбленіших для російської пропаганди, оскільки сприяє створенню картинки «хаос в ЄС».

В інтересах Кремля регулярно віщає і Флоріан Ретцер, який неодноразово відзначався на другосортних ресурсах українофобськими матеріалами про «померлу» демократію в Україні та непричетність РФ до збиття МН-17 [20].

Болгарську «незалежну журналістку-розслідувачку» Ділю Гайтанджієву регулярно використовує російська пропаганда для поширення брехливих розслідувань про контрабандну торгівлю зброєю, нібито участь окремих країн у певних конфліктах. Улюблений метод Д. Гайтанджієвої – створення помилкової і заплутаної гілки розслідувань, відомої ще із часів КДБ як «підкидні листи», що передбачає додавання в контекст правдивої інформації маніпулятивний неправдивий компонент, який складно виявити.

Вводити в оману читацькі аудиторії довго Д. Гайтанджієвій не вдалося: сьогодні жодне поважне видання в Болгарії не друкує її матеріалів через зіпсовану журналістську репутацію. Але Д. Гайтанджієва й надалі називає себе «незалежною» і за фінансової підтримки РФ регулярно друкує фейкові розслідування в Інтернеті. Повністю втративши довіру в Болгарії, вона набула популярності в мілітарних ЗМІ РФ [34].

Отже, РФ досить успішно застосовує напрям «незалежної журналістики» для поширення своєї пропаганди як в середині країни, так і за кордоном, використовуючи для цього велику кількість незатребуваних, непрофесійних іноземних журналістів. РФ апріорі не можна вважати країною з незалежними ЗМІ. Навіть ті ресурси, що імітують лібералізм і опозиційність до кремлівського режиму, афілійовані, призначені як для створення видимості опозиційності в країні, так і для контролю над аудиторіями, що мають власну думку. Росія не тільки повністю викоренила й спотворила поняття свободи слова, а й досить системно намагається закріпитися в західному інформаційному просторі, маніпулюючи поняттям *демократичні цінності*. У цьому вбачаємо найбільшу небезпеку для Заходу – ціннісно-когнітивну.

Експерти

Безумовно, у поширенні пропаганди ЗМІ й журналісти зокрема, відіграють важливу роль. Але для того, що б пропагандистські наративи «проросли», потрібні додаткові добрива, наприклад, експертна думка.

Сьогодні в РФ сформований пул експертів, які представляють інтереси певного ІСБО. До того ж багато з них є колишніми або теперішніми офіцерами цих служб. Наприклад, минулого року у відкритий доступ через мерію Москви потрапили адреси квартир співробітників СЗР РФ, серед яких у багатопверхівці на вулиці Академіка Анохіна виявилася адреса Дмитра Єрмолаєва, головного редактора федерального тижневика «Российские вести», співголови Євразійського народного фронту (ЄНФ) й «антибандерівського руху», експерта з країн Балтії та України. Саме він був куратором польського націоналіста Томаша Моцейчука, через якого культивували міф про неонацистські організації «Misanthropic Division» в Україні, а до того, з 2002 до 2005 рр., обіймаючи посаду III секретаря посольства РФ у Латвії, здійснював на місцевих інформаційних майданчиках вкидання про політиків країн Балтії та дискредитував євроінтеграційні процеси. До речі, батько експерта Єрмолаєва – генерал СЗР України у відставці. Д. Єрмолаєв – очевидний представник агресивного експертного середовища, а тому є передбачуваним [11].

Найнебезпечнішими є експерти, які мають нібито проукраїнську позицію, але приховано впроваджують ідеологію РФ. Наприклад, у 2014 р. популярності в українських ЗМІ набув Андрій Ілларіонов, цитати якого розбирали мов гарячі пиріжки, а українські медіамайданчики ледве не змагалися за місце в черзі на інтерв'ювання цього «експерта». І нікого не бентежило, що А. Ілларіонов – це не тільки афілійована особа зі спецслужбами РФ, але й колишній радник В. Путіна. Фактично саме українські ЗМІ запустили на свої медіамайданчики «голову Кремля, що говорить», у розпал агресії РФ в Україні. До речі, у січні 2021 р. А. Ілларіонова звільнено з американського дослідницького інституту Катона (де він пропрацював з 2006 р.) за пост у «Живому журналі», де він не тільки порівнював штурм Капітолію з підпалом Рейхстагу нацистами в 1933 р., але й озвучив повний спектр наративів російської пропаганди про ці події [3].

Експертів використовує РФ у будь-якому конфлікті. Так, у 2020 р. під час нового етапу конфронтації в Нагірному Карабасі російська пропаганда використовувала метод «батоба і пряника» у висвітленні бойових дій: з одного боку, формувався проармянський медійний простір (Олександр Коц¹, Семен Пегов та ін.), з іншого – в інформаційний простір Азербайджану інтегровано «дружніх» російських експертів (Максим Шевченко, Ігор Коротченко² тощо). Усі ці експерти залежно від стратегічних задумів можуть виконувати як позиційні ролі, так і працювати в унісон. Наприклад, у висвітленні російсько-українського конфлікту Коротченко і Коц висловлювали однакову позицію, агресивну, антиукраїнську [18].

У висвітленні подій Нагірного Карабаху була обрана інша технологія: рівномірно демонструвати підтримку ворожим сторонам, оскільки конфлікт російська сторона не контролювала повністю.

¹ За даними розслідування ІС, військовий кореспондент О. Коц – чинний офіцер ГУ ГШ ЗС РФ.

² За даними розслідування, І. Коротченко – генерал ГУ ГШ ЗС РФ.

Наше розслідування довело й заангажованість М. Шевченка в діяльність спецслужб РФ. На перший погляд, М. Шевченко не належав ні до опозиційної, ні до провладної спільноти. Але контент-аналіз дозволив зробити такі висновки: зі слів самого М. Шевченка відомо, що він вивозив пораненого військкора Орхана Джемалія з Лівії до Тунісу. Потім О. Джемаль був переправлений на лікування до Австрії за посередництва «Австрійської партії свободи» (є союзною для «Єдиної Росії» і Сербської прогресивної партії), саме тому М. Шевченко отримав шенгенську візу безпосередньо в аеропорту [8]. Встановлено, що О. Джемаль як журналіст працював під «дахом» ГРУ, загинув у ЦАР від кулі найманця ПВК «Вагнер» під час проведення розслідування щодо цієї військової кампанії під патронатом розслідувального центру «Досьє», що так само перебуває під патронатом російської військової розвідки. Ще показовий факт: О. Джемалія вивозили в Австрію й лікували там за кошти Арама Ашотовича Габрелянова – одного із засновників пропагандистських ЗМІ, зокрема найтоксичнішого антиукраїнського проекту «Life.ru» [19].

А. Габрелянов з 2011 р. обіймав посаду голови ради директорів ВАТ «Редакція газети “Известия”», що належить провідній медіагрупі РФ – «Національна медіагрупа». Потрібно враховувати, що саме «Известия» були основною кузницею кадрів і виданням-прикриттям для оперативників-журналістів ГРУ: окрім названих прізвищ, можна згадати ще й Марата Сайченка, який згодом став кореспондентом «Life» на Донбасі, а також відомий тим, що його взяли з іншими бойовиками із ПЗРК біля Краматорська.

Ситуація використання експертів подібна до ситуації із журналістами: на російських ток-шоу люди, маловідомі в Україні, виконували ролі «хлопчиків для биття», за що отримували гроші. Зокрема, у відкритий доступ були викладені розцінки українських «політологів-експертів», а саме: В'ячеслав Ковтун заробляв за випуск від 15 тис. (на ТНТ) до 35 тис. рублів (у Соловйова на каналі «Росія»); Вороніна заробляла від 10 тис. до 25 тис. рублів за ефір; Куценко, він же «Сергій Запорізький», – від 10 до 15 тис. руб тощо [1].

Як експертів російська пропаганда використовує іноземних громадян, які мають сумнівну репутацію в себе на батьківщині. Наприклад, одним із найцитованіших французьких експертів є Ален Родьє, який позиціонується як офіцер французької розвідки у відставці, заступник директора Французького центру розвідувальних досліджень (CF2R), фахівець з ісламському тероризму й організованої злочинності. Свої антиукраїнські матеріали він популяризує здебільшого через ресурс «Atlantico» та на численних російських майданчиках сірого сегменту [14]. Ще один «експерт» Поль Баррильо періодично робить скандальні заяви, зокрема про те, що ватажка невизнаної «ДНР» Олександра Захарченка ліквідували «диверсанти третього полку спецоперацій військової розвідки Міноборони України», яких підготували інструктори США.

Емігрантська спільнота

29 жовтня 2020 р. у спокійній французькій Ніцці стався страшний акт насильства на релігійному ґрунті. Його скоїв виходець із Росії, уродженець Москви, який 2008 р. переїхав із батьками до Франції. Але буквально за два тижні подібна подія сталася й у передмісті Парижа. Усе це відбулося на фоні масштабної інформаційної кампанії російських пропагандистських медіа про знищення вірмен-християн,

руйнування святинь, церков у Нагірному Карабасі мусульманами-азербайджанцями. Зауважимо, що такий збіг подій сприяв упровадженню нарративу російської пропаганди про релігійне підґрунтя конфлікту в Нагірному Карабасі, потрібно враховувати, що Франція є латентною прихильницею Вірменії та відкритим геополітичним противником Туреччини.

Незручний момент полягає в тому, що в Європі за останні десятиліття сформувалася мережа «сплячих» терористичних осередків, до яких уходять колишні вихідці із СРСР і РФ і які перебувають під контролем російських спецслужб. СРСР, а потім РФ десятиліттями формували свою агентурну мережу, проводили вербування, використовуючи емігрантську спільноту в усьому світі [35]. Гіпертрофований гуманізм західного суспільства забезпечив підґрунтя для послання в Європу і США спочатку радянською розвідкою, а пізніше – російською тисяч агентів. Якщо за часів СРСР на Захід здебільшого від'їжджали з політичних причин представники інтелігенції, то з РФ сьогодні в західні країни потрапляють переважно економічні емігранти й біженці з «гарячих точок», зокрема Чечні. Серед них чимало осіб, які можуть бути використані як інструмент впливу. Так, чеченець Ахмед Чатаєв отримав у 2003 р. статус біженця в Австрії, а потім став одним з основних вербувальників бойовиків для ІДІЛ і безпосереднім організатором теракту в Стамбульському аеропорту в червні 2016 р. Звернімо увагу на дуже важливий момент: в інтернаціональному складі ІДІЛ група росіян є другою за чисельністю.

Можна простежити, як молоду людину, що залишила Росію в шість років, використовує терористична організація. Чеченські спільноти в Європі, як і багато інших, що не асимілювалися до кінця в європейському суспільстві, живуть, немов на острові. Коло спілкування, субкультура, світоглядний вплив – все це формується здебільшого в спільноті. І неважливо, у якому віці майбутній терорист залишив Росію або загалом народився вже за її межами, важливо те, що він перебуває в середовищі, де відбувається його постійне психологічне оброблення.

Ще один шлях вербування молоді російськими спецслужбами в Європі – через спортивні секції. Не так давно німецьке видання «Bild» опублікувало уривки з книги німецького журналіста, визнаного експерта з питань впливу Росії в Німеччині Б. Райтшустера «Таємна війна Путіна» [36]. Б. Райтшустер досліджував особливо ретельно тему бійцівських клубів у Європі та зазначав, що переважну більшість членів популярної російської мережі «Система», серед засновників якої російські емігранти, активно використовують розвідувальні служби РФ для вербування агентів із найрадикальнішого прошарку. За його оцінками, під контролем спецслужб РФ тільки в Німеччині перебуває від 250 до 300 бойовиків.

Політики

Системність впливу РФ на західну спільноту відбувається й через втручання в політичні процеси. Наведемо кілька фактів.

У Франції протягом багатьох років опорою для Кремля є Марин Ле Пен та її партія «Національне об'єднання», у минулому – «Національний фронт». У 2017 р. ця партія відчувала певні труднощі у фінансуванні передвиборної кампанії: замість 12 млн євро її бюджет охоплював 4 млн євро [31]. Марин Ле Пен звертається до Москви щодо отримання кредиту у 27 млн євро, наголошуючи на можливості визнання Францією окупованого Криму російським, якщо її політична сила прийде до

влади. Це не перша така взаємодія з Кремлем: на передвиборчі потреби «Національного фронту» «Перший чесько-російський банк» уже надавав кредит у розмірі 9 млн євро. До речі, саме радикальні відгалуження «Національного фронту» Марин Ле Пен радикалізували рух «Жовтих жилетів», перетворивши страйк фермерів проти підвищення цін на бензин на масштабні погроми, які супроводжували сутички з поліцією і заклики до зміни влади. У цих погромах регулярно брали участь громадяни Франції – члени різних радикальних угруповань, учасники бойових дій на Донбасі як найманці на боці незаконних збройних формувань, зокрема: Віктор Стрічка, Сергій Мюнсьє, Гіслен Легрега та інші.

Також проросійську позицію у Франції підтримують представники правої опозиційної партії «Республіканці», зокрема: сенатор Себастьян Моран, ексголова Європейського соціально-економічного комітету Анрі Малоссі, голова групи «Франція – РФ» в Сенаті Жерар Лонге, депутат Національних зборів Франції та член групи дружби «Франція – РФ» Наталія Пузирьова (за походженням росіянка), сенатор Жоель Гаріоа-Майл, керівник «Міжнародної ради російських співвітчизників», голова Російського музичного товариства в Парижі Петро Шереметьєв і багато інших [16]. Отже, групи впливу РФ у сфері політики представлені так само, як й в інших – журналістській, експертній еміграційній.

Подібну ситуацію спостерігаємо і в Італії, де політику Кремля підтримує партія «Ліга Півночі», що також отримує фінансову підтримку РФ. Наприклад, Джанлука Савоїні, помічник лідера партії «Ліга Півночі» Маттео Сальвіні, регулярно їздив до Москви, де зустрічався з ідеологом «русского мира» Олександром Дугінім [30].

А в жовтні 2018 р. депутати партії «Ліга Півночі» в московському готелі «Метрополь» зустрічалися з представниками російської ГУ ГШ ЗС РФ (ГРУ) для обговорення питань фінансування італійської партії Москвою за рахунок нафтових угод з італійською компанією «Епі» і виручає завдяки знижкам на них десятків мільйонів євро [5].

У Німеччині проросійську позицію посідає партія «Альтернатива для Німеччини». Більшість депутатів цієї політичної сили лобіює інтереси Росії в ЄС, а дехто навіть бере участь у фіктивних референдумах і виборах на окупованих Росією територіях України та в інших пропагандистських заходах [24]. Наприклад, у лютому 2018 р. в Ужгороді двічі здійснено підпал будівлі «Товариства угорської культури Закарпаття» (КМКСЗ). Цей інцидент спричинив серйозне непорозуміння між Україною та Угорщиною на дипломатичному рівні, а на інформаційному – зумовив масштабну антиукраїнську хвилю, яку підтримували російські та проросійські медіамайданчики. Але завдяки ефективним заходам СБ України з'ясувалося, що підпал скоїли два громадянина Польщі Адріан Марглевський і Томаш Шімков'як, члени радикального неонацистського угруповання «Фаланга» і «Стрілець» (Strzelec), лідером якої є Бартош Бекер – симпатик Путіна, противник НАТО й великий любитель георгіївських стрічок та історій про кровожерливих «бандерівців» [33]. Були встановлені не тільки номери мобільних телефонів найманців, з яких вони координували свої дії, автозаправна станція, де вони купували пальне для підпалу після перетину кордону з Україною, а й сліди замовника підпалів, що вели від представників проросійського лобі в Німеччині до Москви. Зловмисники мали зробити відеозапис підпалу й надіслати Михайлу Прокоповичу – організатору злочину, щоб підтвердити виконання завдання.

Метою було звинуватити в підпалі українських радикалів. Показовим фактом є те, що члени проросійської «Фаланги» брали участь у бойових діях на Донбасі на боці бойовиків угруповань «ЛНР» і «ДНР».

За показаннями Прокоповича, замовником злочину був німецький журналіст-неонацист, підозрюваний у співпраці з російськими спецслужбами, Мануель Оксенрайтер, співробітник депутата Бундестагу Маркуса Фронмаера з ультраправої партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD). ЗМІ повідомляли, що Оксенрайтер неодноразово зустрічався з російським пропагандистом О. Дугіним. Зокрема, вони співпрацювали в центрі «Kathon», головою наглядової ради якого є російський мільярдер Костянтин Малофєєв, відомий своєю фінансовою підтримкою сепаратистів на сході України та різними антиукраїнськими заходами в Східній Європі [10].

Ще один приклад. Дестабілізація – улюблена технологія РФ. Так, у 2016 р. «вистрілили» активісти руху за незалежність Каліфорнії «Yes California», які передали в прокуратуру штату відповідний документ із пропозицією провести референдум про вихід штату зі складу США. Цю організацію заснував Луї Маринеллі, який називав себе президентом кампанії за незалежність Каліфорнії [21]. Рух «Yes California» – дзеркальне відображення шотландського руху 2014 р. «Yes Scotland», діяльність якого завзято колись висвітлювали російські ЗМІ, а їхня кампанія «Caleavefornia, Califrexit і Calexit» стала копією сумно відомого Brexit. Між іншим, засновник руху Луї Маринеллі, борець за незалежність «улюбленого» штату, тривалий час навчався і працював у Росії, а також виявляв бажання отримати російське громадянство! У 2007 р. Л. Маринеллі оселився в Самарі, де працював у приватній школі викладачем англійської мови, через пів року перебрався в Казань, а у 2009 р. – у Санкт-Петербург, де вступив до Санкт-Петербурзького державного університету.

Після того, як Луї Маринеллі щиро зізнавався в любові до Росії та виявив готовність отримати російське громадянство, він у 2011 р несподівано повертається в США і починає займатися політичною діяльністю сепаратистського спрямування. Додаткові коментарі зайві.

І це лише деякі приклади тієї агресивної та реваншистської діяльності, що Росія реалізує по всьому світу за допомогою своїх агентурних осередків, використовуючи демократичність, свободу й доступність західного плацдарму.

Російські інформаційно-психологічні операції

ПІСО, що проводила РФ в Україні, агресор відпрацьовував довго. Про це свідчить кілька фактів: схожість сценаріїв, використання певних каналів донесення інформації, наративи, які повторюються. Впродовж 2000 рр. РФ стрімко нарощувала можливість реалізації ПІСО. Акцент був зроблений на розвиненні методів донесення інформації до громадськості через соціальні мережі. Цим питанням опікувався Ігор Ашманов, сирій кардинал російських пошукових технологій. Він також був одним із кураторів російських «кібердружин», що активно атакували інформаційний простір країн Балтії у 2000 рр., а також брав участь у розробленні концепції інформаційної безпеки РФ.

Усі напрацювання РФ з інформаційно-психологічних впливів були застосовані під час агресії в Україні. Можна дослідити зміну методів впливу РФ за сім років агресії.

Так, у період 2013-2014 рр. вплив здійснювали з використанням фейкового контенту, що містив фото- та відеозображення неукраїнських подій. Так відбувалося спотворення ідей Революції Гідності і формувалася негативний імідж ЗС України, зокрема під час активних бойових дій 2014 р. Наприклад, у 2014 р. через соціальні мережі масштабно поширювали фото страченого в Саудівській Аравії педофіла, яке мало підтверджувати «звірства українських карателів» у Слов'янську. Фото вбитої жінки з Венесуели так само публікували як доказ «злочинів» ВСУ. Розстріли федеральними військами Росії в Чечні трактували як масові страти на Донбасі. Сприймався такий контент лише через медійну неграмотність середньостатистичного громадянина, який не обтяжував себе навіть банальним пошуком у гуглі першоджерела певної фотографії.

Кульмінацією фейкового впливу стало повідомлення телеканалу «Lifenews» від 02 червня 2014 р. про обстріл будівлі т. зв. «уряду» в Луганську українською авіацією. Як доказ «Life News» подав кадри обстрілу пособниками окупантів Луганської прикордонної застави. Цю технологію впливу регулярно використовують російські пропагандисти: злочини РФ видають за дії ЗС України, навіть втрати окупантів у живій силі й техніці – за втрати ЗС України.

Так, під час масштабного наступу російських окупаційних військ і підрозділів пособників окупантів на Дебальцеве у 2015 році публікували фотографії нібито знищених у районі цього населеного пункту броневих автомобілів «Humvee», що, на думку російської пропаганди, мало підтверджувати участь у бойових діях американських підрозділів. Але аналіз фотоматеріалів довів, що цими броневими автомобілями виявилися російські БПМ-97 «Постріл» на шасі КАМАЗ-4326, які перебували на озброєнні тільки ЗС РФ та ДПС ФСБ Росії [1]. Пізніше ці броневі автомобілі почали постачати Федеральній службі виконання покарань для відділів спеціального призначення. Цей факт у котре підтверджував присутність російських підрозділів і техніки на території України, але російська пропаганда навіть із цього неспростовного факту намагалася створити фейкові повідомлення про перебування в зоні конфлікту іноземних підрозділів.

ПІСО РФ проти України не завжди стосувалися тем і подій, безпосередньо пов'язаних з Україною. Пропагандисти РФ упроваджували наративи про участь України в злочинах, що насправді були скоєні РФ. Пошук «українського сліду» у вбивстві Бориса Немцова – один із перших прикладів таких операцій [22]. Один із найбільш яскравих прикладів того, як у вбивстві російського опозиціонера спробували показати український слід.

У 2015 р. за допомогою інструментів із відкритим вихідним кодом дослідник Інтернету Лоуренс Олександр зібрав і візуалізував дані про майже 20 500 прокремлівських акаунтів у твітері. Завдяки цьому він розкрив величезний розмах спроб маніпулювання інформацією в Рунеті. Зокрема, російські боти поширювали такий наратив про смерть Немцова: «Немцова вбили через ревності українці ... (нібито він почав зустрічатися з дівчиною якогось українця)» Використовуючи програми з відкритим вихідним кодом NodeXL і Gephi, дослідник візуалізував дані у вигляді діаграми сутність-зв'язок. Це дозволило визначити не тільки ботів, що беруть участь у поширенні цього, та інші фейки, а й підтвердити чітку послідовність ПІСО РФ.

З перебігом російської агресії змінювалися й технології впливу. Ключового значення набуває подія, навколо якої розгортається операція, зокрема: вбивство відомої особистості (Немцов, Шеремет), бойові дії в певному регіоні земної кулі (Лівія), знаменні дати (битва за Дебальцево, Революція Гідності), політична подія, захід тощо. Залежно від актуальності подій, залучають медійний потенціал: сирійський сегмент рунету, проросійські інформаційні осередки, ЗМІ різного рівня, експертів і медійних персон, офіційних осіб. Наведемо приклад. У березні 2019 р. «Известия» опублікували матеріал про захоплені російськими окупаційними військами українські МБАК «Гюрза». Стаття під достатньо-таки «жовтим» заголовком «Бойові ходулі: українські катери виявилися іржавими» розповідала про те, як захоплені катери вразили російських окупантів своїми іржавими бойовими модулями. Доказом слугували наведені фото й відео з позначкою, що зроблені відразу після відбуксирування захоплених катерів у Керч. Але матеріал виявився геть брехливим [12].

По-перше, миттєво виникло запитання, чому «Известия», що мали як відео, так і фото «іржавих» бойових модулів, опублікували їх саме зараз, а не відразу після захоплення українських МБАК у листопаді 2018 р.? Публікація вийшла за тиждень до президентських виборів. Цей період позначився втратою Росією експортних ринків і замовлень на обслуговування продукції, з перевагою замовниками інших фахівців, зокрема й українських.

По-друге, відомий факт: корозійні процеси на верхній палубі корабля досить суттєві навіть за належного обслуговування.

По-третє, перше фото, що тоді опублікували «Известия», яскраво демонструвало велику кількість піщаних осадових відкладень на кожусі бойового модуля. Тоді ж і повинно було виникнути запитання: звідки на бойових модулях така кількість твердих осадових елементів, якщо захоплені катери були в ідеальному стані, і фото, і відео російських ЗМІ того періоду є прямими доказами цьому? Насправді російське видання показало стан українських МБАК, що перебувають майже 5 місяців у неналежних умовах і відповідно схильні до корозії, з метою інформаційного нівелювання як українського ВПК, так і задля реалізації інших цілей.

ПІСО реалізували за схемою поступового розширення: від сірого сегменту рунету, інформацію з якого надалі транслиували федеральні ЗМІ.

Ще приклад: у 2019 р. сирійський телеканал «Syrian CH» подав репортаж, де спецназ Асада роз'їжджав на якомусь броневих автомобілі. Через російського лідера громадської думки Diana Mihailova (за керівництва «експерта» Руслана Пухова, афілійованого ГУ ГШ ЗС РФ (ГРУ) поширено інформацію про те, що зображений броневих автомобіль – це український «Варта-Новатор». Одразу після публікації в сірому сегменті рунету цю новину висвітлив «Московський комсомолец». Але факт полягає в тому, що броневих автомобіль, продемонстрований у репортажі, був штучно виготовлений у Сирії і до українського аналога мав віддалену подібність [13].

Для просування фейка використано ланцюг: сирійський медійний канал «Syrian CH» => блог «Diana Mihailova» => російські ЗМІ категорії «Б».

Метою фейка було дискредитувати Україну перед західними партнерами, представити її як країну, що поставляє техніку кривавому режиму Башара Асада. Своєчасне виявлення фейка сприяло його вчасному спростуванню.

Висновки

Системність, мобільність російської агентурної мережі зумовлює її суттєвий вплив на світовий інформаційний простір. Проактивною відповіддю мають стати стратегічні комунікації як усередині країни, так й на рівні безпекових інституцій дружніх країн. Системність, оперативність, консолідація комунікативних зусиль – головні елементи асиметричної протидії агресору.

Література

1. Блоги: Сколько платят «врагам» России в телешоу? (09.08.2017). *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/news/blogi-skolko-platjat-vragam-rossii-v-teleshou>.
2. БПМ-97 – испытание Украиной(17.07.2015). *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/bpm-97-ispytanie-ukrainoj>.
3. Бывший советник Путина Андрей Илларионов уволен из института в США за запись о захвате Капитолия. (14.01.2021). *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/31046908.html>.
4. В Дагестане оформляли медицинские страховки на боевиков, уехавших в Сирию. (23.10.2018). URL: <https://www.bfm.ru/news/397848>.
5. В Италии расследуют возможные коррупционные связи «Лиги» Маттео Сальвини с Кремлем. (11.07.2019). *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-48949208>.
6. Ван дер Верфф Макс. (12.10.2019). *Миротворец*. URL: <https://myrotvorets.center/criminal/van-der-verff-maks>.
7. Висновок № 43 щодо матеріалу видання «Заборона» про фактчекінговий проєкт. (03.09.2020). *MediaRada*. URL: <https://web.archive.org/web/20210219132259/https://mediarada.org.ua/case/zaborona-stopfake>.
8. Воробьева, В. (01.08.2018).СМИ: убитые в ЦАР журналисты хотели снимать золотые прииски, связанные с «поваром Путина». *Znak*. URL: https://www.znak.com/2018-08-01/smi_ubitye_v_car_zhurnalisty_hoteli_snimat_zoloty_priiski_svyazannye_s_povarom_putina.
9. ВЭБ нанял бывшего конгрессмена Джона Суини для работы с американским правительством. (23.09.2019). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/orubs-russia-banks-veb-sanctions-idRUKBN1W80VI-ORUBS>.
10. Гункель, Е. (18.01.2019). Поджог в Украине: депутат от АдГ уволил своего референта. *DW*. URL: <https://www.dw.com/ru/поджог-в-украине-депутат-от-адг-уволил-своего-референта/a-47129734>.
11. Канев, С. (04.06.2019). Штирлиц близок к провалу. Мэрия Москвы выложила в открытый доступ адреса более чем тысячи сотрудников СБР. *The Insider*. URL: <https://theins.ru/politika/159026>.
12. Коваленко, А. (22.03.2019). Своевременный фейк про ржавые боевые модули «Катран-М» от информационного сливного бачка «Известия». *Одесский курьер*. URL: <https://uc.od.ua/columns/1533/1212858>.
13. Коваленко, А. (15.08.2019). Самопальная ББМ «Варта» в Сирии: очередная гибридная попытка дискредитировать Украину. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/samopalnaya-bbm-varta-v-sirii-ocherednaya-gibridnaya-popytka-diskreditirovat-ukrainu>.
14. Коваленко, А. (12.12.2019). Иностранные эксперты на полставки, или Кому гасить пылающий позор ГРУ. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/inostrannye-eksperty-na-polstavki-ili-komu-gasit-pylajushhij-pozor-gru>.
15. Коваленко, А. (31.12.2019). ИГИЛ в Украине будет жить пока это выгодно кураторам журналистских марионеток. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/igil-v-ukraine-budet-zhit-poka-eto-vygodno-kuratoram-zhurnalistских-marionetok>.

16. Коваленко, А. (28.01.2020). Вояж Виктора Медведчука по Европе в свете софитов маргинальных СМИ. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/news/voyazh-viktora-medvedchuka-po-evrope-v-svete-sofitov-marginalnyh-smi>.
17. Коваленко, А. (04.08.2020). «Антифа», курды и длинная рука Кремля. *Одесский курьер*. URL: <https://uc.od.ua/columns/1533/1228514>.
18. Коваленко, А. (28.08.2020). Экс-начальник ГУР МО Украины в эфире «Право на владу» обнулil карьеру Александра Коца. *Одесский курьер*. URL: <https://uc.od.ua/columns/1533/1229035>.
19. Коваленко, А. (11.10.2020). Врать и не краснеть: ложь российской пропаганды о войне в Нагорном Карабахе. *Одесский курьер*. URL: <https://uc.od.ua/columns/1533/1230182>.
20. Коваленко, А. (13.11.2020). Белый информационный шум и «независимые расследователи» ГРУ в деле MH17. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/belyj-informacionnyj-shum-i-nezavisimye-rassledovateli-gru-v-dele-mh17>.
21. Кто шатает Калифорнию или снова о руке Кремля. (23.11.2016). *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/analitica/kto-shataet-kaliforniju-ili-snova-o-ruke-kremlja>.
22. Лоуренс, А. (03.04.2015). Анализ социальной сети раскрывает полный масштаб кампании кремлёвских ботов в Twitter. *GlobalVoices*. URL: <https://ru.globalvoices.org/2015/04/03/36169>.
23. Машовец, К. (28.08.2018). Сменила Францию на аромат «ватной портянки» – о «журналистке» Неан на Донбассе. *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/rassledovaniya/smenila-franciju-na-aromat-vatnoj-portjanki-o-zhurnalistke-nean-na-donbasse>.
24. Найт, Б., Коваль, И. (27.07.2017). Что нужно знать о партии «Альтернатива для Германии». *DW*. URL: <https://www.dw.com/ru/partija-alternativa-dlja-germanii-adg-afd/a-40586708>.
25. Посол Сирии: 10 тысяч выходцев из СНГ воюют в рядах ИГИЛ. (20.11.2015). *BBC News*. URL: https://www.bbc.com/russian/news/2015/11/151120_russians_isis_syria.
29. Рассекреченные шпионы СССР. (20.01.2020). СВР назвала их имена, но что еще о них известно? *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-51284196>.
30. Расследование: люди Сальвини вели переговоры с помощником Дугина. (03.09.2019). *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/30144978.html>.
31. Стельмах, С. (05.01.2017). «Крымский кредит» для Ле Пен. *Крым Реалии*. URL: <https://ru.krymr.com/a/28214828.html>.
32. Томаш Мацейчук: легенда не меняется? (04.05.2018). *Информационное сопротивление*. URL: <https://sprotyv.info/obshchestvo/tomash-macejchuk-legenda-ne-menjaetsja>.
33. У підпалі офісу угорської громади в Ужгороді підозрюють двох польських радикалів. (22.02.2018). *LB.UA*. URL: https://lb.ua/news/2018/02/21/390791_podzhoge_ofisa_vengerskoj-obshchini.html.
34. Уволниха журналистка заради скандални розкриття за Сирия? (26.08.2018). *Fakti*. URL: <https://fakti.bg/bulgaria/256768-uvolniha-jurnalistka-zaradi-skandalni-razkritia-za-siria>.
35. Чевтаева, I., Губенко, Д. (10.02.2017). ZDF розповів про агентів Кремля серед біженців з Чечні. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/zdf-розповів-про-агентів-кремля-серед-біженців-з-чечні/a-37490269>.
36. Шимов, Я. (12.04.2016). «Германия еще будет благодарна Путину». *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/27669339.html>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ЗАВДАННЯ ТА ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ДО 2021 РОКУ, НАЦІОНАЛЬНОГО ПЛАНУ ДІЙ З ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ, ВИКЛАДЕНИХ У ЗАКЛЮЧНИХ ЗАУВАЖЕННЯХ КОМІТЕТУ ООН З ЛІКВІДАЦІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК ДО ВОСЬМОЇ ПЕРІОДИЧНОЇ ДОПОВІДІ УКРАЇНИ ПРО ВИКОНАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК НА ПЕРІОД ДО 2021 РОКУ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПЛАНУ ДІЙ З ВИКОНАННЯ РЕЗОЛЮЦІЇ РБ ООН 1325 «ЖІНКИ, МИР, БЕЗПЕКА» НА ПЕРІОД ДО 2020 РОКУ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ЩОДО ІНФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

Пункт	Захід	Виконавці
Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року		
7. Удосконалення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та дискримінації за кількома ознаками, однією з яких є ознака статі, розгляду випадків такої дискримінації та вжиття відповідних заходів за його результатами	8. Проведення інформаційних кампаній, спрямованих на запобігання та протидію дискримінації та насильства за ознакою статі	Київська міська держадміністрація; Мінсоцполітики; органи місцевого самоврядування (за згодою); громадські об'єднання (за згодою)
8. Покращення становища груп населення, які страждають від дискримінації більше ніж за однією ознакою, зокрема ознаку статі	1. Проведення заходів з інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей доступу до медичних, освітніх, соціальних послуг, зайнятості та правосуддя тощо	Київська міська держадміністрація; Мінсоцполітики; МТОТ; МОЗ; МОН; Мін'юст; Державна служба зайнятості; органи місцевого самоврядування (за згодою); громадські об'єднання (за згодою)
9. Подолання гендерних стереотипів	1. Розроблення та розміщення у засобах масової інформації соціальної реклами з протидією дискримінації за ознакою статі, зокрема щодо жінок похилого віку, дівчат та жінок із сільської	Мінсоцполітики; Держкомтелерадіо громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою)

	місцевості, з інвалідністю, представниць національних меншин, ВІЛ-позитивних та / або наркозалежних	
	2. Розповсюдження соціальної реклами з протидії дискримінації за ознакою статі та більше ніж за однією ознакою	обласні; Київська міська держадміністрація; органи місцевого самоврядування (за згодою)
	3. Підвищення рівня поінформованості населення про подолання гендерних стереотипів та прихованої дискримінації засобами гендерно чутливої мови	МОН; Мінкультури; громадські об'єднання та міжнародні організації(за згодою)
	4. Проведення інноваційних заходів серед засобів масової інформації для поширення нестереотипних уявлень про дівчат та жінок, хлопців та чоловіків	обласні; Київська міська держадміністрація; МОН; органи місцевого самоврядування (за згодою); громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою)
	5. Включення до програм підготовки фахівців із спеціальностей «Журналістика», «Менеджмент», зокрема спеціалізації «Піар, зв'язки з громадськістю та реклама», модулів з питань гендерної рівності	МОН; Держкомтелерадіо; громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою)
10. Збільшення частки жінок серед народних депутатів України, депутатів обласних та місцевих рад (міст обласного значення)	2. Проведення для політиків, керівників громадських об'єднань, журналістів, населення інформаційно-просвітницьких заходів щодо важливості участі жінок у процесі прийняття управлінських рішень	обласні; Київська міська держадміністрація; органи місцевого самоврядування (за згодою); громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою)
11. Зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків	2. Створення умов для здобуття дівчатами перспективного фаху (STEM-освіти, професійно-технічних спеціальностей), зокрема шляхом проведення інформаційно-просвітницьких заходів, заохочення та забезпечення умов для рівного доступу дівчат до STEM-освіти та професійно-технічних спеціальностей за професіями загальнодержавного значення	МОН; Мінсоцполітики; Державна служба зайнятості; обласні; Київська міська держадміністрація; органи місцевого самоврядування (за згодою)
13. Зміцнення державно-приватного партнерства у сфері забезпечення рівних прав	7. Проведення інформаційних заходів для заохочення чоловіків користуватися відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та хворою дитиною	обласні; Київська міська держадміністрація; Мінсоцполітики; МОЗ; органи місцевого самоврядування (за згодою); громадські об'єднання та міжнародні організації; (за згодою)
	3. Проведення семінарів, тренінгів, інформаційно-просвітницьких заходів з питань забезпечення гендерної	обласні; Київська міська держадміністрація; Мінсоцполітики; Мінмолодьспорт; органи місцевого

та можливостей жінок і чоловіків	рівності для представників об'єднаних територіальних громад, керівників громадських об'єднань, соціально відповідального бізнесу, засобів масової інформації	самоврядування (за згодою); громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою)
<p>Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок</p> <p>до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року</p>	<p>2. Надання роз'яснень керівництву спортивних федерацій щодо неприпустимості використання спортсменів для силових практик, спрямованих проти цивільного населення, жінок і дівчат під час громадянських зіткнень чи протистоянь; проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів з представниками і керівництвом спортивних федерацій та об'єднань</p>	Мінмолодьспорт; Мінсоцполітики; Національна поліція
<p>1. У пріоритетному порядку вжиття заходів щодо ефективної боротьби з корупцією та безкарністю і виконання раніше взятого на себе зобов'язання щодо запобігання, розслідування, переслідування і покарання насильства щодо жінок і дівчат з боку державних і недержавних суб'єктів</p>	<p>2. Надання інформаційної та методичної підтримки приймаючим громадам та внутрішньо переміщеним особам щодо інтеграції внутрішньо переміщених жінок і дівчат</p>	Мінсоцполітики; МТОГ; обласні, Київська міська держадміністрації; органи місцевого самоврядування (за згодою); міжнародні та громадські організації (за згодою)
<p>12. Забезпечення внутрішньо переміщеним жінкам і дівчатам доступу до медичних послуг, освіти, харчування, житла, свободи переміщення, ресстрації, соціальних пілль, правосуддя і доступу до прийняття довгострокових рішень, а також забезпечення для них стабільної зайнятості</p>	<p>2. Підготовка та здійснення тематичних інформаційних заходів на національному та місцевому рівні, спрямованих на виконання Конвенції, Факультативного протоколу та Загальних рекомендацій Комітету ООН, із залученням державних службовців, депутатів місцевих рад, посадових осіб місцевого самоврядування, представників судової влади</p>	Мінсоцполітики, інші центральні органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування (за згодою); Вища кваліфікаційна комісія суддів України (за згодою); Національна школа суддів України (за згодою); Вища рада правосуддя України (за згодою); Рада суддів України (за згодою); ДСА (за згодою); збори суддів (за згодою);
<p>18. Забезпечення застосування Конвенції, Факультативного протоколу та Загальних рекомендацій Комітету ООН усіма гілками влади, зокрема судову систему як основу для законів, судових рішень і політики щодо гендерної рівності та покращення становища жінок</p>	<p>3. Підготовка інформаційних матеріалів для розміщення на офіційних веб-сайтах органів державної влади, що включають базу інформації про права жінок, Конвенцію, Факультативний протокол та Загальні рекомендації Комітету</p>	Мінсоцполітики; Держкомтелерадіо; інші центральні органи виконавчої влади; обласні, Київська міська держадміністрації

<p>19. Підвищення рівня поінформованості жінок про їх права і доступні засоби правового захисту для відстоювання своїх порушених прав відповідно до Конвенції, забезпечення надання інформації щодо Конвенції, Факультативного протоколу та Загальних рекомендацій Комітету ООН всім жінкам, зокрема жінкам із сільської місцевості та жінкам, що належать до ромських національних меншин</p>	<p>ООН, внесення рекомендацій щодо їх розміщення на офіційних веб-сайтах органів державної влади всіх рівнів</p> <p>Проведення систематичних інформаційних кампаній для жінок про їх права і доступні засоби правового захисту для відстоювання своїх порушених прав відповідно до Конвенції, зокрема для жінок із сільської місцевості та жінок, що належать до ромських національних меншин</p>	<p>Мін'юст; Мінсоцполітики; МОН; МОЗ; інші центральні органи виконавчої влади, міжнародні та громадські організації (за згодою)</p>
<p>24. Запровадження комплексної стратегії, що передбачає активні і послідовні заходи, орієнтовані на жінок і чоловіків з усіх прошарків суспільства, з метою ліквідації дискримінаційних стереотипів і патріархатних уявлень про роль і обов'язки жінок і чоловіків в сім'ї та суспільстві</p>	<p>1. Удосконалення нормативно-правової бази, що регулює питання недискримінації у засобах масової інформації та реклами, та приведення її у відповідність із Законом України «Про рівні права і рівні можливості жінок і чоловіків»</p> <p>2. Запровадження щорічного планування центральними органами виконавчої влади, обласними, Київською міською держадміністраціями інформаційно-просвітницьких заходів щодо подолання сексистського та гендерно стереотипного висвітлення інформації про жінок, підвищення рівня їх обізнаності щодо своїх прав і механізму їх реалізації</p> <p>3. Розроблення комплексної інформаційної стратегії, спрямованої на подолання гендерних стереотипів у суспільстві, що включатиме, зокрема, такі заходи:</p> <p>розроблення рекомендацій до трансляції серії соціальних роликів з протидії сексистському та гендерно стереотипному висвітленню інформації про жінок;</p> <p>вироблення та поширення соціальної реклами (бігбордів) з прав жінок та гендерної рівності;</p> <p>розроблення міні-інформаційних правозахисних кампаній, спрямованих на жінок із сільської місцевості, жінок і дівчат з</p>	<p>Мінсоцполітики; міжнародні та громадські організації (за згодою)</p> <p>Держкомтелерадіо;</p> <p>інші центральні органи виконавчої влади; обласні, Київська міська держадміністрації</p> <p>Держкомтелерадіо;</p> <p>Укртелерадіопресінститут (за згодою)</p>

	<p>етнічних груп; розроблення механізмів інформування жінок із сільської місцевості, жінок і дівчат з етнічних груп про їх права, зокрема через наявні соціальні сервіси і служби: заклади охорони здоров'я, транспортні мережі, поштовий сервіс</p> <p>4. Розроблення та проведення інформаційної кампанії для роботодавців щодо заборони сексизму, прямої та непрямой дискримінації щодо жінок</p>	<p>Держкомтелерадіо; Державна служба зайнятості (за згодою); Мінсоцполітики; Держпраці; МПП</p>
<p>25. Використання новаторських заходів, спрямованих на засоби масової інформації, для поглиблення розуміння реальної рівності жінок і чоловіків, а також посилення позитивного і нестереотипного уявлення про жінок у всіх сферах з особливим акцентом на систему освіти</p>	<p>1. Внесення до стандарту освіти підготовки журналістів критерію гендерної компетентності, а також розроблення освітньої програми щодо підвищення кваліфікації журналістів з гендерної компетентності</p> <p>2. Організація та проведення регулярних конкурсів з гендерних питань для студентів факультетів журналістики та практикуючих журналістів, зокрема використовуючи ресурс соціальних мереж</p> <p>3. Організація та проведення відкритих дебатів на гендерні теми серед студентів факультетів журналістики із висвітленням у засобах масової інформації</p> <p>4. Розроблення рекомендованого базового онлайн-ового курсу з гендерної рівності для журналістів, редакторів, працівників засобів масової інформації</p>	<p>Держкомтелерадіо; громадські організації (за згодою)</p> <p>Держкомтелерадіо; міжнародні та громадські організації (за згодою); Укртелерадіопресінститут (за згодою)</p> <p>Держкомтелерадіо; Спілка журналістів України (за згодою); міжнародні та громадські організації (за згодою)</p> <p>Центральні органи виконавчої влади Держкомтелерадіо; Укртелерадіопресінститут (за згодою); Спілка журналістів України (за згодою); міжнародні та громадські організації (за згодою)</p> <p>Мінсоцполітики; інші центральні органи виконавчої влади</p>
<p>27. Здійснення всебічних заходів щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і дівчат та забезпечення притягнення винних до відповідальності і належного покарання</p>	<p>4. Внесення рекомендацій установам, організаціям, що працюють з молоддю, щодо поширення інформації серед дівчат про анонімні лінії довіри, центри допомоги, притулки</p>	
<p>34. Здійснення інформаційно-пропагандистських заходів для політиків, керівників місцевих громад, журналістів</p>	<p>Ініціювання інформаційних і просвітницьких заходів (кращі практики забезпечення прав та потреб дівчат і жінок на рівні громад) для керівників об'єднаних територіальних громад,</p>	<p>Мінсоцполітики; Мінрегіон; МПП</p>

<p>і широкій громадськості про важливість участі жінок у процесі прийняття рішень з метою поглиблення розуміння того, що повна, рівна, вільна і демократична участь жінок на рівних засадах з чоловіками в політичному і громадському житті є необхідною умовою для ефективного виконання Конвенції, а також політичної стабільності та економічного розвитку країни</p>	<p>сільських, селищних рад з питань щодо суті та вигод від гендерної рівності і забезпечення прав жінок в житті громад</p>	
<p>38. Активізація зусиль із створення сприятливих умов для отримання жінками економічної незалежності, в тому числі шляхом підвищення рівня поінформованості роботодавців з державного і приватного секторів економіки про заборону дискримінації жінок у сфері зайнятості, зокрема жінок з інвалідністю, а також всліяке сприяння входу жінок у формальну економіку, в тому числі шляхом здобуття професійно-технічної освіти</p>	<p>2. Проведення інформаційних заходів за участю роботодавців, спрямованих на подолання гендерних стереотипів під час профорієнтації та обрання гендерно «нетипових» професій</p>	<p>Мінсоцполітики; Державна служба зайнятості (за згодою); МОН; Держкомтелерадіо</p>

ДОДАТОК Б

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ ВІДОБРАЖЕННЯ ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ НА САЙТАХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ¹

№	Індикатор моніторингу	Виконання
1.	Окремий розділ «Гендерна рівність» або «гендерна політика». «забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»	Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державне агентство водних ресурсів; Державна служба експортного контролю; Державна служба України з безпеки на транспорті; Державна архітектурно-будівельна інспекція; Міністерство соціальної політики; Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації; Державний комітет телебачення і радіомовлення; Національне агентство України з питань запобігання корупції
2.	Наявність інформації з гендерної тематики в новинах (не рідше 1 разу на місяць)	Міністерство закордонних справ; Міністерство соціальної політики; Державний комітет телебачення і радіомовлення
3.	Наявність інформації з гендерної тематики в новинах (рідше 1 разу на місяць)	Міністерство внутрішніх справ; Національна поліція; Державна прикордонна служба; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Державна міграційна служба; Державне агентство водних ресурсів; Державне агентство України з управління зоною відчуження;

¹ 67 (шістдесят сім) центральних органів виконавчої влади: 19 міністерств, 35 ЦОВВ, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через міністра (підпорядковані 13 міністрам), 13 ЦОВВ, діяльність яких безпосередньо спрямовується Кабінетом Міністрів України.

- Міністерство соціальної політики;
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі;
- Державна служба експортного контролю;
- Міністерство інформатичної політики;
- Міністерство інфраструктури;
- Міністерство молоді та спорту;
- Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб;
- Міністерство освіти і науки;
- Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства;
- Державна архітектурно-будівельна інспекція;
- Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції;
- Пенсійний фонд;
- Міністерство юстиції; Служба безпеки України;
- Державна регуляторна служба;
- Національне агентство України з питань державної служби;
- Національне антикорупційне бюро України
- Державна міграційна служба
- Національна поліція;
- Державна прикордонна служба;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Державна міграційна служба;
- Державна служба геології та надр;
- Державне агентство водних ресурсів;
- Державне агентство України з управління зоною відчуження;
- Державна служба експортного контролю;
- Міністерство енергетики та вугільної промисловості;
- Міністерство інфраструктури;
- Державна служба України з безпеки на транспорті;
4. Наявність інформації про уловненого ЦОВВ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків
5. Наявність текстів або покликань на міжнародні документи з питань забезпечення гендерної рівності та їх кількість

Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;
Державна архітектурно-будівельна інспекція;
Пенсійний фонд;
Державна казначейська служба;
Державна архівна служба;
Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації;
Державний комітет телебачення і радіомовлення;
Національне агентство України з питань запобігання корупції;
Національне антикорупційне бюро України

Національна поліція;
Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
Державна міграційна служба;
Державна служба геології та надр;
Державне агентство водних ресурсів;
Державне агентство України з управління зоною відчуження;
Державна служба експортного контролю;
Міністерство енергетики та вугільної промисловості;
Міністерство інфраструктури;
Державна служба України з безпеки на транспорті;
Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;
Державна архітектурно-будівельна інспекція;
Міністерство соціальної політики;
Пенсійний фонд;
Державна казначейська служба;
Державна служба фінансового моніторингу;
Державна архівна служба;
Державна регуляторна служба;
Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації;
Державний комітет телебачення і радіомовлення;
Національне агентство України з питань запобігання корупції

6. Наявність текстів або покликань на чинні національні нормативно-правові акти з гендерної тематики (закон, державна програма, національні плани дій тощо, постанови КМУ, метод. рекомендації тощо) та їх кількість

7. Повна представленість чинного законодавства з питань гендерної політики
- Національна поліція;
 Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
 Державна служба геології та надр;
 Державне агентство водних ресурсів;
 Державне агентство України з управління зоною відчуження;
 Державна служба експортного контролю;
 Міністерство інфраструктури;
 Міністерство соціальної політики
8. Наявність актуальних аналітичних матеріалів (статті, результати досліджень) та їх кількість
- Міністерство закордонних справ;
 Міністерство інформаційної політики;
 Міністерство молоді та спорту;
 Міністерство соціальної політики;
 Міністерство енергетики та вугільної промисловості
9. Основна тематика аналітичних матеріалів
- Міністерство інформаційної політики – гендерна рівність;
 Міністерство соціальної політики – ППЛ, насильство;
 Міністерство молоді та спорту – ППЛ;
 Державна служба України з надзвичайних ситуацій – гендерна рівність;
 Міністерство енергетики та вугільної промисловості – Україна – НАТО;
 Міністерство закордонних справ – 1325
10. Наявність звітів про виконання планів та програм з питань гендерної рівності
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій (Звіт про Угоду про Асоціацію Україна-ЄС);
 Державна міграційна служба (Звіт про Угоду про Асоціацію Україна ЄС);
 Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства – Україна-НАТО; Україна-ЄС;
 Міністерство соціальної політики – виконання програм та планів
 Міністерство молоді та спорту
 Міністерство внутрішніх справ;
 Міністерство соціальної політики
 Міністерство інформаційної політики
11. Наявність інформації про діяльність КДО з гендерної тематики
12. Наявність інформації про проекти, що реалізуються ЦОВВ з гендерної тематики
13. Наявність інформаційних матеріалів (відео, макети постерів)

ДОДАТОК В

ПРИКЛАДИ «НЕГАТИВНИХ» ДОПИСІВ (МОВОЮ ОРИГІНАЛУ) ПІД ІНФОРМАЦІЄЮ ПРО СУТЬ, НАПРЯМИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ, РОЗМІЩЕНОЮ НА СТОРІНЦІ УРЯДОВОЇ УПОВНОВАЖЕНОЇ З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ (серпень 2018 – квітень 2019 рр.)

№ Короткий опис змісту окремих постів на сторінці Урядової уповноваженої з питань гендерної політики в фейсбуці (https://www.facebook.com/GovernmentCommissionerforGenderPolicy/?ref=br_tf&era=SEARCH_BOX)

1. 23.04.19

Зроблені [Міністерство інформаційної політики України](#) роликки показують суть гендерної рівності: біологічна різниця між статями не стирається, як лякають деякі, а перестає бути підставою, аргументом для соціальних та професійних обмежень.

Сподіваємося, що завдяки підтримці як національних, так і місцевих телеканалів відбудуватиметься процес розбивання стереотипів (<https://bitly.su/jx17QGr>)

2.

21.03.19

Пост про рекламу у метро «Розірви коло насильства», на фото зображені жінки. Дякуємо усім партнерам за роботу з протидії насильству!

[Саша Кот](#) Хотят рівності, то хай і працюють на рівні з чоловіками, а не ховануться вдома, варити борщі та виховувати дітей багато ума не треба!

«Негативні» коментарі під розміщеними постами

[Иван Бутенко](#) Всеми доступными способами пытаются влобить в головы людей стереотип: «мужчина – агрессор, женщина – жертва». Этот стереотип настолько нужен кому-то, что за это даже готовы платить.

[Oleksandr Yakhnovskiy](#) Слабенький жіночий мозок чомусь демонструє відповідні психопатології параметри, щодо контролю меж прав і кордонів недоторканого іншої людини і ніяк не допетрає, що надзахист однієї статі чи групи людей за певною ознакою дорівнює насильству щодо інших груп або статі. Для нормальних – це нескладно зрозуміти

[Oleksandr Yakhnovskiy](#) Яюсь так по аналізу виходить, що головні індуктори насилья в суспільств – фемінізуючі рухи та «захисники»

3. 15.03.19

Пост про відкриття притулку для постраждалих від домашнього насильства у м. Василькові ...

Заклад створений за ініціативи ВБО «Конвіктус Україна» та Васильківської районної ради. Притулок розрахований наразі на 10 місць, фінансуватиметься із бюджету району та неурядової організації ВБО «Конвіктус Україна»

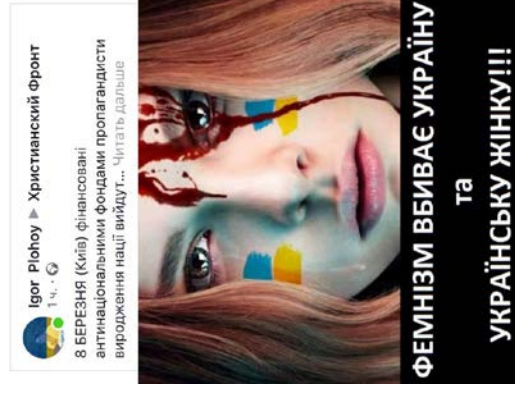
4. 04.03.19

Світовий Банк оприлюднив результати дослідження «Жінки, бізнес, закон», під час проведення якого вивчалася ситуація щодо динаміки дотримання гендерної рівності в 187 країнах усіх континентів.

Серед індикаторів – оплата праці, трудові права, можливості працевлаштування, можливості ведення власного бізнесу для жінок, управління активами, що належать жінкам, пенсійне забезпечення, свобода пересування, шлюбне законодавство і наявність дітей тощо (<https://bitly.su/0gHMrRhr>)

Иван Бутенко Всеми доступними способами продвигається очень удобная и выгодная кому-то концепция: мужчина – заведомо агрессор, женщина – жертва. Кто-то очень хочет укоренить эту мысль в головах людей, видимо на этом можно неплохо заработать.

Александр Яхновский Це ж прийомники-розподільники для дітей та вільних від сім'ї жінок, жертв фемінізму, Романе. Вони ж руйнують своєю політикою сім'ї, потрібні їм частини заманоють міфічною допомогою та захистом для подальшого використання. Типова стратегія мисливців на людей та рабів. Ми ж для них туземці та відсталі і нас потрібно покращувати, а мільйони вже покращених сплять в землі по всім континентам. Головне ж відбити приплід та самиць від самців, а далі роби з ними беззахисними що хош, вони ж до всього адаптуються самців в топку, чи на важкій роботі через силові структури за лобі намагання протидіяти і захистити родини і свої природні права.

Дима Громыко Кумедно, Україна майже на тому ж рівні що й Ізраїль, але у коментарях, як завжди, незадоволенні жіночки.

П.С. А уловнена з гендерної політики знає, що в країнах, які отримали

по 100 балів, татусі мають право на декретну відпустку і реально можуть скористатися їм? Чи що там немає жодних особливих пільг для жінок у порівнянні з чоловіками – так такі самі права, але без пільг, які б були лише у жінок. Або що для чоловіків реально зроблені умови, у яких вони можуть виконувати батьківські обов'язки – від столиків для пеленання у чоловічих туалетах, до додаткових днів відпусток при наявності дітей... Що, за невиконання батьківських обов'язків, наприклад за те що діти не мають щеплення – батьки спочатку отримують письмове попередження зі строком на виправлення ситуації, потім штраф, а потім і позбавлення батьківських прав. І так, за те що мати перешкоджає батькові бачитись з дітьми – мати реально може бути притягнута до відповідальності (на відміну від України, звісно зворотня ситуація також справедлива). Хочете покращити ситуацію – зрівняйте права. Але рівність прав, це не означає що потрібно лише якимось розширювати права жінок і тим більше не означає що треба позбавляти прав чоловіків.

Aleksandr Vaskiv В Україні равноправие только декларативное, в действительности же государство не защищает права и одновременно обязанности мужчин после разводов на воспитание, заботу и встречи со своими детьми из-за того, что очень часто им препятствуют в этом. Так какое материнство вы ещё собираетесь защищать, если у нас страдают в основном отцы?

Дима Громыко Можно еще вспомнить про равноправие мужчин и женщин касательно обязанностей... например, обязанности служить в армии ... А то у нас феминистки очень лобопытные – право служить в армии – дайте, а обязанность?..

5. 11.02.19

Гендерна освіта в Україні – це рух вперед, це реалізація закріпленого Конституцією курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.
Читайте в «Дзеркало тижня» (репост статті, є коментар УУ) (<https://bitly.su/VkaIPxi>)

Статтю «Гендерна освіта в Україні: куди ми рухаємось?» Тетяни Курманової, Центр інформації про права людини, у тижневик «Дзеркало тижня. Україна»

Валерий Нестерук Гендер против Украины.

Саша Волков Украина и украинцы не хотят вас здесь видеть. Уполномоченная по гендерной политике? Эти люди ненавидят Украину, они хуже ваты и сепаратистов. Вы вместе со своим антиукраинским президентом свреем, ненавидите Украину.

Павел Донченко У автора цього посту проблеми з психікою. Зверніться до психіатра, вам обов'язково допоможуть з вашою проблемою.

Третій Лишній Цілковита маячня, де статистика суддів та прокурорів? Жінок там під 80 %, а це виконавча влада. Де статистика вчителів / вихователів? Їх під 90 %, а це люди які впливають на дітей, у віці коли мозок до інформації дуже чутливий. Що це означає? А те, що наявна «дискримінація» уявна, і жінки беруть участь у всіх важливих соціальних процесах без перешкод, та мало того – відіграють більшу участь у вихованні та правовому полі.

Юрій Литвиненко Не допоможе жодна освіта, коли вищі посадові особи держави (Уряду України і Президент) санкціонують масову дискримінацію жінок України за ознакою статі і віку, яку неможливо оскаржити ані в «оновлених» судах, ані до «реформованої» поліції!!!!

Александр Яхновский Що таке гендерна освіта, коли гендер – внутрішнє сприйняття своєї статі людиною котрий є особистим та динамічним у часі

6.. 19.01.19
Відповідно до нового порядку здійснення гендерно правової експертизи нормативно-правових актів, який було затверджено Кабінетом Міністрів в листопаді 2018 року, така експертиза здійснюється безпосередньо центральними органами виконавчої влади, які розробляють документ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-п>)

David Didykh А я думаю що державний апарат того чи іншого міністерства, відділу, і т.д., кадрів підбирає по професійних якостях людини!!! Я так зрозумів що жінки, які не можуть довести свою професійність до відповідного рівня, тепер мають шанс проскочити на керуючі посади за допомоги поняття *гендер*! А ще цікавить таке питання, чому ви з цими наказами про гендер по центральній владі «розкидаєтесь»? Чому ви з низів не починаєте, наприклад з якихось виробничих професій де зарплати менші, а фізичні нагрузки більші!? Попахе банальною хитрістю лобісток гендеру!

7. 11.01.19
Від сьогодні, 11 січня, в Україні набирають чинності зміни до Кримінального кодексу України, якими посилена відповідальність за зґвалтування та низка інших злочинів, а також конкретизоване поняття *добровільна згода*. Так, стаття 152 ККУ «Зґвалтування» віднині є в наступній редакції: «Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

David Didykh А я думаю що секс є одним із аспектів шлюбного життя!? А тут такий нежданчик від комуністів, ой ні, від марксистів, а може ліваків, тьфу, правильно напевно їх об'єднати в один термін, розумово нерозвинута категорія тих хто ініціював і приймав таке рішення!

Олег Бойко Як завжди в нашому чудовому законодавстві, – до «чудового» нововведення одні лише питання, і жодних відповідей. Більшість чудово розуміє, що з цього самого дня почне катитись сніжний ком лобительниць змінювати своє відношення до чаю по ходу п'єси з власних меркантильних міркувань. І як потім доводити, хто зловживач?

Примітка: Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного

волевиявлення особи, з урахуванням сулутніх обставин»
(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>)

Алексей Степняк Дурня повна, бо господарями над жінками чоловіків роблять не закони чи мораль, ані здоровий глузд, а виробничі відносини. Жінка має завжди право відмовити чоловікові незалежно від того в шлюбі вона чи ні, обіцяла чи не обіцяла, а чоловік має нести покарання. Але залишається безкарним не тому, що є ласити в законах, а найперше через власне «добробільне» підкорення спричинене у переважній більшості аспектами власності, тобто матеріальне багатство і соціальний статус. Інша справа, що дозволяють не всім і не завжди, а тому виникають інциденти

8. 25.12.18

«Гендерна політика як «втеча» з «русского мира»

Гендерна рівність так само як свобода, недискримінація, верховенства права і права людини не вписуються в ідеологію «русского мира». Більш того, посилення політики хоча б в одному із названих напрямів інструментом, який не дає «вписати Україну та українців у цивілізаційний контекст, відрубаний від світового мейнстріму». Саме тому розгортається боротьба навколо кожного з напрямів, український світ відрізняється від російського не лише мовою – читайте у Лариси Якубової! (<https://bitly.su/XQzIPNxb>)

Святослав Погляд Пускати ЧКістів на українців – це саме руський мір проти якого ви вдаєте боротьбу. Не треба було апелювати до силових структур, тепер йдете до своєї Москви, там таких чинуш поважають.

Сергей Иващенко Верховенство права – це захистити дитину від сумнівної гендерної ідеології! Дивіться на епідемію операцій зміни статі у Британії! Дітей фіксують гормонами у підвищеному стані, коли спеціально вимуштрувані «психологи» багать «сумніви». Коли така дитина виросте, в неї вже НЕ БУДЕ вибору. Статистика знову питає: «хто відповідальний за покалічені дитячі життя, коли 80-95 % відсотків з тих «транспендерів» позбавляються цієї проблеми до повноліття самі (інформація з держ.стаг. США)!!!???Пані уповноважена, Вас цікавить тільки Ваша філософія??

Леся Коцюба В одному анекдоті кажуть: Порося, яке потерлося боком об ріг синагоги, уже кошерне. Отак і Ваш текст: потерлися об вираз «ліберальні цінності» і вже називаєте гендерну політику втечею з руського міру. А ваше «порося» за вуха притягнене. Бо ні в римському праві, ні в грецькій філософії, ні, тим більше, в християнстві немає місця тим збоченням, які Ви вперто приписуєте до прав людини. Немає їх і в Декларації прав людини. Вірю, що ніколи не буде, адже освічених та правдивих людей більше, ніж кон'юнктурних чиновників, агресивна і маніпулятивна риторика яких є зворотньою частиною медальки руського міра. Адже суттю руського міра є лицемірна брехня задля досягнення власних цілей. Це ж стосується і гендерної політики, рідної сестри всякого тоталітаризму.

Петро Макаруч Ах, як гарно і як лукаво! Щось схоже на слова Змія з Книги Буття. Що ж по Вашому, Польща, Перу, Хорватія, Угорщина – це теж Р*уський мір?

А консервативна більшість у США, які вибрали Трамп, теж той самий мір? ЛГБТ, по суті, це чорна діра людства, в яку легко провалитися, але майже неможливо (після трансгендерних операцій—уже точно неможливо) вибратися! І Ви цю чорну діру захищате, під соусом захисту прав жінок, і це в Україні, де архетип жінки – сердита дама з качалкою!

[Сергей Бурлака](#) У вас большое воображение и проблемы с критическим мышлением. Вместо того, чтобы заниматься игрой слов, начните уже думать что вы пишете или транслируете. Постановка вопроса таким образом – гнилая манипуляция. Да уж, мельчают предки обезьян ...

[Мария Меньшова](#) Мати власний шлях розвитку держави вже «русским миром» називається? Вірно те, що українці справді виборюють право обирати своє майбутнє на свій розсуд. Та всіх «незгідних» з нав'язаною ідеологією слід карати. Кляузи в СБУ – щось мені це нагадує. Але туди не хочеться.

[Сергей Ивашенко](#) Щодо ремарки уповноваженої: ідеологічна філософія відірвана від реальності! За Ваші гасла не повинні страждати люди. Гендерна філософія каже «боротьба за права жінок» – статистика запитує «чому тоді у країнах, де вона давно та повно діє ми маємо найгірші показники насилля над жінками?» (див. статтю з покликаннями на джерела: <http://www.today.org.ua/2018-12-3-4>)

[Alexandr Black](#) Гендерна політика як «втеча» ... чому ви так вважаєте? Вигадане цей термін в США, при чому тут ми? Треба від нього зовсім відмовитися, бо цей термін сам по собі порушує свободу.

[Олег Подкопаев](#) ЛГБТ ТА ВІЛЬНІ СТАТЕВІ СТОСУНКИ – СТАРА РАДЯНСЬКА ТРАДИЦІЯ. Панує стереотип, що гендер, толерантне ставлення до гомосексуальних відносин чи сексуальна вседозволеність належать до європейських цінностей, отже критики гендерної ідеології – це агенти Росії, які намагаються повернути в Україну в часи «совка» та захищають «цінності Московії». Але мало кому відомо, що гендер у своїй суті має марксистське походження і першою країною, де впроваджували сексуальну революцію був СРСР. Детальніше дивіться на

сайті: <http://vsirazom.ua/.../lgbt-ta-vilni-statevi-stosunki...>

Третій Лишній Може пора думати своєю головою, а не тікати від одних до інших? Без сумніву є багато речей які варто взяти у заходу, але ж не всі.

Рита Сахалинская Гендерное равенство – как раз таки и было движением СССР. И первые гей-парады отсюда. війна точиться не ззовні, а всередині країни між минулим і майбутнім в теперішньому.

Светлана Иванова Гендер выдумала одна ошалелая лесбиянка При чем здесь русский мир? А вот то, что сейчас вытворяют эти идиотки гендеристики – это уже фашизм не зря Левченко называют гендер-фюрер или гендерная комиссарша. Заслужили.

Александр Яхновский Для Рущького міра характерно гноблення інституту батьківства і надання пріорітету матріархальним цінностям та нівелювання цим стабільної і здорової сім'ї. В Європі панівним є здоровий патріархат з культивуванням поваги до сім'ї і її членів і до жінки також, але в рівності, без анажемам, і бідних та загноблених всім світом жінок (доречі, це ознаки хворобливого стану психіки і певної віктимності прведінки).

Oleksandr Yakhnovskiy Жінка і втекти – це як самій позбутись себе, ви ж виховані в цьому і вдало користуетесь матріархальним ухилом бувшого союзу котрий міцно засів в системі і мозгах жінок старшого віку і вже молодшого

Мар'яна Чорна Гендерна ідеологія є загрозою націбезпеки

Іван Бутенко Чоловіків не треба заохочувати до участі у вихованні дітей, треба надати можливість реалізувати рівність прав та обов'язків щодо виховання. Дійсно, серед чоловіків чимало і кухарів, і офіціантів, і дворників, і секретарів, і бухгалтерів ... впевнений не менше ніж жінок шахтарок, зварювальниць, спецпризначенок, пожежниць... Дискримінація не може бути більшою чи меншою, вона або є, або нема.

9. 11.12.18

Репост зі сторінки ГО «Центр Ла Страда Україна» про Всеукраїнський збір лідерів учнівського самоврядування. Теми: гендер, булінг, медалія

10. 19.11.18 Всі знають про Міжнародний день прав жінок, але мало хто знає, що 19 листопада відзначається Всесвітній День чоловіків

11. 28.09.18

У межах Програми Україна-НАТО з професійного розвитку завершився черговий модульний захід для представників органів державної влади, присвячений питанням рівності між чоловіками і жінками та впливу питання гендеру на реформування країни

Коли тебе дискримінують, то не важливо через що – стать, расу, колір шкіри, чи щось інше. Всіх зі святом

[Aleksandr Vaskiv](#) Коли в Україні нарешті вже почне враховуватися гендерна рівність та на законодавчому рівні будуть врегульовані питання забезпечення рівних прав та обов'язків між чоловіками та жінками після розлучення щодо власних дітей? Коли в країні припиниться батьківський геноцид?

[Денис Мясоедов](#) Наши государственные органы настолько не уважают женщин, что рекламируют их неспособность содержать детей, ведь согласно СКУ алиментные обязательства возникают и у мамы и папы в момент рождения ребенка. Эта реклама от Минюста унижает женщин, определяя их социальную роль в нашем обществе.

[Александр Яхновский](#) Докорінно змінити проблему можливо тільки примусом до виконання вже наявних базових норм законодавства ігноруючих нині всіми та досягнення цим шляхом результатів, а не формуванням надбудов на працістоючій системі. Конвенції по всьому світу одні й ті ж, закони дуже схожі, але ...вони якимось дивним чином не діють у нас в країні. А розруха, вона не в клозетах, а в головах. Жінці на посаді гендерного повноваженого не вдається сприйняти проблеми протилежної статі і відповідно реагувати-її особистий мозок і сформоване роками оточення знайдуть мільярди виправдань, чому це не потрібно, але це не істина істина полягає в тому, що потрібно реагувати на всі запити без виключення, а не доводити, що мозок окремої особини, чи незначної групи осіб, здатен ввести в оману суспільства сам мозок завжди вводить в оману користувача, так вже він природою побудований протидію цьому є лише відсторонений, беземоційний аналіз проблеми і її вирішення. Вся проблема в ФОКУСІ УВАГИ. А гібридна війна, це передусім деформація і нівелювання потреби у чоловіків країни до захисту своїх родин, дітей та землі, через відсутність у них прав на це на фоні негарантованості цього державою та руйнування сімей жінками. Історично і фактично у нас захисник-чоловік, він не стане на захист – зникнемо

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Азарова В. А. – начальниця відділу превентивної комунікації Головного управління Національної поліції в м. Києві, керівниця «Поліції Діалогу»

Білявський М. Л. – кандидат технічних наук, директор інтегрованих комунікацій Групи Нафтогаз

Гончарова Т. В. – старша викладачка кафедри теорії та практики перекладу, Національна академія Служби безпеки України

Гриджина В. В. – кандидатка наук із соціальних комунікацій, старша наукова співробітниця науково-дослідної лабораторії проблем інформаційного забезпечення євроатлантичної інтеграції Збройних Сил України, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дзюба Т. М. – кандидат технічних наук, доцент, Державний університет телекомунікацій

Дубов Д. В. – доктор політичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, Національний інститут стратегічних досліджень

Заруба О. Г. – кандидат військових наук, доцент, доцент кафедри, Національна академія Служби безпеки України

Іванова Н. Г. – докторка психологічних наук, професорка, заслужена працівниця освіти України, Національна академія Служби безпеки України

Коваленко О. І. – воєнно-політичний оглядач, провідний експерт Українського центру дослідження проблем безпеки імені Дмитра Тимчука, координатор групи «Інформаційний спротив»

Компанцева Л. Ф. – докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри, заслужена працівниця освіти України, Національна академія Служби безпеки України

Корецька І. О. – головна спеціалістка відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства, Національний інститут стратегічних досліджень

Крапівіна Н. В. – старша викладачка, Національна академія Служби безпеки України

Лапутіна Ю. А. – кандидатка психологічних наук, міністерка у справах ветеранів

Левченко К. Б. – докторка юридичних наук, професорка, Урядова уповноважена з питань гендерної політики

Маляр Г. В. – кандидатка юридичних наук, заступниця Міністра оборони України

Осьодло В. І. – доктор психологічних наук, професор, начальник Гуманітарного інституту, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Паливода О. О. – кандидатка психологічних наук, провідна наукова співробітниця, Національна академія Служби безпеки України

Пелепейченко Л. М. – докторка філологічних наук, професорка, Національна академія Національної гвардії України

Подибайло М. К. – кандидатка історичних наук, співробітниця Навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, керівниця Групи моніторингу інформаційного простору та протидії Донецького обласного військового комісаріату (2018-2020 рр.)

Покальчук О. В. – соціальний психолог, тренер-консультант з проблем стратегічних комунікацій та інституційного спілкування, член Національної спілки письменників України

Романюк В. С. – кандидатка культурології, заступниця директора Могиланської школи журналістики (НаУКМА), заступниця головного редактора StopFake

Слухай Н. В. – докторка філологічних наук, професорка, професорка кафедри російської філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Соболева О. В. – кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та практики перекладу, Національна академія Служби безпеки України

Суслова О. І. – голова правління «Інформаційно-консультативний жіночий центр»

Українець О. А. – кандидат юридичних наук, Група моніторингу інформаційного простору та протидії Донецького обласного військового комісаріату

Хайрулін О. М. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри морально-психологічного забезпечення дій військ (сил) Гуманітарного інституту, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Череватий С. В. – кандидат політичних наук, начальник Центру моніторингу інформаційного простору і протидії штабу Командування Сухопутних військ Збройних Сил України

Шнурко-Табакова Е. В. – голова правління ГО «Рада інформаційної безпеки та кібернетичного захисту», співавторка та керуюча партнерка Індекс Систем

Юдко Л. В. – кандидатка філологічних наук, доцентка, професорка кафедри теорії та практики перекладу, Національна академія Служби безпеки України

Яворська Г. М. – докторка філологічних наук, професорка, головна наукова співробітниця, Національний інститут стратегічних досліджень

Наукове видання

В. АЗАРОВА та ін.

**СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ПОГЛЯД ВІД ВОЛОНТЕРА
ДО НАУКОВЦЯ**

Монографія

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 29,06.
Обл.-вид. арк. 36,29. Тираж прим. Наряд № _____

Видавець і виготовлювач
Національна академія СБ України,
03066, м. Київ, вул. Михайла Максимовича, буд. 22.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6844 від 17.07.2019.